

КАЗИРГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

«Педагогика ғылымдары» сериясы,
№2(46), 2015 ж.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2001 ж. бастап шығады

Бас редактор:

п.ғ.д., проф. Т.Баймолдаев

Бас редактордың орынбасары:

п.ғ.к., проф. С.Г. Тажбаева

Редакция алқасы:

акад., п.ғ.д., психол.ғ.д., проф.

Г.П. Новикова (Ресей),

акад., п.ғ.д., психол.ғ.д., проф.

Е.В. Андриенко (Ресей),

п.ғ.д., проф. Н.П. Шишляникова
(Хакасия),

филос. докторы, проф.

Ф.Валькенхерст (Германия),

PhD Ниномия Такаси (Жапония),

п.ғ.к., доц. О.П. Чигишева (Ресей),

п.ғ.к., доц. Р.Т. Сулайманова

(Қырғызстан),

п.ғ.д., проф. С.М. Кенесбаев,

ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, п.ғ.д., проф.

Б.У. Сманов,

п.ғ.д., проф. Г.Т. Хайруллин,

п.ғ.д., проф., В.В. Трифонов,

психол.ғ.д., проф. О.С. Сангилбаев,

п.ғ.д., проф. С.А. Узакбаева,

п.ғ.д., проф. С.Т. Иманбаева

п.ғ.д., доц. Г.С. Саудабаева,

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2015

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№10104-Ж

Басуға 4.05.2015 қол қойылды.

Таралымы 300 дана.

Көлемі 71,5 е.б.т.

Пішімі 60x84 1/8. Тапсырыс 61

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті «Ұлағат»
баспасының баспаханасында басылды

Кенесбаев С.М., Оралбекова А.К. Инклюзивті қоғам құруда ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың қалыптасуы	5
Ninomiya Takashi, Nurseitova L., Bekebasova A. カザフ語と日本語の対照語用論並びに カザフ語母語話者による 中間言語としての日本語語用論研究の概要	8
Baumoldayev T.M., Ibrayeva K.E. Zhankul T. Learner-centered approach in music education	11
Чумбалова Г.М. Опыт обучения студентов резюмированию научного текста	15
Нургалиева У.С., Абдрахманова Р.Б. К вопросу о концепциях, посвященных этническим стереотипам в психологической науке	19
Махмутов С.А., Исабаева С.Н., Исабаева Д.Н. Жоғары оқу орны студенттеріне ақпараттық технологияларды меңгертудегі проблемалық оқыту әдісінің ролі	24
Бекебасова А.Н. Зарубежные стандарты языкового образования	26
Оспанова Б.А., Калиева А., Орманова И. Креативно-акмеологические проблемы формирования профессионального творчества	29
Амирова А.С., Стамғалиева Б. Көркем әдебиет оқу іс-әрекетінде балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастырудың әдістемесі	32
Абсатова М.А., Сулайманова Ж.Н. Самостоятельная работа студентов как средство самоорганизации личности обучаемых	35
Турабаева Г.Қ. Оқытудың жаңа ақпараттық технологиясын қолдану	38
Ауталипова Ұ.И., Абдымомынова А.С. Мамандық таңдаудағы психологиялық факторлар	43
Gumarova Sh.B., Baimuratova I.A. Contrastive analysis of English and Kazakh for the purpose of teaching	47
Пазилова Б.А. Кредиттік оқу жүйесінде мультимедиялық-инновациялық технологияларды қолдану	49
Молдадосова А.К. Тарих пәнін оқытуда инновациялық технологияларды пайдалану	51
Митина Н.А. Проблема международного сотрудничества в сфере высшего и послевузовского образования Казахстана	55
Kariyev A.D., Uaidullakzy E., Adeev M.A., Zhakeyeva Zh.B. Using interactive methods of teaching in training of future teachers	58
Шарипова Г.Б. Обучение иностранным языкам через универсальные средства интеграции культур	60
Керимбаева Б.Т., Искакова П.К. Оқу үдерісінде технологиялық оқыту құралдарын қолдану қажетті шарттары	63
Сулайманова Ж.Н. Применение информационных технологий в образовательном процессе при подготовке бакалавров-технологов	66
Шолпанқұлова Г.К., Мухамеджанова А.Н. Креативтіліктің кәсіби іс-әрекеттегі маңызы	69
Ауелбеков Е.Б., Султанов Т.А. Болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің графикалық дайындығын арттыру	72
A.A.Tautenbaeva, A.B.Seitish Writing skills in English Language Teaching Methodology	76
Әлжанова А.Т. Шетел тілін оқытуда кейс технологияларды қолданудың тиімді жолдары	79
Абдрахынова Н.Б. Қазақ дүниетанымындағы «Құт» сөзінің ұғымдық мағынасы	82
Альжанов А.Қ., Ерсұлтанова А.С. Электрондық оқыту жағдайындағы интербелсенді технологиялар	85

**Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая**

ВЕСТНИК

Серия
«Педагогические науки»,
№2(46), 2015 г.

Периодичность – 4 номера в год.
Выходит с 2001 года.

Главный редактор:
д.п.н., проф. Т.Баймолдаев

Зам. главного редактора:
к.п.н., проф. С.Г. Тажбаева

Редакционная коллегия:
акад., д.п.н., д.психол.н., проф.

Г.П. Новикова (Россия),
акад., д.п.н., д.психол.н., проф.

Е.В. Андриенко (Россия),
д.п.н., проф. Н.П. Шишляникова
(Хакасия),

доктор философии, проф.

Ф.Валькенхерст (Германия),
PhD Ниномия Такаси (Япония),
к.п.н., доц. О.П. Чигишева (Россия),

к.п.н., доц. Р.Т. Сулайманова
(Кыргызстан),

д.п.н., проф. С.М. Кенесбаев,
Чл. корр. НАН РК, д.п.н., проф.

Б.У. Сманов,

д.п.н., проф. Г.Т. Хайруллин,
д.п.н., проф. В.В. Трифонов,

д.психол.н., проф. О.С. Сангилбаев,

д.п.н., проф. С.А. Узакбаева,

д.п.н., проф. С.Т. Иманбаева

д.п.н., доц. Г.С. Саудабаева,

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2015

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации Республики
Казахстан 8 мая 2009 г. №10104-Ж

Подписано в печать 4.05.2015.

Формат 60x84 1/8.

Объем 71,5 уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 61

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»

Казахского национального
педагогического университета им. Абая

Нуржигитов А.С. Аналитикалық бақылау және эксперттік бағалау жұмыстарын педагогикалық үрдісте пайдаланудың мүмкіндіктері....	87
Данияр Т., Таутенбаева А.А. Кәсіби бағытталған шетел тілін оқытуда кейс әдісінің маңыздылығы.....	90
Хұдияров Ғ.Б., Әбділлаев Ә.К. Дене мәдениеті жүйесіндегі білім беру үдерісінің көкейкесті мәселелері.....	93
Назаров А.А., Әбділдаев Ә.К., Худияров Ғ.Б. Дене мәдениетінің білім беру үдерісінің құрамдас бөлігі ретіндегі маңыздылығы.....	96

**ЖОҒАРЫ МЕКТЕП
ВЫСШАЯ ШКОЛА**

Хайруллин Г.Т. О человеческих расах и расизме.....	100
Климин А.В., Хабибуллин М.З. Опыт формирования пространства межконфессионального диалога в Республике Татарстан: на примере православных молодежных объединений казанской епархии.....	105
Оразов Ш.Б. Болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерінің көп деңгейлі дайындық жүйесі.....	108
Оспанова Б.А., Калиева А., Орманова И. Креативно-акмеологические проблемы формирования профессионального творчества.....	110
Абдрахманова Р.Б., Нургалиева У.С. К вопросу исследований проблем этнических стереотипов и тревожности.....	113
Әбділлаев Ә.К., Исаев А.И. Еңбек қызметінің негізгі кезеңіндегі дене мәдениетінің әлеуметтік әлеуметтік маңыздылығы мен міндеттері.....	117
Жетібасов К.М., Абдуллина Г.Т. Педагог қызметінің кәсіби сапасы мәселелері.....	120
Сайбекова Н.У. Кәсіби бағытталған шет тілі негізінде студенттердің коммуникативті-когнитивті құзіреттілігін қалыптастыру.....	123
Алашабаева Ұ.Н. Жаһандану жағдайындағы кәсіптік білім беру жүйесіндегі маңызы.....	125
Исабаева Д.Н., Рахимжанова Л.Б., Баймулдина Н.С. Формирование профессиональной компетентности будущих программистов в процессе изучения курса Интернет технологии.....	127
Абилхаирова Ж.А. Студенттердің тіл мәдениетін жетілдіруде лингвоэкологиялық тәрбие берудің маңызы.....	131
Насырова М.Ю. Патриоттық идеясы мемлекеттің саясаттың маңызды құраушысы ретінде.....	134
Тажбаева С.Г. Формирование профессионально-этических качеств будущего учителя во внеучебной деятельности вуза.....	137
Сатиева Ш.С., Айнамукулова Н.Т. Жастардың экологиялық білімге деген белсенділігін арттыру жолындағы психолингвистикалық технологияларды пайдалану.....	140
Бекназаров Б.А. Қазақтың әскери прозасындағы Бауржан Момышұлының орны.....	142
Әтемова Қ.Т., Исабекова Г.Б. Жоғары оқу орнында көптілді тұлғаны қалыптастыру мәселелері.....	145
Мизимбаева А.С. К определению понятия исследовательской культуры магистранта.....	148
Жунусбекова А. Содержание профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов к управленческой деятельности.....	151
Бұршақбаева А.Ж. Болашақ бакалаврдың музыкалық мәдениетін қалыптастырудың кейбір мәселелері.....	155
Байменова Б.С., Жубакова С.С. Сравнительный анализ подготовки будущего специалиста в условиях инклюзивного образования.....	158

Editor in chief

doctor of pedagogical sciences, professor
Baimoldayev T.

Executive Editor:

candidate of pedagogical sciences,
professor **Tajbayeva S.G.**

The editorial board members:

academician, doctor of pedagogical
sciences, doctor of psychological
sciences, professor **Novikova G.P.**
(Russia)

academician, doctor of pedagogical
sciences, doctor of psychological
sciences, professor **Andrienko E.V.**
(Russia)

doctor of pedagogical sciences,
professor **Shishlyanikova N.P.**
(Hakaciya)

professor, PhD **Valkenherst F.**
(Germany)

PhD **Ninomia Taksi** (Japan)
candidate of pedagogical sciences,
associate professor **Chigisheva O.B.**
(Russia)

candidate of pedagogical sciences,
associate professor **Sulaimanova R.T.**
(Kirgistan)

doctor of pedagogical sciences,
professor **Kenesbayev S.M.**
corr.member of NAS RK, doctor of
pedagogical sciences, professor
Smanov B.U.

doctor of pedagogical sciences,
professor **Hairyllin G.T.**
doctor of pedagogical sciences,
professor **Trifonov V.V.**

doctor of psychological sciences,
professor **Sangilbayev O.S.**
doctor of pedagogical sciences,
professor **Uzakbayeva S.A.**
doctor of pedagogical sciences,
professor **Imanbayeva S.T.**
doctor of pedagogical sciences,
professor **Saudabayeva G.S.**

Kazakh National Pedagogical
University after Abai, 2015

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. № 10104-ZЖ

Signed to print 4. 05.2015.
Format 60x84 1/8. Volume 14 – publ.literature.
Edition 300 num. Order 61.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13
KazNPU after Abai
Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University
after Abai

Исаев А.И., Әбділлаев Ә.К. Жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесінің әдістемелік негіздері.....	161
Ақназаров С.Б., Оразбаев Е.Д. Ұлттық ойындардың тәрбиелік мазмұны және мәні.....	164
Қойшыбаев А.Б., Ахметов Б.Р. Әскери психологияның ғылыми-зерттеу негіздері.....	167
Дүйсенов О., Исаев А.И. Дене мәдениеті жүйесіндегі тәрбие мен спорттың өзара байланыстылығының педагогикалық негіздері.....	169
Мамыров Е.Н., Рахымжанов А., Қасымбеков Ж.А. Дене мәдениеті процесіндегі педагогикалық мәселелер.....	172
Тұрғынбаева Б.А., Бейсенбаева Ғ.К. Шет елдік нормативтік құжаттарда мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды әлеуметтендіру мәселесінің қарастырылу жағдайы.....	174
Айжанова Ғ.К., Уталиева Ж.Т. Педагогические условия формирования компетентностей у магистрантов.....	177
Саудабаева Ғ.С., Айтбаева М.А. Мотивы как условие формирования культуры умственного труда студента.....	181
Жапарова Т.Е., Мирзоева Л.Ю. Проблемы и их решения в обучении техническому переводу студентов-бакалавров.....	184
Манбитбаева К. Болашақ музыка мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мүмкіндіктері.....	189
Daurenbek S. Türkçe öğretiminde benzetim (simülasyon) tekniğinin kullanımı.....	192
Ибраева К.Е. Қазақ халық музыкалық шығармашылығының студенттердің ұлттық тәрбиесінде пайдалану ерекшеліктері мен педагогикалық мүмкіндіктері.....	195
Шепетюк М.Н., Житкеев А.Р., Насиев Е.К., Шепетюк Н.М. Организация тренировок по общей и специальной физической подготовке в дзюдо.....	198

**ПЕДАГОГИКА ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ**

Берикболова П.К. Жоғары оқу орындарында «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнін оқытудың кейбір мәселелері.....	202
Халитова И.Р. Абай Құнанбаевтың «Ақыл» туралы психологиялық ойларыны.....	206
Тектибаева Д.Д. Контент-анализ понятия «Саморазвитие» в трудах ученых исследователей (1981-2011 гг.).....	210
Стамғазиева Т. Жетісу өңірінің күйшілік дәстүрі.....	213
Мамыров Е.Н., Рахымжанов А. Дене мәдениеті процесіндегі ғалымдардың ой-пікірлері.....	216
Джумабаева Ғ.А. К вопросу о цели воспитания в педагогической истории.....	218
Әбдіғапбарова Ұ.М., Байкулова А.М. Түркі ғұламалары еңбектеріндегі харизматикалық лидердің сипаты.....	222

**ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕП
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА**

Шишляникова Н.П. Возможности музыки в интеграции искусств на уроках в начальной школе.....	227
Ауталипова Ұ.И., Абдымомунова А.С. Отбасы және мектеп процесінде кәсіби өзіндік айқындалудың психологиялық факторлары.....	230
Қасенов Т. Әскери өнердің ғылыми теориялық мәселелері.....	233
Крыкбаева С.М. Кескіндеме өнеріндегі бояу түстерінің ерекшелігін оқушыларға меңгеру арқылы шығармашылыққа баулудың амалдары.....	236

Койтасова Г.А. Ағылшын тілі сабағында ойын жағдаяттарын қолдану тәсілдерінің тиімділігі.....	240
Тұрғанбаева Б.Ш. Этнопедагогика және этнопсихология негізінде жеткіншектерге құқықтық тәрбие беру жолдары.....	243
Оналбек Ж.К., Жумадуллаева А.А., Мейірбекова Г.П., Ташибаева Ж.Г. Отбасылық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың ерекшеліктері.....	248
Конофеева З.С. Тәні саудың – жаны сау.....	251
Оразбаев Е.Д., Ақназаров С.Б. Жалпы орта мектепте оқушылардың баскетболда дене дайындығы қасиеттерін қалыптастыру.....	256
Нурланова В.С. Балалардың әлеуметтік бастамаларын дамытуда ұйымдар мен қозғалыстарды құрудың маңызы.....	260
Бекболғанов Е.Ж., Бекболғанова А.Қ. Оқушылардың функционалды сауаттылығын қалыптастырудың жолдары.....	262
Бапасва М.Қ., Ералиева Ж.Д. Жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы.....	266
Рысбекова Л.Қ. Дарынды балалармен жұмыс.....	270
Кенжан А. Тәрбиені ізгілендірудегі мақсат – рухани құндылықтарды қалыптастыру.....	272
Ержанова С.Б., Атажанова М.М. Ағылшын тілі сабағында оқушылардың сөйлеу қабілеттілігін арттыру.....	274
Қасымбеков Ж.А., Жаздықбаева М.Б. Развитие творческих способностей у учеников начальных классов.....	277
Жаспанова К. Интербелсенді әдістер арқылы бастауыш сыныптарда ана тілі сабағын оқытуда білім сапасын арттыру.....	280
Ағыбай Қ.Е. Бала өмірінде отбасы тәрбиесінің рөлі.....	283
Ибрагимова К.К. Технология проблемного обучения на уроках иностранного языка.....	286
Жакипбекова С.С. Современные тенденции в психолого-педагогической диагностики детей.....	289
Абиыр А. Жастар поэзиясының негізінде студенттерге эстетикалық тәрбие беру.....	293

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (приказ №433-3 ж от 26 июня 2003 г.) Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Педагогические науки» внесен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по педагогическим наукам.

Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті Алқасының (2003 жылғы 26 маусым №433-3ж бұйрығы) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршы журналының «Педагогика ғылымдары» сериясын педагогика ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

On the basis of the decision of Committee for control in the sphere of education and science (order №433-3 ж from June, 26, 2003) Bulletin of Abai Kazakh national pedagogical university, series «Pedagogical sciences» is included into the list of issues to publish the basic scientific results of dissertations on pedagogical sciences

КАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

УДК 376 – 056.26:004

ИНКЛЮЗИВТІ ҚОҒАМ ҚҰРУДА АҚПАРАТТЫҚ ЖӘНЕ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

С.М. Кенесбаев – Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, п.ғ.д., профессор,
А.К. Оралбекова – докторант I курса

Қазіргі уақытта мүмкіндігі шектеулі азаматтарды қоғамдық ортаға толық кіріктіру мәселесі дүниежүзінде ерекше белсенділікпен қарастырылып және осы мәселелерді шешу жолдары іздестірілуде. Ең алдымен талқылау объектісі болып – осындай категориядағы адамдарға еңбек іс-әрекетіне толықтай кіріктіру мен білім алуына жағдай жасау болып табылады.

2014 жылғы 17 қаңтар күнгі Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына Жолдауынан «...Бесіншіден, мүмкіндігі шектеулі азаматтарымызға көбірек көңіл бөлу керек. Олар үшін Қазақстан кедергісіз аймаққа айналуға тиіс. Бізде аз емес ондай адамдарға қамқорлық көрсетілуге тиіс – бұл өзіміздің және қоғам алдындағы біздің парызымыз. Бүкіл әлем осымен айналысады. Мүмкіндігі шектеулі адамдар тұрмыстық қызмет көрсету, тағам өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жұмыс істей алады. Мен барлық кәсіпкерлерге оларды жұмысқа орналастыруға көмектесіңіздер деп тағы да айтқым келеді. Сондай-ақ, 5-10 адамға арналған арнайы квотаны енгізу мүмкіндігін қарастыруға болады. Біз оларды белсенді өмірге тартамыз, олар тек жәрдемақы алып қана қоймайды, сонымен бірге, өздерін қоғамның мүшесі, пайдалы еңбеккер ретінде сезінетін болады. Біздің барлық әлеуметтік институттар, үкіметтік емес ұйымдар, «Нұр Отан» партиясы осы жұмысты қолға алғандары жөн. Егер қажет болған жағдайда Үкімет бұл мәселені барлық компаниялармен бірлесе пысықтап, тиісті шешім қабылдауы керек. Мүгедектігіне және асыраушысынан айрылуына байланысты әлеуметтік жәрдемақы көлемін Үкіметке 2015 жылғы 1 шілдеден бастап 25 пайызға арттыруды тапсырамын. Мүгедектер бірлестіктері қызметінің құқықтық базасын жетілдірген жөн...» деп мүмкіндігі шектеулі жандарға ерекше көңіл бөлу керек екендігін айтып кетті [1].

Осылай, қоғам, мемлекеттік қызметкерлер, және халықаралық ұйымдар инклюзивті білім беруді дамытудың маңыздылығын түсінуі мен қабылдауы арта түсті. Инклюзивті білім беру бұл мүмкіндігі шектеулі жандарға жалпы білім беретін мектептерде тұрғылықты мекен-жайына байланысты барлығымен бірдей білім алуға мүмкіндік береді.

Біздің еліміздегі білім беру саясатының өзегінде мәселелер – кәсіптік даярлаудың сапасын жақсарту мен жетілдіру, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың формалары мен әдістерінің түрлерін өзгерту, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның ролін арттыру және қазіргі заман техникасы мен технологиясын жоғары деңгейде қолдана білу.

«Білім туралы» заңында барлық бала жалпы орта біліммен қамтылуы жазылса да, өкінішке орай мүмкіндігі шектеулі жандарды оқыту өзекті мәселе болып отыр.

Мүмкіндіктері шектеулі жандарға білім мен тәрбие берудегі ғылымның нәтижеге қол жеткізудің бірі жаңа технологияны игеріп, компьютерді пайдалану.

Компьютерді пайдалануда дидактикалық мүмкіндіктерді, танымдық процестерді ескеруге болады; логикалық ойлау жүйесін қалыптастыру, ақыл-ой белсенділігі мен білім алуға деген қызығушылығын, шығармашылық еңбек етуіне жағдай жасау.

Өйткені құлақпен естігеннен гөрі-көзбен көріп, қолмен ұстап сезіну әрине ерекше әсер етеді.

Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылық, әрбір баласы – еліміздің ертеңі екенін ескерсек, әрбір мүмкіндігі шектеулі жандардың сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасау міндетіміз болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі бір азаматтың болса да білім сапасының жоғарылауы, ұлтымыздың саналы келешегіне қазіргі уақыттан бастап жинақталынып жатқан қор деп түсінуіміз қажет.

Инклюзивтік білім беру сонымен қатар ЮНЕСКО жұмысының «Барлығы үшін білім» атты ажыратылмайтын бөлігі болып табылады.

Бұл бағдарлама БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы мақұлдап, БҰҰ-ның Конвенциясында 2006 жылдың 13 желтоқсанында енгізілген болатын. Инклюзивті білім беру мәселесі шет елдерде 1970 жылдан бастау алады, ал 90-шы жылға қарай АҚШ пен Еуропа өздерінің білім беру саясатына осы бағдарламаны толық енгізді. Ал, біздің елімізде инклюзивті білім беру жүйесінің дамуы ресми дерек Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында көрсетілді. Инклюзивті білім жүйесін дамыту: 2015 жылға қарай мүмкіндігі шектеулі жандарды біріктіріп оқытудың модульдік бағдарламалары; мүмкіндігі шектеулі жандарды жалпы білім беретін ортада біріктіріп оқыту ережесі әзірленеді, түрлі кемістігі бар жандар үшін бірігу нысандары анықталады; 2020 жылға қарай мектептерде мүгедек жандар үшін көтергіш жабдықтар, пандустар, санитарлық бөлмелерде арнайы құралдар орнату, тұтқалармен арнайы парталар, арнайы үстелдер және басқа да компенсаторлық құралдар-

мен қамтамасыздандыру арқылы «кедергісіз аймақтар» құрылады делінген. Сондай-ақ аталмыш бағдарламада мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытып-тәрбиелеуге тең қол жеткізу үшін жағдайлар жасалмақ. Бүгінгі таңда үйден оқып білім алатын мүмкіндігі шектеулі жандардың көбісі компьютерлік техникамен қамтамасыз етіліп отыр.

Бұл мәселе өзінің ауқымдылығымен ерекшеленеді. Өйткені БҰҰ-ның мәліметтері бойынша физикалық және психикалық ауытқуы бар адамдар саны дүниежүзі бойынша 40 миллионнан астам адамды құрайды екен. Оның ішінде 200 миллионнан астамы мүмкіндігі шектеулі балалар. Қазақстан Республикасы бойынша мүмкіндігі шектеулі балалардың 150 мыңы – 4 мың тумысынан, 3-6 жас аралығында – 33 мың бала, 7-18 жас аралығында – 113 мың бала [2].

Мүмкіндігі шектеулі жандардың кәсіптік білім алу қолжетімділігіне әсіресе дүниедегі ең жақсы дамыған елдердің назарында екені мәлім, соның ішінде әсіресе қашықтықтан оқыту технологиясы арқылы. Финляндия, Норвегия, және Голландия елдерінде 70% мүмкіндігі шектеулі азаматтардың компьютердік технологиялар арқылы кәсіби және өміріне қажетті дағдыларды игерді. Көбінесе мүмкіндігі шектеулі азаматтарға қосымша компьютерлік технологияларды пайдаланып оқытатын жобалардың маңызы зор. Қашықтықтан оқыту – бұл әртүрлі техникалық құралдарды және жаңа ақпараттық телекоммуникациялық технологияларды, сонымен қатар дәстүрлі универсалды оқыту формасы болып табылады. Сонымен қатар мұндай оқытудың ерекшелігі бұл студенттің орналасу кеңістігіне және уақыттың икемділігіне тәуелді емес екендігіне көз жеткіземіз [3].

Компьютерлік технологияларды пайдалану арқылы мүмкіндігі шектеулі жандарды оқытудың ең тиімді және оңтайлы жолдарын қарастырсақ. Біріншіден, тірек-қимыл аппаратында ақауы бар азаматтардың білім алу қолжетімділігінің артуы, өйткені компьютер арқылы қашықтықтан қарым-қатынас орнатылып, оларға сыртқы және күндізгі білім формасын жүзеге асыруының тиімділігі болып табылады. Сонымен қатар қашықтықтан оқыту технологиясы оқыту курсының электрондық форматында жасалынып, оқытушының кеңейтілген түсініктемесімен, интерактивті және мультимедиялық материалдарымен қосымша толықтырылады. Анимация, флэш-презентация, аудио, видео – осының барлығы оқу курсын меңгеру үшін тиімді, жеңіл әрі көрнекі екені анық. Екіншіден, мүмкіндігі шектеулі азаматтармен жұмыс жасайтын жоғары санатты оқытушылардың бар болуы, (кей жағдайда арнайы оқытудан өткен мүмкіндігі шектеулі азаматтардың өздері). Үшіншіден, 5 адамнан 20 адамға дейінгі адамдардан құрылған шағын топтарға сабақ өту. Төртіншіден қоғамға қажет еңбек нарығындағы сұранысы жоғары білім, білік дағдыларды игертін мамандарды дайындау. Мысалы: бухгалтерлік, дизайнерлік, менеджмент, шет тілдерді меңгеру, тігінші, модельер т.б. Мүмкіндігі шектеулі түлектер компьютер қолданушысы, опера-тор, администратор желісі, веб-дизайнер, телефон кеңесшісі, секретарь-референт, бухгалтер, художник-мультипликатор, аудармашы коммерциялық емес ұйымдарда администратор т.б. және тағы да басқа тәуелсіз өмір сүруге қажет мамандандандырылған дағдыларды игеруге үлкен мүмкіншілік алады.

Білім беру жүйесі білім алушыны білім нәрімен қаруландырып қана қоймай, үздіксіз өздігінен білім алуға дағдыландыруы қажет. Нәтижесінде білім беру әртүрлі оқыту қызметтерін ұсынуы керек. Білім беру саласындағы алдыңғы қатарлы отандық мамандардың пікірлері бойынша білім беру жүйесінің дамуын қалыптастыруға:

- жаңа ақпараттық технологияларды қолданып, білім беру сапасын жоғарлату;
- постиндустриялы өркениеттің жағдайларына негізделген білім беру жүйесін толығымен қамтамасыз ету;
- ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды қолданып, қашықтықтан және өзін-өзі оқыту мүмкіндіктеріне қолжетімді білім беруді қамтамасыз ету;
- білім беруде креативті бастамаларды көтеру сияқты бірқатар негізгі бағыттарды жатқызуға болады.

Қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайда білім беру жүйесінің алдында әрі сапалы, әрі қол жетімді біліммен қамтамасыз ету көзделген. Білім беру нарығын зерттей келе дәстүрлі емес білім беру жүйесін қажет ететін бірден-бір әлеуметтік топқа- мүмкіндігі шектеулі жандар жатады [4].

Желілік технологиялардың дамуы сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі адамдардың экономикалық белсенді өмір сүруіне тиімді жол ашады. Қазіргі уақытта өндірістік қызмет виртуалдық кеңістікті жаулап алып жатқаны белгілі. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей жұмыс беруші немесе жұмыс жасаушының кеңістік ортасы және оның қашықтығы, орналасу жері онша маңызды рөл атқармайды. Ешкімді таң қалдырмайды егер де Индиядағы маман Швейцариядағы банкті басқаруы немесе жер шарының түкпір-түкпірінен халықаралық компаниялармен зерттеу топтарының жұмыс жасауы т.с.с. Интернет заманында желі арқылы көптеген жетістіктерге жету мүмкіншілігі артып отыр. Осындай жағдайларда мүмкіндігі шектеулі адамдардың білім алуы өзіндік таным потенциалын ерекше толық және ауқымды пайдалануына мүмкіншілік бар.

Жалпы алғанда компьютерлік технологиялар, білім беру процесінде мұғалімді толық алмастыра алмайтындығы ақиқат. Бірақ түрлі жағдайларда білім алуға деген қолжетімділігі шектеулі білім алушылар үшін, компьютерлік технологиялар көмегімен (қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы) қосымша білім беру тиімділігі зор екендігі жоғарыда келтірілген жолдармен айқындалды.

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына Жолдауы

2 Национальный отчет по развитию образования Республики Казахстан 2008 г.

3 Исследование международного опыта в обучении инвалидов с использованием компьютерных технологий, 2005//Проблемы системы образования инвалидов // ru.ictr.uz/downloads/dis_review.doc.

4 Программа опытно-экспериментальной работы развитие системы дистанционного обучения детей с ограниченными возможностями здоровья на муниципальном уровне. - Муром, 2011.

Резюме

В этой статье рассматриваются проблемы инклюзивного общества, и интенсивно обсуждается проблема возможности максимально полного вовлечения в общественную жизнь людей с ограниченными возможностями и ищутся пути ее решения. Главным предметом обсуждения является предоставление таким людям условий для получения образования и участия в трудовой деятельности.

Рассматриваемая проблема усложняется масштабностью. По данным ООН в мире насчитывается примерно 450 миллионов людей с нарушениями психического и физического развития. Среди них около 200 млн. детей с ограниченными возможностями.

В развитых странах мира уделяется большое внимание проблеме обеспечения доступа инвалидов к профессиональному образованию, в том числе, посредством дистанционных технологий. В Финляндии, Норвегии и Голландии более 70% инвалидов приобрели полезные жизненные и профессиональные навыки с использованием компьютерных технологий. Большую эффективность демонстрируют обучающие проекты, использующие компьютерные технологии в рамках дополнительного образования инвалидов. Именно дистанционное образование – это универсальная форма обучения, базирующаяся на использовании широкого спектра как традиционных, так и новых информационных и телекоммуникационных технологий и технических средств. При этом процесс обучения не зависит от пространственного местоположения студента и гибок во времени.

Причинами высокой эффективности наиболее успешных зарубежных проектов по обучению инвалидов с использованием компьютерных технологий являются следующие. Во-первых, это использование передовых методик обучения – сочетание очной и заочной формы образования, обучение на расстоянии посредством общения через компьютер позволяет обеспечить доступ к образованию даже для тех инвалидов, которые не могут передвигаться. Дистанционное обучение подразумевает наличие электронной версии курса, которая дополнена расширенными комментариями преподавателя, интерактивными и мультимедийными материалами. Анимация, флэш-презентации, аудио, видео – всё это помогает сделать учебный курс доступным, наглядным и легким для усвоения.

Развитие сетевых технологий позволит также обеспечить эффективное включение граждан с ограниченными возможностями в экономически активную жизнь. Как показано в этой статье в современном мире все большая часть производственной деятельности перемещается в виртуальное пространство.

Summary

This article discusses the problems of an inclusive society, and extensively discussed the problem of the fullest possible social inclusion of people with disabilities and are looking for ways to solve it. The main subject of discussion is to provide such people the conditions for education and labor force participation.

The considered problem is complicated by the scale. According to the UN in the world there are approximately 450 million people with mental and physical disabilities. Among them, about 200 million. Children with disabilities.

In the developed world pays great attention to the problem of providing access for disabled persons to vocational education, including through distance technologies. In Finland, Norway and the Netherlands more than 70% of persons with disabilities have gained valuable life and professional skills with the use of computer technology. Demonstrate greater efficiency training projects using computer technology as part of an additional education of persons with disabilities. That distance education - is a universal form of education based on the use of a wide range of both traditional and new information and telecommunication technologies and equipment. In this learning process does not depend on the spatial location of the student and flexible over time.

The reasons for the high efficiency of the most successful international projects to train people with disabilities to use computer technology are as follows. Firstly, it is the use of advanced methods of teaching - a combination of internal and correspondence forms of education, distance learning through communication by computer to provide access to education, even for those with disabilities who can not move. Distance learning implies the presence of the electronic version of the course, which is complemented by enhanced teacher comments, and interactive multimedia. Animation, flash presentations, audio and video - all this helps to make the curriculum accessible, clear and easy to understand.

Development of network technologies will also ensure the effective integration of people with disabilities in the economically active life. As shown in this article in today's world, most of the production activity moved into the virtual space.

カザフ語と日本語の対照語用論並びに カザフ語母語話者による中間言語としての日本語語用論研究の概要

Ninomiya Takashi – Ph.D.,

Nurseitova Laila – M.A.,

Bekebassova Assel – M.A., al-Farabi Kazakh National University

要旨：本稿はまずカザフ語母語話者による日本語習得研究の現状を述べたそして先行研究のところでBlum-Kulka et al. (1989) による異文化間発話行為実現プロジェクトの研究の枠組みを紹介し、その上でカザフ語と日本語の対照語用論、中間言語語用論の研究計画を提案したこの計画にそって、本研究チームは依頼と謝罪の研究を進める予定である

キーワード：対照語用論、中間言語語用論、異文化間発話行為実現プロジェクト

1. はじめに

カザフ国立大学東洋学部の日本語教師は2014年9月に「カザフ語母語話者による第2言語としての日本語習得研究」というプロジェクトを立ち上げた。我々はカザフ語と日本語の対照研究、並びにカザフ語母語話者による日本語データを音声、音韻、形態論、統語論、語用論の各分野で効率よく研究することを目指しているカザフ語と日本語の対照研究、並びにカザフ語母語話者による中間言語ⁱとしての日本語研究は英日、韓日、中日の対照研究、英語、韓国語、中国語話者による中間言語としての日本語研究に比べて少ない。その研究の数の少なさはこれらの研究領域における基礎的な研究の欠如に繋がっている基礎的研究が不十分であるという状態は、教科書作り、並びに効率的な教育という実践研究の発展にうまくつながらないと考えられる。

本稿は上で指摘した研究プロジェクトの中でも語用論分野の一部を成しており、その目的はカザフ語と日本語の対照語用論並びにカザフ語母語話者による中間言語としての日本語語用論の研究の可能性を提示することにある本研究チームはBlum-Kulka et al. (1989) の異文化間発話行為実現プロジェクト (Cross-Cultural Speech Act Research Project, 以下CCSARP) の枠組みを利用し、対照語用論、中間言語語用論の研究を進める本稿の第2節ではBlum-Kulka et al. (1989) がCCSARPで掲げている目標、データ収集方法、データ分析の仕方を紹介する。第3節では対照語用論を中心に語用論分野の研究計画を提示する

2. 先行研究 三宅 (2005) によれば、1960-70年代にAustin, Searleらによって発話行為論が提唱されて以来、語用論の分野では、様々な理論が出され、現在その研究は多岐にわたっているという語用論の初期の研究にはBlum-Kulka et al. (1989) のCCSARPにつながる研究が幾つか見られる清水(2009:62-67)はその初期の研究として以下のものを挙げている

- ・直接性・間接性の度合い (Levenston 1968; House & Kasper 1981; Tannen 1981 etc.)
- ・普遍性・文化特異性 (Fraser 1985; Wierzbicka 1985 etc.)
- ・談話構造の特徴 (Faerch & Kasper 1984 etc.)

Blum-Kulka et al. (1989) は上の研究成果を踏まえ、依頼と謝罪の発話行為に焦点を当て、異文化語用論と中間言語語用論の研究を体系化することを実践した Blum-Kulka et al. (1989: 11) によれば、「CCSARPは依頼と謝罪行為における通文化的な特徴並びに言語内の特徴を調査することを目的として設立されたこれら2つの発話行為がBrown & Levinsonのフェイスを脅かす行動であるという点が興味深い研究を可能にする」というこのプロジェクトの目的はa-cの通りである

a. 同じ社会制約下の、異なる言語間の発話行為の実現パターンにおける類似点と相違点を明らかにすること

b. 特定の言語共同体内の発話行為の実現パターンに対する社会的変数の影響を明らかにすること

c. 同じ社会制約下の、ある言語の母語話者と非母語話者の発話行為の実現パターンにおける類似点と相違点を明らかにすること

CCSARPにおいて対照語用論と中間言語語用論におけるデータ収集方法並びにデータの分析方法は同じである。その方法に関して、Blum-Kulka et al. (1989: 13-15) はデータ収集方法としてDCT (Discourse completion test) を紹介している。これは以下のように、ある文脈において発話行為をどのように実現させるのかを調査対象者に書かせるタスクである (i) に依頼の例を示す

(i) At the University

Ann missed a lecture yesterday and would like to borrow Judith's notes.

Ann:

Judith: Sure, but let me have them back before the lecture next week.

調査対象者に想定させる場面では、被依頼者との社会的距離が近いか遠いか、被依頼者との力関係が自分と同じかそれ以上かそれ以下かといったパラメータが設定されている。例えば、Blum-Kulka et al. (1989: 15)

の依頼場面には、キッチン、通り、警察など8つの項目があり、キッチンでは「貴方のルームメイトが昨夜キッチンに散らかし、それをルームメイトに掃除するようお願いする」という内容で、どのように依頼するかを調査対象者に考えてもらうそして調査対象者達から収集されたデータに対して、CCSARPは独自のコード化を行うBlum-Kulka et al. (1989: 273-294) は依頼と謝罪のCoding Manualを提示している例えば、依頼行為では、その内容を注意喚起部、主要行為部、補助部に分けている。それは

(ii) のようなものである

(ii) Judith, I missed class yesterday, do you think I could borrow your notes? I promise to return them by tomorrow.

上の‘Judith’は注意喚起部、‘I missed class yesterday’と‘I promise to return them by tomorrow’は補助部であり、‘do you think I could borrow your notes?’は主要行為部を示す

Blum-Kulka et al. (1989: 17) は注意喚起部、主要行為部、補助部を次のように説明している

注意喚起部：「注意喚起部は依頼に際して被依頼者への注意を引くものとして使われる…呼称のコード化は‘daring, could you …’のような各項目の意味論的な変種であるだけでなく、名称の変種をTitl+surnameやSurnameのみ、などのように、名詞の範疇ごとにタイプ分けされる」

補助部：「依頼はしばしば‘Are you busy?’のように依頼の可能性を問うたり…‘Will you do me a favor?’のように事前約束の取り付けを行うそれらは主要行為部の前に来たり、後ろに置かれたりする。理由の提示では‘I missed class yesterday, could I…’のように依頼の理由が提示されるまた約束や脅しでは被依頼者に依頼内容を実施してもらうための説得という役割を担っている」

主要行為部

(依頼の本質)：「主要行為部は他の要素から独立した行動を示しうる連続体の一部であると言えるかもしれない主要行為部はストラテジーのタイプとストラテジーの観点の2つに分類される」

ストラテジーのタイプに関して、CCSARPは依頼行為を相互排他的な9段階に分類している。

(1) 命令法による発語内効力の示唆 (Mood derivable) Leave me alone. / Please move your car.

(2) 遂行動詞 (Performatives) I am asking you to move your car.

(3) 緩衝的遂行動詞 (Hedged performatives) I must to ask you to clean the kitchen right now.

(4) 義務の陳述 (Obligation statement) Madam you’ll have to move your car.

(5) 願望の陳述 (Want statement) I’d like to borrow your notes for a little while.

(6) 提案 (Suggestory formulae) How about cleaning up the kitchen.

(7) 準備条件の質問 (Query preparatory) Can I borrow your notes?

(8) 強いほめかし (Strong hints) Will you be going home now? (Intent: getting a lift home)

(9) 弱いほめかし (Mild hints) You’ve been busy here, haven’t you? (Intent: getting hearer)

数字が低ければ低いほど依頼の直接度が下がる。(1)-(5)は直接ストラテジー、(6)-(7)は慣習的間接ストラテジー、(8)-(9)は非慣習的間接ストラテジーと呼ばれる。

依頼のストラテジーの観点に関して、Blum-Kulka et al. (1989: 17) は内的修正 (格下げと格上げ)を想定している。主要行為部は依頼の本質であり、それを格下げによって依頼の押し付ける力を和らげたり、格上げによって強めたりすることができるBlum-Kulka et al. (1989: 281-286) は格下げと格上げの例を挙げている例えば格下げには疑問、接続法、アスペクト、テンス、条件法、ポライトネス標識、語調を弱める表現などの項目が挙げられている

清水(2009:71-72)によれば、Blum-Kulka et al. (1989) によるCCSARP以降 研究対象となる言語の範囲が広がった」というCCSARP以前に異文化語用論(対照語用論)ⁱ⁾

で扱われていた言語は英語、ヘブライ語、ドイツ語、日本語などに限られていたが、最近では中国語、韓国語、アラビア語、トルコ語など多様な言語に対象が広がっているしかしまだにカザフ語を分析している研究は見られない本プロジェクトはCCSARPの文脈でカザフ語を捉える最初の研究になる。また清水 (2009: 72) は「発話行為を遂行するストラテジーの範囲や文脈的分布の研究が増えた。異言語間における言語使用の相違を比較するためには、どちらの言語にも同様に対応できるカテゴリーを設定する必要があるが、ストラテジーがこうした分析の単位として有効であったことが、ストラテジーの研究が盛んになった理由として考えられよう」と指摘するなおBlum-Kulka et al. (1989) では依頼と 謝罪が研究対象となっていたが、近年は断り、ほめなどの発話行為の研究も増えてきている (清水 2009: 78-87)

3. 研究の可能性

カザフ語と日本語の対照語用論に関して、本研究チームはCCSARPの枠組みを用いて、依頼と謝罪行為を研究するデータの収集には社会的距離と力関係のパラメータを踏まえて、複数の場面を用意したDCTを利用するその結果をもとに、日本語とカザフ語における依頼と謝罪のストラテジーの種類や状況的変数の影響を対照することを1つの目的とするしかしDCTによってデータを収集し、対照分析を行う前に、Blum-Kulka et al. (1989) のCoding

Manualで挙げられている項目を丁寧に記述する必要があると考える例えばカザフ語と日本語における依頼の主要行為部で挙げたストラテジーを以下に記述する日本語に関して、その形式はTakahashi (1996: 220) のストラテジーのタイプを参考にし、例文は「現代日本語書き言葉均衡コーパス」少納言ⁱⁱⁱ⁾ (以下、現代コーパスと略する) から部分的に得た それ以外のデータは筆者の一人である二ノ宮崇司の作例

であるカザフ語は、著者の一人であるNurseitova Lailaの作例である。彼女は3-6才までセメイで過ごし、7-15才までアルマティで過ごした7-15才まではカザフ語学校で教育を受けていた下の番号は第2節で示したBlum-Kulka et al. (1989) のストラテジーのタイプの番号である

(1) 「推論可能なムード」

日本語の形式: 'V-shite kudasai (please VP)'

日本語の例: 「この日に、予定を入れるか迷っていますので、お知恵を貸してください」(現代コーパス)

カザフ語の形式: V-іңізіңі! (Vしてください)

カザフ語: Ана жердегі ыдысты әперіп жіберіңізіңі! (そこのお皿をとってください)

(2) 「明示的行動」

日本語の形式: 'V-te kudasaru yoo onegai shimasu (I ask you to VP)'

日本語の例: 「ぜひ能登空港をご利用くださいますようお願いいたします」(現代コーパス)

カザフ語の形式: өтінемін (私が願う)

カザフ語: Ното әуежайын пайдалануыңызды өтінемін (能登空港をご利用することを願います)

(4) 「推測的表現」

日本語の形式: 'V beki desu (You should VP)'

日本語の例: 「こういう悪しき伝統は直ちにスックラップすべきです」(現代コーパス)

カザフ語の形式: керек (する必要がある)

カザフ語の例: Жағымсыз дәстүр болса, жоюымыз керек (良くない習慣で あるなら そのようなものは壊す必要がある)

(5) 「願望の陳述」

日本語の形式: 'V-shite itadaki tai no desu ga (I would like you to VP)'

日本語の例: 「勉強していてわからない単語が出てきて教えていただきたいのですが」(現代コーパス)

カザフ語: 該当形式、例なし

(7) 「準備的質問」

日本語の形式: 'V-shite itadake mase-n ka (Would you VP?)'

日本語の例: 「家まで送り届けていただけませんか?」(作例)

カザフ語の形式: V аласыз ба? (~できますか?)

カザフ語の例: Мені үйіме дейін апарып тастай аласыз ба? (私を家まで送り届けることができますか?)

(8) 「強いほのめかし」

日本語の例: 「(他の同僚達が帰ろうしている状況である依頼者は途中まで車で連れて行って欲しいという希望を持っている) 今、家に帰えますか?」(作例)

カザフ語の例: Қазір үйіңізге қайтасыз ба? (今、自分の家に帰りますか?)

(9) 「弱いほのめかし」

日本語の例: 「(依頼者と被依頼者は二人も会議が長引き、会社を遅く出るという状況である。依頼者は途中まで車で連れて行って欲しいという希望を持っている) 今日、会議がこんなに遅くなると思わなかったんですよ」(作例)

カザフ語の例: Бүгін жиналыс осыншама кеш бітеді деп ойлаған жоқпын ғой (今日の会議がこんなに遅くなると思わなかったんですよ)

以上、カザフ語と日本語の対照語用論研究の可能性を示し、日本語とカザフ語のCCSARPにおける部分的な記述を行った。次に中間言語語用論の研究の可能性を示す清水 (2009: 62) によれば 「異文化語用論研究の言語教育への貢献は...将来の中間言語語用論研究が検証すべき潜在的な学習者の困難に関する仮説を構築する手助けを通して実現されるといえる」^{iv}という

これを本研究プロジェクトに当てはめると、カザフ語と日本語の対照語用論はカザフ語母語話者である日本語学習者が何を困難と考えるのかを検討するのに役立つといえる

次にその仮説が日本語学習者のデータ分析において妥当であるか否かを判断することになる例えば、依頼のストラテジーのタイプを調査するとして、カザフ語と日本語の対照分析において、カザフ語の方が直接度の高いストラテジーのタイプを使用する傾向にあったと仮定する

中間言語分析においては、初級の日本語学習者は直接度の高いストラテジーのタイプを使用するが、上級^vの日本語学習者は直接度の低いタイプを使用するのかを検証することになるであろうDCTによるデータの収集方法、ストラテジーのタイプや状況の変数など、着目する項目は対照語用論と同じである

本稿では第1節において、カザフ語母語話者による日本語習得研究の現状を述べ、第2節においてBlum-Kulka et al. (1989) によるCCSARPの先行研究の内容を紹介し、本節においてカザフ語と日本語の対照語用論中間言語語用論の研究計画を提案した

この計画にそって、本研究チームは依頼と謝罪の研究を進める予定である

1. Blum-Kulka, Sh., J. House and G. Kasper (eds.) (1989) *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*, Norwood, N.J.: Ablex.

2. Faerch, C. and G. Kasper (1984) "Ja und -og hvá sá?: A contrastive discourse analysis of gambits in German and Danish," In: J. Fisiak (ed.), *Contrastive linguistics*. The Hague, Mouton, - pp. 69-105.

3. Fraser, B. (1985) "On the universality of speech act strategies," In: S. Gerooge (ed.), *From the linguistic to the social context*, Bologna: CLUEB, - pp. 43-49.
4. House, J. and G. Kasper (1981) "Politeness markers in English and German," In: F. Columas (ed.) *Conversation routine*, The Hague, Netherlands: Mouton, - pp. 157-185.
5. Levenston, E. A. (1968) "Only for telling a man he was wrong," *English language teaching* 23 - pp. 43-47.
6. 三宅和子 (2005) 「語用論」日本語教育学会 (編)『新版 日本語教育事典』大修館書店, - pp. 315-316.
7. 迫田久美子 「中間言語」日本語教育学会 (編)『新版 日本語教育事典』大修館書店, - pp. 698-700.
8. Selinker, L. (1972) "Interlanguage," *International review of applied linguistics*, 10 - pp. 209-241.
9. 清水崇文
- (2009)『中間言語語用論概論：第二言語学習者の語用論的能力の使用・習得・教育』スリーエーネットワーク
10. Takahashi, S. (1996) "Pragmatic transferability," *Studies in second language acquisition* 18 - pp. 189-223.
11. Tannen D. (1981) "Indirectness in discourse: Ethnicity as conversational style," *Discourse processes* 3, 4 - pp. 221-238.
12. Wierzbicka, A. (1985) "Different cultures, different languages, different speech acts," *Journal of pragmatics* 9 - pp. 145-178.

Резюме

Данная статья посвящена исследованиям специфики изучения японского языка студентами, носителями казахского языка. Основываясь на исследованиях Blum-Kulka et al. (1989) о структурных компонентах коммуникативного акта в межкультурном общении, освещены основные единицы межязыковой и сопоставительной лингвопрагматики японского и казахского языков на примере коммуникативных актов извинения и просьбы.

Ключевые слова: сопоставительная лингвопрагматика, межязыковая лингвопрагматика, исследования коммуникативного акта в межкультурном общении.

УДК 378:371.212.3

LEARNER-CENTERED APPROACH IN MUSIC EDUCATION

T.M. Baymoldayev – Head of chair «General pedagogy and psychology», Doctor of pedagogical sciences, professor,

K.E. Ibrayeva – associated professor of chair Music education and choreography,

T.Zhankul – PhD student KazNPU n/a Abai

Education acts as a leading cultural institution of Kazakhstani society, the main determinant of quality in the twenty-first century geo-strategic resource i.e. the country's intellectual potential.

The primary challenge in music education today is the shift of music teacher training to a new level of training specialists who possess advanced technologies and methodologies, different means of diagnosis of mental and intellectual development of young people. The foreground task is to study individual-typological characteristics of students, their creative individuality and to design such contents of music teacher education that provides the conditions for the all-round development of each individual. Therefore, modernization of higher pedagogical education in the 21st century requires, the implementation of individual approach to learning.

The article deals with the features of learner-centered educational technology at the university focused on the effective management of learning and educational process. This technology is based on varied forms of pedagogical influence, diagnosis and self-diagnosis of levels of students' professional training and it involves forming and updating pedagogical skills of the students' as active subjects of educational process and the following continuous self-development.

Key words: learner-centered training, music teacher's personality, pedagogical activity, educational technology, future music teacher

The European trend of the Kazakhstani society development actualizes the need for all-round, fully developed, socially active and competent employees with fundamental scientific training, rich inner culture, and high professional level. In this regard, the role of music teachers, the importance of their personal qualities and pedagogical proficiency level are increasing. The Kazakhstani higher pedagogical educational institutions face a complex and multifaceted problem whose solution involves, on the one hand, the formation of future teachers' competence and, on the other hand, the educational process orientation to general cultural, intellectual and moral development of future music teachers. During the intensive modernization of education characterized by updating training contents and professional training, appearing innovative technologies, improving the forms and methods of training, there is a need to revise the classical approaches to music teachers' training.

The traditional system of music teacher training, though declared teacher's personality development as one of priority objectives, mainly focused on the basic needs of education in which a future music teacher is intended to operate. However, a modern music teacher must be not only a high level professional, but also meet the following requirements: to have developed competence in the field of music education; to be able to design individual educational trajectories of students to provide educational content variability; to be prepared to implement interactive, active ingredients into the learning process including training teaching methods, information and communication technologies; to have formed skills needed to continue their own education.

Nowadays the nature of musicians' careers is changing: they have no longer a job for life, but a portfolio career. The standards of excellence required, (higher artistic quality, higher educational quality, leadership etc.), keep rising.

The changing nature of musicians' careers asks for transferable skills, and for personal and professional development.

Our observations showed that graduates encounter a variety of problems, nearly all of which are related to using generic skills and finding work. Former students felt that the vocational preparation they received gave little indication of the world they would enter. The strongest needs expressed in their responses were for *life skills* (e.g. management, health issues, marketing, stage presentation, networking, skills of leadership), all the result of the new demands arising from the rapidly changing profession of music teacher which is divided into related areas, and from there four central roles were defined: those of *composer, performer, leader* and *teacher*. These roles are overlapping and they are relevant in all genres of music.

For musicians, this means, that training needs to be provided that offers quality, accessibility, diversity and flexibility. Recommendations encourage music education department to provide a wider curriculum in which the students will be engaged in diverse music activities.

A music teacher has to function in different contexts, with roles including those of performer, composer, teacher, mentor, coach, leader, and so on. A music teacher will thus need to learn to respond accordingly to the variables in environmental contexts. This is why a conceptual framework of training is important to underpin curricula in the university. It implies creating adaptive learning environments in which future music teachers can be trained to function effectively in a continuously changing professional practice. The music departments' educational practice in the conceptual framework of learner-centered approach should be developed in association with professional organizations. Maintaining a strong relationship with the professional field and a strong network of relevant partners is crucial. Moreover, this educational practice should be relevant to the current and changing cultural landscape, explore different contexts, be intervention oriented, lead to relevant learning experiences, and illuminate attitudes and values.

Central to this educational practice and underpinning the earlier mentioned *life skills* is the notion of leadership of musicians; within personal, artistic, educational, business and community contexts. Therefore the following roles for future musicians should be explored:

The music teacher as:

- innovator (explorer, creator and risk taker)
- identifier (of missing skills, and means to refresh them)
- partner/cooperator (within formal partnerships)
- reflective practitioner (engaged in research and evaluative processes; able to contextualize experiences)
- collaborator (dialoguing with professional arts practitioners, students, teachers etc.)
- entrepreneur; job creator

These roles are crucial and can be applied to all kinds of practitioners in the music profession.

The primary challenge in music education today is the shift of music teacher training to a new level of training specialists who possess advanced technologies and methodologies, different means of diagnosis of mental and intellectual development of young people. The foreground task is to study individual-typological characteristics of students, their creative individuality and to design such contents of music teacher education that provides the conditions for the all-round development of each individual. Therefore, modernization of higher pedagogical education in the 21st century requires, in our opinion, the implementation of individual approach to learning.

However, in spite of considerable research and pedagogical development and innovation processes in higher education, the implementation of current approaches has not received adequate coverage in pedagogy, psychology and methods of teaching at Kazakhstani higher pedagogical institutions. Despite the considerable amount of theoretical and methodological research on teaching profession, there are still a number of problems, e.g., – future teachers' formation, his or her pedagogical skills' formation, readiness for teaching activities, required further research and methodologies to resolve the contradiction between high demands on teachers' professional and educational training and insufficient scientific and educational software process, weak elaborated technology of its formation. In particular, there are very few studies on implementing ideas of individual approach to preparing future music teachers in higher school.

Instead, education humanization, orientation to person, attempt to find ways of the best use of inexhaustible possibilities of personality suggest a change in priorities in the field of social and educational values. According to the new paradigm of learner-oriented education, training process is directed on formation of advanced, self-sufficient individual, adapted to the rapidly changing realities. Education should arouse cognitive interest, encourage individual creativity, and give a chance to see achievements and future prospects. Unlike the traditional paradigm, which focuses students on mastering a certain amount of knowledge and skills, the center of humanistic, learner-oriented educational paradigm is an individual, his or her potential as a basis for forming a creative, competitive, capable of self-development person [1].

The new paradigm of education highlights the learner-centered approach to shaping a future teacher, the essence of which is to focus on the personality of a teacher, the realization of his or her own value system in the professional activities. New scientific-pedagogical strategy is targeted to design personal development. Improving training involves developing new educational technologies aimed at implementing personal approach to education, which is possible only in one way - to make education a personality's self-study area.

Learner-centered approach to education and training is a purposeful, planned, specially organized educational process aimed at development and self-development of students, their personal characteristics that contribute to revealing future

specialist's potential resource. In practice, unfortunately, the improvement of the learning process at teacher's higher schools reduces to the development of new schemes of practical training cycle, new disciplines, which usually leads to additional extensive student workload. In most cases, no attention is paid to studying own personal power, developing their potential, and forming semantic field of future music teachers, in particular.

According to scientists, the preparation of teachers at universities can be qualitatively improved if: student's personality, his or her activity, psychological mechanisms of learning and formation of intellectual and professional activities are put in the center of the didactic system; management of teaching and learning process is based on continuous diagnostic monitoring in terms of personal and professional development and continuous self-development of students and monitoring their progress; each student's individually-typological characteristics, learning style and professional activity, subjective experience, the ability to interpersonal relationships and professionally significant qualities of future teachers are considered; and basic didactic, organizational, methodological, psychological and technological requirements are adhered in the pedagogical process built according to the new paradigm of education [1, p. 5-6].

Thereby, all the students at every stage of training are composed individual educational trajectory, which, unlike the curriculum, is flexible and takes into account dynamics of personal and professional development of future teachers. It includes the results of educational and psychological assessment of students' professionally significant qualities which are registered in his or her psycho-pedagogical card.

During the learner-centered teaching teachers purposefully mobilize students' activeness, stimulate training activities motivation, personal and professional growth taking into account the level of professional and personal training of each student. In practice, the integrated use of different forms of motivation, such as – the organization of educational space, success, estimation, example, moral and material incentives, etc. are optimal.[2]

The contents of learner-centered learning is based on matching invariant and variant core of an educational program allowing students, to some extent, control the contents of their training. Learner-centered training organization provides continuous management of educational process in order to enhance students' cognitive activity and, at the same time, enable them to self-own training.

Monitoring of the educational process success according to learner-centered approach includes teacher's evaluation of future professionals' general and vocational training level, students' self-assessment of their educational success and expert evaluation of the learning outcomes effectiveness. The major criteria for future teachers' personal and professional training are personal qualities and individual style expression; effectiveness of interpersonal relationships; educational achievements and subjective experience; professionally significant characteristics of a graduate as a competent music teacher.

A curriculum emerging from the conceptual framework of learner-centered approach is based on acquiring competences, requires team-teaching and receives feed back from external partners. It values both tradition and change. It is reflective of the outside world. It reevaluates existing knowledge. Such a curriculum can be very individual, with different learning paths, and it can include portfolios, context-related assessment, and peer learning. Assessment and learning go hand in hand: what can be learned can be assessed, what can be assessed can be learned. Assessment in learner-centered approach should give students the confidence, enthusiasm and commitment to face new challenges.

New forms of learning must be mirrored in examinations. Learner-centered approach requires flexible curricula, individualized learning paths, and a continuing exploration of new technologies. If curricula and assessment are to be reshaped, the nature of teaching will have to change.

The most critical factor in high-quality teaching is high-quality learning. Teachers need to be lifelong learners in the first place.

The successful implementation of a learner-centered approach in the music department of university is highly dependent on teachers' competences. Teachers are powerful role models for students; they model the musician's future career by demonstrating a capacity to adapt to change and put this into practice both as a teacher and as a professional. Teachers can be pivotal in the transformative processes. Without this example, students are not likely to be motivated. Balancing between tradition and change in the curricula need not mean that music department have to get rid of master-apprentice schemes, but the "master" should invite and encourage curiosity, discovery, and the ability to question. Reflective practice and personal development for teachers is essential. Teachers are encouraged to become "enablers" rather than transmitters of knowledge.

A personal development plan should be central for students, leading to a relevant development of their portfolios, guided by teachers whose role is to be mentors. Self-management should be encouraged by asking basic questions such as «what do I want to contribute as a music teacher to the society» and «where do my strengths lie»? In short, questions of identity should be facilitated.

To illustrate our research, it is necessary to finish with some examples of practice in the framework of learner-centered approach in music education.

An artistic project for freshmen took place at the department of music education and choreography, Abai Kazakh National pedagogical university. The aim was to help first-year students take a first step in realizing a personal development plan by working collectively to create and perform a composition and then reflecting on its realization. Four different improvised compositions were prepared for two different contexts: a primary school and a nursing home for elderly people. The students were divided into four groups which were mixed by instruments and by principal study area. While composing

their piece, the groups always had to bear in mind the audience for which they were going to perform and thus the context. After two weeks of preparation the performances took place. Every student kept a personal journal during the project for evaluation and self assessment. A majority of the students were positive about the idea of continuing to learn more about this kind of creative work. They also realized the great value of improvisation and composing for their development and growth as performing musicians. The results showed that this group of freshmen were already showing signs of becoming more informed, open minded and flexible musicians able to adapt not only to their immediate university environment, but also to the two contrasting contexts of a school and a nursing home for elderly people.

Application of individual approach to future music teachers' training in practice showed its feasibility and effectiveness. First, students who are trained at universities in learner-centered teaching, show more humanistic orientation, personality and cognitive reflection, commitment to the development of creativity and search for individual style of teaching. Thus, learner-oriented educational technologies of future music teachers' training include educational process management based on the diagnosis and self-diagnosis of students' training levels; involve the use of variant forms of pedagogical influence aimed at creating students' educational activity and updating their own activity as subjects of the educational process and subsequent self-education and self-development during professional activities.

Thus, learner-oriented educational strategy is focused on the nature of teacher training, and helps reveal the creative potential of future teachers. It contributes to students' individual style of teaching activities by disclosing potential resources of the individual, focus on building students' individual trajectories of education during training at universities and further postgraduate education. High-level pedagogical skills can only be achieved through constant and continuous personal and professional self-development and self-teaching throughout life.

Further research should be dealt with diagnosis of students' professional training at pedagogical universities, algorithmic process of building their individual educational trajectories at different stages of education; gender aspect of future teachers' professional development within implementation of learner-centered approach to learning. It is also important to clarify the criteria for future music teachers' professional training, as well as the problem of detecting psychological defense mechanisms that prevent the disclosure of individual potential and teaching skills development.

1 Markova A.K. *Psihologiya professionalizma* /A.K. Markova. - М.: Znanie, 1996. - 34 p.

2 Yakimanskaya I.S. *Lichnostno-orientirovannoe obuchenie v sovremennoy shkole* / I.S. Yakimanskaya. - М., 1996. - 108 s.

Резюме

В современных социально-экономических условиях чрезвычайно актуальной становится проблема формирования активной личности, способной самостоятельно осуществлять свой выбор, ставить и реализовывать цели, выходящие за пределы предписанных стандартами требований, осознанно и адекватно оценивать свою деятельность. Это требует разработки новых технологий, направленных на личностно-ориентированный подход в образовании, расширение академических свобод как учебных заведений, так и самой личности. Откликом на это стало развитие многих видов образовательной деятельности, создание условий для выбора каждой личностью собственной образовательной траектории из многообразия возможных образовательных путей.

В данной работе раскрываются особенности личностно ориентированной технологии музыкального образования в педвузе, направленной на эффективное управление учебно-познавательным и воспитательным процессом. Она основана на вариативных формах педагогического воздействия, диагностике и самодиагностике уровней профессиональной подготовки будущих учителей музыки и предусматривает формирование педагогического мастерства и актуализацию активности студентов как субъектов образовательного процесса и последующего непрерывного саморазвития.

Ключевые слова: личностно ориентированное обучение, личность учителя музыки, педагогическая деятельность, технология обучения.

Түйін

Еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету үшін жасалып жатқан талпыныстар жағдайында әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, терең білімді, ізденімпаз, барлық іс-әрекетінде шығармашылық бағыт ұстанатын, сол тұрғыда өз болмысын таныта алатын жеке тұлғаны қалыптастыру маңызды міндет болып отыр. Осы тұрғыда тұлғалық бағдарлы технологиялар негізінде студенттердің құзыреттілігін қалыптастыру өзекті мәселелердің бірі.

Қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайында өз бетінше қызметін бағалау саналы және нақты белгіленген стандарттар талаптарының шеңберінен шығып мақсаттарды орнату және іске асыру үшін өз тандауын жүзеге асыра алатын белсенді тұлғаны қалыптастыру өте өзекті мәселе болып табылады. Бұл тұлғалық-бағдарлы бағытта жасалған жаңа технологияларды, сондай-ақ білім беру мекемелерінің академиялық еркіндігін кеңейту және жеке тұлғаның дамуын талап етеді.

Бұл мақалада музыкалық білім берудегі тұлғалық-бағдарлы технологияларының ерекшеліктері қарастырылады. Бұл педагогикалық әсерінің әртүрлі формаларында және болашақ музыка мұғалімдердің кәсіби дайындығының диагностикасы мен өзін-өзі диагностикасының деңгейлеріне негізделген.

Тірек сөздер: тұлғалық бағдарлы оқыту технологиясы, болашақ музыка мұғалімі, педагогикалық іс-әрекет.

УДК 378.147 – 057.875 (048.4)

ОПЫТ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ РЕЗЮМИРОВАНИЮ НАУЧНОГО ТЕКСТА

Г.М. Чумбалова – к.филол.н., доцент,

Казахский Национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова

Автор данной статьи делится опытом обучения студентов первого курса КазНМУ имени С.Д. Асфендиярова резюмированию научного текста на занятиях по русскому языку. На предыдущих занятиях студенты знакомились с понятием компрессии текста, сложной мыслительной работой, нацеленной на краткое изложение в устной или письменной форме прочитанного текста. В процессе сокращения происходит глубокое проникновение в смысл текста, отбор наиболее существенных фактов и идей, а затем их краткое изложение в перифразированном виде. В результате компрессии получается вторичный текст. Обучение компрессии текста предоставляет преподавателю возможности взаимосвязанного развития языковых знаний и навыков студентов, необходимых для понимания сообщения и для порождения нового высказывания. Ознакомление с теоретическим материалом занятия даёт возможность студентам узнать, что в зависимости от коммуникативной задачи выделяют такие виды компрессии, как резюме, конспект, аннотация, реферат, тезисы. Резюме-выводы – краткое изложение сути написанного, сказанного или прочитанного. В резюме-выводах излагается главная идея текста-оригинала и его основное содержание при сохранении структуры и стиля исходного текста. Резюме-выводы не содержат элементов интерпретации и критической оценки. В процессе работы преподаватель знакомит студентов с образцами резюме-выводов, в которых обращается внимание на подчеркнутые ключевые слова и словосочетания, даёт рекомендации по их написанию, советует, с чего начинать написание резюме-выводов. После обращения к теоретическому материалу студенты работают с текстом «Почему болеют и стареют люди?», разбирают резюме-выводы к нему. Работа со следующим текстом «Чтобы быть здоровым» предполагает самостоятельное составление студентами резюме-выводов. В конце занятия прочитываются составленные студентами резюме-выводы, определяются наиболее удачные, исправляются грамматические, орфографические и стилистические ошибки, подводятся итоги занятия.

Ключевые слова: компрессия, вторичный текст, резюме-выводы.

При изучении научного стиля речи на занятиях по русскому языку на первое место выдвигается определённая цель – вооружить студентов знаниями о процессах чтения и понимания научного текста, о структуре научного текста, о его компрессии. Одним из видов компрессии текста является составление резюме-выводов.

На занятии студенты знакомятся с теоретическим материалом о том, что любой этап мышления обычно заканчивается выводом, обзором или резюме. Вывод является неотъемлемой частью каждого мыслительного процесса. Даже если по какому-то вопросу нельзя прийти к соглашению и найти какие-нибудь практические шаги по продвижению вперёд – это тоже вывод. При анализе ситуации мы задаёмся вопросами:

Что происходит?

Что было достигнуто?

Какие есть изменения?

Какие проблемы?

Что произойдёт потом?

К каким выводам мы пришли после обдумывания этого вопроса?

Каков вывод нашей дискуссии?

В результате ответа на эти вопросы мы получаем резюме-выводы. Таким образом, резюме (от фр.resume) – это краткий вывод из сказанного, написанного или прочитанного, сжато излагающий основные положения, заключительный итог чего-либо, краткие изложения сути написанного, прочитанного или сказанного.

Резюме в виде выводов непременно должны присутствовать в конце каждого раздела и подраздела основной части работы, а также в её заключении. Резюме – это краткая оценка исходного источника информации. Благодаря его минимальному размеру он значительно дольше остаётся в памяти. Резюме-выводы как жанр вторичного текста, в отличие от рецензии и отзыва, как правило, не содержат критического анализа и оценки. Резюме-выводы, раскрывающие качество описываемого предмета в нескольких предложениях, по своей функции в ряде случаев близки к функции рекламного текста.

Написание резюме-выводов является не лёгкой задачей для студентов. Студент должен понять, что резюме-выводы – это краткое содержание основных идей текста. Это не просто изложение мыслей автора своими словами, это выделение только существенных основных его мыслей. Резюме-выводы должны точно передавать содержание текста-оригинала, они должны быть краткими и содержать самую важную информацию. Следует избегать повторений, подробных описаний и примеров. Прочитав резюме-выводы, человек, не знакомый с оригиналом, должен понять основную мысль первоначального текста. Не допускается полное цитирование текста оригинала. По возможности оно должно быть написано в настоящем времени. Не следует использовать личные местоимения, чтобы избежать неясности. Объём резюме должен составлять не более 1/3 или 1/4 оригинала. В нём не должно содержаться предложений, которые можно было бы трактовать неоднозначно. Допускается изменять порядок предложений, мыслей, структуру текста-оригинала с целью сделать резюме более понятным и логичным. Прямую речь нужно переделать в косвенную. С чего начинать написание резюме-выводов? Написание резюме-выводов надо

начинать с вдумчивого чтения текста, обращая внимание на непонятные слова и фразы. Необходимо выделить основную мысль текста. Желательно найти в тексте и выделить предложение, отражающее его основную идею. Особое внимание также следует обратить и на первое предложение. Часто оно имеет ключевое значение. Кроме того, выделяем в тексте часто повторяющиеся ключевые слова. Необходимо также выделить основную мысль каждого абзаца. Очень эффективно в каждом абзаце выбрать по одному предложению, более полно отражающую его основную мысль. Наиболее простая стратегия – сначала написать резюме, состоящее из одного предложения, ко всему тексту, то есть передать значение всего текста одним предложением. Затем пишется резюме к каждому абзацу. Здесь также нужно соблюдать краткость. Содержание абзаца должно суммироваться в одно предложение. В первом предложении резюме-выводов кроме основной мысли всего текста необходимо указать автора и название статьи или книги. Затем излагаем краткое содержание каждого абзаца. Здесь важно отметить, что можно изменить порядок абзацев. Следующее предложение должно логически вытекать из предыдущего. Теперь перечитываем готовый черновик и добавляем вводные слова и фразы, которые призваны облегчить переход от одной мысли к другой. Необходимо проследить, чтобы границы между мыслями автора были плавными. Не стоит забывать, что резюме должно дать человеку, незнакомому с данной книгой или статьей, общее представление о ее теме. Вашему предполагаемому читателю предстоит решить, интересно ли ему будет прочитать всю книгу или статью. Ваша цель – заинтересовать, поэтому язык резюме должен быть разнообразным, живым, ясным, четким. Далее нужно перечитать готовые резюме-выводы, исправить грамматические, орфографические и стилистические ошибки. Иногда есть смысл еще раз сократить некоторые моменты, исключить примеры.

В процессе работы после ознакомления с теоретическим материалом преподаватель предлагает студентам образцы резюме-выводов с подчеркнутыми словами и словосочетаниями, на которые нужно обратить внимание:

Фирейдон Батмангхелидж. Пионер в области медицины и получивший всемирное признание автор книги «Ваше тело просит воды» Ф.Батмангхелидж утверждает, что элементарное упорядочение ежедневного рациона воды и соли вернёт вам отменное здоровье. Отказавшись от дорогостоящих лекарств и научившись распознавать признаки обезвоживания организма, вы избавитесь от астмы, аллергии, повышенного кровяного давления, диабета, мигрени, артрита, остеопороза, желудочно-кишечных и других серьезных заболеваний.

Фирейдон Батмангхелидж. «Вода исцеляет, лекарства убивают». Вам больше не придется ходить в аптеку! Вы больше ничего не должны своему лечащему врачу! Новая книга Батмангхелиджа призвана перевернуть традиционные представления современной медицины: оказывается, обычная вода необычайно эффективна при лечении множества заболеваний. Откажитесь от ненужных лекарств и обретите здоровье благодаря целебной силе воды!

Немаловажную роль при изучении данного материала имеет тренировка, самостоятельная работа по составлению резюме-выводов. Для этого полезна работа над текстами. Можно начать с чтения текста «Почему болеют и стареют люди?».

Работая над содержанием текста, студенты обсуждают такие вопросы:

- Какой проблемный вопрос ставится в тексте?
- Каковы рассуждения автора по проблемному вопросу?
- К какому выводу приходит автор, рассуждая о болезни и старости?
- В чем вы согласны или не согласны с автором?

Затем преподаватель просит студентов разбить текст на смысловые части, озаглавить их, рассказать, о каких проблемах говорится в тексте, высказать свое мнение, согласны ли они с рассуждениями автора и его выводом, обосновать свой ответ, прочитать и обсудить предлагаемые резюме-выводы к тексту «Почему болеют и стареют люди?».

И.П. Неумывакин. «Почему болеют и стареют люди?»

Что же такое болезнь, старость? Жизнь – это процесс, в котором постоянно идет борьба противоположностей, старого и нового. Болезнь же – это состояние организма, которое можно корректировать с помощью заложенных в нем резервных механизмов.

Одной из самых распространенных теорий старения является холестериновая. Одни исследователи считают, что повышение холестерина является серьезным фактором риска. Поскольку основными поставщиками в организм холестерина являются животные жиры, то, изменив режим питания, можно добиться его снижения. Другие говорят, что все это так, но эскимосы, например, едят много животных жиров, монголы съедают по 1 кг мяса в день и пьют молоко с жиром, а атеросклеротические изменения у них выражены меньше, чем у европейцев. У немцев средний холестерин больше, чем у американцев, а инфарктами они болеют меньше. Кто же прав?

Существует много разных теорий болезни и старения организма человека. Некоторые специалисты отводят определенную роль в развитии атеросклеротического процесса генетическому фактору, где все запрограммировано. Но, возможно, дело в чем – то другом?

Одна из теорий старения придерживается того, что при окислительно – восстановительных процессах в организме образуются свободные радикалы. Свободные радикалы – это переработанная пища, отсюда и отложение солей, атеросклероз, лишний вес и т.п. Значит, чем меньше человек ест, тем лучше жует и больше двигается, тем лучше он себя чувствует и дольше живет. Действительно, нарушение пищеварения связано с незнанием элементарных правил приема пищи: плохое жевание, несочетаемость продуктов, прием воды во время и после приема пищи и т.п.

(Текст дан в сокращенном виде)

Резюме-выводы

И.П. Неумывакин. «Почему болеют и стареют люди?»

Есть несколько причин болезни и старения организма человека: повышение холестерина, генетический фактор, свободные радикалы, активизация микробной флоры и выключение духовной стороны жизни.

Старость – не болезнь, а состояние организма, связанное не только с питанием человека, но и с образом его жизни и духовным здоровьем.

После обсуждения резюме-выводов студенты получают задание – самостоятельно написать резюме-выводы к новому тексту «Чтобы быть здоровым».

И.П. Неумывакин. «Чтобы быть здоровым»

Одним из животрепещущих вопросов сегодня является тема о нарушении экологического равновесия практически на всех уровнях (воздух, вода, пища, земля).

В чем же кроется причина, первооснова нарушений в организме, которая в конце концов приводит к «поломке» – заболеванию, независимо от его характера? Причина разлада с окружающим нас миром находится внутри нас, поэтому выздоровление на всех уровнях надо начинать с самих себя.

Взять, например, качество воды, влияющее на наше здоровье. Оказывается, от того, что мы пьем, зависит не только наше здоровье, но и генотип человеческой популяции. Постоянное ухудшение экологической обстановки вынуждает использовать для обеззараживания воды хлор. Однако при использовании хлорированной воды, в том числе и кипяченой, образуется ядовитое вещество диоксин. Диоксин, медленно накапливаясь в организме, разрушает иммунную, эндокринную, репродуктивную и другие функции организма.

Упоминание о воде и ее важности для внутреннего состояния человека связано со следующими обстоятельствами. Наш организм состоит из двух составляющих: органов, занимающихся специфической деятельностью (желудок, сердце, мозг и др.) и их стромов – соединительных тканей. Волокнистые соединительные ткани пронизывают все тело и содержат межклеточное вещество – ретикулярную мезенхиму, являющуюся самой большой фильтрационной системой, доставляющей отработанные вещества в главный фильтрационный центр – печень. Если печень не в силах очистить ваш организм, то ваши клетки живут и работают в невыносимых условиях, задыхаясь от токсических продуктов. И пока вы не восстановите, не очистите внутреннюю, эндоэкологическую среду, излечить вас нельзя.

(Текст дан в сокращенном виде)

После обсуждения нескольких резюме-выводов студентами выбираются лучшие.

Резюме-выводы

Неумывакин. «Чтобы быть здоровым».

На здоровье человека влияет количество выпиваемой в день воды, наличие в ней диоксина, работа печени, злоупотребление алкоголем, курение, переедание, гиподинамия, употребление наркотиками, внутренняя интоксикация, зашлакованность организма, нарушение его энергетики и главного принципа, закона жизни «Не делай другому того, чего не хотел бы, чтобы сделали тебе». Соблюдение человеком всех необходимых правил жизни делает его здоровым.

После работы с текстами студенты делают вывод о том, что выбор языковых средств для построения резюме-выводов подчинен основной задаче свертывания текста: **минимум языковых средств – максимум информации**. Это обычно несколько запоминающихся выразительных предложений, раскрывающих самую суть описываемого объекта.

Опыт показал, что работа над резюме-выводами на занятиях русского языка приносит большую пользу для понимания и усвоения материала по компрессии текста, предоставляет преподавателю возможности взаимосвязанного развития языковых знаний и навыков студентов, необходимых для понимания сообщения и для порождения нового высказывания.

2 Русский язык и культура речи. Семнадцать практических занятий / Е.В. Гананольская, Т.Ю. Волошинова и др. Под ред. Е.В.Гананольской и А.В. Хохлова. – СПб.: Питер, 2005. -336 с.

3 Соловьёва Н.Н. Основы подготовки к научной деятельности и оформление её результатов (для студентов и аспирантов). - М.: АПК и ППРО, 2005.

4 Усачёва И.В. Курс эффективного чтения учебного и научного текста: Учебно-методическое пособие для студентов 1-2 курсов университетов и учащихся старших классов. - М., 2008. - 68 с.

5 <http://www.braintools.ru/article/8591>

6 <http://www.docte.ru/doc/528754/tekst>

7 <http://studoptdia.org/2-21321/ht>

Түйін

Берілген мақаланың авторы С.Ж. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ бірінші курс студенттерін, орыс тілі сабағында ғылыми мәтінге түйіндеме жасау оқытудағы тәжірибесімен бөліседі. Алдыңғы сабақтарда студенттер оқылған немесе тыңдалған мәтінді ауызша немесе жазбаша түрде қысқаша жеткізуге бағытталған күрделі ойлы сөйлемдермен жұмыс жасауға, мәтінді өңдеумен танысты.

Өңдеу процессінде мәтіннің мағынасына терең үңілу, ең мағыналы дәйектілермен идеяларды таңдап, оларды қысқаша өзгертіп айту. Өңдеу нәтижесінде жанама (екінші) мәтін жасалады. Мәтінді түсініп, жаңа пікір айту үшін, мәтінді өңдеуді оқыту қажеттілігі оқытушыға, студенттердің тіл білімі мен дағдысын дамытуға мүмкіндік береді. Сабақтың теориялық материалымен танысу, студенттерге коммуникативтік міндеттерге тәуелді, келесі: түйіндеме, конспект, аннотация, рецензия, тезис сияқты өңдеу түрлерін ажырата білуге мүмкіндік береді.

Қорытынды-түйіндеме жазылғанның, айтылғанның және оқылғанның мәнін қысқаша айту. Қорытынды-түйіндемеде түпнұсқаның басты идеясымен және оның негізгі мазмұны, мәтіннің стилі мен құрылысы айтылады. Қорытынды-түйіндемеде түсіндіру элементтері және сындарлы бағалау болмайды. Жұмыс процессінде оқытушы студенттерді қорытынды-түйіндеменің үлгілерімен оның тіркеу сөздер мен сөзтіркестеріне көңіл бөліп, оны неден бастап жазуды, қалай жазуға болатынын айтып кенес береді. Теориялық материалмен танысып болғаннан кейін студенттер «Неліктен адамдар ауырады және қартайды?» атты мәтінмен жұмыс жасап, оған берілген қорытынды-түйіндемені талдайды. Келесі «Дені сау болу үшін» мәтіні студенттерді өзіндік қорытынды-түйіндеме жасауға мүмкіндік береді. Сабақ соңында студенттермен жасалған қорытынды-түйіндемелер оқылып, ең жақсы жұмыстар анықталып, грамматикалық, орфографиялық және стилистикалық қателері түзетіліп, сабақ қорытындысы жасалынады.

Тірек сөздер: өңдеу, жанама мәтін, қорытынды-түйіндеме.

Summary

The author of this article shares his experience of teaching the 1st year students of S.D. Asfendiyarov KazNMU to make resumes of the scientific text on the Russian language classes. On the previous lessons students were introduced to the concept of compression of text, complex speech and mental work aimed at making short written and oral summaries of the heard or read text. During the process of reduction occurs the deep penetration into the meaning of the text, selection of the most significant facts and ideas, and then summary in the form of a paraphrase. As a result of the compression it turns a secondary text. Teaching compression of text provides teachers the possibility of the interconnected development of language knowledge and skills of students, needed to understand the message and to generate new statements. Getting acquainted with the theoretical material of the lesson gives students an opportunity to learn that depending on the communicative tasks there can be allocated different types of compression, such as resume, outline, annotation, abstract, review and thesis. The conclusive resume means the short narration of the content of all the written, said or read. In the conclusive resumes the main idea and the main content of the original text sets forth while retaining its original style and structure. The conclusive resumes do not include elements of interpretation and critical evaluation. During the process of work the teacher gets students acquainted with the samples of conclusive resumes in which the main attention is given to the underlined keywords and phrases, he also gives guidance for writing of such words and phrases, and advises how to start writing the conclusive resume. After their appeal to the theoretical material, the students start working on the text called "Why do people get old and sick?", and parse the conclusive resume to this text. Their work on the next text called "How to be healthy" implies students' self composition of the conclusive resume. At the end of the lesson after the conclusive resumes composed by students are read, the most successful ones are determined, thereafter the teacher makes corrections on the grammar, spelling and stylistic errors and summarizes the lesson results.

Key words: compression, secondary text, conclusive resume.

УДК 159.9 (0353)

К ВОПРОСУ О КОНЦЕПЦИЯХ, ПОСВЯЩЕННЫХ ЭТНИЧЕСКИМ СТЕРЕОТИПАМ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

У.С. Нургалиева – зав. кафедрой психологии образования и социальных коммуникаций КазНПУ им Абая,

Р.Б. Абдрахманова – доцент кафедры психологии и специальной педагогики, к.пс.н., доцент МОН РК

В статье рассматривается вопрос исследований проблем этнических стереотипов и тревожности в современных условиях. Рассмотрены существующие концепции, касающиеся особенностей этнических стереотипов и проявления тревожности у студентов.

В своей работе мы решили рассмотреть структурные компоненты личности определенным образом. Исходя из анализа литературы по исследуемой проблеме, мы решили изложить материал по определенной схеме. Так, восприятие предметов и явлений окружающей действительности представляет собой познавательный- психический процесс. Восприятие же между людьми выступает как отношение: субъект - субъект. В свою очередь на восприятие оказывают существенное влияние установки, которые делятся на стереотипы, предубеждения, предрассудки. А стереотипы в свою очередь, делятся на автостереотипы и гетеростереотипы.

Тревожность учеными рассматривается в двух аспектах. Тревога как психическое состояние человека и тревожность, как психологическое свойство личности. Мы решили предложить свою схему рассмотрения понятий, касающихся содержания термина - тревожность.

В психологии тревога рассматривается как психологическое состояние личности. Тревожность относится одним из черт характера, а характер в психологии рассматривается как индивидуально-психологическое свойство.

Автостереотип есть образ собственной этнической группы для других. Гетеростереотип - образ другой этнической группы, построенный в связи с ожиданиями, связанными с этой группой. Это также один из способов демонстрации своего отношения. Таким образом, гетеро и автостереотипы - это «демонстративные» образы этнических групп для внешнего пользования.

А также мы в своих исследованиях пришли к выводу, что этнические стереотипы студентов имеет свойство трансформироваться, т.е. претерпевают изменения в период обучения в вузе.

Ключевые слова: установка, социальная установка, этнические стереотипы, тревожность, автостереотип, образ этнической группы, гетеростереотип.

В современном Казахстане исследование этнических стереотипов, особенно социально-психологических аспектов данной проблемы, является весьма актуальным. Поэтому в настоящее время возрос интерес к проблемам этнической психологии. Особого внимания требует изучение этнических стереотипов как разновидности установки. Неразрывная связь прослеживается в особенностях проявления этнических стереотипов и уровня тревожности, что влечет за собой определенные трудности в жизни, в общении, в восприятии других людей, влияет на процесс деятельности. В юношеском возрасте ярко проявляется восприимчивость к социальным изменениям и именно в этом возрасте идет проявление стереотипов, в частности, этнических стереотипов. Следует отметить, что именно в этот возрастной период происходит определение своего места в обществе, трудность перед выбором - все эти процессы вызывают у молодых людей тревожность. Мы думаем, что эти два структурных компонента личности взаимосвязаны, и возможно, что этнические стереотипы, как установки личности определенным образом влияют на уровень тревожности и сказываются на деятельности. Вышеизложенное явилось основанием в определении темы нашей исследования, так как существующие исследования не исчерпывают содержания данных проблем, и остается еще много вопросов, которые требуют более детального их рассмотрения в теоретическом и практическом аспекте. Этнические стереотипы являются из важных компонентов этнического сознания. Человек, будучи носителем этнического сознания и самосознания, определяет свое поведение деятельность в соответствии своей этнической принадлежности. Проявления элементов этнических стереотипов в обыденной жизни представляют собой сложную и многогранную проблему. Исследования, посвященные изучением этнических стереотипов, показывают ее сложную структуру и взаимосвязь с другими личностными образованиями.

Исследования Л.С.Выготского /1/ показывают, что этнический стереотипов является сложным явлением, который состоит из многочисленных элементов и компонентов. Важными компонентами этнических стереотипов является восприятие в социальном контексте, т.е. восприятие самого себя и других людей как представителя определенного этноса, этнический стереотип, установка личности и др. Указанные компоненты являются неотъемлемыми элементами этнических стереотипов. Восприятие - не изолированный акт, а часть сложного процесса. Оно зависит, прежде всего, от той системы, в которой предмет рассматривается, а также от предшествующего опыта, интересов и практических целей субъекта. Естественно, восприятие также тесно связано с установкой человека по отношению к воспринимаемому объекту.

Теория установки детально разработана грузинским психологом Л.Н.Узнадзе /2/. Согласно утверждению Д.Н. Узнадзе любому акту познания, общения и труда предшествует установка. По его определению установка- это «определенная направленность личности, состояние готовности, тенденция к определённой деятельности, способной удовлетворить какие-то потребности человека»/2/. Именно установка с определяет его отношение к объекту и сам способ его восприятия.

В системе установок незаметно для самого человека аккумулируется его предшествующий жизненный опыт, настроения его социальной среды. Установки такого рода существуют и в сфере социальных взаимоотношений. Предвзятое, т.е. не основанное на свежей, непосредственной оценке каждого явления, а выведенное из стандартизированных суждений и ожиданий мнение о свойствах людей и явлений называется стереотипом.

Иначе, стереотипизирование состоит в том, что сложное индивидуальное явление механически подводится под простую общую формулу или образ, который характеризует правильно или ложно класс таких явлений.

Стереотипы являются неотъемлемым элементом обыденного сознания. На все встречающиеся в жизни ситуации человек не в состоянии постоянно реагировать самостоятельно и творчески. Стереотип, аккумулирующий некий стандартизированный коллективный опыт и внушенный индивиду в процессе обучения и общения с другими, помогает ему ориентироваться в жизни и определённым образом направляет его поведение. Стереотип может быть истинным или ложным. Он может вызывать и положительные эмоции, и отрицательные. Его суть в том, что он выражает отношение, установку иной социальной группы к определённому явлению.

И в национальной психологии существует такого рода стереотипы. Каждая этническая группа (племя, народность, нация, любая группа людей, связанная общностью происхождения и отличающаяся определёнными чертами от других человеческих групп) обладает своим групповым самосознанием, которое фиксирует ее действительные и воображаемые, специфические черты. Любая нация интуитивно ассоциируется с тем или иным образом.

Сложно оценивать национальные обычаи и нравы. Оценка их всегда зависит от того, кто оценивает и с какой точки зрения. Здесь требуется особая осторожность. У народов, как и у отдельных индивидуумов, суть недостатков - продолжение достоинств. Это те же самые качества, только взятые в иной пропорции или в другом отношении. Хотят того люди или нет, они неизбежно воспринимают и оценивают чужие обычаи, традиции, формы поведения, прежде всего сквозь призму своих собственных обычаев, тех традиций, в которых они воспитаны. Такая склонность рассматривать явления и факты чужой культуры, чужого народа сквозь призму культурных традиций и ценностей своего собственного народа и есть то, что на языке социальной психологии называется этноцентризмом.

То, что каждому человеку присуще обычаи, нравы и формы поведения, в которых он воспитан и к которым он привык, ближе, чем другие, - это вполне нормально и естественно. Чужие обычаи иногда кажутся не только странными, нелепыми, неприемлемыми. Это так же естественно, как естественны сами различия между этническими группами и их культурами, формировавшимися в самых разных исторических и природных условиях.

Одним из видов установок являются предубеждения.

Разные авторы по-разному определяют понятие этнических предубеждений. В справочном пособии Б.Берельсона и Г.Стейнера «Человеческое поведение» предубеждение определяется как «враждебная установка по отношению к этнической группе или её членам как таковым» /3/. В учебнике социальной психологии Д. Креча, Р. Крачфилда и Э. Баллачи предубеждение определяется как «неблагоприятная установка к объекту, которая имеет тенденцию быть крайне стереотипизированной, эмоционально заряженной и нелегко поддается изменению под влиянием противоположной информации» /4/. В новейшем «Словаре по общественным наукам», выпущенном ЮНЕСКО, написано: «Предубеждение-это негативная, неблагоприятная установка к группе или её индивидуальным членам; она характеризуется стереотипными убеждениями; установка вытекает больше из внутренних процессов своего носителя, чем из фактической проверки свойств группы, о которой идет речь». Здесь речь идет об обобщенной установке, ориентирующей на враждебное отношение всем членам определённой этнической группы, независимо от их индивидуальности. Такая установка имеет характер стереотипа, стандартного эмоционально окрашенного образа - это подчёркивается самой этимологией слов: предрассудок, предубеждение, т.е. нечто, предшествующее рассудку и сознательному убеждению, наконец, эта установка обладает большой устойчивостью и очень плохо поддается изменению под влиянием рациональных доводов.

Шихирев П.Н. в своих исследованиях социальной установки в США дополняет это определение тем, что предубеждение-это такая установка, которая противоречит некоторым важным нормам или ценностям, номинально принятым данной культурой. Известны общества, в которых этнические предубеждения имели характер официально принятых социальных норм /5/. Психолог Гордон Оллпорт подчеркивает, что предубеждение возникает лишь там, где враждебная установка «покоится на ложном и негибком обобщении». Это предполагает, что может существовать, так сказать, обоснованная враждебная установка. И, наконец, рассмотрение этнической характеристики как исторической предполагает возможность её изменения. В противоположность этническому стереотипу, оперирующему готовыми и некритически усвоенными клише, такое суждение предполагает научное исследование конкретной этнопсихологии.

Как можно исследовать сами предубеждения, в том числе этнические И.С. Кон предлагает два пути исследования.

Первый: у предубеждения как психологического феномена есть свои конкретные носители. Чтобы понять истоки и механизм предубеждения, необходимо исследовать психику предубежденных людей.

Второй: предубеждение - социальный факт, общественное явление. Отдельный индивид усваивает свои этнические взгляды из общественного сознания. Следовательно, чтобы понять природу этнических: предубеждений, нужно изучать не столько предубежденного человека, сколько порождающее его общество. Первым путем идет

психиатрия и отчасти психология. Второй путь - исследование в области социологии, который на наш взгляд является более эффективным. Однако это требует рассмотрения и первого подхода, имеющего так же небезыңтересные данные.

По Фрейд, в психике индивидуума существуют определенные бессознательные импульсы и стремления (Оно), которые противоречат его сознательному Я и усвоенным им моральным нормам (Сверх-Я). Конфликт между Оно, Я и Сверх-Я создает напряженность, беспокойство человеческой психике, для ослабления, которых существует несколько бессознательных защитных механизмов, при помощи которых нежелательная информация вытесняется из сознания /6/. Одним из таких механизмов и служит проекция: свои собственные стремления и импульсы, противоречащие его самосознанию и моральным установкам, индивид бессознательно проецирует, приписывает другим. Можно ли использовать этот механизм для объяснения этнических предубеждений? Американские социологи и психоаналитики констатируют, что враждебные этнические стереотипы в США распадаются на две группы. Один стереотип включает такие черты, как хитрость, честолюбие, корыстолюбие, агрессивность, групповой дух. Другой стереотип подчеркивает такие качества, и сексуальную невоздержанность. В первом случае символизируются те качества, которые присущи сознательному «Я» американца, но осуждаются его моральным сознанием. Во втором случае символизируются его бессознательные стремления, его «Оно». Таким образом, подобно теории вымещения как суеверие, лень, беззаботность, невежество, нечистоплотность, безответственность теория проекции ограничивается выяснением того, какую роль играет предубеждение в балансе психических механизмов личности. Социальная природа этнических предубеждений и реальные взаимоотношения этнических групп остается в тени. Предубеждение оказывается чем-то историческим и едва ли вообще преодолимым: если конфликт сознания и бессознательного неустраим и человек вынужден на кого-то проецировать подавленные стремления, изменить это невозможно.

В свете теории Фрейда, из которой исходили Адорно и его сотрудники, детские переживания имеют решающее значение в формировании личности. Наиболее предубежденные индивиды, как показал Адорно, обычно обнаруживают высокую степень конформизма отношению к социальным нормам и властям и одновременно подавленную враждебность к ним. Несомненна и связь этнической - предубежденности с догматизмом: склонность мыслить жесткими стереотипами говорит о неумении самостоятельно сопоставлять факты, творчески подходить к конкретной ситуации.

Истоки национальных предубеждений переносятся здесь из мира общественных отношений в субъективный мир личности, становится симптомом некоей психологической неполноценности. Рост культуры - одно из наиболее необходимых условий для преодоления этнических предубеждений.

Как ни существенны индивидуально-психологические процессы, ключ к пониманию природы этнических предубеждений лежит не в них, а в истории общества и структуре общественного сознания. Предубеждения иррациональны не в том смысле, что носители психически ненормальны, а в том, что выраженные в этнических стереотипах групповые интересы и пристрастия не имеют и не могут иметь всеобщего значения.

В целом проблема этнических стереотипов является весьма сложной и многогранной. В нашей работе рассматриваются основные психологические - особенности этнических стереотипов. Данная проблема выдвигает большое количество вопросов, которое требует своего изучения. К сожалению, до сих пор остаются нерешенными теоретические и практические аспекты исследования этого явления. Одной из таких проблем по изучению этнических стереотипов можно назвать методические аспекты построения психологического исследования. Поскольку сам методический инструментарий и процедура подобного исследования в настоящее время разработаны недостаточно. Тем не менее, имеются отдельные весьма продуктивные попытки к исследованию этнических предубеждений и стереотипов (Кон И.С., Саракуев Э.А., Крысько В.Г., Джакупов С.М., Алимбаева Р., Малаева А. и др.)/7/. Например, Джакупов С.М. и другие при исследовании этнических предубеждений у детей применили методику «Цветовой тест отношений» (ЦТО), использовали также методику «Исследования особенностей восприятия этнических предубеждений в процессе познавательной деятельности Джакупов С.М. Такой подход, на наш взгляд, является весьма перспективным для исследования психологических механизмов этнических предубеждений и стереотипов их проявлений в сознании представителей этноса.

В своей работе мы решили рассмотреть структурные компоненты личности. Анализ литературы по исследуемой проблеме позволяет изложить материал по определенной схеме. Так, восприятие предметов и явлений окружающей действительности представляет собой познавательно- психический процесс. Восприятие же между людьми выступает как отношение: субъект - субъект. В свою очередь на восприятие оказывают существенное влияние установки, которые делятся на стереотипы, предубеждения, предрассудки. А стереотипы в свою очередь, делятся на автостереотипы и гетеростереотипы.

При исследовании личности в социальной психологии важнейшее место занимает проблема социальной установки. Если процесс социализации объясняет, каким образом личность усваивает социальный опыт и вместе с тем активно воспроизводит его, то формирование социальных установок личности отвечает на вопрос, как усвоенный социальный опыт преломлен личностью и конкретно проявляет себя в ее действиях и поступках. Необходимо подчеркнуть, что при условии изучения этого механизма можно решить вопрос о том, чем же

конкретно регулируется поведение и деятельность человека. Для того чтобы понять, что предшествует развертыванию реального действия, необходимо, прежде всего, проанализировать потребности и мотивы, побуждающие личность к деятельности. В общей теории личности рассматривается именно соотношение потребностей и мотивов для уяснения внутреннего механизма, побуждающего к действию. Однако при этом остается еще неясным, чем определен сам выбор мотива. Этот вопрос имеет две стороны: почему люди в определенных ситуациях поступают, так или иначе? Чем они руководствуются, когда выбирают именно данный мотив? Понятие, которое в определенной степени объясняет выбор мотива, есть понятие социальной установки (Обуховский К.) /8/.

В философском словаре термин «установка» имеет свое собственное значение, свою собственную традицию исследования, что позволяет соотнести понятие «социальная установка» с этой традицией. Этот термин впервые использовал философ Г.Спенсер, позднее русский психолог Л. Бехтерев. Установки образуются на основе оперирования отдельными социальными объектами и в разных конкретных ситуациях. Они могут быть более или менее обобщенными, поскольку и сами объекты обладают разной степенью общности. Так, В.А.Ядов диспозиционной концепции рассматривает установку как одну из главных характеристик личности, которая обуславливает своеобразие отношения человека к объекту деятельности. За ней стоит стереотип социального поведения, аккумулирующий в себе некий стандартизированный опыт в виде обобщенных традиционных суждений, мнений, ожиданий, внушаемых индивиду той или иной общностью.

В учебнике по общей психологии Крылова говорится, что проблема установки была специальным предметом исследования в школе Д.Н.Узнадзе. Внешнее совпадение терминов «установка» и «социальная установка» приводит к тому, что иногда содержание этих понятий рассматривается как идентичное. Тем более что набор определений, раскрывающих содержание этих двух понятий, действительно схожи: «склонность», «направленность», «готовность». Вместе с тем необходимо точно развести сферу действия установок, как их понимал Д.Н. Узнадзе, и сферу действия «социальных установок».

Логично напомнить определение установки, данное Д.Н. Узнадзе: Установка является целостным динамическим состоянием субъекта, состоянием готовности к определенной активности, состоянием, которое обуславливается двумя факторами: потребностью субъекта и соответствующей объективной ситуацией».

Фиксированная установка в отличие от ситуативной возникает и закрепляется тогда, когда настроенность поведения для удовлетворения данной потребности и в данной ситуации повторяется.

Установка в контексте концепции Д.Н. Узнадзе более всего касается вопроса о реализации простейших физиологических потребностей человека. Она трактуется как бессознательное, что исключает применение этого понятия к изучению наиболее сложных, высших форм человеческой деятельности. Это ни в коей мере не принижает значения разработки проблем на общепсихологическом уровне, так же как и возможности развития этих идей, применительно к другим отраслям психологии изучено Надирашвили Ш.А. Он в частности, обращает внимание на роль высших социально-установочных образований в регуляции социального поведения индивида, его ценностных ориентации и “психологического автопортрета” личности, указывая их ведущую роль на этом уровне психической регуляции /9/

Однако наши интересы связаны с различием в самих основаниях подхода к установке в школе Д.Н. Узнадзе и в ряде других концепций, связанных с разработкой сходной проблемы /10/.

Идея выявления особых состояний личности, предшествующих ее реальному поведению, присутствует у многих исследователей. Прежде всего, этот круг вопросов обсуждался И.Н. Мясичевым в его концепции отношений человека. Отношение, понимаемое «как система временных связей человека как личности-субъекта со всей действительностью или с ее отдельными сторонами» Мясичев И.Н., объясняет направленность будущего поведения личности. Отношение и есть своеобразная пре диспозиция, предрасположенность к каким-то объектам, которая позволяет ожидать раскрытия себя в реальных актах действия. Отличие от установки здесь состоит в том, что предполагаются различные, в том числе и социальные объекты, на которые это отношение распространяется, и самые разнообразные, весьма сложные с социально-психологической точки зрения ситуации. Сфера действий личности на основе отношений практически безгранична /10/.

В специфической теоретической схеме эти процессы анализируются и в работах Л.И. Божович. При исследовании формирования личности в детском возрасте ею было установлено, что направленность складывается как внутренняя позиция личности по отношению к социальному окружению, к отдельным объектам социальной среды. Хотя эти позиции могут быть - различными по отношению к многообразным ситуациям и объектам, в них, возможно, зафиксировать некоторую общую тенденцию, которая доминирует, что и дает возможность определенным образом прогнозировать поведение в неизвестных ранее ситуациях по отношению к неизвестным ранее объектам. Направленность личности сама по себе может быть рассмотрена также в качестве особой предиспозиции - предрасположенности личности действовать определенным образом, охватывающей всю сферу ее жизнедеятельности, вплоть до самых сложных социальных объектов и ситуаций. Такая интерпретация направленности личности позволяет рассмотреть это понятие как одно - порядковое с понятием социальной установки .

С этим понятием можно связать и идеи А.Н. Леонтьева о личностном смысле. Когда в теории личности подчеркивается личностная значимость объективных знаний внешних обстоятельств деятельности, то этим самым ставится вопрос также о направлении ожидаемого поведения (или деятельности личности) в соответствии с тем личностным смыслом, который приобретает для данного человека предмет его деятельности. Не предпринимая попыток подробного обсуждения вопроса о месте проблемы установки в теории деятельности, остановимся лишь на интерпретации социальной установки в этом контексте как личностном смысле, «порождаемом отношением мотива и цели». Такая постановка проблемы не исключает понятия социальной установки из руслу общей психологии, как впрочем, и понятия «отношение» и «направленность личности». Напротив, все рассмотренные нами идеи подтверждают право на существование понятия «социальная установка» в общей психологии, где оно теперь соседствует с понятием «установка» в том его значении, которое разрабатывалось в школе Д.Н. Узнадзе. Поэтому дальнейшее выяснение специфики социальной установки в системе социально-психологического знания можно осуществить, рассмотрев другую традицию: традицию становления этого понятия не только в системе общей психологии, но и в системе социальной психологии /2/.

Таким образом, установка - это эффективный способ оценки окружающего мира. Когда нам необходимо быстро отреагировать или продемонстрировать, что мы чувствуем, установка может определить нашу реакцию. Из этого следует, что установка - это благоприятная или неблагоприятная оценочная реакция на что-либо или на кого-либо, которая выражается во мнениях, чувствах и целенаправленном поведении. Установки мы изучаем по внешним проявлениям, и они подобно другим образцам поведения, действия, выражающим установки, подвержены внешнему влиянию.

Обобщая вышесказанное, можно сделать следующий вывод: наши установки предопределяют отношение к другим представителям этнической общности, если:

- другие влияния уменьшены;
- установка соответствует действию;
- ситуация активизирует бессознательную установку, которая незаметно направляет наше восприятие событий и реакцию на них.

Представленное исследование не претендует на исчерпывающее решение проблем установки личности, этнических стереотипов, а представляет собой один из вариантов подхода к ее разрешению.

1. Виготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. М.: Педагогика, 1983. Т.3. С.75.
2. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы исследования установки// Психологические исследования. М., 1966.
3. Berelson B. and Steiner G. Human Behaviors. An inventory of scientific findings. N. Y., 1964 y, p. 495.
4. Krech D., Crutchfield and Ballachey E. N.Y. 1962. p. 214.
5. Шихирев П.Н. Исследование социальной установки в США. - Вопросы философии. 1973. №2.
6. Фрейд З. Психология бессознательного. - М. 1990.
7. Нурғалиева У. С. Особенности этнических стереотипов и проявление тревожности у современных студентов: Автореф. канд. дисс. Алматы, 2003.
8. Обуховский К. Психология влечений человека. Пер. с польск. - М.: Изд. «Прогресс», 1972.
9. Надирашвили Л.А. Понятие установки в общей и социальной психологии. Тбилиси, 1974.
10. Мясисев В. Н. Личность и неврозы. - Л.: ЛГУ, 1960,- 426 с.

Аңдатпа

Аталмыш мақалада қазіргі жағдайдағы этникалық таптаурындар мен мазасыздану мәселелерінің зерттеу сұрақтары қарастырылады. Студенттерде мазасызданудың көрінуі мен этникалық таптаурындарға тиісті ерекшеліктер, тұжырымдар қарастырылған. Сонымен қатар, авто және гетеротаптаурындар өзіндік және басқа этникалық топтардың бейнесі ретінде мазмұны қарастырылған.

Біз өз жұмысымызда тұлға құрылымының компоненттерін нақты бейнемен қарастыруды жөн көрдік. Зерттелінетін мәселе бойынша, әдебиеттерді талдау қорытындысының материалдарын нақты сызба арқылы мазмұндайық деп шештік. Ендеше, заттар мен қоршаған орта шындығын қабылдау, танымдық-психологиялық үдеріс ретінде ұсынылады. Қабылдау адамдар арасында қарым-қатынаста “субъект-субъект” жазықтығында қарастырылады. Өз кезегінде қабылдауға орнатулар елеулі әсер етіп, таптаурындарға, алғысенім, жалған нанымға бөлінеді. Ал таптаурындар өз кезегінде, автотаптаурын-гетеротаптаурындар болып бөлінеді.

Мазасыздану ғалымдардың зерттеуінде екі аспектіден құралады. Қорқыныш адамның психикалық жай-күйі және мазасыздық тұлғаның психологиялық ерекшелігі ретінде. Біз өз сызбамызда мазасыздану терминіне қатысты түсінік беруді қарастырдық.

Психологияда қорқыныш тұлғаның психологиялық жай-күйі ретінде қарастырылады. Мазасыздық мінездің бір қыры ретінде, ал мінез психологияда жеке-психологиялық қасиет ерекшелік ретінде қарастырылады.

Автотаптаурын – өз этностық қауымның өкілдеріне қатысты пікірлер, ойлар, бағалар. Гетеротаптаурын - бір этностың басқа этносқа тән қасиеттерді белгілеуі. Сол этникалық топқа байланысты күтілімі.

Бұл сондай-ақ өз қарым-қатынасыңды көрсетудің бір әдісі. Осылайша, гетеро және авто таптаурындар – бұл этникалық топтық сыртқы пайдалануда «демонстрациялы» көрінісі.

Abstract

The article discusses the research problems of ethnic stereotypes and anxiety in modern conditions. The existing concepts concerning the features of ethnic stereotypes and manifestations of anxiety in students. As well as the content of the auto and hetero- like images of their own and other ethnic groups.

Anxiety scientists considered in two aspects. Anxiety as a person's mental state and anxiety as a psychological property of the person. We have decided to offer his scheme review concepts related to the content of the term - anxiety.

In psychology, anxiety is regarded as a psychological state of the individual. Anxiety refers to one of the character traits and character psychology is viewed as individual psychological quality.

Auto stereotype is the image of their own ethnic group to the other. Hetero - image of another ethnic group, built in connection with the expectations associated with this group. This is also one way to demonstrate their relationship. Thus, hetero-stereotypes and - a "demonstrative" images of ethnic groups for external use.

УДК

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНЕ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ МЕНҒЕРТУДЕГІ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ӘДІСІНІҢ РӨЛІ

С.А.Махмутов - *п.ғ.д., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,*

С.Н. Исабаева - *п.ғ.к., қауымдастырылған проф.м.а.,*

Д.Н. Исабаева - *п.ғ.к.*

Аңдатпа: Біздің бұл мақаланы жазудағы мақсатымыз – проблемалық оқыту әдісін зерттеп, қарастырып жүрген ғалымдарымыздың еңбектерін қарастыра отырып, жоғары оқу орны студенттеріне информатиканың іргелі ұғымдары мен түсініктерін, яғни ақпараттық технологияларды меңгертудегі проблемалық оқыту әдісінің тиімділігін көрсету. Сонымен қатар, студенттерге ақпараттық технологияларды проблемалық оқыту әдісі негізінде меңгерту үшін әдістемелік ұсыныстар ұсынылды. Атап айтқанда, студенттердің алдына өздерінің іс-әрекетінде ақпараттық технологияларды қолдану бойынша, жаңа білімдер мен біліктерді ұсынатын тапсырмаларды беру; оқу-танымдық іс-әрекетте студенттердің ақпараттық технологияларды қолдану бойынша проблемалық ситуацияларды шешудің қолжетерлікпен қамтамасыз ету; студенттерге өз бетімен ақпараттық технологиялар туралы проблемалық ситуациялар мен мәселелерді құрастыруға мүмкіндік беру, проблеманы шешудің болжамдарын ұсыну және оларды негізді тұрғыда дәлелдеуге мүмкіндік беру; студенттердің алынған шешімнің алуан түрлі нұсқаларын өз бетімен дәлелдеу қабілеті.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясында «Кәсіби-техникалық және жоғары білім ең бірінші кезекте ұлттық экономиканың мамандарға деген қазіргі және келешектегі сұранысын барынша өтеуге бағдар ұстауы керек. Жоғары оқу орындары ... тек оқу бағдарламаларын жетілдірумен шектелмей, ... ғылыми-зерттеушілік қызметін де белсенді дамытуы тиіс» деп көрсеткен. Мұндай талаптарға қол жеткізуде студенттердің болашақта ақпараттық қоғамдағы бәсекелестік қызметке бейімделуі үшін ғылыми зерттеу жұмыстарына оқу үдерісінде мейлінше дамыту арқылы проблемалық оқыту әдістерін қолдану қажет [1].

Педагогикалық үдерісте проблемалық әдісті қолдануды оқу-танымдық студенттің тұлғасының субъектілі позициясын өзектілеудің тәсілдерінің бірі ретінде анықтаймыз. Проблемалық әдісті қолдану, студенттің ақпараттық компьютерлік технологияларды білумен қатар, оларды қолдану мүмкіндігін білім саласына жұмсауға мүмкіндік береді. Проблемалық әдістің нәтижесінде құрылатын эмоционалды резонанс, студенттің қажетті ақпараттық технологиялар туралы білім, білік, дағдыларды меңгеруіне деген құндылық бағдарлармен қамтамасыз етеді.

Проблемалық оқытуды зерттеуге келесі педагогтар мен психологтардың жұмыстары арналған: Ю.К.Бабанский, З.И.Калмыкова, Т.В.Кудрявцев, И.Я.Лернер, В.Н.Максимова, А.М.Матюшкин, М.И.Махмутов, Т.И.Шамова, Ш.Т.Таубаева және т.б [2, 3].

М.И.Махмутов проблемалық оқытуды 20-жылдардан бастап кеңестік дидактика ғылымында жақсы танымал зерттеу әдісінің басқаша аталуы деп санауға болмайтынын атап көрсетті. Оқытудағы проблемалық тәсіл кең категория болып саналады. Ол зерттеу әдісін проблемалықты жүзеге асырудың бір факторы ретінде қамтиды. Проблемалық тәсіл шығармашыл тұлғаны қалыптастыру мәселелерімен тығыз байланысты болады. Сондықтан, ол кең тараған оқыту түрі болып саналады [4].

Проблемалық тәсіл біздің педагогикалық тәжірибеге түсіндірмелі-иллюстрациялық оқытуға альтернатива ретінде, 60-70-жылдары белсенді енгізіле бастады. Біз ойлаудың продуктивті және репродуктивті типтерінің үйлесуімен анықталатын, студенттердің ақыл-ой әрекетінің сипатын ескеруді қажет деп санаймыз. Өз кезегінде, проблемалық оқытудың рөлін асыруға, кемітуге болмайды, оқытудың аталған түрі түсіндірмелі-иллюстрациялық әдіспен үйлескен жағдайда ғана, позитивті рөл атқарады. Оқытудағы проблемалық тәсіл мен түсіндірмелі-иллюстрациялық әдістің арасындағы айырмашылықтар, педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың мақсаты мен принциптерінен тұрады. Егер түсіндірмелі-иллюстрациялық оқытудың мақсаты, студенттердің ғылыми білім, білік, дағдыларды меңгеруі болып саналса, онда проблемалық оқытудың мақсаты – ғылыми білімді меңгеру ғана емес,

сонымен бірге ойлау үдерістерін қолдау, танымдық белсенділікті жан-жақты дамыту болып табылады. Проблемалық оқытуды жүзеге асыруда, студенттер оқу-танымдық іс-әрекетте ақпараттық технологияларды қолдану бойынша дайын нұсқауларды алмайды, оларды ізденістік әрекеттің көмегі арқылы алады.

В.Оконь білім алушылардың проблеманы шешу үдерісі, үш фазада жүзеге асырылады деп санайды: проблемалық ситуацияны құру; шешу болжамдарын құрастыру; алынған ақпаратты жүйелеу арқылы шешімді тексеру. М.И.Махмутовтың пікірі бойынша, ақыл-ой операцияларының толық циклының бірнеше кезеңдері бар: 1) проблемалық ситуацияның пайда болуы; 2) қиындық мәнін саналау және проблеманы қою; 3) шешімді болжам немесе ұсыныстар арқылы тәсілін табу және болжамды негіздеу; 4) болжамды дәлелдеу; 5) проблеманы шешудің дұрыстығын тексеру [5].

Проблемалық оқыту оқытушының іс-әрекетінің келесі мазмұнын қамтиды: проблема қою, проблемалық ситуацияны құру, проблеманы шешу үшін қажетті жағдайларды ұйымдастыру, алайда аталған оқыту түрі, оның дәстүрлі әдістері сияқты, тұжырым және жалпылау жасамайды. Оқытушының ақпараттық технологиялар туралы хабарлаған білімдерінің негізінде, студенттер өз бетімен тұжырымдар және жалпылау жасайды, қойылған сұраққа жауап іздейді және проблеманы шешудің жолын іздейді.

Көп жағдайда, оқытушылар проблемалық оқытуды сұрақтар мен жауаптар әдісімен ұқсастырады. Әрине, сауатты түрде ақпараттық технология туралы қойылған сұрақтар – проблемалық оқытудың маңызды элементі болып саналады. Алайда, оларды ұқсастырмау қажет, себебі проблемалық оқытудың мәні сұрақтар мен жауаптардан тұрмайды, ол проблемалық ситуацияларды құрудан, оларды шешудегі студенттердің өзбетінділігін дамытудан, проблеманы шешудің жолын іздеуден, осы шешімнің дұрыстығын тексеруден тұрады. Ақпараттық технология туралы проблемалық тапсырманы студенттерді шешуі бойынша жұмысы, оқытушының бір сұрағынсыз орындалуы мүмкін, алайда білім алушылардың проблемалық тапсырманы орындау барысында қиындықтарын азайту мақсатында, оқытушының сұрақтары әрдайым дұрыс болып саналады.

Проблемалық оқытудың басты міндеті – студенттердің зейінін туындату және танымдық белсенділіктерін дамыту. Бұндай нәтижеге оқытушының проблеманы қойып және шешкен жағдайында жетуге болады. Егер студент ақпараттық технология туралы проблеманы өзі қойып, оны өзі шешсе, алынатын нәтиженің деңгейі жоғары болады. Студенттердің белсенді өзбетінділігіне деген ұмтылысын және шығармашылық ойлау дағдыларын қалыптастыру үшін, олардың талдау, біріктіру, салыстыру, абстракциялау, нақтылау, жалпылау, жіктеу, жүйелеу және т.б. сияқты интеллектуалды операциялар дағдыларын қалыптастыру қажет.

Проблемалық ситуацияларды абсолюттеуге болмайды, кейде оларды дұрыс құрмау, оқыту үдерісіне жағымсыз әсер етуі және танымдық белсенділіктің жоғалуына әкелуі мүмкін. Студенттің проблеманың негізінде болатын қарама-қайшылықтарды шеше алмаған жағдайында, жағымсыз немесе теріс нәтиже болады.

Әрбір проблемалық ситуацияның типі және құрылымы көптеген факторларға тәуелді болады: студенттердің ақпараттануы, белсенділігі; олардың өзара және оқытушымен өзара қатынастары; студенттер ұжымы және осы ұжымның әрбір мүшесі үшін, проблемалық ситуацияның негізі болып табылатын қарама-қайшылықтардың тұлғалық мәні. Бұндай жағдайда оқытушыдан студенттердің субъектілі позициясының дамуын қамтамасыз ететін, олардың танымдық үдерісі мен танымдық белсенділігін арттыру мақсатында, олардың санасында әрбір проблемалық ситуацияның негізінде болатын, қарама-қайшылықтарды анықтау және күшейтуге арналған дидактикалық тәсілдерді құруды талап етеді.

Тұлғаның субъектілі позициясы студенттердің өз бетімен алынған білімді стандартты емес ситуацияларда және тәжірибеде қолдануда көрінеді. М.И.Махмутов өзбетінділіктің төрт деңгейін анықтайды:

1. Өзбетінділік емес белсенділік деңгейі (негізінен студенттерді не репродуктивті іс-әрекетінде орын алады);
2. Жартылай өзбетінділік деңгейі (мұғалім проблеманы өзі қояды, ал студенттер алынған білімді қолданып, оны шешудің тәсілдерін іздейді);
3. Өзбетінділік белсенділік деңгейі (студент орташа күрделілік деңгейіндегі проблемалық тапсырманы орындай отырып, оқулықпен, мұғалімнің аз шамадағы көмегі арқылы жұмыс істейді);
4. Шығармашылық белсенділік деңгейі (студенттердің өзбетінділігінің жоғары деңгейі: болжамды логикалық талдау, оқу проблемасын шешудің жаңа тәсілін табу).

Оқу-танымдық іс-әрекетте студенттердің ақпараттық технологияларды қолдану үдерісінде, олардың субъектілі позициясы өзектіленетін проблемалық ситуацияны құрудың тәсілдері мен ережелері туралы мәселе маңызды болып табылады.

М.И.Махмутов оқу проблемасын қоюдың дидактикалық ережелерін қарастырады. Ғалым мұғалімнің оқытылатын оқу материалымен байланысты, бұрын меңгерген білімдер тобын алдын ала өзектілемей, оқу проблемасын қоймау керек; ұжымның бұрын шешкен проблемаларын өз бетімен шешу үшін, әлсіз студенттердің алдына екінші рет қоюға қолдануға болады деп санайды. Автор проблемалық ситуацияны талдау және проблеманы қою барысында, студент таныс еместі таныстан айыра білу тәсілдерін үйренуі керектігін, мұғалім оқушылар үшін қолжетерлік проблемаларды қою қажеттілігін, оқушының сұрақтарды қайта құрастырудың тәсілдері мен ережелерін білу керектігін, студенттерді не өз бетімен шешуі үшін мүмкін жағдайлар анықталған жағдайда, оқу проблемасы қойылуы керектігін атап көрсетеді [5].

Ғалымдар аталған проблеманы теориялық және практикалық тұрғыдан қарастыра отырып, проблемалық ситуацияларды құрудың келесі тәсілдерін анықтайды: 1) студенттерді құбылыстарды, деректерді, олардың арасындағы сыртқы сәйкессіздіктерді шығармашылық түсіндіруге ынталандыру; 2) студенттердің практикалық тапсырмаларды орындауда туындайтын, оқу және өмірлік ситуацияларды қолдану; 3) проблеманы түсіндіруге немесе оны практикалық қолдану жолдарын іздеуге, проблемалық оқу тапсырмаларын қою; 4) студенттерді деректер туралы ғылыми түсініктер мен өмірлік көріністер арасындағы қарама-қайшылықтарды анықтайтын, шындықтың деректері мен құбылыстарын талдауға ынталандыру; 5) болжамды ұсыну, тұжырымдар құрастыру және оларды тәжірибелік тексеру; 6) нәтижесінде проблемалық ситуация пайда болатын, жаңа деректерді алдын-ала жалпылауға студенттерді ынталандыру; 7) проблемалық ситуацияның пайда болуына ықпал ететін, құбылыстарды, деректерді, әрекеттерді салыстыруға студенттерді итермелеу; 8) проблеманы қоюға әкелетін және түсініксіз сипаты бар (бұрынғы білімнің жеткіліксіздігінен) деректермен студенттерді таныстыру; 9) пәнаралық байланыстарды ұйымдастыру; 10) тапсырмаларды нұсқалау, сұрақтарды қайта құрастыру.

Сонымен, проблемалық ситуацияларды құрудың келесі ережелерін ақпараттық технологияларды қолдануда басшылыққа алу болады: 1) студенттердің жаңа білім алуына мүмкіндік беретін тапсырмаларды қою; 2) оқушыға ұсынылатын проблемалық тапсырма оның интеллектуалды мүмкіндіктеріне сәйкес келуі керек (қиындық дәрежесі оқу материалының жаңашылдық дәрежесі мен оның жалпыламалығы тұрғысында қарастыруды талап етеді); 3) проблемалық тапсырма түсіндіруге берілетін проблемалық материалдың алдында болуы керек; 4) проблемалық тапсырма ретінде оқу мәселелері, тапсырмалар, практикалық әрекеттер алынуы мүмкін.

Бұдан, студенттерге ақпараттық технологияларды проблемалық оқыту әдісі негізінде меңгерту үшін төмендегідей әдістемелік ұсыныстар ұсынылды:

- студенттердің алдына өздерінің іс-әрекетінде ақпараттық технологияларды қолдану бойынша, жаңа білімдер мен біліктерді ұсынатын тапсырмаларды беру;
- оқу-танымдық іс-әрекетте студенттердің ақпараттық технологияларды қолдану бойынша проблемалық ситуацияларды шешудің қолжетерліктерімен қамтамасыз ету;
- студенттерге өз бетімен ақпараттық технологиялар туралы проблемалық ситуациялар мен мәселелерді құрастыруға мүмкіндік беру, проблеманы шешудің болжамдарын ұсыну және оларды негізді тұрғыда дәлелдеуге мүмкіндік беру;
- студенттердің алынған шешімнің алуан түрлі нұсқаларын өз бетімен дәлелдеу қабілеті.

1. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 14 желтоқсан, 2012 жс. <http://www.inform.kz/kaz/article/2518877>.

2. Педагогика/Под редакцией Ю.К. Бабанского. "Просвещение", Москва, 1983 г.

3. Таубаева Ш.Т. Проблема определения методов педагогического исследования // Этнопедагогика в системе образования. - 2007. - 5. - с.61-66.

4. Оконь В. Проблемное обучение как средство формирования межпредметных компетенций выпускника /Фестиваль педагогических идей. – Москва. - 2012.

УДК 378.147:811-52

ЗАРУБЕЖНЫЕ СТАНДАРТЫ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

А.Н. Бекебасова - Магистр международных наук (Цукуба, Япония),
старший преподаватель кафедры корееведения и японоведения КазНУ им. Аль-Фараби

В данной статье мы рассмотрели понятие «стандарт языкового образования», на основе стандартов Европы (Common European Framework of References), США (National Standards for Foreign Language Learning in the 21st Century) и Японии (JF Standard 2010). Была сделана краткая классификация стандартов с точки зрения его роли и функций, выявлены их основные черты международного, национального и внутреннего стандартов.

Ключевые слова: стандарт языкового образования, языковые компетенции, японский язык, национальный стандарт языкового образования 21 века (США), общеевропейские компетенции владения иностранным языком, стандарт по японскому языку.

Мақала Европаның, АҚШ-тың және Жапонияның шет тілдерді оқудағы білім стандарттарын қарастырып әлемдік, ұлттық және университет тұғырдағы ерекшеліктердің мән мазмұнын талқылап, талдау жасады. Білім стандарттарының қысқаша шолулары, олардың нұсқаулық мағыналарымен негізгі қызметі зерттелген.

Кілт сөздер: тілдер оқудағы білім стандарты, жапон тілі, тіл құзыреті, АҚШ-тың шет тілдерді оқудағы білім стандарты, шет тілді меңгеруді жалпыеуропалық құзыреттілік негізінде деңгейлік оқыту стандарты, жапон тілі стандарты.

The educational standard of the foreign language was covered in order to study the main purpose of the international, national and university requirements based on the EU's Common European Framework of References, the USA's National Standards for Foreign Language Learning in the 21st Century) and Japan's JF Standard 2010 in this article. There were given the brief classifications, roles and functions of the educational standards in broad meaning.

Key words: the educational standard of the foreign language, Can-do-statements, Japanese language, National Standards for Foreign Language Learning in the 21st Century, Common European Framework of References, JF Standard.

С продвижением глобализации, начиная со второй половины 1990 г. во всех странах мира начинается процесс реформирования системы высшего образования, в связи с чем, в сфере языкового образования довольно часто можно услышать термин «Стандарт».

В зарубежных странах, к примеру в США еще в 1986 были опубликованы Национальные стандарты иноязычного образования 21 века (National Standard for Foreign Language Learning in the 21st Century), в Европе в 2001 Общоевропейские компетенции владения иностранным языком (Common European Framework of References, далее - CEFR), а в 2010г. в Японии Японским Международным фондом выпускается Стандарт японского языка 2010 (по развитию и поддержке распространения японского языка как иностранного за рубежом), а также разрабатывается и презентуется сайт уровневых компетенций Can-do.

Наряду с изменениями политической роли Казахстана на мировой арене, и развитием теорий языковых политик, в Казахстане на сегодня ведется работа по разработке «Стандарта языкового образования». Основным толчком к развитию языкового образования, является лозунг Президента Назарбаева Н.А. о «триединстве языков», провозглашенный в 2007 г., а также одноименный проект Кунанбаевой С.С., в котором предлагается универсальная модель языковых компетенций, направленная на развитие 3 языков: казахского, английского и русского языков, с приоритетным обеспечением развития государственного языка. На основе данного проекта в 2010 г. Министерством образования и науки РК была также принята «Концепция развития иноязычного образования Казахстана».

При разработке «Концепции развития иноязычного образования Казахстана» за основу был взят опыт стран Евросоюза, в частности компетентностно-деятельный и уровневый подход к преподаванию иностранных языков. Уровневая модель иноязычного образования выражается в обеспечении единства и непрерывности всех ступеней общей образовательной системы. Главная цель принятия Концепции заключается в обеспечении подготовки высококвалифицированных кадров, владеющих на должном уровне иностранными языками согласно мировым стандартам. Согласно Концепции иностранный язык определен как язык международного общения наряду с государственным языком и языком межнационального общения. При этом изучение иностранных языков признано социально значимым, необходимым компонентом в жизнедеятельности человека в современном поликультурном мире. Таким образом, Концепция придает особое значение развитию иноязычного образования в нашей стране согласно мировым стандартам и обеспечению единой методологической основы языковой подготовки на всех уровнях обучения.

Не смотря на большой прорыв в методологии иноязычного образования, понятие «стандарт языкового образования», пока еще остается новым в Казахстане. И для того, чтобы глубже понять значение этого термина, предлагается рассмотреть содержательную смысловую стандартов языкового образования, в интерпретациях имеющиеся исследования японских и европейских ученых. Главной же целью этой статьи является проведение классификации «стандартов языкового образования» по типам, в зависимости от их целей, масштабов использования и функций, а также выявление особенностей.

В западных странах близкими по смыслу к понятию «стандарт» выступают такие термины как «типовая программа», «курс обучения», «куррикулум», «учебный курс», «силлабус», «программа», «фреймворк». В Японии чаще используется термин – «курс обучения», в Америке - «стандарт», в Европе - «фреймворк», а в Казахстане до 2009 года существовала тенденция применения слова «типовая программа».

Согласно профессору Хиратака (2007) «стандарт», является некоей идеей, обозначающей единую цель по отношению к преподаванию соответствующего языка и его популяризации, и вместе с тем общей рамой (фреймворк), включающей в себя необходимые элементы для построения среды определенного языка и его обучения и стратегические цели [3, с.7] .

Профессор Мурасакибару (2007) дает определение термину «стандарт» следующим образом. «Являясь нормой, каноном, стандарт выступает всесторонним руководством, дающим определение следующим аспектам: а) что представляет собой языковая компетенция, к которой стремятся обучающиеся, б) какая среда должна быть создана для его достижения в преподавании и управлении учебным процессом, с) каким образом следует оценивать подобную языковую компетенцию» [4, с.116] .

Профессор Стевенс составив группу факторов оказывающих влияние на процесс обучения и преподавания языков, показал их внутреннюю связь объединив в модель изучения и процесса преподавания языка (Схема 1).

Рис. 1. Модель изучения и процесса преподавания языка Стевенса

Ссылаясь на модель обучения иностранным языкам профессора Стревенса, Мурасакибару делает сравнительный анализ стандартов языкового образования КНР, Кореи, включая страны Европы, Америки и Австралию. Согласно определению профессора Мурасакибару, «стандарт, выступая в качестве всестороннего руководства в отношении языкового обучения и образования, включающего в себя все 12 факторов (вышеуказанных в схеме), представляет собой определение понятиям язык, языковое образование, цель языкового образования, основанного на политике, а также описание способов оценки содержания образования, устойчивой среды, направленной на создание системы по повышению квалификации преподавателей в долгосрочной перспективе».

Опираясь на исследования профессора Ихишаши (2009), а также профессора Ито (2011) и, рассматривая понятие «стандарт» с точки зрения его роли и функций, стандарты можно подразделить на 3 вида:

Международный языковой стандарт: представляет собой некий фреймворк по эксплуатации выходящий за пределы одной или нескольких разных стран и, таким образом унифицирующий критерии обученности определенному иностранному языку. В эту категорию можно отнести Общеввропейские компетенции владения иностранным языком - CEFR, а также стандарт Японского языка 2010, разработанный Международным Японским фондом по развитию и поддержке распространения японского языка как иностранного за рубежом.

Национальный языковой стандарт: означает некую идею, ограниченную границами отдельного государства, преследующую цель улучшения качества языкового образования и внутригосударственной языковой политики. К этой категории относятся американский ACTFL, канадская система оценки владения языком.

Внутренний (домашний) языковой стандарт: имеющий отношение к определенной образовательной организации. Одним из видов данной категории является стандарт JLC разработанный в центре японского языка для иностранных студентов Токийского университета иностранных языков.

Несмотря на представленные различия, в международном и национальном стандартах можно выделить общие черты.

- 1) Оценка навыков владения иностранным языком осуществляется по шкале коммуникативной компетенции.
- 2) Последовательное и всестороннее описание коммуникативной компетенции.
- 3) Коммуникативные компетенции, ориентированные на достижение цели коммуникативного акта.
- 4) Определение необходимости фокусирования внимания на развитии фактических коммуникативных навыков обучающегося, нежели на модели руководства для преподавателей (лично-ориентированный подход).

Примечательным, однако, является тот факт, что если все 4 вышеупомянутые характеристики, относящиеся к описанию международных и национальных языковых стандартов содержатся и в типовых программах по иностранному языку вузов Казахстана. Однако, если рассматривать стандарт с точки зрения его функций и роли, можно легко заметить что объекты типовой программы ограничены студентами, изучающими иностранный язык в вузе, т.е. она все таки является внутренним языковым стандартом. Отсюда следует, что типовая программа по иностранному языку в РК имеет специфику содержательной многогранности, и как внутренний стандарт, структурно отличается от внутренних языковых стандартов Европы и Японии.

Таким образом, мы приходим к выводу, что международный языковой стандарт, имея отношение к вопросам поддержания мира между регионами и отдельными странами, представляет собой явление оказывающее влияние на международные отношения. Тогда как, национальные стандарты преследуют цель развития человеческих ресурсов для глобального общества и языковой интеграции стран. В свою очередь, внутренние стандарты стремятся достичь еще более особенного языкового образования внутри отдельной организации.

1. Кунанбаева С.С. Проект концепции по обеспечению реализации национального проекта «триединство языков» в РК, «Вестник КазУМОиМЯ им. Абылай хана», 2008, Алматы.
2. Концепция развития иноязычного образования республики Казахстан, Казахский университет международных отношений и мировых языков, 2010, Алматы.
3. Министерство образования и науки Республики Казахстан Типовая программа: базовый основной иностранный язык по специальности: Филология: иностранная филология”, 2010.
4. Министерство образования и науки Республики Казахстан Типовая программа по специальности: 050207-переводческое дело, 2005.
5. 伊東祐郎(2009)「スタンダード構築—予備教育からの実践報告—」特別公演『日本語教育における評価と到達目標—日本語スタンダードを考える—』、第22回「コロッキーアム」報告書、pp.5-13
6. 平高史也 (2007)「言語政策としての日本語スタンダード」『日本語学』、vol.25-11、明治書院、pp.6-17
7. 柴原智代 (2007)「各国のスタンダード作成の意義と日本の課題—ヨーロッパ、米国、オーストラリア及び中国、韓国の比較・分析—」『国際交流基金日本語教育紀要』、第3号、国際交流基金、pp.113-122.
8. Strevens, Peter A *a theoretical model of the language learning/teaching process*, New Orientations in the Teaching of English, 1977, Oxford University Press.
9. Council of Europe *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*”, 2001, Cambridge University Press.

УДК 370.15. О 65

КРЕАТИВНО – АКМЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА

Б.А. Оспанова - д.п.н

Калиева А., Орманова И. – магистранты МКТУ им. Х.А.Ясави

Андатпа. Қазіргі кезеңде креативті-акмеологиялық дайындығы бар, бәсекеге қабілетті тұлғаға деген сұраныс өте үлкен және ол үнемі өсіп отырады. Постиндустриалды өркениеттің даму механизмінің заманауи түсініктерінен туындайтын білім берудің негізгі мақсаты – маманның озыңқы дамуын қамтамасыз ету. Осыған орай, білім беру жүйесінің басқы мақсаттарының бірі – жоғары деңгейде кәсіби шыңдалған және шығармашылық потенциалы бар креативті ойлау қабілеті дамыған маманды тәрбиелеу. Қалыптасқан тұлғаның белсенділігінің негізгі қалпы болып тиімділігі көбінесе шығармашылық сипатына байланысты кәсіби іс-әрекет болып табылатыны бәрімізге белгілі. Сондықтан да кәсіби іс-әрекетті табысты жүзеге асыру үшін қажет креативтілікті дамыту үдерісі ерекше мәнге ие болып отыр.

Тірек сөздер: кәсіби креативтік акмеология, креативтілік, шығармашылық, кәсіби шығармашылық, субъектілік, өзін-өзі дамыту.

Аннотация. В современных условиях спрос на креативно - акмеологическую, конкурентоспособную личность чрезвычайно велик и он будет постоянно возрастать. Главная цель образования, вытекающая из современных представлений о механизме развития постиндустриальной цивилизации - обеспечивать опережающее развитие качества специалиста. В связи с этим, одна из главных задач системы образования - воспитание креативно мыслящих специалистов, обладающих высоким профессионализмом и творческим потенциалом. Основной формой активности сформировавшейся личности является, как известно, профессиональная деятельность, эффективность которой во многом зависит от ее творческого характера. В этой связи особое значение приобретает процесс развития креативности, необходимой для успешной реализации профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная креативная акмеология, креативность, творчество, профессиональное творчество, субъектность, самореализация, саморазвитие.

Abstract. In modern conditions the demand for creative – acmeological, competitive personality is extremely large and it will continue to grow. The main goal of education, stemming from modern ideas about the mechanism of post – industrial civilization – to provide advanced development as professionals. For that matter, one of the main objectives of the educational system upbringing creatively minded experts with high level of professionalism and creative potential. The basic form of identity is formed, as is known, professional activity, the effectiveness of which depends largely on its creative nature. In this regard, particular importance is the development of creativity required for successful implementation of professional activity.

Key words: professional creative – acmeology, creavity, subjectivity, creation, professional creation, self – realization, self - development.

Интегративная открытая развивающаяся система непрерывного профессионального образования представляет собой уникальный феномен подготовки специалистов, обладающих фундаментальными знаниями, которые в современных условиях становятся остро востребованными не только в сфере образования, но и во многих других сферах жизни общества.

Качество специалиста в сфере образования характеризует его способность эффективно выполнять функции профессионально- педагогической деятельности (решать типичные и нестандартные проблемы и задачи, связанные с обучением, воспитанием и развитием учащихся) и активно "выстраивать" свою индивидуальность, как важнейший фактор достижения вершин профессионализма в различных видах деятельности.

Однако, как показывает практика, это преимущество системы высшего профессионального образования используется сегодня не всегда и не в полной мере.

Проблему профессионального творчества в психологии и креативной акмеологии традиционно связывают с творчеством и креативностью личности. В акмеологических исследованиях проблемы творчества и креативности рассматриваются в контексте изучения процессов и механизмов совершенствования личности в жизни и профессиональной деятельности (О. С. Анисимов[1], Н. Ф. Вишнякова[2], Н. В. Кузьмина[3], А. К. Маркова[4], Б.А.Тургынбаева [5], Б.А.Оспанова [6] и др.).

Исследования акмеологических условий и факторов оптимизации процесса развития креативности показывают, что главную роль в развитии креативности играют процессы саморазвития, запускаемые специально организованной акмеологической средой.

Образовательная среда не может рассматриваться вне возможностей для поступательного прогрессивного личностно-профессионального становления. Проходя через систему высшего профессионального образования человек не должен примитивно освоить науки и некоторые практики будущей профессиональной деятельности, а скорее обрести многоуровневую и многостороннюю направленность в своем мировосприятии и мироотношении, убежденности о смыслах и ценностях собственного бытия, выраженных в сознании на уровне: общего (отношение к человечеству); особенного – (отношение к собственному отечеству); единичного (продуктивная самореализация), т.е. картина мира такого человека представлена определенным образом сопряженными выделенными смыслами.

Следовательно, среда высшего профессионального образования и должна быть нацелена на обеспечение возможности человека осознать дополнительные измерения своего бытия, органично наполняя нравственный опыт, исходя из которого человек осуществляет свою жизнедеятельность. В этом и состоит ее (образовательной системы) креативно -акмеологический смысл.

Развитие креативности как личностного качества и творчества в области саморазвития позволяет человеку в процессе его движения по жизненному пути выстраивать алгоритм самоосуществления:

- осознать наличие цели в области саморазвития;
- осознать в ситуациях деятельности и взаимодействия возможности для акме-ориентированных самоизменений и соотносить эти возможности со своим проектом самоосуществления, т. е. воспринимать ситуации как акме-события;
- более четко осознать собственные ресурсы, а также объективные и субъективные препятствия;
- вырабатывать оптимальные планы и программы саморазвития;
- точнее оценивать вероятность и значимость результатов деятельности и саморазвития;
- достигать высокого уровня самоосуществления при оптимальной величине энергетических и временных затрат.

Таким образом, можно считать, что творчество является одной из конкретных форм проявления механизма саморазвития человека. Результатом творчества являются не только материальные творческие продукты, но и изменения, происходящие в самой личности: раскрытие способностей, совершенствование творческих умений и навыков.

Профессионально-творческая деятельность специалиста рассматривается через профессионализм личности и мастерство. В креативной акмеологии профессионализм личности понимается как качественная характеристика субъекта труда, отражающая высокий уровень профессионально важных и личностно-деловых качеств, креативно - акмеологических инвариантов профессионализма, высокий уровень креативности, адекватный уровень притязаний, мотивационную сферу и ценностные ориентации, направленные на прогрессивное развитие специалиста (А. А. Деркач [7]).

К сожалению, креативные и акмеологические подходы пока еще недостаточно широко внедряются в образовательную практику высшей школы. Это отчасти связано с процессом становления креативной акмеологии, как науки, с естественным уточнением ее предмета, а также с непониманием отдельными преподавателями высшей школы специфики креативно - акмеологического знания.

В числе важнейших субъектно-личностных характеристик деятельности для креативной акмеологии оказываются понятия «профессионализм» (А.А. Бодалев [8], А.К. Маркова и др.), «мастерство» и «компетентность». Все три понятия подразумевают направление и критерии совершенства деятельности, высшего качества и уровня ее осуществления, то есть напрямую отвечают предмету креативной акмеологии.

Большинство современных исследователей склонны рассматривать профессионализм как особую характеристику субъекта деятельности. Н.В. Кузьмина определяет эту характеристику мерой владения субъектом современным содержанием и современными средствами решения профессиональных задач, а также продуктивными способами ее осуществления. Поэтому профессионализм, компетентность и мастерство в креативной акмеологии являются обязательными атрибутами субъекта.

Н.В. Кузьмина, А.А. Деркач и другие ученые-акмеологи в своих работах заключают, что в целом профессионализм личности напрямую связан со способностью к самодвижению, самореализации с формированием личности как субъекта собственной профессиональной деятельности.

В соответствии с государственным образовательным стандартом высшего профессионального образования основы профессионально- педагогической деятельности традиционно рассматриваются в курсах психологии, педагогики в основном на 1-3 курсах. Одной из проблем данного периода обучения является неоднозначность формирования у студентов мотивации к дальнейшему занятию педагогической деятельностью, сложность и противоречивость профессионального самоопределения. Может быть именно поэтому понятия "профессионализм", "педагогическое мастерство", "продуктивная педагогическая деятельность" на младших курсах не являются для студентов лично значимыми, а потому усваиваются формально. К сожалению, эти знания не всегда систематизируются и интегрируются должным образом в сознании будущего специалиста и на старших курсах. Психолого-педагогические дисциплины остаются недостаточно интегрированными, а междисциплинарные связи носят несистемный характер. На старших курсах психолого-педагогическое знание представлено лишь через предметную сферу (методическое знание), что явно недостаточно, ведь это главное "время и пространство" для формирования педагогической направленности и компетентности будущего профессионала в сфере образования. Осуществить подобную систематизацию и интеграцию способно, как нам представляется, креативно - акмеологическое знание.

Креативно - акмеологическое знание обладает спецификой, отличающей его от знания психологического и профессионального.

Во-первых, по своей сути это интегрированное знание о профессиональной деятельности и факторах ее продуктивности. С одной стороны оно опирается на целостное представление о человеке как индивиде, личности, субъекте деятельности, индивидуальности (физиология, гигиена, психология, акмеология, социология), с другой - на теорию педагогических систем (педагогика).

Во-вторых, креативно - акмеологическое знание изначально лично ориентировано, так как рассматривает не только общие закономерности продуктивного осуществления деятельности, но и, что особенно важно, формирование индивидуального стиля профессиональной деятельности человека с учетом общих закономерностей.

В-третьих, креативно - акмеологическое знание весьма технологично, так как вооружает каждого студента как общими, так и присущими только ему алгоритмами и приемами выявления, развития и реализации своего творческого потенциала, индивидуальности.

Совершенствование подготовки специалистов в непрерывной системе высшего профессионального образования связано прежде всего, с поиском средств и организационно - педагогических условий становления студентов субъектами собственного личного и профессионального развития и максимальной самореализации, и в этой связи субъектами учебной, а затем и профессиональной деятельности. Все это требует более целенаправленного использования креативно - акмеологических идей, принципов, закономерностей и технологий в содержании профессиональной подготовки в условиях высшего профессионального образования.

Таким образом, речь может идти о разработке системы креативно - акмеологической подготовки специалистов в условиях высшего профессионального образования. Можно наметить несколько путей внедрения креативно - акмеологических знаний в содержание профессиональной подготовки специалиста сферы образования.

Одним из них является выделение креативно - акмеологических идей в нормативных психолого-педагогических курсах и использование креативно - акмеологических технологий в образовательном процессе. Для этого необходимо:

- Найти " креативно - акмеологический стержень" в содержании психолого-педагогической профессиональной подготовки специалистов.
- Согласовать основные, ключевые понятия, используемые для раскрытия креативно - акмеологических идей в содержании читаемых курсов, составить креативно - акмеологический глоссарий.
- Выделить креативно - акмеологические модули в содержании профессиональной подготовки специалистов на разных ступенях высшего профессионального образования.
- Определить основные направления и подходы к разработке методологии и процедур креативно - акмеологической диагностики студентов -будущих специалистов.

Другой, не менее важный путь - разработка программ собственно креативно - акмеологических дисциплин, например «Акмеология», «Креативная психология», «Креативная акмеология» и др., и включение их в учебный план за счет вузовского компонента ГОС и курсов по выбору.

Таким образом, многоуровневая система высшего профессионального образования предоставляет возможность выстраивания системы креативно - акмеологической подготовки востребованных специалистов.

При таком подходе одновременно решается ряд важных педагогических проблем:

Во-первых, происходит более осознанное освоение студентами профессиональных психолого-педагогических знаний, значимость которых становится им очевидной и практически полезной.

Во-вторых, осуществляется практическое овладение студентами методами и методиками психолого-педагогической и креативно - акмеологической диагностики и самодиагностики.

В-третьих, это способствует осознанию студентами своих проблем, мотивированному саморазвитию и

самосовершенствованию, осознанному формированию индивидуального стиля профессиональной деятельности, выбору индивидуального образовательного и профессионального маршрута.

Наконец, объективно повышается интерес студентов к дисциплинам психолого-профессионального цикла и к научно-исследовательской деятельности в сфере педагогики, психологии и креативной акмеологии, формируется педагогическая направленность и профессиональное самосознание будущего специалиста.

1.Анисимов О.С. *Принятие управленческих решений: методология и технологии.* - М., 2002.

2.Вишнякова Н.Ф. *Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии : Дис.д-ра психол. наук:* - М., 1996, - 394 с.

3. Кузьмина Н.В. *Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования.* – М., 2001.

4.Маркова А.К. *Психология профессионализма.* - М.,1996. - 308с.

5.Тұрғынбаева Б.А. *Болашақ мұғалімдердің әлеуетін дамыту: кәсіби шығармашылық жолында.* – Алматы, 2012. – 316 б.

6.Оспанова Б.А. *Приоритетные тенденции в креативной акмеологии.- Педагогика и психология.- №3, 2010.- Алматы, С. 39-41*

7.Деркач А.А., Зызыкин В.Г., Маркова А.К. *Психология развития профессионала.* – М., 2000. – 124 с

8.Бодаев А.А., Ганжин В.Т., Деркач А.А. *Предмет акмеологии сегодня // Акмеология.* – 2001. – № 1.

УДК373.1.013:37.026.9.373.

КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

А.С.Амирова - п.ғ.д., профессор,

Стамғалиева Баршагуль 2 курс магистранты

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту ережесі бойынша, қазіргі таңда адамзат қоғамына ғылыми жаңалықтар мен инновациялық технологиялар қаншалықты маңызды болса, мектеп жасына дейінгі баланы тәрбиелеу мен оқыту саласын да заман талабына сай, уақыт сұранысын қанағаттандыратын жаңа бағдарламалармен, технологиялармен қамтамасыз ету қажеттілігі көрсетілген [1]. Осындай келелі міндеттерді шешу үшін соңғы жылдары мектепке дейінгі білім беру мекемелеріне арналған білім беру бағдарламалары жасалды. Ел тәуелсіздігін алған алғашқы жылдарда ұлттық бағытта білім мен тәрбие беруді көздеген «Балбөбек» бағдарламасы дайындалып тәжірибеге енгізілген [2]. Тұңғыш рет қазақ балабақшаларындағы оқу-тәрбие жұмыстарын ұлттық педагогика негізінде ұйымдастырудың ғылыми-әдістемелік бағыттарын белгілеген бұл бағдарлама кейінгі туындап жатқан жаңа жүйелерге бастау болды.

Бағдарламаның ең басты ерекшелігі – балалардың ана тілінде сөйлеу дағдыларын дамытуды қазақ тілінің заңдылықтары мен ұлттық тәрбиені ұштастыра отырып жүргізудің алғашқы негіздерін теориялық және әдістемелік тұрғыдан кешенді қарастыруында болды. Аталғанқұжатта:

- бала дамуының тиімді жақтарын қамтамасыз ететін үздіксіз білім беру жүйесін құру, білім беру компоненттерінің келісімі мен байланысы негізінде баланың табысты білімалуы мен тәрбиеленуінің мақсаттары, міндеттері, мазмұны, әдістері, ұйымдастыру формалары айқындалды;

- заман талабына сай мектепке дейінгі мекеменің мемлекеттік стандартын құрудың алғышарттары жасалды;

- мектепте оқуға бейімделуіне,

әр баланың жекетілген қабілетіне оң жағдай туғызудың барлық мүмкіндіктерін кешенді түрде жүзеге асырудың жолдары анықталды;

- мектепке психологиялық жағынан дайындығын қамтамасыз етудің жүйесі жасалды;

- жаңа шығармашылық шеберханалар мен жобалар құрудың басын бағыттары сараланды;

- мектепке дейінгі білім беру мен бастауыш білім беру арасындағы сабақтастықтың моделі құрылды.

Көркем шығарма арқылы бала тілдік құзыреттілігін қалыптастыруда жалпы баланың қабілеттерін дамыту деген ұғыммен тең қолданылатыны да сондықтан. Бұл қазіргі бүкіл білім беру жүйесінің басты міндеті білім алушы субъектінің өздігінен білім алуына мүмкіндік жасап, оның дамуына табиғи жағдай тудыру екендігімен де тығыз ұштасып жатыр. Қарап отырсақ, осындағы барлық міндеттердің жүзеге асырылуының нәтижелілігі баланың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруға келіп саяды. Оның әрқайсысы баланың тілінің дамуына тәуелді және керісінше, осы аталған міндеттердің орындалуы баланың тілін дамытуға тікелей де, жанама да үлес қосады. Өйткені, тіл – адам дамуының, оның ішкі дүниесінің, жалпы адами қасиеттерінің, болмысының көрсеткіші. Бала дамуы деген ұғымды құрайтын тілдік құзыреттілікті қалыптастыруда бұл компоненттердің барлығы тіл арқылы дамиды, көркем шығарма арқылы көрінеді.

Соған сәйкес, бұл бағдарлама мектеп жасына дейінгі балалардың мүмкіншіліктерін ашуға бағытталған білім берудің бес саласы бойынша («Денсаулық», «Қатынас», «Таным», «Шығармашылық», «Әлеуметтік орта») жүзеге асады. Білім беру салаларының базалық мазмұны баланың жеке басының ікемділіктері мен танымдық қабілетін, қызығушылығы мен білуге құштарлығын арттырудың негізі болып табылады

Көркем шығарма бөлімінің мақсаты: балалардың көркем шығарма жанрларының ережелері мен нормаларын меңгеруі негізінде тілдік құзиреттіліктерін қалыптастыру.

Көркем әдебиет оқу іс-әрекеті төмендегідей міндеттерді шешуді көздейді: - балалардың көркем шығарма жанрларын ажырата білуін меңгерту; - балалардың көркем шығармаларды тыңдауға деген қызығушылығын ояту және оның мазмұнын түсінуге, кейіпкердің көңіл-күйін түсінуге; - балаларды көркем шығарманы әңгімелеуде өз ойын қиялымен ұштастыра білуге баулу; - балалардың шығарманы өзінің шығармашылығымен аяқтауға, өзінің пікірін дәлелдей білуге үйрету; - көркем шығарма мазмұнын жете түсіндіріп, үлкендер еңбегін құрметтеуге, өзінің туған жерін, елін, Отанын сүюге, адамгершілік сапаларды меңгеруге, қоршаған ортаға қамқорлық сезімін, көркемдік талғамын, достарымен, үлкендермен оң қарым-қатынас жасай білуге және мінез-құлық нормаларын қалыптастыру; - балалардың көркем шығарма мазмұнын өмірмен байланыстыру және оны күнделікті тұрмыста қажетіне қарай пайдалана білуге баулу; - кітапты сүюге, оқуға деген қызығушылығын тәрбиелеу; - көркем шығарманы сахналауда оның мазмұнын терең түсінуге баулу; - тілдік шығармашылыққа тұрақты қызығушылығын тәрбиелеу; - қарым-қатынас жасау мәдениетінің қарапайым дағдыларын дамыту [3]. Бұдан шығатын қорытынды көркем әдебиет бөлімінің мақсаты, көркем шығарма арқылы баланың тілдік құзиреттілігін қалыптастыру болып табылса, ал сол көркем әдебиеттен оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың әдістемесінің негізгі нормаларына сүйенеміз.

Көркем шығарма арқылы баланың тілдік құзиреттілігін қалыптастыру көркем әдебиеттен арнайы ұйымдастырылатын оқу іс-әрекетімен қоса тіл дамытуға берілген сағаттар есебінен де іске асырылады, ал жұмбақ шешу, мақал-мәтел, жаңылтпаш оқу жұмыстары әр арнайы ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің мақсаты мен міндеттеріне қарай таңдалып алынып, жоспарларда көрсетіледі. Түрлі заттар мен іс-әрекетке байланысты тәрбиеші балаларға өздігінен жұмбақ құратып айтқызады. Әдеби шығармалармен таныстыра отырып, тәрбиеші балаларды шығарма жанрларын ажырата білуге үйретеді. Олардың тілін ширатып, көркем сөз өнерін сүйе білуге баулиды, адамгершілікке тәрбиелейді. Балаларға жеке шығармаларды оқып, тыңдата отырып, оларды кітапты өз бетімен танып, таңдап, сүйіп оқуға үйренуін іске асыру керек. Ол үшін балаларға арналған суретті кітапшаларды, «Бөбектерге байғазы», «Жыл он екі ай», «Біздің кітап», «Күншуақ», «Сен білесің бе?», «Балақай» жинақтарын, «Балдырған», «Айгөлек», «Мөлдір бұлақ» т.б. журналдарын пайдаланған тиімді. Енді көркем әдебиет оқу іс-әрекетін ұйымдастыруда қолданылатын әдістемелерге тоқталайық.

Сурет сериялары бойынша әңгіме құрату әдістемесі. Мектепалды даярлық тобында көркем әдебиет балаларды тәрбиелеуде маңызды орын алады. Көркем әдебиетті оқу іс-әрекетінде ғана емес, күннің екінші жартысында да шығарманы оқып беруге, жаттатуға болады. Солардың бірі – сурет сериялары бойынша әңгіме құрату. Сурет сериялары негізінде әңгімелетуді бағдарламадағы көркем әдебиет бойынша оқу іс-әрекетін тақырып мазмұнына сәйкес жүргізуді жоспарлай отырып, балалардың ойлауын, қиялын, сөйлеуін дамытуға мүмкіндік жасалады. Сурет сериялары бойынша әңгіме құратуда балалардың қызығушылығын, жас ерекшелігін, оларды қандай тақырып қызықтыратынын ескеріп, шығарманың тәрбиелік мәнін ашуды жүзеге асыру қажет. Сурет серияларын ұсына отырып, әр суретке толық қорытынды жасауға ықпал ету қажет. Әр сурет бойынша балаларды өз ойларын жүйелі баяндауға жетелейтіндей жұмыстар жүргізіледі. Сұрақтар қою арқылы сурет серияларына сәйкес балаларға ой тастайтындай, жаңа идея туғызатын, өздерінің пікірін толық білдіре алатын, шығарманы өмірмен байланыстыра білу деңгейіне көтеру мақсаты көзделеді.

Қандай тақырыпта әңгіме құрастырсақ та, алдымен белгілі мақсат қоямыз. Сол мақсатқа жетуде балаларға адамгершілік, патриоттық, еңбексүйгіштік, экологиялық, дене мүшелері, экономикалық, құқық және т.б. тәрбие беру көзделеді. Әрине, ол үшін тақырыптық жүйеде ұсынылған бағдарламаны басшылыққа алу қажет. Педагог сурет бойынша әңгіме құрастыруда өз өмірлерінен, отбасы, балабақша, қоршаған орта, өсімдіктер мен жануарлар, ойыншықтар, мультфильмдер туралы және суретті кітапшаларды пайдаланады.

Ертегі суреті бойынша әңгіме құрастыруда бала педагогтің қойған сұрақтарына жауап беруі тиіс. Мысалы: «Арыстан мен тышқан» ертегісін сурет бойынша әңгімелетуде педагог жетекші сұрақтар қояды. «Суретте қандай ертегі кейіпкерлері бейнеленген? Арыстан туралы не білесің? Арыстан туралы не айтар едің? Арыстанды сипаттап айтып көр. Тышқан туралы не білесің? Олар қайда мекендейді? Немен тіршілік етеді?». Бірнеше бала жауап берген соң, толық әңгіме құрастырып айтып шығу тапсырылады.

Сол сияқты тақырыптық суреттер бойынша әңгіме құрастыруға болады. Мысалы, «Мен ғарышкер боламын. Ғарыш дегенді қалай түсінесің? Суретте не бейнеленген? Ғарышкер деп кімді айтамыз? Алғаш ғарышқа ұшқан қазақ кім? Ғарышкерлер қандай еңбекпен шұғылданады? Қандай киімдер киеді? Суретте көргендеріңді басқа жерден көргеніңмен салыстыра әңгімелеп айтып көр. Ғарышкерлер ғарышқа немен ұшады? Ол туралы не айта аласың?» деген сияқты сұрақтарға жауап алған соң, бірнеше балаға ғарышкер туралы әңгіме құрастыруға болады. Бұл сияқты жетекші сұрақтар барлық тақырыпқа байланысты да қойылады. Осының негізінде мектепалды даярлық тобында көркем әдебиет бойынша оқу іс-әрекетінің алдында тұрған міндеттердің бірі – сурет сериялары бойынша әңгіме құрату жүзеге асырылады.

Көркем шығармаға, картинаға, суреттерге түсініктеме әңгіме жасау әдістемесі. Көркем шығармаға түсініктеме әңгіме туындыны оқыр алдында кіріспе сөзде беріледі. Оның мақсаты – тыңдаушылардың зейінін аудару, кітапқа қызықтыру, жазушының суреттеп отырған өмір жайымен таныстыру. Мұндай әңгіме жазушының аты-жөнін айту, педагог оның балаларға таныс бірнеше шығармаларын атап өтуден басталады. Педагог жазушы

шығармашылығының кейбір ерекшеліктері жайлы (жақсы көретін тақырыптарды, таңдап алған жанрды), оның жеке басының ерекше қасиеттері (Халық қаһарманы, батыр ана, Астана т.с.с.) туралы айтып, балаларды өздері тыңдайтын шығарма тақырыбына бейімдейді. Балаларға тәуелсіз еліміздің өркендеуі, адамдардың еңбегі жайлы, олардың Қазақстанның дамуына үлесін қосқан мамандар суреті арқылы кезек-кезек көрсетіп, құрылысшы, спортшы, дәрігер, тігінші, суретші, тәрбиешінің жұмысын сипаттайтын иллюстрацияға түсініктеме беру барысында: «Мынау қандай мамандық иесі деп ойлайсың? Ол не істеп жатыр? Ол жұмысында қандай еңбек құралдарын пайдаланады?» деген жетекші сұрақтар қою арқылы өз ойларын жүйелі баяндауға дағдыландырылады.

Шығармашылық әңгіменің түрлері. Педагог балаларға әңгіме айтудың бірнеше түрін қолданады. Оларға өмірден көргендерінен (есте қалғанын, бақылағанын) айтып беру, көркем шығарманы түсіндіріп әңгімелеу, сурет бойынша әңгіме жүргізу, ұлы адамдардың өмірбаянымен танысу, көркем шығарма мәтіні бойынша баяндау барысында оны қысқартып әңгімелеу, бөгде біреудің атынан айтып беру, көпшілікке арналған ғылыми мақала негізіне құраған хабарлама әңгімеге сюжет құрып айтып беру сияқтылар жатады. Шығармашылық әңгіме құратуда балаға әңгіменің тақырыбын табу, мазмұнын айқындау, әңгіменің басталуы, өрбуі, шарықтау шегі, аяқталуы туралы тапсырмалар беріледі. Берілген тақырыптардың біріне әңгіме құрастыратын тапсырма. Мысалы: «Наурыз тойы», «Менің елімнің рәміздері», «Достық мерекесі» және т.б. «Наурыз тойы» тақырыбына шығармашылық әңгіме құрастыруда балалар бұған дейінгі топта өткенін, көргендерін естеріне түсіреді. Наурыз тойының қашан тойланатыны, неліктен халқымыз наурызды жыл басы деп айтатыны, наурыз тойы несімен есте қалды деген сұрақ қою арқылы естеріне түсіріледі. Балалардың шығармашылықпен әңгіме құрастыруына мүмкіндік жасалады. Аталған әдістемелерді көркем шығарма арқылы балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру үшін көркем әдебиеттен оқу іс-әрекетін ұйымдастыруда басшылыққа алу қажет, - деп санаймыз.

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту – Астана, 2009

2. Б. Баймұратова және т.б. «Балбөбек» бағдарламасы – Алматы, 2012

3. А.С. Амирова «Көркем әдебиет» әдістемелік құрал – Алматы, 2013

Аңдатпа

Мектепалды даярлығында көркем шығармалар арқылы балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесі ұсынылады. Көркем шығармалар арқылы балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру мемлекеттік стандартқа сәйкес ұйымдастырылатын көркем әдебиет оқу іс-әрекеті арқылы жүзеге асырылады. Осы стандартқа сәйкес өңделген қазақ балабақшаларына арналған «Балбөбек» бағдарламасының көркем әдебиет бөлімінің мақсаты, міндеттері талданып оны іске асыру әдістемелері сараланады. Мектепалды даярлығында балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруға келесі: сурет сериялары бойынша әңгіме құрату, көркем шығармаға, картинаға, суреттерге түсініктеме әңгіме жасау, шығармашылық әңгіменің түрлерін ұйымдастыруда қолданылатын әдістемелері мен тапсырмалар беріледі. Сурет сериялары бойынша әңгіме құратуда балалардың ойларын жүйелі жеткізуге жетелейтін тапсырмалар беріледі. Ұсынылатын шығарманың ертегі немесе әңгіме мазмұны бойынша дайындалған сурет сериялары әсіресе өз ойын дұрыс жеткізуде қиналатын балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруға тиімді әдістеме болып табылады. Көркем шығармаға, картинаға, суреттерге түсініктеме әңгіме жасау әдістемесі балалардың қиялын шарықтатып, өзінің ойын түсіндіруге, дәлелдеуге және шығарма желісін құрастыра білуге үйретеді. Көркем шығарма арқылы баланың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру көркем әдебиеттен арнайы ұйымдастырылатын оқу іс-әрекетінде іске асырылып, онда шығарма жанрларын: жұмбақ шешу, мақал-мәтел, жаңылтпашты жатқа айту, аңыз әңгіме, ертегілерді ажыратқызуға арналған тапсырмалар орындалады. Көркем шығарманы шығармашылықпен баяндауға арналған тапсырмалардың қатарында оқылған шығарманы балалардың өмірден көргендерімен (есте қалғанын, бақылағанын) салыстырып айтып беру, көркем шығарманың мазмұнын әңгімелеу, шығарманы өздігінен шығармашылықпен баяндау, сурет бойынша әңгіме құрастыру, ұлы адамдардың өмірбаянымен таныстыруда кеңес одағының батырлары, халық қаһармандары, көркем шығарма мәтіні бойынша баяндау барысында оны өзінің қиялымен әңгімелеу, басқа адамның атынан айтып беру жатады. Көркем шығармалар арқылы балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыруда қолданылатын тиімді әдістемелер сараланып ұсынылды.

Тірек сөздер: Мектепалды даярлық, тілдік құзыреттілік, көркем шығарма, көркем әдебиет, әдістеме.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы формирования речевой компетенции посредством художественных произведений у детей в дошкольной подготовке. Определены требования, предъявляемые к формированию речевой компетенции у детей в дошкольной подготовке. Также анализируется методика, применяемая при организации чтения художественной литературы в учреждениях дошкольной подготовки, реализующие данные требования. Определяется роль каждой методики, применяемой в процессе формирования речевой компетенции у детей. Даны задания по выявлению жанров художественной литературы. Предлагается использование отобранных методик в соответствии с целью темы учебной деятельности. При составлении рассказов по картинке используются мультфильмы и иллюстрированные книжки. Составляются рассказы о семье, детском саде и т.д. Предлагаются виды составления рассказов с творческим подходом. Проводятся работы по выявлению жанров художественной литературы. Детям предлагается разгадывание загадок для развития логического мышления. Посредством разъяснения значений пословиц и поговорок обсуждаются особенности художественной литературы. Для развития речи детей проговариваются скороговорки. Также в статье говорится об эффективности методики составления описательного рассказа по картинке. Для формирования речевой компетенции у детей предусматривается использование методики по составлению творческих рассказов.

Summary

The article deals with the developing speech competence through artistic works of children in pre-school preparation. There are defined

the requirements for the developing a speech competence of children in preschool education. Also the methodology has been analyzed applied in the organization of reading fiction in pre-school institutions that implement these requirements. Defines the role of each method used in the developing speech competence in children. Given the task to identify the genre of fiction. Proposes the use of selected techniques in accordance with the purpose of the theme of training activities. In compiling the stories on the picture used cartoons and illustrated books. Making up stories about the family, kindergarten etc. Offers views compilation of short stories with a creative approach. Work is in progress to identify the genre of fiction. Children are invited to solving riddles for the development of logical thinking. By explaining the meanings of proverbs and sayings discusses the features of fiction. For the development of children's speech patterns blab. The article also refers to the effectiveness of methodology for descriptive narrative on the picture. For the formation of speech competence in children provides for the use of creative techniques for compiling stories.

УДК 37.013.2

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ КАК СРЕДСТВО САМООРГАНИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ ОБУЧАЕМЫХ

М.А. Абсатова - д.п.н., профессор КазНПУ им.Абая,

Ж.Н. Сулайманова - к.п.н., доцент

Кыргызский Государственный Университет им.И.Арабаева,

Факультет Художественной Культуры и Образования

заведующий кафедрой «Художественное проектирование костюма»

Происходящие в экономике мира преобразования обусловили повышение требований работодателей к уровню квалификации работников. Всё больше осознаётся необходимость в специалистах, способных к профессиональной самореализации и функционированию в новых социально-экономических условиях. Не последнюю роль в этом сыграло присоединение стран СНГ к Болонскому соглашению в 2003 году. Ведь Болонский процесс в числе важных требований выдвигает требования качества профессионального образования за счёт включения обучающихся в различные виды деятельности. Значение приобретают не столько собственно знания обучаемого, сколько его способность к квалифицированной профессиональной деятельности, что и становится основным показателем оценивания качества обучения.

Согласно новой образовательной парадигме, вне зависимости от специализации и характера работы любой начинающий специалист должен обладать фундаментальными знаниями, профессиональными умениями и навыками деятельности своего профиля, опытом творческой и исследовательской деятельности по решению новых проблем, опытом социально-оценочной деятельности. Две последние составляющие образования формируются именно в процессе самостоятельной работы студентов[1].

Рассмотрим понятие «самостоятельный». С.И. Ожегов характеризует понятие «самостоятельный» следующим образом: «Самостоятельный – это 1) решительный, обладающий собственной инициативой; 2) совершаемый собственными силами, без посторонних влияний, без чужой помощи»[2].

Самостоятельная работа – это планируемая работа студентов, выполняемая по заданию и при методическом руководстве преподавателя, но без его непосредственного участия[1].

Студенты высшей школы отличаются от лиц, получающих среднее образование, в числе прочего, степенью самостоятельности. Самостоятельная работа студентов наряду с аудиторной является существенной частью учебного процесса. Эта форма работы предназначена не только для овладения дисциплиной, она также важна для формирования навыков самостоятельной работы вообще, в учебной, научной, профессиональной деятельности, способности принимать на себя ответственность, самостоятельно решать проблему, находить выход из какой-либо ситуации. В высшей школе преподаватель лишь организует познавательную деятельность студентов, а студент сам осуществляет познание. Самостоятельная работа завершает задачи всех видов учебной работы. Ведь никакие знания, не подкреплённые самостоятельной деятельностью, не могут стать подлинным достоянием человека. Кроме того, данный вид работы воспитывает самостоятельность не только как совокупность умений и навыков, но и как черту характера, что играет существенную роль в структуре личности современного специалиста высшей квалификации. Самостоятельная работа способствует углублению и расширению знаний, формированию интереса к познавательной деятельности вообще, овладению приёмами процесса познания, развитию познавательных способностей.

Существующие формы учебной деятельности студентов (лекции, семинары, практические и лабораторные занятия) обуславливают формы самостоятельной работы и виды домашних заданий. Правильная организация самостоятельной работы студентов способствует формированию активного субъекта учебной деятельности. Студент, хорошо владеющий этим навыком, отличается стремлением к саморазвитию, способностью самостоятельно планировать учебный процесс, ставить учебные цели, выбирать оптимальные пути их достижения; он умеет работать в коллективе на достижение общей цели, учиться и, в случае необходимости, переучиваться в послевузовский период своей жизни. Таким образом, самостоятельная работа становится стержневым компонентом

учебного процесса. Чтобы самостоятельная работа была результативной, её выполнение должно отвечать ряду требований. В их числе можно выделить следующие: мотивированность учебного процесса; чёткая постановка познавательных задач; знание студентов способов выполнения работы; чёткое определение преподавателем форм отчётности, объёма работы и сроков её предоставления; определение видов консультационной помощи; критерии оценки, отчётности; виды и формы контроля.

В части формирования у студентов мотивации к успешному выполнению самостоятельной работы важнейшее значение играет роль преподавателя. От того, насколько хорошо преподаватель сможет объяснить студентам важность и актуальность проблематики конкретной работы, её нужность в будущей профессии, зависит степень заинтересованности обучаемых в выполнении самостоятельной работы, степень творческого подхода к её выполнению. Также важное значение имеет сознательность в обучении. Нельзя преподавать, не обращая внимание на то, понимают ли студенты материал или нет. Если исходный уровень аудитории ниже ожидающегося, необходима корректировка в том числе и заданий на самостоятельную работу. В то время как завышенные требования преподавателя при отсутствии у студентов должного для выполнения задания уровня знаний приводит к неудовлетворительным результатам и, как следствие, снижение у студентов интереса к предмету. При подготовке задания преподавателю необходимо учитывать, что самостоятельная работа включает воспроизводящие и творческие процессы в деятельности студентов. В зависимости от этого различают три уровня самостоятельной деятельности студентов:

1. Репродуктивный (тренировочный) уровень (целью данного рода работ является закрепление знаний, формирование умений, навыков);

2. Реконструктивный уровень (на этом уровне выполняются рефераты, темы которых указаны в учебно-методических комплексах);

3. Творческий, поисковый уровень (работа этого уровня требует анализа проблемной ситуации, получения новой информации). На данном уровне выполняются проектно-творческие задания, курсовые и квалификационные работы. С.И. Ожегов характеризует понятие творчество следующим образом: «Творчество – это создание новых по замыслу культурных, материальных ценностей»[2]. Творчество рассматривается как особый вид человеческой деятельности, для которой характерны наличие проблемной ситуации или креативной задачи; благоприятных условий для творчества, личностных предпосылок и качеств; новизна и оригинальность процесса. Применительно к творчеству понятие «творческий потенциал» предполагает существование личностных качеств, обеспечивающих как развитие личности, так и её внешнее проявление в создании новых социально значимых предметов материальной и духовной культуры.

Контроль результатов внеаудиторной самостоятельной работы студентов может проходить в письменной, устной или смешанной форме с предоставлением обучающимися отчётов, презентаций, продуктов своей творческой деятельности или путём демонстрации своих умений. Также в качестве методов контроля могут выступать семинарские занятия, выступления на конференциях.

Отличительной особенностью кредитной системы обучения является то, что она направлена на глубокое освоение полученных знаний и развитие элементов поискового творчества в деятельности студентов. Кредитная технология обучения предоставила вузам, профессорско-преподавательскому составу и особенно студентам самостоятельность, изменился подход к преподаванию учебных дисциплин, выбора элективных курсов, повысилась эффективность усвоения теоретических и практических знаний путём развития у студентов навыков самостоятельной работы. При реализации кредитной технологии обучения за счёт сокращения часов аудиторных занятий, значительно увеличивается объём самостоятельной работы студентов. Меняется роль преподавателя, как наставника и организатора поисково-творческой деятельности студентов. Возрастают функции преподавателя в постоянной организации лекций, консультаций и учебно-методических рекомендаций для качественного выполнения индивидуальных работ студентов по каждому занятию. Для достижения целей освоения знаний преподавателю необходимо иметь комплекс учебно-методических работ, дидактические материалы и средства, чтобы организовать эффективную поисково-творческую деятельность студентов на высоком уровне по освоению всей программы учебного курса.

Проектно-творческая деятельность студентов – это одна из форм самостоятельной работы студентов, направленная на решение учебных и научных проблем, творческих (исследовательских) задач и заданий, выполнение которых осуществляется студентом преимущественно самостоятельно на основе педагогических методов и средств проблемного и эвристического обучения.

В современных условиях возникает социальная потребность в организации поисково-творческой деятельности студентов по формированию общей и профессиональной подготовленности кадров и уровня культуры личности. Поисково-творческая деятельность в учебной работе способствует развитию заинтересованности студента в изучаемом материале, вырабатывает у него умение и потребность творчески получать знания, что весьма важно для специалиста с высшим образованием. Процесс поисково-творческой деятельности в условиях кредитной системы обучения формирует умения и привычку размышлять над содержанием отрасли знания и её профессиональными задачами.

Поисково-творческая деятельность является чрезвычайно сложной, проявляющейся в удивительном многообразии форм деятельности человека. Она предполагает развитие самостоятельности студентов, их умение самостоятельно переходить от одного этапа к другому; овладения не только приёмами логики и решения различных задач привычными способами, но и умение искать свой наиболее рациональный путь решения нестандартных задач. В условиях диалектика педагогического процесса проявляется во взаимодействии деятельности педагога и идущей навстречу творчески активной деятельности студентов, сопровождаемой нарастанием мотивации, самостоятельности, интеллектуальных, волевых усилий, эмоциональных переживаний. При реализации кредитной технологии преподаватели используют как традиционные, так и инновационные методы обучения, которые способствуют развитию поисково-творческой деятельности студентов.

Перестройка системы высшего образования и повышение качества обучения студентов в вузе связаны с созданием и использованием различных методов обучения и воспитания, активизирующих и побуждающих студентов к самостоятельной и поисково-творческой деятельности в процессе обучения. Одним из инновационных методов организации самостоятельной работы студентов является так называемый метод проектов.

Целью методов проектов является развитие самообразовательной активности у студентов, формирование ключевых компетенций. Необходимо не передать студентам знания, а научить их приобретать эти знания самостоятельно и уметь пользоваться этими знаниями для решения реальных практических задач. Реализация метода проектов на практике ведёт к изменению позиции преподавателя. Из носителя «готовых знаний» он превращается в организатора познавательной, исследовательской деятельности своих студентов. Изменяется и психологический климат в аудитории, так как преподавателю приходится переориентировать свою учебно-воспитательную работу и работу учащихся на разнообразные виды самостоятельной деятельности учащихся, на приоритет деятельности исследовательского, поискового, творческого характера.

Проект может выполняться как индивидуально, так и в парах или группах. При этом групповая работа усиливает фактор мотивации, повышает эффективность поисковой и познавательной деятельности студентов благодаря взаимному контролю.

Как содержание, так и форма студенческих проектно-творческих работ отличается большим разнообразием, чем традиционная учебная деятельность, а тематика может варьироваться в соответствии с пожеланиями студентов. Даже защита проекта может стать увлекательным процессом, включать в себя элементы игры.

Самостоятельная работа студентов в вузе играет большую роль в формировании личности будущего специалиста, способствует не только выработке у них умений и навыков работы, как с учебной литературой, так и с другими источниками, рекомендованными преподавателями в учебно-методических комплексах, но и даёт студентам возможности добиться высоких результатов в творческой деятельности.

1 Панкова Т.В. «Педагогика высшей школы»: курс лекций. КГУ имени И.Арабаева. – Б.:2013. – С.115.

2 Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. гл. корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. –18-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 1986.

Аннотация

Согласно новой образовательной парадигме, вне зависимости от специализации и характера работы любой начинающий специалист должен обладать фундаментальными знаниями, профессиональными умениями и навыками деятельности своего профиля, опытом творческой и исследовательской деятельности по решению новых проблем, опытом социально-оценочной деятельности. Две последние составляющие образования формируются именно в процессе самостоятельной работы студентов.

В высшей школе преподаватель лишь организует познавательную деятельность студентов, а студент сам осуществляет познание. Самостоятельная работа завершает задачи всех видов учебной работы. Ведь никакие знания, не подкреплённые самостоятельной деятельностью, не могут стать подлинным достоянием человека. Кроме того, данный вид работы воспитывает самостоятельность не только как совокупность умений и навыков, но и как черту характера, что играет существенную роль в структуре личности современного специалиста высшей квалификации. Самостоятельная работа способствует углублению и расширению знаний, формированию интереса к познавательной деятельности вообще, овладению приёмами процесса познания, развитию познавательных способностей.

Различают три уровня самостоятельной деятельности студентов: Репродуктивный (тренировочный) уровень (целью данного рода работ является закрепление знаний, формирование умений, навыков); Реконструктивный уровень (на этом уровне выполняются рефераты, темы которых указаны в учебно-методических комплексах); Творческий, поисковый уровень (работа этого уровня требует анализа проблемной ситуации, получения новой информации).

Ключевые слова: личность, самостоятельная работа студентов, качество образования, квалификация.

Abstract

To a new educational paradigm, regardless of specialization and kind of work any beginning expert has to have fundamental knowledge, professional skills of activity of the profile, experience of creative and research activities for the solution of new problems, experience of social and estimated activity. Two last components of education are formed in the course of independent work of students.

At the higher school the teacher will only organize cognitive activity of students, and the student himself carries out knowledge. Independent work finishes problems of all types of study. After all no knowledge which isn't supported with independent activity can

become original property of the person. Besides, this type of work cultivates independence not only as set of skills, but also as a trait of character that plays an essential role in structure of the identity of the modern expert of the top skills. Independent work promotes deepening and expansion of knowledge, formation of interest in cognitive activity in general, to mastering methods of process of knowledge, development of informative abilities.

Distinguish three levels of independent activity of students: Reproductive (training) level (the purpose of this sort of works fixing of knowledge, formation of abilities, skills is); Reconstructive level (at this level papers which subjects are specified in educational and methodical complexes are carried out); Creative, search level (work of this level demands the analysis of a problem situation, obtaining new information)

Key words: personality, independent work of students, quality of education, qualification.

ӘОЖ 371.13:37.46

ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Г.Қ. Тұрабаева - п.ғ.к., доцент м.а., М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент

Сабақтарда инновациялық технологияларды пайдалану білім сапасын жоғарылату шарттарының бірі болып табылады.

Компьютер ақпаратты өңдеу, сақтау және ұсынудың әмбебап құралы ретінде біздің күнделікті өмірімізге нық енді. Үдемелі ақпараттар ағыны ақпаратты өңдеу мен талдап қорытудағы жаңа деңгейді, оны ұсынудың жылдам және тиімді игерілуіндегі жаңа тәсілдерді талап етеді. Интернет-ресурстарды, оқытатын компьютерлік бағдарламаларды және жеке электронды әдістемелік әзірлемелерді: презентация-сабақтарды, сайт-сабақтарды пайдалану оқушылардың айрықша қызығушылығын туындатады. Ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқушылардың білім сапасын елеулі жоғарылатуға, оқыту үдерісін барынша қызғылықты етуге, оқу уақытын барынша тиімді пайдалануға болады. Оқытуда компьютерді пайдалану оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқаруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: ақпараттық технологиялар, компьютер, анимация, электронды оқулық, ақпараттық өңдеу әдістері.

Использование на уроках новых информационных технологий является одним из условий повышения качества образования.

Компьютер как универсальное средство обработки, хранения и представления информации прочно вошел в нашу повседневную жизнь. Увеличивающиеся информационные потоки требуют нового уровня в обработке и осмыслении информации, быстрого и эффективного усвоения новых приемов ее представления.

Использование Интернет-ресурсов, обучающих компьютерных программ и собственных электронных методических разработок: уроков-презентаций, уроков-сайтов вызывают большой интерес у учащихся. Благодаря использованию информационных технологий, удастся значительно повысить качество знаний учащихся, сделать процесс обучения более интересным, рационально использовать учебное время и т.д.

Применение компьютера в обучении позволяет управлять познавательной деятельностью школьников.

Ключевые слова: информационные технологии, компьютер, анимация, электронный учебник, методы информационной обработки.

Use at lessons of new information technologies is one of conditions of improvement of quality of education.

The computer as a universal remedy of processing, storage and submission of information strongly entered our everyday life. The increasing information streams demand new level in processing and judgment of information, fast and effective assimilation of new methods of its representation.

Use of Internet resources, the training computer programs and own electronic methodical development: lessons presentations, lessons sites cause a great interest in pupils. Thanks to information technologies, it is possible to increase considerably quality of knowledge of pupils, to make process of training more interesting, it is rational to use school hours, etc.

Use of the computer in training allows to operate cognitive activity of school students.

Keywords: information technologies, computer, animatsmiya, electronic textbook, methods of information processing.

Қазіргі кезде жаңа ақпараттық технологиялар енгізу оқушылардың мүмкіндіктері мен талаптарын компьютер арқылы жүзеге асыруды жылдамдатып болашаққа қарай екпінді қадам жасатып отыр. Ол үшін бүгінгі күні сабақ берудің жаңа тәсілдерін жасау бағытында жақсы жұмыс істеу қажет, олар оқушылардың білім деңгейін, шығармашылық қабілеттерін арттырып компьютерді де тез игеруге жағдай жасап отыр. Өз тәжірибемізде берілген тақырыпты оқытуда төмендегідей оқыту технологияларын қолданып келеміз.

Ақпараттық компьютерлік оқыту мәселесіне Ж.А.Қараев, А.Ә.Шәріпбаев, С.М.Кеңесбаев, М.Ф.Баймұхамедов, Ж.Ж.Жаңабаев оқытудың компьютерлік технологияларын пайдалану жағдайында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру жолдарын көрсеткен[1].

Алдымен жаңа ақпараттық технологияларға көшпей тұрып, оқу-тәрбие үрдісінде білім беруді ақпараттандыру мүмкін емес. Білім берудегі жаңа ақпараттық технология дегеніміз – оқу мен оқу-тәрбие материалдарын үйретуге арналған есептеуіш техника құралдарының оқу үрдісіндегі рөлі мен орны, мұғалімдер мен оқушылардың еңбегін жеңілдету, оларды пайдаланудың түрі мен әдістері туралы ғылыми білімнің жүйесі екені белгілі.

Компьютермен жұмыс жасай отырып, оқушы кез келген тапсырманы аяғына дейін орындау мүмкіндігіне ие болады. Себебі, оған қажетті көмек көрсетіліп отырады. Егер тиімді оқытатын жүйелер пайдаланылса, оған тапсырманың шешімі де түсіндіріліп, тиімді және тиімсіз жүрістер талқыланады. Қарастырылып отырған мәселенің тәжірибелік маңызын аша отырып, өзінің ақыл-ойын пайдалануға, кез келген сұрақ қойып, кез келген шешім жолын айтып, нашар баға алудан қорықпауға мүмкіндік беретін компьютер оқуға деген дұрыс көзқарас қалыптастырады [2].

Оқу материалдарын ұтымды игеруде электрондық оқулықтардың атқаратын рөлі зор. Электрондық оқулықтарда теориялық тақырыптар кеңінен беріліп түсіндіріледі. Теориялық материалдар графикалық иллюстрация түріндегі әр түрлі суреттер, әдіс-тәсілдер арқылы толықтырылып отырса, онда теориялық білімді оқып, көзбен көріп, түйсіну және оны мида бекіту үрдістері бір уақытта өтеді және материалды қорыту үрдісі ұтымды болады.

Электрондық оқулық – оқу пәнінің негізгі ғылыми мазмұнын қамтитын компьютерлік технологияларға негізделген оқыту, бақылау, моделдеу, тестілеу, т.б. бағдарламалардың жиынтығы. Электрондық оқулық жай оқулықтарға өте тиімді қосымша мүмкіндіктер береді. Атап айтқанда:

- кері байланысты іс жүзінде тез арада қамтамасыз етеді;

- жай оқулықтағы ақпаратты іздеу мүмкіндіктері біраз уақыт алатын болса, электрондық оқулық қажетті оқулықты табуға тез мүмкіндік береді;

- гипермәтінді түсіндірулерге өту барысында уақытты үнемдеуге көмектеседі.

Ең бастысы, электрондық оқулықтарды дайындаудың бір жүйеге келтірілген заңдылығы болуы керек. Осыған байланысты электрондық оқулықтарды дайындаула мынадай дидактикалық шарттарды ескерген жөн:

- белгілі бір пәнге байланысты дайындалған электрондық оқулықтың сол пәннің типтік бағдарламасына сәйкес болуы;

- электрондық оқулықтар курста оқытылатын тараулар мен тақырыптарға қатысты дәріс конспектісін қамтитын негізгі зертханалық және тәжірибелік тапсырмаларды орындауға арналған қосымша материалға қатысты анықтама, библиографиядан тұратын көмекші, аралық және қорытынды бақылау сұрақтарынан тұратын тест, материалдарды дайындауда пайдаланылған әдебиеттер тізімдері бөлімдерін қамтуы;

- электрондық оқулықтың кәдімгі оқулықтар мазмұнын қайталамауын, яғни, берілетін тақырыпқа қатысты ақпараттың нақты әрі қысқа берілуін ескеру;

- белгілі бір тақырыпқа қатысты материал 2-3 экрандық беттен артық болмау.

Компьютер сәулетіне оқытуды жетілдіру мақсатында оқу процесіне «Ақпараттық жүйелердің аппараттық-бағдарламалық жабдықталуы» атты арнайы курсты енгіздік.

- оқушылардың компьютерлік техника мен технологияларды ақпараттық және бағдарламалық қамтамасыз етуде жоғары деңгейге жеткізу;

- компьютердің құрылғылары мен бағдарламалардың байланысын жоғары меңгеру;

- компьютердің аппараттық құрылғыларын бағдарламалық тілде тестілей алу қабілеті;

- компьютердің құрылғыларын ақау болған жағдайда жөндей алу білігін жетілдіру;

- компьютер құрылғыларының жұмыс істеу принциптерін тексеруге бағдарлама құрғыза білу.

Ақпараттық жүйе және биология мамандықтары студенттері аппараттық-бағдарламалық қамтамасыздандыру, компьютерлік техника және әр түрлі қосымша жабдықтармен жұмыс істеу процесінде жалпы даярлықта білім мен білік арқылы машықтанады, яғни алдын-ала ақпараттық даярлықты қажет етеді. Бұл оқу барысында студенттерді даярлау, яғни компьютер сәулеті пәні бойынша білімдерін жетілдірудің маңызды шарттарының бірі болып табылады [3].

Сондықтан да оқушылар компьютер сәулетіне қатысты білімдерін жетілдіру мақсатында арнайы курс келесі зертханалық жұмыстармен толықтырылды:

- оқыту барысында монитор экранынан қате туралы хабар берген жағдайда, сол хабарға қарап құрылғы ақауларын анықтау негіздері берілді;

- құрылғыларда ақау болған жағдайда құрылғылар сигнал береді, сол сигнал арқылы оқушылар қай құрылғының бұзылып тұрғандығын анықтау тәсілдері келтірілген;

Болжам мынаған негізделді, алғашқы үш тоқсанда оқушылар дәстүрлі түрде оқыды. Әр түрлі цифрлық білімдік ресурстарды, оның ішінде электрондық оқулықтарды, мұғалімдер дидактикалық материал ретінде, қосалқы қосымша және техникалық құрал ретінде пайдаланды.

Эксперименттік сыныптардың мұғалімдерімен арнайы түрде дайындалынған бағдарлама бойынша және мұғалімдерді тек компьютерлік сауаттылыққа оқытуға, электрондық оқулықтардың мазмұнын оқып білуге ғана емес, олардың электрондық оқулықтарды пайдаланудың әдістемелерін меңгеруге бағытталған сертификатталған тренингтік курстар жүргізілді.

Барлық электрондық оқулықтар оқытудың модульдік технологиясына сәйкес әзірленді және пәннен тәуелсіз, мақсаттан нәтижеге дейін автоматтандырылған, оқыту үрдісінің біртұтас педагогикалық технологиясы болып табылады: модуль – гипермәтін – интерактивтік тапсырмалар – оқу жетістіктерін бағалау. Оқытудың барлық осы кезеңдерінде мұғалімдер мен оқушылардың өзара әрекеттерін міндетті бағдарламалау оқытудың технологиясын

камтамасыз етеді, ал технология, өз кезегінде, мектеп оқушыларының жетістігін қамтамасыз етеді.

«Ақпараттар базасы», «мәліметтер базасы», «білімдер базасы» ретінде қалыптасатын электрондық оқулықтың гипермәтінінде мәтіндер, оқу материалдарының анимацияланған түсініктемелері, бейне үзінділер, анимацияланған дыбысталған биология материалдары, алғашқы ақпарат көздері және т.б. бар. Теориялық материалдың анимацияланған ұсыныстары бейнелік қабылдау мен әсерлік әрекет арқылы оны тым терең есте сақтауды қамтамасыз етеді, ақыр соңында пәнге қызығушылығын арттыруға әкеледі.

Мұғалімдердің міндеті ақпараттық білімдік орта ретінде мектеп оқушыларының гипермәтінмен жұмыс істеуін ұйымдастыруға, оларды осы ортада бағдарлай білуді үйретуге саяды. Ақпаратты игеру оқытудың ұжымдық, топтық және тұлғалық әдістерін пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Оқушыларға тек білімдердің белгілі бір жинағын беру ғана маңызды емес, одан да маңыздысы – қойылған оқу міндеттерін шешу үшін өз беттерімен қажетті ақпараттарды іріктеу, қайта өңдеу, талдау мен жинақтау біліктерін қалыптастыру.

Электрондық оқулықтың интерактивтік тапсырмалары алынған білімдер мен біліктерді бекіту мақсатымен әр түрлі бақыланатын жаттығу әрекеттері есебінен оқу материалын бекіту мен қолдану үрдісін автоматтандыру мүмкіндігін ұсынады. Интерактивтік – бұл электрондық оқулықтардың айтарлықтай ерекшелігі: біз әрқашанда өмірде кері байланысты күтеміз, электрондық оқулық бізге осыны ұсынады.

Биология пәні бойынша электрондық оқулықтарда интерактивтік режимде компьютердің көмегімен табиғи ғылыми тәжірибелер жүргізуді қамтамасыз ететін виртуальдық зертханалық жұмыстар бар. Мұндай тәжірибелерді жүргізу үшін мүмкіндік жоқ жағдайында табиғи ғылыми тәжірибелермен оқушыларды таныстыруға мүмкіндік бере отырып, мұндай жұмыс сезінерлік пайда әкеледі.

Білімдерді тексеруге оқушылардың оқу табыстарын шынайы бағалайтын автоматтандырылған тестілеу есебінен қол жеткізіледі. Бұл компоненттің педагогикалық маңыздылығы ерекше көкейкесті. Ол мектеп оқушысының барабар өзіндік бағалауын қалыптастырады.

Алайда осы технологияны енгізу мұғалімдерден әдістемелік сүйемелдеуді талап етті. Сондықтан жобаға білім беру қызметкерлерін қайта даярлау және біліктіліктерін арттыру институтын қосу заңды болды. Эксперименттік сыныптардың мұғалімдері мен әдіскерлері ұсынылған электрондық оқыту танымдық іс-әрекеттің негізгі заңдылықтарына бағытталғанын атап өтеді және ақыл-ой іс-әрекеттерін: қабылдауды – ой елегінен өткізуді – түсінуді – қорытуды – бекітуді – іс жүзінде қолдануды – қалыптастырудың психологиялық сипаттамасын ескереді. Барлық мұғалімдердің электрондық оқулықтарда берілген жеке оқытудың ерекше мүмкіндігін атап өтуі маңызды болды [4].

Білім беру ісінде ақпараттық технологиялардың оқытудың дифференциалдық және жеке адамға бағытталған түрлерін жүзеге асыра алатын мүмкіндіктері бар. Мұғалім сабақта әрбір балаға дараланған сызба бойынша тиянақты түрде талдауға қол жеткізетін жаңа мәліметтермен жеке жұмыс істеу мүмкіндігін бере алады.

- тапсырмалар; аудио бейнетаспалар, бейнефильмдер; компьютерлер; теледидарлық телеоқулар; электронды оқулықтар; тест тапсырмалары; интернет жүйесі; телефон т.б. құралдарды пайдалану арқылы іске асады;
- оқушылар бірден өзінің әрекеттерінің нәтижелерін сәйкес талдаулармен және ұсыныстармен бірге көреді;
- компьютермен жұмыс істеу оқушының шығармашылық қабілетін дамытып, жалпы мәдениетінің деңгейі мен ықыласын көтереді;

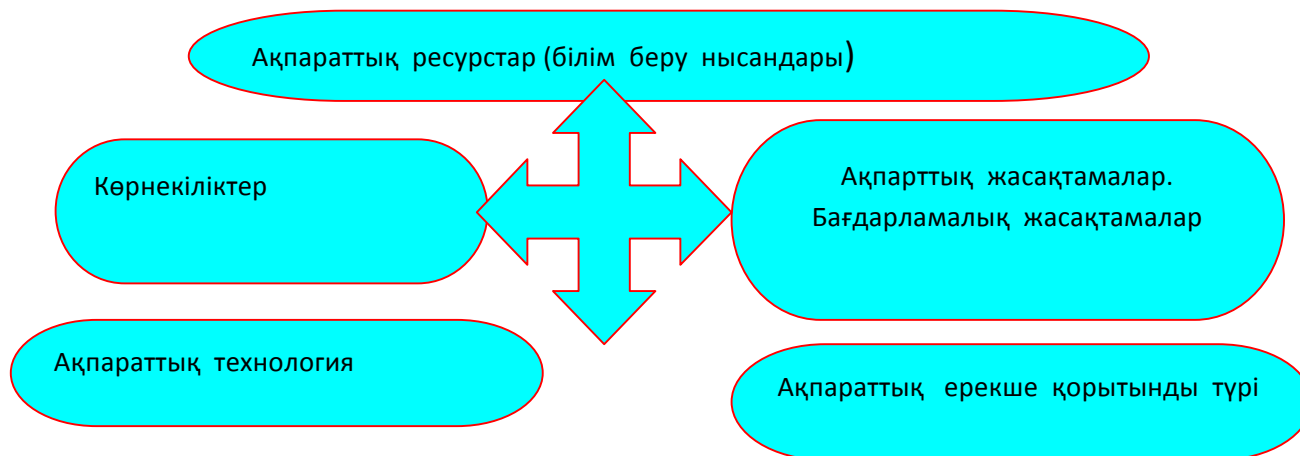
Ақпараттық оқыту технологиясы мынандай төрт мақсатты көздейді.

- білім деңгейін тексеру бағытында қолдану;
- оқытушылық мақсатта пайдалану;
- компьютерді мультимедиялық мүмкіндіктер арқылы көрнекі құрал ретінде пайдалану;
- электрондық оқулықтар, интернетті пайдалану.

Компьютердің мультимедиялық мүмкіндіктерін пайдалану оқушының оқу материалдарының мазмұн мағынасын толық түсінуге мүмкіндік береді.

Яғни, ақпараттық технология – белем беру мекемесі мамандарының жұмысын жүзеге асырушы әдістер мен формалар және балаларға білім беруші құралды 1-сызбанұсқадан көруге болады.

Оқытудың жаңа технологиялар құрылымын түсіндіру мен енгізуде ауызша баяндау кезінде бір минутта ақпараттың бір мың шартты бірлігін, ал көру мүшелерін «іске қосуын» қабылдауға қайта өңдеуге қабілетті екендігі тәжірибе жүзінде анықталған.

2-Сызбанұсқа. Ақпараттық ресурстар.

Осы аталған анимация жүйесінің құрамы туралы мәліметтердің ең негізгісі оқулықтар мен әдебиеттерді әзірлеудің теориялық негіздерінің құрамымен салыстырылады және белгілі бір қорытынды пайымдаулар жасауға көмектеседі 2- сызбанұсқада берілген.

Биология пәнінде мультимедиа құралдарының интерактивтілігі дегеніміз пайдаланушыға яғни, мұғаліммен мектеп оқушысына осы құралдармен белсенді әрекеттесу мүмкіндігіне қол жеткізеді дегенді білдіреді. Білім алушылар материалды беру жылдамдығын, қайталау санын және жеке мұқтажын қанағаттандыратын басқа да параметрлерді орната алады. Бұл мәселен мультимедиа технологияларының оралымдығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Жалпы орта білім беруде «виртуальдық» жүйелермен жұмыс істеу кезінде ақпаратты қабылдаудың сапалық өзгеруі болады. Бұл жағдай да қабылдау тек көру мен есту арқылы ғана емес сезу және тіпті иіскеу арқылы да іске асады. Қағида түрінде жаңа деңгейде оқытудың көрнекілік дидактикалық қағидасын іске асыру үшін алғы шарттар пайда болады.

Кеңістіктік түсініктерді дамыту үшін, нақты шындыққа барынша жақындату жағдайында мектеп оқушыларының жаттығуын ұйымдастыру үшін осы мультимедианы пайдалудың болашағы бар. Виртуальдық шындық технологиясын пайдалану арқылы құрастырылған мультимедиа құралдары оқу процесінде оқу материалдарын жақсы түсінумен меңгеруді қамтамасыз етуге жарайды. Алайда виртуальдық шындықтың деңгейі неғұрлым жоғары болса оларды әзірлеуге соғұрлым көп еңбек сіңіруі тиіс, ақпараттандырудың техникалық құралдары соншалықты жетілдірілген, мұғалімдер мен оқушыларға түсінікті болуы тиіс [2].

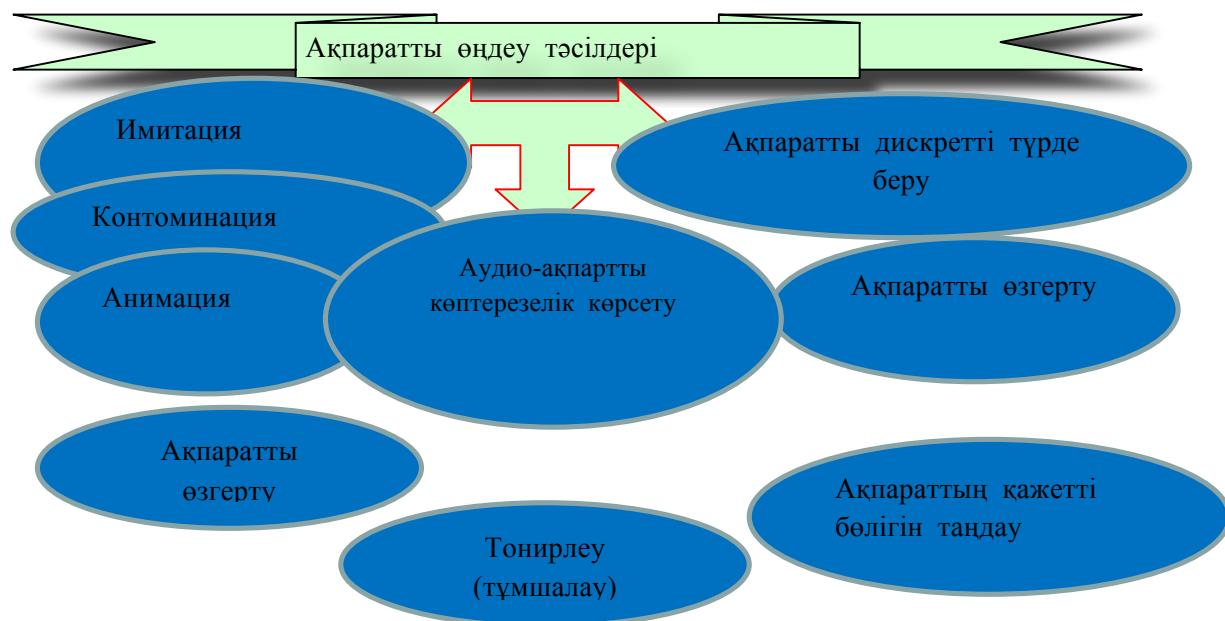
Оқытушымен оқушының, оқушылардың бір-бірімен бетпе-бет қарым-қатынас жасауын шектейді де оларға компьютермен сұқбаттасу түріндегі қарым-қатынасты ұсынады. Оқушы кәсіби тілде сұқбаттық қарым-қатынастың ойын қалыптастыру мен тұжырымдаудың жеткілікті практикасын ала алмайды. Ақырында компьютерлік техниканы шамадан тыс және қажетсіз пайдалану білім беру процесінің барлық қатысушыларының денсаулықтарына теріс әсер етеді.

Электронды ресурстары. Мультимедиа технологияларын оқыту процесін пайдалануға негізделген, және білім беруге арналған электрондық мультимедиалық ақпараттық ресурстары.

Жаңа технологияның басты ерекшелігі мақсатқа жетуге мүмкіндік беруі ақпаратты қабылдауы әртүрлі: кейбіреулер тікелей оқығанда, енді бірі тікелей тыңдағанда, ал үшіншісі бейнені қарағанды қаласа, кейбіреулері тыңдау және көру арқылы қабылдайды.

Биология курсына оқу үдерісінде пайдалану оқушылардың оқу материалдарымен өздерінше жұмыс істеулеріне мүмкіндік туғызады, яғни студент материалдарды қалай меңгеру, ақпараттандыру құралдарының интерактивті мүмкіндіктерін қалай қолдану және жұмыс істеуді қалай іске асыру керектігін өзі шешеді.

Анимациялық әдістермен заманауи технологиялары көмегімен аудиокөріністік ақпаратты өңдеудің қазіргі заманғы тәсілдерін қолдану арқылы білім алушылардың үйрену құлшынысын арттыру мен оқыту қарқындығын күшейту мүмкіндігін қамтамасыз етуге болатындығын 2- сызбанұсқадан көруге болады:

2-Сызбанұсқа. Ақпаратты өңдеу тәсілдері.

Анимациялық әдістердің заманауи ақпараттың технологияларды енгізумен көптеген түрін мағыналы және үйлесімді түрде кіріктіруге мүмкіндік туғызады. Бұл компьютер көмегімен бірінші кезекте білім беру практикасында ақпаратты мынадай әр түрлі формада ұсынуға мүмкіндік туғызады:

-сканерленген бейне суреттерді, сызбаларды, карталар мен слайдтарды қамтитын кескіндер; дауыстың дыбыстың жазбалары, дыбыстық әсерлер мен әуен; бейне, күрделі әсерлі бейне; анимация мен анимациялық имитация.

Жалпы электрондық оқыту анимациялық әдістерді оқу жүйесінің негізі болып табылады. Биология пәнінде анимациялық оқыту жүйесінің негізгі көрінісі мұғалім мен оқушы арасында қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың көмегімен тікелей қатынас орнатуы. Оқу үдерісінде ақпарат қосарланған түрге көшеді: мазмұн ақпараты және басқару ақпараты. Біріншісі, биологияның оқу пәнін құрайтын түрлі модельдерді түрлендіру мен құрастыруды сипаттайтын құрал ретінде көруге болады. Анимациялық әдістерді оқудың моделін құру кезінде бұл екі шартты бөлу оның артықшылығын бейнелеуге мүмкіндік береді [3].

Анимациялық әдістерді үйретудің дәстүрлі оқу түрінен айырмашылығына келесі сипаттық белгілерді жатқызуға болады.

Анимациялық әдістерді оқыту оқытушының рөлін кеңейтеді және жаңартады, яғни мұғалім танымдық үдерістердің биология пәнін оқыту курстарын тұрақты түрде өңдеп отыру, шығармашылық белсенділікті көтеру т.б. жұмыстарды жаңалықтарға байланысты түрлендіріп отыруы қажет. Ол үшін ақпараттық технологияны меңгеру қажет.

Тақырып жасушаның химиялық құрамы, құрылысы, атқаратын қызметі, зат алмасуы, энергиясы мен тітіркенгіштігі туралы білімді қалыптастыру бағытындағы кең көлемді мәселелермен қамтиды.

Жасушаның тірі жүйесі ретінде оқып үйрену тіршіліктің мәнін ашып, тірі материяның жасушалық деңгейдегі негізгі қасиеттерінің көрінісін — жаңа әдісті сақтап, қайта өзгертуді, молекулалар биосинтезін, өздігінен ұдайы өсуін, өзін-өзі реттеуін, қимыл және бейімделушілік реакцияларды жүзеге асыруға қабілеттілігін қарастыруға мүмкіндік береді. Сабақты талдауда, анимациялық әдістерді оқу үрдерісіне енгізу және оны оқушыға компьютерлік құралдардың көмегімен көрсетеді [4].

Жасуша - тіршіліктің құрылысының, функционалдық және генетикалық бірлігі, онтогенездің бастапқы жүйесін және көп жасушалы ағзалардың тарихи дамуының нәтижесі. Сондықтан цитология биологиялық ғылымның негізін құрайды, генетика, экология арасындағы байланысты қамтамасыз етеді.

Оқушылар ботаника, зоология, адам анатомиясы мен физиологиясы курстарында бір жасушалы тіршілік иелерімен, көп жасушалы ағзалардың жасушаларының құрылысы және қызметімен танысты, органикалық химияны оқып үйренгенде оқушылардың молекулалар құрылысы, элемент-органогендердің қасиеттері, тотығу-тотықсыздандыру процестері, энергия, оның сақталуы мен өзгеру заңы, электрондар және электр табиғаты туралы алған білімдері байи түседі.

- компьютерлік, виртуалды және ақпараттық технологиялар, мультимедиялық оқу құралдары дамытылады. Бүгінгі күні білім беру сапасын бағалайтын мемлекеттік білім беру стандарты оқытушылардың іс-әрекетіндегі бірнеше анимациялық әдістерді пайдалану элементтердің міндетті түрде болуы туралы талаптар қоюға тырысады.

Биологиялық анимациялық оқыту түрлері мен әдістеріне: «ой арқылы шабуылға шығу», «кейс-стадия», «жобалау әдісі», «swot – анализ», «матрица идеясы», «экибано», «генеалогиялық ағаш», «сервировка әдіс» және т.б. Биология пәнін оқытудың негізгі формасы сабақ болса, жоғары мектепте оқытуды ұйымдастырудың формасына дәріс, семинар, виртуальдық зертханалық сабақтар жатады. Сонымен қатар, оқытуды ұйымдастыру ойын, дебат, дөңгелек үстел, конференция т.б. түрінде жүзеге асырылады.

Қазіргі оқыту мен оқу ойындары оқу үдерісінде компьютердің қолдануда кеңейтетін мультимедия, бейне, графиктер мен текстерді қолдануға мүмкіндік береді.

Оқытуда білім алуда танымдық белсенділікті қалыптастыруда мәтінді, графикалық кескіндер мен суреттерді, рәсімді, мультфильмдерді, бейнефильмдерді қамтитын көру немесе көрініс ақпараты деп аталатын, адамның көруімен қабылданатын ақпарат. Биология пәнін оқытудың топтастырылған ақпарат, бұрын меңгерілген ақпараттың ықпалымен адамда жаңа мәліметтер туындатты. Оқытудың мақсаты көзқарасы тұрғысынан тура ақпарат нысаналарының маңызды қасиеттерін тікелей бағытталған қызықты түрлерін жеткізеді.

1.Қ.Қабдықайырұлы, Монахов В.М., Оразбекова Л.Н., Әлдібаева Т.Ә. Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы. - Алматы, 1999, 26-306.

2.Мусина С. Оқыту технологияларын енгізу жолдары. Бастауыш мектеп, 2004, 24-256.

3.Хайруллин Г.Т. Технология и техника взаимодействия. - Алматы, 1999.

4.Молдағалиев Б. Оқыту технологиялары. // Қазақстан мектебі 2004, №3.236.

УДК 159.922.8

МАМАНДЫҚ ТАҢДАУДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Ұ.И.Ауталипова - *п.с.ғ.к., доценті, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің*

А.С. Абдымомунова - *Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің магистрі*

Аңдатпа: Мақалада оқушылардың болашақ мамандық таңдауына ықпал ететін тұлғалық, мотивациялық және психологиялық факторлар қарастырылады. Оның ішінде, отбасы мен мектеп тәрбиесінің оқушының кәсіби айқындалуына тигізер әсері талданады. Кәсіби іс әрекеттің бірқатар салаларында еңбекке анағұрлым жақсы бейімделу адамның тек қабылеттерімен, нышандарымен ғана емес, сондай-ақ, мамандықты өзінің еңбекке қатысы бар қызығушылықтарына, бейімдіктері мен құндылық бағдарларына сәйкес таңдауымен де анықталады. Кәсіби бағдар беру жұмысының басты міндеті, оқушының өз еңбегімен басқаларға пайда келтіретін еңбекқор адамның сана сезімін қалыптастыру мен дамыту болуы тиіс.

Тірек сөздер: Мамандық, кәсіп, мамандық таңдау, отбасы, мектеп тәрбиесі, кәсіби бағдар, тұлғалық фактор, мотивациялық фактор, психологиялық фактор.

Аннотация: В статье рассматривается проблема профессионального самоопределения подростков в процессе семейного и школьного воспитания, а также личностные, мотивационные, психологические факторы выбора профессии. Приобретение профессии, является одним из основных элементов широкой социализации личности. Наилучшее приспособление к труду в значительном числе областей профессиональной деятельности определяется не столько способностями или задатками человека, сколько выбором профессии в соответствии со своими интересами, склонностями и ценностными ориентациями, но относящимися именно к труду, а не сопутствующим ему обстоятельствам. Центральным же моментом профориентационной работы должно быть формирование и развитие у школьника самосознания трудящегося человека, приносящего своим трудом пользу другим людям.

Ключевые слова: Профессия, выбор профессии, семья, школьное воспитание, профориентация, личностный фактор, мотивационный фактор, психологический фактор.

Abstract: The article discusses the problem of professional self-determination in the process of family parenting and school parenting, as well as personal, motivational and psychological factors of choice of profession. The acquisition of the profession is one of the main elements of a broad socialization of personality. The best adaptation to labor in significant number of areas of professional activity is determined not only with ability or inclinations of human, here is more important the choice of profession in accordance with their interests, aptitudes and values. However, it is related to labor, rather than concomitant of his/her circumstances. The central moment of career guidance should be the formation and development of self-awareness in working human, which are bringing with labor of favor to other people.

Keywords: Profession, profession choices, family, school parenting, career guidance, personal factor, motivational factor, psychological factor.

Қазіргі қоғам талабына сай баланың ой өрісін, дамыту, біліктері мен шеберліктерін қалыптастыру, оны өз тәжірибесінде жаңа жағдайларға байланысты қолдана алу, ой дербестігін кеңейту заман сұранысына сай жан жақты дамыған, жеке тұлғаны қалыптастыру, болашақ маманды даярлау. Осыған орай әлеуметтік орта факторларының ішінде оқушы өмірінде отбасының атқаратын рөлі де зор. Тіпті, балалар мен ата-аталар арасындағы байланыс әлсіреген немесе мүлде жоғалған кезде де, отбасылық моральдің, әдеттер мен дәстүрлердің, өзара қатынастар

стилінің және т.с.с. ықпалы тұлға мен жеткіншектің мінез-құлық стилінің қалыптасуына әсер етуін ұзақ уақыт бойы жалғастыра береді.

Ата-аналардың кәсіби бағдар жұмысын жүргізу үшін арнайы дайындықтары болмайтындықтан, олардың кеңестері көбінесе нақты мамандықтармен байланысты емес, жалпы сипатта болады. Қандай да бір мамандықты немесе іс-әрекет түрін таңдауға кеңес беру кезінде ата-аналардың басшылыққа алатын мотивтерін бірқатар ғалымдар зерттеді және бұл мотивтердің жалпыланған қатары мынадай: бірінші орынға ата-аналар жұмыстың шығармашылық компонентін және мамандыққа қызығушылықтың болуын, ал одан кейін қабілеттерді, материалдық игілікті, еңбек шартын, кәсіби өсу мүмкіндіктерін, ал соңғы орынға халық шаруашылығы қажеттіліктерін қояды.

Қандай негіздерді басшылыққа алса да, ата-аналардың ұсыныстары мен кеңестерін көпшілігі мамандыққа қатынас еңбек ақысымен анықталады деп санайды.

Біздің зерттеулеріміз бойынша, отбасының 8 сынып оқушыларының таңдауына ықпал ету дәрежесінің ең сенімді көрсеткіштері болып ата-аналар мен оқушыларға жүргізілген сұрақтардың мәліметтері ғана емес, сондай-ақ, балалардың мамандық таңдауда ата-аналарының жолын қуатындығы туралы айтуға мүмкіндік беретін статистикалық сипаттағы мәліметтер де табылады. Егер сұрақ алу мәліметтері бойынша балалардың тек 12-15% ғана ата-аналарының мамандықтарын таңдауға дайын болса, ал әлеуметтік статистика материалдары бойынша ата-аналарының кәсіби статусын сақтау тенденциясы біршама басымырақ. Жалпы білім беру аспектісінде бұл тенденция балалардың әдетте, ата-аналарының білім статусын қайта жаңғыртатынынан көрінеді: 9 сыныпқа бағдарланған оқушылардың 80%-ының ата-аналарының жоғары білімі бар, ал зиялы қауым балаларының 66%-ы жоғары білімді талап ететін мамандықтарға қол созады. Білім деңгейін қайталау тенденциясы тек жоғары білімге қатысты ғана емес, сондай-ақ, орта арнайы білімге де қатысты байқалады. Л.В. Ботякованың мәліметтері бойынша, егер жоғары білімі бар отбасылардан шыққан балалар жоғары білімді талап ететін іс-әрекетпен айналысуға ұмтылса, ал орта білімді отбасының балалары көбінесе колледждерге түсіп жатады [1].

Балаларының мамандық алуына отбасының ықпалы балалардың отбасы дәстүрлерін сақтауға ұмытылысына ғана емес, сондай-ақ, қарама-қарсы тенденция – зиялы еңбекке ұмтылатын ауыл шаруашылығы жұмысшыларының және өнеркәсіп жұмысшыларының отбасыларына тән кәсіби жағдайды өзгертуге де әсер етеді. Әлеуметтік мобильділік контекстінде бұл біршама беделді кәсіби қауымдастыққа өту тенденциясының көрінісі ретінде түсіндіріледі.

Кейбір жағдайларда ата-аналардың өздері-ақ балаларының олардың мамандықтарын иеленіп, кәсіптерін қайталауларына белсенді түрде қарсы әрекет етіп жататындығын айта кету керек. Мысалы, дәрігерлер мен мұғалімдердің кәсіптерін көбінесе дәрігерлер мен мұғалімдер отбасыларынан шықпаған балалар таңдап жатады [2].

Әрине, балалардың да, ата-аналардың да ниеттері тәжірибеде үнемі жүзеге аса бермейді. Сонымен қатар, ата-ана жолын қуудың бітіруші түлектің жынысы және мамандық түрі сияқты факторларға қандай да бір тәуелділігі бар екендігін де атап кеткен жөн.

Біздің зерттеуіміздің мәліметтері бойынша, физика және математика және техникалық дайындық саласында жоғары білімді талап ететін мамандықтар үшін ата-ана жолына түсіп, мамандықты сабақтастыру ұл балаларда (80%) қыз балаларға (50%) қарағанда жоғары болды, жаратылыстану саласында бұл сабақтастық шамамен бірдей төмен болды 10-15%, ал гуманитарлық ғылымдар саласында қайтадан айырмашылық байқалады (7-43%).

Жалпы алғанда, ата-ана мамандығын мирас ету отбасы ықпалының басты нәтижесі болып табылады, әрі бұл ықпал жоғары білімді талап ететін салаларда кәсіби статусты сақтау тенденциясы ретінде өте күшті байқалады.

Мамандық таңдауда отбасылық дәстүрлердің басты рөл атқаратындығын А.А.Смирнов атап өткен болатын [3]. Кейінгі жұмыстардың көпшілігінде бұл қорытынды расталды, бірақ кейде мамандық таңдауға ықпал ететін ақпарат көздерінің ішінде алдыңғы орынға баспасөз, радио және теледидар сияқты бұқаралық ақпарат құралдары шығып отырады.

Мамандықтар туралы ақпарат көздерінің рөлін талдай келе, қандай да бір ақпарат көзінің үлес салмағы сұралатын адамдар контингентіне айрықша тәуелді болатынын ұмытпау керек.

Біз мектептерде жүргізген анкета мәліметтері бойынша, жолдастарының мамандық таңдауға ықпалы 20%-дан 35%-ға дейін артқаны анықталды, мамандықпен практикалық танысу факторы 5%-дан 20%-ға жоғарылады, ал аталмыш мамандық иелерімен қарым-қатынастың рөлі 15%-дан 10%-ға түсті, сонымен қатар, ата-аналар (30-40%) мен бұқаралық ақпараттың (18-20%) ықпал ету үлесі мүлде өзгермеді.

Сұрақ алу мәліметтерінің тағы бір маңызды ерекшелігі оқушылар ұсынатын тізімдердің мүмкін боларлық ақпарат көздерінің құрастырылуы, құрамы және келтірілу реті жағынан өзара айырмашылықтары бар. Бұл әдебиеттердегі мәліметтерді талдауды айтарлықтай қиындатады, өйткені кейде дәл сол бір көрсеткіш үш реттен артық өзгешеленіп жатады.

Осы айтылғандарға орай, мамандықтар туралы ақпарат көздері ықпалының бөліну көрінісін әр түрлі еңбектерде және әр түрлі елдерде алынған ұқсас мәліметтерге сүйене отырып, жалпы түрде ғана көрсетуге болады.

Осы бағытта нақты екі полюс – отбасы мен мектеп алға шығады, ақпарат көзі ретінде отбасының маңызы бірінші орында, ал мектеп соңғы орында тұрады.

Ақпараттың біршама айтарлықтай басым бөлігі оқушылардың достары мен таныстарынан келеді.

Мамандық туралы білімдерге ие болуда мектеп шеберханалары мен үйірмелердегі сабақтар - 3-9% , мектептен

тыс практикалық тәжірибе – 1% сияқты ақпараттың барынша маңызды көздері болмашы ғана рөл атқарады. Оқушылардың қоғамдық пайдалы өнімді еңбекке қатысуының да ықпалы жеткіліксіз: ауыл оқушыларының тек 33%-ы мен қала оқушыларының 15%-ы ғана мамандық таңдау үшін негіз ретінде оқушылардың өндірістік орталарда жұмыс істеуді көрсетеді.

Өндірістік оқудың да, еңбекке үйретудің де міндетіне оқушыларды мамандық таңдауға дайындау кірмейтіндігін ескере кету керек, өйткені мектеп шеберханаларының да, кәсіпорындардың да оқушыларды бүгінгі таңда халық шаруашылығында кездесетін көп мамандық түрлерімен таныстыруға мүмкіндіктері жоқ.

Мамандық таңдаумен байланысты жалпы мәселелерді тек зерттеп қою оқушылардың осы өмірлік мәселені жеке шеше алуына көмектесе алмайтындығын, тіпті шешім қабылдауды қиындатып жіберетінін болжау қиын емес. Себебі, жеткіншек өзі туралы да, мамандық туралы да жіті білмейтіндіктен, мамандық таңдауды негіздеуге шамасы келмейді [4]. Егер мамандықтар әлемі үздіксіз өзгеріп отыратындығын ескерсек, онда ешқандай оқу курстары да, оқу құралдары да, анықтамалықтар да, т.с.с. мамандық таңдаушыға тиісті ақпарат бере алмайды.

Осы айтылғандарға кәсіби кеңес беру психодиагностикасының және болжам жасаудың барлық кемшіліктері мен әдістемелік жеткіліксіздіктерін қосатын болсақ, мамандықты өз бетінше таңдауға дайындау «индивид - мамандық» үйлесімін іздеу (бүгінгі таңда оны ғылыми негізді түрде табу мүмкін емес) жолымен емес, керісінше, кәсіби бағдардың негізгі бағыты – бұл ең алдымен, қандай да бір тар мамандықты таңдау кезінде нақтыланатын, кең кәсіби сфераға бағыттылықты қалыптастыру арқылы жүруі тиіс деген қорытынды жасауға тура келеді. Осы тұрғыда дәл нақты таңдау қандай да бір ерекше маңызын мүлде жоғалтады, өйткені, адамның бейімделуші мүмкіндіктері орасан зор, ал мамандықтардың көпшілігі тым күрделі талаптар ұсынбайды.

Сонымен, кәсіби өзіндік айқындалудың бірінші кезеңінде таңдау емес, мамандықты қоғамдық қызметі ғана емес, сондай-ақ, кәсіби бағыттылықтың субъективті негізделуіне негіз болатын тұлғалық мәні де бар іс-әрекеттің кең саласы ретінде қабылдау басты маңызға ие болады. Осы жерден келіп әр түрлі адамдардың дәл сол бір мамандықты түрліше көре алатындықтары, әрқайсысы дәл сол бір объективті мазмұннан әр түрлі субъективті мағыналар таба алатындықтары туралы факт шығады.

Кең кәсіби бағдарлардың өнімділігі туралы идея әдебиеттерде бірнеше рет айтылды. Мысалы, тұлғаның бұқаралық мамандықтар еңбегіне бейімделу мәселесін қарастыра келе, В.С. Мерлин мамандық таңдау анағұрлым жалпыланған қызығушылықтар мен бейімділіктер арқылы анықталуы тиіс деп жазды [5]. Бірақ, жастар қандай қатынастарының, қызығушылықтары мен бейімділіктерінің анағұрлым жалпыланған және тұрақты екендіктерін бағалай білмейтіндіктен, іс-әрекет мазмұнын тұлғаның құндылық бағдарларынан көрінетін анағұрлым терең қатынастары мен қасиеттерімен дұрыс байланыстыра білуге көмек берілуі тиіс. Белгілі бір мамандыққа деген қызығушылық пен бейімділікке қарағанда құндылық бағдарлары біршама кең және жалпыланған сипатқа ие, сол себепті дәл сол бір құндылық бағдары бір ғана емес, әрқайсысы тең дәрежеде тұлғаны қанағаттандыра алатын бірнеше әр түрлі мамандықтарға ұмтылысты анықтай алады.

В.С. Мерлиннің пікіріне бірқатар басқа зерттеушілер де қосылады. Н.И.Крылов кәсіби бағдар беру бойынша жұмыс істейтін орталықтарда мамандық таңдаудың көп мотивтерін қалыптастыру болуы тиіс деп көрсетеді.

В.Г. Подмарков мамандық алу тұлғаның кең түрде әлеуметтенуінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады деп көрсетеді [6].

В. Штерн кәсіби еңбекті адамның өзін көрсету, өзін қалыптастыру сферасы ретінде қарастырды [7].

П.А. Шавир еңбектің тұтас саласына қызығушылық тұлға үшін анағұрлым маңызды, өйткені, ол адамның қажеттіліктерінің, идеалдарының, бағдарларының біршама кең аясына негізделеді деп көрсетеді [8]. Санада еңбектің көп саласы туралы түсініктің болуы мамандықтың өз тұлғасына сәйкестігін ұғынуға мүмкіндік береді. Мамандық таңдауды кәсіби өзіндік айқындалу контекстінде қарастыра отырып, П.А. Шавир кәсіби өзіндік айқындалудың психологиялық мазмұны нақты бір мамандықты жай таңдаудан ғана емес, сондай-ақ, осы таңдаудың тұлғалық негізін табудан тұрады деп көрсетеді. Субъективті түрде бұл ұмтылыс өзін түсінуге және өз өмірінің мәнін табуға деген қажеттілікке жауап беретін әуестікті іздеу ретінде көрінеді.

Әуестікті іздеу, өмірдің мәнін түсінгісі келу – бұның барлығы жасөспірімдік шақтағыларға тән рефлексивті өзіндік сана-сезімнің қалыптасу белгілері, алайда, мамандық алуға ұмтылыс мектеп жасына дейінгілер мен кіші мектеп жасындағылардың рөлдік ойындарынан көрініс таба отырып, әлдеқайда ертерек туындайды. Бұл кезеңде «Өскенде кім боласың?» деген сұраққа балалардың көпшілігі ойланбастан бұқаралық мамандықтардың ішінен қандай да бір нақты мамандықты атап, жауап береді. Мұндай мінез-құлық баланың ересектер жұмыс істейтін, әрқайсысы қандай да бір іспен айналысатын әлем туралы түсінігін нақты көрсетеді, демек, бала есейгенде әлдекім болып жұмыс істеуі тиіс.

Мамандық иелену арқылы ересектер әлеміне қосылу идеясы біршама уақыттан кейін индивидтің қоғамға бейімделу формасы ретіндегі әлеуметтенуге жалпы ұмтылысқа жол береді. Бұл М.Х. Титманың айтуынша, индивид үшін бірінші орынға көбінесе нақты мамандықты таңдау емес, қандай да бір әлеуметтік позицияны алудың шығатынынан көрінеді [9].

К. Обуховскийдің айтуынша, ары қарай өзіндік сана-сезім бозбала мен бойжеткенді өмірдің мәнін табу қажеттілігімен сипатталатын күйге әкеледі. Қоғамда өмір сүре отырып және оның көмегімен әр түрлі

қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, адам өзінің әрекеттеріне бағыт беретін және мүмкіндіктерін ашуға жол беретін өмірінің мәнін табуға тырысады деп жазады К. Обуховский [10].

Әлеуметтік есею кезеңдерімен бір сәтте балалық шақта, ересектік пен жастық шақта нәтижесінде кәсіби бағыттылықтың пайда болуына, бірақ – болашақ мамандықпен әдетте тікелей байланыстары жоқ, біршама кең қалаулардың пайда болуына әкелетін қызығушылықтардың қалыптасуы мен қабілеттердің даму процесі өрістейді. Осы процестің жас кезеңдерін қарастыра келе, П.А. Шавир егер ересек мектеп жасына дейінгілер мен кіші мектеп оқушылары үшін мамандық таңдау рөлдік ойын элементі ретінде көрінсе, ал кіші жеткіншектер үшін бұл өзінің қаһарман болашағы туралы, яғни, әлеуметтік батыр ретіндегі өзі туралы армандарын жүзеге асыру деп көрсетеді. Дәл осыдан келіп сыртқы үлгінің орасан зор ықпал ететіндігі шығады, әрі кезектегі батыр тұлғаға елігу қандай да бір ішкі өзара байланысы жоқ болса да, осы кәсіби ниеттердің оңай өзгеруіне алып келеді.

Жеткіншектердің мамандық таңдаудағы мотивациялық негіздері көбінесе кәсіби іс-әрекеттің өзімен тікелей байланысты бола бермейді, мысалы, дербестікке, әлеуметтік жауапкершілікке, қоршағандар тарапынан мойындалуға және т.с.с. ұмтылысты көрсетеді. Ересек жеткіншектік шақ пен ерте жастық шақта бұл мотивтер қатарын өзін-өзі ашу мен өзін-өзі бекіту, материалдық ойлар, романтикаға ұмтылыс және т.с.с. мотивтер арттырады [11], [12].

Сонымен, баланың, жеткіншек пен бозбаланың дамуына табиғи түрде тән мамандықтар әлеміне үнемі үңілу негізді түрдегі таңдауды қалыптастыру үшін өздігінен жеткілікті болып табылмайды, өйткені тұлғаның қандай да бір мамандықтар мен іс-әрекет салаларына қатынасын анықтайтын мотивтердің кәсіби еңбектің мазмұнымен, мақсаттарымен тікелей байланыстары жоқ.

Алайда соңғы жылдарда көп нәрсе түбегейлі өзгерістерге ұшырады – әлеуметтік жағдайлар, білім деңгейі, мамандықтар әлемі, ақпараттық қамтамасыздық және т.с.с. Бірақ, бір нәрсе өзгеріссіз қалды – жастармен нәтижелі кәсіби бағдар жұмысының жоқтығы.

Кәсіби бағдар ұғымының өзіне берілген көптеген анықтамалар, кәсіби бағдар жүйесін сипаттау, кәсіби бағдар жұмысының компоненттерін атап шығу әдетте, ақпараттық жағына сүйенеді де, оқушыны мамандық таңдауға дайындау оны таңдау жасауға, яғни, мамандықты талдауға, кәсіби талаптарды өз мүмкіндіктерімен байланыстыруға үйретеді дегенді білдірмейтіндігін естен шығарып алады. Қазіргі кездегі және бұрынғы ғылыми-практикалық жұмыстың тәжірибесі мамандық таңдаудың, кәсіби таңдау мен тіпті, кәсіби іріктеудің тағдырды, ерлі-зайыптылардың бақытын сенімді түрде дәл болжау тәсілдерінің жоқтығы сияқты ғылыми негізделген әдістерінің әлі де жоқ екендігін көрсетеді.

Оқушыларды өз бетімен мамандық таңдауға дайындаумен қатар бала дамуының қандай да бір ерекше перспективті жолдарын болжамай, әуелі жан-жақты дамуына, содан соң қызығушылықтары мен бейімділіктерін ажыратуға және тереңдетуге барынша мүмкіндік туғызу қажет. Бұл екі ортақ міндетті шешу кезінде танымдық қажеттілік; жаңа біліктерді, құралдарды, механизмдерді меңгеруге ұмтылыс; пайда келтіру, бастамашылдық, дербестік таныту тілегі, т.б. сияқты дамудың табиғи қозғаушы күштері психологиялық-педагогикалық әсердің басты тетіктеріне айналады. Кәсіби бағдар жұмысының негізгі сәті оқушы бойында өз еңбегі арқылы өзге адамдарға пайда келтіретін еңбеккер адамның өзіндік сана-сезімін қалыптастыру мен дамыту болуы тиіс. Ол бүгінгі заман талаптарынан туындап, болашақ мамандардың даярлығын жетілдіруді көздейді. Олай болса, ата-аналардың, педагогтардың алдында тұрған мақсат – оқушылардың алған білімі мен біліктерін, түрлі өмірлік жағдайда қолдана білетін, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды қатар меңгерген, өзіндік көзқарасы бар, азамат болып жетілуіне көмектесу.

1. Ботякова Л.В. Влияние семьи на профессиональную ориентацию учащихся // *Формирование профессиональной направленности учащихся*. Минск, 198, с. 46-54.
2. Чистяков Н.Н., Канторович Н.Я. О профориентации школьной молодежи // *Советская педагогика*, 1966, №5, с. 50-59.
3. Смирнов А.А. Психология профессий. М., 1927, 135 с.
4. Грищенко Н.А., Головей Л.А. Дифференциально-психологический анализ факторов, влияющих на адаптацию учащихся в системе обучения в профтехучилище // *Совершенствование профориентации и профотбора молодежи на рабочие профессии*. Л., 1986, с. 73-81.
5. Мерлин В.С. Приспособление личности к труду в массовых профессиях // *Вопросы теории и практики профориентации*. М., 1972, с. 56-62.
6. Подмарков В.Г. Человек в мире профессий // *Вопросы философии*. 1972, №8, с. 52-62.
7. Штерн В. Личный фактор в психотехнике и прикладной психологии. 1932, с. 257-263.
8. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. М., 1981, 95 с.
9. Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема. М., 1975, 198с.
10. Обуховский К. Психология влечений человека. М., 1972, 247 с.
11. Кондратьева Л.Л. Профессиональная ориентация в общеобразовательной школе // *Профессиональная ориентация молодежи*. М., 1978, с. 170-192.
12. Фарапонова Э.А. Воспитание психологической готовности к труду // *Вопросы психологии*, 1985, №6, с. 63-64.

CONTRASTIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND KAZAKH FOR THE PURPOSE OF TEACHING

Sh.B.Gumarova - *KazNU named after Al-Farabi senior teacher*

I.A.Baimuratova – *KazNU named after Al-Farabi senior teacher*

*Department of Foreign Languages for the natural faculties
(Kazakhstan)*

The purpose of this article is to predict the problems that will arise in teaching English pronunciation to native speakers of Kazakh and thus to provide a guide for the solution to these and other problems; to provide an insight as to what will constitute a problem in language learning. The basis for the prediction of pronunciation problems is a contrastive analysis of the two languages. There are different methods in teaching foreign languages. Any method is useful and helpful when it is used relevantly and suitable for the aim of teaching different aspects of language and at different stages of teaching. One of them is contrastive analysis method.

Key words: phonetic system, vowels, consonants, pronunciation, method of teaching, difficulties in learning, contrastive analysis, differences in structures of two languages

There are different methods in teaching foreign languages. Any method is useful and helpful when it is used relevantly and suitable for the aim of teaching different aspects of language and at different stages of teaching. One of them is contrastive analysis method. Of course there are pros and cons of this method as well as other methods. Proponents of this method such as Sapir, Lado, Valdman, Banathy, Fries, Trager, Waddle etc. base their work on this method and noted significance of it in teaching foreign language. We know that learners encounter difficulties with the differences between the structures of their native language and culture and that of the target language and culture. The task of the foreign language teacher is to be aware of these differences and to be prepared to teach them; the task of the learner is to learn them. This method will do and work when foreign language teacher is bilingual. Contrastive study of two languages presents particular interest to those teachers who are engaged in language teaching and in writing language-teaching materials. Of course, bilingual foreign language teacher can predict and describe difficulties in learning and these difficulties vary according to the structure of the native language of the learners. For example, some structures in English may locate the area of less difficulty and less time consuming for Russian speaking learners, where as Kazakh speaking learners have them more difficult because of the differences in structures of two languages. It is important and it requires bilingual foreign language teachers have a theory of contrastive linguistics into which they can plug complete linguistic descriptions of the two languages being contrasted so as to produce the correct set of contrasts between the two languages. As mentioned above, materials to be used in teaching English as a foreign language should be based on a comparison of the native language and the target language, English. Such a comparison may include any aspects of the language such as the phonology and the grammar as well. As learning any foreign language should be systematic and consecutive, learners are to begin learning pronunciation, studying its phonetic systems for it. For this purpose, it is necessary contrastive study of the segmental phonemes of English and Kazakh. Before introducing consonants or vowels of English for Kazakh speaking learners, there will be given recent analysis of English and the analysis of Kazakh as well. It is important to concentrate learners attention to the general differences of English phonetic systems as a whole. There are nine vowels in Kazakh alphabet and so many corresponding sounds (some vowels have only invariants in Kazakh), where as in English there are six ones in the alphabet, but the number of vowel sounds doesn't coincide with the number of those vowels in English alphabet. English has simple nuclei which phonetically short and lax. For example, while introducing vowels main differences between vowel systems of two languages should be underlined: 1. In English combination of two even three vowels is possible which is impossible in Kazakh. For example, in English words *eat, faint, meet, built, tie, bye* combinations of *ea, ai, ee, ui, ie, ye* are read in a different way, not as in an alphabet. But as for Kazakh, all vowels are read as they are sounded corresponding to their names in an alphabet. 2. Two or three vowels can be read as one sound which are different from Kazakh, for example, in the words *audit, meat, pain, built, near* combination of vowels are read as follows: *au* - [o:], *ea* - [i:], *ai* - [ei], *ui* - [i], *ie* - [i:]. 3. One and the same vowel can be read differently according to its position in a word and types of a syllable, for example, the letter “*a*” in different types of a syllable is also read as a different sound but not as in an alphabet. *name* ([neim]), *pan* - ([pæn]), *bar* ([ba:]), *care* ([kæə]), *similar* - ([similə]). We see in the given examples the letter “*a*” is pronounced as different sound. Kazakh speaking learners will have difficulties with English words such as *ban* – *barn* - similar, *me* – *meet* – *meat* – *mere* - *her*, *fan* – *fun*, *tune* – *fur* – *pure*, *cot* – *caught*, because one and the same letter in different cases is sounded in a different way and different vowels are read alike with each other i.e. as one and the same vowel, which are not characteristic to Kazakh vowels. 4. In English according to the articulation vowels are classified long or short sound. It means they can be pronounced long or short and it is very important to pronounce more distinctively long and short sounds because it can change the meaning of a word, but in Kazakh it doesn't matter to pronounce vowels short or long. it doesn't change the meaning of a word. 5. In English the letter “*e*” at the end of the word is not pronounced, it only shows the type of syllable (open) which also differs from Kazakh. All presented above characteristics of vowels are not existed in Kazakh. Concerning to the articulation of vowels there are also difficulties, even there are similar sounds, but articulation of them is different from vowel sounds in Kazakh. For example in English sounds [a:], [ʌ], [o], [u],

[u:] etc. look similar in Kazakh [a], [o], [y]. But their articulations are different. In Kazakh vowel sounds corresponding to English ones [a], [o], [u], are classified as labials, and in English they belong to complex nuclei. In Kazakh [u] is front sound, but in English it isn't. English [i:] and [u:] are long and slightly higher than the corresponding Kazakh vowels. For this reason, English [i:], [u:] tend to be identified by speakers of Kazakh with their [i], [u] and reproduced accordingly. In Kazakh thirty three consonants, English has twenty three (or twenty two, depending on how affricates are analyzed) consonants. What's new and unfamiliar for Kazakh speaking learners is: 1. There are also combinations of consonants readings of which are different from that of in the alphabet i.e their reading changes as exceptions. For example, consonant combinations such as **th, ph, ng, wh, wr, sh, ch**, etc. are read as one sound and sound different from their alphabet name. What is important to pay attention to is that these combinations of consonants are read differently. In Kazakh all consonants are read corresponding to their name in their alphabet. One consonant is read as one sound. There are no combinations of consonants. Kazakh has no sequences of more than two consonants. Since English has as many as four consonants in close transition, and as many as six or seven with intervening juncture, the Kazakh speaker has obvious difficulty with English consonant sequences and supplies intrusive vowels, which act as cluster breakers. 2. In English here may occur omission of consonants, which is also not acceptable in Kazakh. For example, in consonant combinations kn, lf, sc, mb, bt, mn one of the consonants is not read, i.e combinations of two consonants are read as one consonant sound. That's why Kazakh speaking learners will encounter difficulties in reading English words know, knife, knit, science, scissors, tomb, bomb, column, debt, cash, shelf etc. English consonant sounds [ð], [θ], [w] don't occur in Kazakh. Kazakh speaking learners usually substitute these sounds for [s, z, v]. Hence, English contrasts such as thistle – this'll, ether – either, think – sink, bath – bus, breathe – breeze, will – yield, want – vote are troublesome for Kazakh speaking learners. English [t], [d], are alveolar but in Kazakh they are dental. However this difference doesn't constitute a major problem in learning of English, since substitution of the dentals for the alveolars doesn't materially affect or impair communication in English. But in Kazakh dental consonant sounds are pronounced without any aspiration, and in English they pronounced with an aspiration especially at the end of the word or in an isolated word. The conventional use of letter "r" in the transcription of English and Kazakh completely obscures the fact that the sounds so symbolized in the two languages are entirely different; in Kazakh 'r' represents an apical trill, in English a slightly retroflex resonant continuant. Kazakh speakers have no difficulties with 'r' in all environments and substitute [r] which acceptable to Kazakh speaking learners in items such as girl, her, skirt, turn, sulfur etc. English [ŋ] is not difficult for Kazakh speaking learners as far as such sound exists in Kazakh. Contrastive study of the phonetic systems of English and Kazakh shows that Kazakh speaking learners have difficulties with the segmental phonemes of English: differences in the number of contrasts, differences in the permissible sequences, and differences in the phonetic expression of similar contrasts. English has many more vowel contrasts, and more consonant contrasts than in Kazakh. Both English and Kazakh have consonants which are conventionally symbolized [t], [d], [s], [z]. In English, these present alveolus where as in Kazakh they present dentals. All of these mentioned differences constitute a major source of difficulties for the speaker of Kazakh. So by using contrastive method foreign language teacher can predict and describe the patterns that will cause difficulty in learning, and those that will not cause difficulty, by comparing systematically the language to be learn with the native of the student. Besides, the most efficient materials for teaching and learning are those that are based upon a scientific description of the language to be learnt, carefully compared with the parallel description of the native language of the learner. It is important, and helpful in writing language teaching materials and also less time consuming. Of cause, the usage of this method is possible for bilingual foreign language teachers who know both languages i.e native language of the learner and foreign language to be learnt. In most cases, similarities will facilitate learning, while the obvious differences will be problems simply they are different. Resulting from native habits of pronunciation which appear to be different from those of the foreign language. That's why foreign language teachers before writing language learning program will take into consideration and predict what structure or phenomenon of the target language cause more difficulties and to focus on them to prepare learners to cope with the problems. It is chiefly a matter of knowing the learners beforehand, at least one respect, so less time and energy have to be spent on getting to know them at the moment of instruction.

1. Weinreich U. *Languages in Contact. The Hague: Mouton and Co., 1966.*
2. Baird. A. *Contrastive studies and the Language Teacher. English Language Teaching. 21 (1967)*
3. Dodson C.J. *Language Teaching and the Bilingual Method. London: Pittman, 1967.*
4. Reed, david W., Lado, Robert; and Shen, Yao. *"The Importance of the native Language in Foreign Language Learning"* *Language Learning 1 (1961)*
5. Kurath. H.A. *Phonology and Prosody of Modern English. University of Michigan Press, 1964.*

УДК 372.8:811.111

КРЕДИТТІК ОҚУ ЖҮЙЕСІНДЕ МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Б.А. Пазилова - ҚазМемҚызПУ

Аннотация: Сапалы білім беру ісі адамдардың санасындағы капиталдың сапасына айналып, білім сапасы біздің экономикамыздың дамуына жаңа жол ашпақ. Жаңа әлеуметтік-мәдени талаптар мен Қазақстанымыздың экономикалық деңгейінің өсуі жан-жақты жетілген, білімді де білікті, шетел тілдерін меңгерген, бәсекеге қабілетті тұлғаны қажет етеді. Бұл заман талабы. Елбасымыз тіл мәселесіне көп көңіл бөліп, онда мемлекетіміздің халқы үш тілде сөйлеу керектігін атап өтті. Ал осы шетел тілін жеделдете және жетілдіре оқытуда педагогикалық біліктілігі мол, инновациялық технологияны меңгерген, өз мамандығының шебері ұстаздар қажет. Білім берудің барлық саласында жаңа білім жүйесі жасалынып, жаңаша көзқарас, әлемдік білім берудің кредиттік жүйесіне кіріп жатыр. Соңғы уақытта әлемдік тілді оқыту әдістемесінде мультимедиа-инновациялық технологияларды қолдану кең етек жайып келеді. Берілген мақалада қазіргі заман талабына сәйкес шет тілін оқытуда мультимедиялық инновациялық технологияларды қолдану жайы, олардың маңыздылығы, тиімділігі жөнінде сөз болады.

Аннотация: Вопросы качества образования в сознании людей позволят развитию нашей экономики. Новый уровень экономических, социальных и культурных потребностей Казахстана, всесторонний рост образованных и квалифицированных работников, знание иностранных языков требуется от конкурентоспособной личности. Сейчас необходимо улучшить уровень обучения и преподавания иностранного языка, знать инновационные технологии. Разработка новой системы в области образования, новый подход к миру является основой кредитной системы обучения. В последние годы, в преподавании мировых языков был устойчивый рост использования инновационных технологий. Эта статья о современном использовании мультимедийных технологий в преподавании иностранного языка, а также его эффективности.

Abstract: Problems of education quality in people's consciousness will allow to develop our economy. New level of economic, social and cultural needs of Kazakhstan, comprehensive growth of educated and skilled workers, knowledge of foreign languages is required from a competitive personality. Nowadays it is necessary to improve training and teaching level of a foreign language, to know innovative technologies. Development of a new system in the field of education, new approach to the world is a basis of credit system teaching. In recent years there was a steady growth of innovative technologies use in teaching world languages. This article is about modern use of multimedia technologies in teaching a foreign language and its efficiency.

Тірек сөздер: мультимедиа бағдарламалары, компьютер технологиясы, ақпараттық технологиялар, шетел тілі

Ключевые слова: мультимедийные программы, компьютерные технологий, информационные технологий, иностранный язык

Keywords: multimedia programs, computer technologies, information technologies, foreign language.

Кредиттік оқыту үрдісінде білімге жаңаша көзқарас қалыптасуы тиіс, яғни білім адамдардың санасы арқылы қоғамдағы байлыққа, адамдық капиталға айналғанда экономиканың дамуына жаңа жол ашпақ. Ал бұл ұзақ уақытты қамтиды. Білім беру ісі адамдардың санасындағы капиталдың сапасына айналып, білім сапасы біздің экономикамыздың дамуына жаңа жол ашпақ. Жаңа әлеуметтік-мәдени талаптар мен Қазақстанымыздың экономикалық деңгейінің өсуі жан-жақты жетілген, білімді де білікті, шетел тілдерін меңгерген, бәсекеге қабілетті тұлғаны қажет етеді. Бұл заман талабы. Білім берудің барлық саласында жаңа білім жүйесі жасалынып, жаңаша көзқарас, әлемдік білім берудің кредиттік жүйесіне кіріп жатыр. Соңғы уақытта әлемдік тілді оқыту әдістемесінде мультимедиа-инновациялық технологияларды қолдану кең етек жайып келеді. Мультимедиа ақпараттық технологиялардың ең жас саласы. Мультимедиа сөзі сөзбе-сөз аударғанда «көптеген орталар» («multi»-«көп», «media»-«орта») дегенді білдіреді. Мультимедиа бұл бір мезгілде дыбыспен, анимациялық компьютерлік графикамен, видеокамерамен, мәліметтік бейнелер және мәтіндермен қамтамасыз етілген интербелсенді (диалогтық) жүйелер. Бұл термин қолданушыға біраз ақпараттық каналдардың бір уақытта әсер етуі. Қолданушыға ережеге сай белсенді роль бөлінеді. Мультимедиа компьютерде дыбысты, ақпаратты, тұрақты және қозғалыстағы бейнелерді біріктіріп көрсету үшін жинақталған компьютерлік технология. Ол ақпараттарды кешенді түрде бейнелеуді, мәліметтерді мәтіндік, графикалық бейне, аудио және мультипликациялық түрде шығаруды жүзеге асырады. Қазіргі заманғы компьютерлік үйрететін бағдарламалар, ережеге сай, мультимедиа технологиясында қарастырылады. Бір мезгілде оқушының көзбен көруі және дыбыстық ақпараттық каналдарды қолдануы оған жақсы түсінуге және оқу материалын есте сақтауға көмектеседі. Одан басқа интербелсенді жұмыс істеу оқушының өзіне тез үйренуіне, материалды қаншалықты меңгергендігін, сабақтың түсініксіз бөліктерін қайталауға септігін тигізеді. Олардың арасында электрондық анықтамалар, энциклопедиялар, көркем және музыкалық альбомдар, мультимедиялық технологияларында құрастырылғандары-атақты. Олар ақпараттарды түрлі-түсті иллюстрациялармен, анимациялық фильмдермен, видеороликтермен қамтамасыз етеді. Мультимедиялық жүйе арқылы адам белгілі бір жерден шет елге персоналды видеоконференция өткізуіне болады.

Мультимедиялық оқыту құралдарының бір түрін компьютерлерге енгізілген POWER POINT программасы арқылы жасауға болады. Бұл бағдарлама «слайд-шоу» көрсетілімдерін жасау үшін құрылған. Бағдарламаның атқаратын басты бір қызметі белгілі бір жобаны, семинарды, лекцияны, дәрістерді және де шет тілі сабағының бір

кезеңін осындай бағдарламалар бойынша ұйымдастыру. « Слайд шоу » көрсетілімдері әртүрлі мәтін, сурет, кесте, графика, диаграмма және видео материалдарын қолдану арқылы ұйымдастыруға болады. Аталған материалдарды оқытушы өзінің тақырыптық жоспарына сай, талғамына сай анимациялық жолдармен жасауына болады. Қазіргі таңда « слайд-шоу » көрсетілімдері электрондық көмекші құрал ретінде сабақтың бір кезеңі жүйелі, бағыт бағдарлы және ұтымды пайдалануға көмек беретін бірден бір оқытудың көмекші құралы. Сонымен қатар бұл көмекші құрал эстетикалық жағынан да оқыту кезеңі қызықтыра түседі. Қазіргі жаңа мультимедиялық оқыту құралдары оқу процессін оңай, шебер және ұтымды ұйымдастыруға барлық мүмкіншіліктерді тудырып отыр.

Мультимедиа арқылы оқытудың және үйренудің артықшылықтарын шетелдің білімгерлері төмендегідей сипаттайды.

« Мультимедияның мүмкіншіліктері »:

Әртүрлі орындарда және жоғарғы оқу орындарында оқытуды сапалы түрде жетілдіреді;

Әртүрлі салада жұмыс істейтін студенттерге мүмкіншіліктер туғызады;

Басқа студенттердің қолдауынсыз, шаршамай қайталауды қамтамасыз етеді, қайталау олардың пайдалы іскерліктерін және білімдерін шыңдауға негіз болады; Аз уақытта жоғары мектеп студенттеріне және шектеулі үйретілген, тәжірибелі оқытушыларға- шебер оқытушылардың дамытушылық инициативасын және оқытушылардың жұмыс істеу жағдайындағы жақсартулармен қамтамасыз етеді.

Қазіргі заманда оқытушылар мен студенттердің мультимедиялық технологиялармен жұмыс істеуіне жақсы жағдай жасалынған. Олар өз білімдерін өз бетінше жетілдіре алады, ақпараттық ресурстарды өз бетінше тауып, пайдалана алады. Мультимедиялық технологиялар мәтіндік құжаттарды, дыбыс және бейне көріністерді, графикалық суреттерді пайдалануға мүмкіндік береді. Олар тілді меңгеру жылдамдылығының артуына мүмкіндік береді. Мультимедиядағы графикалар мен анимациялық бейнелер ағылшын тілін оқытуда студенттердің қызығушылықтарын тудырып, тілді үйренуде үлкен маңызға ие болады. Олар студенттердің барлық сезім мүшелеріне әсер етеді, олар көзбен көріп, бейнелік қабылдайды, ойлау қабілеттері артады, оқыту үрдісінде танып, біледі. Қытай мақалы «Айтып берсең ұмытып қалармын, көрсетіп берсең есте сақтармын, өзіме істетсең, үйреніп алармын » деген мақалы еріксіз еске түседі. Студенттер мультимедиялық технологияларды қолданып, оқыту үрдісіне өздері белсене араласса нәтиже шығады. Ең бастысы студенттің қызығушылығы, ынтасы мен талап болуы керек. Қ.Ж.Жұмабекова өз мақаласында ақпараттық құралдарды қолдану барысында оқытушы мен оқушының өзара әрекетінде компьютерлік даярлықтарын байқағандығын, мультимедиядағы бейнелер мен графикада шетел тілін сазды кескіндемелік, анимациялық иллюстрациялар арқылы бере отырып, шетел тілін оқытуда үлкен маңызға ие болатындығын аңғарғанын жазған. Олар барлық сезім мүшелеріне әсер етіп, үйренушілердің ойлау қабілеттерін арттырып, есте сақтауының барлық түрлеріне қозғау салып, оқу ақпаратын толыққанды қабылдауына және тануына негіз болатындығын байқаған. Мультимедия студенттердің оқу ақпаратын қабылдаудағы көру және есту бейнелерін өзара үйлестіреді. Мультимедиялық бағдарламалар оқушының ақпарат алмасу жағдайында мультимедиялық жүйемен интерактивті диалог орнату сияқты көптеген жаңа мүмкіндіктерге жол ашады. Шет тілін оқыту үдерісінде компьютер, мультимедиа, мультимедиялық оқу бағдарламаларын қолдану ағылшын тілін оқытудағы сән-салтанат көрінісі емес, өткен материалды қайталау мен жаңа ақпаратты қабылдаудың аса қажетті құралы болып табылады. Шет тілін меңгеруде оқушының танымдық, әдеби-көркем және әлеуметтік ақпаратты игеруінде компьютер, мультимедиа мен интернеттің рөлі артып, оқу материалын және қосымша тақырыптық материалдарды мәнерлеп, көрнекілеп беруде иллюстративті құрал ретінде маңызы ұлғайады. Мультимедиа, презентациялар, видеофильмдер сонымен қатар оқушының оқу мазмұнын анықтап, жақсы меңгеру үшін, шетел тіліндегі экстралингвистикалық ақпаратты игеруге көмегін тигізеді. Бұл ақпарат шетел тіліндегі грамматикалық ерекшеліктер мен лингвистикалық ақпараттарды айқын да дәл қабылдауға ықпалын тигізеді. [115-118]

Қазіргі заманғы мультимедиялық технологиялар ақыл-ой еңбегін оңтайландыру жағдайында түрлі әдіс-тәсілдерді ұсынады. Компьютерлік бағдарламалармен шет тілі сабағында жұмыс істеудің түрлері сөздерді, дыбыстарды дұрыс айтуды, монологты және диалогты дұрыс сөйлеуді, жазуға үйретуді, грамматиканы оқытуды енгізеді. Ағылшын тілі сабағында материалды Интернеттен пайдалана отырып, көптеген дидактикалық мәселелерді шешуге болады. Студенттерге мультимедиялық технологияларды пайдалануға, оқып жатқан құбылыстар мен объект жайында толық және дәл ақпарат береді. Бұл білім сапасын арттырады, студенттердің танымдық қызығушылықтарын қанағаттандырады және оқытудың көрнекіліктерін жетілдіреді, тіпті қол жеткізе алмайтын материалды пайдалануға мүмкіндік береді. Студенттердің жұмысы қарқынды болады, олардың оқу-материалдарын оқып-үйренуде жылдамдықтары артады, сабақта және сабақтан тыс өз бетінше жұмыс істеуіне мүмкіншіліктері болады. Қорытындылай келе мультимедиялық технологияларды шет тілі сабағында қолдану біріншіден еңбек өнімділігін арттыруға, екіншіден студенттердің барлық іс-әрекетіне бақылау жасау үшін кері байланыс орнатуға, үшіншіден тілді оқуға қызығушылықтарын туғызу керек. Мультимедиялық технологияларды қолдану оқытушының көмегінен жақсы әсер бермеуі мүмкін, бұл технологиялар- тек қана оқытудың тәсілдері, олардың әсері және нәтижесі оқытушының өзінің педагогикалық белгілі бір мақсатына қолданған кезде нәтиже беруі мүмкін.

1. Шет тілін оқыту әдістемесі Қ.Ж.Тұрсынбаева, Б.Р.Құлбекова « Шетел тілін оқытуда техникалық құралдарды қолдану» - 22-24 б.

2.Қ.Ж.Жұмабеков «Мультимедиялық инновациялық технологияларды қолдану барысы» -115-118 б.

3.Ермакова Ю.В. «Инновационный подход в изучении английского языка с использованием мультимедийных технологий»-16.

4.Интернет жүйесі

ӘОЖ 371.315.7 (574)

ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

А.К. Молладосова -

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің III курс PhD докторанты

Қазіргі білім беру жүйелері қоғамға білімді, шығармашылық тұрғыдан дамыған, жылдам өзгеріп жатқан қоғамға тез бейімделе алатын тұлғаны дайындап шығаруға міндетті. Егер алдын студенттер оқытушыдан дайын білімді алатын болса, қазіргі таңда танымдық қызметтің бұл түрі студенттерді толық қанағаттандырмайды. Оқу орындарында оқитын студенттер білім алуды, оны пайдалана білуді, ұжыммен жұмыс істей білуді, өз көзқарасын айтып, соны қорғай білуі қажет.

Мақалада қазіргі таңда жоғары оқу орындарында тарих пәнін оқытуда пайдаланатын инновациялық әдіс-тәсілдер, соның ішінде сын тұрғысынан ойлау әдісін пайдалану тәсілдері қарастырылған. Сонымен бірге «Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі КСРО мен Түркия Республикасы қатынастары» таңдау пәнін жаңа технологиялармен оқыту жолдары көрсетілген. Пәнді оқытуда «сын тұрғысынан ойлау» әдісін қолдану мысалдар арқылы көрсетілген.

Кілт сөздер: инновациялық технологиялар, тарихты оқыту әдістемесі, сын тұрғысынан ойлау, Түркия, КСРО, сыртқы саясат.

Современная образовательная система должна подготовить грамотную, творчески развитую, способную к быстро развивающемуся обществу, личность. Если раньше студенты получали готовые знания от преподавателей, сейчас их не удовлетворяет этот вид познавательной деятельности. Студенты в учебных заведениях должны получить знания и уметь использовать их, должны уметь работать с коллективом, высказывать свои мнения и защищать их.

В статье рассмотрены методы использования инновационных технологий в обучении истории, а именно использование методы критического мышления. А также пути обучения предмета «Отношения Турецкой Республики и СССР во время второй мировой войны» по новейшим технологиям. В обучении предмета показаны методы критического мышления на примерах.

Ключевые слова: инновационные технологии, методика преподавания истории, критическое мышление, Турция, СССР, внешняя политика.

Modern educational system must prepare competent, creative development, capable of rapidly developing society, personality. If before the students got ready knowledge of teachers, now they are not satisfied with this kind of cognitive activity. Students in schools must gain the knowledge and know how to use them, should be able to work with the team, to express their views and defend them.

The article describes the methods of using innovative technologies in teaching history, namely the use of methods of critical thinking. As well as ways of learning the subject «Relations of Turkish Republic and the Soviet Union during the Second World War», the latest technology. In the teaching of critical thinking methods shown in the examples.

Key words: innovative technologies, methods of teaching history, critical thinking, Turkey, foreign policy of the USSR.

Қазіргі заманғы оқу орындары тек білімді адамды дайындап қана қоймай, шығармашылығы жағынан дамыған, жылдам өзгеріп жатқан мына әлемнің жағдайларына бейімделе алатын, қоғамда болып жатқан саяси өзгерістерді өздігінен талдай жасай алуға қабілетті адамды қалыптастыруға күш салуы қажет.

Сонымен бірге бітірушілер өзіндік қызметті оңай ұйымдастырып, өзі еркін шешім қабылдай білетін және іс әрекетіне жауапкершілікпен қарай алуы қажет. Ұзақ жылдар оқу орындарында оқу процесінде оқытушы студентке білім мен шеберлікті, іскерлік пен дағдыларды беруімен өлшеніп келді. Алайда қазіргі таңда бұнымен шектелу жеткіліксіз екенін уақыттың өзі көрсетіп отыр. Білім қазіргі заманның қарсылықтарына жауап бере алуы, жаңа әлеуметтік құбылыстарға бейімделе алуға үйретуі қажет. Білім берудегі инновациялық әдістер тұлғаны болашақ өмірге дайындауға бағытталуы қажет.

«Инновация» ұғымына өте көптеген анықтамалар берілген, бірақ негізгі ұғымы жаңашылдық, жаңалық енгізу деген мазмұнды береді. Жаңалыққа дәстүрлі жүйеге қанағаттанбайтын адамдар ұмтылады. Қазіргі заманғы студенттер мектеп қабырғасынан-ақ өзінің болашақ өміріне байланысты нақты мақсаттар қояды. Олардың білім беру процесінде пассивті студент болғысы келмейтіні қуантарлық жағдай. Оларға білімді дайын күйінде алу қызықты емес. Ондай студенттер сабақта оқытушымен бірдей жұмыс жасағанды жақсы көреді. Мұндай жағдайда педагог дер уақытында студентке назар аударып жұмыс жасамаса, студенттер тез арада оқу процесінің пассивті қатысушысына айналуы мүмкін. Білім берудегі негізгі инновациялық әдістерге мәселелік және жобалық әдістер, зерттеушілік әдістер, модульді-редуктивті оқыту, ой арқылы шабуылға шығу, ойын технологиялары, кеңес беру әдісі тағы басқалар жатады [1].

Білім берудегі инновациялық процесс зерттеушілік қызметпен өте тығыз байланысты. Заманауи адам үнемі зерттеушілік, белсенді ізденіс үстінде болуы тиіс. Сондықтан білім беруде зерттеушілік және жобалық оқыту

әдістеріне деген қызығушылық өте жоғары. Студенттер бойында жаңалықты іздеуге деген қажеттілік мен қабілетті қалай дамытуға болады? Оны мәселені көре білуге, гипотезаларды құрастыруға, сұрақ қоюға, бақылау жасауға, ой қыртындысын тұжырымдауға, жүйелеу мен түсініктерге анықтама жасауға қалай үйретуге болады? Бұл сұрақтар заманауи оқу орындарының ең өзекті сұрақтары болып табылады. Мен А.И.Савинковтың өзіндік зерттеушілік қызметіне немесе жобасына әртүрлі нұсқаларды пайдалана отырып, студент зерттеушілік ізденісті қалай жүргізу керектігін өзі үйренеді деген пікірімен келісемін. Ал егер студенттің зерттеушілік қабілеттерін арнайы дамытпаса, онда олар неден бастарын білмейді [2].

Менің педагогикалық қызметім барысында тарих сабағында және «Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі КСРО мен Түркия қатынастары» атты таңдау пәнінде басқада инновациялық бағыттарға мәселелік оқыту, тірек конспектілерді, ойын арқылы оқыту технологиясын, информациялы-коммуникациялық технологияларды пайдаланамын.

Бұл технологиялар студенттер бойында дамытады:

- жүйелей алуды;
- бақылау ептілігі мен дағдыларын;
- эксперимент жасау дағдыларын;
- пікір айту дағдыларын, қортынды жасауды;
- қолдағы ақпаратпен жұмыс жасау дағдыларын;
- оқушылар бойында зерттеушілік ізденіс пен шығармашылық жобалау дағдылары мен іскерлігін қалыптастырады;
- танымдық қажеттіліктер мен мүмкіндіктерін;
- тірек конспект жасау үшін мәтін құрастыру дағдыларын.

Инновациялық технологиялармен оқытудың мақсаты: студенттерді әлеуметтендіру, студенттердің аналитикалық қызметін арттыру, шығармашылық белсенділігін одан әрі жетілдіру, шығармашылық және жобалық қызметін дамыту, белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру.

«Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі КСРО мен Түркия қатынастары» арнайы таңдау пәнінде мен көп қолданылатын әдістің бірі «Сын тұрғысынан ойлау» әдісі. Сол әдіске тереңірек тоқтала кетейік.

Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясының ішкі құрылымында ерекшелік бар. Бұл құрылым 3 деңгейден тұратын оқыту мен үйретудің моделі. Білімнің болашақта пайдаға асуы, қажетке жарауын қалыптастырады. Көп ақпаратты талдай, жинақтай отырып, ішінен қажетін алуға үйретеді. Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықты ояту, мағынаны тану, ой толғаныс кезеңдерінен түзіледі. Бұл сабақтағы аса қажетті мәнді, маңызды әрекет болып табылады. Осы сабақ кезінде үйренуші не үйренгенін саралап, салмақтап, оны қандай жағдайда, қалай қолдану керектігін ой елегінен өткізеді. Белсенді түрде өз білім үйрену жолына қайта қарап, өзгерістер енгізеді.

Қазіргі заман ағымына қарай білімнің көші бағаланып, оқу-ағартудың, оның ішінде білімді адамның беделі өсіп келеді. Педагогикалық технологиялар оқыту мақсатына жетудің тиімді, нақты жолдарын көрсетеді. Кез-келген оқыту технологиясы іс-әрекеттің қарқындылығы мен белсенділігін арттырады. Кейбір технологияларда бұл құралдар басты идеялар және нәтиже тиімділігінің негізін құрап, жеке тұлғаның жетілуіне, дамуына бағытталған. Соның бірі—сын тұрғысынан ойлау технологиясы. Оқушы санасына сәуле себер түсінік пен ұлағатты ұғымды қалыптастырып, білімді жүйелі түрде меңгеруіне және жеке қабілет деңгейлерін дамытуда осы аталған бағдарламаның маңызы ерекше екендігін сабақтарда қолданыс тапқаннан байқауға болады. Сын тұрғысынан ойлау технологиясының психологиялық-педагогикалық негізі ретінде Л.С.Выготскийдің, Ж. Пиаже және Д.Дьюи идеялары алынған. Бұл технологияның авторлары Ч. Темпл, К. Мередит, Д. Стилл. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы дегеніміз не? Ол—өте күрделі ойлау үдерісі, бұл үдеріс мәліметтің қабылдауынан басталады және шешім қабылдаумен аяқталады.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы – педагогикалық технологияның бірі. Бұл технология студенттердің мәтінмен жұмыс жасауын және барлық ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытады. Технологияның мақсаты—студенттердің сын тұрғысынан ойлау қабілетін дамыту, оқу үдерісіне енгізу, қызығушылығын ояту. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы адамдар арасында сыйластыққа және қарым-қатынасқа тәрбиелейді. Әлемге деген әртүрлі көзқарастарды түсінуге көмектеседі. Кез-келген мазмұнға сыни көзқараспен қарап, екі ұйғарым пікірдің біреуін таңдауға, саналы шешім қабылдауға сабақ барысында үйрету. Біздің еліміздегі Дж. Соростың «Сорос Қазақстан» ашық қоғам институты қоры арқылы бұл технология білім беру тәжірибесіне енгізілді. «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту» технологиясы бойынша ол шындалған ойлау, даму деңгейіне байланысты мәселелерге сыни көзбен қарау; күрделі мәселелерді шешуге, аса маңызды жауапты шешімдер қабылдауға сыни көзбен қарау; үйрету мен үйрену бірлігінен, үйренудің қызығушылығынан тұратын, үйренушінің сеніміне негізделген құрылым. Сын тұрғысынан ойлау – сынап қарау емес, студенттердің шындалған әрекеті. Студенттер топпен жұмыс істеу арқылы өзара пікірлесіп, ұтымды жауапты тауып айтуға үйренеді [3].

Бұл әдіс студенттерді белсенділікке, практикалық іс-әрекетте болуға, қажет болса көзқарасты өзгертуге, ел алдына шығып өз ойын айтуға, білім, іскерлік дағдыны қалыптастыруға, басқаларды тыңдай білуге және өз ойын тұжырымдай білу мен қарым-қатынас жасауға үйретеді [4].

«Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі КСРО мен Түркия қатынастары» пәнін «Сырдария» университетінің ІҮ курс студенттеріне таңдау пәні ретінде енгіздім. Бұл пән студенттердің қызығушылығын туғызды. Таңдау пәні ретінде енгізуге тақырыптың бүгінгі таңдағы өзектілігі, КСРО мен Түркия республикасы қатынастарының көпшіліктің қызығушылығын туғызуы себеп болды.

XX ғасырдың өте маңызды қасіретті оқиғаларының бірі болып табылатын екінші дүниежүзілік соғыстың дипломатиялық тарихы көптеген отандық және шетелдік тарихшылардың зерттеу объектісі болып табылады. Осы кезеңнің халқаралық қатынастар жүйесіндегі кеңес-түрік қатынастарының дамуы ерекше қызығушылық тудыратыны белгілі. Ұлы әлемдік державалардың бірі ретінде КСРО-ның сыртқы саясаты көп жағдайда тарих барысын айқындағаны күмәнсіз. Сонымен бірге Түркия да маңызды елдердің бірі болды. Шығыс пен Батыс қиылысындағы қолайлы географиялық орналасуы, сонымен бірге Басфор мен Дарданелл бұғаздарына бақылау орнату мәселесінде және Жерорта теңізінен Қара теңізге кемелерді өткізу мәселесінде шешуші роль атқаруы Түркияны ғасырлар бойы ұлы державалар арасындағы кескілескен дипломатиялық күрес пен соғыстардың объектісіне айналдырды. Екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында Түркия тағы да Англия, Франция, Германия және Италия мүдделерінің түйіскен аймағына айналды. Түркияның маңызды стратегиялық жағдайы және түрік үкіметінің саяси жағдайға ықпал етуге ұмтылуы бұл мемлекеттің оған қатынасында белсенді саясат ұстануына жағдай жасады. Түркияның Кеңес Одағымен көршілік жағдайы олардың қарым-қатынасына екі мемлекеттің де қауіпсіздігі тұрғысынан қарағанда үлкен маңызға ие болды. Әсіресе, Қара теңіз бұғаздары аймағындағы қауіпсіздік мәселелерін екі ел өкілдері бірнеше рет талқылады. Өз кезегінде қарастырылып отырған кезеңде кеңес-түрік қатынастарында бетбұрыс кезең болды. Бұрынға Түркия Республикасының қалыптасу кезеңінде қол жеткізген достық байланыстарына салқындық түсе бастады.

Кеңестік тарих ғылымы коммунистік партия мен мемлекеттің идеологиясы ықпалында болды және өздерінің бағалары мен ойларында партиялық көсемдердің еңбектеріне бағдар алды. Тарихи зерттеулер ереже бойынша басылымға рұхсат етілген деректер мен материалдарға негізделді. Сондықтан да кеңес-түрік қатынастарының көптеген аспектілері ғылыми зерттеу объекті бола алмады. Бүгінгі таңда екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі кеңес-түрік қатынастарын зерттеуге жаңа бағытта қарау қажеттілігі туындап отыр. Соңғы жылдары бұған атарлықтай мүмкіншіліктер пайда болды. Сондықтан біз бұл тақырыпты өзіміздің таңдау пәніміздің тақырыбы еттік [5].

Түркияның Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі сыртқы саясатын оқытқан кезде «Сын тұрғысынан ойлау» әдісі үлкен роль атқарады. Себебі әртүрлі еңбектерде бұл тақырып түрліше бағаланған. Сондықтан студенттерді сол бірнеше әдебиеттермен таныстырамыз. Ол үшін студенттерді үш топқа бөліп, әрқайсысына алдын ала оқытушы тарапынан сараланған әдебиеттерді ұсынамыз.

Бірінші топқа А.Ф.Миллердің, Н.М.Лавровтың, И.Васильевтің еңбектерін ұсынамыз. Бұл әдебиеттердің барлығы дерлік кеңестік дәуірде жарық көрген және «қырғи қабақ соғыстың» ықпалымен жазылған еңбектер болды. Бұл еңбектерде Түркияның жүргізіп отырған саясаты түрік елінің басшыларына белгілі бір уақытта күшті болып көрінген топтың жағын алуға негізделген деген тұжырым жасалған [6]. Кеңес тарихшылары 1939 жылғы Түркия мен Кеңес Одағы арасындағы келіссөзді сипаттай келе Түркия басшылығы ағылшын-француз дипломатиясының ықпалымен іс-әрекет жасап, Мәскеуге біржақты міндеттер тағуға әрекет етті деп көрсетті. Сондықтан келіссөздердің үзіліп қалуына Түркия басшылығын кінәлеп, «Кеңес үкіметінің достық ұсынысын қайтарды, сондықтан олардың міндеті өз елінің ұлттық мүддесін қорғау емес, КСРО-ға қарсы соғыс ұйымдастыру» деп көрсетті [7].

Екінші топқа Джамиль Гасанлының және КСРО ыдырағаннан кейінгі уақыттағы жарияланған еңбектерді ұсынамыз. Бұл еңбектер тарих ғылым идеологияның шеңберінен азат болған кезде жазылғанымен ерекшеленеді.

Тікелей осы тақырып бойынша тереңірек ізденіп, Таяу және Орта Шығыстағы қырғи-қабақ соғыстың басталуына комплексті зерттеу жасағандардың бірі тарих ғылымының докторы, профессор Дж.Гасанлы болды. Оның «СССР-ТУРЦИЯ: от нейтралитета к холодной войне (1939-1953)» атты еңбегінде екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі және соғыстан кейінгі жылдардағы кеңес-түрік қатынастарының өзгерісі мен жағдайы, осы тарихи оқиғаның шешуші кезеңдері мен бетбұрысты оқиғаларын суреттеген. АҚШ, Ресей, Армения, Грузия, Түркия және Азербайжанның архивтерінен алынған құпия құжаттар негізінде автор Екінші дүниежүзілік соғыстың соңындағы саяси жағдай, Армян және Грузин кеңестік республика басшыларының сталиндік құйтырқы саясаттың белсенді және көнбіс қатысушыларына айналғандығы туралы қызықты және шынайы тарихи еңбек жасады. Монографияда кеңестік политехнологтар бейбітшілікті сақтауға тырысқан Түркияны миллиондаған кеңес халқының көзіне жауыз етіп көрсеткісі келгені дәлелдер арқылы көрсетілген[8].

Үшінші топқа алдын ала сараланып, ағылшын, түрік тілдерінен қазақ тіліне аударылған еңбектерді ұсынамыз. Бұл еңбектердің қатарына Селим Дерингилдің «Екінші дүниежүзілік соғыс тұсындағы Түркияның сыртқы саясаты: “белсенді” бейтараптық» еңбегі, Шабан Чалыштың «Түркияның қауіпсіздік іздеуі және екінші дүниежүзілік соғыс тұсындағы кеңестік фактор» еңбегі, Ертем Бариштың «Түркияға кеңес талаптары және кеңес-түрік қатынастары (1939-1947 ж.ж.)» еңбегі жатады [9]. Бұл еңбектердің басты ерекшелігі Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі кеңес-түрік қатынастары қандай жағдайда да Түркияның «бейтараптықты» сақтап қалуына, қалай да соғыстан тыс қалуға бағытталғанын көрсетуге талпынатынын атап айту қажет.

Ертем Бариштың еңбегінің қортынды пікірін келтірейік. Екінші дүниежүзілік соғыс тұсында Түркия реалистік

саясатты ұстанды және де ол одақтастарға жылы қабақ танытса да ешқандай сыртқы күштерге ойланбастан берілген жоқ. Түрік елінің басындағы шешім қабылдаушы- басшылар соғыс кезінде барлық жақтармен көпжақты дипломатиялық қарым қатынастарды жүзеге асыруға мүмкіндіктері болды, сондықтан да осы мүмкіндіктер Түркияны соғыстың соңына дейін ол бейтарап болып қалуына жағдай жасады. Кейде Түркия соғысушы елдердің бір жағымен жақынырақ болғанды қалағандай болып көрінді, бірақ олар мұны тек тепе теңдікті сақтау үшін жасаған еді. Соғыс басында-ақ, Түркия мұндай соғысты қаржылай да әскери тұрғыдан да қамтамасыз ете алмайтынын түсінді.

Түрік көшбасшыларының қарым-қатынасынан белгілі болғандай-ақ, 1942 жылдан кейінгі Түркияның басты мәселесі одақтастардың жақтасы ретінде соғысқа кірмеу ғана емес, сонымен бірге соғыс аяқталғаннан кейінгі елге қандай күн туатынын болжауға ел көшбасшыларының айтарлықтай тәжірибесі болды. Осы тұрғыдан алғанда, Түркия Германияның отарына айналғысы келмеді және сонымен қатар Қызыл Әскердің оны қорғауын қаламады. Ұлтшылдар (фашисттер) мен коммунисттер мәселесін былай қойғанда, олар бұл мәселені “өзгелердің” көмегісіз шеше алмайтынын түсінді. Мұндағы “өзге” сөзі әрине Британия мен Американы білдіретін. Көптеген адамдар Түркияның соғыс тұсында неліктен бейтарап болып қалғанын сұрауы өте қызық, бірақ олар одақтастардың Түркияға қарсы күмәнді іс-әрекеттеріне мән беруді ұмытып кетеді. Қалай болғанда да, соғыс тұсындағы Түркияның белсенді бейтарап болуында одақтас күштердің саясаты мен орыс факторының салмағы өте анық болды және оны ешкімде жасырып қала алмайды. Оған қоса, соғыстан кейінгі белгілі болғандай ұлтаралық қатынастар Түркияның дұрыс саясатты қолданғанын дәлелдеді [10].

Жоғарыда көрсетілгендей студенттерге бір мәселені үш жақты көзқарас тұрғысынан қарастыру керек болып отыр. Студенттер мәселені жан-жақты талдай келіп, өз пікірлерін ортаға салады. Олар Түркияның Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі жүргізген сыртқы саясатына бірі «шахмат ойыны» секілді деп баға берсе, екіншісі «күші басым жақтың одақтасы» деген баға берді, ал үшіншілері «ұлттық тәуелсіздігін сақтап қалуға бар күшін салған» деген пікір білдірді. Студенттердің бірі Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі Түркияның сыртқы саясатындағы тактикаларын қазіргі ХХІ ғасырда орын алған өте күрделі халқаралық жанжалдарда қолдануға болады деген пікір білдірді.

Көріп отырғанымыздай студенттер еркін ойлауға, ақпарат шеңберінде қалып қоймай өз пікірін білдіруге, тарихта болып өткен тарихи оқиғаларды бүгінгі күн жағдайында салыстыра талдауға мүмкіндік алды.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасында: қазіргі білім берудегі басты мәселе-білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді де жаңа әдістерін іздестіру мен оларды жүзеге асыра алатын болашақ мамандарды даярлау екені атап айтады [11]. Олай болса әрбір ұстаз өз шығармашылығында заман талабына сай оқыту мен тәрбиенің соңғы түрлерін жедел игеріп, кәсіби шеберлікті ұштап отыруы қажет.

1. Ж.Р.Баширова, Н.С.Әлқожаева, Ұ.Б.Төлешова Жоғары мектептің оқу үдерісінде жаңа педагогикалық технологияларды қолдану. Алматы 2008. 15-бет.

2. Савенков А.И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению / А.И. Савенков.- М., 2006.- 479 с.

3. Колледждердегі оқу-өндірістік сабақтарды ұйымдастырудың тиімді әдістемелері. «Өрлеу» біліктілікті арттырудың ұлттық орталығы» АҚ Орал, 2014. 37-бет

4. Еркебаева Г.Ғ., Құрманбекова Ж.Ж. Дидактика курсы бойынша семинар сабақтарын өткізуге арналған әдістемелік құрал

5. Молдадосова А.К., Таубаев С. Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі орыс-түрік қатынастарының зерттелу тарихынан// «Дүниежүзілік тарихтың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Түркістан, 5 Сәуір 2013. 82-б.

6. Миллер, А.Ф. Краткая история Турции. М.: ОГИЗ Госполитиздат; 1948 г. 304 стр., Лавров Н.М. Турция в 1939-1951 гг. Лекции, прочитанные в ВПШ при ЦК ВКП(б). - М., 1952.

7. Лавров Н.М. Турция в 1939-1951 гг. Лекции, прочитанные в ВПШ при ЦК ВКП(б). - М., 1952. 3-б

8. Дж. Гасанли. СССР-ТУРЦИЯ: от нейтралитета к холодной войне (1939-1953). М.: «Центр пропаганды», 2008. -663 бет.

9. Selim Deringil. DENGİ OYUNU: İkinci dünya savaşında Türkiye'nin dış politikası. İstanbul 2003. 281-бет. Barış ERTEM. İkinci dünya savaşı sırasında Türkiye-sovyetler birliği ilişkileri ve Türkiye'nin Amerika birleşik devletleri ile yakınlaşmasına etkileri// **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/7 Summer 2013, p. 157-183, ANKARA-TURKEY.

10. Barış ERTEM. İkinci dünya savaşı sırasında Türkiye-sovyetler birliği ilişkileri ve Türkiye'nin Amerika birleşik devletleri ile yakınlaşmasına etkileri// **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/7 Summer 2013, 183-б.

11. Қазақстан Республикасының 2015 ж. Дейінгі Білім беруді дамыту Тұжырымдамасы. Егемен Қазақстан. 23 желтоқсан, 2003ж.

УДК 378.18:372.8:78

ПРОБЛЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ВЫСШЕГО И ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА

Митина Наталья Александровна - кандидат педагогических наук, доцент кафедры музыкального образования Жетысуского государственного университета им. И. Жансугурова

Халықаралық ынтымақтастық әлемдік білім беру жүйесінің дамуына үлкен ықпал етеді. Оның негізінде көптеген елеулі мәселелерді шешуге болады. Атап айтсақ, әр мемлекетте мамандарды даярлау деңгейін теңестіру және оларды халықаралық стандарттарға сәйкестендірілуі шешіледі. Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің әлемдік білім беру жүйесіне енуі – еліміздің стратегиялық маңызды мақсаттарын шешуге көмектеседі. Аталған жоғдайды сараптау барысында бірнеше шарттар анықталып, олардың шешу мүмкіндіктері атап көрсетіледі.

Кілт сөздер: халықаралық ынтымақтастық, әлемдік білім беру кеністігі, Болон процесі, жоғары білім беру жүйесінің интеграциясы, академиялық ұтқырлық, халықаралық қызмет, ғылыми қоғамдастық, білім беру сапасы.

Международное сотрудничество является мощным рычагом развития мировой системы образования, решает ряд актуальных задач по укреплению международной солидарности и партнерства в сфере высшего образования; способствует выравниванию уровней подготовки специалистов разных стран; является важным инструментом в обеспечении качества образования в соответствии с международными стандартами. Интеграция системы высшего образования Казахстана в мировое образовательное пространство - один из долговременных стратегических приоритетов республики. Анализ сложившейся ситуации позволил выделить ряд условий, реализация которых предоставит новые возможности для продвижения казахстанского образования на международной арене.

Ключевые слова: международное сотрудничество, мировое образовательное пространство, Болонский процесс, интеграция системы высшего образования, академическая мобильность, международная деятельность, научное сообщество, качество образования.

International cooperation is a powerful lever for the global education system. It solves a number of current issues, which help to strengthen international solidarity and partnership in higher education; to equalize the level of study in different countries. It's also an important tool for education quality assurance in accordance with international standards. Integration of the higher education system of Kazakhstan into the international educational space is one of the long-term strategic priorities of the country. Analysis of the current situation made it possible to identify a number of conditions, the implementation of which will provide new opportunities for the promotion of Kazakhstan's education in the international arena.

Keywords: international cooperation, international educational space, Bologna process, integration of higher education, academic mobility, international activities, scientific community, quality of education.

Интеграционные процессы, происходящие в мировом сообществе во всех сферах человеческой деятельности, затронули также систему высшего и послевузовского образования. Формируется единое мировое образовательное пространство, выражающееся, прежде всего, в гармонизации образовательных стандартов, учебных планов специальностей вузов в разных странах. Открытое образовательное пространство предполагает рост мобильности студентов и сотрудничества преподавателей университетов разных стран.

Вхождение Казахстана в мировое образовательное пространство ставит страну перед необходимостью разработки стратегического плана развития сотрудничества в сфере высшего и послевузовского образования. Это связано с переходом на новую модель национальной системы образования, которая учитывает богатый опыт и достижения советской системы высшего профессионального образования, а также общемировые тенденции его развития. В последние два десятилетия Казахстан активизировал международное сотрудничество в сфере высшего образования. Интеграция системы высшего образования страны в мировое образовательное пространство - один из долговременных стратегических приоритетов республики.

Как отметил президент страны Н.А. Назарбаев в Послании народу Казахстана: «Мы вполне можем активно участвовать в масштабных международных научно-исследовательских проектах. Это даст нам возможность интегрировать усилия наших ученых с зарубежным научно-исследовательским сообществом по стратегическим инновационным направлениям. Наша цель - стать частью глобальной технологической революции. Качество высшего образования должно отвечать самым высоким международным требованиям» [1]. Президент страны Н.А. Назарбаев поставил достаточно высокую планку перед национальным образованием. Образование должно стать конкурентоспособным, высококачественным, таким, чтобы выпускники казахстанской высшей школы могли легко продолжить послевузовское образование в зарубежных вузах. В нашем государстве руководством страны определена четкая позиция по вопросам развития высшего образования - достижение высоких европейских стандартов. Как показывает мировая практика, одним из ключевых инструментов повышения качества образования является международное сотрудничество.

Согласно Закону Республики Казахстан, «порядок осуществления международного сотрудничества организациями образования Республики Казахстан устанавливается уполномоченным органом в области образования» [2].

В соответствии с [Законом](#) Республики Казахстан «Об образовании» утверждены «Правила организации международного сотрудничества». Согласно этим правилам, в целях реализации международного сотрудничества для организаций образования определен ряд приоритетных задач:

- подготовка перспективного плана развития международного сотрудничества в области образования;
- сбор информации, изучение и составление аналитических материалов об основных мировых тенденциях развития образования;
- разработка, заключение и реализация соглашений о сотрудничестве в области образования с зарубежными партнерами;
- проведение сравнительного анализа отечественной системы образования с системами образования наиболее развитых стран мира всех уровней образовательного процесса и всех специальностей;
- подготовка предложений по составлению ежегодного реестра приоритетных специальностей, обучение по которым целесообразно за рубежом;
- создание условий для свободного владения иностранными языками всех выпускников организаций образования [3].

В 2010 году Казахстан стал страной, которую признает мировое сообщество. Ярким свидетельством этому является присоединение Казахстана к Болонской декларации. Казахстан стал 47 страной-членом Болонского процесса. Граждане Казахстана обучаются в 35 странах мира, и география сотрудничества в области образования и науки с каждым годом расширяется. Их обучение за рубежом идет по следующим основным направлениям: международные образовательные обмены; стипендии Правительств иностранных государств и международных организаций; в частном порядке; по международной стипендии Президента РК «Болашак». «На сегодняшний день за рубежом обучаются около 19 тысяч граждан Казахстана, в том числе около 16,4 тысяч (86 %) – в вузах Российской Федерации» [4].

В Казахстане работают совместные международные университеты: Казахстанско-Британский технический университет; Казахстанско-Турецкий университет им. Яссави, Казахстанско-Немецкий университет, Казахстанско-Американский свободный университет, Казахстанско-Российский университет. Результативно сотрудничество в рамках программы «ТАСИС» и «ТЕМПУС» Евросоюза, направленной на установление академических связей между университетами Казахстана и стран Европейского сотрудничества. Продолжается плодотворное сотрудничество в области образования с ЮНЕСКО. Укрепляются позиции казахстанской науки в рамках общего научно-технологического пространства государств - участников СНГ, развивается сотрудничество с государствами Центральной Азии в области новых технологий, системных технологических исследований и проектного анализа.

Международное сотрудничество является мощным рычагом развития мировой системы образования и решает ряд актуальных задач, таких как:

- укрепление международной солидарности и партнерства в сфере высшего образования;
- выравнивание уровней подготовки специалистов разных стран;
- координация деятельности высших образовательных учреждений;
- повышение качества высшего образования.

Анализ сложившейся ситуации позволил сделать вывод, что эффективность международного сотрудничества зависит от реализации следующих условий:

- планирование и реализация мероприятий по развитию международного сотрудничества в области обучения;
- повышения квалификации педагогических и научных работников, академической мобильности студентов и преподавателей;
- обеспечение допуска студентов к занятиям в вузе другой страны без сдачи промежуточных и дополнительных экзаменов;
- разработке образовательных программ совместно с зарубежными вузами-партнерами;
- обеспечение преподавателям, занимающимся научными исследованиями, преподавание и стажировку в европейском регионе.
- обобщение и анализ результатов международного сотрудничества.

Международное сотрудничество является неотъемлемой частью деятельности Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова, как одного из ведущих вузов республики, и важным инструментом в обеспечении качества образования в соответствии с международными стандартами. Интенсивные международные контакты и поддержка со стороны ряда международных организаций сыграли значительную роль в обеспечении учебного процесса современными программами, отвечающими стандартам качества ведущих зарубежных университетов.

Международная деятельность нашего университета направлена на укрепление позиций ЖГУ в системе высшего образования Республики Казахстан и дальнейшую интеграцию в мировое образовательное и научное сообщество. Международная деятельность Жетысуского государственного университета им. И. Жансугурова осуществляется по следующим основным направлениям:

- международное сотрудничество с зарубежными университетами и организациями, создание совместных образовательных программ;

- международная аккредитация образовательных программ университета;
- мобильность студентов и преподавательского состава;
- участие в международных рейтингах университетов.

Работа по международному сотрудничеству с зарубежными университетами и организациями осуществляется в рамках программ сотрудничества с ведущими зарубежными университетами, реализации международных образовательных программ и проектов, осуществления совместной научно-исследовательской деятельности, организации научно-практических семинаров и конференций, обмена преподавательскими кадрами и развития студенческой мобильности. ЖГУ поддерживает устойчивые связи со многими зарубежными университетами и международными организациями.

Студенты и профессорско-преподавательский состав университета активно вовлечены в программы повышения квалификации, переподготовки и стажировки в зарубежных образовательных и научных учреждениях на основе межвузовских соглашений о сотрудничестве с зарубежными партнерами, межгосударственных соглашений. Одним из ключевых направлений межвузовского сотрудничества является разработка и реализация совместных программ, направленных на предоставление студентам возможности обучения в зарубежных вузах и получение двух дипломов - ЖГУ и диплома зарубежного университета-партнера.

Выполнение задач по обеспечению конкурентоспособности высшего образования и признанию казахстанского образования мировым сообществом определили стремление Жетысуского государственного университета к получению свидетельств качества образовательных услуг через прохождение международной аккредитации.

Укрепление международной солидарности и партнерства в сфере высшего образования осуществляется в университете также через мобильность студентов и преподавателей. Академическая мобильность предоставляет возможность для студентов, преподавателей, административно-управленческого персонала «перемещаться» из одного вуза в другой с целью обмена опытом, преодоления национальной замкнутости и приобретения общеевропейской перспективы. В нашем университете полностью внедрена кредитная технология обучения, сделавшая возможным процесс академической свободы обучающихся. Данная обучающая технология, в свою очередь, приводит к более эффективной подготовке специалистов, необходимых рынку труда. Мобильность студентов университета стимулируется различными государственными, региональными и вузовскими программами. Так, международная стипендия президента «Болашак» предоставила возможность студентам и преподавателям ЖГУ получить послевузовское образование в лучших вузах за рубежом.

По мнению ректора ЖГУ им. И. Жансугурова, доктора юридических наук, профессора А.Е. Бектурганова: «Мобильность преподавательского состава можно считать второй по важности формой интернационализации высшего образования, которая в настоящее время также активно развивается в нашем университете» [5, с. 27].

Для академической мобильности студентов и преподавателей необходимо углубленное изучение иностранных языков. С этой целью в университете постоянно действуют бесплатные курсы английского языка для студентов и преподавателей разных уровней подготовки. Сформированы полиязычные группы студентов, в которых базовые дисциплины преподаются на английском языке. Внедрение в учебно-педагогический процесс университета обучения на трех языках - это, безусловно, значительный шаг вперед в направлении реализации Концепции развития образования Республики Казахстан до 2015 года, одной из базовых компетенций которой являются трех язычие, евразийская поликультурность, коммуникативность и технократичность.

Итак, международное сотрудничество в области образования обеспечит высшей школе Казахстана вхождение в международное образовательное пространство и предоставит новые возможности для продвижения казахстанского образования на международной арене.

1. Назарбаев Н.А. //Послание Президента Республики Казахстан – лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан - 2050», от 14.12. 2012.

2. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании».

3. Правила организации международного сотрудничества в области образования <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V070005106>

4. <http://www.edu.gov.kz/index.php?id=293>

5. Бектурганов А.Е. Интернационализация образовательной деятельности Жетысуского государственного университета им.И. Жансугурова //Материалы Международного семинара «Академическая мобильность в контексте Болонского процесса»-Талдыкорган, 2010. - С.26-29.

УДК 37.02

USING INTERACTIVE METHODS OF TEACHING IN TRAINING OF FUTURE TEACHERS

A.D. Kariyev - *master in pedagogical sciences, senior teacher*

E.Uaidullakzy - *PhD Doctor, University Almaty*

M.A.Adeev, Zh.B. Zhakeyeva - *master in pedagogical sciences, teacher,
Almaty University, the Republic of Kazakhstan*

This article discusses the use of interactive teaching methods in the preparation of future teachers, revealed features of interactive teaching methods, as well as a brief description of such interactive methods as creative (problem) assignments, discussion, brainstorming, role play and cluster. Presented kinds of interactive teaching methods are one of the effective tools aimed at optimizing and intensification of the learning process, activation of educational activity and the formation of professional skills of future teachers. The main feature is the interactive teaching methods initiative of students in the learning process, which encourages teachers from the position of assistant to the partner.

Key words: interactive teaching methods, creative (problem) tasks, brainstorming, "cluster".

Мақалада болашақ мамандарды даярлауда оқытудың интербелсенді әдістерін қолданудың ерекшеліктері қарастырылған. Пікір-талас, миға шабуыл, қызметтік ойын мен кластер секілді шығармашылыққа бағытталған интербелсенді әдістерге арналған тапсырмаларға қысқаша анықтамалар берілген. Оқытудың интербелсенді әдістерінің бұл түрлері болашақ мамандарды даярлауда, кәсіби дағдыларын қалыптастыру мәселесінде маңызға ие екендігі толығымен бұл мақалада көрініс тапқан. Интербелсенді әдістері қолданып оқытудың ең басты айырмашылығы - студенттердің оқу үрдісіндегі белсенділігін арттыру болып табылады және оқытушыны көмекші серіктесі ретінде ынталандырады.

Тірек сөздер: оқытудың интербелсенді әдістері, шығармашылыққа бағытталған тапсырмалар, миға шабуыл, «кластер»

В статье рассматриваются использование интерактивных методов обучения в подготовке будущих педагогов, раскрывается особенности интерактивных методов обучения, а также представлена краткая характеристика таким интерактивным методам как творческие (проблемные) задания, дискуссия, мозговой штурм, деловая игра и кластер. Представленные виды интерактивных методов обучения являются одним из эффективных средств, направленных на оптимизацию и интенсификацию процесса обучения, активизацию учебной деятельности и формирование профессиональных навыков будущих педагогов. Главной отличительной чертой интерактивных методов обучения является инициативность студентов в учебном процессе, которую стимулирует преподаватель из позиции партнера помощника.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, творческие (проблемные) задания, мозговой штурм, «кластер»

Modernization of Kazakhstan's system of higher vocational education requires improving the content of training of future education specialists. The revision of traditional goals and objectives appears as urgent need for the system of higher vocational education. The main result of education should not only be the sum of knowledge of graduates, but mastering the ability to act in the real conditions, to build their own life trajectory, to have experience of independent work and personal responsibility.

Using of traditional teaching methods in the educational process shows that in the educative process a reproductive property dominates in perception and assimilation of information by students. Traditional teaching methods and activities involve mainly the teacher's activity on transmission of information. Scientists have proved that the successful mastery of learning material depends only on the mental activity of the learner. Therefore lately there is a great interest of teachers to interactive teaching methods that are most effective in improving the professional competence of future education specialists.

The main distinguishing feature of interactive teaching methods is an initiative of students in the learning process, which is stimulated by teacher from the position of assistant partner. Course and outcome of teaching attains personal significance for all participants in the process and allows us to develop the students' ability to solve the problem themselves.

Interactive methods are the methods that involve co-education, i.e. collaborative learning: students and teacher are the subjects of learning [1].

Kashlev S.S. considers that interactive methods are methods of well-aimed enhanced intersubjective interaction of the teacher and students to create optimal conditions for their development [3, p. 5].

According to the Russian scientist Ioffe A.N., using of interactive methods allows students:

- to make knowledge more accessible;
- to learn how to formulate their own opinion, to express their thoughts correctly, to build evidence of their point of view, to be able to argue their point of view, to lead the discussion;
- to learn how to listen to the other person, to respect an alternative view;
- to simulate different situations and resolve them jointly, to enrich their life experience;
- to learn how to build a constructive relationship in the group, to determine their place in it, to avoid conflict, to resolve them, to reach compromise, to seek to the dialogue;
- to analyze accounting information, to take an imaginative approach to the educational process;
- to nurture skills in project activities, independent work, creative work [4].

During training of future education specialists you can use the following interactive teaching methods: creative (problem) tasks, discussion, brainstorming, business play and cluster.

Creative (problem) tasks

Creative task is the content, the foundation of any interactive method. It creates an atmosphere of openness and search around itself. Creative task gives the meaning to learning and motivates students. Response obscurity and opportunity to find your own "correct" decision based on your personal experience and experience of your colleague, friend, allow you to create a foundation for cooperation co-education, communication of all participants in the educational process including the teacher [5].

Selection of creative task in itself is a creative task for teacher as it is needed to find such task that would meet the following criteria:

- has no clear and one-word answer or decision;
- is practical and useful for students;
- is interested in the students;
- serves for learning objectives to the maximum.

Brainstorming

The method "Brainstorming" was offered by American scientist Alex Osborn by the end of the 1930s of XX century. Brainstorming consists of the following stages:

- preparatory;
- generations of ideas;
- analysis and evaluation of ideas.

Author of this method considers that a brake for the original decisions arising in the human brain may be the fear of critical perception of others. A person, especially in the business environment, is afraid to seem ridiculous because of his nonstandard decision. Something like syndrome "of fear to look stupid." Endowed with such syndrome specialist (and there is a majority of them in a real professional environment) triples gradually the ability to think "not how all men", to offer bold, original ideas. Therefore, one of the main conditions of "brainstorming" is avoidance of criticism [2].

Business game

Business game is the simulation modeling of activities and role interaction according to the gaming rules of involved specialists, under certain conditions, in the atmosphere of uncertainty, in the collision position, with role-playing and estimation [6].

Business games unlike other traditional teaching methods allow you to reproduce the situation more fully, to identify problems and their causes, to develop solutions to the problems, to evaluate each of them, to make a decision, and to determine the mechanism for its implementation. We give examples of business games used to improve the professional competence of future education specialists.

"Point of View" (business game)

Participants:

- opponents - groups of students maintaining one or another point of view;
- observers - teacher with some assistants.

Game contents: two groups of students prove the correctness of opposing viewpoints.

Before the game: teacher announces in advance the topic of dispute, provides students with necessary knowledge, facts.

During the game:

1. Groups discuss their arguments and possible counterarguments of opponents.
2. They enter into the dispute.
3. Group of observer assesses, who was more logical? Who was more convincing emotionally?
4. Who made mistakes, incorrectness in dispute (become personal...)?

"SRL" (scientific research laboratory) (business game)

Participants:

- game technician - this role is performed by teacher or specially trained student;
- inventors or researchers or solvers - depending on the type of task - a group or several groups of students;
- reception committee - this role also assumes the teacher, but as a team with 2-3 students.

Before the game: teacher prepares tasks. They are not just creative - it is desirable to apply them soundly. This can be a report, or development of a project, or let it be a mini-play for 5 minutes. Show how it is important to solve this problem originally.

During the game:

1. Groups perform tasks. If a topic is suitable, you can use brainstorming method.
2. They process the result: discuss a report plan, prepare poster, and choose a speaker or speakers who will present the result of the group.
3. Speaker reports the result of the group. The reception committee analyzes the results and makes decisions.

"Cluster"

Before learning a new topic it is useful to apply method of "Cluster", which prepares students to take the new information and activates their brain activity. This method is carried out as follows: it is need to write keyword in the center, to draw rays from it, to record invented by students and corresponding to the topic word for each ray. Of these words to make the text, a keyword in the center can serve as its name.

Thus, the using of different types of interactive teaching methods to improve training of future education specialists contributes to the formation of high-quality specialist, able to quickly and correctly make decisions in difficult situations, as well as independence, initiative and competitive at the labor market.

1. Gadzhiyeva B.D. *Interactive teaching methods in legal education of students: diss. of Cand. Sc. (Education)* - Makhachkala, 2005. - P.244.
2. Kaikenova Zh.K. *Interactive forms and methods of training of civil servants: Textbook*. Astana, 2008 - P. 201.
3. *Interactive teaching methods: Textbook of methodics*/Kashlev S.S. - Minsk: TetraSystems, 2011. – P. 224.
4. Gutnikov A.B., Ioffe A.N. *Active methods are recipe for success/Civic education is the way to a democratic society*. - St. Petersburg, 1999.
5. Dzhumatayeva A.D. *Using of interactive teaching methods for the development of self-dependence of students //Teacher of the Republic*, 2006 - No 13, P. 9-13.
6. Shevchenko N. *Interactive forms of training as a means of individual development of the student // Teacher of 2004*, No 5, P. 12-17.

УДК 811:37

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ ЧЕРЕЗ УНИВЕРСАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ИНТЕГРАЦИИ КУЛЬТУР

Г. Б. Шарипова - Старший преподаватель кафедры профессиональной иноязычной коммуникации и переводческого дела Каз НПУ им. Абая

Аннотация: Бұл мақалада оқытатын шет тілін мәдени интеграциясы универсалды шет тілінің оқу құралдары жарнама, комикстер, жобалар, интернет көздері арқылы қарастырылады. Оқу үдерісінде әмбебап құралдары коммуникативті, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени құзыретін қалыптастырады. Олар тілді белгілі мәдени контексте және мәдениеттер диалогы негізінде қолдануға ықпал етеді. Өзгеде ақпаратты технологиялармен салыстырғанда бірқатар артықшылықтары бар: дәстүрлі формалары мен инновациялық білім беру әдістерін органикалық ұштастыру процесін жетілдіру; оқытуды жүзеге асыру, ақпарат, ойын, моделді, жобалау және талдау функциялары; жалпы дидактикалық принциптеріне сәйкес көрнекілік, қол жетімділік, қиындық тудыратын мүмкіншілік, жүйелер, оқудан өз білімін жеткізуге көшу оқытудың эмоционалды жақтары тәжірибемен теория байланысы. Белгілі бір мәдениет формасының іске асуы және белгілі бір дәуірдің өнімі, жарнама, көптеген зерттеушілердің айтуы, әлеуметтік – мәдени ақпарат көзі және тасымалдаушысы болып табылады. Комикстер, тілдік нюанстардың жалғыз практикалық көзі: қазіргі заманға жаргон, жаңа өрнектер, бірлестік болып табылады, болмаған нәрсені көрсетпейді. Жоба әдісі мынаған бағытталған: оқушы есте сақтап қоймай, оған берілген білімді практикада дұрыс қолдана білуіне. Жобалау әдісі оқушының жеке басына бағытталған. Әмбебап оқыту құралдарын қолдану ең қолайлы жағдай тудырады және шетел тілдерін меңгеруді мотивациялық жағынан жетілдіреді.

Түйінді сөздер: мәдениетаралық коммуникация, әлеуметтік-мәдени құзырет, әлеуметтік-мәдени көзқарас, әлеуметтік-мәдени ақпарат, әлеуметтік-мәдени бағдар.

Abstract:

The article discusses the integration of the target language culture, through the universal means of teaching foreign languages - it is advertising, comic books, projects, Internet - resources. In the process of learning how to form a universal means kommunikativnye and socio-cultural competence, providing the use of language in a particular cultural context through dialogue of cultures. They have a number of advantages compared with other information technology training, as they allow: to improve the process of organic combination of traditional forms and methods of education with innovative; implement training, information, games, modeling, design and analysis functions; obschedidakticheskie perform such principles as the visibility, accessibility, feasible difficulty systematic transition from education to self-education, positive emotional background of learning, linking theory with practice. As a form of the existence of a particular culture and the product of a certain epoch, advertising, according to most scholars, is the source and carrier of sociocultural information. Comics are also the only source of understanding subtle nuances of language, modern slang, new expressions, borrowing books that just do not illuminate. Project-culturological nature directed that the student would not just memorize and reproduce knowledge that he is given, and knew how to put them into practice. The design methodology is inherently creative and focused on the individual student. The use of universal learning tools creates the most favorable conditions and contributes significantly to the motivation in learning foreign languages.

Keywords: intercultural communication, sociocultural competence, sociocultural approach, sociocultural information sociocultural orientation

Проблема преподавания иностранного языка была и остается на сегодняшний день актуальной. Перед преподавателями иностранного языка стоит задача сформировать личность, которая будет способна участвовать в межкультурной коммуникации. Важно формировать коммуникативную компетенцию, включающую в себя как

языковую, так и социокультурную компетенцию. Приобщение к культуре стран изучаемого языка пробуждает познавательную мотивацию у учащихся: они не только осваивают грамматический, лексический, фонетический материал, но и знакомятся с неизвестными фактами иной культуры, что вызывает особый интерес и значительно повышает эффективность обучения. Использование культуроведческих компонентов в процессе обучения иностранному языку абсолютно необходимо и для достижения его основной практической цели – формирования способности к общению на изучаемом языке.

Для успешной межкультурной коммуникации необходимо владеть не только языковыми средствами собеседника (фонетическими, лексическими, грамматическими), но и общими знаниями о его мире. Обучение общению на иностранном языке обязательно подразумевает овладение социокультурными знаниями и умениями. Без них нет практического овладения языком.

Социокультурный подход к обучению языку предполагает в процессе занятий тесное взаимодействие языка и культуры его носителей. Результатом этого является формирование как коммуниктивной, так и социокультурной компетенции, обеспечивающих использование языка в условиях определенного культурного контекста на основе диалога культур.

Чтобы сделать интересным урок иностранного языка его нужно сделать актуальным, связать с повседневной жизнью. Постоянно требуется яркость и наглядность преподаваемого материала. Поток информации неуклонно увеличивается: телевизор, журналы, интернет. Чтобы разнообразить материал и сделать его интересным прибегают к различным техникам – особенности шрифта, цветовая гамма, притягивающая внимание, и конечно использование изображений.

Одним из универсальных средств интеграции культур при обучении иностранным языкам является реклама. В настоящее время реклама представляет собой огромный культурный пласт, который формирует информационную среду современного человека. Кроме того, актуальность работы связана с существующим направлением развития стилистики текста, которые еще недостаточно изучено в плане использования языковых средств и стилистических приемов, используемых для передачи информации. Реклама, как разновидность массовой коммуникации, является активно функционирующим средством межкультурного общения. В процессе обучения иностранному языку рекламные тексты могут представлять интерес как отражение различных сторон жизни страны изучаемого языка, норм поведения, ценностных ориентаций. Как форма существования определенной культуры и продукт определенной эпохи, реклама, по мнению большинства исследователей, является источником и носителем социокультурной информации. Филологический анализ рекламных текстов способствует познанию культуры носителей языка, их менталитета, нравов, традиций, стиля жизни, стереотипов.

Словарный состав языка находится в состоянии непрерывного изменения. Эта подвижность и изменчивость обусловлена тем, что язык, и в первую очередь его словарный состав, непосредственно связан как с производственной, так и со всякой иной общественной деятельностью людей. Для того, чтобы язык мог полноценно выполнять свою основную функцию - функцию важнейшего средства общения - его словарный состав должен быстро реагировать, отражать и фиксировать изменения, происходящие во всех сферах жизни и деятельности людей: в производстве, в науке, в мировоззрении, в общественно-экономических отношениях, в быту. Учитель иностранного языка должен отслеживать изменения в языке и обучать в соответствии с этими изменениями. Владение современной лексикой поможет учащимся легче общаться и понимать язык других народов.

Молодежь часто интересуется модой, известными брендами, рекламой и пониманием того, что подросток с легкостью может перевести широко употребляемый термин, заимствованный из другого языка, еще больше увеличивает интерес к иностранному языку и желание его изучать. Функционально-прагматическое, семантико-смысловое, синтаксическое и композиционно-структурное единство текстов рекламы на иностранном языке, достаточно полно отражает социокультурную действительность той или иной лингвокультурной страны.

Рекламные сообщения настолько связаны с различными аспектами культуры, что являются не только продуктом ее развития в том или ином лингвокультурном сообществе, но и значимой ее частью.

Обучение чтению на материале рекламных текстов предполагает формирование у учащихся умения выделять структурно-смысловые компоненты рекламного сообщения; предвосхищать тему рекламы на основе заголовка; определять смысловую значимость рекламного сообщения; прогнозировать самое общее содержание текста; выделять в тексте лингвокультурологические объекты; формулировать свое отношение к содержащейся в тексте информации; адекватно употреблять в речи приобретенные знания.

Таким образом, использование аутентичных текстов рекламы на уроках ИЯ – эффективное средство обучения иноязычной культуре, так как содержащаяся в рекламных текстах культурная информация полностью отвечает содержанию обучения ИЯ в контексте социокультурного подхода.

Как средство обучения устной речи и интеграции культур широкую популярность завоевали также комиксы. Комиксы читаются везде и всеми, а теперь их стали применять в обучении иностранным языкам. Психологи, воспитатели, исследователи в один голос утверждают, что комиксы способны передавать информацию гораздо эффективней, чем просто текст. Комиксы вырабатывают в читателях способность быстро схватывать суть проблемы. В отличие от картинки, перед учениками предстают два вида информации: выраженная графически и

лингвистически. Представленная подобным образом ситуация, делает его совершенно новым, непривычным, прерывая монотонность неоднократного повтора одного и того же лингвистического материала в однотипных упражнениях. С этой точки зрения комиксы великолепно выполняют мотивационную функцию в процессе обучения: лингвистический материал становится не целью, а средством. Желание узнать: а что же дальше? правильно ли я понял смысл? Привлекает внимание краткость и кажущаяся простота предложений. Большое количество непривычных для нашего уха, а потому забавно звучащих слов делает процесс обучения более интересным. К тому же, изображение является большим подспорьем для понимания и усвоения. Наличие реальной ситуации - это еще одно преимущество комикса: ученик видит, где и каким образом применяется та или иная фраза, слова и т.д.

Учебные комиксы полностью отвечают современным требованиям к содержанию обучения иностранным языкам, которое должно быть нацелено на приобщение учащихся не только к новому способу речевого общения, но и к культуре народа, говорящего на изучаемом языке, к национально-культурной специфике речевого поведения в стране изучаемого языка. Оно должно сформировать у обучающихся представление о различных сферах современной жизни другого общества, его истории и культуры. В связи с этим актуальными становятся социокультурные знания: безэквивалентной лексики; поведенческого этикета, принятого в стране изучаемого языка в типичных ситуациях повседневного и делового общения; современных аспектов жизни за рубежом (работа, туризм, учеба, досуг, мода и др.); основных сведений из истории страны изучаемого языка; иностранных реалий и умение сопоставлять все вышеперечисленное с достижениями своей культуры, своего народа.

Кроме того, комиксы являются практически единственным источником постижения тонких языковых нюансов, современного сленга, новых выражений, заимствований, которые учебники просто не освещают. А ведь как показывает практика владение всеми этими тонкостями языка нельзя недооценивать: согласно проведенным опросам речь современной молодежи, дикторов радио и телевидения на 80% состоит из тех слов и выражений, которые не освещены ни одним учебником.

Метод проектов культуроведческого характера приобретает в последнее время все больше сторонников. Он направлен на то, что бы учащийся не просто запоминал и воспроизводил знания, которые ему дают, а умел применять их на практике. Проектная методика является по своей сути креативной и ориентированной на личность учащегося. Она предполагает высокий уровень индивидуальной и коллективной ответственности за выполнение каждого задания по разработке проекта. Совместная работа группы учащихся над проектом неотделима от активного коммуникативного взаимодействия учащихся. Проектная методика является одной из форм организации исследовательской познавательной деятельности, в которой учащиеся занимают активную субъективную позицию. При подборе темы проекта необходимо ориентироваться на интересы и потребности учащихся, их возможности и личную значимость предстоящей работы, практическую значимость результата работы над проектом. Выполненный проект может быть представлен в самых разных формах: статья, рекомендации, альбом, коллаж и многие другие. Разнообразны и формы презентации проекта: доклад, конференция, конкурс, праздник, спектакль. Главным результатом работы над проектом будут актуализация имеющихся и приобретение новых знаний, навыков и умений и их творческое применение в новых условиях. Работа над проектом осуществляется в несколько этапов и обычно выходит за рамки учебной деятельности на уроках: выбор темы или проблемы проекта; формирование группы исполнителей; разработка плана работы над проектом, определение сроков; распределение заданий среди учащихся; выполнение заданий, обсуждение в группе результатов выполнения каждого задания; оформление совместного результата; отчет по проекту; оценка выполнения проекта. Роль преподавателя заключается в подготовке учащихся к работе над проектом, выборе темы, в оказании помощи учащимся при планировании работы, в текущем контроле и консультировании учащихся по ходу выполнения проекта. Итак, суть проектов заключается в том, чтобы перенести акцент с различного вида упражнений на активную мыслительную деятельность учащихся в ходе совместной творческой работы.

Интернет-ресурсы – привычное и удобное средство знакомства с культурой других стран и народов, общения, получения информации, неистощимый источник образовательного процесса. Именно поэтому, в основе системного подхода к реформированию методов обучения иностранному языку с использованием новых информационных технологий лежит концепция информационно- обучающей среды, которая рассматривается в тесной связи с системой развивающего обучения. Информационно – обучающая среда представляет собой совокупность условий, которые не только позволяют формировать и развивать языковые знания, умения и навыки, но и способствуют развитию личности учащегося. Учебная ситуация проектируется в такой среде, как динамический, опосредованный компьютерными технологиями процесс субъективно - субъективного взаимодействия всех участников учебного процесса. Обучаемый, по мере все более активного, глубокого и всестороннего участия в процессе самостоятельной учебной деятельности по усвоению иностранного языка, превращается из пассивного объекта воздействия учителя в полноправного соучастника учебного процесса. Педагогическая актуальность, формируемой в информационно – обучающей среде системы языковых знаний и умений состоит в том, что обучаемому должна быть предложена для усвоения именно такая система знаний, которая ему необходима на данном этапе своего развития, впоследствии дающая возможность решать задачи возрастающего уровня сложности.

В основе данной инновационной технологии лежат принципы, отражающие специфику изучаемого предмета и самой среды обучения: открытость, интегративность, системность и последовательность, интерактивность, наглядность представления материала, многоаспектность и избыточность всех компонентов среды.

Эффективное функционирование ИОС зависит: от уровня развития информационно- телекоммуникационной инфраструктуры образования и взаимодействия данной инфраструктуры с обучаемыми; от целого комплекса психолого – педагогических условий; от контроля мотивационного фона и его развития; учета индивидуальных особенностей обучаемых; от языкового сотворчества всех участников учебного процесса.

Участие в информационно - коммуникационной педагогической деятельности способствует комплексному формированию всех аспектов коммуникативной компетенции: языкового, социокультурного, познавательного, лингвострановедческого; а также смежных коммуникативно-когнитивных умений учащихся(поиск и отбор релевантной информации, её анализ, обобщение и классификация). Моделирование реальной аутентичной среды посредством привлечения Интернет – ресурсов служит не только более успешному освоению языка, но и позволяет постичь многообразия культуры.

Таким образом, инновационные технологии, которые мы сегодня рассмотрели, существенно обогащают и разнообразят преподавание иностранных языков. На смену монотонной работе приходит интеллектуальный творческий поиск, в процессе которого формируется личность нового типа, активная и целеустремленная, ориентированная на постоянное самообразование и развитие.

Социокультурная направленность обучения иностранным языкам представляется наиболее значимой на современном этапе. Процесс овладения иностранным языком становится творческим процессом открытия для себя страны изучаемого языка, менталитета людей, говорящих на этом языке, их культуры, истории, искусства, а также стимулом для собственного совершенствования в культурном и духовном плане. Использование иностранного языка как средства социокультурного развития обучающихся позволяет добиться качественных результатов в овладении языком, способствует повышению внутренней мотивации и позволяет полнее реализовать стратегическую цель обучения иностранному языку как средству развития способности обучаемых к межкультурной коммуникации.

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам / Н.Д. Гальскова. - М.: АРКТИ, 2010.
2. Сафонова В.П. Современный урок иностранного языка. — М.: Учитель, 2012.
3. А.К. Дусауицкий, Е.М. Кондратюк, И.Н. Толмачева, З.И. Шилкунова. Урок в развивающем обучении. — М.: ВИТА-ПРЕСС, 2008.
4. Копылова В.В. Методика проектной работы на уроках английского языка. М.: Глобус, 2010-170с.
5. Яковлева С.В. Интеграция современных образовательных технологий как профессиональный творческий процесс // ИЯШ. — 2009. — № 2.

УДК 370.113

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ОҚЫТУ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚАЖЕТТІ ШАРТТАРЫ

Б.Т. Керимбаева, П.К. Искакова -

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Аннотация: В статье рассматривается использование средства обучения технологии, так как оно является первой условия для создания технологии. Технологией считается когда оно может заменить преподавателя если учебные средства используются на основной деятельности обучения. Поэтому средства обучения технологии или комплекс средств обучения технологии могут обеспечить виды технологической обучения если они будут строго соблюдать конкретных условия. Важным фактором в развитии высшего образования выступает информатизация как реализация комплекса мер, направленных на обеспечение полного и своевременного использования достоверных знаний во всех общественно значимых видах человеческой деятельности. Процесс информатизации, возникнув одновременно с распространением электроники, компьютеров, связи, интенсивно развивается и изменяет характер труда и место человека в образовательном пространстве. Современное общество требует перехода к принципиально новому уровню высококачественного образования. Состояние сферы образования Республики Казахстан и тенденции развития общества требуют безотлагательного решения проблемы опережающего развития системы образования на основе компьютерных технологий и создания в стране единой образовательной информационной среды.

Ключевые слова: информационные технологии, студент, электроника, компьютер, информатизация.

Abstract: The article deals with the using of learning technologies, as it is the first condition for the creation of technology. Technology can be replacing a teacher if training funds are used in the main activity of learning. Therefore, a learning tool technology or means learning technologies can provide kinds of technological learning if they are to strictly comply with a specific condition. An important factor in the development of higher education is the highest realization of

complex of aimed at ensuring full and timely using of knowledge in all socially significant human activities. The process of Informatization, having arisen simultaneously with the proliferation of electronics, computers, communications, and developing and changes the nature of work and the place of humans in the educational space. Modern society requires transition to an entirely new level of high-quality education. The state of education of the Republic of Kazakhstan and development trends in society are the most urgent problems of advanced development of the education system on the basis of computer technologies and the creation of unified educational informational environment.

Key words: informational technology, student, electronic, computer, informatization.

XXI ғасыр – әлемдегі өзгерістерге негізделген білімнің дәуірлеу ғасыры, өйткені, ол қазіргі кезеңде мемлекеттің тұрақты дамуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуде, әлемдік нарығындағы, әлемдік қоғамдастықтағы орнын анықтап, халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін анықтауда негізгі көрсеткіш болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында айтылған негізгі мәселелердің бірі тиісті білім мен білік алған еліміздің кез-келген азаматын әлемнің кез-келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтеру болып табылады. Президент білімнің маңыздылығы жөнінде «құлттар тауарлар мен қызмет көрсетумен ғана бәсекелеспейді - олар қоғамдық құндылықтар мен білім жүйесінде де бәсекеге түседі» деп атап көрсеткен [1].

Еліміздің экономикалық-әлеуметтік дамуындағы жаңа стратегиялық бағыттар және Қазақстанның 47-ші қатысушы ел ретінде Еуропалық білім берудің кеңістігіне тікелей жол ашатын Болон декларациясына қол қойып, жалпы әлемдік қарым-қатынас жүйесіне кіруі мемлекетіміздің барлық салалары бойынша білім беру жүйесіне халықаралық стандартқа сай болу талаптарын қояды. Бұл талаптарды жүзеге асыруда әрдайым өзгеріп отыратын жағдайларға бейім, білім беру үдерісін қолданбалы бағдарламалармен қамтамасыз ете алатын, ақпараттық технологияларды оқыту үдерісіне енгізуде шығармашыл әлеуеті жоғары, кәсіби (ақпараттық-коммуникативтік) құзырлығы қалыптасқан мамандар қажет етілуде.

Болашақ маманның кәсіби тұлға болуының мәні – әрдайым кәсіби білімін жетілдіріп отыру, тәрбие мен қоғамдағы барлық сұрақтарға жауап іздеу, тыныштық пен қамсыздыққа жол бермеу, қанша қиын болса да, зерделі адам болуға ұмтылу. Қазіргі уақытта «интеллект» түрліше талдау кезеңін бастан кешуде, жаңа мағыналар көбеюде, «ескішілдіктен» құтылу мен оған деген қатынастың болымсыз жақтары көрініс табуда. Қазіргі интеллигентті адамға ақыл мен білім ғана қажет емес, жаңа кезеңнің күрделілігіне сай бола алатындай ақылгөйлік керек. Бұл болашақ маманға қоғамның кез-келген қарбаласынан шығуына көмек береді, рухани және материалдық мәселелер арасынан жол тауып, өз шешімдеріне жауапкершілікпен қарап, «өз мамандығының нағыз іскері» болуға мүмкіндік береді [2].

Осы заманғы білім беру жүйесінде компьютерлер, жергілікті және ғаламдық ақпараттық желілер негізінде қолданылатын ақпараттық технологияларды толық мөлшерде технологиялық деп атауға болады. Бүгінгі күні оқытуда көбіне материалмен танысу және нығайту үшін тек қана жеке оқыту бағдарламалары қолданылады, алайда олардың тиімділігі бұл топтағы оқыту құралдарының мүмкіндіктері едәуір жоғары екенін және әлі толық іске аспағанын көрсетеді.

Ақпараттық технологиялардың құрылымдық-тармақтық негізгі бірлігі компьютер болып табылады. Ол ақпараттық технологияларды қолдануда білім алушының тікелей байланысатын өткізгіш рөлін атқарады. Алайда оқыту технологиясының негізгі бірлігі компьютер емес, компьютерлік оқыту бағдарламасы екенін де естен шығармаған дұрыс. Яғни, нақ осы бағдарлама технологияның кірпіші десек артық болмас. Сол себепті, біз үшін компьютердің рөлін емес, оқу үдерісіндегі қолданатын ақпараттық технологиялардың рөлін қарастырған маңыздырақ.

Қазіргі таңда ақпараттық технологиялар ең тиімді және ең танымал технокұрушы оқыту құралдары болып табылады. Олай болса, ақпараттық технологияларды қарастырайық және олардың негізінде оқыту технологияларының қалай қалыптасатынын бақылайық. Сонымен қатар, оқыту технологиялары мен ақпараттық технологиялар арасындағы байланысты да анықтау маңызды [3].

Бүгінгі күні пән деңгейінде кейбір пәндер бойынша ғана технологиялар дайындалған. Бұған білімдерді меңгеруге, білім алушылардың оқу ептіліктерін қалыптастыруға және тексеруге арналған компьютерлік оқу бағдарламаларынан және курс бойынша оқу құралынан тұратын оқу-әдістемелік кешенімен қоса дербес компьютерлерді пайдалану негізінде қол жеткізілді. Мұндай кешендер гуманитарлық ғылым саласындағы жекелеген бөлімдері бойынша дайындалып, әсіресе жоғарғы оқу орнына дейінгі білім беруде және ЖОО-да кеңінен қолданылады.

Енді, оқытудағы технологияның артықшылықтарынан сөз етейік. Адам қызметінің кез-келген саласында технологияның құрылуы мен кеңінен қолданылуы осы саланың әлеуеті мен мүмкіндіктерінің күшеюіне және басқа да шектес салалардың жанама дамуына алып келеді. Мысалы, тоқыма өнімі өндірісінде өндірістің қолөнерлік тәсілінен өнеркәсіптік тәсіліне өту мата көлемін шұғыл ұлғайтуға, өнім басына шаққандағы шығын мөлшерін азайтуға, өнімнің түр-түсімен қоса сапасына да елеулі көңіл бөлуге, өнім түрлерін көбейтуге, т.б. мүмкіндік береді [4].

Дәл осындай жағдай педагогикада да орын алады. Тиімділігі жоғары технологияларды құру, бір жағынан – білім алушыға оқу материалын меңгеру тиімділігін арттыруға, екінші жағынан – педагогқа білімгерлердің жеке тұлға ретінде қалыптасып, жетілуіне көбірек көңіл бөлуге және шығармашылық қабілеттерін шыңдауға елеулі септігін тигізеді.

Сондай-ақ, оқыту технологиясы бірнеше бағыттарда әрекет етуге жағдай жасайды. Біріншіден, ол педагогтың еңбек өнімділігін көтереді.

Екіншіден, әрбір білім алушының оқу нәтижесін тексеру мен кері байланыс жүйесі білім алушыларды жеке мүмкіндіктеріне және мінез-құлықтарына сай оқытуға мүмкіндік береді. Мысалы, бір білім алушы материалды бір оқығаннан меңгеруге қабілетті болса, екіншісі компьютерде отырып, материалды екі-үш немесе одан да көп рет оқып, талқылауы мүмкін.

Үшіншіден, негізгі оқыту қызметін оқыту құралына жүктеу арқылы оқытушы уақытын үнемдей отырып, білім алушының жеке тұлғалық қабілеттері мен қасиеттерін жетілдіруге көптеп назар аударуы мүмкін.

Төртіншіден, кез-келген технология үшін мақсат өте дәл анықталатындықтан, тексерудің объективті әдістерін қолдану тексеру кезіндегі субъективті фактордың (оқытушының жеке пікірінің, т.б.) рөлін төмендетеді.

Бесіншіден, оқыту технологиясын құру арқылы оқу нәтижесінің оқытушының кәсіби деңгейіне тәуелділігін азайтуға, осылайша елдегі барлық білім беру мекемелерінде оқитын оқушылардың оқу пәндерін меңгеру деңгейлерін теңестіруге мүмкіндік туындайды.

Алтыншыдан, технологияландыру жалпы білім беру бағдарлама-ларының жолын басушылық мәселелерін шешу үшін қажетті алғышарттарды қалыптастырады.

Технологиялық оқыту құралдарының бірнеше топтарға жіктелуі мынадай бірқатар маңызды сұрақтарды туғызады: сабақта немесе кез-келген басқа оқыту түрінде технологиялық оқыту құралдарын қолдану осы сабақтың немесе оқыту түрінің технологиялық екенін білдіре ме? Немесе технологиялық оқыту құралдарын қолданғанда оқу үдерісін ұйымдастыру түрі технологиялық болып табылмайтын және әдістеме негізінде жүргізілетін жағдайлар болуы мүмкін бе? Бұл сұрақтар өте маңызды. Егер технологиялық оқыту құралдарын пайдалану оқыту үдерісін технология жазықтығына автоматты түрде ауыстырмаса, онда технологияны құру үшін жеткілікті болатын тағы да басқа қосымша шарттар болуы керек.

Ендеше, технологиялық оқыту құралдарын қолдану – технология құру үшін өте қажетті шарт. Сондықтан, оқыту құралдары оқытудың негізгі қызметтерін орындау кезінде оқытушының орнын басатын болса ғана технология деп есептеледі. Алайда, педагог технологиялық оқыту құралдарын пән сабағының қандай да бір кішкене бөлімінде ғана қолдануы, ал оның қалған бөлімін технологиялық оқыту құралдарының қандай да бір бөлігін қолдана отырып немесе мүлдем қолданбай жүргізе алады. Егер сабақтың негізгі бөлігі әдістеме бойынша жүргізілетін болса, онда бұл сабақты оқыту үдерісін толық технологиялық деп атауға болмайды. Демек, технологиялық оқыту құралдары қолданылатын сабақтың барлығы дерлік технологиялық болып санала бермейді [5].

Қазіргі таңда Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде, 5В010300 – Педагогика және психология мамандығы бойынша білімгерлерге дәріс беру барысында жаңа ақпараттық технологияларды қолданады. Оқытушылар дәріс беру барысында интернетті, электронды оқулықтарды, материалды компьютердің көмегімен оқуды, мультимедияны пайдаланады. Материалды компьютердің көмегімен оқу – білімгердің жаңа материалды әр түрлі құралдардың, оның ішінде компьютердің көмегімен өз бетінше оқуын болжайды. Бұл жерде оқу іс-әрекетінің сипаты айтылмайды, оқу нұсқауларының жиынымен іске асырылуы мүмкін. Мұның өзі технологиялық оқыту әдісінің мәнін ашады;

· Материалды компьютер қоры негізінде оқу алдыңғы технологиялар, технологиялық құралдардың алуан түрін (оның ішінде дәстүрлі оқулықтар, аудио және видеожазбалар және т.б.) қолданумен айрықшаланатын болса, мұнда бағдарлама құралдарын, білімгерлердің өз бетінше тиімді оқуын арттыратын бағдарламаларды басымырақ қолдану жүргізіледі;

· Компьютер қорымен оқыту – білім берудің барлық мүмкін боларлық формаларын қолдану (оқытушының қатысуымен), шын мәнінде, жоғарыда айтылғандармен сәйкес келеді;

· Компьютерлік коммуникация – білім беру және оны жеткізумен қамтамасыз ете отырып, жоғарыда аталған технологиялардың барлығының ажырамас құрамы болып табылады. Жергілікті, аймақтық және басқа компьютерлік желілерді қолдану үшін жұмсалады. Компьютерлік коммуникация жекелеген оқу орындарының, қаланың, аймақтың, елдің ақпараттық білім жүйесінің мүмкіндіктерін көрсетеді.

Технологиялық оқыту құралдарын қолдану оқыту үдерісінің технологиялық екендігіне толық кепіл бола алмайды. Технологиялық оқыту құралы мен оқыту үдерісі арасында тікелей байланыс жоқ. Неге десеңіз, технологиялық оқыту құралдары жарым-жартылай қолданудан бөлек, мақсатқа сай қолданылмауы да мүмкін. Мысалы, компьютер сияқты ең күшті технологиялық құрал математикалық формулалар мен физикалық есептерді шығару кезінде калькулятордың немесе бір парақ қағаз бен қаламның рөлін атқаруы мүмкін.

Оқыту құралы оқыту үдерісінің барлық кезеңдерінде (жаңа материалды ұсыну, бекіту және тексеру кезінде) оқытудың негізгі рөлін орындағанда ғана бұл үдеріс толық технологиялық деп есептеледі. Сабақ барысында оқушының оқу құралы бойынша жаңа материалды өз бетінше меңгеруі, сонан соң берілген жаттығуларды орындап,

білімін бекітуі және қажетті қабілеттерін шыңдап, бақылау тапсырмалары мен берілген тақырып бойынша тестілеуді компьютерде сәтті орындауы осыған мысал бола алады. Оқушы материалды игермеген жағдайда, оқытушының көмегіңсіз қажетті білім деңгейіне қол жеткізу үшін қосымша материалды игеруге бағытталады. Осылайша, білім алушы оқу үдерісінде педагогтың қатысуынсыз пән сабағын өз бетінше меңгеруге тырысты және жеткіліксіз меңгерген жағдайда қосымша жұмыс жасады. Сондықтан, оқыту үдерісінің барлық негізгі кезеңдерінде бір немесе бірнеше технологиялық оқыту құралын пайдалану мен білім алушының игермеген материалын қосымша үйрену мүмкіндігі технологияны құрудың тағы бір шарты болып табылады.

Сонымен, технологиялық оқыту құралдары немесе технологиялық оқыту құралдарының кешені бірқатар шарттарды қатаң сақтағанда ғана оқыту түрінің технологиялылығын қамтамасыз ете алады. Оқыту үдерісін технологиялық деп атау үшін келесі шарттардың толық сақталуы қажет:

1) оқытуда қолданылатын оқыту құралы (немесе оқыту құралдарының кешені) технологиялық болып табылады;

2) технологиялық оқыту құралын (немесе құралдар кешенін) қолдану оқытудың барлық кезеңдерінде жүзеге асырылады;

3) оқыту құралы (немесе құралдар кешені) оқытудың жетекші қызметтерін (жаңа білімді баяндау, жаңа білім мен қабілеттерді шыңдау, нәтижелерді тексеру және бағалау) толық орындайды және оқытушының орнын басады.

Осы шарттардың бәрін орындау оқыту үдерісінің технологиялылығын қамтамасыз етеді.

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» стратегиясы // <http://akorda.kz>.

2. Бидайбеков Е.Б. Білімді ақпараттандыру жоғары оқу орындарында мамандар дайындау бағыты ретінде // “Үздіксіз кәсіби білім беру жүйесінде ақпараттық және инновациялық технологияларды пайдалану” атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. – Қызылорда: Эверо, 2007, қараша1-2. – Б. 19-23.

3. Керімбаева Б.Т. К вопросу об использовании информационно-компьютерных технологий для подготовки конкурентноспособных специалистов в ВУЗе // Вестник ҚазНПУ хабаршысы. – 2012. - №1(37). – С. 53-58.

4.Болашақ мамандарды кәсіби даярлауда ақпараттық технологияларды қолдану жолдары // «Қазақстан қоғамын әлеуметтік жаңғырту жағдайындағы білім мен педагогикалық ғылым», халықаралық ғылыми-практик. Конференция, Ш.Беркімбаеваның 70 жылдық мерейтойына арналған. – Алматы, 2012. – Б. 302-309.

5.Ракитов А.И. Информация, наука, технология в глобальных исторических изменениях. - М., 1998; Ракитов А.И. Заглядывая в будущее // Наука и жизнь. - 1998. - № 12.

УДК 37.013.2

ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ПРИ ПОДГОТОВКЕ БАКАЛАВРОВ ТЕХНОЛОГОВ

Ж.Н. Сулайманова - к.п.н., доцент

Кыргызский Государственный Университет им.И.Арабаева,

Факультет Художественной Культуры и Образования

заведующий кафедрой «Художественное проектирование костюма»

Образование нацелено на создание механизма устойчивого развития системы образования в соответствии с требованиями XXI века, социальными и экономическими потребностями общества, запросами личности. Принципиальные изменения в обществе диктуют новые требования к высшим школам. Современный специалист должен владеть современными информационными технологиями, обладать коммуникативными способами, уметь трансформировать приобретённые знания в инновационные технологии и работать в команде, обладать навыками поисково-творческого и самостоятельного получения знаний и повышения квалификации. В связи с этим, усвоением студентами определённой системы знаний и профессиональных умений является недостаточным, появляется потребность осуществить поворот к обучению, учитывающему индивидуально-психологические возможности каждого обучающегося.

Информация сегодня рассматривается как один из основных путей модернизации системы образования. Это связано не только с развитием техники и технологии, но и, прежде всего с переменами, которые вызваны развитием информационного общества, в котором ценностью становится информация и умение работать с ней.

Существует ряд определений, раскрывающих отдельные особенности и характеристики терминов «информация» и «технология». Так, С.И. Ожегов характеризует понятие информация следующим образом: «информация - сведения об окружающем мире и протекающих в нём процессах, воспринимаемые человеком или специальными устройствами» и определяет «технологию» как «совокупность производственных процессов в определённой отрасли производства, а также научное описание способов производства»[1]. Как отмечает В.М.Жучков, «...длительное время в научной, педагогической и методической литературе понятие «технология», при всём разнообразии трактовок, определялось через совокупность приёмов, методов, средств обработки (воздействия)

вещества, энергии или информации (как объект появилась в конце XX века), таким образом, очевиден подход к этому понятию как совокупности специальных (отраслевых) технологий»[2]. С.А.Смирнов, И.Б.Котова трактуют технологию как «совокупность и последовательность методов и процессов преобразования исходных материалов, позволяющих получить продукцию с заданными параметрами»[3]. В толковом словаре технология раскрывается как «совокупность наук, сведений о способах переработки того или иного сырья в фабрикат, в готовое изделие»[4].

Следует отметить, что «технология» как понятие бессмысленно без участия в ней главного лица (субъекта) – человека (социального элемента).

Проявление преобразования материальной среды проявляется в обработке различных материалов, в том числе конструкционных, тканей, пищевых продуктов, механическим резанием, давлением, температурой. Преобразование энергетических сред проявляется в примерах взаимного преобразования различных видов энергии и передачу через твёрдые, жидкие, газообразные среды. Преобразование информационных сред включает изучение приёмов обработки различных видов информации, изучение информации на основе применения современных информационных и телекоммуникационных технологий[5].

Образование всегда выступало основной базой внедрения современных информационных технологий, поэтому реформы высшей школы последних десятилетий направлены на совершенствование форм, средств и методов обучения подрастающего поколения для подготовки к вступлению в информационное пространство и быстрой адаптации в нём. В сложившихся социально-экономических условиях информационные технологии обучения должны занять ведущее место. Постоянные изменения, происходящие в жизни современного информационного общества, должны находить адекватное и незамедлительное отражение, как в самом учебном процессе, так и в различных учебных материалах.

Новые информационные технологии имеют огромный диапазон возможностей для совершенствования учебного процесса и системы образования в целом. Одним из дидактических средств, обладающих значительным развивающим потенциалом, является мультимедиа. Мультимедиа сравнительно молодое и сложное явление. Существует ряд определений, раскрывающих отдельные особенности и характеристики мультимедиа. Обобщая различные определения, определяем мультимедиа как спектр информационных технологий, использующих различные программные и технические средства с целью интегрировать аудиовизуальную информацию, представленную в различной форме (например, текст, изображение, графика, звук, анимация, видео и т.д.), реализуя возможности интерактивного диалога. Дидактические же возможности мультимедиа определяем как совокупность условий, среду для осуществления процесса обучения. Разнообразие форм представления учебной информации средствами мультимедиа даёт новые возможности образовательному ресурсу, важнейшим из которых является визуализация.

Профессиональный цикл подготовки бакалавра направления 550500 «Технологическое образование» (профиль «Технология и предпринимательство») осуществляется в рамках изучения следующих дисциплин, как «Машиноведение», «Материаловедение», «Технология швейных изделий», «Конструирования швейных изделий», «Основы предпринимательской деятельности», «Технология художественной обработки материалов с элементами ДПИ», «Практикум». Содержание данных дисциплин предполагает ознакомление с основными процессами производства; технологией изготовления изделий; классификацией и характеристикой оборудования, инструментов и приспособлений; освоение как практических умений, так и навыков проектирования технологических процессов и изготовления изделий.

Раскроем содержание некоторых из названных дисциплин, которые являются наиболее значимыми при профессиональной подготовке бакалавра и те функции, которые они выполняют в общей системе технологической подготовки. Так, дисциплина «Технология швейных изделий» является базовой для профессионально-технологической подготовки бакалавров по направлению 550500 «Технологическое образование». Её содержание позволяет студентам ознакомиться с закономерностями и средствами технологии изготовления одежды как массового, так и индивидуального производства, необходимыми в будущем в работе. Дисциплина «Технология швейных изделий» на первом этапе включает в себя основы технологии изготовления одежды, даёт общие сведения об ассортименте швейных изделий, характеристике используемых материалов, сведения о раскрое, ручных и машинных работ, перечень нового технологического оборудования и средств малой механизации. Второй этап изучения дисциплины «Технология швейных изделий» представляет собой творческий процесс создания разнообразных моделей одежды, состоящей из последовательных этапов: разработка проекта, художественное оформление модели одежды (эскиз), выполнение проекта в материале в натуральную величину, составление технического описания моделей, спецификации деталей, подбор конфекционной карты, составление технологической последовательности, подбор технологического оборудования, составление схемы разделения труда, синхронного и монтажного графиков и разработка технологической карты узла. Изучение этой дисциплины начинается с первого курса. Так на 1 курсе (2 семестр) планируется изучение ручных и машинных работ, терминология, перечень технологического оборудования, средств малой механизации и изготовление всех видов карманов и мелких деталей, также планируется изучение методов изготовления поясных изделий (юбки, брюки). На 2-3 курсах (3,4,5 семестры) планируется изучение методов изготовления плечевых изделий. Все итоговые занятия с

1 по 3 курсы завершаются просмотром технологической документации, технологических карт и изделий, выполненных в масштабах 1:2, 1:1. Порядок изучения определён таким образом, чтобы в каждом семестре студенты изучали технологию обработки конкретного изделия.

Следующая дисциплина этого цикла – «Практикум» (по профилю подготовки) логически продолжает изучение технологии обработки различных видов изделий, начатый в рамках дисциплины «Технология швейных изделий». «Практикум» направлен на совершенствование умений и навыков студентов, полученных ранее. В основном материал опирается на справочные данные, где учитывается необходимость охвата большей информации, для чего используются табличные формы для расчётов технологических параметров. Задачи данной дисциплины: развитие у студентов навыков работы с нормативно-справочной литературой; воспитание способностей студентов творчески подходить к вопросу разрешения теоретических и практических проблем, возникших при изготовлении различного вида ассортимента изделий; закрепление, углубление знаний, полученных при изучении курсов «Технология швейных изделий», «Машиноведение», «Материаловедение», «Конструирования швейных изделий»; формирование у студентов навыков самостоятельной работы по воплощению эскизного проекта конкретной модели на заданную тему в материале. Дисциплина «Практикум» вводится на 3 курсе, так как рассчитан по учебному плану на 3-4 курсы. Так, на 3 курсе (5-6 семестр) планируется изучение методов изготовления плечевых изделий (жакет, пиджак на подкладе). На 4 курсе (7 семестр) – изучение методов изготовления плечевых изделий (пальто, куртки, плащи на подкладе). Все итоговые занятия с 3-5 курсы завершаются просмотром технологической документации и изделий, выполненных в масштабах 1:2, 1:1. Во время практических занятий в процессе изготовления различных изделий по мере накопления собственного, творческого опыта у студентов формируются профессиональные навыки и умения, оттачивается исполнительское мастерство. В процессе изготовления изделий постепенно развиваются и совершенствуются творческие способности, качество исполнения.

Для того, чтобы из года в год усовершенствовались навыки технологической обработки материалов, практические занятия чередуются так, чтобы на уже имеющиеся навыки, приобретённые студентами младших курсов опирались более сложные умения и навыки последующих занятий. При соблюдении такой методической последовательности достигается единство и непрерывность обучения, создаются необходимые условия для освоения студентами важнейших производственных навыков на достаточно высоком уровне профессионального мастерства.

Дисциплины изучаемые согласно учебному плану в первую очередь направлены на углубление профессиональной подготовки и ставят своими задачами:

- совершенствование навыков и умений (исполнительского мастерства);
- закрепление и развитие навыков самостоятельной творческой деятельности в области технологии изготовления изделий;
- творческое осмысление полученного багажа знаний по всем дисциплинам профессионального цикла;
- подготовку (сбор теоретического и разработку практического материала) к выполнению квалификационной работы.

Все дисциплины профессионального цикла являются не только основными, но и профилирующими дисциплинами подготовки бакалавра по направлению 550500 «Технологическое образование» (профиль «Технология и предпринимательство») и предназначены для формирования профессиональных (специальных) компетенций в области производства швейных изделий. Содержание дисциплин реализуется через организацию лекционных, лабораторных занятий и самостоятельной работы студентов. Компьютерная же визуализация учебных материалов профессионального цикла средствами мультимедиа с учётом психолого-педагогических требований и методически правильное их использование с помощью интерактивных электронных досок способствует развитию визуального мышления студентов.

1 Ожегов С.И. *Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. гл. корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой.* – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 1986. – С.217.

2 Жучков В.М. *Теоретические основы концепции модернизации предметной области «Технология» для педагогических вузов: РГПУ им. А.И.Герцена, 2001.* - С.59.

3 Смирнов С.А., Котова И.Б. *Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учебных для студентов высших и средних учебных заведений.* - М.: «Академия», 1999. - С.246.

4 Ушаков Д.Н. *Толковый словарь русского языка: в 4-х т.М.: ГИНС, Т.4.* – С. 703.

5 Жучков В.М. *Технологическое образование – уроки истории, современное состояние, горизонты будущего: РГПУ им. А.И.Герцена, 2001.* - С.158.

Аннотация

Информация сегодня рассматривается как один из основных путей модернизации системы образования. Это связано не только с развитием техники и технологии, но и, прежде всего с переменами, которые вызваны развитием информационного общества, в котором ценностью становится информация и умение работать с ней.

Существует ряд определений, раскрывающих отдельные особенности и характеристики терминов «информация» и «технология».

Анализ научной литературы показывает, что технология трактуется как «совокупность и последовательность методов и процессов преобразования исходных материалов, позволяющих получить продукцию с заданными параметрами» и как «совокупность наук, сведений о способах переработки того или иного сырья в фабрикат, в готовое изделие».

Следует отметить, что «технология» как понятие бессмысленно без участия в ней главного лица (субъекта) – человека (социального элемента).

Новые информационные технологии имеют огромный диапазон возможностей для совершенствования учебного процесса и системы образования в целом. Одним из дидактических средств, обладающих значительным развивающим потенциалом, является мультимедиа. Мультимедиа сравнительно молодое и сложное явление. Существует ряд определений, раскрывающих отдельные особенности и характеристики мультимедиа.

Ключевые слова: качество образования, технологическое образование, информационные технологии.

Abstract

Information today is regarded as one of the main ways to modernize the education system. This is due not only to the development of technics and technology, but also, and above all with the changes that are caused by the development of the information society, where the information and the ability to work with it becomes the most valuable one.

There exist a number of definitions that present the peculiar features and characteristics of the terms "information" and "technology".

Analysis of scientific literature shows that the technology is treated as "a set and a sequence of methods and processes of transformation of initial materials into the products with the specified parameters" and as "a set of sciences, information about the ways of processing of a raw material into fabric, into the final product."

It should be noted that "technology" as a concept is meaningless without the participation of the main person (subject) - human (social element).

New information technologies have a huge range of opportunities for improving the educational process and the educational system as a whole. One of the didactic tools with significant developmental potential is multimedia. Multimedia relatively young and complex phenomenon. There exist a number of definitions that show special features and characteristics of multimedia.

Key words: quality of education, technological education, information technologies.

ӘОЖ 316.6

КРЕАТИВТІЛІКТІҢ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТТЕГІ МАҢЫЗЫ

Г.К. Шолпанқұлова - п.ғ.к., профессор,

А.Н. Мухамеджанова - «Педагогика және психология» мамандығының

I курс магистранты Абай атындағы ҚазҰПУ

Абстракт: Креативтіліктің шығармашылыққа қабілеттілік ретінде тұлғаны сипаттайтыны және оның әр түрлі саладағы белсенділігінен көрінетіні белгілі. Демек креативтілік жеке тұлғаның тұрақты сапалық белгісі және кәсіби іс-әрекетінің негізі ретінде болашақ маманның жан-жақты дамуына жағымды ықпал етеді.

Ғалымдар еңбектерін зерделеу тұлғаның креативтілік үлгісінің сан алуандығын көрсетеді және шығармашыл адамдарға тән тұлғалық сапаларын анықтауға мүмкіндік береді. Біздің зерттеуімізде креативтілік шығармашылықты зерттеудің жеке аспектісі, адамның әлеуеті, ішкі ресурсы ретінде қарастырылады.

Абстракт: Известно, что креативность, как общая способность к творчеству, характеризует личность в целом и проявляется в различных сферах активности. Поэтому креативность как устойчивый характер личности и как основа профессиональной деятельности влияет на позитивную развитию будущему специалисту.

Изучения исследование ученых позволило представить различные модели креативной личности и определить личностные качества, присущие творческим людям. В нашем исследовании мы рассматриваем креативность как отдельный аспект изучения творчества, как потенциал, внутренний ресурс человека.

Abstract: It is known that creativity, as a general creativity, characterizes the person as a whole and is manifested in various spheres of activity. Therefore creativity as sustainable as the basis of personality and professional activities affect the positive development of future specialists.

Study research scientists allowed to present different models of the creative person and identify personal qualities of creative people. In our study, we consider creativity as a separate aspect of the study of creativity as potential internal resource person.

Тірек сөздер: креативтілік, шығармашылық, даму, кәсіби іс-әрекет.

Ключевые слова: креативность, творчество, развития, профессиональная деятельность

Key words: creativity, creativity, development, professional activity.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 5- тарауындағы 41-ші баптың 1-ші бөлімінде: «...педагог қызметкерлер өз біліктілігін арттыруға міндетті» - делінген [1].

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасының педагог кадрларды даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру саласында «педагог кадрларды даярлау бағдарламаларына оқытудың бүкіл жылдар бойы үздіксіз педагогикалық және психологиялық-педагогикалық практиканы енгізу» қажеттілігі көрсетілген [2, 36 б].

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында «Білім берудің қазіргі негізгі мақсаты - білім алып, білік пен дағдыға қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес әлеуметтік және кәсіби біліктілікке – ақпаратты өзі іздеп табу, талдау және ұтымды пайдалану, жылдам өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеге лайықты өмір сүру және жұмыс істеу болып табылады» - деп айқындалған [3].

Аталмыш міндеттер білім берудің маңызды құрылымдық-мазмұндық компоненттерін шығармашылықпен жоспарлау мен реформалауды талап етеді. Жоғары мектепті модернизациялаудың заманауи кезеңдерінде болашақ мамандардың жеке тұлғалық дамуы мен өзіндік білім алуына, белсенді оқу-танымдық іс-әрекетке тартуға ерекше назар аударылуда.

Қазіргі уақытта инновациялық технологияның дамуы болашақ мамандардың креативті ойлауы көбінесе, іс-әрекеттің барлық сферасында ақыл-ой еңбегінің үлесі мен шығармашылық шешімдердің өсуі, ерекше маңызды өзіндік таңдауда, жаңаны ашуда, білімін басқа жағдайға аударғанда, шынайы және стандартқа сай келмейтін мәселелік міндеттерді шешуде пайда болады.

Осыған байланысты болашақ мамандардың креативтілігін (креативті ойлауын, т.б.) дамыту міндеттері өзекті, әрі болашақ мамандардың кәсіби іс - әрекетіндегі креативтіліктің маңызы зор.

Сондықтан адамның өзгермелі өмірлік жағдаяттарға жылдам бейімделе алуына мүмкіндік беретін креативтілік мәселесін және тұлғаның креативтілік сипатын зерттеу педагогика ғылымының негізгі міндеттерінің біріне айналып отыр.

Демек бүгінгі таңда қоғамға кәсіби жаңашылдық іс-әрекетке функционалды дайындығы бар ғана емес, сонымен бірге шығармашыл жеке тұлға болып қалыптасқан маман қажет. Жаксы маман иесі - бұл қай кезде де ең алдымен кәсіби деңгейі жоғары, интеллектуалдық, креативтілік - шығармашылық әлеуеті мол тұлға.

Адамның жеке қабілеттерін ашу, шығармашылық, ішкі рухани күштерін дамыту мәселелеріне Ежелгі дәуір философтары (Аристотель, Демокрит, Платон, Сократ), шығыстың көрнекті ойшылдары (Әл-Фараби, Махмуд Қашқари, Жүсіп Баласағұн, Қ.А.Иассауи), жаңару кезеңінің ағартушылары (Я.А.Коменский, Дж.Локк, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци, А.Дистерверг, т.б.), орыс педагогтары (К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский), қазақ ағартушылары (Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, М.Дулатов, Ж.Аймауытов т.б.) өз еңбектерінде ерекше мән берген. Креативтілік қабілеттің дамуы

Ресей ғалымдары (Д.Б.Богоявленская, А.В.Брушлинский, А.Я.Пономарев, т.б.) еңбектерінде креативтілік тұлғаның интеллектуалдық әрекеті аясында қарастырылады. Олар креативтіліктің заңдылықтарын, шарттарын, даму барысын зерттей отырып, интеллектуалдық әрекет сапасының құрылысы креативтілік қабілеттердің процессуалдық сипаттамаларына байланысты түзілетіндігіне назар аударады.

Сондықтан ол тұлғаның ақыл-ойы мен адамгершілік қуаты ретінде ерік-жігерін, ойлау және елестету қабілетін, эмоциясын білдіретін интеллектуалдық іс-әрекетінде айқын көрініс береді.

Креативтілік мәселесін бірқатар шетелдік ғалымдар да (Дж. Гильфорд, Э.Юдин, В. Смит, К.Тейлор, Е.Торренс, М.Розенберг, Э.Эриксон М.Уоллах, Д.Халперн, т.б.) қарастырған.

Қоғамның және ғылымдардың (философия, психология, т.б.) дамуымен креативтілікті қалыптастыру мәселесіне көзқарастар да өзгеріп отырды. Әр түрлі психологиялық мектептер креативтілік феноменін, танымдық қызығушылық, шығармашылық белсенділік, шығармашылық қабілет ретінде зерттеудің өзіндік тәсілдерін ұсынды. Оған жоғарыда аталған ғалымдар зерттеулерін талдау нәтижесі дәлел болады.

Осыған орай кәсіби білім берудегі креативтіліктің теориялық негіздерін жетілдіру мақсатында категориялық аппарат ретінде «креативтілік», «шығармашылық», «даму» және т.б. ұғымдарға назар аударылды.

«Креативтілік» ұғымының мәніне үңілсек, ол адамның мақсатқа жету жолындағы талаптануы мен талпынысынан, жігері мен сабырынан, сұранысы мен ізденісінен түзіліп, ақыл-ойы мен сезімінің, қиялының ерекше бітімінен көрінеді.

«Креативтілік» ағылшынның “Creativity” сөзінен аударғанда шығармашылық деген мағынаны береді. Осыдан креативтілікті индивидтің жеке және тұлғалық ерекшеліктерімен көптеген тұлғаларға тән үрдіс және кешен деп қарастыруға болады.

Философиялық энциклопедияда: «Шығармашылық – бұрын еш уақытта болмаған жаңа бір нәрсе тудырушы әрекет» - деп жазылған [4, 185 б].

«Шығармашылық» сөзінің төркіні – «шығару», «іздену», «ойлап табу» дегенге келіп саяды. Демек, жаңа нәрсе ойлап табу, сол арқылы жетістікке қол жеткізу деп түсіну керек. Ол тарихи-қоғамдық мәні бар, жаңалық ашатын адамның әрекеті.

«Даму» ұғымына философияда «мөлшерлік өзгерістердің белгілі бір өлшем шегінен шығып сапалық өзгерістерге айналуы» деген анықтама беріледі, яғни мәңгі, қажетті қозғалыс, уақыттағы өзгеріс деп түсіну қажет. Даму спираль тәрізді, қарама-қайшылықтардың бірлігі мен күресінде, санның сапаға ауысуы түрінде және керісінше өрбиді делінген [5,576 б].

Кез келген тұлғаның үздіксіз білім алуы бүкіл өмір сүруі барысында оның талпынысымен, қажеттілігімен, қызығушылығымен, шығармашылығымен жүзеге асырылатынын көптеген ғалымдар зерттеді.

Қазақ ағартушыларының көрнекті өкілі Ы. Алтынсарин арнайы философиялық тақырыпта еңбек жазбаған, дегенмен оның ағартушылық шығармаларында дүниетанымдық ерекше пікірлер болғаны белгілі. Ол уағыздаған «Өнер, білім бар жұрттар» атты өлеңінің басты идеясы - халықтың өркендеуі, оның өркениетке ұмтылуы және оны насихаттау еді. Бұл ойлардың өзектілігі бүгінде өз құнын жойған жоқ деуге негіз бер. Себебі, шығармашылық - білімді адамдар жететін биіктік [6, 185 б].

Д. Богоявленская креативтілікті жеке тұлғаның шығармашылық дарындылығы ретінде қарастыра келе, шығармашылықты талдау бірлігі - интеллектуалдық белсенділікті (шығармашыл тұлғаның танымдық және мотивациялық сипаттарын олардың бірлігінде бейнелеп көрсетеді) және интеллектуалдық белсенділіктің үш деңгейін (стимулдық-өнімді, эвристикалық және креативтілік) ажыратады:

- алғашқы деңгейге жеке тұлғаның интеллектуалдық белсенділігі танымдық ынта және жігерлілікпен жұмыс жасау барысында бастапқы берілген тәсіл шеңберінде қалатын адамдар жатқызылады, олардың іс-әрекеті сыртқы стимулмен анықталады;
- эвристикалық деңгейдегі адамдарға өз іс-әрекетінің құрамы мен құрылымын талдау, түрлі міндеттерді өзара салыстыру тән, бұл жаңа шешімдерге, ой-қорытындыларға, жаңалық ашуға жетелейді;
- интеллектуалдық белсенділіктің креативтілік деңгейіндегі адамдар құбылыстардың себептерін түсінуге тырысады, ал бұл өз кезегінде зерттеудің жаңа мақсаттарына айналады, талдау үрдісін тереңдетеді [7, 244 б].

Көптеген зерттеулерде ғалымдар «креативтілік» ұғымына анықтама беруде креативтіліктің бір сипаты ретінде жеке тұлғаның жағдаяттардан шыға білу қабілеті мен өзіндік мақсатты нақты қоя білу қабілеттілігіне тоқталады.

Шетелдік ғалымдар шығармашылықты тұлғаның ақыл-ой қабілетімен байланыстыра қарастырады. Д.П.Гилфорд «ақыл-ой қызметіне қабілеттілік шығармашылыққа әкеледі, ал шығармашылық дивергенттік өнім, яғни белгілі ақпарат негізінде жаңа, тапқыр шешім тудырады, ал дивергенттік ойлау жылдамдылық, икемділік сипаттарды білдіреді» - деп есептейді [8, 183-188 б].

А.К.Маркова креативтілікті «күтпеген педагогикалық шешімді тауып, оны жүзеге асыра білу» - деп түсіндіріп, оның төрт кезеңнен тұратынын атап көрсетеді: педагогикалық ойдың жарқ етуі; педагогикалық мақсаттың мәнін бір сәтте ұғынып, оны жүзеге асырудың жолдарын жылдам таңдай алу; педагогикалық идеяны жұртшылық алдында нақтылы түрде көрсете алу; ой қорытып, көрсеткен идеяны сол сәтте тез талдай алу [9, 190 б].

Болашақ маманның кәсіби іс-әрекетінде креативтілікті дамыту мәселесін зерттеген еңбектерді саралау нәтижесі оның құрылымдық бөліктерін төмендегідей бөліп көрсетуге мүмкіндік берді: аса сезгіштік, ой ұшқырлығы, жаңаға ұмтылушылық, шығармашылық қабілеттер, өзіндік ой-пікірін қорғай білу, өзіне сын көзбен қарау, қисынды ойлау, жаңаны сезу.

Соның ішінде, адамның тұлғалық сапаларының (еркіндік, шешімшілдік, тәуекелшілдік, тапқырлық, өнертапқыштықтың) алатын орны ерекше. Оның еркіндігі - өмірдегі, кәсіби әрекеттегі, мәдени әлемдегі өз орнын анықтай алу қабілеті, оның ойлау, пайымдау және әрекеттену еркіндігі жеке кәсіби жауапкершілікті сезінуімен сәтті байланысады. Еркін адам өзінің өмірлік позициясы, ұстанымы болғандықтан, өзгелерді қайталамай, жаңаша тың жолдармен жүреді. Дәл осы сапа шығармашыл маман үшін аса маңызды.

Болашақ маманды шығармашылыққа жетелейтін оның рухани сапалары: ізгілік, зиялылық, ізденімпаздық, азаматтық белсенділік, бәсекеге қабілеттілік болып табылады.

Тұлғаның бойындағы аталған сапалар қазіргі таңда қоғамда болып жатқан өзгерістерге байланысты білім берудің жаңа бағыттарын, әдіс - тәсілдерін қолдану арқылы болашақ маманның бәсекеге қабілетті тұлға ретінде дамуына, шығармашылығы мен креативтілігінің жоғары дәрежеде болуына көмектеседі.

Сондықтан болашақ маманның креативті, шығармашыл болуының және креативтіліктің жоғары дәрежеде дамуын сипаттайтын жолдары мыналар болып табылады: өзін - өзі дамытуы (өзін-өзі тануы, өзін-өзі басқаруы, өзін-өзі анықтауы), арнайы білімдерінің болуы (философиялық, психологиялық - педагогикалық, шығармашылықтың теориясы, әдіснамалық, әдістемелік, технологиялық негіздері туралы), кәсіби мәнді сапалары (кәсіби құзырлық, шеберлік, болжай алушылық, зерттеушілік, шешендік, тапқырлық, рефлексиялық мәдениет, әртістігі), тұлғалық сапалары (еркіндік, шешімшілдік, жауапкершілік, сенімділік, тәуекелшілдік, қалыптан тыс ойлау), рухани сапалары (ізгілік, азаматтық белсенділік, бәсекеге қабілеттік, зиялылық) (Сурет-1)

Сурет-1. Болашақ маманның шығармашылығын, креативтілігін дамытуға бағытталған тұлғалық сапалары

Қорыта келгенде, креативтілік жеке тұлғаның тұрақты қасиетіне айнала отырып, оның танымдық мүмкіндіктерін және қоғамдық бағытын, болмысқа деген көзқарасын қалыптастырады. Болашақ мамандардың бойындағы тұлғалық сапалардың дамуы, өзіндік мақсатты нақты қоя білу қабілеттілігі, шығармашылығы мен креативтілігінің дамуы нәтижесінде қоғамдық өмірдегі өзінің азаматтық рөлін дұрыс түсінетін, саяси сауаттылығы жоғары маман болуына септігін тигізеді.

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы //Егемен Қазақстан. – Алматы, 27 шілде, 2007. – Б. 5-6.
2. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010.
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. – 2003, 26 желтоқсан. – № 332
4. Философская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1970. –Т.5. – 185 б.
5. Краткая философская энциклопедия. М.: «Энциклопедия». -1994. – 576 б.
6. Алтынсарин Ы. Таңдамалы педагогикалық мұралары. Алматы. Рауан 1991. -185 б.
7. Богоявленская Д.Б. Психология усвоения знаний в школе. М., 1989. 244 б.
8. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. Концепция креативности Дж. Гилфорда и Э.П. Торренса. Серия Мастера психологии.. 2- изд. Питер СПб -1999. -347, 183-188 б.
9. Маркова А.К. Психология труда учителя. М.: Просвещение. -1993. – 190 б.

ӘОЖ 372.520.45

БОЛАШАҚ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ГРАФИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫН АРТТЫРУ

Е.Б. Ауелбеков - п.ғ.к, доцент,

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Т.А.Султанов

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев биылғы 2014 жылдың 12 қараша күнгі жариялаған «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты халыққа Жолдауында елімізді одан әрі дамытудың перспективалық негізгі 14 тапсырмасын белгілеп, бұл тапсырмалардың орындалуына қажетті шаралар мен қаржыларды нақтылап берді. Елбасымыз әлемдік бәсекеге қабілетті мамандар даярлау ісін дамытуды 12-тапсырмасында көрсете отырып, оны еліміздегі алдыңғы қатарлы 10 жоғары оқу орындарының материалдық-техникалық базасын жаңарту арқылы жүзеге асыру жолдарын айқындап берді[1].

Елімізде қазіргі таңда болашақ мамандарды сапалы даярлау жұмыстарының тиімді шешімдерін шығарудың маңыздылығы да артып отыр. Бұл бағытта әсіресе жас ұрпақ тәрбиесі мен білімін қалыптастырып, дамытып, ұштайтын орта мектептің, ондағы ұстаздардың сапалы білім-біліктілігінің өзіндік ауқымды орны белгілі. Соған сәйкес, келешекте сол мұғалімдердің орнын басатын болашақ педагог-кадрларды даярлау, олардың дайындық көрсеткіштеріне ерекше мән берілуі де заңдылық деп білеміз.

Мектепте бейнелеу өнері пәнін оқытуда оқушылардың оқуға ынтасын тәрбиелеу арқылы олардың қабілеттерінің дамуына жол ашылады. Бейнелеу өнері пәнінің мұғалімі оқушының ынта-ықыласы мен бейімділігін, қабілетінің қандай екендігін есепке алып, оқу үдерісін осы негізге орайластыра жүргізіп отырады. Бейнелеу өнері пәнін оқыту барысында оқушының көркемдік-танымдық қызығушылығы артып, ақыл-ой қабілеті, білімді өз бетімен меңгеру белсенділігі дамиды, заттың түсін, түрін, тегін, көлемін, пішінін, табиғатын ұғу арқылы оның мәнін ғылыми негізде терең түсінуге ұмтылысы үдей түседі.

Жалпы орта білім беретін мектепте көркемдік білім мен сұлулық тәрбиесін жүзеге асырушы болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің жалпы кәсіби дайындығын қамтамасыз ету барысында олардың графикалық іскерлік дайындықтарының күшті болу қажеттілігі арта түсуде. Себебі сурет салу, графикалық дағдыларды қалыптастыру арқылы графикалық жұмыстардың мазмұнымен, олардың түрлерімен, формаларымен және әдіс-тәсілдерімен танысып, бейнелеу өнеріне үйретудің негізі болатын графикалық жұмыстарының басты практикалық дағдыларын меңгереді.

Графикалық жұмыстың ең бастысы - сурет салу, ол заттың, құбылыстың қасиеттерін анықтап, танып білуге бағытталып, білім алушылардың қоршаған ортаны бейнелеуге қажетті ептіліктер мен дағды қалыптастыруларына көмектеседі. Суретті бейнелеуде негізгі талап – саналылық әрі шынайылық болғандықтан, білім алушы алғашқы сәттен бастап бейнелеудің көлемдік, кеңістіктік, сол сияқты, пішіндік, реңдік таным іс-әрекеттерін жүргізуі тиіс. Мәселен, мектепте оқушыға сурет дәптер парағын кеңістіктегі терезе ретінде қабылдату өте көп көмегін тигізеді және бейнелеудің күрделі сатысына жол ашып береді.

Болашақ бейнелеу өнері мұғалімдері келешекте оқушылардың графикалық іскерліктерін қалыптастыру үшін графиканың көркемдік құралдарын білуі қажет. Бұл жерде графиканың басты көркемдік құралдарына жататындар: бейнелеу тілінің негізгі элементтері (сызықтар, штрихтер, дақтар, нүктелер); оларды белгілі-бір жазықтық бетіне орналастыру құралдары; кескін бейнеленген жазықтықтың қасиеттері. Осы негізгі үш құралды пайдалану арқылы ғана болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің сан қырлы шығармашылық және әдістемелік жұмыстарды жүргізуіне мүмкіндіктер көбейеді. Осыған сәйкес, Н.П.Бесчастнов графиканы мынадай түрлерге бөліп қарастырады:

- сызықтық графика;
- штрихтық графика;
- дақтық графика;
- нүктелік кескіндеу.

Сонымен қатар, бұл графика түрлерінің элементтерін біріктіре отырып, яғни сызықтар, дақтар, нүктелер мен штрихтар арқылы орындалатын композициялардың ішінде сызық пен штрих; сызық пен дақ; сызық, штрих және нүкте; сызық, штрих және дақ; сызық, штрих, дақ және нүкте сияқты композициялар жиі кездесетіндігін көрсетеді. Бұл жерде сызық пен штрих бір-біріне өте байланысты, сөйтіп сызық штрих арқылы беки түседі, ал штрихтар сызықтың қозғалысы арқылы біріге түседі [2].

Болашақ бейнелеу өнері мұғалімдеріне графикалық сабақтардың мазмұнын, практикалық іскерліктерін игертуді мектеп оқушыларымен практикалық іс-тәжірибе барысында етене байланыста жүзеге асыру көп пайдасын беретіндігі белгілі. Сондықтан бейнелеу өнері сабақтарын жүргізуде болашақ мұғалімдер оқушылардың өзіндік ерекшеліктерін алдын ала білгендері абзал. Мысалы, оқушы бейнелеу үшін заттарды және өмірдің түрлі жағдайларын қызыға талғаммен таңдайды. Ол сурет салу барысында кездейсоқ, елеусіз нәрселердің бәрін алып тастап, тек өзіне таныс, өзіндік ерекше жайларды ғана салады, әрі құбылыстарды жинақтап қорытып, өз бойына сіңіргенін көркем образ ретінде салған суретінде ұсынады. Осыған сәйкес, белгілі кеңестік педагог В.А.Сухомлинский өз еңбектерінде балалардың салған суреттерін баланың рухани өмірінің бір бөлігі деп санап, олар қағаз бетіне өзін қоршаған дүниенің бір бөлігін ғана салып қоймай, өздері сол дүниеде өмір сүріп, сол әсемдікті өздері бірге тамашалайтындығын анықтап жазған [3].

Сондықтан бейнелеу өнері пәні оқушылардың қоршаған ортаның сұлулығын тануға деген құмарлығын арттыруға бағытталған пән екендігін, көркемдік танымдық мүмкіндіктерге бай әрі оқушының тұлғасын дамытуда ерекше орын алатын пән екендігін әрдайым ұмытпаған жөн. Ал бұл пәннің осындай күрделі міндеттерін жүзеге асыратын және пәннің мерейін үстем ететін - бейнелеу өнері мұғалімдері және болашақ бейнелеу өнері мамандары, яғни қазіргі студенттер.

Заттардың формасын штрих арқылы салу үшін сурет сызықтардан, штрихтардан және дақтардан құралатындығын айтып өттік. Бұл жерде штрих - қаламұштың немесе қарындаштың өзінше дербес маңызы жоқ қысқа ғана ізі десек, ол басқа штрихтармен қосылып біріккенде ғана өң-түс жасай отырып, маңыз бен мәнге ие

болады. Қою жазылған штрихтар дақ береді. Сол сияқты, сызық - нүктелердің жиынтығы немесе аспаптың созылмалы қимылының ізі. Оның суреттегі ролі күрделі де жауапты, ол бейнеліп отырған нәрсенің мәнімен тікелей байланысты және форманы көркемдік ой елегінің өткізудің нәтижесі болып табылады. Сондықтан да сызық – суреттің ең негізгі, мейлінше әсерлі элементтерінің бірі.

Оқушының сызығы бірде жуандап, бірде жіңішкеріп, бірде күшейіп, әртүрлі болып келеді. Сурет салуды меңгеруді тірі модельден емес, «өлі» немесе қозғалмайтын модельден, яғни натюрморттан бастаған жақсы. Онымен жұмыс істеу үстінде оқушылар заттардың формасын құруға, оның конструкциясын талдауға, олардың ерекше өзгешеліктерін игеруге үйренеді. Оқушы келе-келе салынатын заттың құрылымын, құрылысын, табиғатын түсініп салатын болады. Мәселен, ағаш – бұтақтар мен жапырақтардың кездейсоқ үйінділері емес, осы элементтердің сымбатты жүйесі. Егер оқушы бұны сезінбесе, онда оқушы бейнеленген ағаштың белгілі бір бөлігі үшін модель қызметін атқарған бұтақтардың және сол бұтақтардағы жапырақтардың қайда, не үшін тұрғандығын, тегін, табиғатын білмейтін болады.

Қазіргі кезде мектеп бағдарламасында қоғамға қажетті сұранысқа негізделген іскерліктерге баулу мәселесін қамтитын тақырыптар енгізілген. Соған сәйкес, бейнелеу өнерін оқытудағы графикалық білімдерді игеруде портрет, натюрморт, ою-өрнек т.б. тақырыптармен қатар дизайн, сәндік натюрморт сияқты тақырыптар қосылған. Яғни, қоғамдағы дизайнерлік талғамға деген көзқарас күшейгендіктен әрі дизайн өнері халықтық мәдениеттің үлкен әрі ауқымды саласына айналғандықтан, бейнелеу өнері пәнінің бағдарламасына осындай тақырыптар кіргізіліп отыр. Қазіргі кезеңдегі бәсекеге қабілетті өндіріс бұйымдарының сапалылығы мен сұранысы тікелей сол бұйымдардың дизайнына немесе дизайндық көркем пішініне, тұтынуға ыңғайлылығына тәуелді екендігін еш уақытта ұмытпау керек. Бұл жерде бейнелеу өнері пәні мұғалімдерінің атқаратын педагогикалық қызметінің маңыздылығы мен көпқырлылығы тағы да айқындала түседі[4].

Мектептердегі жүргізілетін кез-келген оқу-тәрбие барысындағы ауқымды шаралар, жаңа технологияға негізделген сабақтар, видеолар, виртуальді бағдарламалар, мультимедия және педагогикалық бағдарламалардың жүзеге асырылуы компьютерлік графиканың көмегісіз мүмкін емес. Бейнелеу өнері пәнінің бағдарламасына да осы компьютерлік графиканың кіруі қажеттілігі де күн санап күшеюде. Компьютерлік графика – бұл информатиканың арнаулы саласының бірі, аппаратты-бағдарламалық есептеуіш кешендердің көмегімен суреттерді жасаудың, өңдеудің әдіс-тәсілдерімен орын алады. Компьютерлік графика – заманауи компьютерлік технологияның әсерлі және кең таралған түрі. Компьютерлік графикамен жұмыс – дербес компьютерді пайдаланудың ең бір танымал бағыты, ең бастысы осы жұмыспен дизайнерлер мен суретшілер, ғалымдар мен инженерлер, педагогтар және кез-келген мамандықтың иелері іс-жүзінде пайдалана алады. Компьютерлік графика қазіргі замандағы ең әйгілі құбылыс, барлық осы заманғы үйрететін, дамытатын, жаттықтыратын, ойындық және т.б. компьютерлік бағдарламалар іс-жүзінде мультимедия құралдарын пайдаланбауы мүмкін емес жағдайға айналды. Ал компьютерлік графика мен дизайн, графикалық дизайн бір-бірімен тығыз байланыстағы құбылыстар. Сондықтан болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің графикалық іскерліктерін қалыптастыру мәселесі қазіргі графикалық дизайн, компьютерлік графикамен тікелей байланыста жүргізілуі қажеттілігі мен міндеттілігі анықталып отыр және білім беру траекториялары бойынша жүзеге асырыла да бастады.

Компьютерлік графика көптеген студенттер мен мектеп оқушыларының ең қызықты еліктіргіш іс-әрекеттерінің біріне айналды. Компьютерлік графикамен жұмыс барысында оқушылар:

- графикалық редакторларда жұмыс жасаудың негізгі машықтарын алып шыға алады;
- бейнелерді, кескіндерді алудың тиімді әдістерін меңгере алады;
- бір уақытта осы бейнелер мен кескіндерді жасайтын көмекші құрылғыларды біліп шығады;
- оқу барысында оқушылар компьютерлік графиканың тарихы, қайнар көзі және де оның түрлері жайында

білімдер алады;

- сканердің және принтердің жұмыс негізін, фотосуреттермен жұмыс технологияларын және т.б. осыған ұқсас машықтарды үйренеді.

Осының негізінде компьютерлік графикамен, графикалық дизайнмен жұмыс істейтін келешек бейнелеу өнері мұғалімі де, өзінің ой-танымын белсенді түрде кеңейтеді, әртүрлі типтегі, түрдегі, формадағы суреттермен жұмыс істеу машығын меңгереді, қабылдауы мен түсінігін дамытады және жаттықтырады, ұтымды шешімдер қабылдау және зерттеушілік қабілетін қалыптастырады.

Қазіргі жаңа технологиялар заманында дизайнмен байланыспайтын сала жоқ, сол сияқты сәндік өнер, этнодизайн, туризм, декор, жарнама дизайны да қоғамда үлкен орын ала бастады. Адамның қоршаған ортасы көркем әрі сұлу болса, онда бұл орта адамдарды шабыттандырып, олардың табысты еңбек етуіне, толыққанды өмір сүруіне әсер етеді, сондықтан әсіресе болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің дизайнды оқытуға даярлығын күшейтудің тиімділігі мен қажеттілігі ерекше байқалады.

Осылардың негізінде болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің қазіргі заманға лайықты графикалық іскерліктерін қалыптастыру олардың оқушыларды заман талаптарына сай тәрбиелеп, көркемдік біліммен сусындатуларына септігін тигізеді, әрі келешекте қоғамға қажетті дизайнерлер, этнотуризм, этнодизайн, графикалық дизайн мамандарына деген қоғамдық сұранысты жүзеге асырудың ең алғашқы, ең маңызды сатысын мектепте дұрыс жүргізуіне көмектеседі. Сондықтан болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің графикалық іскерліктерін қалыптастыруда соған тиісті педагогикалық технологияларды игеріп меңгеруі маңызды шарт болып табылады.

Қорыта келгенде, болашақ бейнелеу өнері пәнінің мұғалімдері оқушыларды қоғамымыздың саналы азаматы етіп тәрбиелеуде, оларды келешекте қоғамымызға пайдалы еңбек етуге және сол еңбегінің рахатын сезінуге үйретуде графикалық іскерліктерді қалыптастырудың, оны шығармашылық іс-әрекеттермен жандандырудың алатын орны қомақты екендігін білуі тиіс. Осы бағыттағы болашақ мұғалімдердің шығармашылық ізденістері мен жаңа технологиялық әдістемелік талпыныстары олардың кәсіби шыңдалуына, шығармашылық толығуына және педагогикалық іс-әрекеттерінің жемісті болуына жол ашады, сонымен қатар бейнелеу өнері пәнін оқыту барысында оқушылардың мәдени, рухани құндылықтарға деген көзқарастарын жақсартуға өз септігін тигізеді.

1. Назарбаев Н.Ә. *Нұрлы жол - болашаққа бастар жол. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Астана. 2014 жыл. 12 қараша.*
2. Бесчастнов Н.П. *Портретная графика: учебное пособие для студентов вузов. Москва, ГИЦ ВЛАДОС. -2007. -387 с., 32 с. ил.*
3. Сухомлинский В.А. *Сердце отдаю детям. -Киев. -1983. -43-44 с.*
4. Ералин Қ.Е. *Дизайн негіздері. Оқу құралы. -Түркістан. Тұран баспасы, -2012. – 170 б.*

Аннотация

Қазақстан Республикасының Президентінің жыл сайынғы халыққа Жолдауында елдегі білім беруді дамытудың келелі мәселелерін көтеріп, олардың шешілу жолдарын нақтылап көрсетілген. Соған сәйкес биылғы Жолдауда да бұл мәселе қозғалып, еліміздің он жоғары оқу орындарының материалдық-техникалық базасын жақсарту міндеті қойылды.

Мектепте бейнелеу өнері пәнін оқытуда оқушылардың оқуға ынтасын, эстетикалық тұрғыдан тәрбиелеу арқылы олардың шығармашылық қабілеттерінің дамуына жол ашылады. Сондықтан жалпы орта білім беретін мектепте болашақта педагогикалық қызмет атқаратын бейнелеу өнері мұғалімдерінің графикалық дайындықтарын арттырудың, оның қазіргі заманғы талаптарға сай жүзеге асырылу міндеттерін қарастырудың маңызы зор. Болашақ бейнелеу өнері мамандарының компьютерлік графикалық іскерліктерін дамытудың тиімділігі олардың графикалық дайындықтарын ұштаумен тікелей байланысты болып келеді. Сондықтан болашақ бейнелеу өнері мұғалімдері келешекте оқушылардың графикалық іскерліктерін қалыптастыру үшін графиканың көркемдік құралдарын білуі қажет. Бұл жерде графиканың басты көркемдік құралдарын, яғни бейнелеу тілінің негізгі элементтерін (сызықтар, шрифтер, дақтар, нүктелер); оларды белгілі-бір жазықтық бетіне орналастыру құралдарын; кескін бейнеленген жазықтықтың қасиеттерін білген дұрыс. Бұл көбінесе болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің мектептегі практикалық іс-тәжірибе барысында оқушылармен тығыз байланыста жүзеге асырылады. Яғни, болашақ мұғалімдер бейнелеу өнері сабақтарын жүргізуде графикалық іскерліктерді игеруде оқушылардың өзіндік ерекшеліктерін алдын ала білгендері абзал.

Бейнелеу өнері пәнінің бағдарламасында компьютерлік графика материалдарының көптеп енуі заңдылық. Сондықтан болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің графикалық іскерліктерін қалыптастыру мәселесі қазіргі графикалық дизайн, компьютерлік графикамен тікелей байланыста жүргізілуі қажет. Осының негізінде компьютерлік графикамен, графикалық дизайнмен жұмыс істейтін келешек бейнелеу өнері мұғалімі келешекте қоғамға қажетті дизайнерлер, этнотуризм, этнодизайн, графикалық дизайн мамандарына деген қоғамдық сұранысты жүзеге асырудың ең алғашқы, ең маңызды сатысын мектепте дұрыс жүргізуіне көмектеседі. Сондықтан болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің графикалық іскерліктерін қалыптастыруда соған тиісті жаңа педагогикалық технологияларды игеріп меңгеруі маңызды шарт болып табылады.

Кілт сөздер: бейнелеу өнері пәні, графиканың көркемдік құралдары, бейнелеу өнері мұғалімдерінің графикалық дайындығы, компьютерлік графика.

Аннотация

Президент Республики Казахстан в своем ежегодном послании народу Казахстана поднимает проблемы образования и четко показывает пути их решения. Так и в этом году он поставил задачи развития и модернизации десяти наиболее конкурентоспособных вузов страны.

Преподаванием предмета изобразительного искусства в школе развивается эстетическое воспитание школьников, повышается заинтересованность учащихся к учению и даются широкие возможности развитию индивидуальных творческих способностей детей. Поэтому важное значение имеют повышение графической подготовки будущих учителей изобразительного искусства, рассмотрение выполнения современных задач ее реализации. Эффективность развития компьютерно-графических навыков будущих специалистов изо в прямую связано с повышением их опыта по графической подготовке. В связи с этим будущие учителя изо при формировании графических умении должны знать главные художественные средства графики. Здесь художественным средствам графики относятся, во-первых, основные элементы изображения (линии, шрифты, пятна, точки), во-вторых, средства расположения их на определенной плоскости, и в-третьих, свойства плоскости изображения. Эти знания

преобращаются в основном, в процессе тесной связи работы с учениками во время педагогической практики будущих учителей изо. При этом будущие преподаватели изо должны заранее знать свои собственные особенности учащихся в преподавании предмета изо.

Сейчас в программах изо включаются много материалов по компьютерной графике, графическому дизайну, и это надо воспринимать как закономерность. Поэтому проблема формирования графических навыков будущих учителей изо должна рассматриваться в тесной связи с их подготовкой по графическому дизайну, компьютерной графике. На основе этих данных будущий специалист, который занимается компьютерной графикой, графическим дизайном, поможет правильной организации в школе первичного этапа реализации спроса общества по подготовке специалистов дизайна, этнотуризма, этнодизайна, графического дизайна и т.д. Поэтому умения новых педагогических технологий является важным условием формирования графических навыков будущих учителей изобразительного искусства.

Ключевые слова: предмет изобразительное искусство, художественные средства графики, графическая подготовка учителей изобразительного искусства, компьютерная графика.

Annotation

The President of republic Kazakhstan in his annual message to the people of Kazakhstan raises the problems of formation and clearly shows the ways of their solution. So in this year it posed the problems of development and modernization of ten most competitive VUZ (Institute of Higher Education) of the country.

The aesthetical training of schoolboys is developed by the teaching of the object of depictive skill in the school, the interest of students to the study rises and great possibilities are given to the development of the individual creative abilities of children. Therefore increasing in the graphic training of the future teachers of depictive skill, examination of the accomplishment of the contemporary objectives of its realization have important significance. The effectiveness of the development of the computer- graphic habits of future specialists of the depictive skills are connected in the straight line with an increase in their experience on the graphic preparation. In connection with this, future teachers of depictive skills in formation of graphic skill must know the main artistic means of drawing. Here to the artistic means of drawing relate, in the first place, the basic image elements (line, types, spot, point), in the second place, of the means of their arrangement on the specific plane, and thirdly, the property of image plane. These knowledge is acquired in essence, in the process of the close connection of work with the students during the pedagogical practice of future teachers depictive skills. These knowledge is acquired in essence, in the process of the close connection of work with the students during the pedagogical practice of future teachers of depictive skills. In this case future teachers of depictive skills must previously know the characteristic special features of students in the teaching the depictive skills subject.

Now in the programs of depictive skills there included many materials in computer graphics, graphic design, and this it is necessary to receive as regularity. Therefore the problem of molding of the graphic habits of future teachers of depictive skills must be examined in the close connection with their preparation in the graphic design, computer graphics.

On the basis of these data the future specialist, who deals computer graphics, graphic design, will help the correct organization in the school of the primary stage of the realization of the demand of society for training of the specialists of design, ethno tourism, ethno design, graphic design, etc. Therefore the skills of the new pedagogical technologies are important condition in formation of the graphic habits of the future teachers of depictive skill.

The keywords: object is depictive skill, the artistic means of drawing, the graphic training of the teachers of depictive skill, computer graphics.

УДК 811.111-13

WRITING SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

A.A.Tautenbaeva, A.B.Seitesh - *Candidate of Pedagogical Sciences and Master student of Abai Kazakh National Pedagogical University Institute of Magistracy and PhD Doctorate Education*

Writing as a skill is very important in teaching and learning a foreign language; it helps pupils to assimilate letters and sounds of the English language, its vocabulary and grammar, and to develop habits and skills in pronunciation, speaking, and reading.

The practical value of writing is great because it can fix patterns of all kinds (graphemes, words, phrases and sentences) in pupils' memory, thus producing a powerful effect on their mind. That is why the school syllabus reads: "Writing is a mighty means of teaching a foreign language". Writing includes penmanship, spelling, and composition.

What is writing?

The skills-based approach views writing as a collection of separate skills, including letter formation, spelling, punctuation, grammar, organization, and the like. This approach also views writing as a product-oriented task. In this respect, McLaughlin state that writing, like many other complex tasks, requires "learners organize a set of related subtasks and their components". In contrast, the whole-language approach views writing as a meaning-making process which is governed by purpose and audience rather than by compositional rules.

From the author's point of view, a thorough definition of writing should involve both skills and meaning. This is precisely the perspective taken by Krashen who states:

Writing competence is necessary, but is not sufficient. Writers who are competent, who have acquired the code, may still be unable to display their competence because of inefficient composing processes. Efficient composing processes, writing "performance", can be developed via sheer practice as well as instruction.

The importance of writing

In the area of EFL, writing has many uses and functions. To begin with, the ability to write acceptable scientific English is essential for post-graduate students who must write their dissertations in English. Moreover, writing EFL allows for communication to large numbers of people all over the world. It also provides students with physical evidence of their achievement. This in turn helps them to determine what they know and what they don't know. As Irmischer notes, "In our minds, we can fool ourselves. Not on paper. If no thought is in our minds, nothing comes out. Mental fuzziness translates into words only as fuzziness or meaninglessness".

Writing can also enhance students' thinking skills. As Irmischer notes, "Writing stimulates thinking, chiefly because it forces us to concentrate and organize. Talking does, too, but writing allows more time for introspection and deliberation" (loc. cit.).

Additionally, writing can enhance students' vocabulary, spelling, and grammar. Finally, writing skills often needed for formal and informal testing.

The teaching and learning of writing

The skills-oriented teachers teach writing in fragmented pieces with the assumption that students cannot compose until they master the subskills that stem from writing. These subskills are taught explicitly through the use of techniques such as the following:

- 1) Copying model compositions;
- 2) Organizing a set of disorganized notes into topic areas with topic sentences and secondary points;
- 3) Rearranging scrambled sentences to make up a paragraph;
- 4) Predicting the method(s) of developing a topic sentence;
- 5) Analyzing a passage with the help of questions such as the following:
 - Which sentence states the main idea?
 - What sentences directly support the main idea?
 - What method did the writer use to develop the main idea?
- 6) Filling in the missing connectives in a composition;
- 7) Filling in the missing words or sentences in a composition;
- 8) Combining a set of sentences to make up a composition;
- 9) Writing topic sentences to given paragraphs;
- 10) Reading a passage and answering the questions about it in complete sentences to make up a paragraph;
- 11) Making a summary of a reading or listening passage using one's own words as far as possible;
- 12) Rewriting a passage from another person's point of view;
- 13) Changing a narrative into a dialog;
- 14) Changing a dialog into a narrative.

The whole language teachers teach writing by immersing students in the process of writing. In whole language classrooms, students write whole compositions and share them with the teacher or other people from the start. The following techniques are consistent with the whole-language perspective:

1) Dialogue journal writing

Dialogue journal is a long-term written conversation between a student and the teacher in or out of classroom. Students write on any topic and the teacher writes back to each student, making comments and offering opinions.

Teachers do not correct journals in the traditional sense. Rather they respond by asking questions and commenting on the content. Such responses drive the process and endow the activity with meaning.

The dialogue journal partner does not have to be the teacher and that students may be paired with each other. Rather than leaving dialogue journal topics completely open-ended, that the teacher can use it to focus the discussion on a certain topic.

In classes with word processors that are easily accessible to all students, the journal may be on a disk passed back and forth and if schools have access to electronic mail, message can be sent without the exchange of disks. With access to computer networks, students can keep dialogue journals with other students in different parts of the world.

The benefits of dialogue journal writing in general include individualizing the teaching of writing, using writing and reading for real communication, making students more process-oriented, bridging the gap between speaking and writing, developing students' awareness of the real purposes of reading and writing, helping students become more relaxed as writers, promoting autonomous learning, improving vocabulary and punctuation skills, raising self-confidence, helping students become more fluent writers, and increasing opportunities for interaction between students and teachers and among students themselves.

In addition to the above benefits, electronic dialogue journals enable students to send in their journals at any time of day or night and the respondent to answer at his/her convenience. Moreover, in a study on the difference between the discourse in dialogue journals written on paper and those sent via e-mail, Wang (1993) found that ESL students who used e-mail wrote more text, asked more questions, and used more language functions than students who wrote on paper.

According to the author's point of view, the use of dialogue journals with EFL students should move from

correspondence between students and teacher to correspondence among students themselves, and from controlled to open-ended topics.

2) Letter writing

Letter writing is another technique for immersing students in writing to a real audience for a real purpose. Students use this technique when they want to communicate through writing with someone inside or outside the school. After writing their letters, students deliver or mail them for hope that they will be answered. Respondents accept students' letters and comments on meaning rather than on form.

The most important reason for using letter writing is that students enjoy writing and receiving letters. Another reason is that descriptive, expository, persuasive, expressive, and narrative forms of writing can be practiced in letters, whether intended for real use or not.

In an effort to understand young children's abilities as letter writers, whether or not very young native English-speaking children could sustain a letter-writing dialogue. The researchers found that children, from the beginning, functioned totally efficiently and appropriately as correspondents. As the exchange progressed, children showed that they could generate novel topics, sustain topics, and when appropriate, close topics. Letter dialogue writing improved students' writing skills as well as their self-esteem.

3) Process writing

Heald-Taylor (1994), in her book, *Whole Language Strategies for ESL Students*, describes process writing in the following way:

Process writing is an approach which encourages ESL youngsters [and adults] to communicate their own written messages while simultaneously developing their literacy skills ... rather than delaying involvement in the writing process, as advocated in the past, until students have perfected their abilities in handwriting, reading, phonics, spelling, grammar, and punctuation. In process writing the communication of the message is paramount and therefore the developing, but inaccurate, attempts at handwriting, spelling and grammar are accepted.

Process writing, as described above, can improve students' writing because it encourages them to write and to continue writing whatever their ability level.

Process writing also refers to the process a writer engages in when constructing meaning. This process can be divided into three major stages: pre-writing, writing and post-writing. The pre-writing stage involves planning, outlining, brainstorming, gathering information, etc. The writing stage involves the actual wording and structuring of the information into written discourse. The post-writing stage involves proofreading, editing, publishing, etc.

Data from the National Assessment of Educational Progress (NAEP) in writing showed that "teachers' encouragement of ... process-related activities was strongly related to average writing proficiency".

The comprehensive approach holds that the process and product of writing are complementary and that a combination of both can boost writing proficiency above the levels that occur with either alone. In support of this view, Hairston (1982) states:

We cannot teach students to write by looking only at what they have written. We must also understand how the product came into being, and why it assumed the form that it did. We have to understand what goes on during the act of writing. (p.84).

Opponents of the skills-based approach claim that the teaching of writing subskills is often uninteresting. As Rose (1982) points out "Parts of the problem in teaching children the mechanics of writing is that the teaching is often uninteresting. Teachers themselves may have a distaste for the elements of grammar and punctuation" (p. 384). Such opponents add that an overemphasis on writing conventions may go get in the way of communicating meaning. As Newman (1985) puts it:

An overemphasis on accurate spelling, punctuation, and neat handwriting can actually produce a situation in which children come to see the conventions of writing as more important than the meaning they are trying to convey. (p. 28)

On the other hand, opponents of the whole-language approach claim that students cannot convey meaning without writing conventions.

From the foregoing, it is clear that just like the skills-based approach, the whole-language approach is necessary, but not sufficient for writing acquisition. Therefore, the comprehensive approach suggests the following three basic steps as a procedure for teaching writing to foreign language students:

(1) *Presentation of writing skills*. In this step, the teacher explains some vocabulary, a grammatical rule, a punctuation rule and a spelling rule. Such skills should provide the basis for the other two steps.

(2) *Guided writing*. In this step, students read a model composition. Then, under the guidance of their teacher, they use the skills explained to them in step one as well as the skills they acquired by themselves in summarizing this model composition or changing it from a narrative to a dialog or vice versa.

(3) *Independent writing*. In this step, each student independently writes a whole composition on a self-selected topic using the writing process. S/he then discusses what s/he has written other students in the class.

1. McLaughlin, B. Rossman, T., and McLeod, B. (1983). *Second language learning : An information processing perspective* . *Language Learning*, 33 (2), 135-158. p.42
2. Krashen, S. D. (1984). *Writing: Research, Theory and Applications*. Torrance, CA: Laredo Publishing Co., Inc. p.28

3. Рогова Г. В. Методика обучения английскому языку. Просвещение, 1975.
4. Irmischer W. Teaching Expository Writing. New York, 1979.
5. Atwell N. In the Middle: Writing, Reading and Learning with Adolescents. Upper Montclair, 1987.
6. Wang Y. E-mail Dialogue Journaling in an ESL Reading and Classroom. 1993.

Түйіндемe: Мақалада жалпы ағылшын тілін үйрету әдістемесінде жазу формалары қарастырылады. Заман талабына сай ақпараттық технологиялардың даму қарқынының басымдылығы соншама барлық жазу үрдісі компьютермен қамтылған. Жазу дағдысын дамыту үшін, оқу үдерісінде жаңа озық технологияларды қолдану қажет. Осы бағытта шет тілі сабағын оқыту процесінде студенттердің жазу біліктілігін қалыптастыру және дамыту мәселесі үлкен мәнге ие. Сонымен қатар мақалада шетел тілін оқыту кезінде студенттердің жазу дағдыларын дамытуды теориялық негізде қарастырылады. Жазу - ағылшын тілін оқытудағы қиын және маңызды іскерлік, жазу арқылы оқушылар, студенттер сөз қорын кеңейтіп, сөйлеу, оқу, тыңдап-түсіну іскерліктерін дамытады. Жазу іскерлігіне каллиграфия, орфография және шығарма кіреді. Қорыта келгенде шет тілінде жазуының оқыту әдіс-тәсілдері анықталып, шет тілі сабақтарында студенттердің жазу біліктілігін қалыптастыру үрдісі ашып айтылады.

Түйін сөздер: ағылшын тілінде жазу, жазу іскерлігі, шығарма, хат жазу, орфография.

Аннотация: Статья рассматривает о письменных навыках в методике преподавания английского языка. Преимущество развития современных информационных технологий, требует компьютерного написания. Нужно использовать новые технологий в учебном процессе для развития письменных навыков. Большое значение в обучении иностранным языкам в этом направлении является развитие письма у студентов. В то же время, статья рассматривает теоретическую основу в развитии навыков письма в изучении иностранного языка. Навыки письма являются сложным и важным в преподавании английского языка, студенты расширяют свой словарный запас письма, будут развиваться говорение, чтение и аудирование. Каллиграфия, орфография и сочинение являются письменными формами. Рассматриваются новые методы преподавания письменных навыков на иностранном языке, будут раскрыты формирование письменных навыков у студентов.

Ключевые слова: письменные навыки в английском языке, письменная речь, сочинение, письмо, орфография.

УДК : 378.016:811.111

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

А.Т. Әлжанова – магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ

Түйіндемe: Бұл мақалада кейс стади әдісін шет тілі сабағында қолданудың жолдары және оқу процесіндегі кейстермен жұмыс жасау сатылары, мақсаттары қарастырылған. Ол студенттерді пәнді оқуға, білімді терең меңгеруге, ақпаратты өңдеуге және талдауға, әр түрлі жағдайларды саралауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқытушының креативті ойлауын дамытып, сабақтың мазмұнын ерекше құруға шығармашылық мүмкіндігін кеңейтуге жағдай жасайды.

Кілт сөздер: кейс-технология, кейс стади, шет тілін үйрету.

Резюме: В данной статье рассматривается возможности применения одного из интерактивных методов обучения – «case study» на уроках английского языка и приведены возможности данной образовательной технологии, цели кейсов, этапы работы с ними, а также практические рекомендации. Метод case study способствует развитию у учащихся коммуникативных навыков, расширению кругозора, развитию самостоятельной, поисковой деятельности, формированию эстетических взглядов, повышению уровня компетентности.

Ключевые слова: кейс-технология, метод кейс стади, обучение иностранному языку.

Summary: This paper reflects on the types of case studies available to language learners and teachers and elaborates a methodology on how these case studies can be used in the language classroom. Case studies are extremely rich in content and can provide the learner with the potential to consolidate already acquired knowledge and train specific language and managerial skills. Language teachers inexperienced in the use of the case study method may be inhibited by the content-based nature of the case study and therefore shy away from using case studies in class. This teaching methodology should help teachers plan their classroom to ensure effective execution of a case study.

Key words: case study, case technology, teaching foreign language.

Заманымыздың өзі технологиялар кезеңі болғандықтан, қазіргі таңда оқыту технологияларының түрлері өте көп. Атап айтсақ: ынтымақтастық технологиясы, ойын арқылы оқыту технологиясы, білім беруді ізгілендіру технологиясы, дидактикалық технологиясы, ақпараттық коммуникативті технология, деңгейлеп саралап оқыту технологиясы, тірек сигналдар арқылы оқыту технологиясы, проблемалық оқыту және т.б. тізе берсе, технологиялар саны өте көп. Сіздер мен біздердің мақсатымыз – осы технологиялардың ішінен тиімдісін тандап қолдану.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев өзінің лекциясында «Осы заманғы әлем жаһандану кезеңін – адамзаттың біртұтас ақпарат және коммуникациялар кеңістігінде жан-жақты бірігу, бүкіл планетаның біртұтас экономикалық нарыққа айналу дәуірін бастан кешіруде» деген болатын. Сондықтан, қазіргі таңда көптеген инновациялық оқыту технологиялары құрылып, қолданылып жүр. Аталмыш оқыту әдістерінің ішінде кейс технологиясының да орны бөлек. «Case» сөзі ағылшын тілінен «жағдай», «жағдаят» деп аударылса, «технология» - қандай да бір ғылымда қолданылатын интеллектуалдық құралдардың, әдістер мен тәсілдердің жиынтығы. Шетелдік әдебиеттерге жүгінетін болсақ, оларда бұл технологияны «case study method» деп берген, ал ол сөзбе сөз аударғанда «кейс стади амал-тәсілі» дегенді білдіреді. Кейс-технология – оқытушы – тьюторлардың дәстүрлі және қашықтықтан консультацияларды ұйымдастыру кезінде мәтіндік, аудиовизуальды және мультимедиялық оқу-әдістемелік материалдарды жинау және оларды пайдаланушылардың өз бетімен меңгеруі үшін жіберуге негізделген.

Кейс-стади технологиясы бойынша қысқаша мағлұмат беретін болсақ, ол XX ғасырдың басында АҚШ-тың Гарвард университетінің бизнес-мектебінде енгізілді. Ол алғашқы кезде бизнес мектебінде ғана қолданылып келсе, бүгінде бұл әдіс арқылы оқытудың қолданылу аясы кеңейіп келеді. Ол құқық, мәдениеттану, медицина және т.б. салаларда жемісті қолданылуда. Қазір кейс-стади амал-тәсілін педагогикалық оқыту үрдісіне енгізу әдіс-тәсілдерін: Л.Барис, В.А.Ясвин, К.Кристенсен, Э.Хансен, М.В.Кларин, А.И.Наумова, А.М.Зобина, М.С.Керимбаева, И.В.Лепсина, Г.А.Полонский, Д.Экинсон қарастыруда.

Кейс-технологиялардың негізгі ерекшеліктері: кейс әдісі нақты жағдайлар тұрғысынан практикалық жағдайларды зерттеу; болған жағдайларды баяндау; білім алушылар проблемамен танысып, оны шешудің жолдарын іздейді. Кейс технологияларына жататын әдістер:

- жағдайды талдау әдісі;
- инцидент әдісі;
- рольдік ойындар әдісі;
- іс хабарды талдау әдісі;
- ойындық жоба;
- пікірталас әдісі;

Кейс технологиясын нақты жағдаяттар талдау әдістемесі деп те атауға болады. Бұл әдістеменің мәні едәуір қарапайым: оқытуды ұйымдастыру үшін нақты жағдаяттарды бейнелеу қажет. Студенттерге шыны өмірлік жағдаят талдауға беріледі. Берілген жағдаят тек практикалық мәселені ғана бейнелеп қоймай, сонымен қатар, сол мәселе шешімінде қолданылатын білім комплексін анықтайды. Табиғатынан интерактивті оқыту әдісі бола тұра, бұл әдістеме студенттердің оң көзқарасына ие болуда. Себебі студенттер өз ынталарын көрсете алу, өз беттерімен теориялық білімдерді игеріп, практикалық дағдыларға ие болу мүмкіндігін көрсетуде. Сонымен қатар, жағдаятты талдау студенттердің кәсіби даярлығына, олардың есеюіне ықпал етіп, оқуға деген қызығушылығымен оң мотивін оятатынын айта кеткен жөн.

Кейс-стади тәсілінде қолданылатын негізгі ұғымдар: «жағдаят» пен «талдау» болып табылады. «Жағдаят» ұғымы бірнеше мәндік мәнмәтінде қолданылады, яғни тұрақсыздықтың жоғары деңгейі күйінде сипатталады. Жағдаятқа өзгермелілік тән және бұл өзгерістер сол жағдаятқа қатысатын адамдардың іс-әрекетіне тікелей байланысты. Жағдаят біріккен күш әрекет ететін жерде, бәсеке және оның арасындағы тартыс бар жерде пайда болады. Академик С.С.Құнанбаева шеттілдік білім берудің концепциясында көрсетілгендей жалпы білім беретін оқу орындарына арналған бағдарламалар белгілі бір оқулықтарға, әдістемелік нұсқауларға негізделеді дей келе, аталмыш оқулықтар тек 4 дағдыны дамытуға бағытталған жаттығу мен ережелерден ғана емес, сонымен қатар, әр мәнмәтіннен кейін келетін шағын жағдаяттарды да қамту қажеттігін айтып көрсеткен болатын.

Оқыту үрдісінде кейс-стади амал тәсілін қолданудың бірнеше алғышарты ескерілуі тиіс, яғни бұл аталмыш кейске қазіргі таңда қолданылатын талаптар қандай, жақсы кейстердің негізін не құрайды және оларды оқыту үрдісінде қолдану реттілігі мен ережесі қандай деген сұрақтарды зерттей келе оларға жауаптарды жинақтап, кейстерді қолдануда келесідегідей ұсыныстар береміз.

Кейске қойылатын талаптар қандай?

1. Кейстің мазмұны құрастыру мақсатына нақты, тура сәйкес келуі.
2. Тиісті күрделілік деңгейінің болуы.
3. Болашақ мамандыққа байланысты оның кейбір аспектілерінен мысалдардың болуы.
4. Өте жылдам ескіріп қалмауы.
5. Бүгінгі күнге өзекті болуы.
6. Аналитикалық ойлауды дамытуы.
7. Пікірталасты тудыра алуы.
8. Бірнеше шешімге келудің мүмкіндігінің болуы.
9. Жағдаятты түсінуге көмектесетін бірыңғай ақпарат комплексі түрінде болуы.
10. Ұсынылған мәселені шешуге түрткі болатын сұрақтар жиынтығының болуы.
11. Жақсы құрастырылған кейс белгілі бір іскерліктер комплексінің қалыптасуына немесе олардың одан ары қарай дамуына негіз бола алуы.

Қандай материалдар негізінде кейстер құрылады?

- Шынайы проблемалық жағдаяттар
- Ғаламтор ақпараты
- Әдебиет дереккөздері

Әдіс студенттердің өздігінен жұмыс жасауына, белсенділігі мен бастамашылығын арттыруға және ақпаратты үйрену мен талдап қорытуға, аудитория алдында өз көзқарасын дәлелдеуге бағытталған. Кейстерді көлеміне қарай классикалық «үлкен» (20 беттен артық), орташа (5-15 бет) және мини-кейстер (1-5 бет) деп ажыратамыз. Осылардың ішінде ең тиімді қолданылатыны мини-кейстер, өйткені оларда тек қажет деп табылатын ақпараттар ғана жинақталады, шешім қабылдауға тиіс сұрақтар саны да көп болмайды. Мазмұнына қарай «иллюстративті»

(сипаттамалы) кейс, «жағдаяттық есеп» «Иллюстративті» кейсте кәсіби қырынан толық, практикалық мысалдары жақсы таңдалған, теориялық ережелері жеке көрсетілген, сәтті, сәтсіз шешімдер, ғылымда анықталмаған, дәлелденбеген мәселелер сақталады. Мұндай кейс көлемі жағынан үлкен емес. «Жағдаяттық есеп» кейсі бір ғана дұрыс жауабы бар бір есепті шешуге ұсынады және жалпылама нұсқаулық береді. Мысалы, оқу сабағын қалай жобалауға болады т.б. Кейбір «жағдаяттық есептерді» орындау барысында нормативті құжаттарды (бағдарламалар, оқу әдебиет және т.б.) басшылыққа алуға тура келеді. Әдістің «мықты» жақтары: студенттердің сабақта және одан тыс уақыттардағы белсенділіктері мен өз-өздерін дамытуларына себеп болады. Олардың шығармашылық талдау жасау, ұйымдастыру қабілеттерінің арта түсуіне негіз болады. Әдістің «әлсіз» тұстары: студенттердің де, оқытушының да дайындығы үшін қосымша уақытты қажет етеді. Оқу кейсі – аудиторияда бар мүмкіндіктерді пайдаланып нақты проблемалық жағдаяттарды шешу және талқылау жолы арқылы қарама-қарсы шешімдерді қабылдау мүмкіндіктерін құру. Кейс әдісін тиімді қолдану студенттердің шығармашылық іс-әрекеттерінің белсенділігін арттырады, оқу тобында проблемалық жағдаяттарды талқылау мүмкіндігін туғызады, өздерінің білімдері мен идеяларын біріктіреді, талқылау процесін және білім мазмұнын қадағалауға мүмкіндік береді.

Кейс технологиясын сабақта қолдану алгоритмі қандай?

I Дайындау кезеңі

Оқытушы жағдаятты, қосымша ақпарат материалдарын дайындап, пән жүйесіндегі сабақ орнын және сабақ мақсатын анықтайды.

II Таныстыру кезеңі

Шынайы жағдаяттарды талқылауға студенттерді қызықтырады.

- а) Жағдаятқа кіріспе беру,
- ә) жағдаятты сипаттау,
- б) ақпараттық материал беру,
- в) глоссарий туралы мәлімет беру.

III Негізгі (талдау) кезең

1. Оқытушының кіріспе сөзі.
2. Студенттерді топқа бөлу.(4-5 адамнан)
3. Топ жұмысын ұйымдастыру: топ мүшелерінің оқыған материалды қысқаша баяндауы, оны талқылау, проблемалық тұстарды анықтау, баяндамашыларды айқындау.
4. Пікір-таластың 1-бөлігі- шағын топтарда проблемалық тұстарды талқылау, дәлел және шешімдерді іздестіру.
5. Пікір-таластың 2-бөлігі – талдау нәтижелерін таныстыру, бүкіл топтық пікірталас, табылған шешімдер мен пікір-таласты қорытындылау.

IVҚорытынды кезең

- Талдау жұмыстар нәтижелерінің ақтық ұсыныстары студенттер бір мәселені шешудің бірнеше нұсқаларын біліп, салыстыра алады.
- Оқытушының қорытындылап сөз сөйлеуі: жағдаятты талдауға қатысты пікір айтады.
- Студенттерді бағалау (бұл сатыда дұрыс немесе бұрыс жауап деген болмайды, яғни, студенттің жағдаятты шешуде көрсеткен белсенділігі, проблеманы шығармашылық тұрғыдан қарастыруы – аналитикалық ойлау қабілеті, түрлі тиімді шешімдерді ұсына алу қабілеті үшін бағаланады. Бұл кезеңнің негізгі міндеті: кейспен жұмыстың нәтижелерімен білімділік және оқыту нәтижелерін айқындау. Сонымен қатар, бұл сатыда сабақтың ұйымдастырудың түйінді мәселелері анықталады.

Кейс- әдісін интерактивті оқыту әдісі ретінде пайдалану оң нәтижесімен ерекшеленеді, оның себебі оқыту барысында теория жүзінде алынған білімді іс жүзінде пайдалануға мүмкіндік беретін іскерлік ойын ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жағдайды талдау тіл үйренушілерге кәсіби қызығушылықты арттыруға, оқуға деген оң көзқарасының қалыптасуына көмектеседі. Кейс- стади оқытушыға өзінің творчестволық потенциалын жаңартуға мүмкіндік беретін жаңа оқыту моделі ретінде қабылданады. Мұндай кейс-технологияларды пайдалану - біріншіден, оқытушы үшін пайдасы зор, себебі, сабақты тиімді ұйымдастыруға көмектеседі, тіл үйренуші үшін де маңызды, себебі оның тақырып бойынша танымы кеңейеді.

1. <http://kazcenter.kz>Қ.С.Дүсіпбаева. 2012, Қазақ тілін оқытудағы инновациялық технологиялардың тиімді түрлері.
2. Гладких.И.В. Методические рекомендации по разработке учебных кейсов. –СПб:20.
3. Құнанбаева С.С. Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы. –Алматы: Эдельвейс,2010.- 344б.
4. Гордин В.Э. Использование кейс-метода в производственной и преддипломной практике студентов. Электрондық ресурс. <http://ejournal.finec.ru/view/?id=12>.
5. Жазыбаева Ж.С. Оқыту үрдісінде жаңа технологияларды тиімді пайдалану. Білім №4(58). Алматы, 2011 ж (45-47б.)

6. Савинова О.В. Использование кейсовой технологии в практике преподавания истории в образовательных учреждениях Тверской области. Электрондық ресурс. <http://para.by/articles/text/keis-method>.

7. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін 2015 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы. – Астана, 2004.

УДК: 378:016:811.512.122:304.4

ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «ҚҰТ» СӨЗІНІҢ ҰҒЫМДЫҚ МАҒЫНАСЫ

Н.Б.Абдрахынова - магистрант

Сүлейман Демирель атындағы университеті

Аннотация: В статье рассмотрится происхождение и смысл жизненной ценностей часто используемых выражений в жизни казахского народа «Құтты болсын» (поздравление). Задачей статьи является раскрыть смысл, место и корни слово, а также цель использования. Показать и объяснить смысл похожих выражений – это лучший способ обучить иностранцев и русскоязычных казахов к культуре и языку казахского народа.

Ключевые слова: кут (благополучие), обычай, пожелание, подарок

Аңдатпа: Мақалада қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде жиі қолданылатын «Құтты болсын» сөзінің мағынасы мен шығу тарихы, өмірлік құндылықтармен байланысы туралы сөз болады. Ол үшін «Құтты болсын» сөзінің пайдаланылатын орыны мен шығу төркіні, одан туындайтын тіркестер мәнін ашып түсіндіру қажеттілігі бар. Осы секілді халқымыздағы құндылығы жоғары, өмірімізге аса қажетті тіркестердің мәнін ұғындыру – бүгінгі қазақ жастары, тіпті орыс тілді аудиторияға қазақ халқының мәдениетін түсіндіруде таптырмас әдіс.

Кілт сөздер: құт, дәстүр, тілек, сый-сияпат.

Abstract: The article addresses the origin and meaning of life values and commonly used congratulatory “Kuttybolsyn” expressions in everyday life of Kazakh people. The object of the article is to uncover the meaning of those expressions, their origin and use. Demonstration and explanation of the meaning of similar expressions are the most efficient ways of teaching culture and language aspects for foreigners and the Russian speaking Kazakhs.

Key words: “kut” prosperity, tradition, wish, present.

Қашаннан қонақжай халқымыз дастарханнан дәм, төрінен жан кетпегенін тілеген, «қонақ келсе- құт», «құтты қонақ келсе –қой егіз табады» деп ең тәтті тамағын қонағына сақтаған. Ұрпағына ұлағат болар осындай ғұрпы бар ұлтымыз үйіне келген қонағын қадірлей білген, сый-құрмет, қошемет көрсетіп, кішілік кісілік танытқан. Есігінен кірген қонақтың аяғын құт санап бар ілтипатпен күтіп алу міндеті үй иесінікі болса, ал қонақ сол кірген есігіне жақсылық пен құт-береке тілей кіреді. Қазақта «Құтты болсын» тілегінің мәні мен күші өте жоғары. Өйткені, халқымызда кез-келген жақсылыққа, отбасында болатын жақсылықтарға тіленетін тілек. Келін түсіру салтанатында «Келіннің аяғы құт болсын!» деп тілекпен, «Келіннің аяғынан, қойшының таяғынан» деп келіннің түсуін үлкен жақсылыққа жорып, ырымдайды.

Той- томалаққа барушының "қандай тілек айтсам екен" деген ойы көп ізденушілікке жетелейтіні жасырын емес. Салтанатты жиындарда, мерейтойларда, дәстүрлі басқосуларда, кішігірім отырыстарда сөз қадірін түсінетін әрбір қазақ айтар тілегіне іштей дайындалып (тіпті кейде күні бұрын ізденіп), жүректен шыққан тілекті сөзбен әсемдеп жеткізуге тырысады. Қазіргі таңда үлкен тұсаукесерлерде де азаматтарымыз бен ханымдарымыз өз тілектерін қазақ тілінің көркем сөзімен бастауды мақсат тұтып келеді.

Отбасында болып жататын қандай да бір қуанышта жиі қолданылатын сөз - *Құтты болсын* сөзі. *Құтты болсын айту*- адамның көрген жақсылығына, қуанышына ортақтасып, сый-сияпат тарту етіп, жақсы тілек білдіру салты. [6.1576]

Енді осы құдіреті күшті сөздің беретін мағынасын орыс тілді аудиторияда тіл үйренушілерге түсіндіру, мағынасын бере отырып, қазақ тіліне, мәдениетіне, ырым-салттарына қызығушылықты арттырудың бірден-бір жолы деп санаймыз. Орыс тілді аудиторияға қазақ тілін үйретуде, нақтырақ айтқанда «Құтты болсын» секілді күнделікті тұрмыста аса қажетті тіркестер мәнін аша отырып, қолданылу аясын, орынын, айтылу мақсатын түсіндіру-осы мақаланың негізгі мақсаты болып табылады.

Өзге ұлт өкілдеріне түгілі, кейбір орыс тілді қандастарымызға да, тіпті, қала берді осы сөздің мағынасын түсіне бермейтін қандастарымыз үшін де таптырмас жақсы тәлім болар еді. Кейбір орыс тілді әдебиеттерде «Құтты болсын» сөзінің мағынасын былай береді:

«Кутты болсын айту – поздравление. Это древний обычай говорить "Кутты болсын!" при значительном событии, например, рождении ребенка. Традиционное пожелание достатка и благополучия, знак добрых чувств и умение вместе радоваться».

«Древний обычай» деп түсіндірген құттықтау, құтты болсын айту дәстүрі соншалықты «древний» емес. Қазіргі қазақ отбасында да, күнделікті өмірімізде өте қажетті, аса қасиетті осы бір тілектің мәнін тереңірек ашуға тырысып көрейік.

Жалпы, «Құтты болсын» тіркесі үлкен күшке ие. Халқымыз ежелден мағынасы мен айтылу мақсатына ерекше мән берген. Тағы бір ортақ ұғым – «құт» сөзі. «Құт қонсын!», «Құт дарысын!», «Құт-береке әкелсін!», «Құт болсын!», т.с.с; Осы «құт» сөзінің астарына тереңірек үңілсек: Құт – хакастарда адамның жаныдегенге келеді. Көне түріктерде де жанды құт деп білген. Қазақхалқында бір нәрседен қатты қорыққанда зәрем қалмады, құтым қашып кетті, яғни зәре-құты қалмады деген сөз тіркесін кездестіреміз. Мұндағы зәре-құтысөзін кейде жаны қалмады, жаным шығып кете жаздады деп те айтыпжатады. Көне түріктер құтты үшке бөлген: ауа құт, жер құт және ие-құт. Түркі тілдес халықтардың бірі саналатын Якут халқының дүниетанымында даадамның үш құты бар деп есептелінген. Олар: буор-кут (жер-құт), салгын-кут (ауа-құт), ижә-кут (ие-құт немесе ана-құт) деп үшке бөлген. Жантапсырғалы жатқан якут адамы «кутум», «сүрүм» (о жаным) деп жанқиналысын білдіреді екен. Якут халқындағы ижә-кут (ие-құт) деп отырғаны біздің қазақтағы «зәре құт»болуы керек. [4, 72 б.].

Құт сөзінің мағынасы орыс түсіндірме сөздігінде былайша түсіндірілсе: 1) богатство;достояние; мал— халықтыңқұты → скот — богатство народа2)благо;благодать;достаток;изобилие; Қаратау құт дарыған жер → Каратау — благодатная земля құт төрден кірсе, жұт есіктен шығады → где богатство, там нет места нищете (если благо появляется с тора, то джут уходит через дверь)3) құт болу → становиться благодатью құт кону → всегда быть в достатке; құты кету → сильно пугаться; душа в пяткиушла; перен. разоряться; обеднеть; құты қашу → лица на нем нет; сам не вой; перен. терять душевное равновесие құты ұшу → приходит в замешательство

Енді бір сөздіктерде құт-счастье, құтаймақ-выживать, құтты-счастливый, құттық-приветствие, құттықтамақ-приветствовать түрінде беріледі.

«Құт» сөзіне байланысты айтылатын тіркестерден мысал келтірсек: **Құтты болды.** Ырыс әкелді, ақжолтай болды, жақсы ырым болды. **Құтты болсын!** тілек. Жақсы іске айтылатын жақсылық қайырлы болсын деген мағынадағы сөз. **Құтты болсын айтты.** Қуанышқа, жақсылыққа тілек білдірді, ықыласын танытты. **Құтты жеріне (орнына, қонысына) қондырды.** А) Қызын ұзатты, күйеуге берді. Ә) Жерледі, жер қойнына берді. **Құтты жерге (орнына) қонды.** Күйеуге шықты, тұрмыс құрды. **Құтты қонақ.** Ақжолтай мейман. **Құтты қонақ болды.** **Құтты қонақ-** түскен отбасында қандай да бір жақсылық, қуаныш орын алған қонақты білдіретін ұғым. Қазақта қонақ тікелей **құтпен** байланысты айтылады. «Қонақты қондырмаса құт кетеді» деп қонақтың қонып кетуін дұрыс санаған. [6.1586]Жолы жақсы болды, ақжолтай болды. **Құтты қоныс етсін.** Жаңа көшіп келген жері жайлы, ыңғайлы, берекелі болсын. **Құтты мекен (қоныс).** Бақыт орнаған тұрақ, жайлы мекен.**Құттықта-**Біреуге құтты болсын айту, жақсы тілегін білдіру. **Құттықтас-**Игі тілек білдіру, қуанышына ортақ болу. **Құттықтасу-**Құттықтас етістігінің қимыл атауы. **Құттықтау-**Құттықтау хат // Құттықтау мәтіні жазылған.**Құттықтау хат-**Жазбаша түрде жолданған құттықтау, тілек. **Құттылық** – құтты болушылық. **Құтхана-** 1. Өз үйі, мекені, тұрағы. 2. Белгілі бір мамандық иелеріне мәдени-тұрмыстық қызмет көрсететін жеке жай.[2.856 б]

Құт— қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымындағы қасиетті ұғым.

Құт сөзі ертедегі Орхон жазба ескерткіштерінде кездеседі (“Тәңірі жарылқауымен құтты қаған болдым”, Күлтегін жазуы). Көне түркі заманында Құт сөзі төмендегідей мағыналарды білдірді: 1) жан, өмірлік қуат, рух; 2) бақыт, жақсылық; 3) сәттілік, табыс, сыбаға; 4) ұлылық, дәреже; 5) ақиқатқа жету, нұрлану,шынайы бақыт пен шаттыққа кенелу. Осыған сәйкес адам мен жан-жануарлардың, өсімдіктердің жаралу, өсіп-өну заңдары ұқсастық негізінде, екінші жағынан, күллі жаратылыс тылсым рухтарға тәуелді, тағдырдың бастауы оның көзге көрінбейтін жанында, ал оның иесі, тірі жандарға қуат беретін тәңірлер,құдайлар, күллі мақұлық Құтқа мұқтаж, ол Көк тәңірден келеді, әсіресе, ел билеушілер Құт қонған адамдар болуы тиіс деген түсінік орын алды. Өйткені ел билеушілер арқылы бұл қасиет басқа қарапайым пенделерге тарайды деген сенім болды. Тәңіршілдікте күнәһарлық туралы ұғым терең дамымағандығына қарамастан, ерте замандардың өзінде түркілерде құттылық пен құтсыздық ұғымы жеке адамның этикалық заңдарды қатаң ұстануымен байланыстырылды. Әйтсе де, көне түркі кезеңінде, сол сияқты кейінгі, исламнан тыс қалған шамандық түсініктегі Алтай мен Сібірдегі түркі тілдес халықтарда Құт туралы түсініктер тұрпайы, ескі натурализм деңгейінде, анимализм (жануарлық), табиғатқа табынушылықпен ұштасқан қалпында қалып қойғаны аңғарылады. Құт көбінесе адам мен жан-жануарлардың тууы, жыныстық өсіп-өнуі, табиғи күш-қуат, жігер, сол сияқты материалдық байлық-молшылық тұрғысынан қаралды. Құт туралы түсініктердің түп-төркіні бұлыңғыр ырымдардың жиынтығы болып қала берді; көп жағдайда мұнан тұрпайы ырымшылдық, дуа (магия), тіпті затқа табыну (фетишизм) тарап жатты. Көне түркілік діни-мифологиялық синкреттік дүниетаным аясында пайда болған Құт ұғымы кейін түркі даласындамұсылмандық сопылық ілімдердің ықпалымен дамып, руханилана түсті, табиғи-нәпсілік деңгеймен шектелмей, өркениеттік өлшемдерге көтерілді. Құттың түп-төркіні Алладан келетін киелі нұр; қуат көзі, күллі ізгілік, береке Алладан, ал оны тарататын пайғамбарлар мен әулиелер, тақуалар деген түсінік қалыптасты. Әулиелердің батасы, шын ықыласымен сыйлаған заттары арқылы (шапаны, асатаяғы, ыдысы, т.б.) адамдарға құт-береке дариды, ал ол рухани сабақтастық бойынша пайғамбардан халифаларға, халифалардан сопы-пірлерге көшіп, ұдайы жалғасып отырады деген сопылық дүниетаным етек алды. Сонымен қатар ислам дініндегі Құт, бақыт ұғымдары тек фәни тіршіліктегі бақ-дәулетті тілеумен емес, о дүниеде де мәңгілік бақытқа жетуді ойлау керек деп үйретті. ЖүсіпБаласағұнның “ҚұдағуБілігі” (“ҚұттыБілік”) поэмасы (11 ғ.) түркілік Құт ұғымының мұсылмандық-сопылық ілімдер әсерімен өзгеріске ұшырағанының дәлелі. Мұнда Құт иманмен, ақыл-іліммен тығыз байланыста қаралды. Құттың күшін табиғи өсіп-өну, көбею, баю үшін ғана пайдалану емес,

оның үлкен бір бөлігін — нәпсілік сипаттан таза рухани қуатқа айналдыру мақсаты алға тартылды. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымы мен әдет-ғұрпында Құтқа байланысты көне мифологиялық, тәңіршілдік және діни-сопылық ұғымдар біте-қайнасып, іштей астасып жатыр. Халықтық әдет-ғұрыптарда Құттың ықпалы мен көріністері сан қырлы сипатта көрініс тапқан. Мысалы, отбасының, мал-жанның өсіп-өнуі, абырой-беделдің жоғарылауы басқа қонған Құтпен байланыстырылды. Яғни, Құт “адамның басына қонатын [Бақыт Құсы](#)” деп саналды. Сонымен қатар ол тек атақты әулиелер, патшалар, т.б. ғана емес қарапайым адамдар арқылы да келетіндігі (“қойшының таяғымен, келіннің аяғымен”), не болмаса [Қыдыр](#) арқылы келу мүмкіндігі де теріске шығарылған жоқ (“Қыдырып Қыдыр-Ілияс осы елде жүр, Байларды қарастырып ескі құттан”). Әулеттің, шаңырақтың Құт-берекесін ұстап тұрған қарапайым адамдар (әйелдер, аналар), бүкіл халықтың, тайпаның, т.б. Құтына айналған тұлғалар болады деген сенім де бекіді. Құтты адамнан бата алу, отырған жеріне ырым етіп балаларын аунатып алу, сарқытын ішу, алақанына тәу ету, т.б. ырымдар қазақ халқына кең таралды. Бір кезде ата-бабаларға қонған Құт ұрпақтарына көшеді деген сенімнен аруақты сыйлау, ата-баба заңын, өсиетін қатаң ұстану, осыған орай тұқым тектілігіне мән беру туындады. Арғы бабалары арқылы шаңыраққа ұялаған Құт-берекенің арқасында кейінгі ұрпақ қиналмай бақытты, дәулетті өмір сүреді. Алайда түрлі астамшылықтар, қиянат жасау, нәпсіні тыймау, қанағат-ынсапты ұмыту, арамнан мал жинау, ұрлық ету, Құдайды, тәубені ұмыту, ғайбат сөйлеп, өсек-өтірік айту, елдің қасиетті адамдарын, ата-ананы қадірлемеу, әйелдердің ерін сыйламауы, еркектердің әйелді қорлауы, байлардың кедейлер мен жарлыларды, жетім-жесірлерді жәбірлеуі, т.б. мінез-құлық, іс-әрекеттер салдарынан бақ тайып, аруақ үркіп Құт басқа адамға, әулетке, елге ауып кетуі ықтимал деген түсінік орын алды. Дәстүрлі дүниетанымда Құттың кетуі тіл-көз тиюден, дуа-қарғыстан делінсе, [ислам](#) ойшылдары бұл құбылыстың себебін тереңнен іздеді: иманды, адал адамға қарғыс тимейді, оны [Алланың](#) өзі қорғайды деп түсіндірді.

Құт ұғымына қарама-қарсы түсініктер апат, сор, жұт, аштық, жоқшылық, құлдық, қорлық, бейнет, т.б. індет-аурулардың көбеюі, мал басының кеміп, жердің құнарсыздануы (“Құсы ұшып көлінен, құты кетіп жерінен”, [Шәңгерей](#)), өзен-көлдердің сарқылуы қай нәрсенің де құлдырауын, кері кетуін білдірді. [Қазақхалқының](#) басынанбағытайып, берекесі кеткен зар заманда, тіпті діннің өзі де құтсызданып, нәрсізденіп, нұры, рухы өшіп, яғни адамдарды, қоғамды өзгертетін күш-қуатынан, қасиетінен айрылғанын, сөйтіп сыртқы пішіні ғана қалып, сопылар, ғалымдар қауымы азғандығын халық ойшылдары ашып айтты (“Қайыр кетіп қазаннан, қуат кетіп азаннан”, Мұрат). 19 ғасырдың екінші жартысы мен 20 ғасырдың бас кезінде өмір сүрген қазақ ақын-жазушыларының шығармаларында “қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған” Құт заманды аңсау сарынымен қатар, тұтастай құтсызданған қазақ қоғамы жан-жақты көрініс тапты.

Осы «құт» сөзінен бастау алған дәстүр мәні көптеген ырымдар мен салттарға, бірталай туынды сөздердің туындауына себеп болды. Мысалы, халқымыздың кей жерлерінде тілдік қолданыста кездесетін «Құттық» сөзінің дәстүрлік мәні ашуға тырысып көрейік.

Құттық (дәстүр). Келін түсірген үй құда-құдағиларын аттандырған соң ауылдың оң жақта отырған бойжеткендері келіп «құтты болсын» айтып арнайы дәм әкеліп, сый жасайды. Сосын қыздарға лайық тағым, кесе-аяқ, көрпе-жастық, сақина, сырға сияқты әшекейлі заттар сұрайды. Бұл дәстүр ел ішінде «құттық» деп аталады. Ол «құтты болсын», «құт әкелсін» деген ізгі ойдан туған қазақ ырым, жоралғы. «Құттық» алатындар әдейі алыстан да келеді. Оларға мал, бағалы бұйымдар мен киімдер беріледі. Әрине, бұл дәулетті мырза адамдардың ғана қолынан келетін іс. Сонымен бірге бұл қазақтың салт-дәстүрге бай жомарттық, мырзалы қасиеттерінің тағы бір айқын дәлелі екенін көрсетеді.// Құттық (от слова құттықтау-поздравлять). После свадьбы и проводов сватов взрослые девушки из аула жигита приходят в дом свекра с поздравлениями и специальными угощениями и просят «құттық», то есть украшения, кольца серьги и симпатичные предметы домашнего обихода. Иногда специально приезжали поздравить издалека. Приезжих обязательно одаривали дорогими вещами, одеждой, а то и скотом. Конечно, богатые подарки поздравляющим могли делать только состоятельные люди. Но в любом случае этот обычай-показатель щедрости казахов. [3;50]

Халқымызда осы тектес сөздер жетіп артыларлық. Осындай құдіреті мен қасиетін тереңірек түсінуге қажетті сөздер мен тілектер, ырымдар мен дәстүрлер арқылы өз тілімізге өзге ұлт өкілдерінің қызығушылығын оята аламыз деген ойдамын.

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «[Қазақ энциклопедиясы](#)» Бас редакциясы, 1998 [ISBN 5-89800-123-9](#), I том
2. «Қазақ сөздігі». Алматы-2013
3. «Қазақ халқының салт-дәстүрлері»/ «Традиции и обряды казахского народа», С.Кенжеахметұлы. Алматыкітап-2007.
4. «Қазақ-хакас халықтарының дүниетанымындағы көне түрктік ортақ ұғымдар» Н.Е. Бөгенбаев
5. «Құтты болсын тойларың» - «[Өнер](#)» баспасынан 1990 ж. жарық көрген той кітабы. Құрастырған - Б. Сапаралин.
6. «Қазақтың этнографиялық категориялар: ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі». Энциклопедия. –Алматы: «Слон», 2013ж

УДК 62 (077)

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

А.Қ. Альжанов - ғылыми жетекші: п.ғ.к, доцент,

А.С. Ерсұлтанова - магистрант

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ.

Электронды оқыту Елбасы Н.Ә.Назарбаев атап кеткендей, Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті елу елінің қатарына қосылуының стратегиялық мақсатына сәйкес келетін білім беру саласының негізгі міндеттерінің бірі ретінде қарастырылуы қажет. Сондықтан электрондық оқыту жағдайын, яғни ақпараттық және коммуникациялық құралдарының (АКТ) білім беру саласына қолданылуын түбегейлі зерттеу бүгінгі күннің кезек күттірмейтін мәселесі.

Қазіргі АКТ құралдары және олардың жалпы орта білім беруде қолданылуынан оқушы мен оқытушылар арасындағы қатынаспен қатар, оқыту және оқушының компьютермен және оған орнатылған программалық қамтамасыз етілуімен қатынасы пайда болады. Мұндай сұхбатты ұйымдастыру мүмкіндіктерін меңгеру оқыту жүйесінің тиімділігін құру тұрғысынан өте маңызды. Қазіргі оқытушы оқушыларды оқытуда қолданылатын әртүрлі АКТ құралдарымен сұхбатты ұйымдастыру ерекшеліктерін ескеруі және білуі қажет. Әрбір АКТ нақты құралымен сұхбатты ұйымдастыру екі негізгі қызметті атқарады: компьютерлік программаны басқаруға арналған сұхбат және оқушыларды оқыту барысында пән терминдері аймағында ұйымдастырылған сұхбат. Мұнда қолданушы интерфейсі ұйымдастыру оқушылардың АКТ оқу құралдарымен сұхбатының көрінетін ішкі жағын бейнелейді. Мұндай сұхбатты, басқаша жағынан ақпаратты компьютерге енгізу және оқытушы немесе оқушының оны меңгеруі үшін ақпаратты шығару ақпараттық технологиясы ретінде түсіндіруге болады.

Оқытушы, оқушының және компьютерлердің қарым-қатынас траекториясы алдын ала белгілі емес және сұхбат барысында туындайтын мазмұндық бағытта беріледі. Жалпы орта білім беруде қолданылатын АКТ құралдарының көпшілігінде, оқытушы мен оқушының басқаруымен үдеріс жүретін «иерархия тармақтары» алдын-ала беріледі. Егер педагогтар немесе оқушылар қажетті «тармаққа» түспесе, компьютер қолданушының қателескендігі және қайтадан орындап көру қажеттігі немесе адамдардың арасындағы қатынасты сипаттайтын басқа тармақ тұрғысынан қайта қарау қажеттігі туралы мәлімет береді[1].

Білім беруде қолданылатын қазіргі АКТ құралдары оқуды имитациялық үлгілегенде өздігімен шығармашылық үдерістерді қамтымайды, «интеллектуалдық ойын» режиміне енгізеді, оқытудың осы формасында АКТ құралдарын қолдану нәтижелі болады. Осыған ұқсас ақпараттандыру құралдары оқытушыға осындай оқыту ортасын құруға көмектеседі, ол оқушылардың ойлауын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

АКТ құралдарымен оқушылардың жұмыс жасау үдерісінде ойлау әрекеті реттеледі және өзгереді: тұлғаның қорғау механизмдерінің, мақсатқа жетудің субъективтік деңгейінің рөлі артады, іс-әрекетті бақылау механизмдері қайта құрылады, мотивация трансформацияланады. Мотивациялық аймаққа әсер ету білім беру мақсатын басқаруға мүмкіндік береді. Білім беру үдерісінің қатысушыларының арасында білім беруде ақпараттық және телеқатынасты технология құралдарын қолданумен анықталатын қатынастың жаңа түрі пайда болытындығын айтуға болады.

Жалпы орта білім беру жүйесінде қолданылатын АКТ құралдарының көпшілігінің интербелсенділігі, оқушыға компьютерлік программамен белсенді әсер ету мүмкіндігін беруді білдіреді. Оқушылар мен ақпараттандыру құралдарының оқу сұхбаты үшін бірыңғай шарт қойылуы қажет, ұйымдастыру принциптері және оқытудың немесе ақпараттандыру технологиясында қолданылатын нақты әдістемелік жүйенің ерекшелігінен тәуелсіз стилі болуы тиіс.

Сұхбаттың астарында екі жақ та қатысатын ақпарат алмасу түсіндірілетіндігін айта кету қажет. Ғылымда сұхбатты кеңінен түсіну кездеседі, оның негізгі белгісі сөйлесушілердің арасындағы сөздік қормен алмасу емес, әртүрлі позицияның кездесуінде [2].

АКТ құралдарымен ұйымдастырылатын сұхбат тілі, екі қарама-қайшы талаптарды қанағаттандыруы тиіс: табиғи тілге көбірек жақын болу және хабарламаларды талдау жүйесінің жұмысын қатамасыз ету үшін формализацияға жол беру. Бұдан, бұл талаптарды орындау бірқатар проблемаларды туғызады: АКТ құралдарымен қолданушының табиғи тілдегі қатынасы оқушылар үшін тиімді, бірақ нақты ақпараттандыру құралдарын құру үдерісінде жүзеге асыру қиын.

Табиғи тілде қатынас жасау предредаторы және морфологиялық, синтаксистік және семантикалық талдауы бар арнайы жүйенің есебінен АКТ құралдарының әртүрлі түрі үшін ұйымдастырылуы мүмкін. Көптеген сөздер мен сөзтіркестерінің мағыналық біркелкісіздігі қиындық тудырады. Бұл проблеманы шешудің мүмкін болатын жолдары оқытушылар мен оқушылардың табиғи тіліне кейбір болымсыз шектеулерді (мүмкіндігінше максималды бірыңғай және әмбебаптығы) енгізу болуы мүмкін, олар оқушылардың іс-әрекетіне, олардың ақпараттық технологияларға қатынасына айтарлықтай әсер етпеуі қажет.

АКТ білім беру құралдарымен жұмыс барысында оқытушы мен бір оқушының сұхбатына сәйкес бірдей өзара әрекет деңгейін тиімді деп есептеуге болады.

Білім берудің АКТ құралдарын құруға нақты ұсыныстарды қолдану жағдайында, олар арқылы тек қана қатынас үлгіленбейді, сонымен қатар мектептегі оқытуды жағымды эмоционалдық климатпен қамтамасыз ететін оқушы

тұлғасының дұрыс қалыптасуы және мотивациясын дамыту үшін қойылатын шарт құрылатын педагогикалық қатынас үлгіленеді.

Оқушы мен АКТ құралдарының арасындағы тиімді сұхбаттың маңызды алғышарттарының бірі әлеуметтік арақашықтықты сақтау болып табылады. Бұл арақашықтықты қысқарту, оқыту барысында педагог авторитетінің жоғалуына әкеледі. АКТ ды қолдану арқылы мектептегі оқыту практикасында бұл кемшілік «сен» деп қатынас жасаумен анықталады, оның нәтижесінде мектеп оқушыларында АКТ оқыту құралын басқа жағдайда қолдануға тілегі болуы мүмкін. Мұндай талпыныс оқушыларда, әлеуметтік арақашықтық үлкен болғанда, оқушылардың өзімшілдігіне нұқсан келтіретін компьютердің репликасы категориялық түрде берілгенде пайда болады.

Сұхбаттың педагогикалық бағыттылығы, яғни оқу мақсатына жетуге бағытталуы өте маңызды. Басқа оқушымен АКТ құралдары арасындағы сұхбатқа қойылатын айтарлықтай талаптар, қарапайымдылық және жауапты енгізу уақытының аздығы болуы қажет. Сұхбат оқушылар өздерінің жауабын компьютерде қалай беру қажеттігі туралы емес, қалай беру қажеттігі туралы ойланатындай құрылуы тиіс [3, 4].

Оқушылар мен білім берудің АКТ құралдары арасындағы сұхбаттың ашықтығы мен тездігін қамтамасыз ету үшін қолданушы интерфейсін рационалды түрде ұйымдастыру қажет. Оқушы үшін де ақпараттандыру құралдарымен жұмыс жасау ережесін тез меңгеру мүмкіндігі қамтамасыз етілуі тиіс. АКТ құралдары өз қызметінің құрылымдық тізімін көрсете білуі, өз жағдайын және әрекетін түсіндіруге қабілетті болуы тиіс. Қолданушы интерфейсін дайындауда мүмкіндігінше жетекші фирма-өндірушілердің программалық қамтамасыз етілуінің стандартын ұстанған дұрыс.

Адам және АКТ құралдары арасындағы өзара сұхбаттық әрекет және сыртқы түр түсінікті, ыңғайлы болуынан оқушының нақты оқытушы компьютерлік программамен қатынасы тәуелді болады.

АКТ құралдарының көмегімен оқыту оқытушының жетекшілігімен, немесе АКТ оқытушы құралының көмегімен орындалады. Сұхбаттар жүйесін білім беруде оқытудың екі нұсқасының қайсысын қолдану ұсынғандығына байланысты жоспарлау және құру қажет.

Оқытушымен оқыту барысында АКТ құралдарымен оқушының арасындағы сұхбат қысқа болуынан экраннан ақпаратты оқу уақыты қысқарады және талдау мен шешім қабылдауға көп уақыт қалады. Ақпарат жеткіліксіз болса, оқытушы толықтыра алады.

Оқытушылар мен оқушылардың АКТ құралдарымен танысу және операция жұмысын жеңілдету үшін мұндай құралдарды кіріктіріп және унификациялау арқылы қолдану қажет. Шынында, бұл жағдайда біз компьютермен сұхбаттасу және білім беруді ақпараттандыру құралдарын унификациялауды үдерісін ұйымдастыра аламыз, унификация АКТ құралдарының интерфейсін құру принциптерінің бірлігін білдіретін, оның салдарынан оқушымен өзара әрекет оңтайланады. Өз кезегінде, сұхбатты ұйымдастыру принциптерін сақтау бірлігі АКТ құралдарының унификациясының маңызды факторы болып табылады.

1. Лапчик М.П. Актуальные проблемы массового внедрения электронного обучения //Материалы V международной научно-методической «Математическое моделирование и информационные технологии в образовании и науке». – Алматы, 2010. Том 2. – С.156-161

2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. // Под ред. Е.С. Полат. / М.: «Академия», – 2001.

3. Панюкова С.В. Информационные и коммуникационные технологии в личностно ориентированном обучении. // М.: ИОСО РАО – 1998, 225 с.

4. Бидайбеков Е.Ы., Исабаева Д.Н., Ошанова Н. XX ғасырдағы білім беру және ақпараттық технологияларына кіріспе. А., 2010. – 210 б.

Аннотация: В данной статье излагается мысль о значении и роли интерактивных технологий в электронном обучении. Современные средства ИТТ и их использование в образовании приводят к тому, что наряду с общением учащихся и преподавателей появляется общение преподавателей и учеников с компьютером и установленным на нем программным обеспечением. Изучение возможностей организации такого диалога оказывается очень существенным с точки зрения построения эффективных систем обучения.

Интерактивность большинства средств ИТТ, применяемых в системе образования, означает, что ученику предоставляется возможность активного взаимодействия с компьютерной программой. Должны быть созданы единообразные условия для учебного диалога обучающегося и средств информатизации – диалога, принципы организации и стиль которого не зависят от специфики конкретной методической системы обучения или применяемой технологии информатизации.

Abstract: This paper presents the idea of the importance and role of interactive technologies in e-learning. Modern tools and their use of ICT in education lead to the fact that along with communication students and teachers receive communication teachers and students with a computer and installed software on it. Explore possibilities of such a dialogue is very important in terms of building effective systems of education.

Interactivity means ITT most used in the education system, means that the student is given the opportunity to actively interact with a computer program. Should be created uniform conditions for student learning dialogue and means of information - dialogue, principles of organization and style of which do not depend on the specific methodical system of training or technology information.

ӘОЖ 159.9.018.4

АНАЛИТИКАЛЫҚ БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ЭКСПЕРТТІК БАҒАЛАУ ЖҰМЫСТАРЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮРДІСТЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

А.С. Нуржигитов – педагогика және психология магистрі., аға оқытушы

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Университеті

Адамзат қоғамның дамуы тарихының қай кезеңінде болмасын, жастарға өмір талабына сай білім беру және білім беру ісін жетілдіріп отыру аса маңызды міндеттердің бірі болып келді. Бұл жөнінде Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың ««Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» деп аталатын Қазақстан халқына Жолдауында. «Білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары» деп арнайы бөлімді қарастыруы қозғалып отырған мәселенің өзектілігін нықтай түседі [1].

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының Білім беру заңында бұл мәселе «баршаның сапалы білімі мен білім беру жүйесін дамытудың басымдығы» деп қарала отырып. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың алғы қағидаларының бірі ретінде танылған[2].

Осындай алғы шарттарды негізге алған еліміздегі орта білім беру жүйесі, білім беру ісінің тиімділігін еселеуді негізгі бағдары ретінде ұстанып отыр. Осы мақсатта елімізде көптеген жұмыстар атқарылуда. Бұған мысал ретінде елімізде арнайы бағытта жұмыс атқарып жатқан мектептерді, гимназия, лицей, гимназиялық және лицейлік сыныптары бар мектептер, жеке пәндерді тереңдетіп оқытатын білім беру мектептері мен сыныптарын, авторлық және жеке меншік мектептерді келтіруге болады. Тіптен бүгінгі күні Республикада оқытушылардың заманауи уақыттың талабына сай біліктілігін көтеру мақсатында, шетелдік озық тәжірибелерді жинақтаған «Өрлеу» бағдарламасы жұмыс істеуде.

Қазіргі уақытта нарықтық қоғамдағы көптеген қиындықтарға қарамастан, мектеп бала тәрбиесі мен білім беру жұмыстарын ұйымдастырушы, негізгі институттардың бірі болып қала береді. Осындағы педагогикалық үрдістің нәтижелі болуының бала тәрбиесіндегі орыны ерекше екендігі айтпасада белгілі. Дегенмен ондағы жұмыстардың нәтижесін талдап, педагогикалық үрдістің барысына түзетулер енгізіп отыру үшін арнайы бақылау және бағалау жұмыстары қажет. Себебі, жалпы педагогикалық жұмыстың нәтижесі, мұғалімнің педагогикалық үрдіс жөніндегі ақпаратты тікелей игерумен байланысты болып отырады.

Мұнда психологиялық зерттеу жұмыстарының тиімді нәтиже беру мүмкіндігі бар. Себебі баланың тұлғалық қасиеттері мен қабілетін дамыту мәселесі, оқу-тәрбие үрдісінің негізгі міндеттерінің бірі болғаныменен, оның сол уақыттағы жағдай мен даму көрсеткішін анықтап, педагогқа бағдар беру психологиялық танымның басты тақырыбы болып табылады.

Педагогикалық үрдістің барысында педагог қажетті сапаларды сіңіруі арқылы, бала бойындағы қабілеттерді дамытып отырады. Адам қабілеттерінің қалыптасу және дамуы жөнінде заңдылықтарды, олардың оқушының бойында қалыптасу деңгейінен хабардар болуы, педагогқа оқу-тәрбие үрдісінде қажетті деген әдіс-тәсілдерді дәл, тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

Осы мәселе төңірегінде Р.С.Немов өзінің «Психология» деген еңбегінде педагогикалық үрдіс барысындағы психологиялық жұмыстар, оның ішінде зерттеу жұмыстардың қажеттігіне қатысты біраз мәселені қозғап өткен. Олардың бір қатарына тоқталып өтер болсақ, педагогикалық үрдіс барысында психологиялық зерттеу, оның ішінде аналитикалық бақылау және эксперттік бағалау жұмыстарын пайдалануға негіз болатын мүмкіндіктер мен себептерді анықтауымызға болады:

1) Педагогикалық жұмыстарға кіріспес бұрын баланың қандай мүмкіндіктері бар, неге бейім, алған тәрбиесі жөнінде анықтап алған дұрыс. Бұл жұмыстарсыз басталған педагогикалық үрдісте қажетті нүктеден бастау мүмкіндігі кеміп, нәтижесі қойылған мақсатқа жетпей, үлкен кемшіліктерге ұрындыруы мүмкін;

2) Педагогикалық үрдіс барысының нәтижесі бала бойындағы психикалық қасиеттердің дамуымен тығыз байланысты болғандықтан, педагогикалық үрдістің барлық мәселесін психологиялық жұмыстардың көмегімен оларды бір жақты шешіп тастау мүмкін емес. Себебі педагогикалық үрдістің барысында педагогтың көптеген психологиялық мәселелермен бетпе-бет ұшырасып, олардың түйінін тарқатуына тура келеді;

3) Балалар арасындағы айырмашылықтар ертерек мектепке дейінгі уақыт аралығында пайда болып, көрініс береді. Педагогикалық жұмыстар осы ерекшеліктерді ескере отырып ұйымдастырылуы қажет. Олардың арасындағы айырмашылықтар жөніндегі жеткілікті ақпаратты, психологиялық зерттеу жұмыстарына бере алады;

4) Ұжым бала тәрбиесіндегі елеулі факторлардың бірі. Мұнда баланың тұлғалық қалыптасып, дамуына ұжымның үлкен ықпалы тиері сөзсіз. Әдетте мұндай ұжым ішіндегі топтар арасында күрделі психологиялық қарым-қатынас орнап жатады. Оқу тәрбие үрдісі жеке тұлғаға бағытталып ұйымдастырылғаныменен айтылып өткен күрделі қарым-қатынастар арасында өзінің тәрбиелік күшін жоғалтып алуы мүмкін. Мұнда педагог балалар арасында қандай қарым-қатынастың орын алғандығын анықтап алғаны дұрыс. [3.6].

Жалпы алғанда педагогикалық үрдістің барысында аналитикалық бақылау әдістерін жүйелі пайдаланып отыруы, баланың қалай дамып жатқанынан толық ақпарат алып, кетіп жатқан кемшіліктерді анықтап, жұмыс қажетті бағытта ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Себебі дәл осы жұмыстар арқылы біз педагогикалық үрдіс барысының нәтижесі мен қажетті бағдарды ала-аламыз.

Сонымен «Аналитикалық бақылау» дегеніміз не? Ол басқа зерттеу әдістерінен несімен ерекшеленеді. Ол қай жерде, қалай қолданыс табады және оның дәлдігін қалай қамтамасыз етеміз деген мәселеге тоқталып өтейік.

Аналитикалық бақылау әдісінің ерекшелігі орындаушы белгілі бір қатаң әдісті пайдаланады: зерттеуші бақыланушының әрекетінің қай тұсын тіркеуді біледі және осы тіркелген іс-әрекет негізінде бағалайды.

Аналитикалық бақылау жұмысының тағы бір ерекшелігі. Бақылаудан алынған белгілер саны. Бұл бақылаудың іздеу және стандартты түрлерін ажырататын критикалық тұсы. Бақылау әдісінің анықтаушы түрінде негізгі міндет ретінде бақылау белгілерін іздестіру мен анықтау сипаттау болып келеді. Мұнда әңгіме қажетті психикалық көріністің кез-келген белгісіне байланысты болып отыр. Қажетті психикалық көрсеткіш анықталғаннан соң бақылау зерттеу жұмысы аналитикалық деп аталады, себебі, мұнда алынған белгілерге қатысты талдау жұмыстары жүргізілді.

Мысал үшін баланың емтихан уақытындағы психологиялық жай-күйін қарастырып көрелік. Әдетте бұл жиі емтихан тапсырып, өзінің әдетті ісіне айналдырып алған бала үшін қиындық тудырмағанымен, емтиханды алғаш тапсырып отырған балаға ерекше жағдай болып көрініп, бір қатар қиындықтар тудыруы мүмкін. Ал мұндағы бақылаушының міндеті, бұл өзгерістің барлығын арнайы шартты белгілермен анықтап белгілеп отыруы шарт. Мысалыға дене діріліне 1 бал, дауыс діріліне 1 бал, бет келбетіндегі өзгерістер мен қан қысымынан адамның қысылуы 1 бал т.б. Бақылау жұмыстарын арнайы кестелік әдіспен тіркеп отыруымызға болады /кесте 1/.

Бізге өзімізді қызықтырған құбылысты зерттеу үшін көбіне бақылау әдісін қолдануды жөн деп санап, зерттеудің оңтайлы әдістері болмаған жағдайда, осы әдісті пайдалануға тырысамыз. Әдістемелік тұрғыдан өзін жетілдірмеген зерттеушілер «Сырттай бақылай берсек – бір ерекшелікті көріп қалармыз» деген оймен жүйесіз бақылау жүргізуі мүмкін. Мұндай зерттеу жұмысының нәтижесі алға қойған мақсатты қанағаттанарлық шамаға да жеткізе алмайды. Бақылау жұмысы дұрыс ұйымдастырылған жағдайда, оның минималды ұйымдастырылған түрінің өзінен тиімді нәтиже алынған болар еді.

Зерттеу жұмысының барысында аналитикалық бақылаудың тиімді жүзеге асуы үшін бірнеше жағдайлар қаралуы керек. Олар:

1) Бақылаудың мақсаты мен пәнін анықтау керек. Біз қандай мақсатпен және не үшін бақылап жатырмыз деген сұраққа жауап бере алуымыз керек. Бақылаушы өзінің зерттеулерінің пәні болып табылатын бірнеше психикалық қасиеттерді таңдап алуы шарт;

2) Бақылаудың өткізілу жобасының болуы. Бұл бақылау жұмысының қандай жағдай да орындалатындығын, қанша объектіні, қанша уақыт бақылайтындығын және қандай ығрақта жүретіндігін белгіленуі керек. Мұнда ескере кетер бір жағдай, бақылау жұмыстарын ұйымдастыру барысында 7 адамнан артық объектіні бақылау тиімсіз болып есептелінеді.

Өзіміз байқағандай аналитикалық бақылау жұмысы белгілі бір деңгейде күш салуды қажет етеді. Сондықтан оның сенімділігін қамтамасыз ету үшін эксперттік бағалау жұмыстары пайдаланылады. Эксперттік бағалау жұмыстары психодиагностикалық жұмыстардың барысында түрлі мәселелерді шешу мен түрлі жағдайларға қатысты өте кең көлемде пайдаланылады. Әдетте эксперттік бағалау жұмыстары «аналитикалық бақылау» жұмыстарымен байланысты ұйымдастырылады. Мұнда бақыланушы объектіні қоса бақылау үшін қосалқы тәуелсіз бақылаушы-кодтаушылар стандартты бақылау жұмыстарына тартылады. Сонымен қатар барлық бақылаушылар бір уақытта бақылау жүргізіп, видеожазбамен жұмыс жасайды. Мұнан соң алынған мәліметтерді қосалқы зерттеушілердің берген бағасы мен бірге университет деңгейінде білімі бар танымал психологқа апарып талдауға беріледі.

Мұнда бақылаушылар арасындағы көрсетілген өлшемдердің коэффициенті неғұрлым жақын болса мұндағы зерттеу жұмысының сәйкестік, сенімділігі соғұрлым дәл болмақ.

Бақылаушылардың жұмыстарының арасында бір мәселеге қатысты бағалаудағы 1 айырмашылық, жұмыстың дәлдігі мен сенімділігіне күмән туғызып, жүйелік қателіктерге жол беруі мүмкін. Мұндай жағдайда тәуелсіз бақылаушылар арасындағы жұмысқа «өзара келісім» әдісі пайдаланылады.

Бақылау жұмысының дәлдігі мен сенімділігін анықтау практиктердің жұмысына кірмейтіндігі белгілі. Мұнымен стандартты бақылау жұмысын өңдеушілер айналысады. Мұнда бақылаушы адамдардың квалификациялық деңгейі де ескерілуі шарт. Бұл үшін бақылаушылар арнайы дайындықтан өтіп, белгілі бір талаптарға жауап беруі шарт.

Эксперттік бағалау жұмыстарының барысын даярлаудың мазмұнының жалпы логикасы осылайша жүзеге асады.

Бақылау жұмыстарының нәтижесінің сенімділігі ондағы бақылаушы кодтаушылардың санына да байланысты. Себебі, бір бақылаушының жіберген қателігі қалған бақылаушылардың есебінен дұрысқа шығып отырады. Эксперттік бағалау жұмыстарында біз жиі жалпы жиынтық бал шығару мәселесімен ұшырасамыз. Бұл әрине эксперттік бағалаушылардың түрлі белгілерге қарап берген бағаларына қарап жасалынады. Бақыланушының жалпы бағасы тәуелсіз сарапшылармен беріледі. Мұнда бағалау жұмыстары үшін арнайы өлшемдер қажет. Педагогикалық үрдіс барысының нәтижесін анықтау үшін мынандай талаптар қатарын негізгі өлшем ретінде алып қарастырсақ болады;

1) мектепте оқытушының сабақты түсіндіру уақытында белсенді қатынасып, жаңа материалды қабылдап меңгеруі;

- 2) кітаптан және өзгеде оқу материалдарынан жаңа материалдарды меңгеруі;
- 3) жазбаша тапсырмаларды орындаудағы жылдамдық пен дәлдік (өз бетінше, практикалық және бақылау жұмыстары);
- 4) түрлі үй тапсырмаларын уақытында орындау, тапсырмаларды толық тиянақты орындалуы;
- 5) өз орынында сәтті жауап бере алу қабілеті;
- 6) меңгерілген материалды тақтаға шығып сәтті баяндап бере алуы, қойылған сұрақтарға қатысты түсінік бере алуы;
- 7) бұрын игерілген материалды жаңа материалмен байланыстыра алуы (жаңа және өткен материалды салыстыра алу қабілеті, осының негізінде дұрыс таңдау жасауы), өз бетінше талдау, нақтылау, жинақтау жұмыстарын жүргізе алуы.

Мұнда ескеретін бір жағдай, бұл талаптарды негізгі өлшем ретінде қарастыруда тағы бір мынадай мәселе туындауы мүмкін. Мысалға оқушының жалпы білім көрсеткіші, барлық пәндердің бағасының жиынтығы негізінде анықталады. Алайда мұнда негізгі пәндер атап айтқанда математика, туған тілі деген сияқты пәндер, қалған пәндермен бірдей бағаланама деген мәселеге назар аударған дұрыс. Мұндағы салмақты апта ішінде бөлінетін сағаттың санына шағыпта қарастырған дұрыс.

Оқыту мен тәрбиелеу ісінде психологиялық зерттеу жұмыстарының орыны ерекше. Педагогикалық үрдіс барысында аналитикалық бақылау және эксперттік бағалау жұмыстарын пайдалану көзделген мақсаттың сапалы жүзеге асуына ықпалын тигізеді.

Кесте 1.

Бақыланып алынған мәліметтер өңдеу формасы

Бақылау жағдайы: сұрақты баламен талдау				
Бақылау барысы №	1	2	3	4
1. Қуатов А.	Д.д	Дау.д	Бкө.м.к.к.ж	-
2. Әзімханова Б.	-	Дау.д	—	-
3. Қалбаев П.	Д.д	-	Бкө.м.к.к.ж	-

1. «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан.

2. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі N 319 Заңы "Егемен Қазақстан" 2007 жылғы 15 тамыз N 254-256

3. Р. С. Немов. Воспроизводится по: [Немов Р. С. Психология. – 4-е изд. – М.: ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1. Общие основы психологии](#)

Абстракт: Адамзат қоғамның дамуы тарихының қай кезеңінде болмасын, жастарға өмір талабына сай білім беру және білім беру ісін жетілдіріп отыру аса маңызды міндеттердің бірі болып келді. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдардағы білім беру ісіне баса назар аударылуы, осы секілді уақыт талабымен өзекті болып отырған, маңызды мәселе. Бұл жөнінде Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың ««Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» деп аталатын Қазақстан халқына Жолдауында. «Білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары» деп арнайы бөлімді қарастыруы қозғалып отырған мәселенің өзектілігін нақтай түседі[1].

Осындай алғы шарттарды негізге алған еліміздегі орта білім беру жүйесі, білім беру ісінің тиімділігін еселеуді негізгі бағдары ретінде ұстанып отыр. Осы мақсатта елімізде көптеген жұмыстар атқарылуда.

Педагогикалық үрдістің барысында педагог қажетті сапаларды сіңіруі арқылы, бала бойындағы қабілеттерді дамытып отырады. Адам қабілеттерінің қалыптасу және дамуы жөнінде заңдылықтарды, олардың оқушының бойында қалыптасу деңгейінен хабардар болуы, педагогқа оқу-тәрбие үрдісінде қажетті деген әдіс-тәсілдерді дәл, тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда педагогикалық үрдістің барысында аналитикалық бақылау әдістерін жүйелі пайдаланып отыруы, баланың қалай дамып жатқанынан толық ақпарат алып, кетіп жатқан кемшіліктерді анықтап, жұмыс қажетті бағытта ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Себебі дәл осы жұмыстар арқылы біз педагогикалық үрдіс барысының нәтижесі мен қажетті бағдарды ала-аламыз.

Оқыту мен тәрбиелеу ісінде психологиялық зерттеу жұмыстарының орыны ерекше. Педагогикалық үрдіс барысында аналитикалық бақылау және эксперттік бағалау жұмыстарын пайдалану көзделген мақсаттың сапалы жүзеге асуына ықпалын тигізеді.

Абстракт: Одним из наиболее важных и изгуби распространенных факторов в развитии общества является присвоение знания и образования у молодежи. Об этом неоднократно отмечалась в стратегии «Казакстан-2050» президентом страны Н.А. Назарбаева «Образование и профессиональные навыки это - основной путь в подготовки кадров В данное время, не смотря на трудности, одним из важных и актуальных тем является воспитание детей. Благодаря этим усердным работам высококвалифицированных преподавателей, мы достигли наилучшего результата. Однако, исследуя результаты педагогического процесса с помощью введения корректировки необходима, провести анализ. Результат общего педагогического

состава взаимосвязаны с педагогическим процессом. Так же, рассматривается эффективность психологических исследований.

В последствий психологического процесса используется аналитическое наблюдение, для того чтобы получать информацию о ребенке в полном объеме. Благодаря этим работам мы получаем результат в педагогическом процессе.

Абстракт: One of the most important and izguba of widespread factors in development of society is assignment knowledge and a brazovaniye at youth. About it it was repeatedly noted in strategy of "Kazakstan-2050" by the president of the country of N. A. Nazarbayev "Education and professional skills it is the main way to trainings.

At present, despite difficulties, one of important and hot topics is education of children. Thanks to these hard works of highly skilled teachers, we reached the best result.

However, investigating results of pedagogical process by means of introduction of adjustment it is necessary, to carry out the analysis. Result of the general teaching staff are interconnected with pedagogical process. Also, efficiency psychological research is considered.

In consequences of psychological process analytical supervision to receive information on the child in full is used. Thanks to these works we receive result in pedagogical process.

Тірек сөздер: педагогикалық үрдіс; бақылау; эксперттік бағалау; аналитикалық бақылау.

Ключевые слова: педагогический процесс; наблюдение; экспертные оценки; аналитическое наблюдение.

Keywords: pedagogical process; observation; expert evaluations; analytical observation

ОӘЖ 348.016.81

КӘСІБИ БАҒЫТТАЛҒАН ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА КЕЙС ӘДІСІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Шет тілі : екі шет тілі - магистрант Т.Данияр Абай атындағы ҚазПҰУ

А.А. Таутенбаева - п.ғ.к, доцент

Отандық білім беру жоғары оқу орнындағы оқытушыларға аса үлкен біліктілік пен жауапкершілік жүктей отырып бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеуді көздейді. Қазақстан Республикасының Президенті Назарбаев Нұрсұлтан Әбішұлы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» деп аталған халқына Жолдауында «Өмір бойы білім алу» әрбір қазақстандықтың жеке кредосына айналуына тиіс. Біз кәсіптік және техникалық білім берудің мазмұнын толық жаңартпақ ниеттеміз.» деп атап көрсеткені баршаға мәлім. [1;1]

Осыған орай оқу үрдісі әрқашан жаңарып, жоғары нәтижеге қол жеткізу үшін түрлі ғылыми –әдістемелік толықтырулар енгізілуде. Ғылым әрдайым дамуда себебі қоғам дамуда, ал шетел тілінің халықаралық деңгейдегі, саяси экономикалық, саяси әлеуметтік шенберде сұранысы ұлттардың қарым-қатынасын күшейтіп, шетел тілін оқытудың тиімді жолдарын қарастырып оны дамытуды көздейді. Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында кәсіби бағытталған шетел тілі стандартқа енгізіліп, білім алушылар шетел тілін өз мамандығына сәйкес меңгереді. Кәсіби-бағытталған шет тілін оқытудың негізгі мәні – студенттің жеке басының кәсіби даму маңыздылығының қалыптасуы мен қосымша кәсіби білім алу мақсатында, шет тілі мен мамандыққа байланысты арнайы пәндердің ықпалдасуында. Бұл мезетте шет тілін білу – студенттердің жеке басының кәсіби дамуы мен олардың кәсіби хабардарлығын жақсарту мақсатында қарастырылады. Сонымен қатар студенттердің шет тілін жетік біліп шығуы – жоғары оқу орны түлегінің болашақта білікті маман ретінде шетелдік серіктесімен іскерлік қарым-қатынасты жүзеге асыра алатын, кәсіби білікті маман иесіне қойылатын талаптың негізгі шарты болып табылады.

Шетел тілін оқытудағы талап тіл меңгерту үрдісінде ұлтаралық қатысымды негізге ала отырып сол халықтың мәдениетіндегі ұлттық ерекшеліктерді сыйлап, құрметтеуге бағытталады. Қатысымға түскен ұлт өкілдері өз халқының мәдениетін, ұлттық ерекшелігін шет тілі арқылы жүзеге асырады. Студенттердің тілдесім мәдениетін қалыптастыруда шетел тілі оқытушылары оқыту барысында ең тиімді жаңа технологияларды таңдай отырып тәжірибеге енгізіп оның нәтижелі болуын қамтамасыз етеді. [2;33]

Жаңа технологияны меңгеру барысында оқыту міндеттері де жаңаша сипат алады. Оқытудың жаңа технологиясының түрлері қазіргі кезде заман ағымына қарай көбейіп іске асуда. Сол әдіс тәсілдердің бірі- кейс әдісі. Жағдай (кейс) деп – ұжымдағы, қоғамдағы қандай да бір нақты шынайы жағдайдың жазбаша берілуі айтуға болады. Білім алушылар ұсынылған жағдайды талдап, мәселенің маңызын түсіндіріп, шешу жолдарын көрсетуді және олардың ішінен ең тиімдісін таңдап алулары тиіс. Кейс әдісі нақты, шын жағдайларға негізделген қысқа мерзімді, интерактивті технология. Кейс әдісінің негізгі мақсаты – ақпаратпен жұмыс жасау, талдау, оларды шеше білу қабілетін дамыту, ақпарат іздеу (сұхбат беру, жүйелеу, талдау). [3;38]

«Жағдай дағдылардың қалыптасуына ықпал етеді» коммуникативті дағдыларды дамыту және дамуына ықпал етуге арналған жаттығулар көрініс табады. Шағын топтарға бөлініп, пікірталас ұйымдастыра отырып білім алушылардың тілдік қабілеттерін кеңейтіп, коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндігі туады. Осы арқылы студенттердің коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру белгілі бір тілдік ортада, арнайы ұйымдастырылған оқу үрдісінде қалыптасады. [4;67]

Ал болашақ заңгерлерге шетел тілін оқытуда заң, құқық қорғау және сот жүйесінде маман болатын білім алушылардың шетел тілін жетік меңгеріп, оны жұмыс аясында дұрыс қолдана білу үшін шетел тілі оқытушылары әдістемелік шеберліктерінің жоғары болуы талап етіледі. Болашақ заңгерлерге шетел тілін оқытуда құқықтық-

процессуалдық, азаматтық және қылмыстық істерді тергеу, сотта қарау және жазалау актілерін сабақ барысында кейс технологиясы арқылы қолданудың маңызы мен тиімділігі зор. Кейс технологиясын сабақ барысында студенттер сот, прокурор, адвокат, айыпталушы, жәбірленуші, куәгер, сот процесіндегі мәселе арқылы ағылшын тіліндегі салалық терминдерді қолданады. Бұл ретте crime, tort, punishment, verdict, judge, advocate, public prosecutor, criminal process, evidence, motive, witness, prosecution, defense, imprisonment, protocol, criminal code, criminal group, fact, damage, collegial court, sanction, etc. заң терминдерін жиі қолдану арқылы студенттер арнайы лексикалық бірліктерді тез игеріп, оның мағынасына қарай қолдануына мән береді.

Жалпы қылмыс әкімшілік құқық бұзушылық және қылмыстық құқық бұзушылық болып екіге бөлінсе, бұлардың әрқайсысының өзіндік терминологиясы бар. Бір азаматтың шағым айтып, сотқа келуі, қылмыстық істің қозғалуы, тергеушінің тағайындалуы, айыпталушының ұсталуы, сот процесінің жүргізілуі, мемлекеттік айыптаушы мен қорғаушының ұстанымдары, куәгерлердің дәйектері, жаза тағайындау, үкім шығару, бас бостандығынан айыру, шартты жаза, ауыр қылмыс, орташа ауыр қылмыс, моралдық және материалдық өтем, ар намысты таптау, жалған айып тағу сияқты үрдістермен шетел тілінде кей әдісі арқылы танысып, т.б. арнайы құқықтық заң саласындағы сөз тіркестерін әр түрлі кейс бойынша қолдана отырып, соған сәйкес, құқықтық процесстерді түсіну, сот ісін жүргізудің тәсілдерін меңгеру секілді әрекеттерді сабақ барысында оқытудың тиімділігі мол. Кейс әдісі, оқытудың басқа технологияларына қарағанда күрделі жүйе. Кейс әдісін қолдану барысында оқытушының іс-әрекеті екі кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең - кейс (жағдай) таңдап алу және сұрақтар құрауға арналған шығармашылық жұмыс: жағдайларды тақырыпқа сәйкес таңдап алу; мақсат пен міндетті анықтау; жағдайды құрастыру және суреттеу.

Екінші кезең - оқытушының аудиториядағы іс-әрекеті. Аудиториядағы кейс әдісін қолдану кезеңі: кейске кіріспе; жағдайдың талдануы (шағын топтарда); пікірталас; қортынды шығару. Шетел тілін оқыту барысында сабақтың мазмұнына, психологиялық ерекшеліктеріне қараудың маңызы өте зор.

Білім алушылар өз тілінде алған білімдерін, заңнамаларды шетел тілінде де оқу, талдау, түсіну, сөйлеу дағдыларын қалыптастырады. Мысал ретінде берілген мына кейспен жұмыс "Langdell's Legacy: Living with the Case Method." [5;36] жинағынан алынған

Case-Letter threatening legal action

Task1. Read the letter that Charles received from Carmecom and answer these questions.

1. What do you think *defamatory* means?
2. What must Charles do in order to avoid legal action?

Dear MrTholthorpe

Our client: George Hardy, Carmecom Ltd. Your defamatory action of 25 November 2008

We represent George Hardy of Carmecom Ltd. in relation to an incident that took place at their store on 25 November 2008.

According to our client, you visited his store in a state of some excitement and went directly to the front of a queue of shoppers. You then demanded a refund for a laptop computer you had bought earlier that day.

Mr Hardy asked if you would mind waiting your turn. You then dropped a bag containing the computer onto the cash desk and threatened to send libellous postings to a number of Internet mailing lists. Following this, you left the store shouting various defamatory comments about our client.

You remained outside the front entrance of Carmecom and harassed Mr Hardy's potential customers in an effort to convince them not to enter the store. Based on what our client has learned from some of these customers, it is our understanding that these efforts involved the repetition of a series of slanderous statements concerning both the quality of Carmecom's products and their business practices.

At this point, our client noticed that you were carrying a second bag of similar size and shape to the one containing the computer you had recently bought from Carmecom. The bag was from one of our client's competitors, who we have learned was selling the same laptop for £150 less than the price you paid for it.

Our client believes that he has lost a significant amount of business as a result of your actions. We have advised him that he would be successful in any action against you. In order to avoid such action, please sign and return the enclosed retraction by 15 December 2008. If you choose not to sign the retraction, we will be forced to commence proceedings immediately.

We look forward to hearing from you.

Yours sincerely

J.Lott

Eastwood, Lott and McCarthy Solicitors

Task 1. Read the letter again and find any information that Charles did not give Nick during the interview.

Task 2. Once Nick has read the letter, what questions would he need to ask to find out: 1) exactly what happened?

2) what action Charles now wants to take?

Key terms 2: Defamation

Task 3. If Charles does not sign the retraction, there is a chance that Carmecom might sue him for defamation. Complete the explanation of the tort of defamation using the words in the bracket.

(libel / slander / statement / tort)

Defamation is the term used to describe the 1).....of making a false 2).....of fact that injures someone's reputation. Common-law systems distinguish two forms of defamation. 3).....describes the publication of false and malicious statements or pictures that cause injury to another person. 4).....describes the use of spoken words to harm someone's reputation.

Task 4. Speaking . Lawyer-client interview

Task 5. After discussing the case with Charles, Nick decides to refer it to one of the volunteer lawyers. Work with a partner to conduct an initial lawyer-client interview.

Student A: You are Charles. Consider what you said during the initial lawyer-client interview, as well as the contents of the letter from Carmecom's lawyers. What really happened? Prepare yourself for an interview with the volunteer lawyer.

Student B: You are the volunteer lawyer. Consider what you have already been told about the case and prepare for your first interview with Charles. Use the WASP approach illustrated discuss in groups. What should the lawyer advise Charles to do?

Task 6. Writing: Reply to a demand letter defending or denying the allegations made put the elements of a reply to a demand letter (a-e) into the order in which you j would expect to see them. Note that this letter also includes a counter-demand.

a) Reference to the claims made by the other side: alleged ... / allegations made by ... b) What you want the other side to do and the consequences if these demands are ignored (this would only be included if you decide to make a counter-demand, e.g. for your client to be refunded the money for his laptop): We look forward to receiving ... by... ... failing which, we will... c) Explanation of your role in the case: We write to advise that we ... has been referred to us. d) Reference to the case or client in question: e) Your client's defence to the claim or denial of the allegations made: Our client denies / accepts / refutes / contends ...

Осы талдау барысында білім алушылар, өздерінің алған білімдерін ұтымды пайдалана алады. Ал ұстаздың міндеті, осы кейс әдісін қолдану барысында, білім алушылардың белсенділігін бақылап, барлығының қатысуын қадағалауы керек. Жалпы алғанда, азаматтық және қылмыстық істер бойынша заң саласының маманы болу үшін, қажетті терминдер мен кәсіби сөздерді шетел тілінде үйрену барысында әр бір мемлекеттің заңдары, құқықтық-нормативтік актілері, жарлықтары, бұйрықтары, үкімет қаулылары, қылмыстық кодекс, арнайы ережелер мәтіндері қолданылады. Сонымен қатар, білім алушылардың талдауына берілетін кейстің түсінікті және пән тақырыптарына сай болуы өте маңызды. Кейс әдісі, оқытудың басқа технологияларына қарағанда күрделі жүйе.

Кейс амал-тәсілі алғашқы кезде бизнес мектебінде ғана қолданылып келсе, бүгін де бұл әдіс арқылы оқытудың қолданылу аясы кеңіп, ол құқық, мәдениеттану, медицина және шетел тілін оқытуда да пайдаланады. Кәсіби бағдарланған шетел тілін оқытуда да қолданылуда. Оқу материалын қамтуда кейс әдісін пайдалану нәтижеге қол жеткізері анық. Шетел тілінде коммуникативтік дағдыларының қалыптасуы мен дамуына жол береді.

1. Н.Ә. Назарбаев «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» жолдауы «Егемен Қазақстан», 29 қаңтар 2011 жыл.
2. С.Құнабаева .Шеттілдік білім берудің қазіргі теориясы .1/ 33
3. Е.И Пассов . Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению- М-1989. 1,67
4. Э.А.Айтенова. Кейс әдісін оқу үрдісінде қолдану ерекшелігі ӘӨЖ 001.895 А 32
5. Weaver. 1991. "Langdell's Legacy: Living with the Case Method." Villanova Law Review 36.

Аңдатпа: Қазіргі таңда шетел тілін оқытуда тиімді әдістің бірі ретінде кейс әдісін қарастыруға болады. Пән мазмұнының аутенттігі ұстанымын орындау негізінде шетел тілін оқыту кейс технологиясы арқылы жүзеге асады. Кейс ұғымы ағылшынның «case» сөзінен алынған яғни жағдай дегенді білдіреді, нақты жағдаятты талдау әдісі деп те атайды. Оқытуды ұйымдастыруда нақты жағдаят қолданылатындықтан екі тарапта ой, шығармашылық еркіндік көрініс табады. Кейс әдісі алғашында басқарушылыққа қатысты пәндерді оқытуға қолданылған. Кейс әдісі білім алушылардың оқуға қызығушылықтарын арттырады, ол өз кезегінде болашақ маман ретінде тұлғаның кәсіби бағытта дамуын, академиялық теорияны нақты болған оқиғалар арқылы түсіну және шетел тілінде коммуникативтік дағды қалыптасуына ықпал етеді. Оқытушы студенттерге әртүрлі жағдаяттар ұсынады және оның бірнеше шешімін табу міндеттерін қояды.

Кейс әдісі нақты жағдайлар тұрғысынан академиялық теорияларды көрсетуге мүмкіндік береді. Кәсіби шетел тілін болашақ заңгерлерге оқытуда тақырыпқа байланысты жағдаятты тандау, сол арқылы лексикалық қорды дамыту, ақпаратты түсіну және талдауға, әр түрлі жағдайларды саралауға мүмкіндік береді. Ақпаратты талдау және өңдеу барысында тілдік қатысымға түсу арқылы коммуникативтік дағдыларын қалыптастырады.

Абстракт: В настоящее время в обучение профессиональному иностранному языку одной из эффективных технологий является кейс метод. Кейс метод играет важную роль в процессе организации учебного материала, при выполнении принципов обучения иностранному языку и их осуществлении. Понятие «кейс» означает ситуация и называется методом анализа реальной ситуации. Обучение и использование конкретной ситуации отражается двусторонне и развивает критическое мышление, творческую свободу обучающихся. В начале кейс метод использовался в обучении предметам как управленческой деятельности. Данный метод развивает интерес будущих специалистов в их профессиональных направлениях, понятие академических теорий с

реальными событиями способствует формированию коммуникативных навыков учащихся. Цель кейс метода предложение различных обстоятельств, анализ и объяснение важности этого вопроса и нахождение наиболее выгодного решения. Формирование коммуникативных навыков у будущих юристов реализуется с помощью кейс метода с применением различных терминов юридической сферы.

Abstract: Today, case method is one of the most effective method in teaching professional oriented English. Case method has an important role in the organization of teaching material, the fulfillment of the principles of learning a foreign language and their implementation. The concept of "case" means the situation and called the method of analysis of the real situation. Training and use of a particular situation is reflected rightly and develops critical thinking, creativity of students. At the beginning the case method has been used in teaching subjects such as management activities. This method develops an interest in the future experts in their professional fields, the concept of academic theories with real event promotes the formation of communicative skills of students. The purpose of case method offer a variety of circumstances, analysis and explanation of the importance of this issue and to find the most effective solution. Formation of communicative skills of future lawyers are implemented using case method using different terms in legal area.

Тірек сөздер: аутентті оқу материалы, кейс әдісі, коммуникативтік дағды, коммуникативтік біліктілік, кәсіби бағытталған, сараптау, талдау, кәсіби шығармашылық.

Ключевые слова: аутентичный материал, кейс метод, коммуникативные навыки, коммуникативные умение, профессионально ориентированный, анализ, креативность.

Key words: authentic material, case method, communicative skills, professional oriented, creativity, analyze.

УДК 378.196

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНІҢ КӨКЕЙКЕСТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ғ.Б. Худияров - п.ғ.к., доцент м.а.

Ә.К. Әбділлаев - ХҚТУ профессоры

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Аңдатпа: Бұл мақалада дене мәдениеті жүйесіндегі білім беру үдерісінің көкейкесті мәселелері қарастырылады. Сонымен бірге шұғылдану барысында шұғылданушылардың жан-жақты дамуы, денсаулығын нығайту, дене мәдениеті және салауатты өмір сүру бейнесі негіздерінен білімді меңгеру, дене және психикалық сапаларын ең жоғары деңгейге жеткізу, өмірлік және кәсіби мақсаттарға жету үшін дене мәдениеті мен спорттағы озық тәжірибелерді пайдалануды болжалдау мазмұндалады. Білім беру мен тәрбиелеу тиімділігі оқытушылардың жоғары деңгейдегі кәсіби шеберлігіне, олардың оқу сабақтарының барлық түрлерін және спорттық жарыстарды жүйелі өткізулері нәтижесінде қол жетімді болатыны жүйелі сипатталған.

Тірек сөздер: Бағдарлау, жүйке, жеке тұлға дамуы, өзін-өзі дамыту, дене мәдениеті, дене дайындалғандығы, сараптау, дамыту, білім беру, диагноздау, руханият, жетілдіру, дағды.

Актуальные проблемы образовательного процесса в системе физической культуры и спорта.

Аннотация: В этой статье рассматриваются актуальные проблемы образовательного процесса физической культуры осуществляемые в ходе занятий. Всестороннее развитие занимающихся предполагает укрепление здоровья, овладение знаниями основ физической культуры и здорового образа жизни, достижение оптимального уровня физических и психологических качеств, умение использовать опыт физкультурно-спортивной деятельности для достижения жизненных и профессиональных целей. Эффективность обучения и воспитания достигается благодаря высокому профессионализму преподавателей, умелому проведению ими всех видов учебных занятий и спортивных соревнований.

Ключевые слова: Ориентация, психика, развитие личности, саморазвитие, физическая культура, физическая подготовленность, экспертиза, развитие, образование, диагностика, духовность, совершенствование, навыки.

Actual problems of the educational process in the system of physical culture and sports.

Annotation: In this article considered carefully topical problems of the educational process of physical training carried out during the course. Comprehensive development involves dealing with health promotion, acquisition of knowledge bases of physical training and a healthy lifestyle, to achieve an optimal level of physical and psychological qualities, the ability to use the experience of sports activity to achieve life and professional goals. The effectiveness of training and education is achieved due to high professionalism of teachers, the skillful conduct of all kinds of classes and sporting events.

Keywords: Orientation, psyche, personal development, self-development, physical education, physical preparedness, expertise, development, education, diagnosis, spirituality, improvement and skill.

Дене мәдениеті – білім алушыларды оқытып, үйрету мен тәрбиелеудегі маңызды пәндердің бірі болып табылады. Жас жеткіншектерді жан-жақты дамытуға арналған жаттығулар барысында мыналар іске асырылады: денсаулықты нығайту; салауатты өмір бейнесі мен дене мәдениеті негіздерінен білім дәрежесін меңгеру; дене және психологиялық сапаларының ұтымды деңгейіне жету; өмірлік және кәсіби мақсаттарға жету үшін дене мәдениеті мен спорттық қызметтің озық тәжірибелерін пайдалана білу.

Республикадағы білім беру жүйесіндегі қайта құру дене мәдениетінен білім берудің жаңа амалдарын іздеуге және қалыптастыруға мүмкіндік туғызады, яғни олардың негізгі бағыты мемлекет мүддесі, азаматтардың дене мүмкіндіктерін жетілдіруде қоғам сұраныстары мен қажеттіліктері білікті мамандар даярлау болып табылады.

Дене мәдениетінен білім беру оқушылардың жеке тұлғалық қабілеттерін дамыту және жетілдіру үшін жағдай жасау бойынша оқытушылар құрамының күш салуын талап ететін білім беру үдерісінің құрылымы ретінде алға шығады.

Жастарды тәрбиелеу оқу-тәрбие үдерісін демократизациялау, дифференциялау және гуманизациялау есебінен, өзара қисынды байланысты жүйелеп, оқытушы мен студенттің барлық қызмет түрлерін ұйымдасқан түрде қамтитын мәдени, табиғаттық, аймақтық және басқа да қозғаушы күштердің ерекшеліктері ескеріліп жүзеге асады, яғни мақсаты – оқытып, үйрету, ал мазмұны оны іске асыру технологиясы болып табылады.

Дене мәдениеті адамның ұйымдастырушылық қабілеті деңгейін дамытуға, кәсіби қызметке психологиялық даярлығын жетілдіруге мүмкіндік туғызады (қызығушылық, ішкі орнықтылық және өз еңбегінің пайдалылығына сенімділік).

Адамның дене қозғалысы сапаларын жетілдіруге тәрбиелеу және дене мәдениетінен білім беру үдерісінде, нақтылы жоспарланған оқу үдерісі, оқытып, үйрету құралдары, формалары мен педагогикалық ықпал ету әдістері, олардың оқу материалдарын меңгеруін жүйелі бақылау, тексеру және бағалау, сол сияқты дене мәдениеті-спорттық кездесулер, жаттығулар, спорт түрлері бойынша әртүрлі жарыстар арқылы жүзеге асырылады.

Оқытып, үйрету мен тәрбиелеудің тиімділігі оқытушылардың жоғары кәсіби біліктілігі, олардың оқу сабақтарының барлық түрлерін және жарыстарды жүйелілікпен өткізулері нәтижесінде жүзеге асады.

Қоғамды реформалау білім беру мекемелерінде дене мәдениетінен оқытып, үйрету сабақтарын ұйымдастыру және жүргізудің жаңа әдістері мен тәсілдерін, ой пікірлері мен көзқарастарды қайта зерттеуді талап етеді.

Оқытып, үйретудегі техникалық құралдардың үнемі жетілдірілуі, мамандардың қызмет сипаты мен жағдайларының өзгеріп отырылуы, дене мәдениетіне оқытып, үйретудің әдістері мен құралдарын, формаларын одан әрі дамытуды және жаңаша ғылыми негіздеуді талап етеді [1,2].

Дене мәдениеті бойынша қазіргі заманғы оқытушының (жаттықтырушының) жұмысында ғылыми зерттеу жұмыстарының элементтері болады, ал кейбір жағдайларда оның алдына қойған міндетін ғылыми және сараптамалық тұрғыда шешулеріне тура келеді.

Барынша маңызды өзекті мәселе оқушылардың дене мүмкіндігі жағдайын талдау, оқу қызметінің тиімділігін анықтау, бос уақытында мәдени шаралар ұйымдастыру болып табылады. Жастардың рухани дамуы, олардың тұрақты өзін-өзі дамытуға байланысты дене мәдениетін арттыруда жоғары нәтижелерге жетуге талаптануы аса маңызды.

ЖОО студенттері дене тәрбиесінің мақсаты денсаулықты сақтау және нығайту, психологиялық дене даярлығы мен болашақ кәсіби қызметіне өзін дайындау үшін дене мәдениеті, спорт және туризмнің әртүрлі бейнедегі құралдарын бағытты пайдалану қабілеттерін дамыту және жеке тұлғаның дене мәдениетін қалыптастыру болып табылады.

Алға қойылған мақсатқа жету үшін жеке тұлғаны жан-жақты дамытуда және оны кәсіби қызметке дайындауда, салауатты өмір бейнесі мен дене мәдениетінің ғылыми-биологиялық және практикалық негіздерін білу, дене мәдениетінің әлеуметтік ролін түсіну қажет [3].

Оқу-тәрбие үдерісін дене мәдениетіне мотивациялық-құндылық қатынастарын, қалыптастыруға, салауатты өмір бағытын ұстануға, өз денесін өзі жетілдіруге және өзін-өзі тәрбиелеуге, дене жаттығуларымен және спортпен жүйелі шұғылдану қажеттілігіне бағыттау қажет. Оқытып, үйрету үдерісінде денсаулықты сақтау және нығайтуды қамтамасыз ететін, іс- жүзіндегі біліктілік пен дағдылардың жүйесін меңгеру, жеке тұлғаның психологиялық дене қабілеттерін, дене қозғалысы сапалары мен қасиеттерін дамыту және жетілдіру, сол сияқты дене мәдениетінде өзінің орынын анықтау маңызды.

Болашақ кәсіби маман болатын студенттің психологиялық және дене дайындығын анықтайтын жалпы және кәсіби-қолданбалы дене даярлығын қамтамасыз ету, өмірлік және кәсіби мақсаттарға жету үшін дене мәдениеті мен спорттық қызметте шығармашылықпен пайдалану тәжірибесін меңгеру кез келген білім беру мекемесінің маңызды міндеттері болып табылады.

Қазіргі өскелең өмір талабы жағдайында студенттерді дене мәдениеті мен спортқа оқытып, үйрету және тәрбиелеу саласындағы маңызды проблемаларға мыналарды жатқызуға болады:

- дене мәдениеті мен спорт саласында студенттерді оқытып, үйрету және тәрбиелеу үдерістерін жетілдіру;
- білім алушылардың дене, психологиялық сапалары мен қолданбалы дағдыларын қалыптастыру;
- әйелдердің дене мәдениеті мен спорттағы ерекшеліктерін зерттеу;
- дене мәдениеті, спорт, туризм және кәсіпкерліктің өзара байланыстылығы;
- дене мәдениеті мен спорттың материалдық-техникалық базаларын нығайту;
- дене мәдениеті мен спорт саласындағы ғылыми зерттеу жұмыстарының көлемін арттыру;
- дене мәдениеті мен спортты басқару мен құқықтық реттеудің әдістерін жетілдіру;
- дене мәдениеті мен спортты ақпараттық қамтамасыздандыру мәселелеріне жете назар аудару;
- дене мәдениеті мен спортты және т.б. қаржылық қамтамасыздандырудың жаңа бағыттарын өңдеп,

дайындау [4].

Дене мәдениеті мен спорттан білім берудің маңызды мәселелерін шешу оқу-тәрбие үдерісін ақпараттандыру деңгейімен тікелей байланысты.

Соңғы жылдары дене мәдениеті мен спорттағы оқытып, үйретуді ақпараттық қамтамасыздандыру білім беруді

оның барлық сатыларында ақпараттандырумен байланысты үлкен маңызға ие болуда.

Информациологияның қалыптасқан ғылым ретінде өзінің санаттары (категориялары) мен заңдары бар. Оның санаттары (информация, информатика, информатизация және т.б.) қазіргі таңда дене мәдениеті мен спорт саласында кең қолданысқа ие.

Дене мәдениеті мен спортта информациологияны ақпараттандыруды қамтамасыздандырудың қызмет ету жүйесі, құралы және әдістері ретінде түсіндіріледі. Ол оқытушылар мен студенттер ұжымының қызметіндегі нақтылы міндеттерді шешудің қуатты құралы қызметін атқарады.

Информациологияның дене мәдениеті мен спорт қызметінің ерекше өзгеше (спецификалық) өрісі ретінде келесі бағыттары бар:

- ЖОО спорттық шараларды тіркеу және зерттеу, шұғылдану сабақтарын, жарыстарды және т.б. өткізу;
- Дене мәдениеті мен спорттық даярлықтың әртүрлі бағыттарындағы студенттердің дене даярлығын тексеру және бағалау үшін қолданылатын жаттығуларды жіктеу, түрге бөлу және стандарттау;
- Дене жаттығуларын оқытып, үйретудің ақпараттық үлгілері мен технологияларын жасау және оларды практикаға ендіру;
- Ақпараттық кодтарды жүйелеу және оларға кіру жолдары;
- Құқықтық қамтамасыздандыруды ақпараттандыру;
- Спутник, жүздік және мобильдік байланыс жүйелерін пайдаланумен дене мәдениеті-сауықтыру қызметін қамтамасыз ету үшін тораптық және ақпараттық технологияның ведомстволарлық есептеу жүйесін жасау;
- Еліміздің білім беру үдерісіндегі дене мәдениеті мен спорттың жекелеген компоненттерінің компьютерлік үлгіленуін зерттеу;
- Дене мәдениеті мен спорт нысандарының базасын жасау (мамандар және олардың біліктілігі туралы мәлімет; ЖОО оқу-спорттық базалардың жағдайы, заң актылары, студенттердің дене дайындығын тексеру және бағалау үшін нормативтер және т.б.).

Қазіргі таңда ғылымдардың саяси, қоғамдық, экономикалық, оның ішінде дене мәдениеті аясындағы үдерістерді көрсететін бірқатар заңдары тұжырымдалған.

Солардың ішінен бірқатарын қарастырайық. Сонымен, *ақпаратты сақтау* заңы дене мәдениеті мен спорттық ұйымдар қызметінің бөлінбейтін құрамына айналған. Мұнда мемлекеттік құрылымдар белсенді, яғни олардан ақпараттық хабарлар мына төменде тұрған деңгейлерге тарайды: аймақтар, спорттық қоғамдар мен спортклубтар, ЖОО, құрама командалар мен жекелеген спортшылар. Ақпараттар жиынтығы (келетін немесе шығатын) тұрақтылығымен (тепе - теңдігімен және баланс) сипатталады.

Ақпараттың қуат көзі, қозғалыс, көлем, кеңістік және уақыт сияқты қасиеттері. Мысалы, студенттер арасында бокстан чемпионат өткізу жайлы ақпарат қатысушылардың өздеріне, сол сияқты төрешілер алқасына көрермендерге өте күшті әсер етеді.

Ақпарат үнемі қозғалыста болғандықтан өзінің нақтылы векторы және мекен жайы болып, белгілі бір жылдамдықпен бір орыннан екінші орынға ауысып отырады. Мысалы, жоғары оқу орындарында қысқы және жазғы спорт түрлері ендірілген спартакиадалар өткізіледі. Жоғары оқу орны спорт ұжымдары (спорттық клуб, дене шынықтыру кафедрасы) мен факультет ұжымдары және спорттық командалары, сол сияқты жекелеген спортшылары арасында тұрақты ақпарат алмасу жүреді (мысалы, жарыстардың өтілетін күні, қатысушылардың саны мен құрамы, төрешілік мәселелері нақтыланады және т.б.). Жарыстардың аяқталуы бойынша ЖОО ректоратына қорытынды ақпарат түседі (жарысқа қатысушылар саны, жақсы нәтижелері, жеңімпаздар және т.б. туралы есеп).

Ақпараттық тепе-теңдік заңы. Ақпарат артуы немесе азайтылуы, бір түрден екінші түрге немесе бір жағдайдан басқасына өтуі мүмкін, яғни сонысымен оның бір құрылымнан (мысалы, дене шынықтыру кафедрасының оқытушыларынан) басқасына (факультеттердің спорттық ұйымдастырушыларына), ақпаратты қабылдау-беру қамтамасыз етіледі, ал жалпы ақпарат тұрақты болып қалады.

Дене мәдениеті мен спортта ақпараттың *тұрақты өзгеру заңдылығы* келесілерде көрінеді. ЖОО спортклубының материалдық базасы оның жекелеген бөлімдеріндегі функциясының тұрақты өзгеруімен айқындалады. Бұрын қолайлы, жақсы қызмет атқарған бір нысандарда (бассейн немесе тренажерлар залы) оларды қазіргі талапқа сай қайта жасақтауға (модернизация) байланысты келушілер доғарылады. Басқалары бойынша (спорт ойындары алаңдары мен стадион) көпшілікке өткір қажеттілік туындайды. Бұл басқа мамандар қажеттілігі туралы ақпараттың өзгеруіне әкеледі.

Дене мәдениеті мен спорттағы ақпараттандырудың тиімділігі өзіне мыналарды кіргізетін инфрақұрылымға байланысты: ақпаратты алу және қайта өңдеу тәсілдері, кадрлық, ғылыми-әдістемелік және құқықтық қамтамасыздандыру, материалдық-техникалық және қаржылық реттеу және құрылымдық-ұйымдастыру шаралары.

Ақпаратты алу және өңдеу тәсілдері әртүрлі әдістермен іске асырылады:

- білім беру үдерісін ұйымдастырудың барлық деңгейінде, яғни министрлік және жауапты мекемелер, спорттық федерациялар, ЖОО дене тәбие кафедралары, дене мәдениеті-сауықтыру клубтары және т.б. дене мәдениеті мен спорт туралы материалдарды жинақтау, талдау және қорыту;
- диагностика, оқытып, үйрету үдерісінде дене мәдениетін меңгерудің нәтижелілігі талаптарын орындаудағы позитивті және негативті жақтарын анықтауға береді.

Мысалы, видеокассетада немесе видеодискіде жарыс барысы немесе жекелеген оқу-жаттығу сабағы түсірілген болса, одан әрі жекелеген спорттық жағдайларды талдау жүзеге асады, спорттық күрестің барынша қажетті әдістері мен тәсілдері ашылады, жекелеген спортшылардың немесе бүтіндей команданың жіберген қателіктері ескеріледі;

- сараптау, әртүрлі бағыттар бойынша дене мәдениетінің жағдайын бағалайды;

- жинақталған талдау (аналитикалық) материалдарының негізінде бағдарлау мыналарға мүмкіндік береді: дене мәдениеті мен спортта ақпараттандыруды дамытудың келешегі барлығын алдын-ала болжалдау; ЖОО оқу үдерісін ұтымды жоспарлауды жүзеге асыру; оқу-тәрбие үдерісіндегі ақпараттылықты дамытудың бағыты мен заңдылықтарын анықтау.

Нарықтық жағдайда дене мәдениеті мен спорттағы ақпараттандыру маркетингтің дүниесі (предмет) болуы мүмкін. Мысалы, ЖОО-ң оқытушылары сауда (коммерсиялық) құрылымдары үшін дене шынықтыру-сауықтыру бағдарламаларын және әдістемелік оқу құралдарын дайындайды, сұраныс берушілердің қажетін өтеу, яғни қызмет көрсету үшін тренажерлардың түп нұсқаларын даярлайды. Олардың авторлары өз меншігінің жобаларымен және технологияларының иесі ретінде алға шығуына болады. Отандық және шетел нарық базарында жүретін үдерістерді есепке ала отырып, олар пайда келтіруге, сол сияқты түскен пайданы алу кезінде қатыса алады.

Спорттық шараларды ақпарат құралдары арқылы жарнамалау жәрдемімен спорттық командалардың және жекелеген спортшылардың, республика құрама командаларының, жекелеген спорттық клубтардың, ЖОО дене тәрбиесі кафедраларының, дене мәдениеті мен спорт қайраткерлерінің, еліміздегі және аймақтағы мамандар мен ғалымдардың рейтингтерін анықтауға болады. Салыстырмалы талдаулар мен сараптамалық бағдарламалар әртүрлі елдердің дене мәдениеті мен спорт жүйелерінде дұрыс және қайшы келетін қозғаушы күштерді (факторларды) анықтауға, студенттердің халықаралық спорттық ынтымақтастығындағы заңдылықтарды ашуға мүмкіндік жасайды және т.б. [5].

1. Педагогика. Дәріс курсы. – Алматы: «Нұрлы Әлем», 2003. – 368 б.

2. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика: Университеттер студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы, 2002-384 б.

3. Әбділлаев Ә.К. Дене мәдениеті және спорт педагогикасы (лекциялық жинақ). Түркістан., 2014ж.

4. Лихачев Б. Педагогика (курс лекция) Москва. 2006г.

5. Каинова Э.Б. Общая педагогика физической культуры и спорта. Москва. 2007 г.

УДК 378.196

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІНІҢ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕГІ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

А.А. Назаров - «Түркістан Ахмет Ясауи» колледжі магистр-оқытушысы,

Ә. К. Әбділлаев - Халықаралық қазақ-түрік университетінің профессоры

Ғ. Б. Худияров - п.ғ.к., доцент м.а.

Аңдатпа: Бұл мақалада студенттердің білім беру және тәрбиелеу үдерісінде дене мәдениетінің оларды жан-жақты дамыту бойынша аса маңызды пәндердің бірі ретіндегі маңыздылығы зерделеніп, қарастырылады. Дене мәдениеті бойынша оқу үдерісінің концептуалды бағыттылығы мемлекет мүддесін, азаматтардың денелерін жетілдіруге деген қоғам сұранысын, оларды еңбек біліктілігіне және әлеуметтік белсенді өмірге даярлауды жүзеге асыру болып табылатыны жүйелі мазмұндалған. Сол сияқты студенттерге білім беру және тәрбиелеу тиімділігі оқытушының жоғары кәсіби біліктілігі, яғни барлық оқу және оқу-жаттығу сабақтарын өткізу шеберлігіне байланысты екені сипатталған.

Тірек сөздігі: Диагностика, рухани, педагогика, информатизациясы, концептуалды бағыттылық, білім беру, оқытып, үйрету, бағдарлау, өздігінен дамыту, дене дайындағандығы, дене мәдениеті.

Аннотация: В этой статье рассматривается значение физической культуры как одна из важнейших дисциплин всестороннего развития студентов в процессе их обучения и воспитания правильно изложено концептуальная направленность учебного процесса по физической культуре является реализация интересов государства, запросов общества к физическому совершенствованию граждан, подготовка их к квалифицированному труду и социальной активной жизни. А также характеризуется эффективность обучения и воспитания студентов которая достигается благодаря высокому профессионализму преподавателей, умелому осуществлению или всех видов учебных и учебно-тренировочных занятий

Ключевые слова: Диагностика, духовность, информатизация педагогики, концептуальная направленность, образование обучение, прогнозирование, саморазвитие, физическая подготовленность, физическая культура.

Annotation: This article discusses the importance of physical education as one of the most important disciplines of all-round development of students in the course of their education and training correctly described the conceptual focus of the educational process on physical training is the realization of the interests of the state demands of society to the physical improvement of citizens prepare them for skilled labor and social active life. And also characterized by an effective training and education of students who achieved due to high professionalism of teachers, the skilful implementation of or all of the educational and training sessions.

Keywords: Diagnostics, spirituality, computerization of pedagogy, conceptual focus, education training, prediction, self-development, physical training, physical education.

Дене мәдениеті студенттерге білім беру және тәрбиелеу үдерісінде оларды жан-жақты дамытудағы маңызды пәндерінің бірі болып саналады.

Дене мәдениетімен және спортпен шұғылдану барысында студенттердің жан-жақты дамуын іске асыру үшін мыналар қамтамасыз етілуі тиіс:

- денсаулықты нығайту;
- дене мәдениеті мен салауатты өмір сүру бейнесі негіздерінен білім дәрежесін меңгеру;
- дене және психологиялық сапалардың ұтымды деңгейіне жету;
- өмірлік және кәсіби мақсаттарға жету үшін дене мәдениеті мен спорттық қызмет тәжірибелерін іс-жүзінде пайдалана білу.

Жоғары оқу орындарында дене мәдениетін оқытудың тәсілдерін қалыптастыру және зерттеудегі білім беру үдерісінде студенттердің жан-жақты дамуы міндеттерін шешуге ұмтылуды қамтамасыз етеді.

Дене мәдениеті бойынша оқу үдерісінің негізгі бағыттылығы мемлекеттің мүддесін, адамдардың дене даярлығын жетілдіруге деген қоғам сұраныстарын, оларды тәжірибелі, маманданған еңбекке және әлеуметтік белсенді өмірге даярлауды іске асыру болып табылады.

Жастарды тәрбиелеу оқытушылар мен студенттердің барлық қызмет шараларына қатысты оқу-тәрбие үрдісін демократизациялау, дифференциялау және гуманизациялау, мәдени, табиғат, аймақтық қозғаушы күштерді есепке алу арқылы жүзеге асады.

Дене мәдениеті бойынша оқу-тәрбие үдерісін жүзеге асыру - бұл білім беру мақсатының, оқытып, үйрету мазмұнының, оқытушылар мен студенттердің өзара қарым қатынасының логикалық байланысы. Бұл міндеттерді шешу мемлекеттік білім беру стандартының, нормативтік және әдістемелік құжаттардың айқындалған талаптарын сәйкестікте жүзеге асырады.

Студенттерді дене даярлығына оқытып, үйрету және тәрбиелеу - бұл көп жоспарлы үдеріс. Әртүрлі оқытып, үйрету кезеңдеріне қарай оның мазмұны мен түрлері өзгереді және ол өмір сүру жағдайы және қызмет динамикасына, студенттің жас ерекшелік өзгерісіне байланысты жүзеге асады.

Оқытып, үйрету үдерісі ретінде дене мәдениетінің маңыздылығы рухани және дене күштерін үйлестіру, денсаулық, психикалық орнықтылық, дене жетілуінің жоғары көрсеткіштерін қалыптастыру арқылы көрінеді.

Дене мәдениетінің негізгі қызметі жеке тұлғаның әлеуметтік мәдени қалыптасуын қамтамасыз ететін оқытып, үйрету тәрбиелеу және дамыту болып табылады.

Дене мәдениетінің негізгі мақсаты студенттердің салауатты өмір бейнесін қалыптастыруға, оларды саналы еңбекке, және әлеуметтік қарым-қатынасқа белсенді қатысуға даярлауды қалыптастыру болып табылады.

Соңғы кездері дене мәдениетіне оқытып, үйрету мазмұнды гендерлік педагогикаға ерекше назар аударылуда, яғни жас өспірімдер мен бойжеткендерді оқытып, үйрету мәселелерін жүзеге асыруда олардың психикалық және физиологиялық ерекшеліктері есепке алынап жүргізіледі.

Дене мәдениеті бойынша бағдарламада оқытып, үйретудің мақсаттары мен міндеттері, сол сияқты әрбір оқу тарауын оқытуға бөлінген сағат саны, білім және біліктілігін тексеру және бағалау тәсілдері, қажеттілік туындаған жағдайда практикалық сабақтарда студенттерге қажетті жәрдем берудің мүмкін варианттары көрсетілген.

Қазіргі таңда студенттерді оқытып, үйрету және тәрбиелеуде өскелең өмір талабы бойынша білім беру үдерісінің талаптарына сәйкес студенттерді жан-жақты дамытуға және денелерін жетілдіруге бағытталған дене мәдениетінің кешенді шаралары, әдістері мен түрлері қолданылады.

Дене мәдениетіне оқытып, үйрету мына төмендегілермен жүзеге асады:

- жеке дене белсенділігі негіздерін меңгеру;
- дене мәдениеті бойынша білімді, біліктілікті және дағдыларды меңгеру;
- үйлесімділік қабілеттерін дамыту;
- өздігінен дене мәдениеті-сауықтыру және спорттық қызмет дағдыларын жетілдіру;
- ерік-жігер, адамгершілік сапалары мен ақыл, ой қабілеттілігін дамыту [1].

Студенттердің дене мәдениетін тиімді меңгеруі үшін оқытушылар өздерінің тәжірибесінде оқу қызметіндегі әртүрлі белсенділікке тәрбиелеудің мына тәсілдерін пайдаланады:

- қазіргі заманғы ақпараттық және қатынастық технологияларды қолдану негізінде оқытудың тиімділігін арттыру;
- студенттердің спорттық бағытталған жеке тұлғалық сапаларын қалыптастыруға іскерлік қатынас;

Педагогикалық үдерістің тиімділігін арттыру дегеніміз мыналар:

- дене мәдениетімен және спортпен шұғылдануда оқытып, үйретудің мақсатты бағыттылығын артыру және мотивациясын күшейту;
- шығармашылық әдістерін және оқытып, үйрету үлгілерін қолдану;

- оқытып, үйретудің қазіргі заманғы құралдарын және компьютерлерді пайдалану;
- диагностика мәселелеріне назар салуды күшейту және студенттердің білімдерін, біліктілігін және дағдыларын бағалау [2].

Дене мәдениеті бойынша білімдерді табысты меңгерудің маңызды талабы – бұл оқытып үйретуде қызметтегі іскерлік тәсілдерді жүзеге асыру.

Қызметке іскерлік қатынастың мәні, мұнда оқытушы сабақ кезінде студентке дайын білім және біліктілікті меңгеруге ғана бағдар беріп қоймайды, сонымен бірге оқу тапсырмаларын (жаттығулар) орындауға шығармашылықпен келуін қалыптастыруға да назар аударады.

Іскерлік қатынасты жүзеге асыру кезінде оқытушыға өз әрекетін студенттің дене мәдениеті және спорттық жүктемелердің қандай да бір түрлерін орындау қабілеті мен мүмкіндіктеріне сәйкес үйлестіру қажет.

Мұндай тәсілді өмірде жүзеге асыру дене мәдениетімен және спортпен шұғылдану үшін тиімді жағдай жасауда ресми тұлғалардың жауапкершілігі бекітілетін, сәйкес құжаттармен рәсімделеді.

Дене мәдениеті мен спорт саласындағы білім беру жүйесіне ұсынылатын талап оқып, үйренушілердің жеке тұлғалық ерекшеліктері есепке алынып, жеке тұлғаның үйлесімді үндестікте дамуын қалыптастыруға бағытталған.

Тәжірибе көрсеткендей, еліміздегі осы заманғы жоғары оқу орындарында жоғары адамгершілік, ерік-жігер, рухани-өнегелілік және психологиялық сапаларды меңгерген, денелері жан-жақты дамыған мамандарды даярлау үшін барлық мүмкіндіктер жасалынған.

Дегенмен, оқу үдерісін жандандыру, оны компьютерлендіру, жаңа оқу пәндерін ендіру, дене және жүйке-психикалық жүктемелерінің артуына жиі ұшыратады.

Компьютерлік техниканың жабдықталуындағы тез өзгерістерді меңгеру үшін дене мәдениетімен тікелей байланысы жоқ теориялық және практикалық білімнің үлкен көлемін игеру қажет. Бұл ақпараттарды тез және дәл қабылдауды және өндеп, дайындау, назарды ұзақ уақыт жұмылдыруды және қайта бөлуді, басқару құралдарымен манипуляция жасау кезінде қозғалысты үйлестіруді талап етеді.

Тұрақты назар аударуға күш түсуі, әрекеттің дәл және өз уақытында орындалуы, арттырылған жауапкершілік ағзаға артық жүк түсіруге және қажуға әкеледі.

Оқытып, үйретуді күшейту кезінде жоғары жұмыс қабілеттілігін сақтауы үшін студенттерге дене мәдениетімен шұғылдандыра қалыптасатын дене және психологиялық сапаларын меңгеру қажет.

Дене мәдениеті мен спорттың білім беру жүйесінде, бұл педагогиканың негізгі ұғымдарын іске асырумен тікелей байланысқан оқытып, үйрету және тәрбиелеудің міндетті және бөлінбейтін бөлігі болып табылады.

Бұл жалпы педагогикамен бірігу үдерісі оқытушы мен студенттердің өзара әрекеттестікте әдістері мен құралдарын пайдалануында көрінеді. Бұл үдерістің нысаны студент пен оқытушының өзара әрекеттестігі болып табылады, ал дене мәдениеті және спорт педагогикасы жалпы педагогиканың бұл өзара әрекеттестігінің жалпы мақсаты бар, яғни кәсіби дайындықтан өткен, әлеуметтік бағытталған жеке тұлғаның сипаты мен сапасын қалыптастырады.

Дене мәдениетіне оқытып, үйрету және тәрбиелеуге педагогикалық қызметтің жалпы және жекелеген заңдылықтары, сол сияқты өзіне тән ерекше сипаттары тән. Сонымен, шұғылдану кезінде оқушылардың жас ерекшеліктері мен дене даярлықтары міндетті түрде ескеріледі, оқытушы оқытып, үйретудің өзіне тән ерекше формалары мен әдістерін, яғни дене жаттығуларын, спорттық жаттығуды және т.б. пайдаланады.

Сонымен бірге дене мәдениетінің психологиямен тікелей байланысын ескеру қажет, өйткені дененің саулығы оқушылардың психикалық жағдайына тікелей байланысты.

Студенттердің дене қабілеттерін жетілдірудегі педагогикалық үдеріс адамның биологиялық табиғатына тікелей әсер етумен байланысты. Бұл үдерістің тиімділігі дене мәдениетіне оқытып, үйретудің әдістері мен құралдарының қайсы түрін қолдану адам ағзасының биологиялық ерекшеліктері мен спорттық медицина талаптарын білуге негізделген жағдайда ғана жүзеге асады.

Дене мәдениеті талаптарын меңгеру студенттерге мына мүмкіндіктерді береді:

- басқа пәндер бойынша үлкен білім көлемін меңгеру;
- жақсы және өте жақсы жағдайда дене даярлығын бабында сүйемелдеу;
- алға қойылған мақсатқа сәйкес оқу қызметінің сапасын арттыру.

Осындай бейнеде, білім беру жүйесінде дене мәдениеті жалпы педагогикамен тығыз бірлікте болады. Олар бір-бірін толықтыра отырып, бірегей мақсатқа жетуді, яғни дені және жаны сау, рухани бай, жоғары біліктіліктегі мамандар даярлауды жүзеге асырады.

Компьютерлік оқу бағдарламаларының арасында ерекше орынды тестілік компьютерлік оқу бағдарламалары алады. Қазіргі таңда тест тапсырмаларының жүйесіне кіргізе алмайтын пән саласы жоқ. Сондықтан, берілген оқу курсының шегінде кез келген пән үшін және кез келген тақырып үшін бағдарламаның бұл түрі қолданыла алады.

Кез келген оқу курсының мазмұны шегінде компьютерлік оқу бағдарламасын пайдалану мақсатқа сәйкес келмейтін (тестілік оқу бағдарламасынан басқа) оқу жоспарының тақырыптарын бөліп қарауға болатынын атап өту қажет. Мұндай тақырыптың басымдық танытатын мысалы ретінде материалды әңгіме түрінде мазмұндау.

Компьютерлік оқу бағдарламасын пайдалану талап етілетін оқу тақырыптарын анықтау бойынша дене мәдениеті мен спорттың оқу курстарын сараптамалық бағалау келесі бағыттармен іске асырылуы мүмкін:

- 1) компьютерлік оқу бағдарламаларымен толық қамтамасыз етілуі мүмкін оқу жоспарының тақырыптар саны;
- 2) компьютерлік оқу бағдарламаларын қолдану мақсатқа лайықты болатын оқу жоспарының тақырыптар саны;
- 3) нарық базарындағы бар компьютерлік оқу бағдарламаларымен (тестілік те ішінде) қамтамасыз етілген оқу жоспарының тақырыптар саны.

Дене мәдениеті мен спорттық оқу-тәрбие саласын компьютерлендіру үдерісінде компьютерлік бағдарламаны оқу жоспарының барлық тақырыптары бойынша пайдалану міндетті емес, өйткені оқытып, үйрету үдерісінде оқу ақпараттарын беру және оны меңгерудің басқа жолдары талап етілетін күрделі, ерекше тақырыптар бар екенін басшылыққа алу қажет.

Бұл оқу бағдарламасының оқытып, үйрету мазмұнына, мақсатына, міндеттеріне, оқу материалдарын қажетті дәрежеде меңгеру деңгейіне байланысты [3,4,5].

1. Кузнецов В.С. Теория и методика физической культуры. М., ФиС. 2012.

2. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания. Учебное пособие для ИФК. Москва, «Академия», 2003. (266-278б.).

3. Ильинич В.И. Физическая культура студента. Москва, Гордарики, 2007г. (380-397б.)

4. Әбділлаев Ә.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. Оқу құралы. Түркістан, 2007ж. (98-111б.)

5. Әбділлаев Ә.К., Мұхамеджанов Б.Қ. Дене мәдениеті. Түркістан. 2008. - (201-213б.)

6. Кайнова Э.Б. Общая педагогика физической культуры и спорта. Москва. ИД. «Форум»-Инфра-М.2007 (14-18с)

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ВЫСШАЯ ШКОЛА

УДК 37.017.7; 314.122.64

О ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РАСАХ И РАСИЗМЕ

Г.Т. Хайруллин - д.п.н., профессор,
Каз НПУ им. Абая

Расизм представляет собой одно из самых негативных, уродливых явлений в истории человечества. Принято считать, что в настоящее время расистские идеи побеждены, прежде всего, в тех регионах планеты, где раньше наблюдались массовые проявления расизма (США, некоторые африканские страны и т.д.). Однако представляется преждевременным утверждать о полной победе над расистскими воззрениями. Те или иные проявления таких взглядов могут проявляться во многих случаях, когда происходит соприкосновение представителей различных рас и этнических общностей. Борьба против проявлений расизма, в какой бы форме и с какой бы интенсивностью он ни проявлялся, - это одна из главных задач воспитательного учреждения. Учитель, как основной проводник идей дружбы, толерантности, солидарности, сотрудничества разных народов, должен ориентироваться в вопросах, связанных с расами и расизмом. Только в таком случае он сможет эффективно противостоять возможным проявлениям элементов расизма. Прежде чем говорить о расизме, следует ознакомиться с понятием «раса».

В вопросе о происхождении самого человечества и человеческих рас существуют нижеследующие два различных мнения.

1. Происхождение человека (*homo sapiens*) связано с единственным регионом Земли (моноцентризм). При этом происхождение различных рас объясняется лишь природными различиями обитания потомков «первых» людей. Считается, что, распространившись во все стороны от общей «исторической родины», дети человеческие попали в такие разнообразные условия, что в процессе своего дальнейшего развития оказались представителями разных рас.

Признание единого центра происхождения служит иногда основой утверждения о существовании каких-то общих предков современных людей (моногонизм). А это позволяет «обосновать» тезис о том, что все люди произошли от единственной человеческой пары: по-другому говоря, у всех современных людей имеется общий предок, а именно пара «Адам и Ева».

2. Не существует единственного региона формирования рас современных людей, нет и изначальной единой расы (полицентризм). Именно это обстоятельство позволило человечеству избежать кровосмешения и связанного с ним вырождения. Поэтому следует признать наличие у современного человечества не одних и тех же предков, и, тем более, не единственной пары предков (полигенизм).

Дальнейшие рассуждения на базе данного подхода привели к выводу о том, что разные большие человеческие сообщества могли произойти от разных видов обезьян; это не являлось одновременным процессом и не имело единого центра. Поскольку географические, климатические условия в разных регионах планеты Земля изменялись неоднократно, причем не раз происходили катастрофические изменения, то в данном случае отпадает вопрос об определении конкретного региона, где появились те или иные человеческие расы.

Сторонники этого направления указывают, что невозможно с достоверной точностью указать время и место появления разных рас в истории человечества. Таким образом, «Анализ различных теорий и гипотез, касающихся происхождения человечества и генетического единства всех рас, убеждает, что к настоящему времени эта проблема не решена. Можно смело предположить, что в ближайшем обозримом будущем вряд ли будут найдены достаточные факты, подтверждающие абсолютную достоверность какой-либо теории или гипотезы происхождения человеческих рас» [1, с.77].

В данной работе не ставится задача провести анализ указанных двух подходов и установление неопровержимой истины в вопросе о происхождении человеческих рас. Укажем лишь, что существование различных рас человечества признается исследователями как научная истина, независимо от вопроса их происхождения; подчеркивается, что существование человеческих рас представляет собой биологическую реальность, общепризнанный научный факт; человеческая раса признается наиболее крупной группой людей, объединенных по наследственным биологическим признакам.

Очевидно, все современное человечество относится к одному и тому же биологическому виду. С указанной точки зрения, оно едино и все люди имеют общие черты и качества. Однако это биологическое единство не противоречит существованию человеческих рас. Ясно также, что указанный факт не может служить основой для разъединения людей по расовому признаку. Это справедливо точно так же, как и принадлежность к своей семье вовсе не предусматривает проявления недоброжелательности, к примеру, по отношению к членам семьи соседа.

Современный человек принадлежит к различным объединениям и сообществам, в которых он обладает определенным статусом: он является членом семьи, жителем данной местности, членом некоторого трудового

коллектива, гражданином определенного государства, представителем некоего этноса и т.д. С указанной точки зрения человечество не представляется однородным, единым, современный человек должен найти свое место в таком сложном конгломерате. Он вынужден входить в невиданный ранее широкий круг общения с другими людьми. Любой человек в той или иной степени общается ежедневно со значительным количеством других людей. Он становится участником различных видов межличностного взаимодействия в относительно постоянных, или не постоянных, единовременных группах (к примеру, в группе пассажиров автобуса в определенный день). Поэтому он вынужден ориентироваться в большом множестве человеческих общностей, наиболее крупной из которых является раса.

В настоящее время существуют немало определений понятия «раса»:

«Раса-группа индивидуумов, объединенных единством происхождения, ...которое устанавливается на основе учета территориальной общности, морфологического сходства и законов изменчивости...Раса устанавливается групповой характеристикой, а не индивидуальной... Можно определять расу, как понятие историческое» (В.В.Бунак);

«Раса есть группа, члены которой обладают сходными комбинациями специфических физических характеристик, которыми они обязаны своему общему происхождению» (Э.Хутон);

«Расы- территориальные группы людей, выделяемые на основании их генетического родства, которое проявляется внешне в определенном физическом сходстве по многим признакам» (Н.Н.Чебоксаров, И.А.Чебоксарова);

«Раса есть совокупность людей, обладающих общностью физического типа, происхождение которого связано с определенным ареалом» (Я.Я.Рогинский, М.Г.Левин).

«Расы (от лат. ratio - категория, разряд) человека (биологического вида Homo sapiens) характеризуются общими наследственными физиологическими особенностями, связанными с единством происхождения и определенной общностью распространения» (В.Г. Крысько);

«Расовая группа -это этническая группа, члены которой рассматриваются как физиологически отличные от других, если не самими членами группы, то по крайней мере, другими» (В.И.Козлов, Н.Н.Чебоксаров).

Имеют место также и другие определения. В рамках данной работы для удобства представляется целесообразным использовать формулировку, разработанную на базе приведенных выше определений: расу можно понимать как исторически сложившуюся группу людей разной численности, характеризующихся сходством совокупности преобладающих физиологических свойств.

Мнения исследователей отличаются не только в определении понятия «раса», но также относительно числа человеческих рас. Например, существует деление человечества на 34 расы. Распространенным является признание пяти различных рас: европеоидная (белая) раса, монголоидная (желтая) раса, негроидная (черная) раса, американоидная (красная) раса, австралоидная (аборигенная) раса. Другие исследователи относят американских индейцев к монголоидам. Тогда речь идет о четырех расах: европеоиды, монголоиды, негроиды, австралоиды. В силу иного распределения человечества по пяти расам рассматриваются кавказская (белая), монгольская (желтая), негритянская (черная), американская (красная), малайская (коричневая) расы.

Часто используется деление людей на три большие человеческие расы: белую (европеоидную), желтую (монголоидную) и черную (негроидную). Каждая из них делится на пять малых (промежуточных) рас.

Известно, что объективно существуют различия в физических особенностях людей, принадлежащих к различным расам. Они отличаются особым набором передающихся по наследству телесных признаков: цвет кожи, овал лица, формы глаз, волос, носа, губ, черепа и т.д. Такое сочетание признаков роднит всех людей одной и той же расы, одновременно отличая их от людей другой расы.

Важнейшие свойства расовых признаков рассматриваются современными исследователями в нижеследующем виде:

-признаки физического строения;

-признаки, передающиеся по наследству;

-признаки, выраженность которых в ходе онтогенеза мало зависит от факторов окружающей среды;

-признаки, связанные с зоной распространения;

-признаки, отличающие одну территориальную группу человека от другой.

Для людей белой расы характерны прямые (или волнистые) светло-русые или темно-русые мягкие или средней жесткости волосы, серые, серо-зеленые и каре-зеленые широко открытые глаза, умеренно развитый подбородок, узкий и сильно выступающий нос, нетолстые губы и довольно обильный волосной покров тела и лица. Представители черной расы темнокожи, для них характерны курчавые или шерстистые темные волосы, толстые губы, очень широкий и плоский нос, крупные зубы, карие или черные глаза, длинная голова, редкая растительность на лице и теле. Люди желтой расы характеризуются смуглой кожей, прямыми жесткими иссиня-черными волосами, плоским крупным скуластым лицом, узкими и слегка раскосыми карими глазами, плоским и довольно широким носом, редкой растительностью на лице и теле.

Исследователи в большинстве своем признают объективное существование различий в физических

особенностях современных людей, эти различия называются расовыми. По-другому говоря, имеются определенные характеристики всех рас человечества, в соответствии с которыми любого человека можно отнести к той или иной расе с некоторой степенью достоверности. В то же время «в очень многих случаях совершенно невозможно установить, к какой именно расе следует отнести того или иного человека. Так, например, нос с довольно высокой спинкой, переносом средней высоты и среднеширокими крыльями может встречаться в некоторых группах всех трех больших рас, так же, как и другие расовые признаки» [2, с.386].

Признание физических различий не является аргументом в пользу тезиса об «отсталости» одной расы или о «превосходстве» другой расы. Речь идет лишь о преобладающих признаках, наиболее выпукло проявляющихся у подавляющего большинства представителей одной и той же расы по сравнению с представителями другой расы. В то же время исследователи предостерегают от опасности внести путаницу между понятиями «биологическая равноценность» и «биологическое тождество» рас. «Первое определяется одинаковой способностью представителей всех рас осваивать и развивать современные достижения цивилизации, что аргументировано бесчисленными примерами из жизни современного человечества и истории цивилизации... Разумеется, все расовые группы обладают биологическим своеобразием, особыми комплексами физических характеристик, отличающими одну от другой... Эти особенности не имеют никакого отношения к уровню интеллекта, к способности воспринимать информацию, создавать культурные ценности. Таким образом, несходство вовсе не означает неравноценности» [3, с.9].

В то же время некоторые исследователи указывают, что в настоящее время невозможно четко и однозначно составить определенный набор объективных критериев определения расовой принадлежности любого человека. Следует учитывать и то, что индивидуальная изменчивость каждого человека отражается на его внешнем виде, что приводит к появлению разнообразных черт людей даже внутри одной и той же расы. Короче говоря, у любой пары людей, даже у близнецов, существуют некоторые отличительные черты. Стало быть, невозможно найти какую-либо группу людей, в которой по всем параметрам и в полной мере, в одинаковой степени отражались бы все черты расовой принадлежности.

В пределах каждой расы имеются значительные вариации наследственных характеристик. Поэтому представляется невозможным найти индивидуумов со всеми признаками, присущими только одной определенной расе. В то же время внутри каждой расы внешний облик людей различен, невозможно найти два полностью идентичных между собой человека. При всех расовых общих показателях каждый человек индивидуален, индивидуальны его реакции его организма на внешние изменения. Тем более не бывает крупных человеческих групп людей, члены которой соответствовали бы друг другу по всем показателям. «В каждой человеческой популяции наблюдается широкое многообразие наследственных свойств. У человека не существует «чистой» расы в смысле генетически однородной популяции» [3, с.89].

Более того, «при детальном анализе вообще оказывается почти невозможно выделить не только «чистые» в антропологическом отношении народы, но и «чистые» в антропологическом отношении расы, ибо как внутри больших рас второго порядка, так даже и внутри «антропологических» типов всегда можно обнаружить группы людей, так или иначе отличающихся в био-антропологическом отношении друг от друга» [4, с.100].

Исследователями выявлены регионы со значительным расовым смешением, к таковым относится и регион Средней Азии и Казахстана. «Часть узбеков по всем признакам - явные европеоиды, другая часть принадлежит к монголоидной расе, и значительное количество населения представляет в расовом отношении переходный тип между монголоидами и европеоидами. По большинству расовых признаков туркмены, таджики и часть узбеков принадлежат к европеоидам, обычно их считают потомками древнего автохтонного европеоидного населения, а киргизы, каракалпаки и казахи причисляются к монголоидному типу. Однако есть основания все коренное население Средней Азии и Казахстана рассматривать в расовом отношении как переходный тип, хотя у туркменов, таджиков и части узбеков преобладают европеоидные признаки, а у киргизов, каракалпаков и казахов - монголоидный тип» [1, с.44].

И это- не единственный регион Земли с подобным смешением рас. Поэтому что в настоящее время можно говорить лишь о сравнительной расовой однородности, но никак не о «чистоте» какой-либо расы. При этом следует учитывать и явление метисизации, т.е. появления общих потомков представителей разных рас. Современные условия в мире, характерные разрушением географических, социальных и иных преград на пути человека, приводят к усилению процессов метисизации. Это может вызвать ускоренное изменение традиционных расовых характеристик населения тех или иных регионов Земли в исторически короткое время.

Понятие «чистоты» расы непосредственно связано с понятием «расизм». Слово «расизм» впервые было зафиксировано в 1932 году и трактовалось как «система, утверждающая превосходство одной расовой группы над другими». Расизм понимался как совокупность воззрений, в основе которых лежат положения о физической и умственной неравноценности человеческих рас, о решающем влиянии расовых различий на историю и культуру. Адепты расизма считают, что расовые признаки имеют решающее влияние на способности, интеллект, нравственность, поведенческие особенности и черты характера отдельной человеческой личности; они признают идею высших и низших рас, где одна раса объявляется высшей, а другие- низшими, по природе и происхождению.

Поскольку расы различаются лишь по некоторым характерным внешним признакам, то, следовательно, расистские воззрения базируются на том, что внешние различия людей являются основой для расовой иерархии в человеческих сообществах. В то же время исследователи давно уже доказали, что расовые различия не имеют ничего общего с различиями в умственном развитии, со способностями к развитию и т.п. Понимание расы как комплекса генетически predetermined черт фактически отвергнуто современной наукой. К примеру, еще русский ученый Н. Н. Миклухо-Маклай (1846-1888) доказал, что аборигены разной расовой принадлежности ничем не отличаются по умственным способностям от европеоидов. По-другому говоря, нет оснований говорить о физической и психической неравноценности человеческих рас, о решающем влиянии расовых различий на историю и культуру человечества.

В дальнейшем этот термин «расизм» уточнялся, дополнялся, были сформулированы иные определения. Наиболее целесообразным представляется понимать расизм «как идеологию и практику отношений между людьми различной расовой принадлежности, связанные с представлением о каком-то исходном неравенстве этих рас» [3, с.159].

Расизм на практике может проявляться в различных формах. Некоторые исследователи рассматривают нижеследующие формы его проявления:

- бытовой расизм, проявляющийся в поведении простых людей;
- расизм в виде политической программы;
- расизм в виде правовой нормы (в частности, определение гражданства по крови);
- расизм, проявляющийся в государственной политике (апартеид и пр.).

В настоящее время наблюдается тенденция расширения содержания понятия «расизм». Составляются таблицы «совместимых» между собой и «несовместимых» этнических общностей. При этом за основу различия «свой - чужой» может быть положена не только расовая общность, но и какая-нибудь другая, может абсолютизироваться идентичность в рамках определенной социальной группы людей (социорасисты). Все это отражается в межэтнических отношениях, становится «основанием» для тех и ли иных дискриминационных действий.

Часть современных расистов предпочитают оперировать понятиями не биологического, а культурного превосходства (культурный расизм). Они выдвигают идею несопоставимости различных культур, начинают борьбу за сохранение «чистоты культуры» и самобытности «культуры определенной группы». При этом представителей инокультурных общностей считают людьми, характеризующимися врожденно более низкими культурными качествами. Значит, и отношение к таким людям должно отличаться от отношения к людям более «высокого» культурного происхождения. При этом недопущение чужих культурных ценностей, сопротивление межкультурному обмену становится важной задачей. Считается, что разносторонние контакты разных культур представляют большую опасность, разрушают «дух нации». Утверждается, что, что некоторые общности обладают несопоставимыми системами ценностей. Таким образом, «культурный расизм» приводит к идее «столкновения цивилизаций». Одной из сторон такого противостояния нередко выбирают так называемое «этническое меньшинство». Таким образом, культурный расизм смыкается с этническим расизмом.

Во многих регионах нашей планеты имели место в прошлом или имеют место в настоящее время проявления расизма и вытекающая из него дискриминация определенной группы людей, что приводило к неисправимым изменениям. К примеру, в США жертвами расизма пало коренное население - индейцы. В недавнем прошлом чернокожие дети США не имели права учиться вместе с детьми белокожих граждан, в общественном транспорте чернокожие обязаны были находиться на специальных местах, они не имели права участвовать на выборах. В Южно-Африканской республике было законодательно введено раздельное проживание (апартеид) белых и чернокожих жителей страны и т.д. Впрочем, подобными примерами изобилуют периоды существования любой империи в истории человечества.

Негативные последствия от распространения расистских взглядов возрастают по мере того, как во всем мире ускоряются процессы глобализации, которые вовлекают в свою орбиту все большие массы людей. Бурно растет численность землян, увеличиваются миграция и число межрасовых браков. В таких условиях выражение расистских взглядов в политике и их проявление в дискриминационной практике чревато огромными бедствиями для людей.

Указанную опасность человечество сумело усмотреть лишь в недавнем прошлом. Принято немало международно-правовых документов, осуждающих идеологию расизма. Существуют антирасистские национальные правовые нормы, а также общественные организации и движения. В 1965 году Генеральная Ассамблея ООН приняла текст Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации. В ней расовая дискриминация определяется как «любое различие, исключение, ограничение или предпочтение, основанное на признаках расы, цвета кожи, родового, национального или этнического происхождения, имеющие целью или следствием уничтожение или умаление признания, использования или осуществления на равных началах прав человека и основных свобод в политической, экономической, социальной, культурной или любых других областях общественной жизни». Тогда же был учрежден Комитет по ликвидации расовой дискриминации.

В 1966 году Генеральная Ассамблея ООН установила Международный день борьбы за ликвидацию расовой дискриминации. В 1970 году Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию, провозглашающую «твёрдую

решимость добиться полной ликвидации расовой дискриминации и расизма, против которых восстанут совесть и чувство справедливости всего человечества». В 1976 году вступила в силу Международная конвенция «О пресечении преступления апартеида и наказании за него». В 1976 году принята «Декларация о расе и расовых предрассудках». В ней указывалось, что расизм включает в себя расистскую идеологию, установки, основанные на расовых предрассудках, дискриминационное поведение, структурную организацию и институционализированную практику, приводящие к расовому неравенству, а также порочную идею о том, что дискриминационные отношения между группами оправданы с моральной и научной точек зрения. 2001 год был провозглашен «Международным годом мобилизации усилий для борьбы против расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости». В том же году Генеральная Ассамблея ООН провела слушания комитета по ликвидации расовой дискриминации, где было отмечено, что действия по борьбе против расизма и расовой дискриминации ведутся уже в течение третьего десятилетия.

Развернувшаяся борьба против расизма приняла два направления:

1. Движение за искоренение любого проявления расизма и дискриминации человека по каким бы то ни было основаниям. В данном направлении борьбы достигнуты значимые результаты. Проявления дискриминационных мер по отношению к личности становится темой исследования соответствующих органов и властных структур, а также объектом интереса правозащитных организаций.

2. Движение за создание определенных преимуществ для тех или иных сообществ, которые ранее подвергались дискриминации. Это направление получило название «положительная дискриминация». Она касается, прежде всего, тех сообществ, которые подвергались дискриминации по расовым, религиозным или иным показателям. К примеру, в Великобритании считают необходимым включение в состав правительства женщин, представителей молодежи, других рас и т.п. В США практикуется более полное вовлечение афро-американцев на работу в государственных учреждениях.

Отметим, что положительная дискриминация не всегда вызывает позитивное отношение. Ее противники усматривают в ней проявление расизма в соответствии с международными документами.

Таким образом, существование человеческих рас – это объективное явление, и расовые отличия относятся лишь к определенным физическим показателям. Раса – естественная группа людей, обладающих совокупностью общих наследственных физических признаков, т.е. биологическая общность. В то же время нельзя отрицать и социальный смысл понятия «раса», поскольку ребенок получает не только биологическую, но и социальную информацию, которая также имеет также и расовую окраску. «Передача врожденной биологической информации (в том числе расовых особенностей) происходит в результате передачи следующему поколению генофонда родителей через элементарные единицы наследственности-гены- посредством действия разнообразных генетически обусловленных процессов в живом организме. Передача социальной информации происходит в результате передачи от поколения к поколению навыков, традиций, знаний в устной, письменной, материально-изобразительной формах посредством обучения, воспитания, личного опыта» [3, с.82].

Существование рас не дает никаких оснований для установления какой-либо расовой иерархии. «Все расы современного человечества обладают равными биологическими возможностями для достижения высокого уровня цивилизации»[5, с.71]. Расы отличаются друг от друга лишь некоторыми физическими показателями, количеством своих представителей и т.д. Эти различия не имеют влияния на попытки устанавливать какие-либо «высшие» или «низшие» расы.

Современный педагог в большинстве случаев имеет дело с многонациональным коллективом, что само по себе может создать угрозу проявлений элементов расизма. Именно поэтому педагог должен быть в состоянии распознавать подобные проявления и уметь нейтрализовать их. Будущее человечества – в дальнейшем укреплении взаимодействия и сотрудничества народов в различных сферах деятельности, где не может быть места никаким проявлениям расистских воззрений.

1.Тадтаев Х.Б. Этнос. Нация. Раса. Национально-культурные особенности детерминации процесса познания. -М., 2001.

2.Нестурх М.Ф.Происхождение человека. -М., 1970.

3.Единство и многообразие человеческого рода. -М., 1997.

4.Козлов В.И., Чебоксаров Н.Н. Расы и этносы // Расы и общество. -М, 1982.

5.Крысько В.Г. Этническая психология. - М., 2008.

Аннотация: Раса понимается как исторически сложившаяся группа людей разной численности, характеризующихся сходством совокупности преобладающих физиологических свойств. Указаны отдельные различия представителей разных рас. Уделено внимание борьбе против расизма, как уродливого явления в истории человечества

Abstract: Race is understood as historically constituted a group of people of varying sizes, characterized by the similarity of the prevailing set of physiological properties. Shown individual differences representatives of different races. Attention is paid to the fight against racism, as ugly phenomenon in the history of mankind.

**ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОСТРАНСТВА
МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО ДИАЛОГА В РЕСПУБЛИКЕ ТАТАРСТАН: НА ПРИМЕРЕ
ПРАВОСЛАВНЫХ МОЛОДЕЖНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ КАЗАНСКОЙ ЕПАРХИИ**

Климин Александр Викторович -

*главный советник Управления по взаимодействию
с религиозными объединениями Департамента
Президента Республики Татарстан
по вопросам внутренней политики*

Хабибуллин Марс Забирович -

*к.ист.н., доцент, ученый секретарь Института татарской энциклопедии
и регионоведения Академии наук Республики Татарстан*

Анотация. В статье анализируются государственно-церковные отношения в Республике Татарстан в области реализации совместной работы представителей православной и мусульманских общин республики, органов государственной и муниципальной власти социально значимых проектов на примере православных молодежных объединений Татарстанской митрополии. Особое внимание обращается изучению деятельности православного молодежного объединения Казанской епархии «Школа православного лидера».

Abstract. The article analyzes the state-Church relations in the Republic of Tatarstan in the sphere of implementation of the joint work of representatives of the Orthodox and Muslim communities, organs of state and municipal authorities of socially significant projects on the example of Orthodox youth organizations of Tatarstan metropolis. Special attention is paid to the study of the work of an Orthodox youth Association of the Kazan diocese, "The School of the Orthodox leader."

С самого начала возрождения религиозной жизни в Татарстане было налажено конструктивное взаимодействие между представителями православной, мусульманской и других традиционных религиозных общин республики. В течение десятилетий важными темами межконфессионального взаимодействия являются выработка общих позиций по вопросам укрепления межконфессионального и межнационального мира и согласия, социального партнерства культурно-просветительского и благотворительного характера.

По данным мониторинга, которые привел 27 февраля 2015 г. на расширенном заседании Совета при Президенте РТ по межнациональным и межконфессиональным отношениям Заместитель руководителя Аппарата Президента РТ – руководитель Департамента Президента РТ по вопросам внутренней политики Александр Терентьев, в четвертом квартале 2014 г. межэтническую ситуацию в Татарстане оценивали как спокойную, стабильную – 84,6 процента респондентов (и только 0,7 процента – как напряженную). Религиозную ситуацию как спокойную и стабильную оценивали также абсолютное большинство – 83,6 процента респондентов [1 с.3].

Вместе с тем, стабильное и поступательное развитие традиционных конфессий в республике было омрачено осенью 2013 г. серией поджогов православных культовых объектов [2 с.4]. В результате поджогов, в частности пострадали: молитвенный дом с. Ленино Новошешминского района, церковь в с. Крещёные Казыли Рыбно-Слободского района и храм в с. Албай Мамадышского района.

В связи с данными инцидентами Президентом РТ Р.Н. Миннихановым были предприняты экстренные меры по нормализации ситуации и обеспечению дополнительных мер безопасности культовых объектов, кроме того, принято решение о немедленном восстановлении пострадавших культовых объектов. Министерство лесного хозяйства РТ и главы муниципальных районов республики, в которых произошли инциденты, приступили к исполнению данного поручения. Татарстанская митрополия открыла специальный счет для пожертвований на восстановление храмов. Примечательно, что одними из первых, кто откликнулись на боль православных верующих, стали мусульмане, перечислившие на восстановление церквей 1,46 млн. рублей [3 с.59-60].

В течение 2014 г., благодаря поддержке Президента РТ Р.Н. Минниханова, помощи Министерства лесного хозяйства РТ, администраций районов и верующих, пострадавшие культовые объекты были восстановлены. Летом 2014 г. при участии Р.Н. Минниханова первой была открыта церковь в с. Албай Мамадышского района [4 с.4]. Позднее были открыты церкви в селах Крещёные Казыли Рыбно-Слободского района и в с. Ленино Новошешминского района [5 с.3].

В этой связи очевидна необходимость развития совместных усилий участников государственно-церковных отношений направленных на развитие и сохранение мира и согласия в республике.

Формированию атмосферы доверия и взаимопонимания в обществе способствует совместная работа представителей православной общины республики, других религиозных общин (прежде всего мусульман) и органов государственной и муниципальной власти по реализации социально значимых проектов.

В последние годы заметными участниками этих процессов в Татарстане стали православные молодежные объединения Татарстанской митрополии. Примером такой активности является православное молодежное объединение Казанской епархии, деятельность которого получила новые импульсы и наполнение в 2014 г.

Это связано с реализацией молодежной политики Русской Православной церкви, определившей на Освященном Архиерейском Соборе РПЦ, прошедшем 2 февраля 2011 года, необходимость построения общецерковной системы молодежной работы путем активизации работы по введению на приходах Русской Православной Церкви штатных оплачиваемых должностей педагога, социального работника и ответственного за работу с молодежью [6].

Следует отметить, что в Казанской епархии реализация молодежной политики ведется последовательно и на постоянной основе. Например, в декабре 2012 г. пгт. Аксубаево (Татарстан) совместными усилиями мусульман и православных было проведено представление «Возьмемся за руки, друзья», организованное в минувшую пятницу в районном Доме культуры для детей с ограниченными физическими возможностями.

В январе 2013 г. в казанском Кремле за круглым столом состоялась встреча представителей основных религиозных объединений, действующих на территории республики, высших учебных заведений, Общественной палаты Республики Татарстан и молодежных общественных организаций. От религиозных объединений приняли участие председатель Совета улемов Духовного управления мусульман Республики Татарстан Рустам Батров, преподаватель Казанской духовной семинарии иеромонах Роман (Модин), настоятель римско-католического прихода Воздвижения Святого Креста отец Диогенес Уркиза, лидер молодежной иудейской организации г. Казани Леонид Усятинский и другие. На встрече обсудили актуальные вопросы нравственного воспитания, формирования духовности, честности и неприятия коррупционного поведения у населения Республики Татарстан, в том числе пути взаимодействия государства и религиозных объединений в этой области. По результатам данного совещания антикоррупционная тематика была актуализирована во время богослужений и в стенах духовных учебных заведений.

Работа ведется и в муниципальных районах республики. В апреле 2013 г. состоялась встреча духовенства с учениками и педагогами коллективом общеобразовательной школы № 16 г. Чистополь. В беседе участвовали мусульманский и православный священнослужители, представители муниципального самоуправления: имам-хатиб мечети «Нур» Мухаммад хазрат Киямов, диакон чистопольского Казанско-Богородицкого прихода Виталий Гарабов. Подрастающее поколение татарстанцев на практике оценило позитивное взаимодействие двух традиционных конфессий Татарстана [7 с.123–128].

Универсиада 2013 г. в Казани стала испытанием не только для спортсменов, но и для представителей 6 конфессий, которые были расположены в Центре религий Деревни Универсиады: ислама, православия, иудаизма, католицизма, протестантизма и иудаизма. Сплоченная работа представителей конфессий продемонстрировали миролюбивый потенциал межконфессионального диалога.

Главным местом непосредственной встречи стал функционирующий Центр религий, который должен быть возведен для участников Универсиады по требованию международного комитета ФИСУ [8 с.4]. Основными посетителями Центра религий была молодежь.

В 2013 г. заметных мероприятий в молодежной межконфессиональной сфере не отмечено, что было вызвано неблагоприятной внутриепархиальной ситуацией, связанной с Казанской духовной семинарией [9].

Преодоление конфликта в течение первого полугодия 2014 г. положительно сказалось на развитии молодежного служения: в сентябре 2014 г. при молодежном отделе Казанской епархии начала свою работу общественное объединение «Школа православного лидера» (далее – Школа).

Инициатива открытия данной школы была озвучена митрополитом Анастасием на прошедшем 13 мая 2014 г. в г. Казани Форуме православной общественности как одной из наиболее приоритетных задач развития социального служения в епархии [10 с.3].

Организационно Школа была сформирована в целях формирования среди православной молодежи навыков проведения лагерей с тренингами, индивидуальной работы, организации встреч с выдающимися людьми, защиты идей и проектов, проведения мастер-классов и встреч во вне лагерьное время, совместных мероприятий различного уровня.

За период с конца 2014 по первый квартал 2015 г. «православными лидерами» Школы проведен целый ряд социально акций, в том числе совместно с мусульманской молодежью, направленных на создание позитивного имиджа православной молодежи, вносящих вклад в развитие межконфессионального диалога в Татарстане.

В сентябре 2014 г. православная и мусульманская молодежь города Казани провели несколько совместных мероприятий.

11 сентября в столице республики была организован велокросс в поддержку мира во всем мире. В акции приняли участие не только представители православной и мусульманской молодежи, но и члены католической и иудейской общины города [11].

13 сентября проведена посадка деревьев в парке Урицкого. Зеленый уголок, получивший название «Аллея дружбы», стал символом начала плодотворного сотрудничества молодых активистов двух традиционных конфессий [12 с.2]. Данные мероприятия проходили в рамках ежегодного месячника в Республике Татарстан «Экстремизму – нет».

В феврале 2015 г. Казанская епархия и Духовное управление мусульман РТ провели дружеский футбольный матч в рамках мероприятий, посвященных 70-летию Великой Победы. Участниками матча стали духовенство и

руководители отделов Казанской епархии и Духовного управления мусульман РТ. Примечательно, что в матче принял участие муфтий Татарстана Камиль хазрат Самигуллин [13 с.13–14].

Наибольший общественный резонанс из внутриконфессиональных миссионерских мероприятий вызвала «Рождественская неделя православного кино» в Казани с 14 по 20 января 2015 г. В рамках недели в кинотеатре «Мир» были продемонстрированы художественные, документальные и мультипликационные фильмы на православную тематику. Кинопоказы сопровождались тематическими вечерами и творческими мастер-классами с участием известных казанских режиссеров и сценаристов. Один из дней недели показа был полностью посвящен детским мультипликационным фильмам. На этот просмотр силами Казанской духовной семинарии были привезены дети-беженцы из Украины, а также из социальных учреждений города [14 с.5].

В перспективе православными молодежными лидерами анонсируется организация курсов православной журналистики и другие акции.

Проведенные акции православных молодежных объединений Казанской епархии свидетельствует о высоком организационном потенциале их участников. Вместе с тем, характер мероприятий свидетельствует о том, что в настоящее время молодежными активистами слабое внимание уделяется таким направлениям социальной политики как организация помощи детским домам, интернатам, домам престарелых, вопросы материнства и детства, организация бесплатного питания, работа с лицами без определенного места жительства, служение в тюрьмах, профилактика алкоголизма и наркотизации. Данные виды деятельности осуществляют отдельные православные приходы, зачастую испытывая недостаток в волонтерах. Не отмечено и миссионерских акций против нетрадиционных конфессий, ведущих пропагандистскую работу.

Это не только сужает поле деятельности, по сути православные молодежные активисты оказываются в определенной степени вынесенными за рамки социального церковного дискурса и православного императива в целом.

Тем не менее, активизация молодежного служения в Татарстанской митрополии является ярким примером позитивной консолидации усилий для развития межконфессионального согласия и взаимоуважения, имеющая все шансы на дальнейшее успешную реализацию.

1. Мушкина И. России важен наш опыт // Республика Татарстан. – 27 февраля 2015. – №27.
2. Халитова И. Вандализм, оскорбляющий чувства верующих// Республика Татарстан. – 3 декабря 2013 г. – № 181.
3. Алексеев И.Е., Климин А.В. Развитие православия на современном этапе. – Казань, 2014.
4. Второе рождение храма // Республика Татарстан. – 8 июля 2014 г. – № 97.
5. Новой церкви жить века // Республика Татарстан. – 26 августа 2014 – №124 .
6. «Вера и дело». – Url.: <http://sinodm.ru/faith/about/index.php>. Дата обращения: 3 марта 2015 г.
7. Хабибуллин М.З., Климин А.В. Универсиада-2013 в Казани: новые вызовы практике межрелигиозного диалога в Республике Татарстан Духовная жизнь региональных сообществ: история, традиции, современность: сборник докладов Международной научно-практической конференции, [14-15 мая, КГАСУ]. – Казань, – 2013.
8. Духовное напутствие не помешает // Республика Татарстан. – 12 июля 2013 г. – № 103.
9. Карякин О. Митрополит Анастасий покинул пост ректора Казанской семинарии. – Url.: <http://www.rg.ru/2014/03/20/reg-pfo/rektor-anons.html>. – Дата обращения: 5 марта 2015г.
10. Мушкина И., Халитова И. С позиций единомыслия// Республика Татарстан. – 16 мая 2014 г. – № 69.
11. Сюжет телерадиокомпании «Казань». Нет экстремизму: в Казани прошел межконфессиональный велокросс. – Url.: <http://www.tatarstan-mitropolia.ru/media/telekanaly/?ID=45445>. – Дата обращения: 27 января 2015 г.
12. Аллея дружбы появилась в Казани // Казанские ведомости. – 17 сентября 2015 г. – № 136.
13. Боровская Т. Казанская епархия и ДУМ РТ провели дружеский футбольный матч // Православие в Татарстане. – Март 2015 г. – № 1.
14. Садыков И. О религии расскажут языком мультфильмов // Республика Татарстан. – 17 января 2015 г. – № 5.

ӘОЖ 372.86

БОЛАШАҚ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӨП ДЕҢГЕЙЛІ ДАЙЫНДЫҚ ЖҮЙЕСІ

Ш.Б. Оразов - п.ғ.д., профессор,

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Педагогикалық білім мазмұны мен ұйымдастырылуындағы, экстенсивті әдістер оқу-тәрбие процесінің ұйымдастырылуына, мұғалім тұлғасының бүтіндей қалыптасуына толық әсер етпейді, себебі студенттердің пәндік жүйесіз даярлығына соқтырады, шығармашылықпен жұмыс істеуге, өз бетімен оқуына, педагогикалық зерттеуге ынталандырмайды, мұғалім даярлығының типтік жүйесі мен оның қызметінің жеке-шығармашылық сипаты арасындағы маңызды қайшылықты шеше бермейді.

Мектеп мұғалімі – студент – жоғары оқу орнының оқытушысы жүйесі бойынша, мұғалімнің кәсіби дайындығына көзқарасының өзін өзгерту қажеттігі туындауда.

Қажетті өзгерістердің ықтимал жолдары қандай? Бізге бірнеше жолы белгілі:

Талапкерлердің, студенттердің, мұғалімдердің кәсіби шеберлігінің үздіксіз қалыптасуын, ерте кәсіби бағдарын, мұғалім дайындау барысында негізгі және іс жүзіндегі бірлігін қамтамасыз ететін ғылыми-оқу педагогикалық кешенінің құрылуы[1].

Оқуды автоматты түрде бақылау, басқа құралдармен бірлестіктегі, жеке оқытудың техникалық құралдары, өз бетімен оқу, анықтамалық ақпарат көздері сияқты бірнеше бағытта барынша мүмкіндік беретін компьютер техникасын қолдану.

Оқу әдістерін жандандыру: шығармашылық жеке жұмыстар жүйесінің нақтылы бағыт бойынша қолданылуы (Мысалы, «Оқушы жастардың салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелері». Оқушыларды өзін-өзі тәрбиелеуге үйрету бағдарламасын жасап, сынып жетекшісі нашакорлықтың алдын алу, маскүнемдікпен күрес т.б. және дене тәрбиесі құралдары бойынша дене тәрбиесі жұмысының жоспарын құрғаны жөн).

Біртұтас педагогикалық кешендегі даярлық: педагогикалық лицей – педагогикалық колледж – педагогикалық университет – іс жүзінде кәсіби өзін-өзі айқындауынан кәсіби даярлыққа дейін басталатын және дене тәрбиесі мұғалімінің кәсіби тұлғалық қалыптасуымен аяқталатын тұтас білім берудің маңызды қыры болуы тиіс.

Біздің педагогикалық зерттеуіміздің осы кезеңдегі басты мақсаты педагогикалық жағдайдың анықталуы мен негізделуі болып табылады, онда мектеп оқушылары дене тәрбиесінің жүзеге асуы, дене тәрбиесі мұғалімінің қызметін таңдауында айқындаушы шартқа айналады.

Бұл құрылым міндетті минимум есебінде келесі дидактикалық бірліктерді білдіреді:

1. Теориялық дайындық
2. Әдістемелік сауаттылық
3. Валеологиялық даярлық
4. Денешынықтыру даярлығы
5. Қозғалыс әзірлігі
6. Кәсіпке дейінгі даярлық

Болашақ дене тәрбиесі мұғалімдерін оқытудың гуманистік бағыттылығы оқу барысына түрліше құралдардың, соның ішінде танымды қойындар мен әлеуметтік-психологиялық тренингтердің енгізілуін қарастыруы тиіс [2,3].

Танымды қойындардың кәсіби мәні, оқу қызметі үшін де үлкен маңызы бар. Түптеп келгенде, оларды студенттердің түрлі кәсіби сапаларының, сондай-ақ оқу материалдарын сан алуан түрінде ұсыну шеберлігінің жүйелі қалыптасуына әсерін тигізуі керек.

Мұғалімнің кәсіби біліктілігін қалыптастыру - күрделі мәселе, сан қырлы және кәсіби оқу жүйесінің өзін жетілдіру қажеттігі туындауда. Бірақ мәселенің күрделілігі оны шешу жолын табу мүмкіндігінен айырмайды.

Дене тәрбиесі мұғалімі үшін бір ақиқаты, өзінің қушылар мен қатынасын мәдени қызмет реинде қарау маңызды, ондағы адами, гуманистік бастау қатынас рухы құрайды. Осы қатынастың нысанасы, оның эмпирикалық мәні оқушының дене тәрбиесі мен денсаулығы, оған саналы қатысы болып табылады.

Педагогикалық гуманистік қарым-қатынастың нысаны оқушы да, мұғалім де бола алады. Оқушыға педагогикалық қатынастың нысаны ретінде қарау тұжырымдамасының болуы, бүгінгі дене тәрбиесі факультетінің студенті, болашақ мұғалім ұмтылатын ең басты мақсат болуы тиіс.

Мұндай тұжырымдама мұғалімнің рухани-адамгершілік бейнесінің жетекші құрамдасы, оның кәсіби біліктілігінің маңызды бөлігі болып табылады. Болашақ мұғалімнің мұндай біліктілігі, оның оқу қызметін қамтитын мәдени даярлықтың кең ауқымында жүреді.

Гуманитарлық бағдарлардағы кафедралар философиялық-мәдени бағыттардағы: өркениет тарихы, философиялық антропология, этика мен эстетика курстарының оқылуын қамтамасыз етеді. Демек, тұлғаның рухани-адамгершілік құрылымына бағытталған оқушының дене тәрбиесін дамыту бағытындағы жаттығулар, моральдік теңдік негізінде, екі жақтың субъективті (белсенді) қатынастарында құралады.

Мұғалімнің педагогикалық қызметінің нәтижелілігі көптеген жағдайларға байланысты, соның ішінде, ағзаның кәсіби қызметін атқаруға дене дайындығы мен жағдайына тәуелді.

Мұғалім кәсіби кеңейтілген функционалдық еңбек кәсібіне жатқызады. Осындай кәсіптердің негізгі жүйке, дене ерекшеліктері есебінде психикалық тұрақтылығын, назарынжалпы төзімділігін бөліп көрсетеді.

«Жалпы төзімділігі» ретінде тек аэробтық қуатын ғана емес, дене жұмысқа қабілеттілігін де түсінген жөн, оған антропометриялық көрсеткіштер: анаэробтық қуаттылық деңгейі бұлшық еттерінің күші мен төзімділігі, тірек-қозғалыс аппаратының үйлестірілуі кіреді [4].

Осындай міндеттерді шешудің тиімділігі көбіне-көп оқу процесін ұйымдастыру мен әдістерін таңдаудың дұрыстығына байланысты.

Студенттердің жұмысқа қабілеттілік деңгейін көтеруге әсерін тигізетін тәсілдердің бірі ретінде - дене жаттығуын тануға болады. Осы жаттығудың жүгіру мен күш жаттығуларының негізіне эксцентивті, интервалды жұмыс түрінде қолданылуы, студенттердің жылдамдық-күш қабілетінің, күші мен төзімділігі сапаларының, үйлесімділік көрсеткіштерінің айтарлықтай жақсартылуына мүмкіндік береді.

Оқу тәжірибесінің негізгі міндеті – студенттің мектеп жасындағы оқушылармен жұмысқа дайындық деңгейінің айқындалуы болып табылады. Сынақ сабақтары болшақ маманның оқу кезеңінде жинақталған өзінің білімі мен қабілеттерін көрсетуіне және жаттығу жүргізген кезде ұйымдастырушылық қабілеттерін танытуына мүмкіндік береді.

Соңғы екі жылдағы сынақ сабақтарының нәтижелерін талдай отырып, студенттерді дайындаудағы келесідей негізгі кемшіліктерді атап өткен жөн:

-басқа теориялық және практикалық пәндер мен байланысты табу мен қолдануға икемсіздігі;

-сабақ жүргізген кезде арнаулы көмекші құралдардың жеткіліксіз пайдаланылуы;

-жаттығулардың ерекше жағдаймен ортада жүйесіз жүргізілуі, бұл оқу үшін және қателіктерді түзетуге әдістемелік тәсілдердің таңдауына әсер етеді[5].

Біздің пікірімізше, осы кемшіліктердің негізгі себебі: 3-курста оқу практикасына бөлінетін сағаттардың аздығында болып отыр. 1-2 – курстардағы уақыттың басым бөлігі студенттердің дене мүмкіндіктері мен қабілеттерінің техникасының дамуына бөлінеді. Сонымен қатар, қозғалыс техниканың қарапайым элементтеріне және 1-2 – курстардағы сабақ бөліктерін өткізу бағытындағы әдістемелік зерттеулердің орындалуы, студенттердің оқу практикасына дайындық деңгейінің артуына оң әсерін тигізген болар еді.

Аннотация

Қазіргі кезеңде студенттерге болашақ мамандығына сай кәсіби шеберлікті меңгертуге баса көңіл бөлінуде. Дене тәрбиесі мамандығы үшін мұғалім дайындауда ұстаз-тәрбиеші тұлғасын қалыптастыру мәселесіне зор мән берілуі қажет. Ұстаз өзінің дене мәдениетін эстетикалық талғам мен адамгершілік қасиеттерін шыңдап отырса, өзі тәрбиелейтін шәкірттеріне ықпал етері сөзсіз. Оқушылардың денсаулығын сақтау мен нығайтудың бірден-бір жолы дене шынықтыру және қозғалыс белсенділігі. Мұндай маңызды мәселе ғылыми және оқу пәні ретінде жетекшілік рөл атқаратын дене тәрбиесі саласындағы кәсіптік бағытта болашақ мұғалімдерді даярлауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарындағы оқыту жүйесіне тікелей байланысты.

Бүгінгі болашақ мұғалімді дайындауда олардың салауатты өмір сүру мен денсаулық, дене мәдениеттерін өздері игермей тұрып, оларды білімді, білікті маман ретінде қалыптастыру мүмкін емес. Себебі әр болашақ маманның денсаулығы жеке байлық қана емес, ол сондай-ақ халқымыздың білім және экономикалық қуатының өсуі үшін де қажетті шарттарының бірі. Соның ішінде денсаулықтың басты шарты-мәдени орта, салауатты өмір салты.

Дене тәрбиесі мәселелерін шығармашылық тұрғыда шешуде өзгермелі өмір жағдайында инновациялық процестер мен жаңашыл бағыттарды дер кезінде меңгере отырып, тәжірибеге сын көзбен қарап, дене тәрбиесі міндеттерін жүзеге асыруға белсенді, салауаттылық пен дене мәдениетін меңгерген маман дайындаудың маңыздылығы артуда. Сондықтан да, болашақ мамандарға қойылатын жаңаша талаптар мен өзгерістер туындап отыр. Бұған себеп қазіргі кезде жеке тұлғаның қоғамдық және әлеуметтік мәні дене тәрбиесі мұғалімінің назарынан тыс қалмауы қажет.

Кілт сөздер: студент, кәсіби білім, оқу үдерісі, бақылау, бағалау

Аннотация

На современном этапе большое внимание уделяется в освоении профессионального мастерства будущей специальности студентов. Необходимо уделить внимание проблеме формирования роли личности педагога-воспитателя при подготовке специальности учителя физкультуры. Если учитель совершенствует свой эстетический вкус, и свои нравственные качества и свою физическую культуру, то, безусловно, он будет иметь большое влияние на своих воспитанников. Физическая культура и активное движение являются одними из основных путей сохранения и укрепления здоровья школьников. Такая важная проблема в профориентации подготовки будущих учителей физической культуры взаимосвязано с руководящей ролью науки и предметов учебной системы обучения высших учебных заведений.

Формирование современных образованных квалифицированных учителей в подготовке специалистов невозможно без здорового образа жизни и здоровья, без освоения физической культуры. Здоровье каждого будущего специалиста не только его личное богатство, но и одно из важных необходимых условий образования и развития экономической мощи народа. Одним из условий здоровья считается культурная среда, ведение здорового образа жизни.

Сегодня очень важно готовить специалистов, освоивших физическую культуру, современных инновационных процессов и новых направлений, имеющих критического взгляда на практику, умеющих принимать верное решение в различных жизненных

ситуациях, усвоивших задач физической культуры и умеющих вести здоровый образ жизни и их активного претворения в жизнь

И поэтому перед будущими специалистами стоят новые требования и изменения. И причиной тому стала необходимость не оставлять без должного внимания общественную и социальную значимость личности учителя физической культуры на современном этапе.

На занятиях физкультуры учитель должен вести работу не только над оздоровительными процессами и воспитательными обязанностями, но и над развитием творческой личности.

В формировании педагогической культуры студентов в педагогико – психологическом образовании, в системе физической культуры, в общем в системе образования культуры, характеризуется общее развитие культуры. Поэтому доказана, что систему физической культуры надо согласовать с внутренней системой высшего педагогического образования, что студенты помимо формирования физической культуры, должны четко определить цель общей программы.

Annotation

At the present stage, much attention is paid to the development of skill professional future profession students. It is necessary to pay attention to the problem of forming role of the individual teacher-tutor in the preparation of specialty PE teacher. If the teacher improves his aesthetic taste, and their moral qualities and their physical culture, then surely it will have a big impact on their students. Physical culture and active movement is one of the main ways of preserving and strengthening the health of schoolchildren. Such an important issue in career guidance training of future teachers of physical culture is inter connected with the leading role of science and learning objects learning system of higher education. Formation of the modern educated qualified teachers in training is impossible without a healthy lifestyle and health, without mastering the physical culture. The health each future specialist not only his personal wealth, but also one of the most important prerequisite for education and development of the economic power of the people. One of the conditions is considered the cultural environment, maintaining a healthy life style. Today it is very important to train specialists who have mastered the physical culture, modern innovation processes and new directions, with a critical eye to the practice, able to make the right decisions in different situations, mastered the tasks of physical culture and able to lead a healthy lifestyle and active implementation. In the process of training and development programs by the student teacher should not only be an informant, the organizer, and to evaluate the results of the students, but also a good adviser and assistant expert, subjective. The development of high-quality knowledge, professionalism is implemented using methods of teaching future teachers. The knowledge is in high school for physical culture is given and implemented in the classroom using different techniques. And so the university opens the way for future professionals to assimilate the knowledge of quality. Higher Education -the main link of continuing education. Continuing Education System consists of three stages: the stage to get a degree or stage to higher education, basic vocational training or education beyond higher education. Training of specialists or future teachers implemented in close connection between these stages. In the preparatory phase to the higher education institution to a university task – to determine in advance the talented of the students.

Key words: student, professional education, education process, control work

- 1 Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 106 б.
- 2 Қожахметова К.Ж., Мұхамбетова С.Қ. Педагогика және психология. – Алматы, 2005. – 88б.
- 3 Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Ғылым, 1998. – С. 24-38.
- 4 Бержанов Қ., Мусин С. Педагогика тарихы. – Алматы, 1984. – 211 б.
- 5 Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения. В 3-х томах. Т.1. – М.: Педагогика, 1979. – 560 с.

УДК 370.15 О 65

КРЕАТИВНО – АКМЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА

Б.А. Оспанова – д.п.н.

А. Калиева, И. Орманова – магистранты, МКТУ им. Х.А.Ясауи

Аңдатпа. Қазіргі кезеңде креативті-акмеологиялық дайындығы бар, бәсекеге қабілетті тұлғаға деген сұраныс өте үлкен және ол үнемі өсіп отырады. Постиндустриалды өркениеттің даму механизмнің заманауи түсініктерінен туындайтын білім берудің негізгі мақсаты – маманның озыңқы дамуын қамтамасыз ету. Осыған орай, білім беру жүйесінің басқы мақсаттарының бірі – жоғары деңгейде кәсіби шыңдалған және шығармашылық потенциалы бар креативті ойлау қабілеті дамыған маманды тәрбиелеу. Қалыптасқан тұлғаның белсенділігінің негізгі қалпы болып тиімділігі көбінесе шығармашылық сипатына байланысты кәсіби іс-әрекет болып табылатыны бәрімізге белгілі. Сондықтан да кәсіби іс-әрекетті табысты жүзеге асыру үшін қажет креативтілікті дамыту үдерісі ерекше мәнге ие болып отыр.

Тірек сөздер: кәсіби креативтік акмеология, креативтілік, шығармашылық, кәсіби шығармашылық, субъектілік, өзін-өзі дамыту.

Аннотация. В современных условиях спрос на креативно - акмеологическую, конкурентоспособную личность чрезвычайно велик и он будет постоянно возрастать. Главная цель образования, вытекающая из современных представлений о механизме развития постиндустриальной цивилизации - обеспечивать опережающее развитие качества специалиста. В связи с этим, одна из

главных задач системы образования - воспитание креативно мыслящих специалистов, обладающих высоким профессионализмом и творческим потенциалом. Основной формой активности сформировавшейся личности является, как известно, профессиональная деятельность, эффективность которой во многом зависит от ее творческого характера. В этой связи особое значение приобретает процесс развития креативности, необходимой для успешной реализации профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная креативная акмеология, креативность, творчество, профессиональное творчество, субъектность, самореализация, саморазвитие.

Abstract. In modern conditions the demand for creative – acmeological, competitive personality is extremely large and it will continue to grow. The main goal of education, stemming from modern ideas about the mechanism of post – industrial civilization – to provide advanced development as professionals. For that matter, one of the main objectives of the educational system upbringing creatively minded experts with high level of professionalism and creative potential. The basic form of identity is formed, as is known, professional activity, the effectiveness of which depends largely on its creative nature. In this regard, particular importance is the development of creativity required for successful implementation of professional activity.

Key words: professional creative – acmeology, creativity, subjectivity, creation, professional creation, self – realization, self - development.

Интегративная открытая развивающаяся система непрерывного профессионального образования представляет собой уникальный феномен подготовки специалистов, обладающих фундаментальными знаниями, которые в современных условиях становятся остро востребованными не только в сфере образования, но и во многих других сферах жизни общества.

Качество специалиста в сфере образования характеризует его способность эффективно выполнять функции профессионально- педагогической деятельности (решать типичные и нестандартные проблемы и задачи, связанные с обучением, воспитанием и развитием учащихся) и активно "выстраивать" свою индивидуальность, как важнейший фактор достижения вершин профессионализма в различных видах деятельности.

Однако, как показывает практика, это преимущество системы высшего профессионального образования используется сегодня не всегда и не в полной мере.

Проблему профессионального творчества в психологии и креативной акмеологии традиционно связывают с творчеством и креативностью личности. В акмеологических исследованиях проблемы творчества и креативности рассматриваются в контексте изучения процессов и механизмов совершенствования личности в жизни и профессиональной деятельности (О. С. Анисимов[1], Н. Ф. Вишнякова[2], Н. В. Кузьмина[3], А. К. Маркова[4], Б.А.Тургынбаева [5], Б.А.Оспанова [6] и др.).

Исследования акмеологических условий и факторов оптимизации процесса развития креативности показывают, что главную роль в развитии креативности играют процессы саморазвития, запускаемые специально организованной акмеологической средой.

Образовательная среда не может рассматриваться вне возможностей для поступательного прогрессивного личностно-профессионального становления. Проходя через систему высшего профессионального образования человек не должен примитивно освоить науки и некоторые практики будущей профессиональной деятельности, а скорее обрести многоуровневую и многостороннюю направленность в своем мировосприятии и мироотношении, убежденности о смыслах и ценностях собственного бытия, выраженных в сознании на уровне: общего (отношение к человечеству); особенного – (отношение к собственному отечеству); единичного (продуктивная самореализация), т.е. картина мира такого человека представлена определенным образом сопряженными выделенными смыслами.

Следовательно, среда высшего профессионального образования и должна быть нацелена на обеспечение возможности человека осознавать дополнительные измерения своего бытия, органично наполняя нравственный опыт, исходя из которого человек осуществляет свою жизнедеятельность. В этом и состоит ее (образовательной системы) креативно-акмеологический смысл.

Развитие креативности как личностного качества и творчества в области саморазвития позволяет человеку в процессе его движения по жизненному пути выстраивать алгоритм самоосуществления:

- осознавать наличие цели в области саморазвития;
- осознавать в ситуациях деятельности и взаимодействия возможности для акме-ориентированных самоизменений и соотносить эти возможности со своим проектом самоосуществления, т. е. воспринимать ситуации как акме-события;
- более четко осознавать собственные ресурсы, а также объективные и субъективные препятствия;
- вырабатывать оптимальные планы и программы саморазвития;
- точнее оценивать вероятность и значимость результатов деятельности и саморазвития;
- достигать высокого уровня самоосуществления при оптимальной величине энергетических и временных затрат.

Таким образом, можно считать, что творчество является одной из конкретных форм проявления механизма саморазвития человека. Результатом творчества являются не только материальные творческие продукты, но и изменения, происходящие в самой личности: раскрытие способностей, совершенствование творческих умений и навыков.

Профессионально-творческая деятельность специалиста рассматривается через профессионализм личности и мастерство. В креативной акмеологии профессионализм личности понимается как качественная характеристика субъекта труда, отражающая высокий уровень профессионально важных и личностно-деловых качеств, креативно - акмеологических инвариантов профессионализма, высокий уровень креативности, адекватный уровень притязаний, мотивационную сферу и ценностные ориентации, направленные на прогрессивное развитие специалиста (А.А.Деркач [7]).

К сожалению, креативные и акмеологические подходы пока еще недостаточно широко внедряются в образовательную практику высшей школы. Это отчасти связано с процессом становления креативной акмеологии, как науки, с естественным уточнением ее предмета, а также с непониманием отдельными преподавателями высшей школы специфики креативно-акмеологического знания.

В числе важнейших субъектно-личностных характеристик деятельности для креативной акмеологии оказываются понятия «профессионализм» (А.А. Бодалев [8], А.К. Маркова и др.), «мастерство» и «компетентность». Все три понятия подразумевают направление и критерии совершенства деятельности, высшего качества и уровня ее осуществления, то есть напрямую отвечают предмету креативной акмеологии.

Большинство современных исследователей склонны рассматривать профессионализм как особую характеристику субъекта деятельности. Н.В. Кузьмина определяет эту характеристику мерой владения субъектом современным содержанием и современными средствами решения профессиональных задач, а также продуктивными способами ее осуществления. Поэтому профессионализм, компетентность и мастерство в креативной акмеологии являются обязательными атрибутами субъекта.

Н.В. Кузьмина, А.А. Деркач и другие ученые-акмеологи в своих работах заключают, что в целом профессионализм личности напрямую связан со способностью к самодвижению, самореализации с формированием личности как субъекта собственной профессиональной деятельности.

В соответствии с государственным образовательным стандартом высшего профессионального образования основы профессионально- педагогической деятельности традиционно рассматриваются в курсах психологии, педагогики в основном на 1-3 курсах. Одной из проблем данного периода обучения является неоднозначность формирования у студентов мотивации к дальнейшему занятию педагогической деятельностью, сложность и противоречивость профессионального самоопределения. Может быть именно поэтому понятия "профессионализм", "педагогическое мастерство", "продуктивная педагогическая деятельность" на младших курсах не являются для студентов личностно значимыми, а потому усваиваются формально. К сожалению, эти знания не всегда систематизируются и интегрируются должным образом в сознании будущего специалиста и на старших курсах. Психолого-педагогические дисциплины остаются недостаточно интегрированными, а междисциплинарные связи носят несистемный характер. На старших курсах психолого-педагогическое знание представлено лишь через предметную сферу (методическое знание), что явно недостаточно, ведь это главное "время и пространство" для формирования педагогической направленности и компетентности будущего профессионала в сфере образования. Осуществить подобную систематизацию и интеграцию способно, как нам представляется, креативно - акмеологическое знание.

Креативно-акмеологическое знание обладает спецификой, отличающей его от знания психологического и профессионального.

Во-первых, по своей сути это интегрированное знание о профессиональной деятельности и факторах ее продуктивности. С одной стороны оно опирается на целостное представление о человеке как индивиде, личности, субъекте деятельности, индивидуальности (физиология, гигиена, психология, акмеология, социология), с другой - на теорию педагогических систем (педагогика).

Во-вторых, креативно - акмеологическое знание изначально личностно ориентировано, так как рассматривает не только общие закономерности продуктивного осуществления деятельности, но и, что особенно важно, формирование индивидуального стиля профессиональной деятельности человека с учетом общих закономерностей.

В-третьих, креативно - акмеологическое знание весьма технологично, так как вооружает каждого студента как общими, так и присущими только ему алгоритмами и приемами выявления, развития и реализации своего творческого потенциала, индивидуальности.

Совершенствование подготовки специалистов в непрерывной системе высшего профессионального образования связано прежде всего, с поиском средств и организационно - педагогических условий становления студентов субъектами собственного личного и профессионального развития и максимальной самореализации, и в этой связи субъектами учебной, а затем и профессиональной деятельности. Все это требует более целенаправленного использования креативно-акмеологических идей, принципов, закономерностей и технологий в содержании профессиональной подготовки в условиях высшего профессионального образования.

Таким образом, речь может идти о разработке системы креативно - акмеологической подготовки специалистов в условиях высшего профессионального образования. Можно наметить несколько путей внедрения креативно-акмеологических знаний в содержание профессиональной подготовки специалиста сферы образования.

Одним из них является выделение креативно-акмеологических идей в нормативных психолого-педагогических

курсах и использование креативно-акмеологических технологий в образовательном процессе. Для этого необходимо:

- Найти " креативно-акмеологический стержень" в содержании психолого-педагогической профессиональной подготовки специалистов.
- Согласовать основные, ключевые понятия, используемые для раскрытия креативно - акмеологических идей в содержании читаемых курсов, составить креативно - акмеологический глоссарий.
- Выделить креативно - акмеологические модули в содержании профессиональной подготовки специалистов на разных ступенях высшего профессионального образования.
- Определить основные направления и подходы к разработке методологии и процедур креативно - акмеологической диагностики студентов -будущих специалистов.

Другой, не менее важный путь - разработка программ собственно креативно - акмеологических дисциплин, например «Акмеология», «Креативная психология», «Креативная акмеология» и др., и включение их в учебный план за счет вузовского компонента ГОС и курсов по выбору.

Таким образом, многоуровневая система высшего профессионального образования предоставляет возможность выстраивания системы креативно - акмеологической подготовки востребованных специалистов.

При таком подходе одновременно решается ряд важных педагогических проблем:

Во-первых, происходит более осознанное освоение студентами профессиональных психолого-педагогических знаний, значимость которых становится им очевидной и практически полезной.

Во-вторых, осуществляется практическое овладение студентами методами и методиками психолого-педагогической и креативно - акмеологической диагностики и самодиагностики.

В-третьих, это способствует осознанию студентами своих проблем, мотивированному саморазвитию и самосовершенствованию, осознанному формированию индивидуального стиля профессиональной деятельности, выбору индивидуального образовательного и профессионального маршрута.

Наконец, объективно повышается интерес студентов к дисциплинам психолого-профессионального цикла и к научно-исследовательской деятельности в сфере педагогики, психологии и креативной акмеологии, формируется педагогическая направленность и профессиональное самосознание будущего специалиста.

1.Анисимов О.С. Принятие управленческих решений: методология и технологии. - М., 2002.

2.Вишнякова Н.Ф. Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии : Дис.д-ра психол. наук: - М., 1996, - 394 с.

3.Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. – М., 2001.

4.Маркова А.К. Психология профессионализма. - М.,1996. – 308 с.

5.Тұрғынбаева Б.А. Болашақ мұғалімдердің әлеуетін дамыту: кәсіби шығармашылық жолында. – Алматы, 2012. – 316 б.

6.Оспанова Б.А. Приоритетные тенденции в креативной акмеологии.- Педагогика и психология.- №3, 2010.- Алматы, С. 39-41

7.Деркач А.А., Зызыкин В.Г., Маркова А.К. Психология развития профессионала. – М., 2000. – 124 с

8.Бодаев А.А., Ганжин В.Т., Деркач А.А. Предмет акмеологии сегодня // Акмеология. – 2001. – № 1.

УДК 159.9 (0353)

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЙ ПРОБЛЕМ ЭТНИЧЕСКИХ СТЕРЕОТИПОВ И ТРЕВОЖНОСТИ

Р.Б. Абдрахманова - к. пс.н.доцент У.С. Нурғалиева - к.пс.н.,доцент

КазНПУ им Абая

За последние десятилетия во всем мире, особенно странах СНГ. Отмечается нестабильность во всех сферах жизни человека. Сложность адаптации к современным социально- экономическим условиям, не готовность людей к решению жизненных проблем обостряют межэтнические отношения и вызывают усиление психического напряжения в обществе, проявляющееся в различных состояниях. Это приводит к повышению тревожности личности. В условиях социальной нестабильности этнос часто выступает в качестве аварийной группы поддержки. Именно в такой период человеку свойственно ориентироваться, прежде всего, на этнические общности и нередко преувеличивать позитивное отличие своей общности от других.

Необходимость исследования данной темы определяется возрастанием фактора межнациональных взаимодействий в современном мире. Формирование личности происходит в конкретных условиях, которые в психологии определяется термином «социальная ситуация развития» личности Л.С.Выготский /1/, А.Н.Леонтьев /2/. Проблема развития личности в социальной среде является одной из центральных проблем психологии.

Этнокультурный аспект в развитии личности исследовали в работах Леви Стросс /3/, Л.Леви-Брюль /4/, Л.Штейнталь /5/, В.Вундт /6/, М.Мид /7/, А.Р.Лурия /8/, М.М.Муканов/9/ И.С.Кон/10/ и др.

Исследование проблем этнических стереотипов и тревожности получило широкое распространение за рубежом. Ежегодно по этой проблеме публикуется до 50-60 работ Д. Кац, К. Брейли; О.Клайнберг, А.Тэшфел, касающихся самых разнообразных аспектов этнических стереотипов и тревожности личности Фрейд, С.Д.Спилбергер, Дж. Тейлор.

Обзор литературы более чем столетнего изучения данной проблемы показывает, что этнические стереотипы – сложный психологический термин, который описывает их как установки, и как упрощенные, схематизированные образы этнических групп. Тревога рассматривается как реакция на грозящую опасность, реальную или воображаемую, эмоциональное состояние диффузного безобъектного страха. В отличие от страха, тревога не имеет определенного объекта. Тревожность – это индивидуальная психологическая особенность, состоящая в повышенной склонности испытывать беспокойство в самых различных жизненных ситуациях. Тревожность учеными рассматривается в двух аспектах. Тревога, как психическое состояние человека и тревожность, как психологическое свойство личности. Теоретическим обоснованием для выбора подхода к феномену этнических стереотипов и тревожности личности, можно считать фундамент, заложенный в трудах З.Фрейда. Именно Фрейд, как основоположник психоаналитической теории, положил начало ~~теоретическому~~ **изучению тревожности**. Согласно теории З. Фрейда любая *ситуация опасности, тревоги включает* потерю объекта любви. У нас в стране имеется достаточное количество теоретических и практических предпосылок для всестороннего изучения этих явлений. В рамках этой проблемы возникают вопросы соотношения конкретных свойств личности с явлениями этнического стереотипа и влияния их на деятельность *человека*. Проведенные по данной проблеме исследования указывают на некоторые психологические закономерности функционирования этнических стереотипов. (Т.Г.Стефаненко, Е.И.Шлягина, С.Н.Ениколопов; Г.У.Кцоева и др.).

Явления этнических стереотипов оказывают существенное влияние на деятельность личности, чем не только определяют свойства личности, но и в определенной мере регулируют деятельность человека, поэтому изучение психологических закономерностей взаимосвязи *этнических* стереотипов и деятельности личности является актуальным не только теоретически, но и в прикладном аспекте. Учет психологических особенностей этнических стереотипов в процессе обучения и воспитания студентов вузов (В.Г.Крысько, Э.А.Саракуев). Результаты подобных исследований должны способствовать пониманию межэтнических взаимоотношений в учебном процессе.

В связи с возросшим интересом к этнопсихологии особое внимание уделяется проблемам этнических стереотипов, социализации личности в конкретном этнокультурном пространстве.

В своих исследованиях мы проанализировали компоненты этнических стереотипов, которым является восприятие в социальном контексте самого себя и других людей как представителя определенного этноса, установка личности. Эти компоненты являются неотъемлемыми элементами этнических стереотипов. Мы рассматриваем особенности этнических стереотипов у представителей разных этносов, в частности казахов и русских. Эти этнические стереотипы вызывают определенные виды и уровни тревожности.

В своей работе мы решили рассмотреть структурные компоненты личности определенным образом. Исходя из анализа литературы по исследуемой проблеме, мы решили изложить материал по определенной схеме. Так, восприятие предметов и явлений окружающей действительности представляет собой познавательно- психический процесс. Восприятие же между людьми выступает как отношение: субъект - субъект. В свою очередь на восприятие оказывают существенное влияние установки, которые делятся на стереотипы, предубеждения, предрассудки. А стереотипы в свою очередь, делятся на автостереотипы и гетеростереотипы.

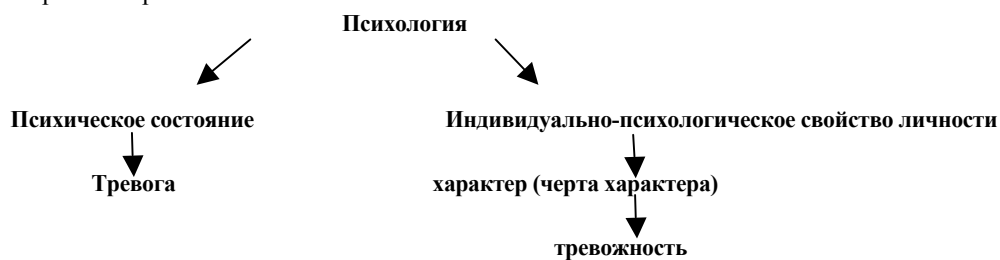
Исследования, посвященные тревоге как психическому состоянию и тревожности как свойству личности, охватывают изучение этих явлений в различных видах деятельности человека. (Ю.Л.Ханин и др. /22/). Тревога, будучи психическим состоянием человека, присутствует, с одной стороны, в его любом эмоциональном состоянии в целом, с другой стороны, тревожность выступает и как свойство личности или как обязательный её компонент, т.е. неотъемлемая часть структуры самой личности, то указанные проблемы требуют изучения.

В современных условиях особое внимание уделяется изучению психологических причин этнических предубеждений, нахождению эффективных путей их разрешения (С.М.Джакупов и др.), а также выявлению истоков роста национального самосознания, развития его в разных социальных и национальных средах (Намазбаева Ж.И. и др.) Определение и понимание стереотипов и тревожности в Казахстане рассматривались не во взаимосвязи, например, Н.А.Логинова “Этнические стереотипы казахов и русских в Казахстане”; Б.А.Амирова “Изменение этнических пробуждений у детей младшего школьного возраста в процессе обучения”; Р.Т.Алимбаева “Исследование этнических предубеждений у детей младшего школьного возраста в процессе обучения”; А.Малаева “Зависимость социальной детерминации личности от характера этнокультурной среды”; А.М.Ким “Этнопсихологические аспекты изучения проблемы понимания” и др.

Таким образом, отсутствие специальных исследований особенностей этнических стереотипов и проявления тревожности личности у студентов, в данном случае авто и гетеростереотипов казахов и русских жителей Казахстана определил необходимость данного исследования. Как нам видится, исследование этнических проблем, особенно социально- психологических аспектов, имеет огромное значение для интернационального воспитания молодежи.

Мы провели тщательный теоретический анализ исследований проблем этнических стереотипов и тревожности. Был обобщен обширный литературный материал, представлены различные точки зрения на обсуждаемую проблему. Анализ литературы по проблеме исследования показал, что этнические стереотипы в психологии рассматриваются как сложное образование, который описывает их как установки, и как упрощенные, схематизированные образы этнических групп.

Тревожность же учеными рассматривается в двух аспектах. Тревога как психическое состояние человека и тревожность, как психологическое свойство личности. Мы решили предложить свою схему рассмотрения понятий, касающихся содержания термина - тревожность.

Разделяя основные положения, разработанные в психологической науке (З.Фрейд, Д.Н.Узнадзе, Л.С.Выготский, С.М.Джакупов, Ж.И.Намазбаева), автор в тоже время рассматривает особенности этнических стереотипов и проявления тревожности у современных студентов как процессы взаимозависимые и взаимосвязанные. При этом выдвигается предположение о том, что уровни личностной тревожности связаны с проявлением этнических авто и гетеростереотипов.

Наша статья написано по результатам экспериментально - психологического исследования особенностей этнических стереотипов и проявления тревожности у современных студентов. Проведенное экспериментальное изучение уровня тревожности и особенностей этнических стереотипов дало возможность утверждать о влиянии этнических стереотипов на проявление различных видов тревожности, так же взаимосвязи проявления тревожности с личностными характеристиками человека.

В результате экспериментального исследования выявлена взаимосвязь уровней личностной тревожности с проявлением этнических авто и гетеростереотипов. При анализе результатов исследования межэтнических установок в практике урегулирования отношений, стало понятно, что между автостереотипами и гетеростереотипами существуют определенные различия. Эти различия отражают уровень взаимопонимания между народами и степень их психологической тождественности. Автостереотип есть образ собственной этнической группы для других. Гетеростереотип - образ другой этнической группы, построенный в связи с ожиданиями, связанными с этой группой. Это также один из способов демонстрации своего отношения. Таким образом, гетеро и автостереотипы - это «демонстративные» образы этнических групп для внешнего пользования.

А также мы в своих исследованиях пришли к выводу, что этнические стереотипы студентов имеет свойство трансформироваться, т.е. претерпевают изменения в период обучения в вузе(1-3курсы).

Представленное исследование не претендует на исчерпывающее решение проблем этнических стереотипов и проявления тревожности у современных студентов, а представляет собой один из вариантов подхода к ее разрешению.

1.Выготский Л.С.Собрание сочинений в 6-ти томах. М.: Педагогика, 1983. Т.3. С.75.

2.Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1975.

3.Леви-Строс К. Структурная антропология. М. Наука, 1985.

4.Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М., 1937.

- 5.Штейнталь Г., Лацарус С. Мысли о народной психологии /О.А.Бороноев Основы этнической психологии. - СПб: Изд-во С-Петербургского ун-та, 1991. - 62 с.
- 6.Вундт В. Проблемы психологии / Преступная толпа. - М.: Институт психологии РАН, Изд-во «КСП», 1998. - 62 с.
- 7.Мид М. Культура и мир детства. М., 1988.
- 8.Лурия А.Р. Об исторической природе психических процессов. М.: Наука, 1974.
- 9.Муканов М.М. Психологическое исследование рассудка в историко- этническом аспекте. Диссерт. докт. психол. наук. А., 1979. С.288-383.
10. Кон И. С. Социология личности. - М.: Политиздат, 1967. - 383 с.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос **исследований проблем этнических стереотипов и тревожности** в современных условиях. Рассмотрены существующие концепции, касающиеся особенностей **этнических стереотипов и проявления тревожности** у студентов.

В своей работе мы решили рассмотреть структурные компоненты личности определенным образом. Исходя из анализа литературы по исследуемой проблеме, мы решили изложить материал по определенной схеме. Так, восприятие предметов и явлений окружающей действительности представляет собой познавательный- психический процесс. Восприятие же между людьми выступает как отношение: субъект - субъект. В свою очередь на восприятие оказывают существенное влияние установки, которые делятся на стереотипы, предубеждения, предрассудки. А стереотипы в свою очередь, делятся на автостереотипы и гетеростереотипы.

Тревожность учеными рассматривается в двух аспектах. Тревога как психическое состояние человека и тревожность, как психологическое свойство личности. Мы решили предложить свою схему рассмотрения понятий, касающихся содержания термина - тревожность.

В психологии тревога рассматривается как психологическое состояние личности. Тревожность относится одним из черт характера, а характер в психологии рассматривается как индивидуально-психологическое свойство.

В результате экспериментального исследования выявлена взаимосвязь уровней личностной тревожности с проявлением этнических авто и гетеростереотипов. При анализе результатов исследования межэтнических установок в практике урегулирования отношений, стало понятно, что между автостереотипами и гетеростереотипами существуют определенные различия. Эти различия отражают уровень взаимопонимания между народами и степень их психологической тождественности. Автостереотип есть образ собственной этнической группы для других. Гетеростереотип - образ другой этнической группы, построенный в связи с ожиданиями, связанными с этой группой. Это также один из способов демонстрации своего отношения. Таким образом, гетеро и автостереотипы - это «демонстративные» образы этнических групп для внешнего пользования.

А также мы в своих исследованиях пришли к выводу, что этнические стереотипы студентов имеет свойство трансформироваться, т.е. претерпевают изменения в период обучения в вузе(1-3курсы).

5. Ключевые слова (keywords) **этнические стереотипы, тревожности, автостереотип, образ этнической группы, гетеростереотип.**

Аңдатпа

Аталмыш мақалада қазіргі жағдайдағы этникалық таптаурындар мен мазасыздану мәселелерінің зерттеу сұрақтары қарастырылады. Студенттерде мазасыздандудың көрінуі мен этникалық таптаурындарға тиісті ерекшеліктер, тұжырымдар қарастырылған. Сонымен қатар, авто және гетеротаптаурындар өзіндік және басқа этникалық топтардың бейнесі ретінде мазмұны қарастырылған.

Біз өз жұмысымызда тұлға құрылымының компоненттерін нақты бейнемен қарастыруды жөн көрдік. Зерттелінетін мәселе бойынша, әдебиеттерді талдау қорытындысының материалдарын нақты сызба арқылы мазмұндайық деп шештік. Ендеше, заттар мен қоршаған орта шындығын қабылдау, танымдық-психологиялық үдеріс ретінде ұсынылады. Қабылдау адамдар арасында қарым-қатынаста “субъект-субъект” жазықтығында қарастырылады. Өз кезегінде қабылдауға орнатулар елеулі әсер етіп, таптаурындарға, алғысенім, жалған нанымға бөлінеді. Ал таптаурындар өз кезегінде, автотаптаурын-гетеротаптаурындар болып бөлінеді.

Мазасыздану ғалымдардың зерттеуінде екі аспектіден құралады. Қорқыныш адамның психикалық жай-күйі және мазасыздық тұлғаның психологиялық ерекшелігі ретінде. Біз өз сызбамызда мазасыздану терминіне қатысты түсінік беруді қарастырдық.

Психологияда қорқыныш тұлғаның психологиялық жай-күйі ретінде қарастырылады. Мазасыздық мінездің бір қыры ретінде, ал мінез психологияда жеке-психологиялық қасиет ерекшелік ретінде қарастырылады.

Эксперименталды зерттеудің нәтижесінде өзара байланыс көрініс берді. Тұлғалық мазасыздандудың деңгейі этникалық авто және гетеротаптаурындардың көрінісі. Зерттеудің нәтижені өңдеу барысында, этникааралық орнатулар тәжірибеде қарым-қатынасты реттеуде, түсінікті болғаны, авто және гетеротаптаурындардың арасында айқын ерекшелік бар.

Бұл ерекшеліктер халықтар арасындағы өзара түсінушілік пен психологиялық тепе-теңдіктің деңгейін қамтиды.

Автотаптаурын – өз этностық қауымның өкілдеріне қатысты пікірлер, ойлар, бағалар. Гетеротаптаурын - бір этностың басқа этносқа тән қасиеттерді белгілеуі. Сол этникалық топқа байланысты күтілімі.

Бұл сондай-ақ өз қарым-қатынасыңды көрсетудің бір әдісі. Осылайша, гетеро және авто таптаурындар – бұл этникалық топтық сыртқы пайдалануда «демонстрациялы» көрінісі.

Сонымен біз өз зерттеуімізде студенттерде этникалық таптауырындар ауысу сипатында болады, яғни ЖОО- да (1-3 курста) оқу барысында өзгеріске ұшырайды.

Abstract

The article discusses the research problems of ethnic stereotypes and anxiety in modern conditions. The existing concepts concerning the features of ethnic stereotypes and manifestations of anxiety in students. As well as the content of the auto and hetero- like images of their own and other ethnic groups.

Anxiety scientists considered in two aspects. Anxiety as a person's mental state and anxiety as a psychological property of the person. We have decided to offer his scheme review concepts related to the content of the term - anxiety.

In psychology, anxiety is regarded as a psychological state of the individual. Anxiety refers to one of the character traits and character psychology is viewed as individual psychological quality.

As a result of the pilot study revealed the relationship of trait anxiety levels with the manifestation of ethnic auto- and hetero-stereotypes.

When analyzing the results of the study of inter-ethnic attitudes in the practice of conflict resolution, it became clear that between hetero and auto-stereotypes, there are certain differences. These differences reflect the level of mutual understanding between peoples and their degree of psychological identity. Auto stereotype is the image of their own ethnic group to the other. Hetero - image of another ethnic group, built in connection with the expectations associated with this group. This is also one way to demonstrate their relationship. Thus, hetero-stereotypes and - a "demonstrative" images of ethnic groups for external use.

And we in their research came to the conclusion that ethnic stereotypes student has the ability to transform, ie, undergo changes during the period of training in high school (1-3courses).

УДК 796:331.103

ЕҢБЕК ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Ә.К. Әбділлаев - ХҚТУ профессоры

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан Республикасы

А.И.Исаев - аға оқытушы

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа:Бұл мақалада еңбек қызметінің негізгі кезеңіндегі дене мәдениетінің әлеуметтік маңыздылығы мен міндеттері қарастырылған. Дене мәдениетін еңбекті ғылыми ұйымдастыру қызметіне ендіру маңызды қажеттіліктен туындап отыр. Еңбекті ғылыми ұйымдастыру қызметі ғылым жетістіктері мен озық тәжірибелерді тұрақты пайдалануға негізделіп еңбек өнімділігін арттыру мақсатында бірегей өндірістік үдерісте адамдардың техникамен үйлесімді қызмет атқара білуін алдын-ала қарастырады. Еңбек үдерісі шегінде дене жаттығуларын тікелей мақсатты бейнеде пайдалану ерекшеліктері нақтылы еңбек мазмұнына және қызмет орнындағы мүмкіндіктері мен жағдайларына байланысты анықталады. Сондықтан еңбек үдерісіндегі еңбек өнімділігі мен тиімділігін арттыруға ықпал ететін дене мәдениеті құралдары, әдістері мен формаларын ұтымды пайдалану мақсатқа лайықты болатынын көрсетті.

Тірек сөздер: Өндірістік еңбек, бейімделу, дене тәрбиесі, дене мүмкіндіктері, жұмыс қабілеті, дене мәдениеті, көп жылдық еңбек қызметі, еңбек үдерісі, бейімделу фазасы, дене тәрбиесінің құралдары, дене жаттығулары, табиғаттың сауықтыру күштері, гигиеналық факторлар, жүйке-психикалық жүйеге артық жүктеме берілуі, ақыл-ой, есіту, көру, жүйке жүйесі.

Аннотация: В этой статье рассматривается социальное значение и задачи физической культуры в основной период трудовой деятельности. Физическая культура является одним из факторов, оказывающим положительное влияние на трудовую деятельность человека в современном производстве. Знание физиологических основ трудовых процессов, условий труда, влияющих на работоспособность, и причин утомляемости позволяет обоснованно подойти к рационализации труда, разработке мероприятий по повышению работоспособности, профилактике утомления как отдельных мышечных групп, органов и систем, так и организма в целом.

Ключевые слова: Физическая культура, физическая подготовка, двигательная активность, жизненно необходимые умения навыки, адаптация, работоспособность, утомление, формы труда, условия труда, производства физическая культура

Annotation: The social value and problems of physical culture during the main period of work are considered in this article. The physical culture is one of the factors rendering a positive influence on work of the person in modern manufacture. The knowledge of physiological bases of labor processes, the working conditions influencing on the working capacity, and the reasons of exhaustion allow to approach to work rationalization reasonably, development of actions for working capacity increase, prevention exhaustion as separate muscular groups, bodies and systems, and organism in general.

Keywords: Physical culture, physical preparation, physical activity, vital skills, adaptation, working capacity, exhaustion, forms of work, working condition, physical culture

Адамдар жалпы және кәсіби білім алуан соң көп жылдық еңбек қызметіне кіріседі. Осымен байланысты дене мәдениеті қазіргі заманғы өндірістегі еңбек қызметіне пайдалы әсерін тигізетін қозғаушы күштердің бірі болып табылады.

Дене мәдениетінің еңбек қызметімен байланысы көптеген аспектілерінде көрінеді:

1. Кез келген еңбек үдерісінің бейімделу фазасы болады, ал жұмыстың ұзақ уақыт бойы жалғасуы мен үлкен қуат жұмсалуды салдарынан жұмыс қабілеттілігінің төмендеу фазасы жүреді. Дене тәрбиесі құралдары (жаттығулар)

жұмысқа бейімделуін тездетеді, еңбек өнімділігі мен жұмыс қабілеттілігінің төмендеуін баяулатады, еңбек үдерісі барысында жоғалтқан жүйке-психикалық және бұлшық ет қуатының барынша тез қалпына келуіне мүмкіндік туғызады.

2. Өндірістік еңбектің кейбір қазіргі заманғы түрлері бұлшық ет қызметінің аз мөлшерімен (гиподинамия) немесе организмнің жекелеген функцияларына, дене мүшелеріне шектеулі жүктеме берілуімен сипатталады. Дене тәрбиесінің құралдары (дене жаттығулары, табиғаттың сауықтыру күштері және гигиеналық факторлар) еңбек қызметі түрінің ерекшелігіне байланысты пайда болатын дене мүмкіндіктері мен оның дамуындағы ауытқулардың алдын алуға жағдай жасайды.

3. Қазіргі заманғы өндірісте адамға еңбек қызметі үдерісінде әсер ететін қолайсыз, кері әсерін тигізетін қозғаушы күштер мен жағдайлар әліде бар. Уақыт кеңістігі аралығында бұл факторлардың нәтижесінде өткір және созылмалы кәсіби аурулардың туындауына себепкер болуы мүмкін.

Өткір, созылмалы кәсіби аурулар бір ауысымдағы өндірістік жұмыс кезінде, зиянды өндірістік мына факторлардың әсерінен пайда болуы мүмкін: еңбек ететін орындағы ауа температурасының күрт жоғарылауы немесе төмендеуі; жұмыс орнындағы шу, тербеліс, діріл, ультрадыбыстар және әр түрлі сәулеленулер, яғни жылу, иондаушы, электромагнитті, инфрақызыл және т.б. сәулелер; жұмыс орнының жарықпен жеткіліксіз қамтамасыздандырылуы; жарықтың артық, өткір берілуі; денеге және жүйке-психикалық жүйеге артық жүктеме берілуі, яғни ақыл-ой, есіту, көру талдауыштарының (анализаторларының) артық күштенуі.

Өндірістік зиянды факторлардың көп реттік әсерінің зардабынан кейін өткір созылмалы кәсіби аурулар пайда болады. Дене тәрбиесінің құралдары осылар тектес аурулар мен жарақат алулардың пайда болу ықтималдығын төмендетеді және алдын-ала сақтандыру функциясын елеулі дәрежеде қамтамасыз етеді.

4. Кәсіптік еңбек түрлерінің бірқатары арнайы кәсіби дене даярлығын талап етеді, яғни бұл тек ерекше өзгешеліктегі кәсіби-қолданбалы дене жаттығулары мен дене дайындығы әдістері арқылы қамтамасыз етіледі.

5. Қазіргі заманғы өндіріс орындарында ғылыми-техникалық дамумен байланысты еңбекшілердің кәсіптенулерінде алға басу, өзгеру, ауысым тенденциялары байқалады [1].

Дене мәдениетін еңбекті ғылыми ұйымдастыру (ЕҒҰ) қызметіне ендіру маңызды қажеттіліктен туындап отыр. Еңбекті ғылыми ұйымдастыру қызметі ғылым жетістіктері мен озық тәжірибелерді тұрақты пайдалануға негізделіп еңбек өнімділігін арттыру мақсатында бірегей өндірістік үдерісте адамдардың техникамен үйлесімді қызмет атқара білуін алдын-ала қарастырады. Дене жаттығулары еңбек негізінде пайда болғандықтан, еңбекпен ортақ қозғалыстары көп, яғни екеуінде де биомеханикалық, физиологиялық, биохимиялық ішкі құрылыстарында ортақтық көрінеді. Дегенмен, бұл дене жаттығулары мен еңбекті теңестіруге арналған негіз болмайды.

Еңбек адам мен табиғат арасындағы орындалатын қызмет жүйесі: табиғаттың сыртқы көрінісін өзгерту арқылы - адам оның заттарын өз қажеттілігіне жаратады және сонымен бірге ол өзінің де дене пішінін өзгертеді. Алайда өндірістік жұмыс барысында адамға дене еңбегінің әсер етуі өндірісті дамыту заңдылықтарына бағынышты бағытталған қозғаушы күш болып саналады. Қоғамдық өндірісте еңбек өнімділігінің арттырылуы басты негізде сол өндірістің жетілдірілуінің есебінен жүреді, мысалы, өндіріске автоматтандыруды ендіру. Яғни мұнда дене еңбегінің үлесі азаяды және оның тікелей жұмысының дене дамуына әсері де азаяды. Ал дене жаттығуларына келетін болдақ, олардың әсері дене тәрбиесі жүйесі заңдылықтарымен айқындалады.

Дене жаттығуларының көмегімен адамның дене және рухани қабілеттерін дамыту мақсатында бағытталған әсер ету іске асырылады. Жекелеген жағдайларда дене еңбегі дене жаттығуларымен үйлестікте, сыртқы ортаның қолайлы жағдайында (ормандағы, даладағы жұмыс), анықталған жүктеме өлшемімен өткізілсе дене тәрбиесінің көмекші құралы орнына жүреді. Бірақ бұлай пайдаланылған дене еңбегі дене тәрбиесінің мақсаты мен заңдылықтарына бағынып, оның қолданылуы мен бағыты өзгереді. Жоғарыда айтылғандарды ескеріп, дене жаттығуларын дене тәрбиесінің заңдылықтарымен іске асатын қызмет ретінде айқындауға болады.

Дене жаттығуларының жіктелуі - бұл оларды барынша маңызды белгілеріне сәйкес өзара байланыстағы топтарға бөлу. Мұндай таратып, бөлудің нәтижесінде әрбір топ белгілі орын алатын және өз кезегінде майда топтарға бөлінетін жүйе пайда болады. Дене жаттығуларының жіктелуі мұғалімге сипаттық қасиеттерін бөлуге жәрдемдеседі, ал содан кейін көп деңгейде педагогикалық міндеттерге жауап беретін қажетті дене жаттығуларының орындалуын жеңілдетеді. Дене тәрбиесі туралы ғылым үздіксіз жаңа мәліметтермен толықтырылып отырылатындықтан, жаттығулардың жіктелуі тұрақты болуы мүмкін емес, яғни олар уақыт өте айқындалады. Дене жаттығуларының әрқайсысы бір емес бірнеше сипаттамалық белгілерге ие болады. Сондықтан бірдей дене жаттығулары әр түрлі жіктемелерде ұсынылуы мүмкін. Мысалы, белтемірге (турникке) тартылу анатомиялық белгісіне қарай құрылған жіктеме түрінде де (қолдың және иық белдеуінің бұлшық еттеріне арналған бұлшық еттер) және қозғалыс сапаларын дамытуы басымдылық көрсететін жіктемелерде де (күшті басымырақ дамытуға арналған жаттығулар) ұсынылуы мүмкін.

Әрбір қозғалыс-қимылының барлығы үшін арналған бірегей жүктеменің болуы мүмкін емес, олар барлық уақытта бірнешеу болады. Дене жаттығуларының жүктелуіне арналған негіздемесіне педагогикалық міндеттерді шешуге арналған барынша маңызды белгісін санауға болады.

Қазіргі уақытта дене жаттығуларының бірнеше жіктелулері бар.

1. Дене тәрбиесі жүйесінің тарихи жинақталған белгісіне қарай жіктелуі (гимнастика, ойындар, туризм, спорт).

Бұл жіктелуге сәйкес тәжірибеде (практикада) пайдаланылып жүрген дене жаттығулары төрт топқа бөлінеді: ағзаның құрылысы мен қызметіне әсерінің жіктелуімен тиімділігі бағаланатын, өнерлеп даярланған қозғалыс пен қимылдық әрекеттің әр түрлілігімен, сонымен бірге барлық қозғалыстың дұрыс орындалуымен, сұлулығымен және үйлесімділік күрделілігімен сипатталатын гимнастикалық жаттығулар; қозғалыс әрекетінің қорытынды нәтижесі (озу, жоғары секіру, дәл лақтыру және т.б.) және ағзаға бүтіндей әсер ету әсерлілігі бойынша бағаланатын және өзгеріліп отырылатын жағдайға сәйкес әр түрлі бейнедегі түрлерде орындалатын қозғалыс әрекетінің табиғи түрлерінен тұратын (жүгірулер, секірулер, лақтырулар және т.б.) ойын жаттығулары; жүру, жүгіру, секіру, кедергілерден өту, шаңғымен жүру, велосипед айдау сияқты ағзаға тиімділігі кешенді әсер етуімен және ара қашықтық пен кедергіден өтудің нәтижелілігімен бағаланатын туристік дене жаттығулары; барынша жоғары спорттық нәтижелерге жету үшін маманданудың пәні болатын және олардың орындалуы бірегей республикалық спорттық жүйелеуге (классификация) сәйкес өнерлеп стандартталған қозғалыс әрекетінің сол топтарын біріктіретін спорттық жаттығулар. Алғашқы үш топтың кейбір дене жаттығуларын, егер оларға аталған белгілері тән болса, соңғы топқа жатқызуға болады (спорттық гимнастикалық жаттығулар, спорттық ойындар жаттығулары, спорттық туристік дене жаттығулары). Жоғарыдакелтірілген жіктелудің шарттылығы дене жаттығуларының осы топтарын сипаттайтын белгілердің айырмасынан көрінеді. Сондықтан, мысалы, жүгіру әр түрлі әдісте орындалатын болса да барлық төрт топта да көрсетілген. Жіктелу дене жаттығуларының сипатында жалпы бағдарлау ретінде ғана есептеледі.

2. Бұлшық ет қызметінің ерекшелік белгісі бойынша дене жаттығуларының жіктелуі (немесе қозғалыс сапаларын көрсетудегі басымырақ қажеттілік белгісіне немесе қозғалыс сапаларын дамытуға басымырақ әсер ету белгілеріне) қатынастың қысқа уақыт аралығындағы шұғылданушылардан талап етілетін барынша күш салуды көрсететін жылдамдық-күш дене жаттығулары (мысалы, қысқа қашықтыққа жүгіру, лақтыру және т.б.); төзімділікті көрсетуді, яғни қатынастық ұзақ уақыт кезеңі бойынша үйлесімді күш салуды талап ететін дене жаттығулары (мысалы, орта және ұзақ қашықтыққа жүгіру, шаңғымен жүру және т.б.); қатаң уақыт белгілеген орындау жағдайында қозғалыс үйлесімділігін көрсетуді талап ететін дене жаттығулары (мысалы, гимнастикалық қондырғылардағы жаттығулар, суға секіру және т.б.); өзгеріп отыратын жағдайға сәйкес үнемі ауысып отыратын күш салу деңгейінде қозғалыс сапасын кешенді көрсетуді талап ететін дене жаттығулары (қимыл-қозғалыс және спорттық ойындар, жеке сайыстар).

Мұндай жіктелу кейбір шарттылықтарына қарай бірінші жағынан, яғни оның жәрдемімен қозғалыс сапаларын дамытуда қажетті күткен нәтижеге тиімді жетуге болады.

3. Білім беру міндетін шешу үшін дене жаттығулары мәніне қарай былай жіктеледі: негізгі дене жаттығулары (немесе жарыстық), яғни оқубағдарламасындағы білім беру міндеттеріне сәйкес оқып, үйрену болып саналатын қозғалыс әрекеті немесе кейде жарыстық сабақ ұштастыру дене жаттығулары, яғни жүйке-бұлшық ет ширығуы мен сыртқы белгілеріне қарай ұқсас қимыл-қозғалыстарының мазмұнының арқасында негізгі дене жаттығуларын жеңілдететін қозғалыс әрекеті (мысалы, екі аяқты ашып "ешкіден" ұзындыққа секіруді меңгеру үшін жерге таянып жатудан, қолды тіреп, аяқты алшақ ұстап еңкеюге ауысу ұштастыру жаттығуы болып табылады); дайындық дене жаттығулары, яғни негізгі дене жаттығуларын табысты үйрену үшін қажетті дене сапаларын дамытуға жәрдемдесетін қозғалыс әрекеттері (мысалы, белтемірге тартылу, арқанға өрмелеудің дайындық жаттығуы қызметін атқарады). Бұл жіктелу шартты, өйткені екі жағдайда да бөлінбейтін болғандықтан, қозғалыс сапаларын дамыту мен қозғалыс дағдыларын қалыптастыруға бағытталған жаттығулар мұнда өнерлеп бөлінеді. Алайда бұдан жіктелудің іс жүзіндегі мәні жоғалмайды. Бұл әрбір кезеңдегі басты міндеттерді шешу үшін оны шешуге көп мөлшерде жәрдемдесетін қажетті дене жаттығуларын іріктеуге жәрдемдеседі.

4. Жекелеген бұлшық ет топтарының белгісіне қарай басым дамыту дене жаттығуларын жіктеу: қол және иық иіні, кеуде және мойын, аяқ және жамбас бұлшық еттері үшін. Бұл жіктелудің ішінде жаттығуларды мына кіші топтарға бөлу алдын ала ескеріледі: спорт құрал-жабдығымен және құрал жабдықсыз, жеке және жуппен жаттығулар, күшті және иілгіштікті дамытуға арналған жаттығулар. Жаттығудың бұл түрін мысалы, жіліншік-табан, тізе буыны және т.б. жаттығу топтарына одан әрі бөлшектеуге болады. Бұл жіктелудің жоғарыдағы басты белгілерінен басқа анатомиялық және басқа да белгілерінің негізі қаланған, күш және иілгіштікті басым дамыту, спорт қондырғыларының саны немесе олардың болмауы. Мұнда, жіктелудің шарттылығы осылар, дегенмен бұл оның, әсіресе, жалпы дамыту жаттығуларының денешынықтыру минуттарының кешенін, бірнеше бұлшық ет топтарының біріне немесе басқасына бір шеңберде әсер ету (локальді) қажет болғандығы, жаттығуларды дайындау кезінде іс жүзіндегі мәнін төмендетпейді.

Дене мәдениетін еңбекті ғылыми ұйымдастыру қызметіне ендірудің айтарлықтай әлеуметтік-экономикалық маңызы бар. Бұл жоғары жұмыс қабілеттілігіне жетудің, жақсы дене даярланғандығының және денсаулықты нығайтудың негізгі қозғаушы күші ретінде дене мәдениетінің маңызды рөлімен айқындалады. Еңбекті ғылыми ұйымдастыру жүйесіне дене мәдениетін ендірудің басты мақсаты қоғамда еңбекшілердің денсаулығын нығайту және олардың жан-жақты үйлесімді дене дамуы негізінде еңбек өнімділігін арттыруға ықпал ету болып табылады.

Бұл мақсат еңбек қызметі үдерісінде дене мәдениеті құралдарымен жүзеге асырылатын келесі спецификалық міндеттерде нақтыланады:

- Орта және жоғары кәсіби білім беру мекемелерінде кәсіпке оқытып, үйрету сатысында таңдаған еңбек қызметіндегі кәсіби-қолданбалы дене даярланғандығының, яғни таңдаған кәсібіне тән дене сапаларының қажетті

деңгейін қамтамасыз ету және қажетті кәсіби қозғалыс біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыру.

- Тікелей еңбек қызметі үдерісінде, яғни еңбек күні барысында жұмыс ырғағына тез бейімделуге, жоғары жұмыс қабілеттілігін сүйемелдеуге және оның қарқынының төмендеуіне жол бермеуге мүмкіндік туғызу.

- Жұмыстан кейінгі уақытта арнайы бағытталып, ұйымдастырылған белсенді демалыс арқылы жұмыс қабілеттілігін қалпына келтіруге, сонымен бірге еңбек жағдайымен байланысты организмнің саулығындағы қолайсыз ауытқуларды жоюға мүмкіндік туғызу [2].

Жоғарыда аталған міндеттердің табысты шешілуінен адам денсаулығы, оның шығармашылық қызметі мен қоғамдық пайдалы белсенділігінің ұзақ жылдарға сақталуы байланысты болады.

Бұл міндеттер мына төмендегілерге байланысты нақтыланады:

- еңбек мазмұны мен сипатына (ақыл-ой немесе дене еңбегі, еңбекке күш салу ұзақтығы және күштену дәрежесі және т.б.);

- өндірістік жағдай ерекшеліктері (технологиялық, гигиеналық және т.б.);

- еңбек қызметіндегі талаптарға организмнің реакция беру ерекшеліктері (организмнің негізгі жүйелеріндегі функционалдық өзгерістердің сипаты, шаршау дәрежесі және т.б.) [3].

Еңбекті ғылыми ұйымдастыру жүйесінде дене мәдениетін бағытты пайдаланудың формалары мен міндеттерін нақтылау кезінде еңбекшілердің жас және жыныстық ерекшеліктері, дене даярлығы деңгейі, денсаулық жағдайы ескеріледі.

Еңбекті ғылыми ұйымдастыру жүйесінде дене мәдениетін мақсатты бейнеде пайдаланудың үш жүйесі айырмаланады:

- еңбек үдерісі шеңберінде;

- еңбек үдерісімен тікелей байланыста (өндірісте), бірақ оның меншікті шеңберінен тыс;

- өндірістен тыс, бірақ оның талаптарымен байланысты (кәсіби-қолданбалы дайындық жүйесінде, сол сияқты дене мәдениеті-реабилитациялық шараларда) [4].

Еңбекті ғылыми ұйымдастыру жүйесіне дене мәдениетін ұйымдасқан түрде ендіру нәтижесінде көптеген ғылыми зерттеулер көрсеткендей еңбек өнімділігі едәуір артады, ауруына байланысты жұмыстан қалу азаяды, ұзақ уақыттық еңбекке жарамдылық артады.

Еңбек үдерісі шегінде дене жаттығуларын тікелей мақсатты бейнеде пайдалану ерекшеліктері нақтылы еңбек мазмұнына және қызмет орнындағы мүмкіндіктері мен жағдайларына байланысты анықталады. Сондықтан еңбек үдерісіндегі еңбек өнімділігі мен тиімділігін арттыруға ықпал ететін дене мәдениеті құралдары, әдістері мен формаларын ұтымды пайдалану мақсатқа лайықты болады.

Ересек жастардағы ел тұрғындарының дене жаттығуларымен жүйелі шұғылданатындары мүлдем шұғылданбайтын адамдармен салыстырғанда 2-3 есе сирек ауырады, ал дене дайындығы және денсаулық жағдайы бойынша өзінен 10-15 жас кіші замандастарына теңестіріледі [5]. Дене жаттығуларымен белсенді шұғылданған адамдардың жүйке жүйесі мен бұлшық еттердің физиологиялық жағдайдағы өмірлік күш-қуаты мен әр түрлі ауруларға қарсы ағза жүйелерінің иммунитетін арттырады.

1. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. – Түркістан, 2004.

2. Әбділлаев Ә.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. - Түркістан, 2007.

3. Матвеев А.П. Теория и методика физической культуры и спорта. - Москва, ФиС. 1991

4. Кузнецов В.С. Теория и методика физической культуры и спорта. - Москва, ФиС. 2012

5. Әбділлаев Ә.К., Мухамеджанов Б.Қ. Дене мәдениеті. - Түркістан. 2008

УДК 371.307

ПЕДАГОГ ҚЫЗМЕТІНІҢ КӘСІБИ САПАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

К.М. Жетібаев - т.ғ.к., профессор, Г.Т. Абдуллина - PhD доктор, доцент м.а.

Аннотация

В данной статье описываются проблемы профессионального качества педагогической деятельности. Процесс обучения, направленный на результаты образования, составляет основу тенденции развития системы современного образования, а также объединяет методологические подходы совершенствования подготовки будущих учителей. А именно, личностный подход помогает осознать будущих учителей в качестве субъекта; деятельностный подход позволяет определить структуру и содержание технологической подготовки будущих учителей; системный подход рассматривает технологическую подготовку студентов в процессе профессиональной деятельности в качестве взаимосвязи деятельности учителя с учениками; информационный подход направляет свободно работать будущего учителя в пространстве информации; технологический подход составляет основу трансформационной деятельности студентов.

Ключевые слова: Педагогическое мастерство, профессиональная подготовка, способность, устойчивость, знание, технология, деловой, мышление, культура, навыки.

Abstract

This article describes the problems of professional quality teaching. The learning process, aimed at educational outcomes, form the basis of trends in the development of modern education, and combines methodological approaches of improving the training of future teachers. Namely, personal approach helps to understand the future teachers as a subject; activity approach allows to determine the structure and content of technological preparation of future teachers; systematic approach considers technological preparation of students in the professional world as the relationship work of the teacher with the students; information approach directs the future teacher work freely in the space of information; technological approach is the basis transformation activity of students.

Keywords: Teaching skills, professional training, ability, stability, knowledge, technology, business, thinking, culture, skills.

Педагогика тарихы мен педагогикалық - психологиялық еңбектерге жасаған тарихи шолу болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау мәселесі жан-жақты қарастырылғанын байқатады. Белгілі педагог Ю.К.Бабанский мұғалімнің кәсіптік маңызды және жеке тұлғалық қасиеттерін үш топқа бөліп қарастырады:

1. Жеке тұлғалық (балалармен жұмыс жасауға қабілеттілігі, саяси - идеялық және мәдени өрісі, жұмысқа табандылығы; педагогикалық такт, педагогикалық бағдары, жаңаны сезе білуі, оған ынтымақтастықпен кірісуі; өзіне және басқаларға талап қоя білуі).

2. Оқу іс - әрекетіне байланысты қасиеті (пән бойынша білімі; білім, іскерлік пен дағды сапасын бағалай білуі; жұмысты жоспарлай білуі, ойды дамыта алуы, қызығушылықты қалыптастыру, жоспарды уақтылы, сапалы орындау іскерлігі, пән аралық байланысты орнату, балаға жеке ықпалы, әр баланың қабілетіне, жеке қасиеттеріне орай қарым - қатынас жасай білуі, оқушылардың оқу еңбегіне дағдысын қалыптастыру; оқытудың педагогикалық - психологиялық негізі жөніндегі білімі).

3. Мұғалімнің тәрбие жұмыстарына байланысты сапасы (нәтижені бағалай білу іскерлігі; тәрбие жұмысын жоспарлау; тәрбиелеу барысында жекелей ықпал ету, жоспарланған жұмыстарды тиімді ұйымдастыру, мұғалімдер мен ата - аналардың іс - әрекеттерінің тұтастығы; тәрбие теориясының психологиялық - педагогикалық негізі бойынша білімі; пән бойынша сыныптан тыс жұмыстарды тиімді ұйымдастыра білуі) [1].

Бұған шығармашылық жеке тұлғаның іскерлігін сипаттайтын төмендегі сапаларды қосуға болады:

- проблеманы көре білу іскерлігі және оны нақты материалдармен қамтамасыз ету;

- нақты танымдық мәселелерді шеше білу іскерлігі;

- таныс әдістерді пайдалана отырып, жаңа әдістерді шығару, альтернативті шешімдерді іздеу, болжам жасай білу және ойша жаттығулар орындау.

В.В.Краевскийдің пікірінше мұғалімнің жан-жақты дамыған педагогикалық ойлауы теориялық болжау мен практикалық ойлауды жобалау қабілеттілігімен үйлестіре білу іскерлігімен сипатталады [2].

Бірқатар ғалымдар педагогикалық білімнің негізі мұғалімдерді кәсіби даярлау екендігін айтады. Кәсіби педагог - мұғалім әдістемені жақсы меңгеруі, оқушыларды дамытуда оқу құралын мақсаттылықпен пайдалана білуі керек. Күрделі жұмысты шығармашылықпен шешуде оқушылардың техникалық ойлау қабілетін іс - әрекетімен дұрыс ұштастырып, оны саналы түрде қабылдай білуге баулу қажет. Мұғалімнің кәсіби сапасы мен тұлғалық қабілеті болашақ ұрпақты оқыту, дамыту және тәрбиелеудегі шығармашылық іс - әрекетті орындауға бағытталады.

Мұғалімнің іскерлігі оның даярлығының негізгі компоненті болып табылады. Сондықтан, мұғалімнің кәсіби - педагогикалық іскерлігі қоғамдық - саяси, жалпы ғылыми, арнайы, психологиялық - педагогикалық және кәсіби - әдістемелік білім жүйесінің негізінде қаланады және осы сапалардың бір - бірімен ұштаса қалыптасуы педагогтың кәсіби іс - әрекетін атқаруға қабілеттілігі деп түсінеміз.

Болашақ мұғалімді терең әдіснамалық және теориялық тұрғыда даярлау қай кезде де күн тәртібінен түспек емес.

Педагог қызметінің кәсіби сапасы мәселелерін, оның шеберлігі мен профессионалдығын, мұғалімге қойылатын талаптарды зерттей келе, Н.В.Кузьмина еңбектің нәтижелілігіне әсер ететін педагогикалық қызметкерлердің маңызды сапалары қатарына педагогикалық құзыреттілікті атайды. Педагогикалық құзыреттіліктің негізгі элементтері ретінде ол төмендегілерді бөліп көрсетеді: сабақ беретін пән бойынша арнайы құзыреттілік; оқушылардың білім, білік және дағдысын қалыптастырудағы әдістемелік құзыреттілік; оқыту үдерісіндегі психологиялық - педагогикалық құзыреттілік; оқушылардың ынтымақ, қабілетін және бағыттылығын қалыптастырудағы дифференциалдық - психологиялық құзыреттілік және аутопсихологиялық құзыреттілік. Арнайы құзыреттілік оқытатын пән саласындағы терең білімділікті, біліктілік пен тәжірибені; техникалық, шығармашылық міндеттерді шешудің амалын білуді қамтиды. Әдістемелік құзыреттілікке оқытудың түрлі әдістерін меңгеру, дидактикалық әдістерді, амалдарды және оларды оқыту үдерісінде қолдана білу, білім және білікті меңгерудің психологиялық амалдарын білу жатады. Психологиялық - педагогикалық құзыреттілік педагогикалық диагностиканы меңгеру, оқушылармен мақсатты қарым - қатынас жасай білу, педагогикалық диагностика нәтижесі арқылы оқушылармен жеке жұмыстарды жүзеге асыра білу; жас ерекшелік психологиясын, тұлғааралық және педагогикалық қарым - қатынас психологиясын білу; оқушылардың пәнге қызығушылығын, сенімін дамыта білуден құралады. Дифференциалдық - психологиялық құзыреттілік оқушылардың тұлғалық ерекшеліктерін, бағыттылығын

анықтай білу, адамдардың эмоциялық жағдайын ажырата білуден; оқушылармен, әріптестермен, басшылармен сауатты қарым – қатынас орнатудан тұрады. Аутопсихологиялық құзыреттілік өзінің іс - әрекетінің, қызметінің деңгейін, қабілетін білу; өзін - өзі кәсіби жетілдірудің жолдарын, тәсілдерін білу; өзінің жұмысындағы, жеке басындағы кемшіліктердің себебін көре білу; өзін - өзі жетілдіруге ұмтылу деп түсінеді [3].

Қазіргі уақытта технологиялар білім берудің бір түрі ретінде қарастырылады және психодидактика, қоғамдық психология, кибернетика, басқару және менеджмент теорияларында бағаланады.

Бастапқыда көрсетілген педагогтар оқыту технологиясы, оқу технологиясы және педагогикалық технология арасында өзгешелік қоймады. “Педагогикалық технология” термині тек қана оқытуға байланысты қолданылады, ал технологияның өзі техникалық құралмен оқытуды түсіндіріледі. Бүгін педагогикалық технологияны, педагогикалық міндеттерді шешумен байланысты, педагогтің жалғастырмалы жүйедегі іс-әрекеті ретінде немесе алдын-ала жобаланған педагогикалық үдерістің тәжірибе де тұрақты және жалғастырмалы шығаруы ретінде түсіндіріледі. Педагогикалық технология туралы бұндай көріністер былай анықталады:

- өте жоғары деңгейде теориялық дайындығы және бай тәжірибесі бар мамандардың әр түрлі таңдаулы педагогикалық технологияларды дайындау мүмкіндіктері;

- мақсатқа сай педагогикалық технологияларды өзіндік таңдау мүмкіндіктері, мұғалім және оқушылар іскерліктерінің өзара байланысты мүмкіндіктерімен және шарттарымен байланысты.

Педагогикалық технология – педагогикалық іскерліктердің жетістігіне жеткізетін ғылыми жобалау және нақты өндіру. Сонымен педагогикалық үдеріс белгілі жүйе принциптерінде құрылатын болғандықтан, педагогикалық технология сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Осы принциптерді жалғастырмалы орындау олардың объективті қарым-қатынасында және педагогтің тұлғасын толық көрсететін жинағы ретінде қарастырылуы мүмкін.

Білім беру технологиясы келесі процедураларды қамтиды:

- оқытушы тапсырмасының негізін, оның мақсатын, операцияларды орындау сатыларын және қорытындысын түсіндіреді;

- әрбір операцияны орындауды көрсетеді және оқушылардың зейінін белсендіреді;

- әрбір операцияны қайта түсіндіреді, оқушыдан нені ұққанын, нені ұқпағанын түсіндіру арқылы;

- оқушы әрбір операцияны, нені орындап жатқанын дауыстап айтып орындауын өтінеді;

- оқушыға әрбір операцияны, педагогтің нұсқаулары бойынша орындауды ұсынады;

- оқушылардың іс-әрекетіне баға береді және егер қажет болса жөндеулер енгізеді;

- оқушы операцияларды қате жібермегенше орындай береді;

- оқушыны берілген жұмысты орындауымен мадақтайды.

Технология негізінде оқушыға суреттелген өнімді түрдегі берілген әрекетті меңгеруді қамтамасыз ететін, орындаушы функцияларына бөлінген мұғалім іс-әрекеттерді түсіндіру, операцияларды көрсету, оқушылардың оны орындауын бағалау және жөндеумен байланысты.

Ойлау іс-әрекеттерін кезеңдік қалыптастыру технологиясы немесе оны ойлау әрекеттері мен ұғымдарын кезеңмен қалыптастыру теориясы деп те атайды.

Бұл тұжырымдама П.Я.Гальпериннің, Н.Ф.Талызинаның операциялық тәсіл мен интериоризация идеясына негізделеді [4].

Сонымен, білім беру/оқыту нәтижелеріне бағдарланған оқыту үдерісі - заманауи білім беру жүйесінің даму тенденциясының негізін қалайды және болашақ мұғалімдерді даярлауды жетілдірудің әдіснамалық тұғырларын кіріктіреді деп білеміз. Атап айтқанда, тұлғалық тұғыр – болашақ мұғалімдердің өздерін субъект ретінде сезінуіне көмектеседі; іс-әрекеттік тұғыр – болашақ мұғалімнің технологиялық даярлығының құрылымын және мазмұнын меңгеру тетігін айқындауға мүмкіндік жасайды; жүйелілік тұғыр – кәсіби әрекет барысында студенттерде технологиялық даярлықты мұғалім мен оқушы іс-әрекетінің сабақтастығында қарастырады; ақпараттық тұғыр – болашақ мұғалімнің ақпараттар кеңістігінде еркін жұмыс жасай алуына бағыттайды; технологиялық тұғыр – студенттердің түрлендіруші іс-әрекетінің негізі қалайды.

1. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. -М.: Педагогика, 1989. -560 с.

2. Краевский В.В. Методология педагогического исследования как часть профессиональной подготовки в условиях становления и развития целостной системы непрерывного образования: Тез. докл. XII сессии Всесоюзного методологического семинара. –Москва. -1998. -21-22 марта. /Под ред. Н.Д.Никандрова, В.С.Шубинского. –М.: АПН СССР, 1988, -С.40-44.

3. Кузьмина Н.В. Оценка деятельности и личности учителя учащимися старших классов и руководителями школ. – В кн.: Человек и общество. –Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. -Вып. 3. –С. 206-213.

4. Гальперин П.Я. Типы ориентировки и типы формирования действий и понятий //Доклады АПН РСФСР. – 1958, -№2.

ӘОЖ 378.016:811.111

КӘСІБИ БАҒЫТТАЛҒАН ШЕТ ТІЛІ НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІ – КОГНИТИВТІ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Н.У. Сайбекова -

Шет тілі: екі шет тілі мамандығының 2 курс магистранты
Абай атындағы ҚазҰПУ

Аңдатпа: Заманауи әдістеме жеке тұлғаға бағытталған білім беру парадигмасының негізінде дамытылады. Оның тұжырымдамаларына сәйкес, білім беру үдерісінің мақсаты жеке тұлғаны жоғарғы рухани құндылық ретінде дамыту болып табылады. Қазіргі таңдағы жағдайда шет тілінде оқытудың негізгі тәсілі коммуникативті – когнитивті тәсіл болып табылады. Ол шет тілін оқыту үдерісінде өткен ғасырдың ортасынан бастап доминантты бағыт болып табылатын коммуникативті әдістеме негізінде дамытылады. Коммуникативті әдістемеге мақсат және шет тілінде оқыту құралы, үйретілетін тілде қарым-қатынас жасау іскерлігі тән болып табылады. XX ғасырдың соңында психолінгвистика мен когнитивті психологияның дамуымен тілді меңгерудің ішкі менталды үдерісіне назар аударыла бастады. Шет тілінде оқытудың когнитивті – коммуникативті тәсілі ақпараттың дәстүрлі қайнар көзі мен жаңа технологиялардың көмегімен жинақталған тәжірибеге қол жеткізе отырып, студенттің білім беру үдерісінде белсенді қатысушы болу, өзіндік ойлай білу мен білімді болу, әлем туралы көзқарасын қалыптастыру мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Аннотация: Современная методика развивается в рамках личносно –ориентированной образовательной парадигмы. В соответствии с ее положениями, целью образовательного процесса является развитие личности человека как высшей духовной ценности. Ведущим подходом к обучению иностранным языкам в современных условиях является коммуникативно – когнитивный подход. Он развивается на основе коммуникативной методики, занимающей с середины прошлого века лидирующие позиции в обучении иностранным языкам. Коммуникативная методика признает целью и средством обучения иностранному языку умение реально общаться на этом языке. В конце XX в. с развитием психолінгвистики и когнитивной психологии было усилено внимание к внутренним ментальным процессам овладения языком. Когнитивно-коммуникативный подход в обучении иностранным языкам обеспечивает современному студенту возможность стать активным участником образовательного процесса, научиться самостоятельно мыслить и самостоятельно приобретать знания, формировать свое мировоззрение, постигая накопленный человечеством опыт с помощью традиционных источников информации и новых технологий.

Annotation: The modern method is developed within the limits of individually –oriented educational paradigm. According to the conceptions, aim of educational process is the development of personality of the man as higher spiritual value. The basic approach of foreign language in modern conditions is communicative –cognitive approach. It is developed on the basis of communicative method, having taken leading position in teaching foreign language from the middle of past century. The communicative method accepts an aim and means of teaching foreign language, skill of communication in this language. At the end of XX century with the development of psycholinguistic and cognitive psychology had been thoroughly paid attention to the internal mental processes of mastering the language. The cognitive –communicative approach in teaching foreign language provides the possibility to modern student to become active participant of educational process, to learn individually and earn knowledge, to form own worldview, experience with the help of traditional sources and new technologies.

Тірек сөздер: концепт, коммуникация, когнитивті лингвистика, таным.

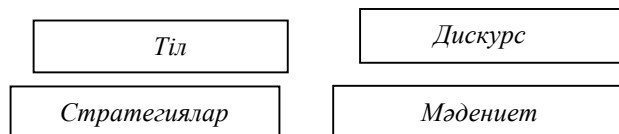
Ключевые слова: концепт, коммуникация, когнитивная лингвистика, мышление.

Key words: concept, communication, cognitive linguistics, cognition.

Тілдің қарым-қатынас қызметі жеке бірліктер түрінде емес, өзара хабар алмасатын саналы әрекет түрінде жүзеге асатыны белгілі. Сондықтан, тілдің әртүрлі деңгейіндегі тілдік бірліктердің ерекшеліктері, сөйлеудің коммуникативті түрлері, сөйлесімдер мен мәтіндердің коммуникативтілігіне негіз болып табылады. Тұлғаның социализациялану үрдісі ана тілі арқылы ұлттық мәдени негізді қалыптастыру үрдісі ретінде жүзеге асырылады, онда оқу үрдісінде танылмаған (онтогенезде) және саналы түрде меңгерілген (филогенезде) өз мәдениетіне араласу, тұлға санасында халқы мен менталитетіне тән ерекшелік ретінде қалыптасады. Тіл мен мәдениетті меңгеру тұлғаның социализациясының органикалық көрінісі болып табылады. Адам өз лингвомәдениетіндегі социализациялану үрдісінде икемдеу мен өз санасында (білім құрылымында) лингвомәдени социумына тән және оның ұлттық менталитетін көрсететін білім жүйесі мен нормасын бейнелейтін әлеуметтік қарым-қатынастарды, концепттерді, әлеуметтік стереотиптерді бекітеді. Тұлғаның өз мәдениеті, әлеуметтік білімі мен нормасына бағытталған социализациясының құрылымы басқа мәдениет пен тілді оқу үрдісінде кателіктерге әкеледі, өйткені, ол субъект ретінде басқа мәдениетке тән әлеуметтік заңдылықтар мен нормаларды қабылдап, бағалай бастайды. Бұл жағдайда алғашқы социализациялану механизмі әлі қалыптаспаған «екінші социализациялану» механизмімен не болмаса басқа тіл мен этнос нормаларына «ресоциализациялану» үрдісімен қайшылыққа түседі. Шеттілдік білім берудің когнитивтік – лингвомәдени әдіснамасында білім беру құрылымының когнитивтік – саналы аспектісі когнитивтік әдіснамалық ұстанымның жетекшілік етуімен әлеуметтік әдіснамалық ұстанымдар арқылы мәдениетаралық қатысым теориясының мазмұндық функционалдық негізінде көрініске ие болады: когнитивтік үрдістер мен тұлғаның қалыптасу механизмінің

зандылықтарын анықтау, оның бойында тілдік сана мен ұлттық менталитеттің лингвомәдени бейнесі ретінде өз мәдениетінің негізінде алғашқы «әлемнің концептуалдық бейнесін» қалыптастыру. Басқа «инофонның» тілі мен мәдениетінің негізінде бұл механизм, лингвомәдени көріністе концептуалды «әлемнің екінші тілдік бейнесі» мен «екінші тілдік сананы» лингвомәдени тұрғыдан бейнелеуде басқа халықтың лингвомәдениеті мен менталитетіне тән бейнені жасайды [1]. Сонымен, шет тіліндегі коммуникация үдерісінде өзара әрекетті жүзеге асыру үшін үш маңызды компоненттің бар болуы қажет болып табылады: «автор» (сөйлесім немесе жазылым әрекетін жүзеге асырушы тұлға), «адресат» (тыңдалым немесе оқылым әрекетін жүзеге асырушы тұлға) және мәтін [2, 26]. Шет тілінде сөйлесімге үйретуде үйренушілерге оқытылатын тілде сөйлеуді және түсінуді, жаңа функционалды сөйлесім жүйесіне - коммуникация үдерісіндегі шет тілінде сөйлеу әрекетіне өтуді қамтамасыз ету қажет. Коммуниканттардың бірін – бірі түсіну үдерісі рефлексия бар болғанда ғана болуы мүмкін болып табылады, яғни, өз кезегінде күшті әдістемелік құрал болып табылатын өзіндік интеллектуалды операцияны саралауға сананың қайта оралу мүмкіндігі және екінші коммуникативті әрекет іскерлігін қалыптастыруда оқыту әдісі болып табылады. Алғашқы коммуникативті әрекет – сөйлесімді туындату, ал екінші коммуникативті әрекет – сөйлесімді қабылдау нәтижесінде бір адамның келесі адамға ойын жеткізе білу, яғни коммуникация үдерісінде жүзеге асырылады. «Алғашқы түсіну, - Г.И.Богиннің пікірінше, - рефлексивті, себебі, рефлексивті үдеріс саналы немесе дискурсивті түрде болуы мүмкін, ал ауызша айтылым жағдайында рефлексия интерпретациялық сипатқа ие болып табылады» [3]. Коммуникативті оқыту технологиясы негізінде білім беру – студентті ауызша (тыңдау, түсіну, сөйлеу) және коммуникацияға (оқу, жазу) тарту, оқытылып жатқан тілде қарым-қатынас қалыптастыру деген сөз. Коммуникативті оқыту технологиясы ағылшын тілін оқытудағы оқу-тәрбие үдерісінің барлық мақсат-міндеттерін қамтиды. XX ғасырдың ортасындағы коммуникацияның қолданбалы моделінде тиімді коммуникативті іс – әрекеттерді болжам жасаудағы коммуникативті тізбек құратын техникалық жүйедегі жылдам қарқынмен дамып келе жатқан үдерісті түсіндіре білу қажет болды. Қазіргі педагогика ғылымында негізгі базалық ілімдердің бірі «күзіндеттілік» болып отыр. Күзіндеттілік дегеніміз – жеке тұлғаның бойында білім, дағды және іскерліктің бар болуы болып табылады. «Коммуникативті күзіндеттілік» ұғымының XX ғасырдың 70 – жылдар АҚШ –тағы социолінгвистердің жұмысында орын алғандығын көруге болады. Тілдің көп функционалдылығына зерттеу жұмыстарын арнаған Делл Хаймс (Dell Hymes) алғашқылардың бірі болып сөйлесім әрекеті оқыту пәні ретінде сөйлемді грамматикалық тұрғыдан дұрыс құрастырудан да кең ұғым болып табылатындығына назар аударды. Коммуникативті күзіндеттілік - қарым- қатынас жасаушы субъектіге белгілі – бір мәдени ортада басқа субъектілермен ақпаратты алуға, қабылдауға, оқуға, өзара әрекет жасауға мүмкіндік беретін білімнің, білік пен іскерліктің күрделі нысаны. Қазіргі әдістемеде оқыту мақсатын анықтауда «білім», «қабілеттілік», «білік», «меңгеру», «іскерлік» ұғымдары қолданылады. «Коммуникативті күзіндеттілік» термині білім беру үдерісінің негізгі мақсатын айқындайтын тілді үйретудің жалпы мақсатын көрсетеді. Коммуникативті күзіндеттіліктің негізгі компоненттері: тілдік (лингвистикалық), сөйлесімдік (дискурсивті), әлеуметтік мәдени, компенсаторлы немесе стратегиялық болып табылады. Аталған қабілеттіліктер күзіндеттіліктің коммуникативті ортасын түзеді. Тілдік (лингвистикалық) күзіндеттілік - тіл аспектілерін білу және меңгеру, тілдің фонетикалық, лексикалық және грамматикалық жүйесін қолдана білу іскерлігі. Сөйлесімдік (дискурсивті) күзіндеттілік - коммуникативті баршаға түсінікті болып табылатын сөйлесімді туындату және шет тілінде сөйлесім мазмұнын дұрыс түсіндіре білу іскерлігі; дискурс және мәтін түрлерін білу және меңгеру, коммуникация жағдаятына байланысты оларды қолдана білу іскерлігі; сол жағдаятқа сүйене отырып лингвистикалық құрал мен қарым – қатынас түрін таңдай білу іскерлігі. Әлеуметтік мәдени күзіндеттілік - үйренуші өзінің лингвистикалық және дискурсивті күзіндеттілігін: жеке тұлғалар мен мекемелер арасындағы өзара әрекеттің әлеуметтік қағидалары мен нормаларын білу және меңгеру, қоғамның тарихы мен мәдениетін білу, оларды қолдана білуі қажет болып табылатын және сол тілде сөйлеушінің әлеуметтік бірлігі дамытылатын әлеуметтік мәдени контексті түсіну. Компенсаторлы немесе стратегиялық күзіндеттілік - лингвистикалық код аймағында жеткіліксіз білімді немесе іскерлікті толыққанды ету үшін сөйлесімдік және сөйлесімдік емес стратегияларды қолдану қабілеттілігі. Аталған қабілеттіліктер күзіндеттіліктің коммуникативті ортасын түзеді. Бұдан басқа, танымдық немесе когнитивті орта да бар болып табылатындығын атап көрсетуге болады. Тематикалық (референциальды) күзіндеттілік – әлемді, оның қарым – қатынасы туралы білім. Когнитивті күзіндеттілік – тану, оқу іскерлігі [4]. Жеке тұлғаның коммуникативті күзіндеттілік компоненттерінің өзара әрекеті 1 кестеде көрсетілген. Күзіндеттіліктің төрт негізгі элементі – адам санасының танымдық ортасында орналасқан жартылай қиылысушы аймақтар. Ана тілінде, сонымен қатар, шет тілінде коммуникация үдерісіне тиімді қатысу үшін барлық құраушы компоненттердің бар болуы қажет болып табылады. Жеке тұлғаның коммуникативті күзіндеттілігі төмендегі кестеде көрсетілген.

Кесте 1 - Жеке тұлғаның коммуникативті құзіреттілігі
Референция

Когниция

Тілдік (лингвистикалық) құзіреттіліктің дамуы тілдің фонетикасын, лексикасын, грамматикасын үйретудегі нақты міндеттерді шешу барысында орын алады. Мәдени әлеуметтік аспектіні жүзеге асыру жолдары коммуникативтік тәсілді, түпнұсқа материалдарын және мәдени мазмұндағы басқа да компоненттерді қолдану болып табылады. Сонымен, тілді оқытудағы ең басты мақсат - сөйлеуге, айтар ойын жеткізе білуге үйрету болып табылады.

1. Құнанбаева С.С. Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы. – Алматы: ҚазХҚЖӘТУ, 2010-324б.

2. Антонова Е.С. Методика преподавания русского языка: коммуникативно-деятельностный подход: учебное пособие [Текст] / Е.С. Антонова. – М.: КНОРУС, 2007.-464с.

3. Богин Г.И. Филологическая герменевтика. [Текст] / Г.И. Богин. – Калинин, 1986.

4. Щетилова А.В. Теория и методика обучения французскому языку как второму иностранному: учеб. пособие для студентов вузов по специальности Иностр.яз. – М.: Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2005. - 245с.

Резюме

В статье рассматривается коммуникативный – когнитивный метод обучения в процессе преподавания английского языка. Признано, что язык строится на основе когнитивной активности самого учащегося в процессе языковой практики. Практика необходима для развития речевых умений, а без познавательной активности ученика невозможно формирование адекватного представления о лингвистических явлениях, о системе языка, невозможно лингвистическое развитие личности.

УДК 378.147

А 39

ЖАҢАДАНАУ ЖАҒДАЙЫНДА КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МАҢЫЗЫ

Ұ.Н. Алашабаева - магистр, аға оқытушы, ҚазМЕМҚЫЗПУ, Алматы қаласы

Түйіндемe

Қазіргі нарықтық экономика жағдайында кәсіптік білім жүйесінің қолданыстағы инфрақұрылымы мен материалдық-техникалық жарақтандыруы кадрлар даярлаудың сапасы мен жастар үшін оқытудың тартымдылығын қамтамасыз ете алмайды. Сондықтан кәсіптік білім берудің қазіргі жүйесін түбегейлі реформалау және жаңғырту күтіп тұр.

Бүгінгі білім берудің отандық жүйесінің қуатты қуатты құқықтық базасы жасақталды. Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған жаңа Мемлекеттік бағдарламасы қабылданып, ондаған нормативтік құқықтық базасы жасақталды, «Білім туралы» Заңына өзгерістер мен толықтаулар енгізу қарастырылды.

Жаһандану кезеңде білім сапасын сырттай бағалауда білім беру мекемесі өзіне лицензиялау тәртібін, мемлекеттік аттестация, білім беру ұйымдарын аккредиттеу, ұлттық бірыңғай тестілеу, сондай-ақ кәсіптік білім беру мекемелерінде біліктілікті беру тәртібін қамтиды.

Әлемдік білім беру кеңестігінің кеңеюінің қазіргі жағдайындағы қарым – қатынас, бұрындары ешқашан болмаған өзекті мәселеге айналып елімізде сапалы білім беру міндеті мемлекеттік деңгейге қойылып отыр. Осыған орай, білім алушылардың кәсіби дағдыларын біліктілерін тиімді бағалау ретінде кәсіби құзыреттілігін тексерудің бір түрі біліктілікті растау бағытында жүргізілетін Қазақ Республикасы Білім және ғылым министрлігі жанынан құрылған Республикалық біліктілікті растау және беру орталықтары негізінде білім сапасын тәуелсіз бағалауды енгізуге қажеттілік туындайды.

Бұл міндеттердің шешімін табудың тиімді жолдарының бірі, білім беру жүйесі үшін мамандықтар бойынша біліктіліктерін растау болып табылады.

Мақаланың мақсаты жаһандану жағдайында кәсіптік білім беру жүйесіндегі маңызын ескере отырып, кәсіптік білім беру мазмұнының құрылымын жаңғырту.

Аннотация

Образование признано одним из важнейших приоритетов долгосрочной Стратегии «Казахстан – 2030». Общей целью образовательных реформ в Казахстане является адаптация системы образования к новой социально-экономической среде. Президентом Казахстана была также поставлена задача о вхождении республики в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Совершенствование системы образования играет важную роль в достижении этой цели.

Организационной основой реализации государственной политики Республики Казахстан в сфере образования должна стать Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы, обеспечивающая продолжение модернизации казахстанского образования.

Решение задачи обеспечения соответствия квалификации выпускников требованиям экономики связано, прежде всего, с развитием механизмов взаимодействия сферы образования и сферы труда при проектировании программ, оценке качества образования (освоенных компетенций), повышением гибкости в планировании и прогнозировании потребностей в кадрах, а также оперативности в формировании и обновлении программ.

Расширение возможностей приобретения обучающимися прикладных квалификаций будет реализовано путем увеличения в общем объеме образовательных программ, реализуемых образовательными организациями, доли практико-ориентированных программ бакалавриата и программ профессионального обучения.

Annotation

Education is confessed by one of major priorities of long-term Strategy "Kazakhstan - 2030". The general aim of educational reforms in Kazakhstan is adaptation of the system of education to the new socio-economic environment. By the president of Kazakhstan the problem was also set about included of republic in the number of the 50 th most competitive countries of the world. Perfection of the system of education plays an important role the achievement of this aim.

In the field of education the Government program of development of formation of Republic of Kazakhstan must organizational basis of realization of public policy of Republic Kazakhstan become on 2011-2020, providing continuation of modernisation of Kazakhstan education.

The decision of task of providing accordance qualification of graduating students is constrained the requirements of economy, foremost, with development of mechanisms, cooperation, sphere of education and sphere of labour at planning of the programs, estimation of quality, education (mastered competences), by the increase of flexibility.

Кілт сөздер: техникалық және кәсіптік білім, экономика, индустриялық-инновациялық, индустрия, жаңғырту.

Ключевые слова: технический и профессиональное обучение, экономика, индустриально-инновационный, индустрия, обновление.

Keywords: technical and vocational training, statistics, industrially-innovative, economy, industry updates.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2030» Даму стратегиясында білімді дамытуды ерекше атап көрсетті. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің 2030 жылға дейінгі кезеңіне арналған даму стратегиясы және әрбір білім дамуының кезең-кезеңін қамтитын стратегиялық жоспарлары дайындалды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2009 жылдың 6 наурызындағы «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» деген халыққа Жолдауында: «Біздің жастарымыз оқып үйренуге тиіс, бүкіл әлемде өмір бойы оқумен өтеді. Мына жағдайда қайта оқуға, сөйтіп бүгін қажет болып отырған мамандықты игеруге мүмкіндікте бар, қажеттілікте бар». Бүкіл әлемдік дағдарыс жағдайында қазіргі оқу орындарының базасында сұранысқа ие мамандықтарға адамдарды қайта даярлау қажеттілін баса айтты [1].

Соңғы жылдары қабылданған реформаларын көптеген білім беру мекемелері бағдарламаларды таңдауда еркіндік алады, білім беру үрдісіне әр түрлі инновациялық тәсілдер мен әдістер енгізілді, сондықтан қазіргі кезде дәстүрлі емес әдіс-тәсілдерді пайдалану мен жаңа инновациялық технологияларын пайдаланудың қажеттілігін өмір өзі дәлелдеп отыр.

Толығырақ айтқанда, инновация — жаңалық, жаңашылдық, өзгеріс деген ұғымды білдіреді. Инновация құрал және процесс ретінде әлдебір жаңалықты ендіру деген сөз. Кәсіптік білім беру процесінде инновация оқыту мен тәрбиенің тәсілдері, түрлері мақсаты мен мазмұнын, оқытушы мен оқушының бірлескен қызметін ұйымдастыруға жаңалық енгізуді білдіреді. Білім берудегі инновациялық процестердің мәнін кәсіптік білім беруде маңызды екі проблемасын құрайды. Олар — озық білім беру тәжірибесін зерттеу, жинақтау және тарату проблемасы және педагогикалық-психологиялық ғылымдардың жетістігін практикаға енгізу проблемасы. Соған сәйкес, инновациялық процестердің мазмұны мен механизмі осы кезге дейін бір-бірінен оқшау қарастырылып келген өзара тығыз байланысты екі процестің тұтастығы тұрғысынан қарастырылуы тиіс.

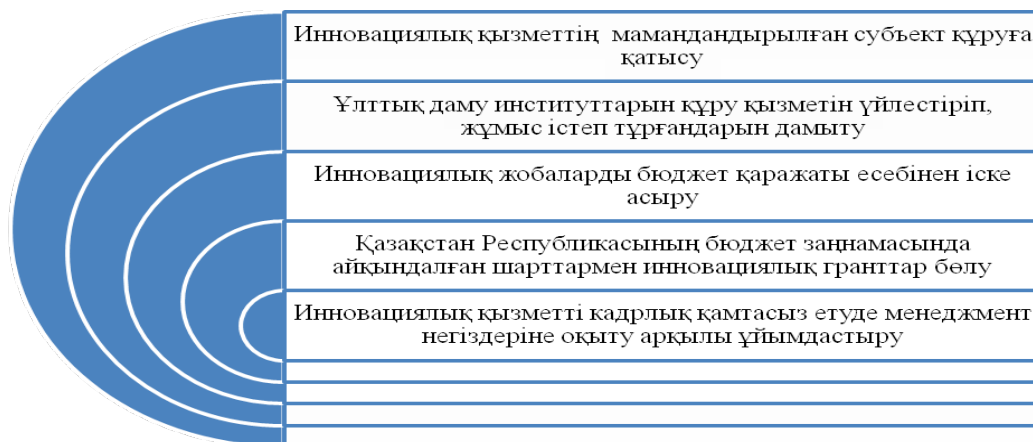
Бұның барлығы кәсіптік білім беруде жаңалықты жасау, игеру және пайдалануда басқару қызметінің маңыздылығына көз жеткізе түседі. Өйткені, оқытушы жаңа білім беру технологияның, теория мен концепцияның авторы, талдап жасаушысы, зерттеушісі, тұтынушысы және насихатшысы қызметін атқарады. Осы процесті басқару оқытушының өз қызметінде әріптестерінің тәжірибесі немесе ғылымындағы жаңа идеялар, әдістемелерді дұрыс тандап, бағалау және қолдануын қамтамасыз етеді. Ал кәсіптік білім беру қызметінде инновациялық бағыттылықты қазіргі заманғы білім беру, қоғамдық және мәдени даму жағдайында оқытушылық қызметтің инновациялық бағыттылығының қажеттілігі бірқатар жағдайлармен айқындалады.

Біріншіден, қоғамда жүріп жатқан әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар білім беру жүйесін, әдістемесі мен түрлі типтегі оқу орындарының оқу тәрбие процестерін ұйымдастырудың технологиясын түбірінен жаңартуды талап етуде. Кәсіптік білім беру саласында жаңалықты жасау, игеру және пайдалануға негізделген оқытушы мен тәрбиеші қызметінің инновациялық бағыттылығы білім беру саясатын жаңартудың құралына айналуға.

Екіншіден, білім беру мазмұнын ізгілендірудің күшеюі, пәндерінің көлемі мен құрамының үнемі өзгеріске ұшырауы, жаңа оқу пәндерінің енгізілуі жаңа ұжымдық формалар мен оқыту технологиясын үздіксіз іздестіруді талап етуде. Осы жағдайда оқытушы арасында педагогикалық білімнің рөлі мен беделі арта түсіп отыр.

Қазақстан Республикасының инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау заңнамасына сәйкес мынадай негізгі бағыттар жүзеге асырылады (сур.1) [2].

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында инновациялық кәсіптік білім беру жүйесінің басты міндеті – білім беру сапасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарына, жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктеріне сәйкестігін белгілеудің инновациялық құрылымдары, рәсімдері, нысандары мен әдістерінің жиынтығы.

Сурет 1- Инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау Қазақстан Республикасының Заңнамасына сәйкес негізгі нысандары

Осы тұрғыда жоғарыда айтылғандай, жастарға сапалы білім, саналы тәрбие бүкіл оқу орнындарында білім беру ісін оқытудың озық инновациялық қызметтің жаңа инфрақұрылымын құру, толықтыру, оқытудың жаңа технологияларын іздестіру, ақпараттық технологияларды болашақ мамандарды оқыту ісінде тиімді пайдаланып, оны келешекте қоғамның әлеуметтік дамуына себепкер болатын мамандардың біліктілігін жетілдіру.

1. Н. Назарбаев 2009 жылдың 6 наурызындағы «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» Қазақстан Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Астана қаласы.
2. Қазақстан Республикасының Ресми сайты, <http://www.government.kz/about/news/2422/43257/>

УДК 378.147.227

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПРОГРАММИСТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ КУРСА ИНТЕРНЕТ ТЕХНОЛОГИИ

Д.Н. Исабаева - к.п.н., доцент, начальник отдела контроля и оценки КазНПУ им. Абая,

Л.Б. Рахимжанова - к.п.н., доцент кафедры информатики КазНУ им. аль-Фараби,

Н.С. Баймұлдина - к.п.н., доцент кафедры информатики КазНУ им. аль-Фараби

Аннотация

Целью данной статьи является определение условий для формирования профессиональной компетенции будущих специалистов по созданию программного обеспечения. Сделан анализ требований работодателей на уровень выпускников, рассматриваются вопросы организации самостоятельной работы студента. Внедрение компетентного подхода в образовании предполагает внедрение в учебный процесс новых технологий обучения, которые обеспечили бы качественные изменения в подготовке будущих специалистов. Акцент переносится в деятельности преподавателя с активного педагогического воздействия на личность обучающегося, в область формирования «образовательной среды», в которой происходит его самообучение и саморазвитие. Необходимо иметь возможность четко установить соответствие между компетенциями выпускника, сформированными при обучении в университете, и профессиональными компетенциями специалиста. В статье приводится содержание курса Интернет технологии, как дисциплины профессионального модуля. В результате освоения дисциплины формируются следующие профессиональные компетенции: позиционировать электронное предприятие на глобальном рынке; формировать потребительскую аудиторию и осуществлять взаимодействие с потребителями, организовывать продажи в среде Интернет (профессиональные компетенции) разрабатывать контент и ИТ-сервисы предприятия и Интернет-ресурсов (профессиональные компетенции) управлять контентом предприятия и Интернет-ресурсов, управлять процессами создания и использования информационных сервисов (контент-сервисов).

Abstract

The purpose of this article is to determine the conditions for the formation of professional competence of the future experts in software development. The analysis of the requirements of employers at the level of graduates, the issues of organization of independent work of the student. The introduction of competence approach in education involves the introduction into the educational process of new educational technologies, which would provide a qualitative change in the training of future professionals. The emphasis shifts in activity of the teacher with an active pedagogical influence on the individual student, to form a "learning environment", which is its self-learning and self-development. You must be able to clearly establish the correspondence between the competencies of graduates formed while studying at university, and professional competence of a specialist. The article presents the course content online technology as a professional discipline module. As a result of the development of the discipline formed following professional competence: electronic positioning the company in the global market; generate consumer audience and interact with customers, organize sales in the Internet environment (professional competence) to develop content and IT services companies and Internet resources (professional competence) to manage enterprise content and Internet resources, to manage the processes of creation and use of information services (content -Service).

Профессиональная компетентность выпускника специальности «Вычислительная техника и программное обеспечение» должна формироваться не только в соответствии с ГОСО РК, а также исходя от требований работодателей к своим сотрудникам.

Оценивая уровень подготовки молодых специалистов, работодатели в целом удовлетворены тем объемом базовых знаний, которые вчерашние выпускники получают в вузах. В меньшей степени довольны специальными знаниями, которые, по мнению респондентов, зачастую оторваны от реалий современного бизнеса и производства. Много нареканий вызывают профессиональные навыки и личностные качества молодых сотрудников. Работодатели отмечают низкую мотивацию выпускников, недостаточную нацеленность профессиональное развитие и карьерный рост. Кроме того, опрошенные представители казахстанских компаний практически единодушно жалуются на неготовность молодых специалистов к командной работе, неумение преподнести себя и результаты своего труда в профессиональной среде. По мнению многих работодателей, развивать у молодых специалистов соответствующие качества и навыки должны именно вузы.

От выпускника профессионального образовательного учреждения требуется не только знания и умения в сфере производственной деятельности, но более того он должен уметь адаптироваться к изменениям окружающей жизни, самостоятельно искать необходимую информацию. Это во многом зависит не от полученных знаний, умений и навыков (ЗУНов), а от неких дополнительных качеств, компетенций и компетентностей, более соответствующих пониманию современных целей образования. Введение этих понятий в практику потребовало изменения содержания и методов образования, уточнения видов деятельности, которыми должны овладеть учащиеся к окончанию образования и при изучении отдельных предметов.

Компетентность - это способность (умение) действовать на основе полученных знаний. В отличие от ЗУН (предполагающих действие по аналогии с образцом) компетентность предполагает опыт самостоятельной деятельности на основе универсальных (собственных) знаний.

В мировой образовательной практике понятие компетентности выступает в качестве центрального, своего рода «узлового» понятия - ибо компетентность, во-первых, объединяет в себе интеллектуальную и навыковую составляющую образования; во-вторых, в понятии компетентности заложена идеология интерпретации содержания образования, формируемого «от результата» («стандарт на выходе»); в-третьих, ключевая компетентность обладает интегративной природой, ибо она вбирает в себя ряд однородных или близкородственных умений и знаний, относящихся к широким сферам культуры и деятельности (информационной, правовой и прочим) [1].

Общая тенденция совершенствования методов и форм обучения состоит в том, чтобы активизировать познавательные интересы и максимально развивать самостоятельность обучаемых. Проблемы использования в учебном процессе различных технологий обучения выдвинулись в последние годы на первый план как в практике обучения, так и в научных исследованиях сферы образования.

Внедрение компетентностного подхода в образовании предполагает внедрение в учебный процесс новых технологий обучения, которые обеспечили бы качественные изменения в подготовке будущих специалистов. Акцент переносится в деятельности преподавателя с активного педагогического воздействия на личность обучающегося, в область формирования «образовательной среды», в которой происходит его самообучение и саморазвитие.

Самостоятельная работа студента (СРС) направлена на достижение целей подготовки специалистов-профессионалов, активное включение обучаемых в сознательное освоение содержания образования, обеспечение мотивации, творческое овладение основными способами будущей профессиональной деятельности. Перед педагогами стоит очень важная задача, это сдвиг парадигмы от преподавания к обучению (рисунок 1 [2]). Преподаватель должен теперь задуматься, как лучше организовать самостоятельную работу студента, создать условия для полноценного формирования творческой личности.

Рисунок 1. Сдвиг парадигмы от преподавания на обучение

Но, исходя из традиционного обучения, самостоятельная работа может оказаться неэффективной по ряду причин. Среди них в первую очередь, можно отметить: недостаточно четкую организацию преподавателем познавательной деятельности; неудачно подобранный учебный материал для задания; объемные задания, которые необходимо выполнить в короткие сроки и пр. К сожалению, большую роль при удовлетворительной СРС играет недооценка студентами важности внеаудиторной самостоятельной работы, что зачастую приводит к тому, что вся работа преподавателя по организации внеаудиторных заданий сводится лишь к записыванию самого задания.

В настоящее время предприятия с бизнес процессами испытывают постоянную потребность в специалистах программистах, способных в полной мере реализовать свой потенциал, быстро реагирующих на изменения технического и технологического процессов. Перед большинством предприятий и организаций рано или поздно встает вопрос автоматизации, и многие управленцы стремятся использовать достижения современных информационных технологий, поэтому программист является своего рода консультантом, выполняющим посредническую функцию между тем, чего желает получить руководитель, и тем, что предлагает на данный момент мир высоких технологий.

Необходимо иметь возможность четко установить соответствие между компетенциями выпускника, сформированными при обучении в университете, и профессиональными компетенциями специалиста.

Современные образовательные стандарты ориентированы не только на приобретение студентами суммы необходимых знаний, но и на формирование профессиональных навыков. Данное обстоятельство существенным образом изменяет цели образовательной системы и предполагает использование принципиально новых подходов к обучению.

В силу этого, система профессионального образования обеспечивает формирование профессиональных компетенций для высокого уровня овладения специальностью, что позитивно отражается на мотивации будущего специалиста к успешной профессиональной деятельности и ответственному отношению к ней.

Повышение мотивации обучающихся вобретении теоретических знаний происходит с осмыслением их места и роли в процессе освоения компетенций.

Подготовка специалиста будет соответствовать современным требованиям работодателя, если он овладел не только теоретическими знаниями и умениями, но у него достаточно высоко развита готовность к практической деятельности.

Самым важным в процессе обучения является не столько прослушивание лекций, сколько решение задач и участие в различных учебных проектах. Будущему программисту важно научиться думать, находить верные решения, «шевелить мозгами». Информационные технологии развиваются очень быстро, поэтому для таких специалистов необходимы навыки самообразования, чтобы после получения основного диплома идти в ногу со временем и не терять квалификации. Специалисту в этой области нужно знать языки программирования, уметь создавать веб-страницы, владеть иностранным языком (английским как минимум) и постоянно совершенствовать свои знания, так как через несколько лет он может оказаться не удел.

Можно основать собственный бизнес, который потенциально может оказаться очень доходным (достаточно вспомнить, что Билл Гейтс, основатель корпорации Microsoft, стал благодаря своему детищу самым богатым человеком в мире). Однако для того, чтобы успешно управлять таким бизнесом, недостаточно уметь создавать хорошие компьютерные программы; для этого требуются основательные знания в области экономики, юриспруденции, менеджмента.

Любая уважающая себя бизнес компания имеет свою корпоративную информационную систему. Преподаватель

для будущих программистов должен быть в курсе основных должностных обязанностей некоторых предприятий, которые они выкладывают на специальные сайты [3,4], к одним и наиболее частым обязанностям относятся разработка новых и поддержка текущих сайтов и баз данных компании; оптимизация интернет-проектов под высокие нагрузки.

Ведущей составляющей компетентного подхода является профессиональный модуль, который в содержании профессионального образования занимает центральное место, поскольку требования к результатам обучения формулируются как перечень видов профессиональной деятельности и соответствующих профессиональных компетенций. Выпускник в ходе обучения должен, прежде всего, приобрести практический опыт, который опирается на комплексно осваиваемые умения и знания.

Одной из сфер деятельности программиста - web-программирование: разработка, модернизация и поддержка сайтов. Эта область требует многих специфических знаний - PHP, MySQL, XHTML, CSS, JavaScript, XML. Причем очень часто работодатели желают получить профессионала «два в одном» - web-дизайнера и web-программиста, чтобы он не только решал технические вопросы (быстрая загрузка сайта, работа ссылок, поисковика), но также занимался и оформлением сайта, а иногда даже и его информационным наполнением. Поэтому в учебный план решено включить изучение курса «Интернет технологии».

Приведем обзор курса «Интернет технологии»: Сведения об истории развития Интернет (в первую очередь, ее основной компоненты – WorldWideWeb), возможности и перспективы развития Интернет-технологий, принципы взаимодействия клиента и сервера, программное обеспечение web-публикаций (web-серверы, HTML-редакторы, браузеры и пр.), языки программирования и технологии создания web-приложений (HTML, JavaScript, ASP, PHP и пр.)

В результате освоения дисциплины формируются следующие профессиональные компетенции: позиционировать электронное предприятие на глобальном рынке; формировать потребительскую аудиторию и осуществлять взаимодействие с потребителями, организовывать продажи в среде Интернет (профессиональные компетенции) разрабатывать контент и ИТ-сервисы предприятия и Интернет-ресурсов (профессиональные компетенции) управлять контентом предприятия и Интернет-ресурсов, управлять процессами создания и использования информационных сервисов (контент-сервисов).

Таким образом, для формирования профессиональной компетенции выпускника необходимо:

- 1) поднимать мотивацию выпускников, нацеливать на профессиональное развитие и карьерный рост, научить молодых специалистов к командной работе, развивать умение преподнести себя и результаты своего труда в профессиональной среде;
- 2) развитие творческого мышления студента, путем правильной организации и создания условия для самостоятельной работы студента;
- 3) преподавателю быть в курсе основных должностных обязанностей некоторых предприятий, которые они выкладывают на специальные сайты, чтобы обеспечить знаниями, не оторванными от реалий современного бизнеса и производства;
- 4) постоянно обновлять программу (силлабусы) обучения профессиональному модулю, который является ведущей составляющей компетентного подхода.

1. Григорьев С. И. Базовые критерии оценки качества образования и ключевые социальные компетенции: контекст современности России. М.: Издательство РСГУ, 2006.

2. Юнгманн Т. Исследовательский метод в проектно-ориентированном обучении.

(Prof. Dr-Ing. Thorsten Jungmann) – Дюссельдорф. - 12 ноября 2013,

3. http://alma-ata.vipjob.kz/jobs-programmist_s

4. <http://www.superjob.ru/vakansii/programmist.html>

УДК 82.85:800.879.574:37.033

СТУДЕНТТЕРДІҢ ТІЛ МӘДЕНИЕТІН ЖЕТІЛДІРУДЕ ЛИНГВОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ

Ж.А.Абилхаирова - п.э.к., Қорқыт Ата атындағы ҚМУ-дің аға оқытушысы

Аннотация

На педагогических специальностях в высших учебных заведениях изучается курс «Культура речи (слова)». Ведь основное орудие педагога – это слово, мастерство речи. На будущих специалистов-педагогов возлагается большая ответственность не только в плане теоретического освоения языка, но и сохранения и передачи его богатств новому поколению. В решении отмеченной задачи велико значение каждой дисциплины, изучаемой в высшем учебном заведении, особенно, курса «Культура речи». Цель данного курса – воспитать в студентах навыки правильной устной и письменной речи. При этом уделяется особое внимание коммуникативной деятельности отдельной личности, культуре словоупотребления.

В методических науках выделяется взаимосвязанных между собой несколько воспитательных направлений. Например, такие как экологическое, нравственное, лингвоэкологическое и эстетическое воспитание. Среди них самое важное по нашей теме – это лингвоэкологическое воспитание. Лингвоэкологическое воспитание направляет студентов относиться к родному языку с большой ответственностью, правильно понимать роль, значение и место языка в жизни человека. С помощью языка человек осознает роль своего народа в прошлом и настоящем, приобщается к культурному наследию. А такая важная проблема связана со средой обитания языка. Одна из направлений лингвистики которая изучает уровень качества обитания языка – это лингвоэкология.

Экология языка (лингвоэкология, эколлингвистика) – это такое направление лингвистической теории и практики, которое, с одной стороны, связано с изучением факторов, негативно влияющих на развитие и использование языка, а с другой стороны, с изысканием путей и способов обогащения языка и совершенствования практики речевого общения. Лингвоэкологическое воспитание студентов это, во-первых, культура речи, воспитание уважения к родному языку и его историческому прошлому, ответственности перед нашим языком. Во-вторых, это трепетное отношение к языковым традициям собственного народа, это стремление защитить, уберечь язык от оскудения и обеднения. И наконец, это осознание студентами собственной причастности к процессам, которые протекают в казахском языке и речи его носителей, наличие потребности улучшить их состояние.

Ключевые слова: язык, лингвистика, культура речи, совершенствования культуры речи студентов, экология, лингвистическая экология, лингвоэкологическое воспитание.

Abstract

On pedagogical specialties in higher educational establishments the course “Culture of speech (word)” is learnt. The main tool of a teacher - is a word, speech skill. The great responsibility is put on the future professionals - linguists not only in the way of theoretical language learning, but also preserving and transferring its richness to new generation. In solving this problem the role of each subject, taught in higher educational establishment, especially the course of “Culture of speech” is great. The aim of the course – is to develop in students the habits of correct oral and written speech. The special attention is given to communicative activity of an individual, to the culture of word-use.

In a methodical science there are inter connected several upbringing areas, such as environmental, ethical, lingual-ecological and aesthetic upbringing. Among them, the most important one according to our theme is lingual-ecological upbringing. Lingual ecological upbringing changes students' attitude towards to their native language with great responsibility, directs properly to understand the role, importance and place of language in human life. Through language, person is aware of the role of his people in the past and the present, he is attached to the cultural heritage. And such an important issue is related with the environment of the language. One of the linguistics areas that studies the level of habit at language quality is lingual ecology. Language ecology (lingual-ecology, Ecolinguistics) is the direction of linguistic theory and practice, which, on the one hand, is related to the study of factors negatively affected on the development and use of language, and on the other hand, searching ways and means to enrich the language and improve practice of verbal communication. Lingual ecological upbringing of students is, firstly, speech culture, upbringing of respect for their other tongue and its historical past, responsibility to our language. Secondly, it is a reverent attitude to linguistic traditions of own people, it is the desire to protect, preserve language of impoverishment and depletion. Finally, this awareness by the students of own involvement in the processes that occur in the Kazakh language and speech of its speakers, there is a requirement to improve their condition.

Keywords: language, linguistics, speech culture, improvement of students' speech culture, ecology, linguistic ecology, lingual-ecological upbringing.

Сөз мәдениеті ғылымы қазақ тіл білімінде ғылым ретінде 1960 жылдардың аяғына қарай қолға алынғанымен, сөзді дұрыс, көркем, таза, өз орнында қолдануға ғалымдар ертеден-ақ мән берген болатын. Оған ұлы ақын Абайдың, қазақ тіл білімінің негізін салушы А.Байтұрсыновтың т.б. ой-пікірлері дәлел. Ғылым дамиды, соған орай оларды зерттеудің жаңа қырлары айқындала түсетіні белгілі. Бұл заңдылық сөз мәдениеті ғылымына да қатысты. Яғни сөз

мәдениетін теориялық пән ретінде тілдік қана емес, коммуникативтік- прагматикалық, когнитивтік және лингвомәдениеттік, этикалық, лингвоэкологиялық тұрғыдан қарастыру қажеттілігі туды.

Сөз мәдениеті дегеніміз, қарапайым тілмен айтқанда, ең алдымен ана тіліміздің иелігіндегі барша дүниеліктерді – тілдің дыбыс жүйесін, оның ырғақ, әуездерін; сөзді оның мағыналық қырларын; сөздің тұлғалық құрылымдарын, оның жұрнақ, жалғауларын; сөз тіркесі мен сөйлем жүйелерін; тілдің стильдік құралдарын т.б. әдеби тілдің нормасына сай қолдана білу, дұрыс әрі бедерлі жұмсай білу деген ұғымды білдіреді.

XI ғасырдағы шығыс педагогикасындағы әйгілі шығарма «Кабуснамада»: «Адамзаттың ең абзал қасиетінің бірі – сөз сөйлей білу. Бұл жағдайды жете түсін де, жақсы сөйлей білуге үйрен: сыпайы, анық сөйлеуді әдет қылғайсың», – деген өсиет айтылған. Бұл талап, ең алдымен, педагог мамандарына қатысты. Осыған орай педагог мамандарын дайындайтын жоғары оқу орындарының оқу жоспарына Тіл (сөз) мәдениеті пәні енгізілген. Өйткені педагогтің негізгі қаруы – тілі, сөйлей білу шеберлігі. Осымен байланысты жоғары оқу орнында оқитын студенттердің тек пәндік білім (білім, дағды, іскерлік) алып қана қоймай, өз ойын түсінікті де әсерлі жеткізе білу, екінші адаммен диалог құрастыруда қатысымдық мәдениетінің жоғары деңгейде қалыптасуына үлкен мән берілуі тиіс. Сонымен қатар мамандарға тілді теориялық және қатысымдық тұрғыдан меңгеріп қана қоймай, оны бар байлығымен сақтаушы, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуші де міндеті жүктеледі. Мұндай міндеттерді іске асыруда жоғары оқу орнында өтілетін әр пәннің, оның ішінде Тіл мәдениеті пәнінің маңызы зор. Сөз мәдениеті – тілдік тұлғаның ұлттық әдеби тілді, оның функционалдық тармақтарын, әр тармақтың салаларын, әр саланың жанрларын өз hareketінде, өз тәжірибесінде қолдана білу дағдысы, білімі, біліктілігі тәрізді сапалардың жиынтығы туралы ғылыми пән. Пәннің басты мақсаты – студентті өз ойын ауызша да, жазбаша да дұрыс жеткізе білуге тәрбиелеу. Өз ойын дұрыс жеткізе білу тек сөйлем құрай салу ғана емес, онда айтайын деген ойдың екінші адамға түсінікті, әсерлі, дәлелді болуына мән беріледі. Ондай нәтижеге жету үшін, біріншіден, тілдің қалыптасқан жүйесін, соған негізделген өзіне тән заңдылықтарын, яғни әдеби тілдің мәдениетін сақтауға тура келсе, екіншіден, сөйлеушінің айтайын деген ойының, қарым-қатынасының мақсатына сай тілдік құралдарды, амал-тәсілдерді орынды, талғап қолдану мәдениеті болуы, жетілуі керек.

Қандай оқу пәні болмасын, тәрбиелік, танымдық және практикалық мақсат көздейтіні белгілі. Оның ішінде қазақ тілінің білім алушыларға тәрбие беруде маңызы өте зор. Пәннің тәрбиелік негізі білім алушылардың тілге деген көзқарасына, қарым-қатынасына қарай мынадай мәселелерге көңіл аударумен тығыз байланысты. Атап айтқанда: 1) тіл халқымыздың тарихы, мәдениеті, елдігінің белгісі, төлқұжаты екендігін; 2) тілдің рухани байлық екендігін, 3) тіл – дара тұлға қалыптастырудың құралы екендігін, 3) тіл тек қарым-қатынас құралы ғана емес, өнер екендігін түсіну, құрметтеушілік сезімнің қалыптасуына жағдай жасау т.т. Студентте осындай сезім қалыптасқан жағдайда тілді қалай болса солай қолдануға болмайтындығына олардың көзі жететіні анық. Әдістеме ғылымында бір-бірімен байланысты бірнеше тәрбиелік бағыттар бөлінеді. Мысалы, экологиялық, адамгершілік, еңбек, патриоттық, лингвоэкологиялық және эстетикалық. Студенттердің сөз мәдениетін жетілдіруде ең маңыздысы – лингвоэкологиялық тәрбие. Лингвоэкологиялық тәрбие студенттерді ана тіліне үлкен жауапкершілікпен қарауға, оның қоғам және адам өміріндегі орнын, рөлін, маңызын дұрыс түсінуге, атадан мұра болып келе жатқан қалпын, байлығы мен көркемдік амалдарын сақтауға бағыттайды. Ал мұндай маңызды мәселе тілдің тіршілік ету ортасымен тығыз байланысты. Тілдің, сөздің тіршілік ету ортасындағы оның жай-күйін танып білуді зерттейтін тілдің бір саласы – лингвоэкология ғылымы өмірге келгені белгілі. Лингвистикалық экология дегеніміз – ойлау-сөйлеу мәдениеті, сөйлеу тәртібі, лингвистикалық дәстүрге тәрбиелеу, ұлттық тілді қорғау және «тазалау», ұлттық тілді меңгеру, сапасын арттыру, сөз эстетикасының жолдарын анықтау, – дейді филология ғылымдарының докторы Д.Әлкебаева [1]. Ғалым оқу жоспарына осындай арнайы пән енгізуді де айта кетеді. Мұндай қажеттілікті өмірдің өзі туғызып отыр. Тіліміз мемлекеттік мәртебеге ие болды, ол заң арқылы бекітілді. Алайда осымен мәселе шешілді ме, қайта оның жай-күйі алаңдатып отырғаны белгілі. Өйткені тіл – жанды құбылыс болғандықтан, оның өз мүмкіншілігімен, болмысымен өмір сүруіне, қанатын кең жаюына кедергі келтіріп отырған жайттар баршылық.

Лингвоэкологиялық зерттеудің басты нысаны - тілдік орта болып саналады. Тілдік орта дегеніміз – сол тілде сөйлейтін қоғам мүшелерінің тілдік санасының көрінісі, қолданыстағы тілдің жай-күйі, тілдің қоғамдағы орны мен дамуы. Тілдік ортадан қоғамның әлеуметтік-психологиялық, идеологиялық, мәдени, этнопсихологиялық болмысы айқындалады. Сондықтан тілдік орта қуатты құрал екеніне ерекше назар аударылуы керек. Тілдік ортаның басымдылығы кез келген ұлт тілінің лингвистикалық экология мәселесін болдырмауға ықпал етеді. Былайша айтқанда, сөз экологиясын болдырмауға ең қажетті алғышарттар – тілдік орта мәселесі.

Адамдардың тіршілік ортасының ерекшеліктері оның қолданыстағы тілінен байқалады. Мұндай ортада ұлттық ұжымның рухани тіршілігі қалыптасады. Тілдік ортасыз адамдар жеке дара өмір сүрмейді. Қолданыстағы тілді жетілдіру, байыту, тіпті тіл қауіпсіздігін қамтамасыз ету – сол тілді тұтынатын әр адамның міндеті болмақ. Сондықтан лингвоэкология рухани мәдениеттің ұлттық көрсеткіші ұлт тіліне ерекше мәртебемен қарауды негізге алады.

Тілдің иесі адам болғандықтан, антропогендік факторларды экологиялық тұрғыдан қарастырудың маңызы айырықша. Тілді тұтынушының, яғни тілдік тұлғаның, тіл иесінің ана тіліне деген құрметін, тілдің кешегі жағдайы мен қазіргі күйіне және келешектегі тағдырына деген міндетті жауапкершілікті талап ету де осы лингвоэкологияның құзырына тиесілі [2].

Лингвоэкология – тілді әлдебір саясатпен қоғамдық сананы «улаудың», «тазалаудың» құралы ретінде пайдалануға қарсы күресетін сөз мәдениетінің бір аспектісі. Тілдік тұлғаның ақпарат беруші әзірлеген дүниесіне сын көзбен қарап, талдау жасай алатындай, фактілерді өз санасының елегінен өткізе білетіндей, яғни құлайсүйгіштікке қарсы иммунитеті болуға тиіс. Лингвоэкология – тілдік жағдаят мәселесін қарастырады. Тіл жанды организм ретінде өзгереді, дамиды, қолданыс аясы үнемі динамикалық сипатта болатындықтан, коммуникативтік деңгейі де әрдайым өзгеріске ұшырып отырады. Ал мұндай жағдаяттардың себептерін лингвоэкология зерттейді. Сондай-ақ, лингвоэкология лексикалық қабаттардың толығуын, түрлі әлеуметтік ортаның сөйлеу ерекшеліктерін, жетістіктері мен кемшіліктерін де назардан тыс қалдырмайды.

Сөз мәдениетінің экологиялық аспектісінде адамгершілік, ізгілік элементтері қоса жүреді. Тілдік қарым-қатынас, коммуникацияда тілдесушілердің адамгершілік сезімі тапталмауға, қоғамдық, моральдық-этикалық принциптер бұзылмауға тиіс. Лингвоэкология тілдің дамуының объективті бет-бейнесін көрсете білуге тиіс. Оған төніп отырған қауіп жөнінде қоғамға дабыл қағып, әдеби тілдің тағдырына адамдар, қоғам тіршілік етіп отырған тілдік орта қамқорлыққа алынып, қорғалуға тиіс. Лингвоэкологияның міндеті мен қарастыратын мәселелерінің құрамына қоршаған тілдік ортаны әр түрлі ластанудан сақтау, тазалау, сондай-ақ лингвистикалық нигилизммен күрес те енеді, – дейді ғалым Н.Уәли. Ал тілдік ортаны ластау дегеніміз ана тілін қалай болса солай қолдану, менсінбеу, оны басқа тілдік элементтермен шұбарлау, паразит сөздерді жиі қолдану т.б. Яғни тілдік ортаның қазақ тілін өз мәнінде, мағынасына сай, бар болмысымен қолдану, тілдік, этикалық, қатысымдық нормалардың сақталынуы сияқты маңызды мәселелерге студенттің үнемі назарын аударып отыру осы ғылым саласының міндеттерінің бірі болып табылады. Осыған орай жастарға ана тілінің қадір-қасиетін байқату, оны дұрыс қолдануға тәрбиелеу басты міндет болып саналады. Ол үшін ана тілінің тарихымыз бен мәдени құндылықтарымызды ғасырдан-ғасырға шашауын шығармай жеткізіп келген құрылым-құрылысы кемелденген тіл екендігін, демографиялық тірегі мықты ұлттық тіл екендігін, айтайын деген небір ойды көркем де мәнерлі, түсінікті де мазмұнды жеткізу мүмкіншілігі мол бай тіл екендігін, жазба мәдениеті дамыған байырғы тіл екендігін студенттердің санасына сіңіру қажет. Тілдің мұндай мүмкіндігіне ескі жазбалар тілінен, ауызша таралған шешендік өнерден, жазба тілдік үлгілерден мысалдар келтіру арқылы студенттердің көңіл-көзін жеткізуге әбден болады. Осыдан кейін теңдесі жоқ мол мұра – тіліміздің бүгінгі қолданылу жайын салыстырма материалдар арқылы байқатуға болады. Міне, мұндай жұмыс жүргізуде сөз мәдениеті ғылымының, оның маңызды бір саласы лингвоэкология ғылымының маңызы зор.

Қазақ тілі үшін лингвоэкологиялық тәрбие жанұяда, балабақшада бастау алып, мектепте, жоғары оқу орындарында жалғасын табуы қажет. Болашақ педагог мамандардың сөз мәдениетін жетілдіруде лингвоэкологиялық тәрбие беруге назар аудару қажет. Сөз экологиясына тәрбиелеудің басты бір арнасын мемлекет ішіндегі тілдік ахуал реттеп отырады. Мемлекет ішіндегі қостілділік пен басқа тілдің басымдылығын дұрыс таразылап, ұлт тілінің ресми мәртебесін сақтайтын іс-қимылдарды реттеп отыру да экологиялық тәрбиеге жатады. Сөз экологиясы мәселесінің тағы бір маңызды жағы немесе ең көп назар аударып, басты межеге алынатын басты белгісі – жеке тұлғаның, сөйлеушінің немесе сөзді қабылдаушының лингвоэкологиялық тәрбиесі. Тілді таратушы өзінің лингвоэкологиялық тәрбиесіне үлкен көңіл бөлуі керек. Тілдің лингвоэкологиялық мәселесін толық сақтау үшін тілді таратушы өз ұлтының, мәдениетінің алатын қорын сақтаушы, пайдаланушы ретінде өз көзқарасын қалыптастыруы керек [3].

Тіл ана сүтімен берілетін құбылыс болғандықтан, оны қолдану, онымен ойды жеткізу сол тілдің иелеріне сондай қиындық туғызбауы мүмкін. Алайда әр тілдің өзіне ғана тән ерекшеліктері, қалыптасқан заңдылықтары бар екені белгілі. Ол заңдылықтардың табиғатын адам оқу, білім алу үрдісінде игереді. Сондықтан ең алдымен, қандай тілдік құбылыс болмасын оның теориялық негізі айқындалуы тиіс. Айталық, студенттің сөз мәдениеті дұрыс жетілуі, қалыптасуы үшін «Сөз мәдениеті» пәнінің негізгі нысандарын, әр нысанның тілдік негіздерін, ішкі ерекшеліктерін, ойды түсінікті де жүйелі берудегі заңдылықтарын теориялық тұрғыдан білу маңызды және қажет.

Сөз мәдениеті – ұлттық сананы дамытуға қызмет ететін пән. Ұлттық сана – рухани мәдениет ғылым мен білім, материалдық мәдениет және дене тәрбиесі мәдениеті мен байланысты аса күрделі құрылым. Ұлтты, отанды, тілді мақтаныш тұтатын сезім де ұлттық сананың құрылымына кіреді. Ұлттық сананың осы аталған құрылымдық компоненттері қазақ тілінде сана-сезім деген қос сөзбен жинақталып айтылады.

Тілдің бар мүмкіншілігін, оның қазіргі жай-күйін салыстыра отырып, студентті дұрыс сөйлеуге, тілді шұбарлауға, ластауға жол бермеуге тәрбиелеуге болады. Лингвоэкологиялық тәрбие арқылы студенттің ұлттық тілін мақтаныш тұтатын сезімін, көзқарасын қалыптастыруға, яғни ұлттық санасын дамытуға мүмкіндік жасалады.

1. Әлкебаева Д.А. Тіл мәдениетінің негіздері. Бағдарлама. – Алматы, 2003. – 49 б.
2. Сүлейменова Э.Д., Смагулова Ж.С. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане. /Под общ.ред. Э.Д.Сүлейменовой. Алматы, Қазақ Университеті, 2005. -344 с.
3. Әлкебаева Д.А. Қазақ тілінің прагматилистикасы: Оқу құралы. – 2-бас. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 258 б.

УДК 373.017.4

ПАТРИОТТЫҚ ИДЕЯСЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ МАҢЫЗДЫ ҚҰРАУШЫСЫ РЕТІНДЕ

М.Ю. Насырова -

философия ғылымдарының кандидаты

Абылай хан атындағы Халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің асс.профессоры

Аңдатпа: Посткеңестік кеңістік елдерінің барлығы тәуелсіздіктерін алғаннан кейін ары қарай өзіндік даму жолын таңдау мәселесінде қиындықтарға тап болды, оның ішінде экономикалық даму, халықаралық байланыста орнату, ішкі саяси тұрақтылық сақтап қалу. Осылармен бірге ұлттың қайта жаңғыруы және барлық қоғамдық ойды біріктіру мәселесі тұрды. Аталған мәселелерді біртіндеп шешу барлық салада оның ішінде білім беру жүйесін реформалауда оң нәтижесін көрсетті.

Бүгінгі күні посткеңестік кеңістік елдері ұлттық дәстүрге негізделген білім беру моделін құруға және жүзеге асыруға ұмтылуда. Түркіменстан да шетте қалмайды, өзінің ұлттық дәстүрі, мәдени мұра, ерекше тарихи ескерткіштерімен, ландшафтысының әркелкі формасымен, саяси құрылымымен зор қызығушылық тудырады. Мемлекет Президенті Г. Бердімұхамедовтың жүргізіп отырған білім беру реформасы мемлекеттің лайықты азаматын тәрбиелеу мен патриотизм сезімін құруға бағытталған, отандық білім беру мен тәрбиенің рухани – адамгершілік және мәдени- тарихи құндылықтарын сақтауға негізделген. Мақала авторы Түркіменстанның жастарына патриоттық тәрбие берудің ерекшеліктерін көрсету үшін Президент Г.Бердімұхамедтің сөйлеген сөздері мен баяндамаларын, сонымен қатар «Имя доброе нетленно» романына талдау жасайды.

Кілтті сөздер: білім беру реформасы, білім, рухани-адамгершілік тәрбие, патриотизм, ұлттық мәдениет.

Түрікменстандағы қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жағдайында отан сүйгіштік сезім қалыптастыруды және елдің лайықты азаматтарын тәрбиелеуді мақсат ететін отандық білім беру мен тәрбиелеудің рухани-адамгершіліктік және мәдени-тарихи дәстүрлерін сақтауға бағытталған білім беру жүйесі қажет. Түрікменстанның Президенті Гурбангулы Бердімұхамедовпен өткізілетін білім беру саласындағы реформа атап айтқанда осыған бағыт ұстауда.

Елбасы өз сөздері мен жолдауларында патриоттық сезімнің маңыздылығын және өсіп келе жатқан ұрпағымыздың сондай сезімін қалыптастыру қажеттілігін жиі айтады. Олардың ішінде:

«Мәдени мұра жалпыға ортақ бейбітшілікті және халықтар достығын күшейту, бүкіл адамзаттың жарқын болашағын қамтамасыз ету мәселелерінде де маңызды орын алуда. Осы тұрғыда, халқымыздың көптеген ғасырлар бойы жинаған бай тәжірибесін есепке ала отырып, біз қоғамның кейінгі дамып жетілуінің маңызды шартын көріп, өзіндік рухани дәстүрлерімізді дамытуды жалғастырудамыз. Өйткені халқымыздың жоғары рухани-адамгершіліктік құндылықтары, ұлттық әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері өзіміздің жүзеге асырылып жатқан гуманистік саяси бағытымыздың негізін құрайды.

Біздің адамға деген сыйластық, әдептілік, әділдік, гуманизм, қасиетті отанға, ата-анаға, туған жерге, ұлттық қасиетті жерлерге деген сүйіспеншілік сияқты адамгершіліктік қағидаларды тәрбиелейтін әдет-ғұрыптарымыз бен салт-дәстүрлеріміз халқымыздың беделін арттыруға жағдай жасап, дүние жүзіне достық, адал ниеттілік, ауызбірлік пен берекеліліктің тамаша үлгісін көрсетеді. Біздің жақсылық пен гуманизм рухы сіңген ғашыратымыз, ұлттық мүдделеріміз мәдениет пен шығармашылықты жақындату, халықтар арасындағы шығармашылық байланыстарды нығайту ісінде достықтың ерекше көпірі ретінде рөл атқарады» [1].

Қарт адамдарды Халықаралық қарттар күнімен құттықтай отырып, Түрікменстан Президенті: «...Біздің ата-бабаларымыздан қалған құнды рухани мұраларының бірі үлкен және кіші ұрпақтарға, ата-анаға, қоғамға құрметпен қарауды, адал ниетті өмірді білдіретін түркмен халқының бірегей этникалық қағидалары болып табылады. Бұл қағидалар адам рухындағы жақсы бастамаларын нығайта әрі гуманизм идеяларының жеңісіне жағдай жасай отырып, қоғамдық сананы жетілдіру үшін негіз болатын ерекше білім болып табылады. Бұл құндылықтардың барлығы өткен кезеңде де, бүгінгі күні де ұрпақтарды патриоттық рухындағы, бір-біріне деген адамгершілікті әрі ізет көрсетудің, жоғары өсиетті, намысты, батылдықты, еңбекқорлықты, яғни қысқаша айтқанда адам қасиеттерін тәрбиелеудің үлкен мектеп рөлін атқарған және әлі де атқаруда» [2].

Өзінің Түрікменстан халқына деген құттықтау жолдауында ел басы: «Тәуелсіздік күні – бұл біздің ерекше тарихи мәні бар, дана, дарынды, еңбекқор халқымыздың жасампаз рухын бейнелейтін әрі жүректерімізде мақтаныш пен патриоттық сезімдерін күшейтетін басты мейрамымыз», - деп ерекше атап өтті [3]. Ұлы жеңістің 67-ші жылдығында Ұлт көшбасшысы: «Ұлы жеңіс тарихи көзқарастан да, өсіп келе жатқан ұрпақты ерлік, батырлық, гуманизм үлгісінде патриоттық тәрбиелеу мақсатында да зор мән-мағынаға ие», - деді. Өйткені соғыс ардагерлерінің және тыл еңбеккерлерінің теңдесі жоқ батылдығы, олардың өмірі халыққа, Отанға шексіз беріліп қызмет етудің маңызды

үлгісі болды» [4]. «Сіздерге жүктелген жоғары жауапкершілікке лайықты болыңыздар, өз Отаныңызды сүйіңіздер, онымен мақтан етіңіздер, патриот болыңыздар, бірақ сонымен бірге өзге елдер мен ұлттарды, олардың тарихын, мәдениеті мен дәстүрлерін сыйлаңыздар. Сіздердің борышыңыз – халықаралық бейбітшілікті, достықты және ынтымақтастықты күшейту үшін өз еліңізге қызмет ету. Осы жоғары идеалдар бүгінгі күні оқуда, ал ертеңгі күні – сіздің кәсіби қызметіңізде жол көрсеткіш жұлдыз әрі басты мағына болуы тиіс» - Түрікменстанның Сыртқы істер министрлігінің Халықаралық қатынастар институты жаңа ғимаратының ашылуында Түрікменстан Президенті Гурбангулы Бердымухамедов өз сөзінде осылайша анықтады [5]. «Түрікменстанның Қарулы күштерінің әр әскери қызметкері біздің қасиетті Отанымыз – ата-бабаларымыз ғасырлар бойы армандаған, жүрегімен сүйген және кеудесімен қорғаған, әр түрікмен үшін құнсыз тәуелсіз бейтарап Түрікменстан екенін, оның даңқын арттыру – әр азаматтың конституциялық борышы екенін зердесіне жеткізуі тиіс. Әрбіреуіміз қуат пен бақыт дәуірінің жетістіктерін сақтауға әрі қорғауға, түрікмен халқының даңқты өткен кезеңімен мақтан етуге және батыл ата-бабаларымыздың жоғары патриоттық сезімдерін ұғынып, батырлық жолын жалғастыруға міндетті», - деп, ел басы Түрікменстанның Мемлекеттік кеңесінің жиналысында тілеп, жалғастырды: «... Отан қорғаушылары Отан үшін зор мақтан көріп, мемлекеттік рәміздерді сыйлап, Түрікменстанның тәуелсіздігі мен үнемі бейтарап мәртебесін қорғай отырып, ұлттық құндылықтарын күтіп сақтау керек» [6].

Президент Гурбангулы Бердымухамедовтың айтқан сөздері мен жолдауларын талдау негізінде жоғары рухани-адамгершіліктік қағидалар мен азаматтық жауапкершілікті, өз Отанына деген сүйіспеншілігі мен адалдығын, қоғамға және мемлекетке лайықты әрі аянбай қызмет етуді тәрбиелеу – бұл, мемлекет пен қоғамның білім беру мен тәрбиелеу саласындағы басты мақсаты екенін айтуға болады.

Бұл жерде екі негізгі идеяны бөліп көрсетуге болады:

- халық жинап сақтаған мәдени-тарихи тәжірибенің (дәстүрлердің, түрікмен халқы құндылықтарының) негізінде жастардың патриоттық сана-сезімін қалыптастыру;
- көп ғасырлық Отан тарихын оқу, конституциялық азаматтық және әскери борышты терең түсінуді қалыптастыру, жоғары мәдениет пен зиялылықты дамыту.

Сонымен Президент патриоттықтың кейінгі дамуын отандық мәдениеттің дәстүрлі құндылықтарын жеке түсінумен және иемденумен байланыстырады: борышпен, сүйіспеншілік пен өзін-өзі құрбан етумен, үлкендерді сыйлаумен, рухани дамумен, Түрікменстанның тарихи және мәдени мұрасын сақтаумен, ұлттық мәдениетпен, ұрпақтардың тарихи мирасқорлығымен, ұлттық және діни шыдамдылықпен, әлем мәдениетімен, этносаралық қатынастар мәдениетімен, толеранттық сана-сезіммен.

Зерттеуіміздің мәтінмәніндегі артқан қызығушылықты Президенттің «Имя доброе не тленно» атты романы да тудырады; бұл еңбекте рухани-адамгершіліктік тәрбие, азаматтық тілектестік, патриоттық идеяларының мән-мағынасы ашылады [7]. Бұл мәселеде Президент Бердымухамед Аннаев атасының аты тұрарлық орын алады, себебі оның рухани-адамгершіліктік тәрбиенің педагогикалық тұжырымдамасы Түрікменстанның педагогикалық ойының даму тарихына зор үлес қосып, педагогикалық ғылымның заманауи теориялық-тәжірибелік және методологиялық негізді байыту үшін мағынасы зор.

Бұл шығарманың негізі оның рухани-адамгершіліктік, патриоттық тәрбиенің педагогикалық тұжырымдамасы болып табылады. Адамның адаммен, табиғатпен, қоғаммен, мемлекетпен қатынасының сипаттамасы өзінің өткен және осы шақтарын, өзінің және басқа біреудің құқықтары мен міндеттерін жете түсінуге, қазіргі білім беру мен тәрбиелеу үшін өзекті болатын ұлттық сана-сезімді нығайтуға көмектеседі.

Бердымухамед Аннаевтың өмірі мен қызметінен алынған түрлі фактілер оның адам тәрбиесі туралы ойының Отанға қызмет ету идеяларымен тығыз байланысқанын куәландырады. Бұл идеялардың рухани-адамгершіліктік мазмұны бір сұрақтарға үнемі шешімдер іздеуде: Өзің немесе басқалар үшін өмір сүру керек пе?, Әр адамды өз Отанының патриоты етіп қалай тәрбиелеуге болады?, Ұлттық-патриоттық тәрбиеде дәстүрлердің орны қандай?

Осы және көптеген басқа сұрақтар бүгінгі күні де өзекті. Оларды ұғынып, шешім табу әрекеті аталған шығарма болып табылады. Президенттің еңбегі жаңа әлеуметтік-тарихи жағдайда шарттарында, шығармашылық әрі философиялық тұрғыда өз аталарының, яғни бұрынғы ұрпақтардың педагогикалық тәжірибесін талдап, оны өз замандастарының, ең бастысы – Түрікменстан азаматтарының жетістігіне айналдыруынан көрінеді. Оның өз халқына қамқорлық жасауы, саясатты жетілдірудегі болжағыштығы мен данышпандығы, рухани толықтығы философиялық-педагогикалық көзқарастарын (соның ішінде өзінің ойларын) түрікмен халқының рухани өмірін жандандыруға жағдай жасай алатындай әрі нығайтуға, отбасылық, қоғамдық, мемлекеттік институттардың тәрбиелік тәжірибесінде іске асыруға болатындай білдіруге көмектесті.

Бар материалдарды талдап зерттеу бізге Президент жүргізіп отырған саясаттың елді экономикалық, саяси дамыту бағыттарымен бірге білім беру және тәрбиелеу саласында нақты басымдықтарының бар екені туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді, яғни:

- Ұрпақтардың тарихи мирасқорлығын қамтамасыз ету, ұлттық мәдениетті сақтау, тарату және дамыту.
- Мемлекеттік деңгейде патриоттық пен азаматтық тәрбие мәселелерін қоғамды шоғырландыру мен мемлекетті күшейту негізі ретінде білім беру, мәдениет және өнер құралдарымен шешу.

- Өсіп келе жатқан ұрпақтың патриоттық тәрбиесі, оның ұлттық-патриоттық құндылықтарға айналуы, әскери қызметке және Отанға лайықты қызмет етуге дайын болу.

- Студенттердің жоғары руханилығы мен азаматтық мәдениетін конституциялық-мемлекеттік құндылықтар мен құқықтық нормалар негізінде қалыптастыру.

- Студенттерді, айрықша көрінісі Отанның өркендеуі үшін болашақ қызметіне қажетті білім мен дағдылар табу болып табылатын, кәсіби құндылықтарды терең жете ұғынуды үйрету.

- Жастар арасында салауатты өмір салтын, экологиялық тәрбиені насихаттау.

- Болашақ мамандарды физикалық шынықтыру, спортты дамыту, оған студент жастардың көпшілігін тарту.

Жоғарыда айтылған басымдықтарды іске асыру бойынша жүргізілетін жұмысты растау мақсатында мына фактілерді келтіруге болады:

- Көп ғасырлық ұлттық мәдениетті қолдау, соның ішінде мәдени мақсаттағы нысандарды құрылысы үшін бөлінетін қаржы мөлшерінің аса ұлғаюы.

- Ұлттық күнтізбедегі мәні бар күндерді, тарихы ғасырлар тереңдігіне кететін нұр шашқан мейрамдарды тойлау (Құрбан айт, Наурыз және басқалар).

- Білім беру саласының барлық деңгейлерінің материалдық-техникалық және ғылыми-әдістемелік негізін нығайту әрі жетілдіру, инновациялық технологияларды ендіру, шетелдік білім беру мекемелерімен ынтымақтасу.

- Әлемдік мәдениеттің дамуына зор үлес қосқан Түрікменстанмен танысуға бағытталған халықаралық фестивалдарды, форумдар мен ғылыми конференцияларды өткізу, халықаралық мәдени-білім байланыстарды жақсарту.

- «Saglyk» атты мемлекеттік бағдарламаны қабылдау; оның басты мақсаты – халықты дене шынықтыру мен спортқа кеңінен тарту, спорт саласының материалдық-техникалық негізін нығайту.

- Бекітілген «2012-2016 жж. арналған Түрікменстанда темекі тартумен күресу шараларын қолдану жоспарын» іске асыру.

- Түрікмен көшбасшысы бастаған ұлттық әскердің күш-қуаты мен қорғау қабілетін нығайтуға, негізгі аспекті заң шығару базасын жалпыға ортақ халықаралық құқық нормаларына сәйкестендіру болатын құқықтық реформаның кең түсіндірмесіне бағытталған ауқымды әскери реформаларды іске асыру. Және тағы басқасы.

Біздің көзқарасымыз бойынша осы қызметтің нәтижесінде жастар жоғары азаматтық қасиеттерге ие болады, атап айтқанда ең алдымен әскери және мемлекеттік қызметте Отанға лайықты қызмет етуге дайын болу, елдің әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына үлес қосу, оның мүдделерін қорғау.

Патриоттық сезімі аса күшті әрі халықты топтайтын сезім болып табылады; оны кемсіту немесе жоққа шығару ұлттық сана-сезімнің дағдарысына, Отан тағдырына деген жеке жауапкершіліктің жоғалуына сөзсіз әкеледі. Осы жағдайда сүйене отырып, біздің ойымызша Түрікменстандағы ұлттық-патриоттық идеялар дамуының бүкіл философиялық-педагогикалық тәжірибесі қазіргі білім беру жүйесіне ескерілуі керек. Ал патриоттық тәрбиесі Тәуелсіз әрі бейтарап Түрікменстанның жоғары білімді мамандарды дайындауда басым орында тұруы керек.

Тәуелсіздік жылдарында Түрікменстан өзінің дамуындағы барлық салаларда үлкен жетістіктерге қол жеткізді. Қазіргі таңда қуат пен бақыт дәуірінде Президент басқаратын ел болашақ үшін орасан зор жоспарлар құруда; негізгі мақсаты – Президент атап айтқандай индустриалдық дамыған ел болу: «Туған халқымыздың бақытты әрі сәтті өмірі үшін ең жоғары халықаралық стандарттарға сай келетін шарттарда үлкен жұмыс атқару қолымыздан келеді» [8]. Сондықтан біздің пікірімізше патриоттық тәрбие рөлі, ең алдымен жастарға қатысты, қазіргі жағдайда аса артылуда. Жоғарыда айтылғанмен байланысты оның басты мақсаты – қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени негіздерді күшейтуге әрі жетілдіруге белсенді қатыса алатын, азаматтық және әскери қызметтегі міндеттерін сәтті орындауға, сонымен бірге кәсіби қызметіне дайын болған Түрікменстан студенттерінің азаматтық-патриоттық қасиеттерін тәрбиелеу.

Түрікменстан Президенті Гурбангулы Бердымухамедовтың патриоттық, ұлттық мәдениет, ұлттық және рухани өзара байланыс туралы идеясы ерекше назар аудартады және ұлттық-патриоттық тәрбиенің теориялық негіздерін дайындауда, оның қазіргі білім беру мекемелерінде іске асырылуында пайдалы болуы мүмкін. Бұл өз кезегінде Түрікменстанның ұлттық білім беру жүйесін жетілдіруге жағдай жасайды.

1. Президент Туркменистана поздравил соотечественников с Курбан байрамы// <http://news.asgabat.net/?p=749>

2. Президент Туркменистана поздравил представителей старшего поколения// <http://turkmenistan.gov.tm/?id=2399>

3. Туркменистан отмечает День государственной независимости// <http://tengrinews.kz/sng/turkmenistan-otmechaet-den-gosudarstvennoy-nezavisimosti-222487/>

4. Президент Туркменистана поздравил соотечественников с 67-й годовщиной Великой Победы// <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=134>

5. Приоритеты внешнеполитического курса Туркменистана// <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/36461.html>

6. Заседание Государственного совета безопасности Туркменистана// <http://tdh.gov.tm/?id=6337>

7. Бердымухамедов Г. Имя доброе нетленно. Роман. – Ашхабад: Туркменская государственная издательская служба, 2011. – 262 с.

8. Президент Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедов: «Нам по плечу великие свершения во имя процветания Отчизны!»// <http://tdh.gov.tm/?id=5829>

Аннотация

С обретением независимости все страны постсоветского пространства столкнулись с проблемами определения дальнейшей траектории самостоятельного движения, в частности экономического развития, установления международных связей, сохранения внутрисполитической стабильности. На ряду с ними стояли вопросы национального возрождения и поиска консолидирующей все общество идеи. Поэтапное решение указанных задач принесли позитивные изменения во все сферы, в том числе и реформирование системы образования.

Сегодня постсоветские страны стремятся построить и реализовать образовательную модель, основанную на национальных традициях. Не исключение и Туркменистан, эта удивительная страна, которая представляет большой интерес благодаря своим национальным традициям, культурному наследию, уникальным памятниками истории, разнообразным формам ландшафта, политическому устройству. Образовательная реформа, проводимая Президентом страны Г. Бердымухамедовым, ориентирует на сохранение духовно-нравственных и культурно-исторических традиций отечественного образования и воспитания, нацеленных на формирование чувства патриотизма и воспитание достойных граждан страны.

Автор статьи проводит анализ выступлений, обращений Президента Г. Бердымухамедова, а также его романа «Имя доброе негнетно» для выявления особенностей национально-патриотического воспитания молодежи Туркменистана

Ключевые слова: образовательная реформа, образование, духовно-нравственное воспитание, патриотизм, национальная культура.

Abstract

After gaining independence of all post-Soviet countries have problems with self-determination, in particular economic development, the establishment of international relations, preservation of political stability. Along with them were issues of national revival and search all of society consolidating ideas. Gradual resolution of these problems brought positive changes in all spheres, including education reform.

Today, post-Soviet countries are trying to build and implement an educational model based on national traditions. No exception and Turkmenistan, this amazing country that is of great interest because of their national traditions, cultural heritage, unique monuments of history, various forms of landscape, political structure. Educational reform under the President Berdimuhamedov, focuses on the preservation of spiritual and moral, cultural and historical traditions of the national education and training, aimed at establishing a sense of patriotism and education worthy citizens.

The author analyzes the speeches, appeals President G. Berdimuhamedov and his novel "The name of good incorruptible" to identify the peculiarities of the national - patriotic education of Turkmenistan.

Keywords: education reform, education, spiritual and moral education, patriotism, national culture.

УДК:373.2:372.9:016.8

ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ВО ВНЕУЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗА

С.Г. Тажбаева - к.п.н, профессор КазНПУ им. Абая Алматы

Профессионально-этическое воспитание студентов педвуза происходит в процессе всей их жизнедеятельности. Однако особую роль в формировании профессионально-этических качеств учителя играет специально организованное профессионально-этическое просвещение студентов педвуза.

Профессионально-этическое просвещение студентов выполняет, на наш взгляд, несколько воспитательных функций:

- дает широкое представление о профессионально-этических ценностях (нормах, принципах, идеалах);
- влияет на формирование профессионально-этических понятий, взглядов, суждений, оценок, убеждений;
- способствует осмыслению и обогащению собственного опыта в области профессиональной этики учителя;
- корректирует знания по педагогической этике, полученные из разных источников;
- способствует организации профессионально-этического самовоспитания, личности будущего учителя.

Организуя опытно-экспериментальную работу по профессионально-этическому просвещению студентов, мы прежде всего определили основной круг проблемных вопросов, составляющих его содержание. К этим проблемам и вопросам, на наш взгляд, относятся:

1. Взаимосвязь между всеобщим характером норм поведения, морали и специфичностью ее проявления применительно к различным видам, формам трудовой деятельности человека. Сущность и содержание профессиональной и педагогической этики.

2. Основные нормы педагогической морали, регулирующие отношения преподавателя к своему труду, к студентам, учителям, коллективу. Типичные нарушения учителями требований профессиональной этики и связанные с ними отрицательные последствия.

3. Профессионально-этические качества личности учителя и их самовоспитание; сущность, содержание, методы, организация.

4. Педагогический такт как творческая форма реализации педагогической морали. Формирование педагогического такта.

5. Изучение творческого опыта работы выдающихся педагогов, мастеров педагогического труда, практики их взаимоотношений с детьми, своими коллегами по профессии, другими людьми.

6. Знакомство с индивидуальным стилем творческой деятельности современного преподавателя, системой их взаимоотношений со студентами и их родителями.

При планировании воспитательной работы на младших курсах мы считали целесообразным организовать лекции и беседы, посвященные отдельным сторонам деятельности учителя и его общему моральному облику. Их основная цель состояла в том, чтобы познакомить студентов с элементами педагогического мастерства в учебно-воспитательной работе, нормами общечеловеческой морали. Вот как выглядит примерная тематика лекции и бесед, проводимых со студентами в академической группе на младших курсах:

1. Этические нормы учителя.
2. Каждый ли может быть учителем? (Беседа с учителем).
3. Моральные требования к учителю.
4. Человек познается в труде (беседа с учителем).
5. В чем красота человека? (Беседа с учителем, с писателями).
6. Права и обязанности учителя.
7. О девичьей гордости и мужском достоинстве. (Беседа с писателями).
8. Характер человека. Как он формируется?
9. Овладеваем культурой поведения.

Для студентов старших курсов мы систематически организовывали проведение бесед и лекций (с их непосредственным участием) по вопросам профессиональной этики учителя с изложением основных ее проблем. Тематика этих бесед и лекций охватывает большой круг вопросов этики учителя:

1. Теоретические и практические проблемы профессиональной этики учителя.
2. Педагогический такт и формы его проявления.
3. Педагогический этикет.
4. Выдающиеся педагоги по этике учителя.
5. Проблема взаимоотношений участников педагогического процесса.

В процессе проведения бесед учитывались индивидуальные интересы студентов. Это позволило направлять их развитие, формировать правильное представление о нормах поведения учителя, вырабатывать потребность в расширении и углублении своих знаний по профессиональной этике.

Наш опыт показал, что такие беседы важны на начальном этапе работы с первокурсниками. Они позволяют создать у них образцы педагогического труда, что диктуется потребностью формирования представления о содержании профессиональной деятельности учителя в целом и его нравственного аспекта в частности. Такие беседы придают профессионально-этическому просвещению практическую направленность. Выдающийся педагог В.А. Сухомлинский в письме к сыну писал: «Воспитание начинается с самопознания. Самое тяжелое и самое трудное для молодого человека – увидеть себя как бы со стороны, увидеть в свете идеального, героического. Советую тебе читать побольше о людях. Достигших вершин человеческой красоты» [1].

Подражать людям прекрасным и необыкновенным, воротиться о такими героями в жизни, в книге или кинофильме – естественное стремление молодых людей. Вот почему встречи с такими людьми, несомненно, являются стимулом к самосовершенствованию волевых, и нравственных качеств личности будущего учителя.

Солидный материал по педагогической этике содержит художественно-педагогическая литература. Как мы рекомендовали студентам произведения С.Сейфуллина, Ы.Алтынсарина, А.Кунанбаева, М.Жумабаева, А.Байтурсынова, Э.А.Урунбасаровой и др. Самым ценным в них является показ личности и деятельности учителя в полном объеме, реализации норм педагогической морали в процессе всей его жизни, отношений, дел.

Для старших курсов в списки рекомендательной литературы мы включали и научные работы: специальные исследования, монографии: раскрывающее в большей или меньшей степени вопросы педагогической этики. Это работы И.В.Страхова, Д.Ф.Самуйленко, Ф.Н.Гоноблина, Н.В.Кузьминой, В.А.Сухомлинского, А.И.Щербакова, В.А.Сластенина, Э.А.Гришина и др.[2]

Организуя профессионально-этическое просвещение студентов, мы учитывали доказанное психологами положение о том, что в воспитании морального качества важное значение имеет не только формирование понятия об усваиваемой норме морали, но и воспитание эмоционально переживаемого положительного отношения к ней, ибо, как подчеркивает Н.М. Якобсон, «без нравственных чувств, вносящих живое начало в восприятие человеком норм общественной морали, эти нормы, по существу, остаются чуждыми для него» [3]. В этой связи особое внимание придавалось целенаправленному воздействию на эмоциональную сферу личности студентов.

Особое место в нашей опытно-экспериментальной работе по профессионально-этическому просвещению занимала организация кружковой работы. Мы организовали кружок «Алтынсаринец» по педагогической этике на музыкально-педагогическом и физико-математическом факультетах. Первоначально было проведено анкетирование

с целью выяснения мотивов поступления студентов в педагогический институт, их интересов, уровня осознания важнейших профессионально-этических категорий. В анкету входили следующие вопросы:

1. Каковы Ваши мотивы выбора профессии учителя (любовь к детям, любовь к предмету, случайные обстоятельства и др.)?
2. Каково содержание понятий «мораль», «нравственность»?
3. Какие проблемы морали сегодня наиболее актуальны для Вас и Ваших сверстников?
4. Назовите журналы и газеты, которые Вы читаете?
5. Какие вопросы решает педагогическая этика?
6. По каким этическим проблемам Вы хотели бы прослушать лекции?
7. Как Вы относитесь к идее создания дискуссионного клуба либо кружка по проблемам педагогической этики (положительно, отрицательно, безразлично – подчеркни)?

В результате обобщения данных анкетирования установлено, что лишь 47,8% студентов поступили в институт, имея желание стать учителем, а 26,3% поступили потому, что хотят стать физиком, математиком, музыкантом и т.д. Остальные студенты ответили, что поступали в связи с небольшим конкурсом в пединститут. Многие студенты, как видим, учатся в педвузе без практического профессионального прицела.

Опрос показал, что проблемы морали занимают значительное место в их жизни и в установлении взаимоотношений между молодыми людьми. Вот некоторые из них: уважение к труду, ответственность за поступки, воспитание самостоятельности, формирование духовного мира, неподготовленность к жизни и др.

Наш опыт убеждает в том, что профессионально-этическое просвещение приобретает развивающий характер тогда, когда оно побуждает будущих учителей к самовоспитанию.

Анкета показала, что качества, которые студенты самостоятельно воспитывают в себе формируются в процессе обучения и воспитания в педвузе, в основном совпадают с профессионально-этическими качествами личности учителя, выделены нами в обобщенном виде в рисунке 1.

В организации профессионально-этического самовоспитания необходимо учитывать эти моменты.

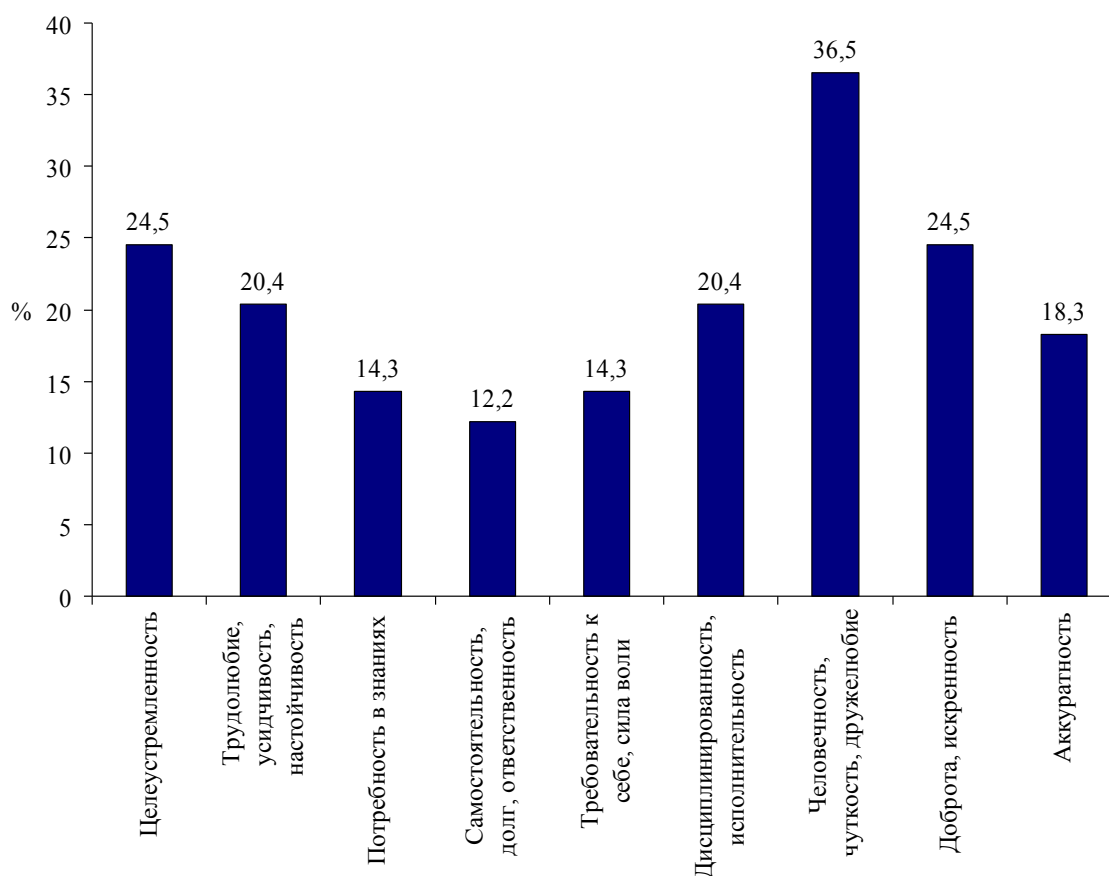

Рисунок 1– Результаты опроса о качестве личности учителя

Как показывают данные нашего исследования, далеко не все студенты, имеющие стремление к самовоспитанию, могут реализовать его. Нередко они оказываются беспомощными, так как не могут спланировать свое самовоспитание, не обладают навыками самоконтроля.

Итак, воспитание профессионально-этических качеств личности будущего учителя осуществляется с целью формирования у будущих учителей этико-педагогических качеств. Однако их эффективность обусловлена рядом педагогических условий:

- массовые формы внеучебной деятельности органически связаны с профессиональной подготовкой студентов;
- все формы внеучебной работы применяются с определенной целью, в системе, дополняя друг друга;
- массовая внеучебная деятельность осуществляется на демократических принципах при активном участии (на равных) преподавателей вуза;
- практическая направленность всех форм массовой внеучебной деятельности;
- учет возрастных психологических особенностей студентов и социально-психологических механизмов воздействия на личность.

1. Решетников П.Е. *Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей*. – М.: Владос, 2000. – С. 103.

2. Иконникова С.Н. *Молодежь: социологический и социально-психологический анализ*. – Л., 1974. – С. 45–46.

3. Гришин Э.А. *Книга для учителя*. – Владимир, 1976. – С. 14.

4. Белозерцев Е.П. *Образование. Педагогическое образование. Непрерывное образование учителей [Текст] / Е.П. Белозерцев // Магистр. – 1994. – № 6. – С. 20–23.*

Түйін

Бұл мақалада болашақ ұстаздарды сабақтан тыс уақытта жоғары оқу орындарының оқу тәрбие үдерісінде, кәсіби бағдар берудегі, педагогикалық шарттардың нәтижесі және оның жолдары, әдіс тәсілдері берілген.

Abstract

The given article is addressed to the problem of education and professional-ethical qualities of future teachers for the purpose of formation of ethical-pedagogical qualities within the non-academic learning activities in the higher educational institutions. As a result, the conclusion of the research made shows that their efficiency is based on number of pedagogical conditions.

Аннотация

Вданной статье отмечено, что профессионально-этическое воспитание студентов педвуза происходит во внеучебной деятельности вуза. Основная цель организации воспитательного процесса, состояла в том, чтобы познакомить студентов с элементами педагогического мастерства в учебно-воспитательной работе, нормами общечеловеческой морали.

ӘОЖ 81'23..504.75.05

ЖАСТАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМГЕ ДЕГЕН БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛЫНДАҒЫ ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Ш.С. Сатиева - психология ғылымдарының кандидаты., профессор

Н.Т. Айнамкулова - 2 курс магистранты

Семей қаласы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

Андатпа: Адам мен табиғаттың қарым-қатынасы жаңадан XX ғасырға аяқ басқан тарихи кезеңде аса маңызды көкейтесті, өзекті мәселелердің қатарына көтерілді. Адамның эмоциялық толғаныстарының ерекшеліктері негізінде зерттеу мәселесі психологиядағы теориялық және әртүрлі қолданыстық мәселелерді шешу өте маңызды [1].

Тірек сөздер: тарихи кезең; эмоция; психология; теория;

Аннотация: Соединение Человечей природы dorocло более важный и спорный выпуск, начинающийся от столетия XX. Вопрос исследования на размышления специфических эмоционального проникновения очень важен в решении различных теоретических и многофункциональных проблем.

Ключевые слова: историческая пора; эмоция; психология; теория;

Abstract: Human-nature connection has grown to a more important and controversial issue starting from the XX century. Research which is made based on a person's specific features of emotional penetration is very important in solving various theoretical and multifunctional issues.

Keywords: historical pore; emotion; psychology; theory;

Бұл мәселенің маңыздылығы адамның қорқынышы мен мазасыздығын Жастардың экологиялық білімге деген белсенділігін арттыру жолындағы психолінгвистикалық технологияларды пайдалану зерттеуге алынды. Мақсаты: тұлғаның қорқынышы мен мазасыздығын зерттеу кезінде психологиялық әдістер көмегімен қорқыныш пен мазасыздықтың психологиялық сипатын анықтау. Жастардың бақылау және эксперименталдық топтарын салыстыру кезінде төмендегі фактілер есепке алынды: жастардың экологиялық білімдерінің қалыптасуының деңгейлері; эксперименттер нәтижесінің көріністері [2]. Анықтау экспериментін жүргізу барысында біз түрлі әдіс-тәсілдерді қолдандық. Әдістер уақыттың әртүрлі кезеңінде алынған көптеген мәліметтердің немесе белгілерінің элементтерін

салыстыруға мүмкіндік береді. Бұл орайдағы зерттеулерде әртүрлі тұлғалар қатысты және нәтижелер қандай да бір қажеттердің даму тенденциясына бағытталды. Біз атап өткендей, экологиялық сананың қалыптасқан түрі оқытушының студенттерге экологиялық білімдерін арттыру бойынша қызметінің нәтижесінен көрінеді. Сондықтан, біз жастардың экологиялық білімін анықтау мақсатында сауалнама жүргіздік. Экологиялық сананың деңгейі мен түрі диагностикалық сипаттағы тапсырма негізінде анықталды. Экологиялық білімнің дамуын іс-жүзіне асыру үшін жастардың экологиялық білімділігінің нақты деңгейде болғанын анықтау аса маңызды болмақ. Осы мақсатты дәлелдеу тұрғысында жастарға зерттеулер жүргізілді. Сауалнама қорытындысында адамдардың жас ерекшелігіне байланысты қорқыныш пен үрейлену күйлері әртүрлі болады. 30-40 жастағы адамдар 19-29 жастағы адамдарға қарағанда экологиялық қорқынышы біршама жоғары екені зерттеу барысында анықталды.

Жастардың психикалық саулықтарының жағдайы белгілі бір ықпалдарға байланысты өзгеріп отырады [3]. Сондықтан да зерттеу жұмысының бірінші болжамының дәлелденгені туралы айтуға болады. Берілген жағдайда: біз Бенсон әдісі бойынша босаңсудан соң оның психикалық саулық көрсеткіші елеулі түрде өзгергенін анықтадық. Бенсон әдісі бойынша релаксация әдісін пайдаландық. Мақсаты: релаксация арқылы антистресстік жағдайға жету. Құрал-жабдықтар және өту шарттары: тыныштық шарты; зейіннің шоғырлану объектісін таңдау (ол сөз, дыбыс), бұны ешкімге айтпау керек; пассивті қатынас. Нұсқау: Бенсон жоғарыда аталған шарттарға сүйеніп, мұғалімді немесе белгілі бір жаттығуларды қажет етпейтін нұсқау жасап шығарды.

1. Өзіңізге ұнайтындай байсалды отырыңыз.

2. Көзіңізді жұмыңыз.

3. Барлық бұлшық еттеріңізді аяқ бұлшық еттерінен бастап бет әлпет бұлшықеттеріне дейін босаңсыңыз. Босаңсу кейпін сақтаңыз.

4. Терең мұрын арқылы дем алыңыз. Өз деміңізді санадан өткізіңіз. Деміңізді шығарған соң ішіңізден «бір» санын атаңыз. Жеңіл түрде дем алыңыз.

5. Сол қалпыңызды 10-20 минут сақтаңыз. Сағатқа қарау үшін көзіңізді ашуға болады, бірақ аса толғанбаңыз. Біткен кезде бірнеше минут отыра тұрыңыз. Содан кейін көзіңізді жұмып, одан соң ашып отыра тұрыңыз. Әлі де бірнеше минут бойы орныңыздан тұрмаңыз.

6. Релаксацияға қаншалықты нәтижелі жетуіңізге болатындығы туралы ойланбаңыз [4]. Релаксацияны өз ырғағымен пайда болуына жол беріңіз. Осындай нұсаулар арқылы адамдар белгілі бір тәжірибе жинақтайды. Біздің жағдайымызда – стресстік жағдаяттардан болатын өзгерістер осы тәжірибенің нәтижесі болып табылады. Зерттеу жұмысымыздың екінші кезеңі – психосоматикалық ауруларды жеңуде алға жүруші қадамдар жасауға ұмтылыс кезеңі деп те атауға болады. Әрине де, бұл ауруларды толығымен жеңу үшін бірталай уақыт, онымен болмай тек психологиялық емес, сонымен қатар медициналық білім де керек. Қалай болса да, біз жұмыс барысында психосоматикалық ауруларға бейімделушілікті әлсіздендіру, стресстік жағдайларға берілмеу, әрекет-қылықты жағымды бағдарға бұруға байланысты Шәкәрім атындағы СМУ-нің магистранттарымен бірлесіп орасан зор жұмыс атқардық. Жұмыс екі кезеңнен тұрды: егер де бірінші кезеңде біз оларға жалпы теорияны таныстырып, психосоматикалық аурулар табиғатын ашып, олармен күрес жолында нейро-лингвистикалық бағдарламалауды таңдасақ, екінші кезеңде тікелей НЛБ әдістемелеріне көшіп, кейіннен неғұрлым терең және күрделі әдіс – медитацияға дейін жеттік. Бірінші экспресс-семинарда магистранттарға психосоматикалық аурулар туралы дәріс тыңдалып, олармен жүйке жүйеде жағымды-жағымсыз нәрсені кодтауға байланысты әдістеме жасалынды [5]. Нәтижелер өңделгенде, студенттердің әлі де өздерінің әрекет-қылығын модельдеу деңгейіне жеткізе алмадық. Бұл қалыпты құбылыс, себебі, біріншіден, НЛБ техникалары ұзақ және мұқият жұмысты қажет етеді, екіншіден, нақты бір аурудан бір мезетте айырылу не оған әсер ететін психогенді факторға қазіргі заманда жол бермеу мүмкін емес. Сонымен, жұмыстың бұл бөлігі дайындық кезеңі ретінде өтті деген баға бердік. Екінші кезеңде, тренинг-сабақта жағымсыз ойды (видеороликтен қараңыз) тоқтатуға байланысты жаттығу өткізілді. Нейрологиялық әдістер ми бағдарламаларын субъект берілген тәсілді (адам) өзі өзгерткісі келген субъективті феноменмен (жағымсыз эмоциялар) байланыстыра алмайтындай жүйке жүйесін «шатастырады». НЛБ-ның құпиясы да осында. Тренингке 8 адам қатысты. Жаттығушылардың 63%, яғни 5 адам (!) қажетті нәтижеге келді, 25% (2 адам) – мүлдем нәтижеге келген жоқ, қалған 12% студентте аздап өзгеріс байқалды. Содан соң босаңсуға байланысты медитация үрдісіне көштік. Жиналған студенттер толығымен жағымсыз эмоциялардан (біздің жағдайымызда – психосоматикалық аурулары мен негативті сенімдері) итеріліп, жағымды бағдарға ұмтылуға қарай бет алды. Нәтижесінде – толығымен 100% студент орнынан қозғалып, оның ішінде 2 студентте ғана өзгеріс аса үлкен болған жоқ. Олай болса, істелінген жұмыс нәтижесінде психикалық хал-ахуалдың жақсаруы мен кейбір психосоматикалық аурулардың дамуына тоқтам жасауға болады деген екінші болжамымыз да дәлелденгені көрінеді. Сонымен қоса, студенттерге бірнеше тапсырмалар ұсынылды «Менің өмірімдегі денсаулыққа байланысты оқиғалар».

Нұсқау: сенің өмірінде орын алған маңызды оқиғалардың тізімін жасандар:

өткен шақта: _____

Қазіргі шақта: _____

Келер шақта: _____

Осы оқиғалардың қайсы саған ең көп әсер етті?

2-ші тапсырма. «Мен денсаулығыма қалай қараймын»

Нұсқау: қазіргі кезде сен өзіне қалай қарайсың. Оны анықтаған соң зерттеуші сенің айтқаныңды жазып алады. Кейінірек сен осы тапсырманы қайталап, өзіне деген көзқарас қалай өзгергенін байқайсың.

Күні	Мен өзім туралы айттам:	Мен туралы басқалар не ойлайды:
1.		
2.		
3.		
4.		

Түсіндірме сыналушының келісімімен кестеге жазылып тіркеледі.

Табиғат ресурстары мен өзіндік құны арзан қажетті заттарды алу, экономикалық пайда табу, экологияны бұзудың негізгі себептерінің бірі. Қуатты энергия көздерімен және қазіргі заманғы жетілген техникамен қаруланған адамзат табиғатқа елеулі әсерін тигізе алары сөзсіз. Егер бұл әрекеттер мен табиғат заңдарын бұзу фактілері миллиондаған жылдар бойы орныққан байланыстарды бұзса, оның соңы-катастрофалық салдарларға жеткізуі мүмкін. Түптеп келгенде, адамдар қазіргі уақытта өз іс-әрекеті нәтижесінде туындаған апаттармен арпалысып жүр. Әсіресе, адамзаттың қоршаған ортаға әсері мен оған деген орныққан көзқарастарының биосферада қалыптасқан тепе-теңдіктерді сақтаудағы орны ерекше болып отыр. Өткен ғасырдың екінші жартысында жер бетінде экологиялық жалпы жағдай өте нашарлап кетті. Мамандардың мәліметтері бойынша, адамда кездесетін науқас түрлерінің басым көпшілігі қоршаған ортаның ластануы тікелей байланысты. Осындай қиын жағдайлардың орын алуы- экологиялық проблемаларды шешу барысында ғылыми нәтижелерден туындаған шешімдердің дұрыс қолданылмауы немесе оған дұрыс мән берілмеуінен болып отыр. Жалпы экология мәселесіне биология тұрғысынан ғана емес, одан да жоғары көзқарастар мен түсініктермен қарау керек сияқты. Жоғары оқу орындары студенттерінің экологиялық білімдерін арттырудағы психолінгвистикалық технологияларды пайдалану мүмкіндіктері мен оның қазіргі жағдайын қарастыру нәтижелері осы мәселедегі психологиялық шарттарды анықтауға мүмкіндік берді. Олар: жастардың экологиялық білімге деген белсенділігін арттыру жолындағы психолінгвистикалық технологияларды пайдалану мүмкіндіктерін анықтау; жастардың экологиялық білім беру мазмұнын пән аралық байланыс, студенттердің тұлғалық даму, өз бетінше нәтижеге ұмтылу сияқты ерекшеліктері негізінде қарастыру; жастардың экологиялық білімдерін арттыруда психолінгвистикалық технологияларды қолдануда жүйелілікті ұстану; экологиялық білімді арттырудағы теория мен практиканың байланыстылығын сақтау.

1. Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2011 – 2015 жылдарға арналған «Салауатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы

2. Флоренская Т.А. Диалоги о воспитании и здоровье: духовно ориентированная психотерапия. М., 1995.-С.134.

3. А.Н. Захлебный – Экологическое образование. – 2005. - № 4. – С. 12-17.

4. Сараева Н.М., Дьячкова Н.М., Ежевская Т.И., Суханов А.А. Исследование когнитивной сферы детей, проживающих в неблагоприятных экологических условиях / Психологическая наука и образование. – 2002. - № 1. – С. 73-78.

5. Павлов А. Н. Экология: рациональное природопользование и безопасность жизнедеятельности. Учеб. Пособие – М.: Высшая шк., 2005.

ӨОК 821.512.122

ҚАЗАҚТЫҢ ӘСКЕРИ ПРОЗАСЫНДАҒЫ БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ОРНЫ

Б.А. Бекназаров -

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің докторанты, Талдықорған қ.

Түйіндемe: Мақалада қазақ әдебиетінің проза жанрындағы әскери әдебиеттің даму кезеңдері мен оған үлес қосқан жазушылар жайында болмақ. Оның ішінде қан майдан көріп, қазақ әдебиетінде Ұлы Отан соғысы тақырыбын жете меңгеріп, қазақ әскери прозасының негізін қалаған бірден-бір жазушы Б.Момышұлының шығармашылығы тұрғысында қарастырылады.

Кілт сөздер: Ұлы Отан Соғысы, әскери проза, көркем шығарма.

Аннотация: Статья посвящена вопросу становления военной литературы в казахской прозе. Так как тема ВОВ не рассматривалась как художественная, профессиональные писатели не брались описывать картину военных лет и тем более искажать историю. Но будучи участником войны и как основоположник военной тематики в казахской литературе Б.Момышұлы определил роль и значение военной литературы.

Ключевые слова: Великая Отечественная Война, военная проза, художественное произведение.

Abstract: The article focuses on the formation of the military literature in Kazakh prose. Since the theme of the Second World War was not considered as an art, professional writers not to bother giving a picture of the war years and the more distortion of history. But being a participant in the war, and as the founder of military subjects in Kazakh literature B.Momyshuly defined the role and importance of military literature.

Key words: Great Patriotic War, the military prose, artwork.

Адамзат тарихынан өзіндік орнын алып, кейінгі ұрпағының жадында мәңгі қалар тұлғалар аз емес. Осынау ел ардағына айналған азаматтар жайлы халық аузында аңыздар айтылады, хикая-дастандар туады, өлең-жырлар жазылады. Олардың бір парасы ел қамын ойлаған ерлер, Отанын, жерін қорғаған батырлар, жауға қарсы жорық жасаған қаһарман қолбасшылар, т.б. болып келеді. Бұлардың қайсар жүрегі, қайыспас қайрат-жігер, адами парасаты, ұлттық сезімі өз кезеңінде де, кейін де әдеби шығармаларда көрініс тауып, өлең-жырдың, көркем шығарманың кейіпкерлеріне айналып жатады. Осындай тұғырлы тұлғаның бірі де бірегейі – даңқты батыр Бауыржан Момышұлы.

«Мен де адаммын жаралған сүйек-еттен,
Менде де жан бар, менде де ар бар жан тебіrentкен,
Халқымның қарапайым бір ұлымын,

Жанымды арым үшін құрбан еткен» [9, 3 б.], - деген жолдар арқылы Бауыржан Момышұлы өзінің адами, азаматтық болмысын бірауыз өлең жолымен танытқан.

Қазақ әдебиетінде осынау азаматтық тұлға туралы аз жазылған жоқ. Бауыржан Момышұлының образын толыққанды танытатын көркем шығармалар жеткілікті деп айта алмаймыз. Бұл жерде біз халқымыздың жадында сақталған бейнесін жасаған, аңыз-әңгімелерден тұратын естеліктерді айтып отырғанымыз жоқ. Әрине, олар молынан кездеседі. Әңгіме Баукеңнің әдеби көркем бейнесін жасаған таза жазба әдеби шығармалар туралы болып отыр. Біраз жазылғаны рас. Бірақ бізге аздау көрінеді. Әрі олардан Бауыржан Момышұлын біржақты танитын секілдіміз.

Қалай дегенде де, Бауыржан Момышұлының қазақ әдебиетіндегі көркем бейнесі және ел ұғымындағы толымды да тұтас бейнесі бір жақты көзқарас тұрғысынан жасалған секілді. Ол тек соғыс қаһарманы ғана емес, сонымен бірге жарқын да жалқы, бір туар азаматтың толымды бейнесі болуға тиіс еді. Оған жазушы Бауыржан Момышұлының рухани ұлылығын қосыңыз, сонда алуан қырлы алып тұлғаның өзі, оның қайталанбас болмысы танылары талассыз.

Әлем әдебиетінде, соның ішінде қазақ прозасында әскери тақырып жайына, соғыс жайлы көптеген шығармалар жазылғанмен, шынайылығы, көркемдік сипаты мен талғамдық дәрежесі бірдей болған жоқ. Соғыстың қатал ақиқаты мен болмысы, психологиясы терең ашылып жатпады. Бір жағынан оны жазушылардың сол қанды майданға тікелей қатынаспауында болса, екінші себебі кеңестік идеологияның ықпалынан еді. Осы орайда әдебиетші ғалым М.Қаратаев: «Жеке басқа табынушылықтың салдары көркемдік дамуға да тимей қойған жоқ. Теория мен тәжірибенің арасындағы алшақтық, советтік әділ заңды, демократияны бұзушылық, жеке басты жөнсіз дәріптеп, барлық жеңіс пен табысты бір адамның басына таңу, халықтың ролін жете бағаламау секілді жайлар осы құбылыстың салдары болатын» [1, 84б.] - деп жазды.

Мұндай олқылық тек қазақ әдебиетінде ғана емес, көрші халықтардың әдебиеттерінде де көрініс тапты. Әдебиеттанушы С.И.Журавлев соғыс тақырыбында іле-шала жазылған туындыларда оқиғаны әсірелеп беру, әлсіз психологизм, иллюстрациялық, жағымды және жағымсыз геройларды тіке қарсы қою, соғысты белгілі мөлшерде романтикаландыру секілді кемшіліктер болғанын айтады [2, 14б.].

Осы орайда Бауыржан Момышұлы майдан шындығының дұрыс бейнеленуі мәселесін соғыс жылдарында-ақ айтқандардың бірі болды. Ел басшыларына да, әдебиет қайраткерлеріне жазған хаттарында соғыс шындығының шынайы жазылуын талап етті. Әскери әдебиеттің қалыптасып дамуына ат салысқан қайраткерлердің бірі болды. Майдан өмірін бейнелеуде табыстары да мол еді. Бұл жайт оған оңай берілмесе де, бар қажыр-қайратын әдебиет майданында, бойына біткен дарындылығымен жұмсай білді. Қазақ әдебиетіндегі поэзия, проза жанрларын әскери тақырыппен толықтырды. Әсіресе адам әлемін, ондағы әділеттілік пен адалдық секілді биік қасиет-өлшемдерді әр қырынан танытып, мән-маңызын арттыра түсті. Осы арқылы жас ұрпақты ерлік пен елдікке үндеді, ұлттық мақсат-мұраттарға, ар-намыс алдындағы шынайы көріністерін танытуға бағыт-бағдар береді. Өмірінің соңына дейін осы бағыт-сипатын да ұлы мұрат етті.

«Тағдыр мені адамзаттың жан түршігерлік қайғы-қасіретінің куәгері болуға жазса да, ақ қағаздың бетіне болат қаламсаптың ұшымен қисынды сөзді маржандай етіп тізе алатындай өнерім болса да жай себеппен, менің қолым жауға сілтер қылыштың сабын ұстауға, пистолеттің шүріппесі мен жауынгердің атының тізгінін ұстауға үйренген қолыма – қаламсап та, уставтың өктем бұйрығына үйреніп қалған тілім де ырық берер емес, бірақ та сарандардың санатында (өлер алдында бар байлығын босқа далаға шашқан Қарымбай сияқты) қалмас үшін, өлгендердің рухы, зардап шеккен, адал солдаттарымның алдында – үн-түнсіз қалмауға, бастан кешкендерді тілсіз қағаз бетіне түсіруді өзіме парыз санаймын, өйткені ол: «ерлік елеусіз қалмасын, олжа – елге, атақ – ерге сауға» деген әділеттілік қағидасын еске салатын, шындық оқиға куәгерінің тілі болсын» [3, 17б.].

Бауыржан Момышұлының өмір сүрген кеңес заманында барлық халықтар үшін, соның ішінде Қазақстан халқы үшін де ел басына күн туған шақта Ұлы Отан Соғысының қазақ прозасындағы тақырыбы жайлы жауынгер-жазушы сол сұрапыл жылдарда талай мінберден сөйлеген еді. Қазақстанның әдебиеті мен өнері қазақ халқының соғыс жылдарында жасаған ерлігінің, тыл жұмысшыларының берген көмегінің көрінісі бола отырып, қазақстандықтардың рухани күшінің дамуына себеп болды. Б.Момышұлы майданда болған қазақ жазушылары жөнінде өзінің «Тема Великой Отечественной войны в казахской прозе» деген баяндамасында егжей-тегжейлі атап көрсетті. Жауынгер-жазушы бұл баяндамасында көптеген қазақ жазушыларының шығармаларына талдау жасайды. Оның ішінде

Ғ.Мүсіреповтың «Қазақ солдаты», Т.Ахтановтың «Қаһарлы күндер», Ө.Нұрпейісовтың «Курляндия», «Желанный день», сондай-ақ панфиловшы жауынгерлерінің ерлігі жайлы сол қатарда болған М.Ғабдуллиннің «Менің майдандас достарым», Д.Снегиннің «В наступлении» шығармаларына тоқталып өтті.

Бұл тақырыпта, яғни Қазақстанның Ұлы Отан соғысында алар орны жайлы әрбір жазушының негізге алатын, әрі сүйенері тек соғысқа қатысқан жауынгерлердің естеліктері бола бермек. Б.Момышұлының осы мәселені, сондай-ақ, бүкіл әлемді дүр сілкіндірген Ұлы Отан соғысы туралы тарихи шынайы деректерді тек тірі куәгерлерінің естеліктерінен ғана білу мүмкіндігін ескертеді. Онсыз да жыл сайын қатары сиреп бара жатқан ардагерлердің соғыс жайлы мағлұматтарын пайдалану қажеттігі артып тұрғанын естен шығармауды да айтқан болатын. Бұған дәлел ел басшыларына жазылған майдан хаттарынан білуге болады. Осы мәселені қолға алып, алдағы жылдары да кезек күттірмейтін мәселелердің бірі екенін атап өтті.

Ұлы Отан соғысының аяқты қолбасшысы, гвардия полковнигі соғыс аяқталғаннан кейін де қолжазбаларын, күнделіктерін қайта қарап, тарихилығымен қатар, тәрбиелік мәні зор шығармаларын жазды. Оның ең алғаш жарық көрген шығармасы – «Бір түннің оқиғасы» болды. Мұнда өзінің жауынгер достары, Кеңес Одағының батырлары, ерлікпен қаза тапқан Төлеген Тоқтаров пен Мәлік Ғабдуллин және тағы басқа да шығармалары жақсы қабылданды. Қазақ көркем өнерінің Мәскеуде өткен онкүндігі қарсаңында өзінің ең үлкен, әрі көлемді шығармасы – «Москва үшін шайқас» романы орыс тілінде жарық көрді. Бұл еңбек оның майдандас жолдастары мен панфиловшы батырларына арналған мәңгілік рухани ескерткіші болды. Олардың ерлік істеріне, бүкіл дүниежүзін өзіне қаратқан, таң қалдырған батырлық пен тапқырлық қимылдарына арналған бірден-бір еңбек болды. Мұндағы жауынгер жігіттер Төлеген Тоқтаровтың, Мұқаметқұл Исламқұловтың, Грицко Проценконың, Алексей Алешиннің естен кетпес образдарымен қатар, әрі командир, әрі ұстаз, қолбасшы генерал И.В.Панфиловтың, генерал Чистяковтың, өзінің ең алғаш әскери ұстазы Рединнің, полковник Павел Вахалов тәрізді ер жүрек адамдардың бейнелері кездеседі.

Жауынгер-жазушының шығармашылығына оқырман қауым соншалықты ықыласын білдіргендігінің мәні неде деген сұрақ туындайды. Біріншіден, Б.Момышұлы қазақ әскери прозаның негізін қалаған бірден-бір жазушы болды. Бұл оның соғыс тақырыбына арналып жазылған көптеген туындыларына дәлел. Сол сұрапыл соғыс жылдарын басынан өткерген Б.Момышұлы өз шығармаларында суреттелетін әрбір детальға қырағылық танытып, соғыстан кейінгі еңсесін енді ғана көтеріп келе жатқан елге тарихи шындықты жеткізуді мақсат етті. Ақиқатты, шындықты басты мұрат еткен Б.Момышұлы өз көздеген мақсатына жетті де.

Екіншіден, көптеген шығармаларының кейіпкерлері – зұлмат соғыста қаза тапқандар мен соғыстан елге оралғандар еді, яғни олар қанды шайқасты өз көздерімен көрген жауынгерлер. Осылайша шығармалардың авторы мен кейіпкерлері, яғни соғыс ардагерлері халық арасында жүруі де оқырман қауымның жауынгер-жазушының творчествосына деген қызығушылықтарын екі есе арттыра түсті.

Ал, үшіншіден, қалың оқырман ішінен жастардың да әр кейіпкерге тәнті болып, ерлікпен қаза тапқан қайсар жауынгерлердей болуға ұмтылды. Яғни бұл өскелең жас ұрпақты батырлыққа, өжеттілікке, адалдыққа, отансүйгіштік пен патриотизмге баулитын тәлім-тәрбие құралының біріне айналды. Автор талай рет өз шығармаларының сүйікті жауынгерлеріне арналатын ескерткіш екендігін қашанда баса айтқан. Себебі қан майданда жасалған әрбір ерлікті елеусіз қалдыруды өзіне күнә, арына түсетін қара таңба деп санаған Б.Момышұлы өз шығармаларында тек қана шындықты айтуды мақсат етті. «Өтіріктің балын жалап тірі жүргенше, шындықтың уын ішіп өлген артық» деген аталы сөзді өмірлік ұстанымы етіп өткен батыр бабамыз шындықты жеткізуші ғана емес, оның насихаттаушысы да болды.

Жалпы алғанда, қазақ әдебиетінде Ұлы Отан Соғысы тақырыбын жете меңгеріп, қазақ әскери прозасының негізін қалаған бірден-бір жазушы – осы Б.Момышұлы болатын. Оның әдеби мұрасын зерттеуге алғанда, ерлік тұлғасын және Ұлы Отан Соғысы жылдарында жазылған отансүйгіштікке тәрбиелейтін шығармаларын зерделеп ескеру қажет.

«Адамға деген қалтқысыз сүйіспеншілік оның бітім-болмысымен біте қайнасқан айрықша қасиет болатын. Ұрыстың қайнаған ортасына, жанған оттың ішіне көзжұмбайлдықпен қойып кетіп жүруінің өзінде оның қарауындағы жауынгерлік риясыз жақсы көрген жүрек-сезімі, отаншылдық сезімі жататын. Біз Баукеңнің үлкен әдебиетке келуінен де сол өз солдаттарына деген сүйіспеншілігін көреміз. Шынында да Баукең жазушылық ерлігін Отан үшін опат болған өз солдаттары, майдандас жауынгер достары үшін атқарып шыққан еді» [4, 228б.] - деп белгілі қаламгер Тахауи Ахтанов Бауыржан Момышұлының жазушылық өнерінің қайнар көздерін анықтайды.

Б.Момышұлын шығармалардың авторы және соғыс туралы шығармалардың кейіпкері ретінде жан-жақты қарастыру және жауынгер-жазушының шығармашылық даралығы мен әдебиеттегі орнын анықтау - қазіргі әдебиеттанудағы өзекті мәселердің бірі деп санаймыз.

1. М. Қаратаев. Таңдамалы шығармалар, 3 томдық, Т.3., - Алматы: Жазушы, 1974 ж.

2. С.И. Журавлев. Память пылающих лет. Современная советская проза о Великой Отечественной войне. - Москва: Просвещение, 1985 г.

3. Б. Момышұлы. Қанмен жазылған кітап. - Алматы: Қазақстан, 1991 ж.

4. Бауыржан батыр. - Алматы: Жалын, 1991 ж.

5. Александр Бек. Волоколамское шоссе.

7. Голушко И. М. Солдаты тыла. — М.: Воениздат, 1988. — 270 с.
8. Чистяков И. М. Служим Отчизне. — М.: Воениздат, 1985, стр.70.
9. Момышұлы Б. Ерлігіміз - ұрпаққа өнеге //Қазақстан коммунисті. - 1968. -№7-20-2166.

ӘОЖ 372.6521 И 83

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА КӨПТІЛДІ ТҰЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қ.Т. Әтемова - п.ғ.д., Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің профессоры
Г.Б. Исабекова – Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ-нің Ph.D. докторанты

Қазіргі уақыт талабы - білімді, саналы, көптілді, адамгершілігі мол, қоғамда өз орнын таба білетін тұлға қалыптастыру. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарында мектеп, ЖОО түлектерінің көпмәдениеттілікке тәрбиеленген, жаһандану заманына сай бейімделген, коммуникативтік және ақпараттық құзыреттілігі дамыған, рухани-адамгершілік, ұлтаралық қатынастар мәдениетінің жоғары деңгейін меңгерген, тілдерді меңгеруге тұрақты қызығушылық танытатын, отансүйгіштік және азаматтық сана-сезімдері дамыған тұлғаны қалыптастыруға бағдарланған білім беру талап етілуде.

Ол үшін ең алдымен маманның тұлғасын қалыптастыру оның кәсіби болмысын дамытудың өзегі болмақ. Өйткені, жеке тұлға дегеніміз – адамның психикалық рухани мәдениеті. Сондықтан да, тұлға мәселесі қай уақытта да өзінің сан қырлы жақтарымен заман талабынан түскен емес [1].

Бүгінгі қоғамдық-әлеуметтік жағдайда көпмәдениеттілікке тәрбиелеудің бірден бір жолы көптілділікке қол жеткізу болып табылады. Көптілді білім беру – мектептегі оқу пәндерін екі немесе одан да көп тілде оқыту, жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін ең басты қажеттілік. Көптілді білім беру – көптілді тұлғаны қалыптастырудың негізі. Қазіргі кезде қоғамдық қатынас жағдайында тұлғаның қалыптасу деңгейі көбінесе адамның өзін-өзі жүзеге асыра алуына, бәсекеге қабілеттілігіне және әлеуметтік ұтқырлығына тікелей байланысты [2].

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының шетелдермен халықаралық байланыстары күннен-күнге арта түсуде. Сол байланыстарды дамыту үшін шет тілін білетін мамандар қажет-ақ.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауындағы білім беру жүйесінде үш тілдің - мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін, ұлтаралық қатынас тілі ретінде орыс тілін және әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде ағылшын тілін меңгерген, бәсекеге қабілетті маман даярлау міндетін атап көрсеткенін білеміз[3]. Бұл жоғары оқу орындарына жаңа талаптар мен міндеттерді, соған сай жаңа мақсаттар қояды. Көптілді ортада білім бере отырып өмірден өз орнын таңдай алатын, өзара қарым – қатынаста өзін еркін ұстап, кез-келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласында білімі мен білігін еркін көрсете алатын, көптілді және көпмәдениетті құзиреттіліктерді игерген көпмәдениетті тұлғаны қалыптастыруды көздейді. Тек қана жоғары оқу орындарында ғана емес, сонымен бірге, мектептерде де көптілді білім беру үшін тілді терең меңгерген мұғалімдер дайындау жұмысы да дұрыс шешілуі тиіс. Бір жағынан мемлекеттік тілдің қызмет аясын кеңейту бізде шешімін таппай жатқан мәселе. Ол ұлттық келісім мен қазақстандық патриотизмді нығайтудағы рөлін арттыру ең басты мәселелердің бірі. Орыс тілінің лингвистикалық белсенділігін сақтау және ағылшын тілін жаһандану экономикасындағы ғылыми – ақпарат алуадағы желісін кеңейту негізгі өзнеті мәселеге айналды

Еліміздің басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы артып отырған бүгінгі шақта ағылшын тілін еркін меңгерген, келешекте білімін түрлі саладағы қарым-қатынас жағдайында пайдалана алатын адамды мектеп қабырғасынан оқытып шығару - біздің қазіргі кездегі міндетіміз. Қазіргі кездегі жаңа білім саласына қойылатын талап та жас маманның кәсіби білімділігін, біліктілігі мен дағдысын көпмәдениеттілікке бағдарлап қойып отыр.

Қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толлеранттылығын және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Маманға шет тілін меңгеру кез-келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа кәсіптік ақпараттар легіне немесе жалпы ақпараттық ғаламшарға бейімделу мүмкіндігіне ие болуға мүмкіндік туғызады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің нәтижелері де түрлі болмақ, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай-ақ, тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі «өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ [4].

Бұдан үш тілде оқыту заман талабы болса, оның негізгі мақсаты- бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру болып айқындалады. Осыған орай жоғары оқу орындарында оқытушыларға қойылатын басты талаптардың бірі – өмірден өз орнын таңдай алатын, өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап, кез-келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласынан білімі мен білігін көрсете алатын, өз ойы мен пікірін айта білетін көптілді жеке тұлға қалыптастырып, үш тілде еркін сөйлей алатын, бәсекеге қабілетті болашақ маман тәрбиелеу. Болашақ мамандардың қабілеттерін дамыту, сол арқылы оған толыққанды өмір сүру үшін рухани күш беру – бүгінгі оқытушының басты мақсаты. Бұл мақсаттың орындалуы үшін оқыту мазмұнының жаңартылуы, озық әдіс-тәсілдерді ойлап табу, ол тәсілдер әрбір болашақ маманның қасиеттерін,

қабілеттерін дамытып, шығармашылығын, талантын ұштайтын, оқытылып отырған пәнді үш тілде қатар меңгеретіндей етіп ұйымдастырылуы қажет. Бұл мәселенің бірден қолға алынып, іске асырылып кетуі мүмкін емес. Ол біраз уақытты қажет етеді. Қазір дарынды балаларға арналған мектептерде, жоғары оқу орындарында біртіндеп үш тілде білім беру мәселесі іске асырылып келеді. Ал, жай мектеп оқушыларына бұл жаңалықтарды енгізуде көп қиындықтар туындатуы мүмкін. Мұндай сыныпта оқитын оқушылардың деңгейлері әр түрлі болғандықтан, олар мұндай оқыту жүйесіне әлі дайын емес. Ал, мұндай мектептердің түлектері - болашақ ЖОО-ның студенті. ЖОО түскен студенттерге қойылатын талап біреу. Онда кім қандай мектепті бітіріп келгендігіне қарамайды. Сондықтан, мұндай мектептерге үш тілде оқытудың элементтерін біртіндеп енгізу қажеттігі туындайды. Оны шешу жолдарының бірі-пән бойынша ұйымдастырылатын сыныптан тыс жұмыстар.

Сыныптан тыс жұмыс – сабақтан тыс уақытта, баланың жеке тұлғасын әлеуметтендіруін қамтамасыз етуге қажетті жағдай жасайтын, оқытушының оқушылармен әртүрлі іс-әректтерін ұйымдастыру формасы[5]. Сыныптан тыс жұмыс – оқу кестесінен тыс, оқу бағдарламасының шеңберінде өткізілетін әртүрлі тәрбиелік-оқытушылық іс-шаралар негізінде орындалады. Сыныптан тыс жұмыс ұғымына – мазмұны, қызметі, өткізу әдістемесі, басқару әдістері және формалары бойынша әртүрлі сабақтар кіреді. Мысалы: *сайыстар*: олимпиада, чемпионат, турнир, КТК, байқаулар; *кештер*: тақырыптық, мерекелік; *ойындар*: танымдық ойындар, викториналар, іскерлік ойындар; *мектептегі баспа*; *конференциялар*: дәстүрлі конференция; телеконференция, видеоконференция; *үйірме*; *көрме*; *танымжорықтар*: интернетте, кәсіпорындарға; *кездесулер*; *пікірталас*: диспут, дебат, дөңгелек үстел; *пәндік шаралар*: апталықтар, декадалар, айлықтар, тәрбие, сынып сағаттары және т.б сияқты іс-шаралар сыныптан тыс жұмысқа жатады.

Оның жоспарлануында және ұйымдастырылуында анықтаушы рөлді ұстаз атқарады. Мұғалімнің жүріс-тұрысы, ақыл-ой өрісі, іс-әрекеті, тәрбиесі мен шеберлігі оқушы психологиясына қатты әсер етеді. Жеке қасиеттері арқылы әсер етумен қатар мұғалім үшін оқушының қызығушылығы, бейім-қабілеті және басқа да психологиялық ерекшеліктері басты орында болуы тиіс. Осы ерекшеліктерді ескере отырып ұйымдастырылған кез-келген сыныптан тыс жұмыс формасы жемісті болмақ. Сыныптан тыс жұмыстардың түрлері өте көп. Оның қазіргі білім беру мақсаттарына сай етіп, яғни оқушы тұлғасын жетілдіру, шығармашылық қабілеттерін дамытумен қатар оқушыны көпмәдениеттілікке тәрбиелеу, инновациялық тұрғыдан ойлай алатын және қазақ, орыс, ағылшын тілдерін меңгеруге үлес қосатындай етіп ұйымдастыру шарт.

Бүгінгі күні Қазақстанның Білім тұжырымдамасы жан-жақты, өрелі шығармашыл тұлғаны қалыптастыруға бағытталған[6]. Сондықтан да Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев “Қазақстан – 2050” Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты” Жолдауында білім беру мен ғылымға да ерекше көңіл бөліп, “Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Балаларымыз қазіргі заманға бейімделген болуы үшін бұл аса маңызды”, – деп атап көрсетті[7]. Елбасының елімізде білім беру саласын дамыту туралы көтерген мәселелері негізінен педагог мамандарға жаңа міндет жүктейді. Өйткені, ұстаз елдің ертеңгі тізгінін ұстайтын ұрпақ тәрбиелейді, сондай-ақ білім негізі мектепте беріледі де, жоғары оқу орнында одан әрі мамандық бағытында дами түседі.

Қазіргі заман талабының бірі – жас ұрпақты көп тіл білуге баулу. Елбасымыз сол үшін де тілдердің ұштұғырлығын міндеттеп отыр. ЖОО-ның табалдырығын аттаған әрбір өзге тілді студенттің санасына бірінші күннен бастап “Мемлекеттік тілді меңгеру – әр қазақстандықтың борышы, әрі міндеті” екендігін, қазақ тілі ертеңгі күні оның маман болып, үлкен өмірге араласқанда қоғамдағы қызметіне көмегін тигізетіні, жұмысы мен күнделікті өміріне қажеттігі жарайтынын туралы түсінікті қалыптастыра отыра, мемлекеттік тілде өтілетін әр шараға жауапкершілікпен қарап, белсенді түрде қатысулары қажет екендігі жан-жақты түсіндіріледі. Осы бағытта жоғары оқу орындарының басты мақсаты – қазіргі заман ағымына сай бәсекеге қабілетті білімді де білікті, жоғары интеллектті, мемлекеттік тілге жетік маман даярлау болып табылады.

Адамзат баласының өз ұрпағын оқыту мен тәрбиелеудегі ең озық, тиімді әдістерін тәжірибелерін жалғастырып тың жаңалықтар іздеу, классикалық педагогиканың озық үлгілерін жаңашылдықпен дамыту қашанда жалғаса бермек. Қазіргі таңда көптілді тұлғаны қалыптастыру болашақ маманның өзі арқылы, оның іс - әрекетін ұйымдастыру арқылы ойлау дағдыларын дамыта отырып жүзеге асырылады. Білім - жолы қиын да қастерлі жол. Болашақ жастарды оқыту, тәрбие беру, қазіргі өмір ағысына бейімдеу ұстаз алдында тұрған ең басты міндет. Қазіргі заманғы білім беру жүйесі оқытудың инновациялық нысандары мен әдістерін енгізу педагог қызметкерлердің тұлғасына кәсіби құзыреттілігіне жоғары талаптар қоюда. «Кәсіби құзыреттілік - жеке тұлғаның кәсіби іс-әрекетті атқаруға теориялық және практикалық әзірлігімен қабілеттілігінің бірлігі». Білім берудегі мақсат тек білімді кәсіби мамандандырылған адам дайындау ғана емес, рухани дүниесі бай және адамгершілігі зор, қоғамдық өмірдің барлық аясында ұлттық құндылықтарды бағалауға және дамытуға қабілетті тұлғаны қалыптастыру керек екенін баса айтқан жөн.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев 28 қаңтар 2011 жыл Қазақстан халқына жолдауында «Мен қазіргі заманғы қазақстандықтар үшін үш тілді білу әркімнің дербес табыстылығының міндетті шарты екендігін айтып келемін. Сондықтан 2020 жылға қарай ағылшын тілін білетін тұрғындар саны кемінде 20 пайызды құрауы тиіс деп есептеймін»- деген болатын[8].

Олай болса, болашақ маманның ағылшын тілі пәніне қызығушылығын тудырып оқытуды және оқу ісінің нәтижесін көруді мақсат тұтқан әрбір оқытушы жолдауға жедел үн қосуы керек деп білеміз. Шетел тілін үйрету қиын да, қызықты жұмыс. Қазіргі кезде оқытушыларға қойылып отырған талап жаңа технологиялық әдістерді қолдана отырып, сапалы терең білім беру, болашақ маманның ойлау, есте сақтау, көру қабілеттерін жетілдіру. Жоғары оқу орындарында жаңа технологиялар арқылы оқыту шетел тілін үйренудің сапасы мен маңызын арттырады. Шетел тілін оқыту процесінде тілді дұрыс үйретуде ауызша сөйлеу, сауатты жазу, мәнерлеп оқыту өте маңызды. Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында ағылшын тілін оқыту дұрыс жолға қойылған. Болашақ маманның ағылшын тілін біліп ғана қоймай, оның тарихын, ұлттық мәдениетін білуге көп көңіл бөлінеді. Шетел тілін оқытудағы білімділік мақсаты - шетел тілінде сөйлеуді үйрету, байланыста бола алу мен ортақ тіл табысып, қарым - қатынасты нығайтуға ұмтылу болса, тәрбиелік мақсаты - өзге адамдарды тыңдау мәдениетін қалыптастыру негізінде өз пікірін айта алу және қорғауға үйрету. Сонымен қатар, оқытушы шеберлігінің өзегі – тіл байлығымызды дәлірек айтсақ, ойды жүйелеуге қажет сөздік қорының деңгейімен және сөйлеу мәдениетіміз бен сабақтас екендігін байқар едік. Соған сай болашақ маман көптілділікті меңгерумен қатар оның мәдениет шеңберінің де кеңейе түсетінін аңғарады. Ақпараттар легінің ауқымы кеңейеді, ақпарат алу көздерінің қиындық туғызбайтын құраодарын пайдалануы арқылы кәсіби тұрғыдан өзін өзі дамытуға мол мүмкіндік алады. Ол үшін оқытушы біріншіден, өзі еркін білетін тілде дәріс беруі шарт. Екінші шарт – болашақ маман түсінікті тілде сабақ алуы қажет. Демек түсінікті тілде білім беру кәсіби біліктілікті қалыптастырудың қағидалық аксиомасы екендігін әр кез басшылыққа алуға тиістіміз. Шетел тілдері сөздерінің мағынасын түсіндіру мәселесі туралы ғалымдар пікірі екі топқа бөлінеді.

Бірі ана тілін мүлде қолданбау керек (И. Е. Аничков), олар шетел тілін оқытуды ана тіліне сүйеніп, шетел тілінде сөйлеу дағдыларына нұқсан келтіреді десе [9], енді біреулері (Л. В. Щерба) керісінше ана тілінің интерференциясын азайтуға болатынын дәлелдеген [10]. Шетел тілін меңгеру дағдысын қалыптастыруда ана тілін мүлде аластау арқылы емес, ана тілінің интервенциялық ықпалы арнайы әдіс - тәсілдердің көмегімен жеңген дұрыс деген пікір айтады. Ағылшын тілін үйрету мынадай тіл дамыту жұмыстары бойынша жүзеге асады.

1. Лексикалық жұмыс.
2. Грамматикалық жұмыс.
3. Фонетикалық жұмыс.

Қазақтың «Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды» деген аталы сөзіне жүгіне отырып, жас ұрпаққа саналы, мағыналы, өнегелі тәрбие мен білім беру бүгінгі күннің талабы екендігін әрдайым естен шығармауымыз керек.

Қорыта айтқанда, тілдің адам өміріндегі ең шешуші рөл атқаратыны әркімге де түсінікті. Ол танудың, түсінудің, дамудың құралы. Көп тіл білу біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады. Сондықтан, көртілді тұлға қалыптастыру көпмәдениеттілікке қол жеткізудің негізгі жолы болмақ. Ал, ол өз кезегінде әлемдік білім кеңістігінде еркін қарым-қатынас жасау мен өз халқымыздың болмысын дәріптеу мен дамытуға жол ашпақ.

1. Педагогика. Абай атындағы ҚазҰПУ педагогика кафедрасының авторлар ұжымы. Алматы 2005.
2. Мектепте оқыту процесінде көптілділікті дамыту мәселелері. Әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 85 б.
3. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Егемен Қазақстан. желтоқсан, 2012.
4. Малев В.В. Общая методика преподавания информатики. – Воронеж: ВГПУ, 2005. – 271 б.
5. Мектептегі шет тілі. Республикалық әдістемелік-педагогикалық журнал. №4 (22), 2006
6. Мектептегі шет тілі. Республикалық әдістемелік-педагогикалық журнал. №2(44), 2010
7. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы-2010 Егемен Қазақстан. желтоқсан, 2012
8. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Егемен Қазақстан. желтоқсан, 2011, 28 қаңтар
9. Аничков И.Е. «Труды по языкознанию» М., 1997
10. Щерба Л.В «Как надо изучать иностранные языки» М., 1998

Аннотация

Мақалада жоғары оқу орнында көптілділікті ендіру арқылы көптілді тұлға қалыптастырудың мәселелері қарастырылады. Онда білім беру негізінде көптілді білім беру жүйесінің іске асырылу мүмкіндіктері сөз етіледі. Сондай-ақ, көптілді білім беру жүйесінің тиімді ұйымдастырылуы оқу бағдарламаларындағы білім мазмұны мен оқытуды ұйымдастырудың әртүрлі формаларымен ұштастырылып, көптілді білім арқылы көпмәдениетті тұлғаны қалыптастыру жолдары баяндалады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауларының білім беру жүйесіндегі іске асырылу мүмкіндіктерінің тілге қатысты мүмкіндіктері ашып көрсетіледі және көптілділіктің жаһандану жағдайында бәсекеге қабілетті маман даярлаудың бірден бір жолы екендігі сипатталады.

Қазір көптілді білім беру – жоғары оқу орындарында екі немесе одан да көп тілде оқыту, болашақ маманның білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үніліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін ең басты қажеттілік. Бұл көптілділіктің негізгі басымдығы ана тіліне беріледі, өйткені, қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде меңгеру азаматтардың бірігуіне ықпал етсе, орыс тілі ғылыми-техникалық ақпарат көзі болып табылады, ал шетел тілі адамдардың өзін-өзі әлемдік қоғамдастыққа сәйкестендіру қабілеттерін дамыту үшін қажет.

Көптілді білім беру – көптілді тұлғаны қалыптастырудың негізі. Қазіргі кезде қоғамдық қатынас жағдайында тұлғаның қалыптасу деңгейі көбінесе адамның өзін-өзі жүзеге асыра алуына, бәсекеге қабілеттілігіне және әлеуметтік ұтқырлығына тікелей байланысты. Жаһандануға бет бұрған заманда көптеген ұлттық айырмашылықтар азайып, олар үшін аға буын аталарымыздың адамгершілік тәжірибесі мәнін жоғалта бастады.

Сондықтан мұғалімнің алдында әр халықтың мәдени құндылықтарын, аға буынның барлық үздік тәжірибелерін пайдалану арқылы әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастыруға мүмкіндік беретін қолайлы білімдік ортаны құру сияқты маңызды міндет тұр.

Яғни, көпұлтты және көпмәдениетті ортада белсенді, әрі тиімді өмір сүруге мүмкіндігі мол, өзге мәдениеттерге түсіністік және құрметпен қарай алатын, бейбіт және ынтымақтастықта өмір сүруге бейім, бәсекеге қабілетті маман қалыптастыру үшін көптілді білім беру қажет.

Annotation

Through the introduction of multilingualism in higher education in the article will discuss the formation of multi-lingual person. On the basis of which education is the possibility of the implementation of the multi-lingual education system. Also, an effective organization of multilingual education system associated with the organization of the content of the educational programs of education and training in various forms, multi-lingual education explains how to build a multicultural entity.

President Nursultan Nazarbayev's message to the Nation on the implementation of the system of education opportunities for language features are disclosed in the context of globalization and multilingual training is that it is the only way to be competitive.

Now multilingual education - learning two or more languages in higher education institutions, the future's open space, free upgrades, delving into the secrets of the world of science, enabling the ability to respond in the most important need.

Multilingual education - the foundation of a multilingual person. At present, the public relations person in formation to get out of the level of self-abuse, and the competitiveness is directly related to social mobility. Decreased turned to the world of globalization, many national differences, they began to lose the value of the ancestors of the older generation to moral experience.

Therefore, the teacher of the cultural values of each people, the older generation to the formation of the person using the best practices of all social activity is an important task, such as the creation of a favorable educational environment.

That is, in a multinational and multicultural environment, and have the opportunity to live an effective, capable of understanding and respect for other cultures tend to live in peace and cooperation, it is necessary for the formation of multilingual education to be competitive.

Key words: individual, multilingual individual, future specialists.

УДК 378.048.2.

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ МАГИСТРАНТА

А. С. Мизимбаева -

докторант PhD 3-курса специальности «Педагогика и психология»

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, Алматы

Аннотация

На современном этапе рейтинг любого ВУЗа определяется степенью включенности в научно-исследовательскую деятельность, что в свою очередь отражается в исследовательской культуре как профессорско-преподавательского состава, так и студентов и магистрантов. В статье представляются различные трактовки определения понятия исследовательская культура данные зарубежными и казахстанскими учеными. А также предлагается авторская формулировка понятия исследовательской культуры.

Түйін

Қазіргі кезде әрбір ЖОО-ң рейтингісі оның ғылыми-зерттеу жұмысымен қаншалықты айналасатынына байланысты анықталады, бұл өз кезегінде профессор-оқытушы құрамы, студенттер мен магистранттардың зерттеу мәдениетінде көрініс табады. Мақалада зерттеу мәдениеті ұғымына шетел және қазақстандық ғалымдардың түрлі анықтамалары беріледі. Сонымен қатар, автор зерттеу мәдениеті ұғымына өз анықтамасын береді.

Annotation

At the present stage the rating of any HEI is determined by the degree of involvement in research activities, which in its turn is reflected in faculty members', students' and master students' research culture. The article presents different interpretations of research culture definition given by foreign and Kazakhstani scientists. In addition, the author suggests his own definition of the term.

Ключевые слова: дефиниция, магистрант, исследовательская культура, исследование

Тірек сөздер: анықтама, магистрант, зерттеу мәдениеті, зерттеу

Keywords: definition, master student, research culture, research

Современный этап развития образования характеризуется ориентацией на вхождение в мировое образовательное пространство и, как следствие, на смену образовательной парадигмы. Конечной целью

происходящих перемен можно считать создание такой модели образования, которая ориентирована на развитие личности учащегося, его творческих способностей, самостоятельности, инициативы, стремления к самоорганизации и самоопределению. Вместе с тем, сочетание консерватизма и инертности, нередко встречающееся в практике современной школы, минимальные изменения педагогической системы порождают разрыв между названной целью и результатами. Конкретно он выражается в том, что общество "на выходе" из системы обучения и воспитания получает людей, подготовка которых не соответствует новым условиям [1].

Формирование магистра, соответствующего современным требованиям, начинается со студенческой скамьи педагогического колледжа, педагогического вуза. Согласно общим требованиям выпускник магистратуры должен иметь фундаментальную научную и профессиональную подготовку, владеть современными информационными технологиями, включая методы получения, обработки и хранения научной информации, уметь формулировать и решать современные научные и практические проблемы, планировать и вести научно-исследовательскую деятельность по избранной научной специальности, преподавать в вузах, успешно осуществлять исследовательскую и управленческую деятельность, обладать навыками совместной научно-исследовательской деятельности [2]. Магистр должен быть исследователем, проектировщиком, разработчиком новых технологий образования и воспитания. Так как овладение исследовательскими навыками, способностью научно подойти к решению педагогической проблемы является одним из ключевых условий, гарантирующих профессиональное становление будущих специалистов. При этом наиболее значимо то, чтобы каждый магистрант вуза был аналитиком, исследователем, обладал желанием к постоянному самосовершенствованию, т.е. оказался готов к переходу из условий "вариативно-деятельностного" в условия "рефлексивного" процесса в педуниверситете. Исходя из этого, исследовательская культура магистрантов в вузе может рассматриваться как одно из основных условий обеспечения преемственности непрерывного педагогического образования.

Категория «Исследовательская культура» принадлежит к фундаментальным категориям педагогики. По степени значимости она рядом расположена с такими педагогическими категориями как «воспитательно-образовательный процесс», «культура познания», «информационная культура». С позиции системного подхода в структуре исследовательской культуры имеют место две подсистемы: «исследование» и «культура». В первой подсистеме можно выделить присущую ей психолого-педагогическую квинтэссенцию. Этимологический анализ дефиниции «исследование» позволяет под ним подразумевать воспроизведение по косвенным признакам заданного изначально природой порядка в конкретных предметах и явлениях окружающей действительности. В онтологическом аспекте «исследование» трактуется как процесс выработки новых знаний, один из видов познавательной деятельности человека. Постигание смысла, установление истины «того, что есть» - а именно на это направлено исследование. Подводя итог анализа первой подсистемы, отметим, что исследование-это способ целостного освоения действительности, продукт которого воплощен в смысл исследуемых объектов и истинность знаний о них. Вторая подсистема представлена категорией «культура». Ее семантическая квинтэссенция в большей степени соответствует предметной области «Философия культуры». Действительно, без пронизывающей всю жизнь разумного человека сферы исследования немыслимо развитие ни культуры, ни цивилизации. Смысловым мостиком, соединяющим категории «исследование» и «культура» выступает философская категория «истина». Во первых, истина-продукт исследования, во-вторых, - одна из высших ценностей культуры, наряду с Добром, Красотой и Верой [3].

Исследовательская культура учителя в педагогической литературе рассматривается в следующих аспектах [4]:

- научно-педагогическая способность: М. И. Станкин и др.;
- исследовательские ЗУНы: Л. Горбунова и др.;
- профессионализм педагогической деятельности: И. Д. Багаева и др.;
- активность в творческой педагогической деятельности: В. И. Склиной;
- исследовательская деятельность: Н. В. Кухарев, А. И. Кочетов и др.
- часть педагогической культуры: А. А. Молдажанова;
- синоним научного творчества: Я. А. Понамарев и др.;
- часть методологической культуры учителя: В. А. Сластенин, В. Э. Тамарин;
- определенный уровень педагогического мышления: Ю. Н. Пулюткин, Г. С. Сухобская;
- профессионально исследовательская культура: З. А. Исаева и др.;
- инструмент исследовательского труда: П. Т. Приходько и др.;
- ступень развития профессиональной компетенции: А. К. Маркова и др.;
- профессиональная культура: В. А. Сластенин и др.;
- проявление методологического мышления: О. С. Анисимов и др.;
- проявление культуры труда научного работника: К. М. Варшавский, Т. И. Саломонова и др.;
- способность исследователя: Е. И. Решер и др.;
- результат реализации исследовательского подхода к процессу обучения: Т. И. Шамова, Г. А. Камышникова и др.;
- средство инновационной деятельности: Л. С. Подымова, И. И. Цыркун;

- фактор освоения педагогической технологии: Г. К. Селевко и др;
- составляющая менталитета педагога: Г. С. Гершунский и др;
- фактор фундаментализации подготовки учителя к профессиональной деятельности: А. Е. Абылкасова, З. А. Исаева, М. С. Молдабекова;
- составная часть духовной культуры: М. М. Мухамбаева.

В современных психолого-педагогических исследованиях предлагаются следующие трактовки исследовательской культуры. По И. В. Носаевой, исследовательская культура - сложное динамическое образование, характеризующая способность личности к решению значимых проблем методами научного познания. Согласно Е. Д. Андреевой, исследовательская культура – это совокупность способов освоения информационной реальности, освоенных человеком на определенном этапе своего развития. И. Ф. Исаев трактует исследовательскую культуру как качество личности, характеризующееся единством знаний целостной картины мира, умений и навыков научного познания, ценностного отношения к его результатам, а также обеспечивающее ее самоопределение и творческое саморазвитие.

Исследовательская культура по Ш. Т. Таубаевой выступает средством обеспечения актуальных на каждом этапе развития образования «нужд и механизмов социального наследования» инновационно - дидактической деятельности, передача культурной традиции. Как одно системное целое она несет на себе печать, как культурной традиции, так и культуросообразного субъекта, взаимодополнительно отражает в себе аспекты опредмечивания и распрямления. Являясь более общей категорией, чем прогрессивный педагогический опыт и творчество, исследовательская культура поглощает их своим объемом и не сводится к ним. При этом исследовательская культура учителя рассматривается как необходимое качество для освоения, передачи, создания педагогических ценностей и образовательных технологий; как профессионально-значимое качество личности учителя, позволяющее понимать и воспринимать педагогические факты, явления, процессы, результаты, осмыслить законы и закономерности, теории, сформулировать гипотезу и на этой основе воссоздать собственную систему инновационно - дидактической деятельности; как способность, целенаправленно формируемая во взаимодействии с развивающейся действительностью. Исследовательская культура педагога конструируется на основе культуры научно-исследовательского труда ученого, требующего ориентации на парадигму науки и парадигму образования.

Как отмечает Макагон Е. В., исследовательская культура педагога отражает его способность и потребность вести научно-поисковую работу, владеть методологией и методикой педагогического исследования, уметь искать противоречия в существующих педагогических процессах и рассматривать с новых теоретических и методических позиций, в совершенстве ориентироваться в обширном мире научной литературы, анализируя, обобщая и классифицируя собранный материал [5].

Согласно Н. В. Петровой исследовательская культуры личности - это интегративное, динамичное качество личности, характеризующиеся ценностным отношением к исследовательской деятельности, ненасыщаемой потребностью в поисковой активности, совокупностью методологических, мировоззренческих, общепредметных, рефлексивных знаний и исследовательских умений, высоким потенциалом исследовательских способностей [6].

Опираясь на различные психолого-педагогические формулировки обсуждаемой дефиниции, мы предлагаем следующее определение понятия исследовательской культуры магистранта – совокупность методологических, мировоззренческих, общепредметных, рефлексивных знаний и исследовательских умений, высокий потенциал исследовательских способностей, новое качество личности современного педагога, характеризующее его как профессионала, умеющего ориентироваться в современном полипедагогическом образовании, имеющего исследовательское отношение к объекту образования.

1. Краевский В.В. Методология педагогического исследования: Пособие для педагога-исследователя. Самара: Изд-во СамГПИ, 1994. С.63.

2. Государственный общеобразовательный стандарт образования Республики Казахстан 7. 09. 102-2009 Издание официальное, Министерство образования и науки Республики Казахстан.Астана.

3. Петрова Н. В. К определению архитектоники исследовательской культуры личности http://www.vestnik.adygnet.ru/files/2008.3/723/petrova_2008_3.pdf

4. Таубаева Ш. Т., Научные основы формирования исследовательской культуры учителя общеобразовательной школы, Алматы, 2001.

5. Макагон Е. В. Развитие инновационной культуры педагога в условиях последилового образования/ Макагон Е. В. – Севастополь: Робэст. -178

6. Петрова Н.В. Психолого-педагогическая сущность исследовательской культуры личности www.vestnik.adygnet.ru/files/2007.4/609/petrova2007_4.pdf

УДК 378:005:001.891.3

СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Жунусбекова Азиза – докторант кафедры «Психолого-педагогических специальностей», Казахский национальный педагогический университет имени Абая

«Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін басқарушылық іс-әрекетке кәсіптік даярлаудың мазмұны» мақаласы қазіргі қоғамның өзекті тақараттарының біріне арналған, өйткені қазіргі заманғы серпінді дамып келе жатқан әлем педагог кадрларды даярлауға сапалы жаңа талаптар қояды. Маманнан кәсібилік және құзыреттілік, ұтқырлық, кәсіби, үздіксіз өзін-өзі жетілдіру қабілетінің жоғары деңгейі талап етіледі. Қазақстан педагогикалық білім беруді реформалаудың мақсаты - оның тиімді және серпінді жұмыс істеуі үшін механизмін құру. Осы жаңғырту нәтижесі, қоғамның мұғалімдердерге қойылған талаптарға сәйкес даярлау, қайта даярлау және мұғалімдердің кәсіби дамудың, соның ішінде басқару қызметі үшін дайындаудың жаңартылған жүйесі болып табылады.

Бұл мақалада, автор болашақ бастауыш мектеп мұғалімдерінің басқарушылық іс-әрекетке дайындаудың мазмұнын қарастырады.

Кілт сөздер: кәсіби даярлау, болашақ бастауыш сынып мұғалімдері, басқарушылық іс-әрекет, білім беру менеджерлері.

Статья «Содержание профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов к управленческой деятельности» посвящена одной из актуальных тем современного общества, т.к. современный динамично развивающийся мир предъявляет качественно новые требования к подготовке педагогических кадров. От специалиста требуется высокий профессионализм и компетентность, мобильность, способность к профессиональной адаптации, постоянному самосовершенствованию. Цель реформирования казахстанского педагогического образования – создать механизм его эффективного и динамичного функционирования. Результатом такой модернизации должна стать обновленная система подготовки, переподготовки и повышения квалификации педагогов, в том числе подготовки к управленческой деятельности, отвечающая требованиям, предъявляемым обществом к педагогическим кадрам.

В данной работе автор рассматривает содержание профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов к управленческой деятельности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, будущие учителя начальных классов, управленческая деятельность, менеджер образования.

The article «Content of vocational preparation of future elementary school teachers to administrative activity» is devoted to one of the topical issues of modern society, as modern dynamic world presents a qualitatively new requirements to teacher. From a specialist requires high level of professionalism and competence, mobility, ability to adapt professional, continuous self-improvement. The result of this modernization should be updated system of preparation, retraining and professional development of teachers, including preparation for management activities, meet the requirements of society to teachers.

In this paper, the author examines the content of the preparation of future elementary school teachers to administrative activity.

Keywords: vocational preparation, elementary school teachers, administrative activity, manager of education.

Современная педагогическая наука и практика стремятся осмыслить целостный педагогический процесс с позиций науки управления, придать ему строгий научно обоснованный характер.

Под **управлением** понимаются деятельность, направленная на выработку решений, организацию, контроль, регулирование объекта управления в соответствии с заданной целью, анализ и подведение итогов на основе достоверной информации; функция организованных систем различной природы, обеспечивающая сохранение их определенной структуры, поддержание режима деятельности, реализации их программы и целей [1].

Объектами управления могут быть биологические, технические, социальные системы. Одной из разновидностей социальных систем является система образования, функционирующая в масштабе страны, области, города или района.

Основная цель управления – эффективное и планомерное использование сил, средств, времени, людских ресурсов для достижения оптимального результата, а также совершенствование процесса принятия решений теми, кого они непосредственно затрагивают.

Сущность управления образованием заключается в поддержании целенаправленности и организованности учебно-воспитательных процессов в системе образования.

Подчиняясь общим закономерностям социального управления, управление образованием имеет специфические особенности, заключающиеся в способах постановки и достижения социально значимых целей в конкретных условиях.

Управление внутри образовательного заведения представляет собой целенаправленное, сознательное взаимодействие участников педагогического процесса как изучения объективных закономерностей этого процесса для достижения оптимального результата.

Его объектом являются учебно-воспитательные процессы и обеспечивающие их программно-методические, кадровые, материально-технические, нормативно-правовые, социальные условия.

Субъектами управления системой образования в данном случае выступают Министерство образования и науки Республики Казахстан, управления образования области или города, а также районные отделы образования, внутришкольное управление.

Общеобразовательная школа как сложная динамическая социальная система выступает объектом внутришкольного управления. Внутришкольное управление представляет собой целенаправленное, сознательное взаимодействие участников целостного педагогического процесса на основе познания его объективных закономерностей с целью достижения оптимального результата. Одна из отличительных особенностей современной системы образования – переход от государственного к государственно-общественному управлению образованием. Основная идея государственно-общественного управления образованием состоит в том, чтобы объединить усилия государства и общества в решении проблем образования, предоставить учителям, учащимся, родителям больше прав и свобод в выборе содержания, форм и методов организации учебного процесса, в выборе различных типов образовательных учреждений. Ориентация внутришкольного управления предполагает прежде всего развитие самостоятельности и инициативы руководителей, учителей, учащихся и родителей.

Управленческая деятельность – это профессиональная деятельность.

Профессиональная деятельность – это нормативно одобренный способ деятельности, которая реализуется через формирующую активность субъекта, которая проявляется в определенной социальной практике. Такое определение деятельности позволяет вычленение трех основных элементов деятельности и понимание их структурной связи. Такими элементами являются: субъект, наделенный активностью и направляющий ее на объекты или на других субъектов; объект на который направлена активность субъекта; сама активность, выражающаяся в том или ином способе овладения объектом субъектом или в установлении объектом коммуникативного взаимодействия с другими.

Все три элемента деятельности – субъект, объект, активность субъекта выступают реально во множестве различных форм.

В психологии существует понятие внутренней сторона профессиональной деятельности, формируемая на основе индивидуальных качеств субъекта путем их реорганизации, переструктурирования исходя из мотивов деятельности, целей и условий.

Структурный аспект деятельности включает в себя цель, средства, результат и сам процесс деятельности и связан с разными видами передающейся активности.

Источником, порождающим передающуюся активность, являются потребности, интересы, цели, оценки. Эти предпосылки активности расположены как бы в двух «этажах»: в качестве первого «этажа» выступают: потребности (естественные, искусственные, культурные), интересы (общечеловеческие, исторические, профессиональные, национальные) и связанные с ними цели, нормы, идеалы.

Второй «этаж» составляют различные оценки, имеющие своим основанием и критерием социально-психические явления первого «этажа».

Любая деятельность подразделяется на два этапа: проективный (это программа деятельности, носящая идеальный характер и представляющая собой разработку цели в модель, направляющую деятельность) и реализующий, объективирующий эту программу в физической материи, в данном случае языке.

Управленческая деятельность – профессиональная деятельность, направленная на выработку решений, организацию, контроль, регулирование объекта управления в соответствии с заданной целью, анализ и подведение итогов на основе достоверной информации; функция организованных систем различной природы, обеспечивающая сохранение их определенной структуры, поддержание режима деятельности, реализации их программы и целей.

Управленческая деятельность учителя начальной школы имеет свою специфику, которую мы можем определить, основываясь на анализе профессиональной подготовки.

Профессиональная подготовка – процесс формирования специалиста для одной из областей трудовой деятельности, связанный с овладением определенным родом занятий, профессией. Цель профессиональной подготовки составляет приобретение профессионального образования, являющегося результатом усвоения систематизированных знаний, умений и навыков и необходимых личностно-профессиональных качеств [2].

Цель профессиональной подготовки, ее результат свидетельствуют о том, что каждый человек, овладевающий профессией, сталкивается с тремя ее аспектами – содержательным, личностным и процессуальным (технологическим). То есть в процессе профессиональной подготовки решаются задачи, связанные с определением того, что должен знать специалист в соответствии с кругом обязанностей, как эти знания он будет применять в своей профессиональной деятельности, какими качествами личности должен владеть, чтобы знания и умения давали максимальный результат [3].

Н.Д.Хмель отмечает, что в этих трех аспектах профессиональной подготовки учителя включается общее, характерное для всех педагогов, независимо от профиля, и частное, отражающее особенности деятельности предметника. Наличие, единство и взаимосвязь трех аспектов профессиональной подготовки говорит о ее высоком уровне.

Анализируя основные исследования в области профессиональной подготовки будущих учителей, мы выделили несколько направлений научных изысканий в этой области.

Представители первого направления изучали содержание педагогических знаний, умений, необходимых для реализации профессиональной деятельности. Известные российские ученые В.А. Сластенин, А.И. Щербаков научно обосновали профессиограмму учителя, разрабатывали модель специалиста [4].

Представители второго направления (Т.В.Амельченко, С.Е.Архипова, С.С.Гамидов, Т.Ш.Домаев, Л.С.Подымова, М.Н. Сарыбеков) изучали проблемы совершенствования подготовки учителей через усиление дидактической направленности учебных предметов, педагогической практики.

Третье направление исследований охватывает проблемы комплексного учебно-методического обеспечения начальной школы. Ученые, исследовавшие эти проблемы К.Аймагамбетова, А.Х.Аренов, Л.В.Занков, Т.К. Оспанов, Н.Н. Светловская, П.М. Эрдниев.

На сегодняшний день начальная школа достаточно полно обеспечена комплексом учебно-методических материалов. Комплекс учебно-методических материалов оказывает влияние на совершенствование профессиональных знаний, умений, навыков, компетенций и занимает особое место не только в профессиональной деятельности педагога, но и в подготовке учителя начальной школы в системе высшего профессионального образования. Содержание высшего педагогического образования, которое определяет наполнение учебно-методического комплекса, на сегодня один из вопросов теории профессионального образования, привлекающий пристальное внимание ученых.

Интересна концепция Г.И. Хозяинова к определению содержания профессионально-педагогического образования на основе теории содержания образования М.Н. Скаткина и И.Я. Лернера. Согласно данной концепции содержание педагогического образования охватывает как общую, так и специальную часть, относящуюся к данной профессии. Между всеми компонентами имеются взаимосвязи, которые можно проследить и по уровням овладения указанными составляющими. Культурологическая концепция содержания образования, соответствующая установкам гуманистического мышления, как уже отмечалось, рассматривает его как педагогически адаптированный социальный опыт человечества, тождественный по своей структуре человеческой культуре.

В соответствии с данной концепцией содержание образования состоит из четырех структурных элементов: опыта познавательной деятельности (знания); опыта репродуктивной деятельности, фиксированной в форме способов ее осуществления (умения и навыки); опыта творческой деятельности (решение проблемных ситуаций); опыта осуществления эмоционально-ценностных отношений. Все перечисленные компоненты содержания образования выполняют разные функции в развитии личности. Однако И.Я. Лернер и И.К. Журавлев отмечают особый характер четвертого компонента содержания образования или опыта эмоционально-ценностного отношения к миру и подчеркивали, что именно четвертый компонент должен быть первым, так как переживание предвосхищает действие. Бесспорно, опыт творческой деятельности и опыт эмоционально-ценностного отношения к миру, как компоненты образования, главным образом и должны определять воспитывающий характер обучения будущего учителя. Способом и условием их усвоения является переживание, осмысление и принятие ценностей общественного и индивидуального педагогического сознания, ценностей педагогической деятельности, педагогической культуры.

Один из основателей теории педагогического образования Л.И. Пискунов отмечает, что ведущей задачей профессионально-педагогической подготовки учителей в педвузах следует считать формирование и развитие личности учителя-воспитателя, обладающего творческой индивидуальностью. При этом имеется в виду овладение профессиональной культурой. Автор определяет инвариантную часть собственно педагогической подготовки: фундаментальные теоретические знания (общефилософские проблемы воспитания, теории образования и обучения, организационные аспекты образования); технологические знания; базовые профессионально-педагогические умения (диагностические, проективные, конструктивные, коммуникативные, аналитические).

Характеристику основных компонентов содержания высшего педагогического образования можно схематично представить в виде таблицы (Таблица 1).

Таблица 1. - Состав и структура содержания высшего педагогического образования (СВПО)

Название компонента СВПО	Характеристика компонента СВПО
1 Базовый культурно-исторический опыт	Общемировоззренческий социально-культурный опыт, т.е. перечень основных законов, закономерностей, идей, теорий, концепций, понятий, научных фактов и др. из педагогической отрасли знания, подлежащих освоению обучающимися (культура поведения, общения, чувств, мышления).
2 Универсальные способы деятельности	Умения и навыки разного порядка и уровня, генеральные человеческие способности – трудоспособности и способности к постоянному совершенствованию
3 Знания предметного и метапредметного уровней	Знание и осознание содержания учебных дисциплин, сконцентрированных вокруг фундаментальных и специальных наук, т.е. методологическое и оценочное знание.

4	Рефлексивные переживания и отношения	Способности осмысления приобретаемого опыта культуры, придания смыслов и значений, применения усваиваемой культуры при решении жизненных ситуаций, а также способности и умения творческой деятельности.
---	--------------------------------------	--

Содержание высшего педагогического образования включает в себя инвариантную (внешне задаваемую и усваиваемую) и вариативную (создаваемую каждым обучаемым) части образования.

В компонент «базового культурно-исторического образования» входят общемировоззренческий социально-культурный опыт (культура поведения, общения, чувств, мышления). Компонент «универсальные способы деятельности» подразумевают формирование в ходе обучения и воспитания умений и навыков разного порядка и уровня, развитие генеральной человеческой способности – трудоспособности и способности к постоянному совершенствованию. «Знания предметного и метапредметного уровней» включают собственно содержание учебных дисциплин, сконцентрированное вокруг фундаментальных и специальных наук, подлежащее усвоению, методологическое и оценочное знание. Компонент «рефлексивные переживания и отношения» включают развиваемые способности осмысления приобретаемого опыта культуры, придания смыслов и значений, применения усваиваемой культуры при решении жизненных ситуаций, а также освоение процедур творческой деятельности.

Освоение вышеобозначенных компонентов содержания образования позволяет сформировать способности (потенциал) обучающихся осуществлять сложные культуросообразные виды действия. Эти способности (умения) в современной педагогической литературе часто называют компетенциями, основные сущностные характеристики которых будут рассмотрены в следующем разделе. Не случайно, что в качестве центрального понятия в разработке содержания педагогического образования, выступает понятие ключевых компетенций, личностно-ориентированное по своей природе.

Подготовка к управленческой деятельности учителя начальной школы предполагает формирование более высокого уровня профессиональных компетенций.

Учителю начальной школы кроме знаний, умений и навыков в области образования, воспитания и психологии развития младшего школьника, пригодятся знания основ менеджмента.

Это знания о таких направлениях менеджмента как стратегическое и тактическое управление, функции и принципы управления, методы, технологии управления.

Рассмотрим более детально вопрос об источниках формирования (отбора) содержания педагогического образования в области управления. Одним из основных источников содержания педагогического образования, очевидно, является непосредственно современная педагогическая наука, а также смежные с ней науки: социология образования, психология, предметные методики и т.д. В педагогике, как и в любой другой науке, можно выделить три категории знания: 1) собственно предметное знание; 2) знание о педагогических методах познания; 3) историко-научное знание. В зависимости от ведущей функции учебного предмета, наиболее полно раскрывается та или иная область знаний науки.

Следующим источником формирования содержания педагогического образования являются виды деятельности учителя в образовательной практике, которые отражены в элементах состава содержания педагогического образования:

- 1) в знаниях, умениях и навыках педагогической деятельности;
- 2) в опыте творческой деятельности;
- 3) в опыте эмоционально-ценностного отношения к видам педагогической деятельности и к миру в целом.

Основным фактором, влияющим на формирование содержания образования учителя, является его будущая профессиональная деятельность, которая отражается в так называемой модели специалиста. Влияя на состав образования, этот фактор определяет функции каждого учебного предмета, от чего непосредственно зависит логика конструирования содержания того или иного учебного предмета. При этом источниками такого содержания образования выступают жизненный, социокультурный, профессиональный и личностный опыт всех субъектов образовательного взаимодействия. Данное взаимодействие, организованное в режиме активного диалога и сотрудничества, помогает раскрыть и расширить культурные ценности и значения субъектного опыта каждого участника образовательного процесса. Как очевидно следует из предыдущего рассуждения, потребители содержания образования являются также его источниками.

1. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление. – М.: Владос, 1999.-354 с.

2. Гончаров В. В. Менеджмент. – СПб.: Троцкий мост. – 2013. – 344 с.

3. История менеджмента / под ред. Д. В. Валового. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 255 с.

4. Сластёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Общая педагогика: Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.А. Сластёнина: В 2ч. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - Ч.1. - 286с.

УДК: 378. 016: 78

БОЛАШАҚ БАКАЛАВРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

А.Ж. Бұршақбаева –

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің магистранты

Аңдатпа.Мақалада жалпы мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде танылатын, білім, тәрбие негізінде қалыптасатын музыкалық мәдениеттің мәні, мазмұны, негізгі бағыттары жоғары оқу орнында жүргізілетін пәндермен байланыстырылып ашылды. Адамның мұратқа жетуде ақыл-ой, шеберлік, ұстамдылық пен шыдамдылық, яғни рухани құндылық негіздері ерекше орын алады. Ғылыми түрде музыкалық мәдениеттің қалыптасуын негізделіп жинақталуын тарихтағы өткен белгілі кезеңдер мен сатылардан айқындай аламыз. Қазіргі ғылыми және әдеби деректемелерде «мәдениет» туралы түсінік көп өлшемді, күрделі феномен. Көптеген философиялық жұмыстарда оған талдау берілген. Музыканың ерекше құралдары, жалпы өнерге деген сүйіспеншілігі, эстетикалық өнім, ізгілік, биік адамгершілік, шынайы жарасымды мінездерге баулу болып табылады. Музыкалық мәдениеттің құрамына: музыкалық қажеттілік; музыкалық қызығушылық; музыкалық талғам; музыкалық әрекет; кәсіби біліктіліктер кіреді. Сондықтан жеке тұлғаның эстетикалық мәдениетін қалыптастыру үшін осы айтылған құрамдас компоненттердің әрқайсысының студенттің бойында болуын міндетті. Негізінен, адамның дамуына сырттай әсер ететін қозғаушы факторлар – білім беру, оқыту, тәрбиелеу, яғни педагогиканың негізгі категориялары болса, ал адам өмірінің құндылығы оның руханилығы, өзінің кім екенін саналы түрде меңгеруге ықпал ететін қозғаушы факторлар – жан мен рух екені сөзсіз. Жеке тұлғаның музыкалық мәдениетіне оның тұтастай дүниетанымын жатқызамыз. Оның ғылыми негізделіп жинақталуын өнер тарихындағы белгілі кезеңдер мен сатылардан айқындай аламыз.

Аннотация.В статье рассматривается сущность, содержание и основные направления музыкальной культуры во взаимосвязи с учебными дисциплинами высших учебных заведений как составляющая общей культуры, формирующий на основе знаний и воспитание. Основные человеческие духовные ценности достижение цели с разумом и знанием это терпение и стремление к основной цели. Формирование музыкальной культуры в научном виде обосновался и суммировался, так же можем выяснить досконально известные поры с лестниц истории. В научных и литературных реквизитах понятие "о культуре" измеримы, со сложным феноменом. Было очень много сведения на культуру в философских работах. Особенное средство музыки, это общий рост любви к искусству, эстетическая продукция, гуманизм, высокий нравственность, реальный подход характера культивирование. Составу музыкальной культуры необходимо: музыкальная необходимость; музыкальный интерес; музыкальный вкус; музыкальная попытка; и профессиональная квалификация. Поэтому к росту эстетической культуры физического лица учитывают формирование в обязательном порядке эти компоненты. Основа человеческого развитие наружный фактор который - образуют, обучают, воспитывают, то есть педагогика основная категория, ценность жизни человека это внутренний дух, а на ценность усвоение вида здравого смысла человеческой жизни влияет двигательный фактор – как душа и дух который можно понять без слов. К музыкальной культуре личности можно отнести ее мировоззрение в целом. И комплексное ее научное обоснование можно определить в конкретных стадиях и ступенях истории искусств.

Annotation.The article examines the nature, content and main areas of musical culture in relation to the academic disciplines of higher education institutions as part of the general culture, formed on the basis of knowledge and education. Basic human spiritual values with the goal of reason and knowledge is patience and commitment to the primary goal. Formation of musical culture in the scientific as settled and summed just can figure out thoroughly known pores stairs history. In the scientific literature, and details of the concept of "culture" measurable, with complex phenomena. It was a lot of information on the culture of philosophical works. Special means of music, it is the overall growth of the love of art, aesthetic products, humanism, high morals, the real nature of the cultivation approach. Composition of musical culture is necessary: the need for music; musical interest; musical taste; musical attempt; and professional qualifications. Therefore, to increase the aesthetic culture of an individual account for the formation of mandatory these components. Basis of human development that external factor - form, train, educate, that is the main category of pedagogy, the value of human life is the inner spirit and the value of mastering the form of common sense of human life affects motor factor - as the soul and spirit that can be understood without words. By the musical culture of the individual can be attributed her world as a whole. And its comprehensive scientific justification can be defined in specific stages and levels of the history of art.

Түйін сөздер:мәдениет, музыкалық мәдениет, қазақ музыкасының тарихы, орындаушылық дағды, өнер, музыкалық шығармалар

Ключевые слова:культура, музыкальная культура, история казахской музыки, исполнительские навыки, искусство, музыкальные произведения

Keywords: culture, musical culture, history of the Kazakh music, performing skills, art, pieces of music.

Қазіргі таңда қоғамдағы өзгерістер білім беру жүйесінің мазмұны мен құрылымына ғана емес, сонымен қатар білімге деген қатынасты да өзгерту қажеттігін тудырып отыр. Ол гуманитарлық ғылымдар мен өнердің жалпы тәрбие жүйесіне деген үлесінің артуынан, педагогиканың білім беру үдерісінің барлық қатысушылары жеке тұлғаға деген аса назар аударуынан, әсіресе аса маңызды болып танылатын білім беру парадигмасының қалыптасуына, яғни оның негізі болып табылатын жеке тұлғаның мәдениеті мен оның шығармашылық бастауын дамытуынан байқалады. Бүгінгі жоғары мектеп қоғамның алға қойған көкейкесті міндеттерін жүзеге асыру үшін

жасұрпақтың табиғи мүмкіндіктерін, қабілетін дамытып, ұлттық, дүниежүзілік деңгейдегі жоғары мәдениет пен қажетті білім қорын жинақтаған, дүниетанымы жоғары, әр істе белсенді шығармашылық әрекет жасайтын жеке тұлғаны тәрбиелеуі тиіс. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламаның мазмұны байтақ қазақ елінің тарихи кезеңдері, ондағы ұлы тұлғалардың дүние-тіршілігі мен шығармаларын халықаралық деңгейде танытуды, болашақ ұрпақтың дүниетанымдық көзқарастарын қалыптастыруда қолдануды қарастырады.

«Мәдениет» ұғымына берілген саналуан түсініктемеге қарамастан, оның бірқатар ортақ ұстанымдары бар: адам өзгерткен табиғат, тарихи тіркелген ерекше құндылығы бар идеялар мен бейнелер жиынтығы, әлеуметтік өмірдің мазмұндық аспектісін қамтамасыз ететін тұрақты байланыстарға негізделген адамдардың өмір сүру және өзін-өзі жетілдіру ортасын жасауы, жеке тұлғалардың бірінен екіншісіне символикалық тәртіп, вербальдық оқыту немесе имитация арқылы ауысып отыратын идеялар ағымдары (Дж.Вико, А.Гелен, Дж.Стюард, Л.Уайт). Сонымен қатар С.И. Ожеговтың сөздігінде, мәдениетті бір жағынан өндірістік, қоғамдық және адамдардың рухани жетістіктерінің жиынтығы ретінде, екінші жағынан – бір нәрсенің жоғарғы деңгейі, дамуы, дағдысы (өндірістік мәдениет, сөйлеу мәдениеті, кәсіби мәдениет т.с.с.) ретінде анықтайды. Көбіне мәдениет адамдардың жетілуі, жан-тәнінің, рухани бейімділігі мен қабілеттерінің дамуын қамтамасыз ету ретінде түсіндіріледі (Юсов Б.П.). Адам қызметінің жоғарғы, жетілген деңгейі, ұмтылуды қажет ететін өнеге деп қарастырылған мәдениет ұғымы біздің қызығушылығымызды арттыра түседі[1].

Сонымен, мәдениетті былайша тұжырымдауға болады: адамдардың өзара әрекетін сипаттайтын когнитивті мәдениет (интеллект, ойлау, сана мәдениеті), қарым-қатынас мәдениеті (қатынас мәдениеті, толеранттылық), эмоционалдық мәдениет (түйсік, эмоция, сезімдер мәдениеті) үш негізгі бағытты қамтитын адамды өзге тірі жандардан ажырататын өмірлік қызмет түрі, сонымен қатар адамның өмірге деген қатынасын сипаттайтын экологиялық, өндірістік, зерттеушілік және т.б. мәдениеті, ол біріккен түрде жеке тұлғаға қатысты, жеке тұлға мәдениеті болып табылады. Мұндай барлық құрамдасты музыкалық мәдениетте де байқай аламыз.

Музыкалық мәдениеттің қалыптасуы екі негізгі үрдіске байланысты, бірі – оқып білім алу, ал екіншісі – тәлім-тәрбие.

Жеке тұлғаның музыкалық мәдениетін қалыптастыруға оның тұтастай дүниетанымы да жатады. Тұлғаның жан-жақты үйлесімді дамуы рухани өнегелілік пен мәдениеттіліктің бірлігінен тұрады. Жас ұрпақтың бойында музыкалық мәдениеттің құрамдас бөлігі ретіндегі рухани құндылықтарды қалыптастыруда ортаның тигізер әсері зор. Әсіресе, өнер түрлері, музыка-танушылардың, әнші-күйшілердің, сал-серілердің, өрелі өнерпаздардың музыкалық табиғаты айрықша септігін тигізеді. Әрбір тұлғаның рухани болмысына, ұғым-түсінігіне орай өзінше нәр-қорек тауып, эстетикалық ләззатқа, ой сәулесіне бөленіп, адамзат пен ғаламзаттың құпиясына үңіледі, белгілі бір өзіндік ой-пікірлер түйіндейді, мәдениеті қалыптасады. Қашан да озық туған таланттың мұрасы, рухы, жарқын бейнесі келешек ұрпақтың қиялын шарықтатып, болашаққа бірге адымдайды, бірге жасайды емес пе?! «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл», - деген Абайдың пікірі, болашақ мамандарды өз халқының өнерін меңгерумен бірге, басқа халықтардың да өнерін, білімін, ғылымын, тілін меңгеруге шақырады.

Ендеше жоғары оқу орнындағы пәндерге қысқаша шолу жасап көрелік. Алғашқы курстарда гуманитарлық пәндермен қатар музыкалық-теориялық пәндер өткізілсе, жоғарғы курстарда орындаушылық пәндерге аса назар аударылады. Мұнда студенттер музыкалық мәдениеттің алғашқы қадамдарымен таныса бастайды. Мәселен, «Сольфеджио» пәні шеңберінде болашақ бакалаврдың есту, ырғақ және есте сақтау қабілеттері дамиды. 1-2 дауысты дәстүрлі оқулықтарымен қатар қазақ халық музыкасының үлгілерін (этносьольфеджио) нота мәтіні арқылы оқу, есту қабілеттерінің болуы, шағын диктант жазу дағдылары қалыптасады. «Гармония» пәні бойынша терең білім алады, классикалық гармонияға тән заңдылықтарды жетік игереді, қарапайым гармониялық айналымдарды естіп, ажырата білу, аспапта ойнай білуі тиіс, қазіргі дәуір гармониясы туралы ұғым-түсінік алады, осы білімдерін тәжірибеде қолдана білуге дағдыланады. «Мектеп әндерінің репертуары бойынша практикум» пәнінде болашақ бакалавр музыка мұғаліміне қойылатын кәсіби талаптарды жетік игеріп, мектеп әндерінің көркемдік ерекшеліктерін саралап, оқушыларға беретін тәрбие түрлерін сұрыптай білуге машықтанады, оқушыларға ән үйретіп, музыка тыңдату дағдыларын жетік игеріп, мектеп әндерінің музыкалық репертуарын еркін орындай білуге назар аударады.

Болашақ бакалаврдың музыкалық мәдениетінің дамуында орындаушылық дағдыларды игеруге бағытталған - негізгі музыкалық аспап (фортепиано, баян, домбыра, қобыз), хорды дирижерлау, вокал және қосымша аспапқа (фортепиано) арналған жаттығулар мен пьесаларды, қарапайым формада жазылған шығармаларды игеру маңызды болып танылады. Себебі, жалпы білім беретін мектепте музыка пәні бойынша сабақ беру барысында бағдарламаға енген музыка туындыларын таспадан тыңдаумен қатар, жеке өзі де музыка аспабында ойнап беруі, әндерді үйрету барысында дирижерлай алуы, оны орындауда қалыптасқан вокалдық дағдыларын пайдалана білуі тиіс.

«Қазақ музыкасының тарихы» курсы бойынша болашақ бакалавр ХІХ ғ. кәсіби әншілік өнері, халық әншілерінің өмірі мен шығармашылығын, оның өзге халықтар мәдениетінен ерекшелігін, музыкалық шығармаларды ажырата білу, ХІХ ғасырдағы аспаптық музыка: сыбызғы, қобыз және домбыра күйлері, халық күйшілерінің өмірі мен шығармашылығы, оның көрнекті зерттеушілері туралы тиянақты білімі болуы, қазақ даласындағы күйшілік мектептер мен олардың музыкалық репертуарындағы көркемдік ерекшеліктерді ажырату сияқты мәселелерді бойына сіңіруге назар аударады[2].

Музыкалық мәдениеттің қалыптасуы мен ғылыми түрде негізделіп жинақталуын тарихтағы өткен белгілі кезеңдер мен сатылардан айқындай аламыз. Адамзат құсқа қарап ұшақты ойлап тапса, музыкалық мәдениет те садаққа қарап арфа, дыбыс арқылы ұрмалы, ыспалы аспапты, қамыстан сыбызғы немесе флейта, саздан сырнай, ағаштардың үлкен кішісіне қарай ксилофон және көптеген аспаптардың шығуы оған дәлел болады. Бүкіл елдің өзіндік музыкасы мен мәдениеті бар. Болашақ маман Еуропа, Азия елдеріндегі белгілі бір кезеңдерден өткен музыка мәдениетін білумен қатар, қазақтың музыкалық мәдениетінің ерекшеліктерін, оның дамуына еңбегі сіңген ғалым-ізденушілерін, өнерпаздарын терең білгені абзал.

Қазақ мақтанар болса, ол – төл мәдениеті - өнер байлығымен мақтана алады. Өнер арқылы жеке тұлғаның рухани әлеміне мақсатты түрде әсер ету үшін, алдымен оның өнер шығармасына деген қызығушылығын оятып, оны көре, әсерлі тыңдай қабылдай білуге, көркемдікті, әдемілікті сезіне білуге, яғни музыкалық мәдениетін қалыптастырып, дамыту қажет. Бұл қасиеттер жеке тұлғаның бойында өнер туындыларымен жүйелі қатынаста болып, ол туралы білім алған кезде көрінеді, қалыптасады және дамиды. Мәселен, ұлттық өнеріміз бен мәдениетімізді келешек ұрпаққа баяндауда А.Жұбановтың «Замана бұлбұлдары» мен «Ғасырлар пернесі» атты музыкалық мәдениетіміз бен аспаптарымыздың тарихы анық-қанығымен бейнеленген еңбегінің орны ерекше. Онда негізінен көне музыкалық мұраларды жинақтау және жүйелеу, әсіресе Құрманғазы мен оның ізбасарларының шын мәніндегі ұлы туындыларын қалпына келтіру, Біржан, Абай, Ақан, Жаяу Мұса, Ыбырай, Мұхит, орындаушы композиторлар Дәулеткерей, Абыл, Тәттімбет, Қазанғап және тағы да басқаларының шығармашылығының деректерімен берілген[3].

Күйіміз ойналып, әніміз шырқай түскен кезең XIX ғасырдағы кәсіби музыканттардың шығармашылық қызметі орындаушылық және композиторлық саламен ғана шектеліп қойған жоқ, олар көркемдік баяндаудың барлық түрін, атап айтқанда поэтикалық импровизация, шешендік өнер, вокалдық, музыкалық аспапта ойнау, театр өнерінің элементтерін қамтыды, оған Батыс Еуропаның орта ғасырлық музыканттары ықпал етті. Заман ағымымен келген қазақ музыкалық мәдениеті жаңа әуендік және басқа да жанрларымен толығып, байи түсті, опера, симфония, балет, аспаптық концерт, кантата, ораториялық, ансамбльдік, оркестрлік, хорлық орындау түрлері кең тарады.

Шығармашылықтың жазба түрінде қалыптасқан жаңа кәсіби композиторлық мектебі негізінде [Е.Брусиловскийдің](#) «Қыз Жібек», [А.Жұбанов](#), [Л.Хамидидің](#) «Абай», [М.Төлебаевтың](#) «Біржан-Сара» опералары дүниеге келді. Олардың драматургиялық және музыкалық негізі – қазақ фольклоры мен ауызша кәсіби музыканың шексіз мүмкіндігін айқындады. Еуропалық аспапты музыканың күрделі жанры - симфониялық музыка өнері аясында [Ғ.Жұбанованың](#), [Қ.Қожамжаровтың симфонияларын](#) атап өтуге болады. Симфониялық күй-жаңа жанрлық синтезі де осылай пайда болды. Ұлтымызда жаңадан «Отырар сазы» [фольклорлық-этнографиялық оркестр](#), сонымен қоса артынша күйлердің оркестрлік орындалуында батырлардың бейнелері, бәйге аттарының шабысы, кең даланың бауыры жазылған бейнесі, халықтық мейрамдар кезіндегі шерулер - барлығы бір арнаға тоғысады. Бұл ұжымның танылуына осы ансамбльдің жетекшісі және дирижері, композитор және домбырашысы [Н.Тілендиевтің](#) көп еңбегі сіңді. Қазақстанның қазіргі даму барысында музыка мәдениетінің көп тармақты құрылымы қалыптасты. Республикада Еуропалық жанрдағы орындаушылық және композиторлық шығармашылықпен қоса, әуенді шығарудың жаңа дәстүрлі, әлемдік көпшілік музыка (рок, эстрада, джаз) негіз салды. Республикамыз әртүрлі көркемдік кәсіби орындаушы ұжымдармен байи түсті, атап айтқанда Мемлекеттік симфониялық оркестр, Құрманғазы атындағы Қазақтың ұлттық халық аспаптар оркестрі, хор капелласы, халық би ансамблі, Мемлекеттік квартет, эстрадалық ансамбльдер, үрмелі және джаздық оркестрлер және т.б.

Музыкалық мәдениеттің қалыптасуына қатысты осындай мағлұматтарды болашақ бакалаврлар жоғары оқу орнындағы оқу пәндері бойынша алып жатыр. Мұнда олар арнаулы білім, дағдыларды меңгереді, кәсіби құнды бағыт алады, олардың нақты дүниетанымы қалыптасады. Дәл осы ортада болашақ музыка мұғалімі белгілі бір мәдениетке араласа отырып, оны таратушысы да болып танылады.

Жалпы мәдениеттің құрамдас бөлігі - музыкалық мәдениет жеке тұлғаның білімділік, тәрбиелік көрсеткіші болып танылады. Өнегелі оқиғалар, үлгілі бейнелер, олардың шығармашылығы негізінде болашақ ұрпақтың музыкалық мәдениетін қалыптастыру, дамыту, биіктікке үндеудің маңызы ерекше, орны бөлек құбылыс. Өмір танудың ерекше құралдары музыкаға, жалпы өнерге сүйіспеншілігін оятып, одан эстетикалық ләззат ала білуге, ізгілік, биік адамгершілік, шынайы жарасымды мінездерге баулу болып табылады. Тек оқулықтар көлемінде білім беріп қоймай, олардың теориялық білімін, күнделікті өмірмен, практикамен ұштастыра берілсе ғана олардың бойында жаңалыққа құштарлық сезімі, білімін тереңдете түсуге септігін тигізеді, ойын ұштап, талабын ұтымды ойластырып, жандүниесін терең сезінуге бағыттап, әсерлендіріп, ой-көзқарастарын еркін білдіруге лайықтап, дүниетанымын, мәдениетін қалыптастырады. Жалпы музыкалық мәдениет болашақ маманның дүниетанымына, сеніміне, адамгершілік моральдық, сезімталдық қасиеттерінің қалыптасуына да әсерін тигізеді.

Олай болса, болашақ бакалаврдың музыкалық мәдениетінің қалыптасуы жоғары оқу орнында алып жатқан жалпы білім, білік, іскерліктеріне де тікелей байланысты деп айтуға болады.

1. *Ғабитов Т.Х., Өмірбеков М.Ш. және т.б. Мәдениеттану негіздері: Оқулық - Алматы: "Зият", 2003.-240 б.*
2. *Қоңыратбай Т.Ә. Қазақ музыкасының тарихы. - Алматы, 2013.*
3. *Жұбанов А. Замана бұлбұлдары. – Алматы, 1975. – 464.*

УДК 378:376.112.4

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Б.С. Байменова – кандидат педагогических наук., и.о. доцента ЕНУ им. Л.Н.Гумилева,

С.С. Жубакова – кандидат педагогических наук., и.о. доцента ЕНУ им. Л.Н.Гумилева

Аннотация

В настоящее время во всем мире наблюдается активное обращение к инклюзивному образованию, благодаря которому все дети с ограниченными возможностями здоровья могут получать качественное образование в общеобразовательной школе и тем самым иметь равные возможности для активной реализации своих способностей. В связи с чем, одной из самых важных проблем высшей школы становится подготовка профессиональных кадров для работы с детьми разных возможностей. Нами рассматривался международный опыт подготовки будущих специалистов в условиях инклюзивного образования. Целью исследования явилось проведение сравнительного анализа по реализации инклюзивного образования в мире и Казахстане и особенностях подготовки профессиональных кадров для работы в инклюзивной школе. Проведенный анализ показал, что во многих зарубежных странах, таких как Финляндия, Норвегия, Канада и др. инклюзивное образование широко распространено, а количество инклюзивных школ почти составляет 90% от общего числа средних учебных заведений. Для нашей республики подобный опыт новый только 0,36% школ являются инклюзивными, но к 2020 году планируется довести их число до 70% от общего числа общеобразовательных школ. Что касается подготовки профессиональных кадров, то во многих странах мира их подготовка осуществляется в педагогических вузах или на педагогических факультетах университетов. Будущие учителя изучают несколько предметов, затрагивающих вопросы обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями здоровья, и учатся составлять индивидуальные карты развития для всех учеников, а также учатся разрабатывать коллективные конспекты уроков вместе с другими специалистами, такими как: специальный педагог, педагог-психолог, социальный педагог. В нашей стране, к сожалению, отсутствует целенаправленная система подготовки будущих учителей к работе в инклюзивной школе, имеется пока только система переподготовки кадров и повышения квалификации. В некоторых вузах республики ведется подготовка дефектологов, социальных педагогов и педагогов-психологов. Таким образом, для нас огромное значение имеет изучение опыта зарубежных стран по подготовке будущих специалистов к работе в инклюзивной школе. Материалы данной статьи будут весьма полезны для работников образования в плане разработки целенаправленной системы подготовки профессиональных кадров в условиях инклюзивного образования.

Түйіндемe

Қазіргі таңда барлық әлемде инклюзивті білім беру процесін белсенді түрде жаңғыртуға баса назар аударылуда, соның нәтижесінде мүмкіндігі шектеулі балалар жалпы орта білім беру ұйымында сапалы білім алу мүмкіндігіне және бұл қоғамдағы толыққанды өмірге бейімделуіне ие болады. Осыған байланысты жоғары мектептің ең басты проблемасы инклюзивті білім беру жағдайында педагогикалық мамандарды кәсіби даярлау мазмұнын жаңарту мен жетілдіру болып табылады. Біз инклюзивті білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби даярлаудың шетелдегі халықаралық тәжірибесін зерделеуге мүмкіндік алдық. Зерттеу мақсаты инклюзивті білім беруді жүзеге асыруда отандық және алыс шетелдің тәжірибелеріне салыстырмалы анализ жасауға бағытталады. Инклюзивті білім беру мәселесі бойынша әлемде жүргізілген ғылыми зерттеулерге талдаулар жасау осы мәселенің Финляндия, Норвегия, Канада т.б. елдерде дамығандығын көрсетеді, соның ішінде инклюзивті мектептердің жалпы саны оқу орындарының ішінде орта есеппен алғанда 90% құрайды. Біздің елімізде бұл тәжірибе жаңа, тек 0,36% инклюзивті мектеп болып табылады, бірақ 2020 жылға дейін жалпы орта білім беру ұйымдарының 70% жеткізу жоспарлануда. Инклюзивті білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби даярлау мәселесі шетелдің көптеген елдерінде педагогикалық университеттерде және педагогикалық факультеттерде жүзеге асады. Денсаулығына байланысты мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды оқытуға байланысты болашақ мұғалімдер бірнеше пәндерден дәріс алады, барлық оқушылардың даму мүмкіндігін анықтауға байланысты жеке карталар құрастырады, сонымен қатар басқа мамандармен (әлеуметтік педагог, педагог-психолог, арнайы педагог) бірлесе отырып ұжымдық сабақ конспектісін жасайды. Біздің елімізде өкінішке орай, инклюзивті білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби даярлаудың тұтас мақсатты бағытталған жүйесі жасалмаған, тек мамандарды қайта даярлау және біліктіліктерін жетілдіру мәселесі ғана өз шешімін тапқан. Республикамыздың кейбір жоғары оқу орындарында дефектологды, әлеуметтік педагогтарды және педагог-психологтарды даярлау қолға алынған. Сондықтан да инклюзивті білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби даярлау мәселесін шетелдің тәжірибесіне сүйене отырып зерделеу біз үшін маңызды болып табылады. Аталған мақаланың материалдары келешекте инклюзивті білім беру жағдайында болашақ мамандарды кәсіби даярлаудың мақсатты бағытталған тұтас жүйесін жасау барысында білім беру мамандарына қажетті бірегей еңбек болып табылады.

Abstract

Currently, worldwide there is an active call to inclusive education, through which all children with disabilities can receive a quality education in a secondary school and thus have equal opportunities for active implementation of their abilities. In this connection, one of the most important problems of high school becomes the training of professionals to work with children of different possibilities. We have considered the international experience of training future experts in the conditions of inclusive education. The aim of the study was to conduct a comparative analysis on the implementation of inclusive education in the world and Kazakhstan and features of professional training for work in an inclusive school. The analysis showed that in many foreign countries, such as Finland, Norway, Canada and others.

Inclusive education is widespread, and the number of inclusive schools is nearly 90% of the total number of secondary schools. For our republic similar experience new only 0.36% of the schools are inclusive, but by 2020 it is planned to increase this number to 70% of the total number of secondary schools. With regard to professional training, in many countries of their training is carried out in the teacher training colleges or pedagogical faculties of universities. Future teachers learn a few items dealing with matters of training and education of children with disabilities, and learning to make individual card development for all students, as well as learn to develop collective summaries of lessons together with other professionals, such as: special education teacher, educational psychologist, social teacher. In our country, unfortunately, there is no deliberate system of training future teachers to work in an inclusive school system has so far only retraining and qualification. In some institutions of the republic is being prepared speech therapists, social workers and educational psychologists. Thus, for us, is of great importance to study the experience of foreign countries to train future professionals to work in an inclusive school. The contents of this article will be very useful for educators in terms of developing a targeted system of professional training in the conditions of inclusive education.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями здоровья, образование, инклюзивное образование, инклюзивная школа, подготовка профессиональных кадров

Түйін сөздер: Денсаулығына байланысты мүмкіндігі шектеулі балалар, білім беру, инклюзивті білім беру, инклюзивті мектеп, мамандарды кәсіби даярлау

Keywords: children with disabilities, education, inclusive education, inclusive school, training of professionals

Модернизация системы образования РК имеет гуманистическую направленность, особое место в которой занимает образование детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательных учреждениях. В последние годы сохраняется тенденция к ухудшению состояния здоровья детей всех возрастных групп. Увеличилась частота тяжелых форм патологии, что, в определенной мере, способствовало росту числа детей-инвалидов.

Во «Всемирном докладе об инвалидности» сделан подробный анализ инвалидности и отношении к людям с ограниченными возможностями здоровья за последние 40 лет. [1] В докладе были выделены важные проблемы всех сфер социальной жизни для удовлетворения потребностей инвалидов такие как: дискриминация, недостаточная поддержка служб в области здравоохранения и реабилитации, недоступность транспорта, зданий и информационных и коммуникационных технологий. Поэтому инвалиды и люди с особыми образовательными потребностями имеют более низкие показатели здоровья, образования, участия в социальной жизни и более высокие показатели нищеты. В докладе также предлагаются механизмы устранения вышеперечисленных барьеров для полноценной социализации инвалидов и успешной интеграции их в социум.

На сегодняшний день в мире насчитывается около 190 миллионов инвалидов. По статистическим данным на 2012 год в нашей республике насчитывается 138 513 детей с ограниченными возможностями в возрасте до 18 лет, что составляет 2,8 % от общего числа детского населения. В том числе, детей школьного возраста — 93 740 детей, дошкольного возраста — 44 773. Кроме того, интегрировано в общеобразовательную среду более 9 тыс. детей, в 1286 школах организовано инклюзивное образование для 15 721 детей. 1 429 детей инклюзивно совместно со здоровыми детьми посещают 98 детских сада.

Приоритетным направлением в обучения детей с ограниченными возможностями здоровья является внедрение инклюзивного образования, которое определяется как часть общего образования, подразумевающая доступность образования для всех, в плане приспособления к различным потребностям всех детей, что обеспечивает права детей с ограниченными возможностями здоровья к качественному образованию. В комплексе проблем, связанных с профессиональным образованием, в качестве ключевой выделяется проблема подготовки будущих специалистов к социально-педагогической работе с учащимися в условиях инклюзивного образования.

Анализ предшествующих научных исследований, проведенных в мире, посвященных проблеме подготовки будущих учителей к социально-педагогической работе в условиях инклюзивного образования свидетельствует о слабом научном осмыслении данного вопроса. Несмотря на интерес педагогов, психологов, социологов к вопросам интеграции в социальную среду лиц с различными нарушениями развития, исследования проблемы подготовки специалистов к социально-педагогической работе в условиях инклюзивного образования малочисленны, имеются противоречия во взглядах на качественную оценку интеграционного процесса и фрагментарность его практического осуществления в современных условиях.

Шумиловская Ю.В. отмечает: «Изучение зарубежного опыта инклюзивного образования лиц с ограниченными возможностями здоровья показал, что все страны находятся на различных этапах внедрения инклюзивного образования. Это, прежде всего, зависит как от уровня развития стран, так и сложности и многофакторности процессов инклюзии, которые нельзя внедрить мгновенно». [2] Например, в Финляндии, Норвегии, Италии и Канаде уже на протяжении нескольких десятилетий почти все школы являются инклюзивными. На сегодняшний день в Норвегии 95% инвалидов и детей с ОВЗ занимаются в обычных школах, в Германии же - всего лишь 22%.

Вопросами инклюзивного образования за рубежом занимались Salisbury C.L., Palombaro M.M., Hollowood W.M., Shea T.M., Bauer A.M., Trow, M. Лошакова И.И., Ярская-Смирнова Е.Р., М.М. Семаго, Н.Я. Семаго, В. О. Косс и др. Они разрабатывали систему принципов реализации идей инклюзивного обучения и подготовки профессиональных кадров, а также путей развития практики инклюзивного обучения детей с инвалидностью.

В Казахстане инклюзивное образование стало внедряться только с 2011 года, поэтому фундаментальные исследования по данной проблеме отсутствуют. Имеются отдельные работы, рассматривающие некоторые аспекты инклюзивного образования: Мовкебаева З.А., Сулейменова Р.А., Ерсарина А.М. и др. В этих работах раскрываются условия реализации, организация, возможности, методологические подходы развития инклюзивного образования.

Мировая тенденция развития образования показывает, что в настоящее время проблема подготовки будущего специалиста к работе в инклюзивной школе весьма актуальна. Рассмотрим некоторые аспекты подготовки профессиональных кадров в зарубежной практике.

Одной из развитых стран в области инклюзивного образования является Финляндия. Вузовская подготовка учителей в Финляндии предполагает включение знаний и навыков по работе с детьми с ограниченными возможностями, включая составление индивидуальной программы обучения, навыки командной работы, овладение различными технологиями дифференцированного и индивидуального подхода к учащимся. Также в Финляндии ведется подготовка таких специалистов для общеобразовательной школы, как: специальный педагог, социальный работник, помощник учителя. На каждые 7 учителей - предметников школы приходится 1 специальный педагог, который проводит занятия с отстающими детьми.

В Финляндии профессия учителя является одной из самых уважаемых и популярных профессий. В процессе реформирования системы образования Финляндии в 70-80 – х годах прошлого века большое внимание было уделено изменению подготовки педагогов для всех ступеней образования и статуса профессии педагога, поскольку «качество системы образования не может быть выше качества работающих в ней учителей». Важными компетенциями в подготовке учителей являются: уметь отвечать на вызовы образованию, готовить учащихся, учиться всю жизнь, знать свой предмет, иметь высокий уровень морали и этики и т.п.

Главная цель учебы в университете – научить студентов самостоятельно проводить исследования, чтобы они постоянно искали новые методы преподавания. Кроме исследовательской деятельности на педагогическом факультете большое внимание уделяется формированию у будущих педагогов умения наблюдать, анализировать и понимать индивидуальные нужды учащихся. Ключевой момент подготовки современного учителя в Финляндии – готовность к реализации инклюзивной практики. Учителя должны уметь определять нужды каждого ребенка, работать с родителями, со специальными педагогами, чтобы практиковать умения обучать и воспитывать школьников с различными трудностями в обучении и проблемами в развитии. [3]

Подготовка педагогов в Норвегии осуществляется поэтапно с учетом принципов интеграции и дифференциации процесса обучения. Процесс подготовки педагогов также должен поддерживать межпредметные связи, быть практически ориентированным и строиться с учетом принципов дидактики и требований к профессиональной компетенции (Olsen, 2013.)

Также в Норвегии действует концепция адаптивного обучения подготовки будущих специалистов, что требует от педагогов умения адаптировать процесс преподавания к различным потребностям учеников. Кроме того, для мотивации и раскрытия потенциала учащихся очень важно применять различные методики и ставить понятные для детей учебные задачи (Министерство образования и науки Норвегии, 2010–2011). Существует мнение, что к различным учащимся должны применяться различные подходы. В ходе посещения учреждений также сделано наблюдение о том, что из-за того, что дети с особыми потребностями учатся в обычных классах, со временем их одноклассники начинают воспринимать их такими, какие они есть.

Обязанностью преподавателей является адаптация методик обучения к потребностям учеников с различным потенциалом и независимо от социокультурной принадлежности. [4, 28]

В США в подготовке будущего учителя инклюзивной школы уделяется большое внимание формированию таких важных профессиональных качеств, как высокий уровень профессиональной социальной адаптированности, лабильности, эмпатийности, рефлексивности, а также выраженными перцептивными, коммуникативными и организаторскими способностями.

В Германии инклюзивное образование стало практиковать позже, чем в других западных странах. Довольно большие изменения наблюдаются в области подготовки преподавателей. Сначала формируется отношение к инклюзии на ценностном уровне, затем обсуждаются конкретные принципы организации учебного процесса. В Германии существуют три модели подготовки учителей.

В некоторых землях остается старая модель, при которой курсы обучения специальных педагогов и предметников традиционно независимы друг от друга.

Есть два университета, где сначала дается основная подготовка, в процессе которой изучаются вопросы, связанные как с общей, так и с коррекционной педагогикой и психологией, а уже потом начинается специализация по предметам. Выпускник такого вуза должен уметь, например, преподавать физику особым детям и при этом учить весь класс. Он получает два диплома - учителя общеобразовательной школы и специального педагога. Но это касается только работы с учениками, имеющими легкие нарушения.

Имеется смешанная модель подготовки, которая осуществляется во всех прочих педагогических университетах. Там для студентов (независимо от дисциплины, которую в дальнейшем они собираются преподавать) вводится специальный обязательный предмет, подразумевающий подготовку в русле инклюзивного подхода. Это происходит за счет небольшого уменьшения часов остальных изучаемых курсов. [5]

Таким образом, проведенный анализ зарубежного опыта подготовки будущих специалистов к работе в условиях инклюзивного образования показал, что сегодня во всех странах уделяется огромное внимание интеграции детей с ограниченными возможностями здоровья в систему общего образования и подготовке профессиональных кадров.

1. Всемирный доклад об инвалидности// Всемирная организация здравоохранения от 9 июня 2011 года в Нью-Йорке http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2011/disabilities_20110609/ru/
2. Шуმიловская Ю.В. Подготовка будущего учителя к работе с учащимися в условиях инклюзивного образования. – Автореф....к.п.н. - Шуя, 2011, 25с.
3. Елисеева И.Г. Инклюзивное образование в Финляндии// Открытая школа. - №7. – 2014. –С.12-17.
4. Кесляхти Э., Вяюрюнен С. Претворяя в жизнь идеи инклюзивного образования: опыт соседних стран. - Издательский Центр Лапландского Университета Рованиemi 2013, 133 с.
5. Е.Валевская Школьное образование в Германии. - 2011 <http://www.goagetaway.com/page/shkolnoe-obrazovanie-v-germanii>

УДК 378.016:796

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

А.И. Исаев - аға оқытушы

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан Республикасы, gani.isaev@mail.ru,

Ә.К. Әбділлаев - ХҚТУ профессоры

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан Республикасы

Аннотация: Бұл мақалада жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесінің әдістемелік негіздері қарастырылды. Сонымен қатар, дене тәрбиесі бойынша жүйелі шұғылдану барысында дене жұмыс қабілеттілігінің артуы орталық жүйке жүйесі функционалдық жағдайының жақсаруымен зерттелінді. Дене жаттығуларымен шұғылдану нәтижесіндегі ең жоғары тиімділікке қол жеткізу дене тәрбиесі сабағы мазмұны жеткілікті дәрежеде әртүрлі бейнедегі жүйелікпен жақсы құрастырылып дайындалғанда ғана жүзеге асады деп көрсетілді. Дене тәрбиесінің әртүрлі бейнедегі жақсы жоспарланған жаттығуларын жүйелі пайдалану ақыл-ой жұмыс қабілеттілігінің үйлесімді үндестікте көрсетуі үшін объективті жағдай туғызады деген тұжырымдар жасалды.

Тірек сөздер: Дене тәрбиесі, жүрек соғу жиілігі, орталық жүйке жүйесі, дене жаттығулары, сабақтың моторлы тығыздылығы, ақыл-ой еңбегінің қабілеті.

Аннотация: В этой статье рассматриваются методические основы физического воспитания в высших учебных заведениях.

Обучение в высшем учебном заведении сопряжено с большим объемом учебной работы и высокой умственной напряженностью интенсивность учебного процесса в вузах в связи с увеличением потока научной информации и необходимости ее усвоения студентами в сжатые сроки. Повышение физической работоспособности при систематических занятиях по физическому воспитанию сопровождается улучшением функционального состояния центральной нервной системы, что благоприятно отражается на умственной работоспособности студентов.

Ключевые слова: Физическое воспитание, физическая работоспособность, частота сердечных сокращений, центральная нервная система, физическое упражнение, моторный плотность урока, работоспособность умственного труда.

Annotation: The methodical bases of physical training in higher educational institutions are considered in this article.

Training in a higher educational institution is interfaced to the big volume of study and high intellectual intensity of educational process in higher education institutions in connection with increase in a flow of scientific information and need of its assimilation by students in short time. Increase of physical working capacity at systematic classes in physical training is followed by improvement of a functional condition of the central nervous system that is favorably reflected in intellectual efficiency of students.

Keywords: Physical training, physical working capacity, heart rate, central nervous system, physical exercise, motor lesson density, working capacity intellectual labor

Қазіргі жоғары оқу орындарында білім беру үдерісі оқу, жұмыстарының үлкен көлемімен және жоғары ақыл, ой еңбегінің жұмсалыуымен жүзеге асырылады. Сонымен бірге ЖОО, оның ішінде әсіресе техникалық оқу орындарындағы оқу үдерісінің қарқындылығы, ғылыми ақпараттар ағынының артуымен және оларды студенттердің қысқа уақыт аралығында меңгеру қажеттілігіне байланысты оқу үдерісі қарқындылығының арту тенденциясы жүреді.

Студенттердің жоғары оқу орнында оқыған барлық кезеңі барысындағы жоғары ақыл-ой белсенділігін сақтауы, ой еңбегі қабілеттілігінің динамикасы оқу апталығы мен күн режиміндегі дене жүктемесінің көлеміне байланысты болады. Сондықтан дене және ақыл-ой жұмыс қабілеттілігі арасында тығыз байланыстылық байқалады. Дене

тәрбиесі бойынша жүйелі шұғылдану барысында дене жұмыс қабілеттілігінің артуы орталық жүйке жүйесі функционалдық жағдайының жақсаруымен үйлестіріледі, яғни студенттердің ақыл-ой еңбегі қабілетінің, артуына қолайлы жағдай туғызады. Дене жұмыс қабілеттілігі мен ой еңбегі саласының мүмкіндіктерін жақсарту үшін жоғары оқу орындарында оқыған барлық кезеңдерінде аптасына 6-8 сағат көлемінде барынша тиімді қозғалыс режимін арттыру мақсатқа лайықты болады (Замерсков Б.К. 1972).

Қозғалыс жүктемесінің ақыл-ой қызметімен үйлесімділігі келесі әдістемелік нұсқаулар ескерілсе тиімді жүзеге асырылады [1].

1. Дене жаттығуларымен шұғылдану сабағының (міндетті және өз беттерімен) әр оқу семестрінің бірінші жартысында 70-75% жылдамдық қабілеттерін, жылдамдық-күш және жылдамдық-төзімділік сапаларын дамытуға бағытталып жоспарлануы тиіс. Студенттердің жүрек соғу жиілігі (ЖСЖ) бойынша жүктеме қарқындылығы минутына 160-170 ретке дейін болуы тиіс. Әрбір семестрдің екінші жартысында пайданылатын дене тәрбиесі құрамдарының шамамен 70-75% күшті, жалпы және күш төзімділігін тәрбиелеу үшін пайдалану қажет. Сондықтан бұл кезеңде жүктеме қарқындылығы біршама төмендейді (ЖСЖ минутына 150 ретке жетеді).

Оқу және өз бетінше шұғылдану сабақтарын бұлай құру студенттердің ақыл-ой жұмыс қабілетіне ықпалды тиімділікте әсер етеді.

2. Дене тәрбиесі бойынша таңертеңгі оқу уақытында өткізілетін сабақтарда аз қарқындылықтағы (ЖСЖ минутына 110-130 рет соғады) немесе орташа қарқындылықтағы (ЖСЖ минутына 130-160 соғу аралығында) жүктемені пайдалану мақсатқа лайықты болады. Сабақтың ең жақсы моторлы тығыздылығы 50-60 аралығында болады. Мұндай жүктемедегі шұғылдану сабағы ақыл-ой қызметіне жұмсалатын уақыт кезеңін қысқартуды қамтамасыз етеді, жоғары жұмыс қабілеттілігінің кезеңін ұзартуға ықпал етеді, яғни нәтижеде оқу материалын жақсы меңгеруді қамтамасыз етеді.

Егер дене тәрбиесі бойынша сабақ күндізгі мезгілде өткізілсе, онда олардың қарқындылығы таңертеңгі сабақтармен салыстырғанда барынша жоғары болуы тиіс (ЖСЖ минутына 150-160 ретке дейін соғады).

Дене тәрбиесіне оқытып, үйретудің ЖОО білім беру жүйелерінің жалпы міндеттерімен байланыстылығы студенттердің кәсіби деңгейі мен жұмыс қабілеттілігі деңгейін арттыруға, олардың оқу пәнін дұрыс меңгеруіне қызмет етеді. Оқу сабақтарын жоспарлау оқу үдерісінің жалпы және арнайы міндеттері есепке алынып жүзеге асырылады. Бұған сабақтарға, жарыстарға, жаттығуларға бөлінетін оқу уақытының үйлесімді сәйкестік болуымен қол жеткізіледі, яғни соның нәтижесінде негізгі дене мүмкіндіктері, арнайы сапалары мен қолданбалы дағдыларын дамытуды жандандыруға болады.

3. Жаттығумен аз уақыт шұғылданған студенттермен дене тәрбиесі сабағын аптасына үлкен қарқындылық жүктемесімен 2 рет өткізсе, онда оқу аптасының ішінде ақыл-ой қызмет белсенділігі біршама төмендейді.

Сондықтан, ақыл-ой белсенділігінің төмендеуіне жол бермеу үшін денеге берілетін жүктемені жоспарлау кезінде студенттердің дене даярлығы деңгейін есепке алу маңызды болып табылады.

4. Әртүрлі спорт түрлерімен әр түрлі дәрежеде оқу-жаттығу сабақтарын өткізу ақыл-ой жұмыс қабілеттілігіне елеулі әсер етеді. Мұнда бірінші жағынан, спорттық ойындық және жеке сайыс түрлері психикаға арттырылған талап қояды. Бұл сезім күйіне бой алдыратын механизмдер қызметінің артуымен байланысты.

Мұндай сабақтардың салдарынан ақыл-ой белсенділігі төмендейді. Басқа жағынан, ұзаққа созылмайтын ойындық көңіл-күйді көтеретін жүктемелер оқу еңбегі қызметіне ынталандырады.

Дене жаттығуларымен шұғылдану нәтижесіндегі ең жоғары тиімділікке қол жеткізу дене тәрбиесі сабағы мазмұны жеткілікті дәрежеде әртүрлі бейнедегі жүйелікпен жақсы құрастырылып дайындалғанда ғана жүзеге асады. Оқу-тәрбие қызметі барысында студенттерді олардың кәсіби маңызды сапаларын дамыту мақсатында психологиялық - педагогикалық міндеттерін шешудің мына әдістері мен идея жүйелерін байытады: өз ойын айта білу, байқағыштық, басқа адамдарды түсіне білу қабілеті, олардың жеке мүдделерін сыйлау және олармен ықпалдасу, қайырымдылықпен қатынас жасау.

Оқытушы студенттермен әртүрлі жағдайларда сабақ өткізеді, яғни оның кәсіби мамандығының шығармашылық сипаты бар, сондықтан өз қызметінде ол әртүрлі оқу құралдарына, ғылыми және арнайы әдебиеттерге, басқа оқытушылардың іс тәжірибелеріне сүйенеді. Оқытушының жақсы біліктілігі студенттердің жоғары дене дайындығы деңгейін қамтамасыз етеді. Бұл үшін оған оқытып, үйрету әдістемелерін үнемі жетілдіру, іс жүзіндегі қызметі барысында ұйымдастырушылық қабілеттерін дамыту қажет. Оқытушы өзінің педагогикалық шеберлігін өзбетінше тәжірибелік және ғылыми жұмыстары кезіндегі практикалық, теориялық, нұсқау беру, әдістемелік сабақтарында, біліктілігін көтеру курстарында артырады.

Студенттердің біліктіліктерін жетілдіру курстары теориялық, практикалық, нұсқаушылық, әдістемелік және ашық көрнекілік сабақтары түрінде жүргізіледі.

Теориялық сабақтар жаңа теориялық және практикалық өңделіп дайындалған материалдарды оқып, зерттеу, жаңа педагогикалық және арнайы технологиялармен, оқытып, үйрету және тәрбиелеу құралдары мен әдістерін пайдалану сияқты дене мәдениеті мен спорт саласындағы соңғы жылдарда жарық көрген басты құжаттармен мамандарды (оқытушы, жаттықтырушы) таныстыру мақсатында жүргізіледі.

Практикалық сабақтар оқу-тәрбие үдерісінің тиімділігін жетілдірудің практикалық тәжірибесін меңгеру, сол сияқты оқытып, үйрету барысында пайдаланылатын әдістер мен әрекеттерді, жаттығуларды үлгі түрінде дұрыс көрсетуіне әсерін тигізетін оқытушының жақсы дене даярлығы деңгейін сүйемелдеу және арттыру міндеттерін атқарады.

Нұсқаушылық-әдістемелік сабақтар оқытушыларды даярлауда маңызды рөл ойнайды және негізінен оқу-тәрбие үдерісін жетілдіру бойынша соңғы әдістемелік нұсқаулармен таныстыру және оларды меңгерумен тұжырымдалады.

Көрнекілік сабақтары оқу сабақтарын, командалармен және спорт секцияларындағы спорт түрлері бойынша жаттығуларды озық тәжірибе үлгісімен өткізуді оқытушыларға (жаттықтырушыларға) таныстыруға бағытталған. Оқу-тәрбие жұмыстарында жоғары нәтижелерге жеткен оқытушылар (жаттықтырушылар) ашық көрнекілік сабақтарында жаттығуларды, әдістерді және әрекеттердің тәсілдерін, оқытып, үйретудің барынша тиімді әдістері мен әдістемелік тәсілдерін, сабақты ұйымдастырудың ұтымды жолдарын дұрыс орындау және спорт қондырғылары мен құрал жабдықтарды дұрыс пайдалануды көрсетеді.

Материалдық-техникалық қамтамасыздандыру- дене мәдениеті мен спорт үдерісін ұйымдастырудың маңызды элементі болып табылады. Сабақпен спорттық шараларды өткізудің жоғары деңгейі мен жақсы спорттық база болғанда ғана іске асатындығын уақыт тәжірибесі дәлелдеп отыр.

Қаржылай қамтамасыздандыру, спорттық қондырғылар мен құрал-жабдықтар алу, оқу-спорттық базаны жөндеу және арендау, қызмет көрсететін қызметшілердің еңбек ақысын төлеу үшін қажетті қаражат көзін бөлуді қарастырады.

5. Емтихан сессиясы кезеңдерінде дене тәрбиесімен шұғылдану аптасына 2 рет таза ауада, әдеттегі сабақтардың деңгейінен 60-70% төмендетілген қарқындылықпен өткізу мақсатқа лайықты болады. Суға жүзу, шаңғы тебу, жүгіру сияқты циклдық сипаттағы жаттығуларды пайдалану тиімді болады [2].

Осындай бейнедегі дене жаттығуларымен шұғылдану сабағының бағыттылығы студенттердің сессия кезеңдерінде өзінің сипаты бойынша сауықтыру, аурудан сақтандыру және сүйемелдеу ретінде орындалады.

Ақыл-ой жұмыс қабілеттілігінің орнықты қамтамасыздандырылуы мақсатында дене тәрбиесі бойынша сабақты жоспарлаудың келесі бағдарлық жобасы ұсынылады:

- дүйсенбі-студенттер организмнің психологиялық дене мүмкіндігі жағдайын жақсы деңгейге көт еру мақс атында дене жаттығуларымен шұғылдандыру;
- сәрсенбі-олардың жұмыс қабілеттілігін сүйемелдеу үшін дене жаттығуларымен шұғылдандыру;
- жұма-апта көлеміндегі кумулятивтік шаршап-шалдығу әсерлерін түсіру мақсатында дене жаттығуларымен шұғылдану.

Дене тәрбиесінің әртүрлі бейнедегі жақсы жоспарланған жаттығуларын жүйелі пайдалану ақыл-ой жұмыс қабілеттілігінің үйлесімді үндестікте көрсетуі үшін объективті жағдай туғызады [3].

Студенттерді оқыту және тәрбиелеу барысын бақылау мыналарға бағытталған: дене мәдениеті мен спорт бойынша әдістемелік, дене мәдениеті мен спорт бойынша мемлекеттік білім беру стандарты талаптарын бұзбай сақтау, әдістемелік ережелер талаптарын орындау, мақсатында оқу, жаттығу және жарыстық шараларды ұйымдастыру тәртібін сақтау;

- дене мәдениетіне оқытып, үйрету және тәрбиелеудің сапасын одан әрі жетілдіру бойынша нұсқаулар дайындау және медициналық бақылаулардың нәтижелерін талдап қорыту, дене мәдениеті мен спорттың адамның денсаулығы жағдайына әсерін зерттеу;
- дене мәдениетімен шұғылдану сабақтары барысында дене жүктемелерінің студенттерге әсер етуінің сәйкестігін талдау және сабақ өтілетін орынның санитарлық-гигиеналық жағдайы;
- дене мәдениетіне оқытып, үйрету үдерісінде студенттердің дене және адамгершілік, өнегелілік-психологиялық даярлығы деңгейін тексеру.

Студенттердің дене тәрбиесі өзіне келесі бағыттарды кіргізеді: а) жалпы дамытушы, ә) спорттық дайындық, б) кәсіптік-қолданбалы, в) гигиеналық, г) сауықтыру-рекреациялық, д) емдеу.

Жалпы дамытушы бағыты студенттердің жан-жақты дене даярлығын қамтамасыздандырады және мемлекеттік білім беру бағдарламасының дене тәрбиесі бойынша талаптары деңгейінде оларды сүйемелдеді. Жаттығулар: құралсыз және құралмен жалпы дамыту жаттығулары, жеңіл атлетика, суға жүзу, шаңғы спорты (кросс), туризм және т.б.

Спорттық бағыты спорттық жетілдіру тобында спорт түрлерінің бірімен мамандандырылған жүйелі шұғылдануды қамтамасыз етеді, сонымен бірге спорттық шеберлігі деңгейін жетілдіру мақсатында әртүрлі деңгейдегі спорттық жарыстарға қатысады.

Кәсіптік-қолданбалы бағыты еңбекті ғылыми ұйымдастыру жүйесінде, сол сияқты таңдаған мамандығы бойынша оның ерекшеліктері есепке алынып дайындалу кезінде дене тәрбиесі құралдарын пайдалануға мүмкіндік туғызады.

Гигиеналық бағыты студенттердің жұмыс қабілеттілігін қалпына келтіру және денсаулығын нығайту үшін дене

тәрбиесінің құралдарын (дене жаттығулары, табиғаттың сауықтыру күштері мен гигиеналық факторлар) үйлестікте пайдалануды алдын-ала қарастырады. Дене тәрбиесінің спецификалық құралдарына таңертеңгілік гигиеналық гимнастика, шынығу, оқу мен демалыстың ұтымды үйлестіктегі күн режімі, гигиена талаптарына сәйкес тамақтану, сауықтыру серуендеулері және т.б. күнделікті тұрмыс ауқымына кірген дене мәдениетінің әртүрлі формалары (таңертеңгілік гимнастика, гигиеналық серуендеу, артық жүктемесіз күн режіміндегі дене жаттығулары). Оның негізгі қызметі - ағзаның ағымдағы қызметтік жағдайын күнделікті тұрмыс аясында және кеңейтілген демалыста жедел үйлестіру.

Сауықтыру-рекреациялық бағыты демалыс күндері және каникул кезеңдерінде оқушылар мен студент тер денсаулығын нығайту үшін дем алыс және бос уақытын мәдени тұрғыда ұйымдастыру кезінде дене тәрбиесінің құралдарын пайдалануды қарастырады. Бұл құралдарға туристік жорықтар, саяхаттар, қимылдық ойындар және т.б. жатады.

Емдік бағыты жарақат алудан соң, ауру нәтижесінде жоғалтқан немесе төмендеген организмнің тұтастай немесе жекелеген функцияларының саулығын қалпына келтіруді қамтамасыз етеді [4]. Ғылыми ізденістер көзделген мәселенің біршама теориялық және әдістемелік негіздерін зерттеді.

1. Максименко А.М. Основы теории и методики физической культуры. учебн. пособие для студентов высших учебных заведений.-М.,2001.

2. Матвеев А.П. Программа образовательных учреждений. Основная школа. Средняя школа: базовый и профильные уровни-2-е издание.-М.,2008.

3. Барчуков И.С., Нестеров А.А. Физическая культура и спорт: методология, теория, практика: учебн. пособие для студ-в высш. учебных заведений-2-е изд. М.,2008.

4. Кузнецов В.С. Теория и методика физической культуры. М., ФиС. изд центр «Академия» 2012.

УДК 378.6

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ТӘРБИЕЛІК МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ МӘНІ

С.Б.Ақназаров - доцент, Е.Д.Оразбаев – п.ғ.к.,
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қаласы

Андатпа: Мақалада қазақтың ұлттық ойындарының пайда болуы мен оның дамуына сипаттама берілген. Сонымен бірге ұлттық ойынның жастарға серілік, өнерпаздық, кеңпейілдік, ақынжандылық, шешендік, имандылық, инабаттылық, меймандостық, үлкенді сыйлаушылық, қайырымдылық, дарындылық, патриоттық тәрбие берудегі мазмұны мен мәні теориялық негізде сипатталған. Болашақ денешынықтыру мұғалімдерін даярлауда халықтық тәрбие элементтерін пайдаланудағы педагогикалық шарттары анықталып, оларды іске асыру жолдары көрсетілген.

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, дене тәрбиесі, ұлттық ойын, дене жаттығулары

Көптеген ғасырлар бойы қазақ халқының халық педагогикасының құрылымы: ауыз әдебиеті, салт-дәстүрлер, ұлттық өнер, ұлттық тәлім. Қазақ халқының тарихи қалыптасқан ерекшеліктері: серілік, өнерпаздық, кеңпейілдік, ақынжандылық, шешендік, имандылық, инабаттылық, меймандостық, үлкенді сыйлаушылық, қайырымдылық, дарындылық, сондай-ақ, шеберлік, қолөнермен қатар, күй, ән, би, спорттық өнер, т.б. өнердің алуан түрлерін игеріп, оны дамытып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып беріліп келе жатқан халықтың өнерпаздығы ғасырлардан бері дүниежүзіне танылған құбылыс.

Қазіргі өмірде адамның іс-әрекетіне, рухани дүниесіне ықпал ететін білімдер сан алуан. Солардың ішінде ең парасатты, өміршені халықтың өз тәжірибесінде жинақтаған білімдер жүйесі. Бұл жөнінде К.Д.Ушинский: "... халық қанша жыл өмір сүрсе, тәрбие де сонша өмір сүреді, онымен бірге өседі, өзінде халықтың бүкіл тарихын, оның бүкіл жақсы-жаман қасиеттерін бейнелеуде, олар бірін-бірі ауыстыра отырып, жаңа ұрпақтың өсуіне жағдай жасайды,"- деп жазды [1].

Мәселен, Ә. Табылдыев ұлттық тәрбиенің негізгі салаларына тоқталып өтіп, соның ішінде дене тәрбиесіне былай деп сипаттама береді: «Дене тәрбиесі – тәрбиеленушінің күш-қуатын, қайрат-жігерін, рухани сергектігін дамытып, денсаулығын, сымбаттылығын, қалыптастыру үшін жүргізілетін игі әрекет» [2].

Ертеден халық дене тәрбиесін нәресте іште жатқаннан бастайды. Іштегі баланың уақытында қимылдауы, ананың "шошып" қалмауы, "құрсақ көтерген" ананың дұрыс тамақтанып, көңілді өмір сүріп, іштегі нәрестенің жан-дүниесіне айналасы мен ананың жағымды әсер етуі, ананың "жерігінің" қануы, т.б. рәсімдер мен әрекеттер нәрестенің "ай-күніне", толымды болып, тоғыз ай, тоғыз күнде дүниеге келуіне әсерін тигізеді.

Бұрынғы халықтың тәрбиелік дәстүрлеріндегі «Құрсақ тойы», «Қазанжарыс», «Қалжа», «Шілдехана», «Бесік тойы», «Тыштырма», «Иткөйлек» тәрізді, т.т. керемет әдет-ғұрыптары бала тәрбиесіне дүниеге келген күнінен-ақ, ер жеткенге дейін терең мән берілетінін көрсетеді.

Тарихта қазақ халқының ұлттық тәрбиесінің бір негізі – дене тәрбиесі, түрлі спорттық ойындар (көкпар, күрес, қыз қуу, ат жарыс, аударыспақ, найзаласу, арқан тартыс, ақ сүйек, тоғыз құмалақ, т.б.) арқылы іске асырылған. Оған жанаша (ат ойнату, гимнастика, бокс, футбол, волейбол, теннис, т.б.) ұлттық-адами, спорттық ойындар мен дәстүрлер, үйірмелер қосылады.

Қазіргі ұлттық ойындарды бір жүйеге келтіріп, топтап, жеке тұлға ерекшеліктеріне қарай жіктеп, жоғары әдістемелік тұрғыдан ұйымдастырсақ оқушыларға дене шынықтыру сабағында қимылдық ойындарды кеңінен пайдалану тәрбиелік міндеттің нәтижелілігін арттыра түсері сөзсіз.

Қазіргі ұлттық ойындарды дене тәрбиесіне жан-жақты жарасымды жеке тұлға тәрбиесі құралы ретінде пайдалану, оқушылардың денсаулығын нығайту, ақыл-ой, адамгершілік және көркемдік талғамды, еңбек іс-әрекетімен өзара байланыста болатынын аңғарамыз.

Көптеген жаттығуларды орындау барысында рухани дамуды дене мәдениетінің жетілуімен тұтас бір уақытта жүретін процесс ретінде қарастыру керек. Жаттығуды үйрету кезінде аз күш жұмсап, үлкен жұмыс орындауға және кездескен қиындықтарды жеңуге мүмкіндік беретін саналы көзқарас тәрбиелеуді негізгі міндет - деп, қарастырамыз.

Қазіргі ғылыми еңбектерді теориялық талдау нәтижелері болашақ денешынықтыру мұғалімдерінің дене тәрбиесінде халықтық педагогика элементтерін пайдаланудағы мынадай сабақ мазмұнының өзара байланысты *шарттарын* анықтауға мүмкіндік береді:

1. Ұлттық ойын жаттығуларының құрамы және онымен байланысты білім түріндегі оқу материалы. Ұлттық ойын жаттығулары үйрену нысаны бола отырып, дене тәрбиесі сабағының ерекшелігін, оның пәндік мазмұнын көрсетеді.

2. Педагогтың ұйымдастыруда – басқарушылық және бақылаушылық қызметі: сабақта ұлттық ойындардың мақсатын белгілеу, ойын ережесін, оқу тапсырмаларын түсіндіру, практикалық қимылдың үлгісін көрсету, көмек және қауіпсіздік шараларын жүзеге асыру, ескертулер мен нұсқаулар беру: жаттығуларды жасау, орнын жинастыру және дайындау бойынша іс-қимыл, ұлттық ойын түріне қажетті құрал-жабдықтарды үйлестіру, жинап алу; болашақ дәрігерлер ойын ережелерін орындайтын жердегі басшылық (орналасу, орындау реттері, алмасу), олардың қимылын өзара бақылауды және үлгерімді есепке алу, кәсіппен байланыстыру және сабақтың қорытындысын жасау.

Жастардың оқу-танымдық қызметі: ұлттық ойындар мен жаттығулардың міндеттерін қабылдау және ақылға салу, ондағы нақты міндетті шешу жобасын ойша құрастыру және кейін оны жүзеге асыру; педагогтың реттеуімен нұсқауларын орындау ісінде өзін-өзі бағалаудағы оқу-танымдық қызметінің нәтижесі дене тәрбиесін өткізудің сапалық бағасының басты өлшемі болады.

Сабақтың құрылымы – бұл ойынның мазмұн элементтерінің дене тәрбиесі сабағында дидактикалық негізделген қатынасы мен реттілігі. Құрылым барлық ұлттық элементтердің ішкі байланысын, олардың өзара іс-қимылының жоғары өнімділігін қамтамасыз етеді. Сөйтіп, сабақтың негізгі құрылымдық бірліктері, педагог пен оқушылардың өзара шартты қимылы түріндегі оның ұлттық ойын мазмұнының элементтері болып табылады. Бұл қимылдар сыртқы және ішкі екі көріністен байқалады. Сыртқы көрініс – дене тәрбие сабағының мазмұндық – ұйымдастырушылық мәнін бейнелейді және сырттан бақыланады: көрнекі нысанда қозғалыстағы қимылды, спорттық жаттығулардың әр түрін педагогтың айтуы арқылы ұсынуы: ұстаздық оқыту, тәрбиелеу және ұйымдастыру әдістері мен тәсілдерді қолдануы.

«Ата көрген – оқ жонар» демекші, қазақтың ұлттық спорт жаттығуларын меңгеруі белгілі бір психологиялық және физиологиялық заңдылықтарға сәйкес, болашақ дәрігерлердің белсенді қозғалыс қызметін ұйымдастыруды қажет етеді. Бұл заңдылықтарды есепке алу дене тәрбиесі сабағының құрылым бірлігіндегі ең басты үш түрлі байланысты құрамды бөліктерді айырып қарауға негізделеді (кіріспе-дайындық, негізгі, қорытынды). Бұл бөлімдердің орналасу реттілігі, оқушылардың денесіне түсетін күш пен олардың ағзаларының (организм) жұмыс қабілеттілігінің өзгеру заңдылықтарын бейнелейді, сондықтан да бұл үшеуі сабақтың кез- келген түрі үшін тұрақты.

Сабақтың кіріспе-дайындық бөлімі жас мамандардың негізгі бөлімде жұмыс істеуінің алғышарттарын қамтамасыз етеді. Оның мазмұны мен міндеттері:

1) оқушылардың бастапқы ұйымдастыру: сапқа тұрғызу, сабаққа топтың дайын екендігі жөнінде рапорт беру, бір орындағы саптық жаттығулар;

2) мақсатты нұсқау жасау (сабақтың міндетін хабарлау);

3) ұлттық қозғалмалы ойындарды қолданып, рухани және жағымды қызу қандылықты қамтамасыз ету (ұсақ құрал-жабдықтарды және ұлттық ойын әдістерін пайдалана отырып, жаттығуды жаппай орындау);

4) жалпы қыздырыну, дене қызметін ойын ережесіне біртіндеп кірістіру және бірқалыпты белсенділікке қол жеткізу (шапшаң меңгеруге келетін, ұлттық ойындарға келтірілген қарапайым дене жаттығуларын және бұрын игерілген жаттығуларды, ұлттық ойында қолданылатын жүру, жүгірудің әр түрлі байланыстарын орындау);

5) сабақтың негізгі бөлімі оқу бағдарламасында және сабақ жоспарында көрсетілген жеке сайыс элементтерін пайдаланудың білімдік, тәрбиелік және сауықтыру міндеттерін тереңірек қамтуға бағытталуы;

6) оқушылардың тірек-қозғалыс мүшелерін арнайы және жалпы дамыту, олардың ағзаларының қозғалыс мүмкіндіктерін жетілдіру; оларға өз денесінің қимыл-қозғалыстарын басқару қабілетін дамыту мақсатында жаттығулар техникасын үйрету;

7) ұлттық мұралар туралы арнаулы білімдерді қалыптастыру;

8) ұлттық сипаттағы негізгі және арнаулы қозғалыс мүмкіндіктерін дамыту;

9) ұлттық сезім, ұлттық сана, ұлттық Рух пен адамгершілік, интеллектуалдық және ерік-жігерін қамтамасыз ету.

Сабақтың қорытынды бөлімі, оқушылардың ағзаларын келесі қызмет үшін тиімді қозғалыс жағдайына келтіру және осы қызметке нақты жағдай жасау мақсатын көздейді. Негізгі типті міндеттері мен мазмұны мынадай:

1) оқушының физиологиялық қызуын және бұлшық еттерінің жеке топтарының артық жиырылуын төмендету;

2) топтағы эмоционалдық жағдайды реттеу (қалыпқа келтіретін қозғалыс ойындары, назар аударатын жаттығулар);

3) педагогтың бағалауы және жас дәрігерлердің қызмет нәтижесін өзін-өзі бағалау жолымен сабақ қорытындысын шығару;

4) үй тапсырмасын хабарлау.

Халықтық қимылдық ойындар мұралары сан алуан болып келеді, олар өздерінің төл ерекшеліктерімен пайда болу жағынан да, міндетті жағынан да ерекшеленеді. Мұнда қазақ халқы басынан өткізген тарихи жолдың нақтылы шындығы бейнеленген. Дене тәрбиесінің негізгі халықтық құралдарының бірі ретіндегі бұл ұлттық ойындарының маңызы айналысушыға тәрбиелік ықпал етуге негізделеді. Басқа жағынан алғанда, қазақ ұлттық ойындары өзінің қарапайымдылығымен, қол жетерлігімен және тартымдылығымен көзге түседі және айналысушылардың денсаулық жағдайын жақсартуға ғана емес, сондай-ақ, білім беру міндеттерін шешуге де жәрдемдеседі.

Ұлттық ойын құралдарымен оқушыларды дене мәдениетіне тәрбиелеуге арналған зерттеулер белгілі дәрежеде кәсіптік сабақтарының маңызды жағына сүйенеді, сонымен бірге, ұлттық ойындар оқушыларды дене тәрбиесінің сан алуан нысандарына тартуға мүмкіндік береді.

А.В. Пегованың еңбегінен ойындарды мынадай белгілері бойынша айқындауға және саралауға көмектесетін өзгеше бір анықтағышты табамыз: өндірістік және тұрмыстық дағдылармен байланысты ойындар; доп ойындары; соғыс ойындары; жаттығу ойындары [3].

Ұлттық қимыл ойындарының маңызын, сондай-ақ сипатын, оларды пайдаланудағы сабақтастықты анықтау үшін Е.М. Гельфман мен С.А. Шмаков мынадай саралауды ұсынады: зейін бөлетін ойындар; уақытты бағалауға үйрететін ойындар; баланың жеке мүмкіндіктерін ашып көрсететін ойындар; көз өлшемін дамытатын ойындар; байқаушылыққа жаттықтыратын ойындар; қимыл реакциясы мен үйлесімін жылдамдататын ойындар; шығармашылық қабілетті дамытатын ойындар; көңіл-күй мен сезімге әсер ететін ойындар [4].

Қазақ ұлттық ойындары сияқты дене мәдениетінің осындай халықтық құралдарын алғаш рет жүйелеу бағытын біз М. Гунердің еңбектерінен көреміз, ол өзі жинаған қазақтың ұлттық ойындарын ескере отырып, оларды мынадай белгілері бойынша саралауды ұсынады: жалпы сипаттағы ойындар; кедергі және күрес элементтері бар ойындар; ашық жерлердегі ойындар; қысқы уақыттағы ойындар; демалысқа арналған ойындар; ат спорт ойындары; аттракцион ойындары [5].

Қандай да болсын ұлттық қимыл ойындары мен жаттығулардың кез-келген тобын үйрету өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады:

1. Оқушының белсенді қозғалыс қызметі оқу материалын меңгерудің қажетті шарты. Оқушылардың қозғалыс қимылдарын және дене жаттығуларын үйренуі өзінде бар психологиялық және дене күшін жұмсауды талап ететін оқу-еңбек қызметі. Қимылды үйретуге қолданылатын қолайлы жағдайлар педагогтың үйрету әдісін жетілдіргенде көрінеді.

2. Оқушылардың ұлттық ойындар қозғалыс дағдылары жүйесін қалыптастыру. Тек қана қимыл жүйесі олардың дене дайындығының сипатын анықтайды. Бірақ, ұлттық ойындардың дене жүктемесі, ойынды өткізудің жеке немесе командалық нысандары және басқалары сияқты ерекше көріністері түрлерінің көп болуы нәтижесінде, олар дене тәрбиесінің бағытына және оның нақты міндеттеріне байланысты іріктеліп алынуы керек.

3. Ұлттық ойындардағы қозғалыс қимылдарына үйрету дене мүмкіндіктерін қалыптастырумен өзара байланысты. Бұл процестердің өзара шарттылығы үш бағытта көрінеді.

Бұлар бір-біріне байланысы бар төмендегі жағдай міндеттерді шешеді:

- күш, төзімділік, жылдамдық сияқты дене қасиеттерін шыңдай түседі;

- оқушы денесі шынығып, өзіндік мүмкіншіліктерін байытады;

- мектеп оқушысы ұлттық ойындардың қозғалыс қимылдарына бейімделу, үйрену нәтижесінде шеберліктің, әдіс, айла, амалдарының жаңа түрлерін таба білуіне ықпал жасайды;

- ұлттық психологиялық қасиеттерін дамытып, тәрбиелеп, сол арқылы күшті, шапшаңдықты игереді.

- ұлттық ойындардағы қозғалыс қимылдары түрлерінен теориялық түсінен ала отырып, үйрену, ұлттық ойындарды дене тәрбиесінде қолдануды, оны өткізуді жеңілдетеді.

Қарастырылған кейбір қозғалыс қимылдарына үйретуді дене мүмкіндіктерінің тиісті деңгейінсіз жүзеге асыру мүмкін емес. Мәселен, ұлттық ойын: «Арқан тартыс» - тартуға үйрету қолдың жеткілікті шынығу деңгейін талап етеді, сонымен қатар жаттығу жұмыстары мен оған үйрену қажеттігі туындайды.

Аннотация: В статье рассматриваются истоки развития национальных игр. Исходя из этого национальные игры теоретически обоснованны содержанием и воспитательным значением, развивая такие характерные качества как трудолюбие, благородство,

правдивость, красноречие, духовность, достоинство, гостеприимство, уважение к старшим, благотворительность, одаренность в патриотическом воспитании молодежи.

Показаны пути решения и применения педагогических элементов народного воспитания будущих учителей физической культуры.

Abstract: This article deals with the origins of development of national games. Starting from these national games the theoretical substantiation of content and educational value, developing such characteristic qualities as diligence, generosity, truth, eloquence, spirituality, dignity, hospitality, respect for elders, charity endowments in the patriotic education of youth.

It is shown the ways of solutions and application of pedagogical elements, national education of future physical training teachers

1. Жарықбаев Қ.Б. Қазақ психологиясының тарихы. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 160 б.

2. Бөлеев Қ., Бөлеева Л.Қ. Мұғалім және ұлттық тәрбие.-Алматы: Нұрлы әлем, 2000.-116 б.

3. Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С. Қазақ тәлім – тәрбиесі. - Алматы: Санат, 1995.

4. Қожахметова К.Ж. Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі: теория және практика. – Алматы: РБК, 1997. – 141 б.

5. Оңалбек Ж.К. Ұлттар арасындағы дене тәрбиесі мен спорт. – Алматы: РБК, 1997. – 126 б.

УДК 37.018.46

ӘСКЕРИ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ НЕГІЗДЕРІ

А.Б.Қойшыбаев - магистр-оқытушы, Б.Р.Ахметов - аға оқытушы
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қаласы

Андатпа: Осы мақалада жауынгерлердің жеке басының дамуына жарғылық тәртіп, адамдармен қарым-қатынас, еңбектің құралдары – техникалар мен қару-жарақтар әсерін тигізеді. Әскери қызмет - бұл ең алдымен, үлкен саяси-әлеуметтік мәнділігімен, ұрыстық техникалар мен қару-жарақтарды қолданумен сипатталатын жауынгерлік қызметін оқытудың жаңа жолдарын енгізуді көздейді. Әскери шеберліктің қалыптасуымен дамуы жалғасымды процесс болып табылатынын зерттеу. Болашақ жауынгердің әскери шеберлігінің белгілері алғашқы әскери дайындық сабақтарын игеруде пайда болады деп санаймыз. Бастапқы әскери дайындық сабақтарында әскери қызмет кезеңінде шеберліктің негізіне айналысатын көптеген нәрселерді үйретуді анықтадық. Тәжірибелік қызмет процесінде олар дамиды, жүзеге асырылады, бірақ төмендеп, егер оқу-жаттығу тоқтатылса мүлдем жойылуы мүмкін екенін көрсеттік.

Тірек сөздер: әскери білім, әскери қызмет, тактикалық дайындық, атыс дайындығы, саптық дайындық, әскери шеберлік.

Қазіргі таңда әскери психологияның зерттелген қырлары өте көп. Дегенмен табиғи-ғылыми негіздерін зерттеу бұл бағытта аз қамтылған. Сондықтан зерттеу жұмысымызда әскери психологияның табиғи-ғылыми негіздерінің теориялық және әдістемелік жақтарына біршама ізденістер жүргіздік.

Әскери білімдерді игеру арқылы жауынгердің басқаларға, оқу шарттарына деген қатынасы қалыптасады. Жауынгер саяси, арнайы, әскери-техникалық, тактикалық білімдерді игереді, жарғылармен, нұсқаулармен танысады, әскери өмірді таниды. Тұлғаның кейпін анықтайтын берік ілімдер, дағдылар, ой-пікірлер қалыптасады.

Жауынгерлердің жеке басының дамуына жарғылық тәртіп, адамдармен қарым-қатынас, еңбектің құралдары – техникалар мен қару-жарақтар әсерін тигізеді. Әскери қызмет - бұл ең алдымен, үлкен саяси-әлеуметтік мәнділігімен, ұрыстық техникалар мен қару-жарақтарды қолданумен сипатталатын жауынгерлік қызмет. Оның әсерінен қорғаушының кең пейілді белгілері дамиды. Қызметтің психологиялық құрылымын талдау осы процесте тұлға қалыптасып, адамның психикалық процестері мен психикалық қасиеттері дамитындығын көрсетеді. Бұл мәселені алғашқы әскери дайындық сабағының педагогикалық мақсаттылығын анықтауда ескерген жөн.

Жастарды әскери қызметке дайындай отырып алғашқы әскери дайындық оқытушысы қазіргі заманғы соғыстың ерекшеліктерін және ең алдымен ұрыстың сарбаздың психологиялық жағдайына әскери негізге алады. Техника мен қару-жарақтардың, әскерді ұйымдастыру әдістерінің дамуы қазіргі заманғы ұрысты өзгермелі, атыс құралдарымен кемелденген етеді. Мұның барлығы жауынгердің өмірі үшін өте қауіпті және арнайы әскери дайындықтан өткен сарбаздың ғана жауынгерлік қызметі сәтті орындалады. Мұндай қасиеттер алғашқы әскери дайындық сабағында қалыптасады [1].

Жоғары саяси сапалылықтың негізінде ұрыс техникалары мен қару-жарақтарын толық пайдалануға, ұрысты дұрыс жүргізуге мүмкіндік беретін әскери шеберлік қалыптасады.

Жауынгердің саптық дайындықтың мағынасын, маңыздылығын және қажеттілігін дұрыс түсінуі, сондай-ақ офицердің тәрбиелік мүмкіндіктерді пайдалану күшті әсерді алдын-ала анықтайды.

Жеке құрамның ұрыс техникаларын үйренуі және оны қолдану бойынша жұмыстар барлық бөлімшелерде жүргізіледі. Жеке құрамның ұрыс техникаларды, техникалық дайындықты игеру және пайдалану процесіндегі

мақсатты бағытталған тәрбиелік жұмыстар моральді-ұрыстық ерекшеліктерді дамытады: отаншылдық, өзара түсіну, бірбеткейлік, ерік-жігер, тәртіптілік.

Тактикалық дайындық – бұл жауынгерлік қызметке ең жақын әскери оқу түрі. Мұнда оқу, еңбек және ойын компоненттері күрделі үйлесімін табады. Тәжірибелік жаттығулар ұрыс тапсырмаларын шешу, дұрыс әрекет жасау мүмкіндігін, моральді-саяси және психологиялық қасиеттердің даму жағдайын тудырады. Мұның барлығы саяси сананың, отаншылдықтың, өзіне және жолдастарына сенімділігінің болуына әкеледі. Жауынгерлердің қиындықтарды жеңудегі бірбеткейлік сияқты жігерлі қасиеттерін дағдыландырады. Сонымен қатар, оның тапқырлық, әскери айла, зеректік, ұқыптылық, үнемділік сияқты жеке ерекшеліктерін де дамытады [2].

Атыс дайындығы – ұрысқа дайындық барысында жауынгерлердің қызметінің негізгі бөлігін құрайды. Мұнда оқу, міндетті еңбек және ойын кезеңінен элементтері күрделі үйлесім табады [3].

Саптық дайындық – бұл әскерді оқыту мен тәрбиелеудің маңызды бөлімі. Сап – бұл әскери қызметті орындау үшін адамдарды ұйымдастыру. Сондықтан саптық дайындық кезінде жауынгерлер бөлімшенің құрамында келісіп әрекет етуге дағдыланады, бұйрықтарды орындайтын, олардың бірқатар маңызды моральді-саяси ерекшеліктері қалыптасады [4].

Сарбаздың әскери шеберлігі оның жеңіске жетуіндегі маңызды алғышарт болып табылады. Сондықтан шеберлікті қалыптастыру – ұрысқа дайындықтың, оқу-тәрбие жұмыстарының басты мақсаты болып саналады. Әскери шеберлік сарбаздың моральді-ұрыстық ерекшелігі ретінде жағдайға бейімделу ептілігімен, ұрыс техникалары мен қаруларын әртүрлі әскери және жауынгерлік қызметте қолдана білу тәжірибелігінен құралады. Шеберлік әскери мамандықты игеру деңгейі ретінде сипатқа ие болады.

Әскери шеберліктің қалыптасуымен дамуы жалғасымды процесс болып табылады. Болашақ жауынгердің әскери шеберлігінің белгілері алғашқы әскери дайындық сабақтарын игеруде пайда болады. Алғашқы әскери дайындық сабақтарында әскери қызмет кезеңінде шеберліктің негізіне айналысатын көптеген нәрселерді үйренеді. Тәжірибелік қызмет процесінде олар дамиды, жүзеге асырылады, бірақ төмендеп, егер оқу-жаттығу тоқтатылса мүлдем жойылуы мүмкін.

Психологиялық тұрғыдан әскери шеберлік – бұл қазіргі заманғы ұрыс жағдайында ұрыс техникалары мен қару-жарақтарын тиімді пайдалануға, жағдайды дұрыс меңгеруге және ұрыс тапсырмаларын сәтті орындауға мүмкіндік беретін жауынгердің білімінің, дағдыларының, икемділігінің жиынтығы. Білім, дағды және икемділік адам қызметінің маңызды алғышарты. Өзінің білмейтін, түсінбейтін қызметте табысқа жетуін мүмкін емес. Білім, психикалық құрылым ретінде – сол немесе басқа қызмет туралы, нақты болмыстың заттары мен құбылыстары туралы мәліметтер жиынтығы. Білімді игеру кез-келген қызметті қалыптастыру, ұрыс техникалары мен ұрысты жүргізу әдістері туралы жауынгерлерге мәліметтер тарату мен сол мәліметтерді олардың игеруінен басталады. Бұл білімдердің маңызды бөлігі жауынгерде мектеп қабырғасынан пайда болады, олардың сапасына ұрыстың дайындық тәуелді болады.

Қызметті игерудің ең жоғарғы деңгейі қарапайым ептілік болып табылады. Ол білімді тәжірибеде қолдану мүмкіндігін білдіретін психикалық құрылым. Білімнің динамикасы көп білімнің сапасынан және оларды тәжірибеде қолданылуынан тәуелді болады. Мысалы, автоматты бір ұстап көргеннен кейін, жауынгер ол туралы жалпы мәліметтерді біліп қана қоймай, онымен атуды да үйреніп қалады. Білімнің қарапайым ептілікке айналуын – шеберлікке деген қадам болып табылады.

Дағды, психикалық құрылым ретінде, бұл әрекетті дұрыс, жылдам, тиімді, жоғары нәтижелермен орындай алу қабілеттігі.

Психикалық көзқарас тұрғысынан дағдыны қалыптастыру мәселесі, ұрысқа дайындықтың маңызды бөлімі. Дағдының жауынгердің тәжірибелік қызметіндегі рөлі қандай? Қызметтің табыстылығы сананың мақсатқа бағытталуынан тәуелді болады. Сананың бақылауынсыз, жылдам, нақты, орындалатын әрекеттер автоматиздер деп аталады. Әрбір әрекет компоненттері ретінде әртүрлі автоматизмдерден құралады. Адамда даму процесінде, анатомиялық-физиологиялық механизмдер деп аталады. Мысалы, жүріс, тепе-теңдікті сақтау және тағы басқа.

Дағды саналы әрекеттің автоматизацияланған компоненті, ол әскери қызметте маңызды рөл атқарады. Қару-жарықтарды дұрыс қолданып, ұрысты жүргізу үшін жауынгерлерге әртүрлі дағдылар қажет. Оларды психологияды моторлы деп атайды. Олар денешынықтыру, саптық, атыстық, тактикалық дайындықтар процесінде техниканы меңгеру процесінде қалыптасады.

Әскери білім беру мазмұнын анықтайтын құжаттың бірі болып табылатын пән бағдарламаларында оқу іскерліктері, оны құраушы ретінде қарастырылады. Әскери оқу іскерліктері мамандықты игеру барысында алған білімді практикада қолдану жағын көздейтіні белгілі. Әскери оқу іскерліктерін әскери ептілік деп те қарастырады. Әскери ептілік дегенде оқу материалдары негізінде студенттердің қандай да бір іс-әрекеттерді тез, саналы, дәл орындау түсініледі.

Әр бір пәнді оқыған кезде студенттер білімінің кейбір жиынтығын меңгереді және сол саламен байланысты белгілі іскерлік пен дағдыға ие болады.

Әскери білімге белгілі заңдылықты көрсететін, сондай-ақ барлық әскери терминдермен байланысты теориялық қорытындылар, өзара байланысты нақты фактілер, тәртіптер ұғым жүйелері, заңдар, жарғылар мен ережелер жатады.

Әскери іскерлік дегенді іс-жүзіндегі әскери қимыл, шәкірт алған әскери білімнің негізінде жүзеге асыра алатын және жаңа білім алуға алдағы уақытта ықпал жасай алатын әрекет деп түсіну қажет. Студент әскери білімді меңгереді, осыдан соң әскери терминдерді оқып, көрсете біледі, т.с.с.

Әскери ептілікті қалыптастыру деп - Студентті белгілі әрекетті (оқу-жаттығу жиынтығын, яғни лагерлік жиын т.б.) тез, дәл және сапалы орындауға дайындау процесі түсіндіріледі. Бұл процесс оқытушының бағыттаумен (түсіндіру, көрсету, қатені түзеу және т.б.) Студенттің өзінің белсенді іс-әрекетінен тұрады.

Әскери дағдыны қалыптастыру деп - студенттің белгілі әрекетті автоматты орындауға алып келетін ептілікті бекіту мен жетілдірудің күрделі процесі түсіндіріледі.

Әскери білімді игеру деп - әскери ғылыми ұғымдарды, фактілерді және басқа да мағлұматтарды (өз бетінше және жетекшінің көмегімен) алу, бекіту және қолдану процесі түсіндіріледі.

Әскери білімді меңгеру процесі - күрделі бүтіндей психология іс-әрекет. Әскери білімді меңгеру процесіне көптеген психикалық қатысады (танымдық қабылдау, ес, елестету, ойлау; сезімдік-еріктік және т.б.) [5].

Әскери білімді игеру жетістігі бірқатар субъективті және объективті факторларға баланысты: терминдерді оқуға студенттік психологиялық дайындығы, оның ғылыми негіздері бойынша дайындығы. Әскери білімді меңгеру анықталған психологиялық заңдар бойынша жүреді, және оның өзінің жүйелілігі бар.

Әскери қызметте дұрыс әрекет жасауды, тез және нақты шешім қабылдауды қамтамасыз ететін ақыл-ой дағдылары, ойлау дағдылары маңызды орын анықтауға шешім қабылдауға және дұрыс іс-әрекет жасауға мүмкіндік береді. Дағдының барлық түрлерін қалыптастырудың негізгі принциптері жалпылама болады, өйткені олардың негізінде бірдей физиологиялық механизмдер (шартты байланыстарды, динамикалық стереотиптерді құру механизмдері) жатыр. Дағдыны игерудің беріктігі өте маңызды болып саналады. Дағдының өнімділігімен объективті себептер әсер етеді, мысалы, қару-жарақтың материалдық бөлігінің жағдайы, оның сипаты, қызмет шарттары, сондай-ақ субъективті себептер әсер етеді. Дағдының өнімділігі оның өңделуінен тәуелді болады. Қалыптасқан дағды бұзылуы мүмкін. Дағды келесі жағдайларда бұзылады: жаттығу кезінде үзіліс ұзақ уақытқа созылса, қатты шаршағанда немесе шектен тыс жаттығу жұмыстары жүргізілсе, қорқу жағдайында және т.б.

Бұзылған дағдылар қалпына келуі де мүмкін. Білімнің, қарапайым дағдының, ептіліктің негізінде сананың ерекше бақылауын қажет ететін күрделі әрекеттерді орындау. Ғылыми мәселелерді зерттеу тақырыптың өзектілігін ашып, алдағы зерттеулерге жол ашты.

1. Каргин С.Т. Дошаков С.Х. Основы военной психологии и педагогики. - Караганда 2003.

2. Аманжолов Қ. Алғашқы әскери дайындық. - Алматы, 2004.

3. Тұрметов И., Қ.Әшімбаев. Әскери бөлімшеде тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру. - Түркістан 2005.

4. Сманов И.С., Павловский А.Л. Муталиев Д.К. Военная педагогика. - Шымкент, 2005.

5. Айтуганов Ә.Р., Тұрметов И.Қ., Баев К.Д. Әскери психология және әскери педагогика. - Кентау, 2007.

УДК 796.011.1

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТӘРБИЕ МЕН СПОРТТЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

О.Дүйсенов, А.И.Исаев

Аңдатпа: Бұл мақалада егеменді еліміздің азаматы ретінде және оның жеке қайталанбайтын спорттық талантын сипаттайды. Жеке тұлғаның психикалық құрылымын қалыптастыру процесінде қоғам мен мемлекет, оқыту және тәрбиелеу қызметін міндеттеген арнайы институттар басты роль атқаратынын көрсетеміз. Жалпы дамыту жаттығуларын бөліп өткізу тәсілімен үйрету кезінде оқытушы әдістемелік нұсқауды жаттығуларды орындағанға дейін, орындалу кезінде және тоқтаған соң беруі мүмкін деген түсініктемелерге тоқталдық. Мұндай ақпарат барынша пайдалы, өйткені ол шұғылданушыларға, жалпы дамыту жаттығуларын орындау барысында өз қимыл-қозғалысына қажетті түзетулер енгізуіне жаттығулардың дәлдікпен орындалуына мүмкіндік жасайтынын зерттедік.

Тірек сөздер: Тәрбие, спорт, психикалық қабілеттер, сауықтыру, жеке тұлға, дене жаттығулары, дене мәдениеті, жалпы дамыту жаттығулары, адамның денсаулығын нығайту, өзін-өзі ұстай білу, қозғалмалылық, динамикалық.

Annotation: This article explores the interconnectedness of pedagogical bases of sport and education in the system of physical training. During the formation of personality psychology plays an important role society and the state as well as specialized institutions. Where separate training exercises the teacher can give guidance to the start of the exercise, during exercise and after exercise. We investigated that such information is useful as possible, as it gives the opportunity to engage perform general developmental exercises with great precision action.

Keywords: education, sports, psychological abilities of the individual, physical strengthening, physical education, general developmental strengthen, strengthen health care.

Біздің елімізде және бүкіл әлемде спорттық қозғалыс тәртіп бойынша жалпы көпшілік спорт тәжірибесін (практикасын) қамтиды. Балалар, жас жеткеншектер, жасөспірімдер және ересектердің миллиондаған саны спортпен

шұғылданып, өзінің денсаулығын нығайтады, адамдармен сұқпаттасып қуанышқа бөленеді, таңдаған спорт мамандығында өзін жетілдіреді, өзінің дененің шарықтаған шегін (кондиция), жалпы төзімділігін арттырады және өз мүмкіндігіне сәйкес спорттық нәтижелерге жетеді. Қазіргі спорт ұғымы халықты сауықтыру мен спорттағы жетістіктер мен рекордтарды ұлттық тарихымызға және ұғымымызға қарай дамытуды көздейді. Әрбір саланың өз ұғымы мен дамитын және қарастыратын қағидалары бар. Ол сол бір саланың дамуын ілгерілетеді. Сол мақсатта дене тәрбиесі мен спорттағы бірегей оқытып үйрету және тәрбиелеу процесі тек қана дағдылары мен біліктілікті арнайы спорттық қабілеттерді дамытуға бағытталып қана қоймайды, сонымен бірге адамды жеке тұлға ретінде қалыптастырады.

Бұл ерекшеліктері жеке тұлғаның нақтылы ауқымдағы және іс жүзіндегі қызметінің әр түріндегі белсенділігін іске асырудың маңызды бөлігіндегі психомоторлы өрісінде де көрінеді. Оларды жетілдіру және бекіту процесі екі бағытта жүреді. Олардың біреуі психикалық қасиеттердің, жағдайлардың және процестердің жалпы жетілдірілуі. Ол іскер жеке тұлғаның белсенділігін өмірде және өзінің әр түрлі қызметінде көрсетуінде мүмкіндік жасайды. Ал екіншісі психикалық қабілеттерін, жағдайын, процестерін арнайы бағытпен жетілдіру болып табылады [1].

Бұл қызметтің әрбір нақтылы түрінің талаптарымен, ерекшелік жағдайларымен анықталады. Дене тәрбиесі мен спорттық қызмет жүйесінде жеке тұлғаның қалыптасуы осы екі бағытта жүреді. Сондықтан да дене мәдениетімен және спортпен шұғылданушыларда жаңа қоғамның озық ойлы адамдары үшін таңдап алған спорт түріндегі жеткен жоғары нәтижелеріне байланысты дене сапаларын арнайы бағытта дамытатын жеке тұлғаның құрылым бейнесі қалыптасады.

Жалпы және арнайы бағытта дамыған психикалық құрылымы жиынтығын іскер спортшының жеке тұлғасын Егеменді еліміздің азаматы ретінде және оның жеке қайталанбайтын спорттық талантын сипаттайды. Жеке тұлғаның психикалық құрылымын қалыптастыру процесінде қоғам мен мемлекет, оқыту және тәрбиелеу қызметін міндеттеген арнайы институттар басты роль атқарады. Алайда өскелең өмір ұрпақтары білімді, біліктілікті, өмір сүрудің жалпы талаптарын және мінез-құлық дағдыларын бағытты қалыптастырудың енжар пайдаланушысы емес, керісінше іскер жеке тұлға ретінде бұлар арқылы қаруланады және жан дүниесін байытады.

Осындай жеке тұлғаның жетілуі және өзін-өзі жетілдіруі өзара сіңісу процесінде дене тәрбиесі мен спорт қызметі отандық тәрбие жүйесінің бөлінбейтін бөліктерінің бірі болып табылады.

Адамның идеялық бағыттылығы оның дүниетанымынан, көзқарасынан, ұстанымынан, қажеттілігінен және қызығушылығынан туындайды. Оның қалыптасуының және бекуінің шешуші қозғаушы күші ретінде сол қызметтің идеялық бағыттылығы оның ішінде спорттық қызмет көмектеседі. Көрнекті кеңес спортшылары туралы биографиялық, автобиографиялық очерктері мен кітаптардағы контекст-талдаудың жәрдемімен оқып зерттеу нәтижесінде – спорттық гимнастика, жеңіл атлетика, ауыр атлетика, суға жүзу, футбол, хоккей, шаңғы, конькимен сырғанау спорты және академиялық өсу өкілдерінің сипаттайтын жеке тұлға ретіндегі психикалық қырлары дәлелденген.

Егеменді еліміздің жеке тұлға ретінде спортшыларының қатынастық жүйесін, психикалық қырларының жалпы бағытын азамат ретінде сипаттайтын жағы идеялық ұстанымында, Отан сүйгіштігінде, отанға және қазақ халқына берілгендігінде, өз ісіне және қылығына жауапкершілікпен сезінуінде көрінеді.

Адамгершілік қатынастың жиынтығы көрінетін жеке тұлғаның орнықтылық белгісі мінез құрылымын көрсету болып, ал мінез жеке тұлға құрылымындағы өзегі болып табылады. Сондықтан бұл сипат белгілері жалпы бағыттылық бірлігінде спортшы жеке тұлғасының психикалық құрылымының негізгі сипаты ретінде санауға болады. Олар спорттағы барлық өмір жолы барысында барынша үлкен айқындық алады, нығаяды, жетілдіріледі және басқа да психикалық процестердің, жеке тұлға қасиеттерінің арнайы бағытталып дамуы, оның ішінде спортшы талантын ашу үшін қызмет етеді. Олар жеке тұлғаның барлық басқа өмірі, өрісі мен қызметінде барлық өмір жолы барысында психикалық құрылымның көріну негізін құрайды. Жоғарыда мысалға келтірілген жеке тұлғаның психикалық құрылым белгілерінің ішінде әр түрлі ұнамсыздары, жалпы әрбір спортшыда көрінуінің жекелеген айырмашылығы болатыны жасырын емес [2].

Бұл белгілер әрбір спортшыда жеке әр түрлі деңгеймен қалыптасқан: біреулерінде – бір белгілері, ал екіншісінде – басқасы ерекше көрінеді. Қалай болғанда да өркениетті еліміздің спортшылары үшін олар әдеттегідей тән.

Жеке тұлғаның психикалық құрылым белгісін немесе спорттың маңызды сапаларын арнайы бағытпен дамытуды мысал ретінде ғана қарауға болады. Өйткені олар әрбір спорт түрінде ғана ерекшеленбейді, сонымен бірге олар әрбір тар мамандықта, айталық спринтерлік немесе стайерлік жүгіруде, шаңғымен трамплинмен секіруде және т.б. ерекшеленеді.

Сананың ерекшелігі әртүрлі спорт түрлерінің өкілдерінде тек әртүрлі болып қалмайды, жүзгіштерде «суды сезіну», мәнерлеп сырғанаушыларда «мұзды сезіну», семсерлесушілер мен боксшыларда «ара қашықтықты сезіну», футболшыларда «допты сезіну», биіктікке секірушілерде «планканы сезіну» және т.б. Бұл іс жүзінде жеке тұлғаның сезінуден бастап жігерлілік қасиеттерімен аяқталатын психикалық дамуының әмбебап заңы болып табылады. Психологияда бұрыннан түсті сезіну, дыбысты және дәмді айыру сәйкес сала кәсіби қызметкерлері үшін, яғни тоқыма өнеркәсібі жұмысшылары, музыканттардың және дәрігерлердің, дәм айырушылардың және т.б. заңдылықтары белгіленген.

Қажетті психикалық құрылымды қалыптастырудың ішкі жағдайларына, яғни белгілі бір бағыттағы психикалық қасиеттерінің, психикалық процестері мен жағдайларының жалпы және арнайы дамуына жеке тұлғаның табиғи ерекшеліктері қызмет етеді. Б.Ф.Ломов «Жеке тұлғаның қалыптасуымен адам ағзасының пісіп жетілуі... онтогенетикалық бірегей даму процесі болып табылады», - деп жазды. Осындай табиғаттың ерекшелігіне жалпы түрдегі жүйке жүйесінің қасиеті болып табылады: оның күші – қозу және тежелу қатынасындағы әлсіздік, өзін -өзі ұстай білушілік, қозғалмалылық, динамикалық, жүйке процесінің тұрақсыздығы және сыртқы әсерді сезгіштігіне, темпераментіне және қасиетіне қарай адамдардың оған негізделген айырмашылығы болып табылады.

Адамның, оның ішінде спортшының табиғи ерекшеліктерінің елеулі маңызы бар, дегенмен жеке тұлғаның қалыптасуы мен оның әр түрлі қызмет аясында табысқа жету мүмкіндігін алдын ала анықтайды. Жүйке жүйесі мен темпераменттің жалпы типінің қасиет пен жеке тұлғаның басқа қасиеттерінің көрінуі мен қалыптасуының өзгешелігіне тәуелді.

Спортшының психологиялық жағдайы мен оның жеке топтарындағы қарым-қатынастарының алатын орны ерекше. Жақсы психологиялық жағдай команда мүшелерінің жақсы жұмыс істеуіне, мақсаттарға, жеңістерге жетуіне, қиындықты жеңе білуіне оңды әсерін тигізеді. Әр спортшының өз командасына психологиялық жағдай жасауына ықпалын тигізеді. Көп жағдайларда команданың эмоциялық өмірі жаттықтырушыға байланысты. Ол спортшылардың көңіл-күйін көтеріп, қорғап, қолдап, қуантады.

Негізгі топтық норманың қызметі спортшының мінез-құлқын, тәртібін реттеу болып табылады. Егер де спортшы ережеге сай емес қимыл жасайтын болса, онда топ мүшелері оған тәрбиелеу шараларын (сынау, жазғыру, жазалау) қолданады. Тіпті командадан шығаруға дейін баратын жағдайлар кездеседі.

Спорттық команданың эмоциялық өмірі бай. Бір-бірімен топтық эмоция алмасуында команданың психологиялық жағдайы қалыптасады. Әсіресе спорттық ұжымда команданың жеңіс пен жеңілу кезіндегі реніші, жетістіктері кезіндегі көңіл-күйі ерекшеленуі. Кез келген спортшының, ереже бойынша жеңісі, жетістігі, жағдайы қанағаттандырады, көңілін көтереді, сенімділігін арттырады.

Енді осы талаптарды біздің жағдайға, яғни спортшы мұғалімдер мен жаттықтырушылар қызметін атқаруға сәйкес педагогикалық-психологиялық тұрғыдан талдар болсақ, мұнда да ұжым болып еңбек ету, алға қойған мақсатқа команда болып қол жеткізу сияқты басты мәселелер өз шешімін дұрыс табады деп есептейміз.

Жалпы дамыту жаттығуларын бөліп өткізу тәсілімен үйрету кезінде оқытушы әдістемелік нұсқауды жаттығуларды орындағанға дейін, орындалу кезінде және тоқтаған соң беруі мүмкін. Сабакты толассыз және өтпелі тәсілмен өткізген кезде оқытушы жаттығуды үзе (тоқтата) алмайды және әдістемелік нұсқауды жаттығуды орындау барысында беруге мәжбүр болады.

Мұндай ақпарат барынша пайдалы, өйткені ол шұғылданушыларға, жалпы дамыту жаттығуларын орындау барысында өз қимыл-қозғалысына қажетті түзетулер енгізуіне, дәлдікпен орындалуына мүмкіндік жасайды.

Неғұрлым студентке жалпы дамыту жаттығуларын орындау кезінде информация өз уақытында және дәл берілсе, солғұрлым үйренуші жіберген қателіктерін түзету үшін мүмкіндік алады.

Жалпы дамыту жаттығуларын табысты үйретуді қамтамасыз ету үшін оқытушыларға келесі біліктілік пен дағдыларды меңгеру қажет:

а) Оқытылып үйретілетін жаттығуды орындай білу: бүтіндей және бөліп-бөліп, әртүрлі қалыптағы дененің тұру жағдайында, әртүрлі қарқынмен (орындау) жасау;

ә) Оқытылып, үйретіліп орындалатын қозғалысты түсіндіре білу: терминологиялық аталуымен және түсіндіру, бейнелеп көрсету жолдарымен;

б) Терминологиясымен және сөз әдісі ережесімен: сөз интонациясы, дикциясы, логикалық екпінімен қимыл-қозғалысты түсіндіре білу;

в) жаттығуларды орындаудағы әдістерді білуі, сонымен бірге жалпы және жеке қателерін (қарқынның, ырғақтың, әдістің) орындау барысында табуы тиіс;

г) жаттығуларды орындаудағы әдістемелер мен әдіс-тәсілдердің қателерін түзетуді игеру (түсіндіре білу, орындалуын қайталау, жаттығулардың бөлімдерін орындау және оны орындау кезінде нұсқау беру).

Әдістемелік нұсқау беруді үйретуді күрделі емес жаттығулар үйлесімен бастаған дұрыс. Әдістемелік ұсыныс терминологиясы, көлемі және негізгі бағыты жағынан зерделілікпен құрылу керек. Оқытып үйретуді дағдының қалыптасуы біртіндеп, тапсырмамен орындалатындай етіп өткізу қажет [3].

Спорт (ағыл. Sport – ойын, әуестену) – адамның денсаулығын нығайту, түрлі жарыстарда жоғары көрсеткіштерге жетуі үшін қолданылатын жаттығулар. Спорт - сайыстық, бәсекелестікте өтетін, спорттық жоғары нәтижеге жетуге ұмтылу жағдайында тарихи жинақталған әлеуметтік қызмет. Спортқа негізінен жарыстық қызмет, оған арнайы дайындық, ерекше қатынас, талап және нәтижеге жету кіреді.

Спорт адамды жан-жақты жетілдірудің тиімді құралы ретінде оны рухани және дене дайындығына тәрбиелеудің қозғаушы күші болып саналады. Спорттық жоғары нәтижеге жеткен сайын спортшы тек денесін ғана дамытып қоймай, сонымен қатар адамгершілік, өнегелілік, эстетикалық, ақыл-ой, еңбек, отан сүйгіштік тәрбиелерін де алады. Спорттың адамды тәрбиелеудегі педагогикалық маңызы өте зор. Академик Н.И.Понаморов дене тәрбиесінің

пайда болу және алғашқы кездегі даму тарихы үшін негізге алынатын кең ауқымдағы материалдардың нәтижелеріне сүйене отырып, «адам тек еңбек құралдарын дамыту арқылы ғана емес, сонымен бірге өзінің денесін үнемі жетілдіру барысында адам болды, адам ағзасы басты өндіргіш күш», - деп тұжырымдады. Мұнда аң аулауды дамыту жұмыс түрі ретінде шешуші рөлді ойнады. Атап айтқанда, адам осындай жаңа біліктілік пен дағдылардың, өмірде қажетті қозғалыстардың, күш сапаларының, төзімділіктің, шапшаңдықтың қажеттілігін басымырақ бағалады.

Археология мен этнография ежелгі дәуірден бастап адам дамуын, оның ішінде, әрине дене мәдениетінің дамуын зерттеуге мүмкіндік туғызды. Ғылыми зерттеу жұмыстарының нәтижелері қорытынды жасауға мүмкіндік берді, яғни еңбек қимылдарынан келіп, өмірде қолданыста қажетті дене мәдениеті б.д.д. 40-25 мың жылдар бұрынғы кезеңде адам қызметінің дербес түрі ретінде бөлініп шықты. Лақтырғыш қарудың, одан кейінгі садақтың пайда болуы аңшыларды, жауынгерлерді дайындау, дамыту және жетілдіру қажеттілігін туындатты. Сонау тас дәуірінде дене тәрбиесі жүйесінің пайда болуымен қозғалыс-қимыл саласы табысты аңшылық, жаудан қорғану және т.б. кепілі болды. Көптеген халықтардың салты мен дәстүрлерінде бір жас ерекшелігі тобынан екіншісіне өткендегі дәстүрінде дене мәдениетінің тәрбиелеу компонентін пайдалану ендірілді. Арнайы ережелермен, әдіс және тәсілдері бар, спорттық құрал-жабдықтардың бір түрін пайдаланып, белгілі бір нысана көздеп, жеңіп шығу мақсатында, әр түрлі қозғалыстар жасау арқылы іске асатын ойындар спорт ойындары деп аталады. Қазақстанда спорттың елуден астам түрі дамыған. Спорттың олимпиадалық түрлерінен басқа қазақша күрес, бәйге, көкпар, қыз қуу, тоғыз құмалақ сияқты түрлері, ұлттық спорт ойындары да едәуір дамыған және дамып келеді [4].

Бұл жағдайда, бір тапсырмадан басқаға өту алдындағы тапсырма материалдарын жеткілікті жағдайда үйреніп, меңгерген соң ғана іске асырылуы тиіс екені анықталды.

1. Бөлеев Қ., Бөлеева Л.Қ. *Мұғалім және ұлттық тәрбие*. – Алматы: Нұрлы әлем, 2000. -116б.
2. Жанабаев Қ. *Дене тәрбиесіндегі ұлттық ойындар*. – Алматы, 2000, 37б.
3. Мұхамеджанов Б. *Дене мәдениеті мамандығына кіріспе*. – Шымкент: Ғасыр-III, 2006. 166б.
4. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. *Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі*. – Түркістан: Тұран, 2004. -277б.

УДК 37.018.46

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ПРОЦЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Е.Н.Мамыров - аға оқытушы., А.Рахымжанов – магистр

Ж.А.Қасымбеков - п.ғ.к., доцент

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қаласы

Аңдатпа: Осы мақалада дене мәдениетінің рөлі кейбір жағдайда баға жетпес болады, себебі адамның тіршілік әрекетінің қозғаушы қызметі мен реттелуі қимыл белсенділігіне, гомеостазистің функционалды көріністерінің алуан түрлілігін, оның ішінде мінез-құлықты болжауды бағдарламалаушы қимыл анализаторына тәуелді болады. Білім беру мен тәрбиенің, оның ішінде дене тәрбиесінің қалыптасқан жүйесі дене және рухани кемелділікке қол жеткізу мақсатымен оқушы-жастардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, дамытуына мотивацияның қалыптасуына бағытталуы тиіс екендігі көрсетілген. Дене мәдениетінің басқа тәрбиелермен сабақтастығы мәселесі Әл-Фарабидің «дененің саламаттылығы» ұғымын енгізен, әр адамның тәрбиесінде мынадай үш қасиет болу қажет деп есептейді: дене күші, рухани және ақыл-ой, олар өзара үйлесімді дамыған жағдайда ғана жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға болатыны жайлы қарастырылған.

Тірек сөздер: білім, тәрбие, дене мәдениеті, дене жаттығулары, спорт, құндылық.

Дене мәдениетінің адамдардың рухани және тән-дене дамуында маңызды роль атқаратын ықпалы орасан, ол халық педагогикасында ерте замандардан айтылып келеді. Адамгершілік, еңбекқорлық, тән-дене, ақыл-ой тәрбиесі бойынша халық өшпес жүйе түзді.

Қазіргі еуропалық тәрбие жүйесі – ежелгі Греция философиясының көрнекті өкілдері Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Тертуллиана «тәрбие» ұғымдарының мәнін көрсеткен. Демокрит: «Табиғат және тәрбие егіз. Дәлірек айтсақ табиғат адамды қайта жасайды және оны өзгерте отырып, болмыс табиғатын түзеді, ал жақсы адам болу табиғат ықпалынан гөрі тәрбиеге көбірек тәуелді», - десе, Аристотель тәрбие ұғымына түсініктеме бере отырып, оның мәнін тереңдете, тәрбие лайықты өмірге бағыттайды деген пікір айтқан [1].

Р.С. Сафиннің (1991) пікірінше, дене тәрбиесінің мақсаты болып адамның құндылық бағыттарының, белсендіру – қажеттілік саласының, дене жетілуінің және практикалық іс-әрекетінің органикалық бірлігі болып табылады [1, 42б].

Дене мәдениетінің басқа тәрбиелермен сабақтастығы мәселесі Орта Азия және Ұлы дала ғұламалары еңбектерінде де ерекше атап өтеді. Солардың ішінде ерекше тұлға Әл-Фараби тәрбие мәселесіне бағыт-бағдар бере отырып, «Әлеуметтік-этикалық трактаттар» атты еңбегінде бала денесін жетілдіруді оның бойындағы абзал қасиетті тани біліп, мінез-құлқының жақсы сипаттарын тәрбиелеп, өзін-өзі үнемі дамыту қажеттігіне тоқталады. Ол «дененің саламаттылығы» ұғымын енгізе отырып, әр адамның тәрбиесінде мынадай үш қасиет болу қажет деп есептейді:

дене күші, рухани және ақыл-ой, олар өзара үйлесімді дамыған жағдайда ғана жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға болады деп есептейді.

Өл-Фарабидің «Бақыт жолын сілтеу» деген трактатында адамды бақытқа жеткізетін үш нәрсеге көңіл бөледі:

1. «Адам өзінің қалыптасуы үшін іс-әрекет, тіршілік жасау, дене мүшелерін іске қосу арқылы қажетті әрекеттер: отыру, тұру, жүру, көру, есту сияқты т.б. қимылдар жасайды.

2. Жан эффектілері негізінде құштарлық, рахат, қуаныш, ашу, қорқу, жабырқау, қызығу т.б. сезімдерін көрсету.

3. Ақыл-парасат арқылы адам іс-әрекеттерін, сана-сезімдерін, ізгілікті, имангерлікті, қимыл-қозғалыстарын басқарады». Өл-Фарабидің пікірінше, әрбір баланың тәрбиесінде үш қасиет: дене күші, рухани және ақыл-ой бірлікте болғанда ғана жан-жақты үйлесімді жеке тұлғаны қалыптастыруға болады [2].

Көптеген ғалым - педагогтардың зерттеулерінде “дене мәдениеті” ұғымына көптеген анықтамалар берілген. Мәселен Орыстың демократ – педагогы П.Ф.Лесгафт: дене тәрбиесінің жүргізілу ерекшеліктерін анықтай отырып, осы тәрбиенің ғылыми негізделген теориясын ұсынады. Бұл құрған дене тәрбиесі теориясының дүние жүзілік мәні бар. Ол өзінің екі томдық «Мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесіне басшылық» деген еңбегінде (1888-1901ж.) дене тәрбиесінің әр түрлі жүйесін терең сынап, осы жөнінде өз теориясын ұсынады. Оның ойынша, дене тәрбиесі барлық істердің, жұмыстардың жүйесінен тұрады. Сондықтан дене тәрбиесі ақыл-ой, адамгершілік және эстетикалық тәрбиелеумен тығыз байланысты [3].

Оның үйретуінше, дене жаттығулары мінез бен ақыл-ой қабілетін дамытатын бірізді, тізбекті болуы қажет. Дене қозғалыстарының жүйесі баланың табиғи дамуына сәйкес келіп, бұлшық еттердің бүкіл тобын қамтуы керек. Дене жаттығулары, дене шынықтыру оқытушыларының ұқыпты түсіндірулері арқылы жүргізіледі. Лесгафт ақыл-ой жұмысының дене шынықтыру жаттығуларымен және ойындармен алмасып отыруын талап етті. Сонымен қатар ол ауыр гимнастикалық жаттығулардан сақтандыруды, көбіне табиғи қозғалыстарды: жүгіру, секіру, ойын т.б. ұсынды.

П.Ф.Лесгафтың ғылыми-педагогикалық шығармаларында баланың сыртқы өмірі мен мінез-құлқының ерекшеліктерін анықтайтын психологиялық материалдар мол орын алған. Сондықтан Лесгафт бала психологиясын зерттеу арқылы педагогиканы жоғары сатыға көтеруге үлес қосты. “Интеллектуалдық тұрғыдан даму дене мүшелерінің де жетілуін талап етеді” – десе, А.В.Сухомлинский: “Тұлғаның интеллектуалдық (адамгершілік, эстетикалық) байлығы дене мүшелерінің жетілуіне, денсаулыққа және еңбекке тәуелді” – деген пікірлерді айтады [3, 25].

П.Ф.Лесгафт дене мүшелерінің әртүрлі қозғалыстарын талдау мен оларды өзара салыстыруға мүмкіндік беретін уақыт пен кеңістік арқылы ғана қабылдаумен балаларды үйретуге болатындығын сенімді түрде дәлелдеді. Әрине, қозғалыс қимылдарына оқушыларды табысты түрде үйретудің басты шарттарының бірі – қозғалыс анализаторының дамуына себепкер болатын және уақыт, кеңістік пен бұлшық еттердің күш жұмсау дәрежесі бойынша орындалатын қозғалыстарды басқару біліктілігімен тығыз байланыстағы қозғалыстарды басқару қабілеттілігін оларда тәрбиелеу керек екендігі түсінікті [3, 45 б].

Қозғалысты басқару мүмкіндігі туралы айта отырып, И.П.Павлов адам өз қимылының әрбір сәтін сезбейтін болса, онда оларды басқара да алмайды деп атап көрсетті.

Ағылшын педагогы Джон Локк дене тәрбиесін басқа тәрбиелердің негізі деп есептеп, оның мәнін жоғары көтереді. Ол: «Мықты денеде – мықты рух», - болады дей отырып, дене тәрбиесінің өз заманына сәйкес жүйесін ұсынды. «Бала денесін ерте жастан бастап шынықтыру керек, оның денесіндегі бостық, сылбырлықтар жойылуы тиіс», - деді. Локк баланы ауа райының барлық түріне үйретудің, қатаң режимге қалыптастырудың қажеттілігін көрсетті. «Дұрыс ұйымдастырылған дене тәрбиесі, - деді Д.Локк, - баланы ерлікке және табандылыққа үйретуге әсер етеді» [4].

Швейцария ағартушысы И.Г. Песталоцци де денені сауықтыру жөнінде құнды ой пікірлер қалдырған. «Дене тәрбиесінің міндеті – адамның барлық табиғи күштерін, қабілетін дамыту және ол даму жан-жақты дамумен ұштасады», - деп жазды. «Бала әртүрлі қимылға, қозғалысқа ұмтылады. Осыдан келіп ойын, тағы басқа әрекеттер туады», - деп дене тәрбиесіндегі ойынға үлкен мән берген. Дене жаттығуларының жүйесі арқылы баланы болашақ еңбек әрекетіне даярлауға болады деп есептейді [4, 52б].

Дене мәдениеті, Л.П.Матвеевтың анықтауы бойынша, «өзіндік ерекшелігі қимылдарға үйретуде (қимыл әрекеттеріне) және адамның дене қабілеттерін тәрбиелеуде (дамуды басқаруда) болатын тәрбиенің бір түрі. Қолданбалы жағынан дене тәрбиесі адамның басқа тәрбие түрлерімен бірлікте әлеуметтік шарттарға тәуелді шынайы өмірге (еңбек, әскери және т.б. қызмет) дене дайындығының процесі болып табылады, және жеткілікті әлеуметтік шарттарда дене тәрбиесі тұлғаның жан-жақты дамуының факторларының бірі маңызына ие болуы мүмкін». Ю.М.Николаевтың пікірінше, дене (денелік) және рухани (әлеуметтік) бастаулардың үйлесімі, олардың ажырамас бірлігі адамның дене мәдениеті құндылықтарын игеру және жетілдіру процесіне қатынастың әдістемелік позициясының негізіне айналуы тиіс. Дене шынықтыру Л.П.Матвеевтың анықтауы бойынша, - қоғам мәдениетінің маңызды бөлігін – оның адамның мақсатқа бағытталған дене жетілуінің арнайы құралдарын, әдістері мен шарттарын жасау және орынды қолдануды жетістіктерінің тұтас жиынтығын құрайды. [4, 65б].

Дене мәдениетінің рөлі кейбір жағдайда баға жетпес болады, себебі адамның тіршілік әрекетінің қозғаушы қызметі мен реттелуі қимыл белсенділігіне, гомеостазистің функционалды көріністерінің алуан түрлілігін, оның

ішінде мінез-құлықты болжауды бағдарламалаушы қимыл анализаторына тәуелді болады. Білім беру мен тәрбиенің, оның ішінде дене тәрбиесінің қалыптасқан жүйесі дене және рухани кемелділікке қол жеткізу мақсатымен оқушы-жастардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, дамытуына мотивацияның қалыптасуына бағытталуы тиіс. Біз сауықтыру кешендеріндегі дене шынықтыру мен спорт күнделікті шұғылдану оқушы-жастардың жүйке-психикалық, дене және рухани жағдайының жақсаруына септігін тигізеді, оларды салауатты өмір салтына бағыттайды, күшті мінезді қалыптастырады, мақсатқа ұмтылуды, еңбек сүйгіштікті және басқа да дене мүмкіндігін психикалық қалыптастырудың негізі болып табылатын тұлғаның көптеген еріктік қасиеттерін қалыптастырады деген пікірді қолдау керек.

М.Жұмабаев дене мәдениетінің адам психологиясымен байланысын көрсете отырып, ғылыми тұжырым жасаған. Ол: «Дене – жанға, жан- денеге байлаулы. Бірінің біреуінсіз күні қараң. Өзімізге мәлім: денеміз сау болса, жанымыздың ісі де сау, жақсы болады, яғни ақылымыз тұзу, сезіміміз дұрыс, қайратымыз берік болады. Егерде денеміз ауру болса: яки жұмыс қылып шаршаса, жанымыз да ауру, жанымыз да шаршайды, басқа ауру, мидың ауруы жан ісіне жаман әсер қылады. Нашар ауа басты айналдырып, қанды дұрыс жүргізбей, денеге әсер қылады да, жанға барып қол салады, яғни жанның ісі шабандайды, бұзылады, ой күнгірт тартады, сезім тоза бастайды, қайрат жосиды», - деп жазады [5].

А.Құлназаров, С.Тайжанов: «Дене мәдениеті мен ақыл-ой тәрбиесінің өзара байланысы сан қырлы болып келеді. Мектептегі дене тәрбиесі сабағы – ақыл-ойға күш түсіретін пәндерді оқушылардың оңай игеруіне мүмкіндік беретін фактор. Ол дененің саулығын сақтауды қамтамасыз етуге бағытталған. Ойлау жүйесін қалыптастыру және психологиялық жаттығулар жүргізу тұрғысынан оқушының есту, көру, есте сақтау, сезімталдық, аңғарымпаздық, зейінділік сияқты қабілеттерін дамытуға дене тәрбиесінің беретін пайдасы зор. С.Тайжанов: «Дене мәдениетінің құрамды бөлігі ретінде дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу әлеуметтік міндеттерді шешуге жәрдемдеседі: жан-жақты, жетілген адамды дамыту; әлеуметтік-экологиялық жағдайға организмнің бейімділік қасиетін арттыру, организм төзімділігінің жоғары деңгейіне қол жеткізу. Өсіп келе жатқан жас ұрпақтың денесін жетілдіруге бағытталған педагогикалық әсер ету кешеніне ене отырып, дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу дене және ақыл-ой еңбегін ұйымдастыру дене қабілеттілігін жан-жақты дамытып қана қоймай, күшті, төзімді, ақыл-ой белсенділігінің жоғары болуына, шыдамдылық пен нәтижелі еңбек етуге негіз болады» [6 б].

Н.Қонысбаевтың пікірінше, үйлесімділігі жөнінен күрделі қозғалыстарды адамның орындауы, оларды басқара отырып, бір қозғалыстан екіншісіне ауысу, қоршаған ортаның өзгермелі жағдайларына сәйкес жаңа қозғалыс-қимылдарды жылдам жасау қабілеттілігі – бұлардың бәрі де биологиялық және педагогикалық факторларға негізделген қозғалыс қызметтерінің қасиеттері [7].

Жоғарыда ғалымдардың берген ой-пікірлері қысқаша ғана қарастырылып, өзінің ғылыми өзектілігін кең ауқымда ашу мақсатында терең зерттеуді қажет етеді. Ғылыми тұрғыдан дене тәрбиесі ұғымы өз маңыздылығын ашты. Сондықтан да дене тәрбиесі арқылы тәрбие беру педагогикалық үдеріс болып саналады.

1. Сафин Р.С. *Обучение двигательным действиям.* – М.: Физкультура и спорт, 1991. – 89С.
2. Әл-Фараби. *Философиялық трактаттар.* – Алматы, 1973. – 121 б.
3. Лесгафт П.Ф. *Собранные педагогические сочинения.* Т.2 - М., 1962..С.122-125.
4. Матвеев Л.П. *Теория и методика физической культуры.* Москва: ФиС. 1991 г.
5. Жұмабаев М. *Педагогика.* – Алматы: Ана тілі, 1992. – 106б.
6. Құлназаров А., Тайжанов С. *«Дене тәрбиесі». Оқыту әдістемесі.* –Алматы: Атамұра, 2002. – 80б.
7. Тайжанов С., Қонысбаев Н. *Қозғалыс қимылдарына үйрету.* – Алматы: Дәнекер, 2004. – 86б.

УДК 37.376

ШЕТ ЕЛДІК НОРМАТИВТІК ҚҰЖАТТАРДА МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ТҰЛҒАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ҚАРАСТЫРЫЛУ ЖАҒДАЙЫ

Б.А.Тұрғынбаева - п.ғ.д., профессор

Абай атындағы ҚазҰПУ Педагогика және психология мамандықтары кафедрасы,

Ғ.Қ. Бейсенбаева 2-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Аннотация: Мақалада мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды айта отырып, оларды оқыту мен тәрбиелеудің негізгі міндеттерінің қатарына бала тұлғасын толық қалыптастыру, танымдық әрекеттерін дамыту, оларды қоғамның тең құқылы мүшесі ретінде ортаға қосылуы жайлы, сондай-ақ, шет елдік нормативтік құжаттарды қарастыра отырып, мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды әлеуметтендіру, қоршаған ортаға бейімдеу, оларды қоғамның толық мүшесі ретінде қарау жағдайы қарастырылған. Біріккен Корольдіктегі мүгедектерге жұмыс берушілер тарапынан жасалған жағдайлар туралы, Канадада мүгедектерді кемсітпеу жайында, Индияда мүгедектерді жұмыспен қамту және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі Герман Республикасында мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың құқықтарын қорғау және АҚШ-тағы мүгедектерге көмек көрсетудің қалыптасқан жүйесімен танысасыздар.

Түйін сөздер:мүгедек, мүмкіндігі шектеулі бала, әлеуметтік бейімдеу, маргинализация.

Аннотация: В статье рассматриваются о детях с ограниченными возможностями, помимо основных обязанностей, как обучение и воспитание, полное формирование личности ребенка, развитие познавательной деятельности, об их присоединении как равноправные члены общества, а также рассмотрев иностранные нормативные документы социализация детей с ограниченными возможностями, приспособление в окружающую среду и рассмотрение их как равноправные члены общества. Ознакомление сформированной системой оказания помощи инвалидам в США и защита прав личности с ограниченными возможностями в Германской Республике, о защите прав инвалидов и их трудоустройство в Индии, унижение инвалидов в Канаде, об осуществленных условиях инвалидам от стороны работодателей в Объединенном Королевстве.

Ключевые слова: *инвалидов, детей с ограниченными возможностями, социальной адаптации, маргинализации.*

Annotation: This article are considered about children with restricted opportunities, besides fundamental obligations as tutoring and education, the complete formation personality of the child, development of cognitive activity, about their accession as equal terms of society, and also having considered foreign normative documents socialization of children with restricted opportunities, the adaptation in a surrounding medium and their consideration as equal terms of society. Acquaintance by the created system of assistance to disabled people in the USA and protection the rights of the person with restricted opportunities in the German Republic, about the rights protection of disabled people and their employment in India, not humiliation of disabled people in Canada, about the carried-out conditions to disabled people from the party of employers in the United Kingdom.

Keywords: *disabilities, children with disabilities, social adaptation, marginalization.*

Қоғамның ауқымды орын алып отырған ең өзекті мәселердің бірі мүмкіндігі шектеулі тұлғалар мәселесі. Олардың өмірге даярлық процесі тар шеңберде өтетіндіктен, бұл тұлғалардың әлеуметтенуі де өзіндік ерекшеліктерге ие. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау мәселелерімен байланысты он шақты нормативтік құқықтық актілер жұмыс істейді. 2005 жылы 13 сәуірде қабылданған «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Заңы Қазақстан Республикасының Ата Заңына негізделеді. Сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі тұлғалар мәселесі әлемдік деңгейдегі өзекті проблемалардың бірі деп артық айтпаған болар едік. Сондықтан да шет елдік заңдық нормативтік құжаттарға талдау жасауды жөн көрдік.

Шетелдегі қазіргі заң және әлеуметтік саласында еңбек ету мүмкіндіктері шектеулі тұлға деген ұғымдар жиі пайдаланады. Ол бұрынғы «мүгедек» терминінің орнын басады, өйткені «мүгедек» деген адамның жұмысқа жарамауын, қабілетсіздігін білдіреді.

Сондықтан мүмкіндіктері шектеулі тұлға, еңбек ету мүмкіндіктері шектеулі тұлға, білім алуда ерекше қажеттіліктері бар тұлға терминдері біршама тиімді және адам намысын қорламайтын болып саналады.

Мүмкіндігі шектелген балалар - әртүрлі кемістіктің салдарынан әлеуметтік ортамен өзара қарым-қатынасы қиынға соғады, болып жатқан өзгерістер мен талаптарға көңіл бөлу қабілеті төмендейді. Олар өз мақсаттарына жетуде ерекше қиындықтарды сезінеді де, белсенділігі төмендеп, жағымсыз реакциялар пайда болып, тәртіптерінде ауытқулар пайда болады. Әлеуметтік бейімдеу кемтар балалардың қоғамдық ортамен белсенді араласуына мүмкіндік туғызып, жалпы жағдайын жақсартыады.

Әлеуметтік бейімдеу (латын тіліне adapto-үйрену, бейімделу) – жалпы қоғамдық талаптар жүйесіне сәйкес кемтар балалардың арнайы топтарына арналған немесе жеке бас талаптарына сәйкес ережелерге бейімдеп үйрету деген [1].

Біріккен Корольдікте мүгедектік белгісі бойынша кемсітуге тыйым салынатын 1995 жылы заң жұмыс берушілерге «ыңғайлы құрылғыны енгізуді» міндеттейді. Бұл міндеттеме жұмыс берушінің «кез келген үй-жайының сипаттамасы», «аталған мүгедекті тұтастай алғанда басқа адамдармен салыстырғанда ыңғайсыз жағдайда қалдыратын» ретте қолданылады. Мұндай жағдайда «жұмыс беруші барлық жағдаяттарды қисынды түрде ескере отырып, аталған жоспарлаудың немесе сипаттаманың мұндай салдарларға әкелуіне жол бермеу үшін шаралар қабылдауға міндетті» болады. Атап айтқанда:

- үй-жайға құрылғы енгізу;
- басқа қызметкерге мүгедектің кейбір қызметін тапсыру;
- аталған тұлғаның жұмыс кестесін өзгерту;
- мүгедекті басқа жұмыс орнына ауыстыру;
- мүгедекке оңалтудан, медициналық куәландырудан немесе емделуден өтуі үшін жұмыс уақытында жұмыстан қол үзе тұруына мүмкіндік беру;
- аталған тұлғаны даярлық курсына жіберу немесе бағыттау;
- жаңа құрал-жабдық сатып алу немесе бұрыннан барын түрлендіру;
- нұсқаулықты немесе нормативтік құжаттарды өзгерту;
- емтихан немесе аттестация өткізу рәсімдерін өзгерту;
- жазбаша мәтінді оқи алатын тұлғаның немесе ымдау тілін білетін аудармашының қызметін көрсету;
- қолдау көрсету.

Канадада мүгедектердің құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған ауқымды заңнама бар. Атап айтқанда, бұлар: Зағиптар туралы акті; [2] Мүгедектер туралы акті; [3] Мүгедектерді кәсіби оңалту туралы акті; [4] «Канададағы адам құқықтары туралы» заң; [5].

Канада заңы мүгедектерді кемсітуге тыйым салады және мүгедектерге тауарлар мен қызмет көрсетулер, тұрғын

үй, жұмыс және т.б. берген кезде кемсітуден қорғауды дамытуды көтермелейді. Бұл заңдарда мүгедектерді оңалтудың ақпараттық қызметін, кәсіптік даярлау жөніндегі қызметті, түзеу-медициналық қызметті, мүгедектерді оңалтудың техникалық құралдармен қамтамасыз ету қызметін құру мәселесі көрсетілген. Канададағы білім беру жүйесі мүгедектерді мектептен университетке дейінгі барлық деңгейде оқыту мүмкіндігін заңды түрде көздеген.

Герман Федеративті Республикасында азаматтық құқығында жеке адамдар арасындағы қарым-қатынас кезінде мүгедектерге залал келтіруге тыйым салынған. Алайда Германия Ата Заңында бірдей өмір жағдайын немесе бірдей мүмкіншілік белгілеу үшін мүгедектерге артықшылық беру немесе жәрдем көрсету талаптары жоқ. Бұл мәселелер «қарапайым заңнаманың» құзыретіне кіреді, онда олар «өз мүмкіндігі шеңберінде және әлеуметтік мемлекет принципі ескеріле отырып» шешіледі.

Германияда мүгедектерді әлеуметтік қорғаудың үш нысаны, атап айтқанда, әлеуметтік сақтандыру, өтемақы және көмек түрлері айқын көрінетіндігін айтып өту керек. Мүгедектерді әлеуметтік қорғау мәселелері: 1974 жылғы «Мүгедектер туралы»; 1974 жылғы «Оңалту жөніндегі бірыңғай шаралар туралы»; 1979 жылғы «Қоғамдық көлікті пайдалануда мүгедектерге жәрдем көрсету туралы»; 2000 жылғы «Мүгедектер арасындағы жұмыссыздықпен күрес туралы»; Әлеуметтік заңнама Кодексі заңдарымен реттеледі.

Көрсетілген актілерде мүгедектер құқықтары мен оларды оңалтуды қамтамасыз ету мәселелеріне қатысты, соның ішінде олардың сайлау құқығына, оқуға, білім алуға, қоғамдық көлікті пайдалануға, жұмыс орнындағы арнаулы құрал-жабдықтарға, еңбек нарығында олардың жағдайын жақсартуға, тұрғындардың осы санатының жұмыссыздығын төмендетуге кепілдіктер бар [6].

Индияда 1995 жылғы «Тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету туралы, мүгедектердің құқықтарын қорғау туралы және толық қатысуы туралы» заңы неғұрлым кең көзқарасқа негізделген: оған бір мезгілде әртүрлі салалардағы кемсітуге тыйым салатын ережелер, мемлекеттік және жеке меншік мекемелері үшін қызметкерлерді іріктеу бағдарламасында мүгедектерге белгілі бір орындар берілетін квота жүйесін пайдалану арқылы мүгедектердің мүддесіне сай пайымды кемсітуді қамтамасыз ететін ережелер кіреді. Бұдан басқа, онда мүгедектерді жұмыспен қамтуды көтермелейтін мекемелерге арналған ынталандыру шаралары көзделген және оларға салықтан босату, жәрдемақылар бөлу де жеңілдіктер беріледі делінген [7].

«Тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету туралы, мүгедектердің құқықтарын қорғау туралы және толық қатысуы туралы» заңы мүгедектер саласындағы саясатта көптеген шаралар қабылдауға ұлттық деңгейде де және мемлекеттік деңгейде де тұтас бір органдарды бекітуге және мүгедектікті ескерту және білім беру салаларындағы теңдікке мүмкіндік берді, атап айтқанда, ол пайымды кемсіту шараларымен, әлеуметтік қамсыздандырумен, көлік құралдарына мініп-түсумен және қоғамдық ғимараттарға кіріп-шығумен, мүгедектермен айналысатын мекемелерді құрумен, мүгедектер мәселесі бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізумен және т.б. кепілдендіруге тиіс.

Конвенция ережелеріне сәйкес адамға «ыңғайлы құрылғы» жасап беруден бастарту мүгедектік белгісі бойынша кемсітумен бірдей болатынын айта кету керек. Яғни, кемсітудің кез келген анықтамасында осы заңда «ыңғайлы құрылғыдан» бас тарту кемсіту актісі болып табылады.

Мүгедектерді қолдауда ең дамыған елдердің бірі Америка Құрама Штаты. АҚШ-та «Инклюжен» деп аталатын бағдарлама жұмыс істейді. Оның негізі «Оңалту актісімен» (1973 ж., №93-112 заң) және мүгедек балаларды оқыту заңымен (1974-1975 жж.) салынған, сол уақыттан бері бұл бағдарламаға бірнеше толықтырулар мен өзгертулер енгізілген. 20-ғасырдың 80-жылдары Америкада түрлі деңгейдегі мүгедектердің қажеттіліктерін есепке ала отырып, жаңа ғимараттар салу мен ескі ғимараттарды қайта салу процесі басталды. Бұл мақсаттың орындалуы үшін үкімет қосымша қаржы қаражатын бөлді, сонымен бірге осы қабылданған стандарттардың орындалуын бұзғандарға қатаң жаза қолданылды. Азаматтардың мүгедектерге қарым-қатынасын өзгерту үшін психологтар мен басқа да мамандар ойластырған және әзірлеген жұмыстар жүргізілді. Осылайша, мүгедектер қоғамның тыныс-тіршілігінің барлық саласына қол жеткізіп, оларды дені сау адамдардың қабылдауы оң өзгеріске ұшырады.

Білім алуға кіріктіруге қатысты қиындықтар бағдарламаларды жасауда, қызметкерлер дайындауда, мүгедек балаларды дені сау балалардың қабылдауының психологиялық үлгісін жасау кезінде туындады. «Инклюжен» үлгісі Даун синдромы бар бала дағдылы мектепте оқи алады деп түсіндірілді. Әрине, ол үшін оған бөлек бағдарлама, өзінің жеңілдетілген тапсырмалары дайындалады. Көбінесе бағдарламаның табысты жүзеге асуы мұғалімге байланысты.

Бұл үлгідегі білімді қолдау үшін мүмкіндігі шектеулі балалардың сәтті оқытылғаны туралы бірнеше фильм түсірілді. Алайда, АҚШ-та арнайы мектептерден де бас тартпайды, бірақ та баланы онда басқа амал қалмағанда ғана орналастырылады.

АҚШ әлеуметтік қамтамасыздандыру жайлы сөз қозғағанда, мүгедектерге медициналық көмек көрсетілетінін, жәрдемақы мен өтемақы төленетінін, тұрғын үй тұрмыстық құрылғылармен қамтамасыз етілетінін және оқу мекемелеріне, бассейнге т.б. орындарға жеткізілетінін, оны әлеуметтік қызметтер жүзеге асыратынын айтпай кетуге болмайды. Үйде қызмет көрсететін әлеуметтік қызмет түрлері де пайдаланылады.

АҚШ-та мүгедектерге көмек көрсетудің қалыптасқан жүйесі жұмыс істейді, ол тыныс-тіршіліктің барлық саласын қамтиды және ерекше мұқтажы бар адамның қоғамға мүмкіндігінше барынша кірігуіне жағдай жасайды, сонымен бірге қоғамның да мұндай жандарды қабылдауын қамтамасыз етеді. Әлеуметтік жұмыстарды жүзеге асыру кезінде кешенді тәсіл және бағдарламаларды жасауда білімнің түрлі саласында жұмыс істейтін тұтас бір мамандардың қатысуы маңызды рөл атқарады.

АҚШ-тың Еңбек департаменті келтірген деректер бойынша мындаған мүгедектер өздерін шағын бизнес иелері ретінде табысты көрсете білген. Себебі, мүгедектердің жұмыс күші ретінде талап етілуі төмен, олар жеке-еңбек қызметімен шұғылдануға мәжбүр. АҚШ-та 2000 жылғы санақ бойынша мүгедектердің ішінде жеке-еңбек қызметі және шағын бизнесті ұйымдастыру тәжірибесінің болу көрсеткіші (12,2 пайыз) мүгедек емес адамдармен (7,8 пайыз) салыстырғанда жоғары болған [7].

Кенес дәуірінде дефектологияда мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды қоғамның бір мүшесі ретінде тәрбиелеу концепциясы негізделі бастады. Осының арқасында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға деген мемлекет пен қоғамның қарым - қатынасы бір жүйеге келе бастады.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың ата-аналары балаларын мектепке әкеле салысымен – ақ қоғамның «патерналистік» көзқарасымен кездесіп қала берді, шындығы, қазіргі күннің өзінде білім беру жабық интернаттар түріндегі мекемелерде ұйымдастырылған. Яғни, ол кемтар балалардың әлеуметтік өмірге қатысуындағы мүмкіншіліктерінің еріксіз шектелуіне әкеледі. Мүмкіндігі шектеулі тұлғалар қарапайым мамандықтарды игеруі, құқықтарын қорғау саласы нашар болғандықтан маргинализация жағдайын туғызады. Маргинализация дегеніміз әлеуметтік ортада қатынасу мүмкіндіктерді амалсыз шектеуді білдіретін ұғым, нақты әлеуметтік рөлдерді таңдау, әлеуметтік қызметтерді орындау, әлеуметтік және мәдени ақпаратқа қол жеткізу т.б.

XX ғасырдың екінші жартысында, екінші дүниежүзілік соғыстан кейін бүкіл әлемде демократиялық, ұлттық-бостандықты жариялайтын қозғалыстар басталады. Екінші дүниежүзілік соғыстың салдары өмірдегі ең жоғары құндылық – адам өмірі мен бостандығы екенін көрсетті. Сол кезде 1948 жылдан бастап «Адам құқықтарының Жалпы Декларациясы» қабылданғаннан кейін, бүкіл әлем адамгершілік бағытын көздейтін халықаралық құқықтық құжаттар құра бастады. Осылайша қоғамдық пайдалы еңбек пен адамдардың әлеуметтік құндылығы – қазіргі әлеуметтік оңалтудың басты мақсаты болып саналмайды. Ең негізгісі ол рухани-этикалық және әлеуметтік-экономикалық ығыстыруды жою, мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды маргинализациялау шараларын алдын алу. Осыдан мүмкіндігі шектеулі тұлғалар үшін әлемдегі қалыпты тұлғалар бейімделген заңға емес, өздерінің жеке бас жағдайларына сай заңдарға ғана бағына алатындай, тепе-теңдік мүмкіндігі туады.

1. Нұрманбетова Ұ., Тебеннова Қ.С., Омарова Н.Н. Мамандыққа кіріспе (дефектология) Қарағанды, 2007 ж
2. <http://www.forumatgreenwich.co.uk/>
3. Guest D. Emergence of Social Security in Canada. – Vancouver, 1997.
4. Clark C. Canada is Income Security Programs. – Ottawa, 1998.
5. Dyck R. The Canada Assistance Plan: The Ultimate in Cooperative Federalism//Perspectives on Canadian Health and Emerging Trends/ Ed.by C.Meilicke, J.Stroch.Michigan, 1980.
6. Германиядағы мүгедектердің құқықтары мен жеңілдіктері.//Partner.-2006.-№7(106).
7. Әлеуметтік оқшауланудан – теңдікке қарай. Мүгедектердің құқықтарын жүзеге асыру.//Парламентарийлерге басылыққа алуға: Мүгедектердің құқықтары туралы халықаралық конвенция және оған Факультативтік хаттама. №14-2007.

УДК 378.22 (574)

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАГИСТРАНТОВ

Г.К.Айжанова - к.п.н., профессор,

Алматинская академия экономики и статистики, г. Алматы

Ж.Т.Уталиева - к.п.н., доцент, Казахский национальный университет искусств, г. Астана

Аннотация

В статье дается краткий анализ по проблеме компетенции и компетентности, а также раскрывается сущность, признаки, цели педагогических условий и принципов формирования компетентностей у магистрантов. По мнению авторов, данная задача должна решаться комплексно, поскольку это будет способствовать интенсификации учебного процесса и обеспечивать становление разносторонней личности будущего специалиста. На основе проведенного анализа авторы предлагают рассмотреть следующую классификацию педагогических условий: организационно-педагогические, психолого-педагогические, дидактические. Также в статье рассматриваются содержание и методическое обеспечение реализации основных педагогических принципов используемых при формировании компетентностей магистрантов научно-педагогического направления.

Ключевые слова: магистр, педагогические условия, принципы, формирование компетенций.

Summary

The article deals with the short analysis on a problem of competence and also it reveals the essence, signs, the purposes of pedagogical conditions and the principles of forming competence with master students. On the basis of the carried analysis authors suggest to consider the following classification of pedagogical conditions: organizational and pedagogical, psychology and pedagogical, didactic. The contents and methodical ensuring realization of the basic pedagogical principles used in forming competence with master students of scientific and pedagogical direction are considered in the article. According to authors, the problem of formation of competences has to be solved in a complex way as it will promote an intensification of educational process and provide formation of the various identity of future specialist.

Key words: master student, pedagogical conditions, principles, formation of competences.

Түйін

Бұл мақалада құзыреттілік пен біліктілік мәселесіне қысқаша талдау беріледі, сонымен қатар педагогикалық шарттардың мәні, белгілері мен мақсаттары және магистранттарда құзіреттілік қабілетін тудырудың басты ұстанымдарын сөз болады. Жүргізілген талдаудың негізінде авторлар педагогикалық шарттардың келесі топтастыруын қарауды ұсынады: ұйымдастырушы-педагогикалық, психологиялық-педагогикалық, дидактикалық. Бұл мақалада ғылыми бағытта оқитын магистранттарда құзіреттілік қабілетін жүзеге асу барысында пайдаланатын негізгі педагогикалық ұстанымдардың мазмұны мен әдістемелік құралымы қарастырылады. Авторлардың пікірі бойынша, құзіреттілік қабілетін тудыру тәсілі кешенді түрде жүзеге асу керек, өйткені бұл оқу үдерісінің қарқындылығына және болашақ мамандардың жан-жақтылығына тұлға болып қалыптасуына септігін тигізеді.

Кілт сөздер: магистр, педагогикалық шарттар, ұстанымдар, құзыреттілікті қалыптастыру

Целью высшего образования, как известно, является всесторонне гармонично развитая личность, обладающая определенным набором профессиональных знаний, умений, навыков, а также системой взглядов и убеждений, которые соответствуют требованиям современного мирового сообщества. Минимальный перечень таких требований к выпускнику образовательного учреждения сформулирован в государственных образовательных стандартах и стратегических документах. Перед казахстанскими вузами стоят непростые задачи:

- обеспечение кадрами с высшим и послевузовским образованием, соответствующими потребностям индустриально-инновационного развития страны;
- подготовка высококвалифицированных научных и научно-педагогических кадров и др.;
- обеспечение интеграции в европейскую зону высшего образования;
- доля выпускников вузов, прошедших независимую оценку квалификации в сообществе работодателей с первого раза, от общего количества принявших участие должна увеличиться с 0 % в 2010 г. до 80 % в 2020 г.;
- доля образовательных программ, разработанных в соответствии с международными требованиями должна увеличиться с 20 % в 2010 г. до 70 % в 2020 г. [1, с.20-21, 24].

В связи с этим вызовом современной высшей школы выступает задача построения такого образовательного процесса, в котором будет четко прослеживаться взаимосвязь результатов обучения с задаваемыми государственными образовательными стандартами и компетенциями. Этот вызов требует создания специальных условий, выбора эффективных методов, приспособленных для достижения заданных ориентиров.

Проблема формирования ключевых, профессиональных и личностных компетентностей будущего специалиста с точки зрения определения педагогических условий становится одной из актуальнейших.

Анализ работ по проблеме компетенции, компетентности (Н. Хомский, Р.Уайт, Дж. Равен, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, В.Н. Куницина, Г.Э. Белицкая, Л.И. Берестова, В.И. Байденко, А.В. Хуторской, Н.А. Гришанова и др.), компетентностного подхода (В.А. Болотов, А.А. Вербицкий, И.А. Зимняя, Э.Ф. Зеер, Ю.Г. Татур, А.В.Хуторской, В.Д. Шадриков и др) позволяет сделать вывод, что несмотря на большое число работ, в них не совсем четко рассматриваются технологии формирования компетентностей, недостаточно четко определены условия формирования компетенций магистрантов в соответствии с требованиями работодателей и потребностями индустриально-инновационного развития нашей страны.

На наш взгляд, формирование выпускника магистратуры научно-педагогического направления экономического профиля будет успешным, если:

- будут выявлены педагогические условия для формирования компетенций в совокупности общекультурных и профессиональных компетенций;
- будет разработана компетентностная модель выпускника магистратуры (по каждой специальности отдельно);
- будут определены критерии определения уровней сформированности компетенций.

Следовательно, задача формирования высококвалифицированных научных и научно-педагогических кадров должна решаться комплексно.

Сегодня образованность человека определяется не столько специальными знаниями, сколько его разносторонним развитием как личности, ориентирующейся в современной системе ценностей, способной к активной социальной адаптации и коммуникации в обществе, самостоятельному жизненному выбору, к самообразованию и самосовершенствованию. Важнейшим условием формирования компетенций магистрантов является такая организация образовательного процесса, в которой содержание, организационные формы и методы учебной деятельности совпадают с целями современного высшего образования.

Для формирования специалиста, обладающего комплексом компетентностей в совокупности общекультурных (ОК) и профессиональных компетенций (ПК), необходимо выявить и теоретически обосновать педагогические условия, обеспечивающие эффективность этого процесса.

В научной литературе под педагогическими условиями понимают «совокупность объективных возможностей содержания, форм, методов и материально-пространственной среды, направленных на решение поставленных в педагогике задач» [2]. Анализ исследований по проблеме формирования компетенций магистрантов показал, что существует классификация педагогических условий: организационно-педагогические, психолого-педагогические, дидактические [2,3,4,5,6]. В данной статье мы будем опираться на эту классификацию, т.к. она, на наш взгляд, наиболее понятна.

Организационно-педагогические условия представляют собой совокупность целенаправленно сконструированных возможностей содержания, форм, методов целостного педагогического процесса (мер воздействия), лежащих в основе управления функционированием и развитием процессуального аспекта педагогической системы (целостного педагогического процесса).

Психолого-педагогические условия - совокупность целенаправленно сконструированных взаимосвязанных и взаимообусловленных возможностей образовательной и материально-пространственной среды (мер воздействия) направлены на развитие личностного аспекта педагогической системы (преобразование конкретных характеристик личности);

Дидактические условия выступают как результат целенаправленного отбора, конструирования и применения элементов содержания, методов (приемов), а также организационных форм обучения для достижения дидактических целей [7, с 11-13].

Проанализировав типовые и рабочие учебные программы, обязательные образовательные программы высшего профессионального образования, матрицы компетентностей, компетентностные модели выпускников, учебно-методические комплексы дисциплин, содержание обучения, методы обучения и др. мы пришли к выводу, что необходимо определить конкретные педагогические условия в совокупности организационно-педагогических, психолого-педагогических и дидактических условий для формирования компетентностей магистрантов научно-педагогического направления.

В ходе нашего исследования, мы пришли к выводу, что необходимо также разработать теоретическую модель формирования комплекса компетентностей (ОК и ПК). Практическая реализация модели формирования компетентностей у магистрантов должна обеспечиваться комплексом педагогических условий в процессе преподавания дисциплин. В качестве приоритетных принципов реализации модели выступают: направленность содержания обучения на последовательное формирование у магистрантов каждой отдельной компетентности, посредством правильно подобранных методов обучения и организации диагностики уровня сформированности компетентностей на начальном и итоговом этапе обучения в рамках каждой учебной дисциплины и научно-педагогической практики. Это достаточно сложная задача, т.к. для этого требуется определить все ее структурные компоненты, включающие: цели, этапы, содержание, методы, формы, критерии сформированности. Поэтому этой проблеме должны быть посвящены отдельные научные работы.

Исходя из вышесказанного, для нашего исследования были определены следующие педагогические условия, принципы и их признаки, которые указаны в таблицах (таблицы 1,2).

Таблица 1. – Педагогические условия формирования компетентностей магистрантов научно-педагогического направления

№	Педагогические условия	Признаки	Цель создания	К ним относятся
1.	Организационно-педагогические	- целенаправленное, планируемое управление развитием ЦПП (процессуальный аспект); - наличие структуры реализуемого процесса (структура ЦПП).	управление	- ориентация на творческую деятельность, направленную на формирование компетентностей; - использование информационных технологий в учебно-познавательной и научно-исследовательской деятельности; - ресурсное обеспечение процесса формирования компетентностей (учебно-методический ресурс «Прометей»); - целенаправленное управление познавательной деятельностью магистрантов, путем осуществления мониторинга её результативности.

2.	Психолого-педагогические	• возможности психолого-педагогической и материально-технической среды, способствующие повышению эффективности ЦПП; • наличие методов и приемов воздействия на развитие личности субъектов и объектов ЦПП; • наличие методов и приемов взаимодействия, которые обеспечивают преобразование личности магистрантов (личностный аспект); • учет структуры преобразуемой личностной характеристики субъекта ЦПП (модель выпускника).	воздействие и взаимодействие	• создание «ситуации успеха»; • реализация учебной и научно-исследовательской деятельности магистрантов; • наличие эмоционального комфорта и благоприятного психологического климата в коллективе; • сплоченность коллектива; • осуществление диагностики развития магистрантов; • наличие системы стимулирования мотивации учения.
3.	Дидактические	• наличие целей, методов, содержания обучения, формы обучения с учетом принципов обучения и воспитания	обучение, воспитание и развитие	• выбор определенных форм, средств и методов обучения; • разработка методов и отбор форм контроля за усвоением знаний (тренажеры, тесты, интерактивные обучающие компьютерные программы и т.д.); • разработка и применение специальных заданий, способствующих овладению компетентностей; • разработка и применение системы оценивания знаний, умений и навыков.

Таблица 2. – Педагогические принципы, используемы при формировании компетентностей магистрантов научно-педагогического направления

№	Принцип	Содержание	Методическое обеспечение
1.	наглядности и доступности	предполагает улучшение процесса восприятия, осмысления и обобщения изучаемого материала	обеспечивается возможностью представления информации в различных видах: табличном, графическом, видео, звуковом. Наглядным может быть представление готовых работ в качестве образца (например, презентация)
2.	системности и последовательности и знаний	позапный процесс приобретения учебной информации	модульные программы, на основе типовых и рабочих программ (учебно-методические комплексы дисциплин).

3.	профессиональной ориентированности и.	применение в практике соответствующих знаний, умений и навыков в специальной области	разнообразные задачи профессиональной направленности
4.	индивидуально-творческого подхода	удовлетворение интересов и потребностей магистрантов в индивидуальной и коллективной творческой деятельности на основе творческих проектов.	работа в группе, внутри которой каждый имеет свою конкретную цель и задачу.
5.	сознательности	организация понимания содержания и средств деятельности; формирование целостной картины,	отбор материала наиболее важными фактами, аргументами, доказательствами, который способствует развитию интеллектуальной и мотивационной сферы.

Таким образом, по нашему мнению, использование рассмотренных педагогических условий и принципов формирования компетентностей магистрантов научно-педагогического направления всех специальностей экономического профиля в освоении дисциплин будет способствовать интенсификации учебного процесса, становлению разносторонней личности будущего специалиста, обладающей необходимыми для профессиональной деятельности в современном обществе качествами.

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы. Утверждена приказом Президента РК от 7.12.2010, №1118.

2. Беликов, В.А. Образование. Деятельность. Личность: монография / В.А. Беликов. — М.: Академия Естествознания, 2010. — 310 стр.

3. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития. Казань, 1996. С. 568.

4. Беликов, В.А. Философия образования личности: деятельностный аспект: монография / В.А. Беликов.- М.: Владос, 2004. - 357 с.

5. Сверчков, А.В. Организационно-педагогические условия формирования профессионально-педагогической культуры будущих спортивных педагогов / Сверчков А.В. // Молодой ученый. -2009. - №4. - С. 279-282.

6. Зверева, М.В. О понятии «дидактические условия» / М.В. Зверева // Новые исследования в педагогических науках. - М.: Педагогика. - 1987. - №1. - С. 29-32.

7. Ипполитова Н., Стерхова Н. «Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация». General and Professional Education - 1/2012, с. 11-13. -<http://genproedu.com/paper/2012-01>

УДК 331.101.3:37.03:378

МОТИВЫ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ УМСТВЕННОГО ТРУДА СТУДЕНТА

Г.С. Саудабаева - д.п.н., КазНПУ имени Абая.,

М.А.Айтбаева - к.п.н., КГУ имени Коркыт Ата

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы адаптации студента к новым условиям жизни и деятельности в вузе. Большинство трудностей связаны с организацией студенческой учебной деятельности, слабым уровнем владения рациональными приемами умственного труда.

В связи с этим, в статье раскрывается процесс формирования мотивов обучения, овладения педагогическими знаниями, в частности, культурой умственного труда, необходимыми для дальнейшей жизнедеятельности.

Приводятся трактовки понятий «мотив» и «мотивационная сфера». Описываются количественные и качественные характеристики, которыми может обладать мотив.

Подробно разбирается структура учебной мотивации. Выделяются следующие виды мотивов: профессиональный, познавательный, прагматический, широкий социальный мотив, мотив социального и личного престижа.

Формирование будущего специалиста вызывает необходимость актуализации вышеперечисленных мотивов. Овладение культурой умственного труда актуализирует эти мотивы, так как молодой человек осознает, что знания, умения, способы деятельности, которыми он овладевает при этом, действительно позволяют сделать учебную деятельность, а, следовательно, и дальнейшую профессиональную и социальную самореализацию более успешной.

Ключевые слова: мотив, мотивационная сфера, культура умственного труда.

Аңдатпа

Мақалада студенттің жоғары оқу орнының жаңа шарттары мен іс-әрекеттеріне бейімделу мәселелері қарастырылады. Бұндағы қиындықтар студенттің оқу іс-әрекетін ұйымдастыруы мен ақыл-ой еңбегін тиімді қабылдау деңгейінің төмен болуына байланысты.

Осыған байланысты мақалада болашақ кәсібі өміріне қажетті оқу мотивтер қалыптастыру, педагогикалық білім меңгеру, оның ішінде ақыл-ой еңбек мәдениетін қалыптастыру үрдістері ашып көрсетіледі.

«Мотив», «мотивациялық аумағы» деген ұғымдарының анықтамалары келтіріледі. Мотивтердің сапалық және сандық сипаттары қарастырылады.

Оқу мотивацияның құрылымы нақтырақ көрсетіледі. Келесі мотивтердің түрлері анықталады: кәсіби, танымдылық, прагматикалық, кең әлеуметтік мотив, әлеуметтік және жеке бағалық мотив.

Болашақ маманды қалыптастыруда жоғарыда көрсетілген мотивтерді көкейкестендіру қажеттілігі туындайды. Ақыл-ой еңбек мәдениетін меңгеруі сол мотивтерді көкейкестендіреді, себебі болашақ жас маман меңгеретін білім, білік, іс-әрекет тәсілдері оқу процесін және кәсіби әлеуметтік өзін-өзі көрсетуде жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: мотив, мотивациялық аумағы, ақыл-ой еңбегінің мәдениеті.

Abstract

The article touches upon the problems of students' adaptation to new life conditions and activity in higher education institution. Most of difficulties are caused by organization of students' learning activities, low level of using of rational techniques of intellectual work.

In this regard, the article considers the process of forming learning motivation, acquisition of pedagogical skills, particularly the culture of intellectual work which is required for further life activity.

The interpretation of concepts "motivation" and "motivation area" are given. The quantity and quality characteristics of motivation are described as well.

The structure of learning motivation is considered in detail. There are types of motivation as follows: professional, cognitive, pragmatic, wide social motivation, motivation of social and personal prestige.

There is a need to implement the above-mentioned reasons in order to develop a future specialist. The acquisition of intellectual work culture implements these reasons since a young man realizes that knowledge, skills, ways of activity he gained, actually enable to make learning activity, as well as further professional and social self-realization more successful.

Keywords: reason, motivational sphere, culture of mental work.

Проблема формирования личности студента включает целый ряд вопросов, связанных с вхождением в учебно-воспитательный процесс: осознание себя как будущего специалиста, переоценка системы ценностей, нахождение равновесия между потребностями и возможностями, проблема самоорганизации, понимание цели образования. Всё это относится, в конечном итоге, к адаптации молодого человека к новым условиям жизни и деятельности в вузе.

Абитуриент – вчерашний школьник, который, пережив тяжелый период подготовки и сдачи ЕНТ и счастливые моменты зачисления в вуз, становится студентом. В вузе он сталкивается с новым образом жизни, к которому должен в сравнительно короткий срок приспособиться, освоиться с новой ролью, многому научиться, то есть адаптироваться. И далеко не все первокурсники успешно с этим справляются: наибольшее количество отчисляемых студентов наблюдается именно на первом курсе. На последующих курсах отсеиваются хотя и становится меньше, но не прекращается, и одной из важнейших задач вуза является сохранение контингента студентов.

Трудности, с которыми встречается первокурсник, охватывают три стороны отношений и деятельности студента:

- 1) организацию студенческой деятельности - режим учения труда и отдыха студента, посещение академических занятий, своевременную и тщательную подготовку к ним, активное участие;
- 2) личностные характеристики студентов – силу воли, упорство, организованность, целеустремленность, интерес, академические умения;
- 3) особенности взаимоотношений, складывающихся в группе, уровень нравственных отношений в общем коллективе факультета, университета. Установлено, что отсеиваются студенты из дружных и работоспособных групп является минимальным [1, с.212].

По исследованиям Григоровой В.А.:

1. На одно из первых мест выдвигаются трудности в определении оптимального режима учения, труда и отдыха. Сложившиеся под влиянием школы и семьи стереотипы оказываются несостоятельными. В вузе нужна новая система, новый образ жизни, отвечающий новым задачам обучения и воспитания.

2. Отмечаются трудности, связанные с обязательным посещением всех учебных занятий, со своевременной и тщательной подготовкой к ним и активным участием в их работе.

3. Около половины первокурсников признают неумение работать целеустремленно, мобилизовать все свои силы для работы над собой.

4. У значительной части студентов отсутствуют необходимые навыки умения работы с книгой, а также, не всегда осознается важность овладения рациональными приемами умственного труда [1, с.211].

Период адаптации, приспособления вчерашнего абитуриента к новой среде и ее требованиям, исключительно

важен, ведь он является подготовительным этапом для дальнейшей его жизнедеятельности во время обучения в вузе. И в этот период формируются мотивы обучения, овладения педагогическими знаниями, в частности, культурой умственного труда, необходимыми для дальнейшей жизнедеятельности.

Мотивы (от лат. *move* - приводить в движение, толкать) – побуждения к деятельности, связанные с удовлетворением потребностей субъекта; совокупность внешних или внутренних условий, вызывающих активность субъекта и определяющих ее направленность; побуждающий и определяющий выбор направленности деятельности предмет (материальный и идеальный), ради которого она осуществляется; осознаваемая причина, лежащая в основе выбора действий и поступков личности. ... Развитие мотивов происходит через изменение и расширение круга деятельности, преобразующей предметную действительность (психологический словарь)[2].

«Совокупность стойких мотивов, имеющих определенную иерархию и выражающих направленность личности» [3, с.184] составляют мотивационную сферу личности. Кроме мотивов в мотивационную сферу человека входят потребности и цели.

Потребность, по мнению Немова Р.С., - это состояние нужды человека или животного в определенных условиях, которых им недостает для нормального существования, развития, и которое активизирует организм, порождает его поведение, направленное на поиск того, что требуется [4].

Согласно Н.В.Бордовской, А.А.Реан, мотив может обладать:

- 1) Количественными характеристиками (по принципу «сильный-слабый»).
- 2) Качественными характеристиками (внутренние и внешние мотивы). Здесь имеется в виду отношение мотива к содержанию деятельности. Если для личности деятельность значима сама по себе (например, удовлетворяется познавательная потребность в процессе учения), то перед нами внутренняя мотивация. Если же основной толчок к деятельности дают соображения социального престижа, зарплаты и т.д., то речь идет о внешних мотивах» [3, с.185].

Цель как мотивационный фактор – это конечный результат, на который направлена деятельность.

Разбирая структуру учебной мотивации, В.А.Якунин, выделяет следующие виды мотивов [5, с.238]:

- профессиональный
- познавательный
- прагматический
- широкий социальный мотив
- мотив социального и личностного престижа

Одна и та же потребность может формировать несколько мотивов, а один определенный мотив может быть удовлетворен несколькими взаимосвязанными последовательно достигаемыми целями.

Например, потребность человека иметь интересную работу вызывает профессиональный мотив, один из мотивов учебной мотивации студентов. Он активно готовится к поступлению в вуз (или другое учебное заведение) по выбранной специальности, в вузе обучается знаниям и умениям по своей профессии.

Профессиональный мотив: желание овладеть профессией, добиться успехов в профессиональной деятельности.

Цель – профессиональная самореализация, для достижения которой необходимо овладение, еще в стенах вуза, основами культуры общения и культуры умственного труда.

Потребность зарабатывать достаточно средств, чтобы иметь достойный уровень жизни, вызывает прагматический мотив, заключающийся в стремлении быть лучшим, конкурентоспособным на рынке труда, успешным в профессиональном росте, заслуженно высокооплачиваемым.

Наличие более высоких доходов, обеспечение более достойного уровня и качества жизни – цель, мотивированная прагматическими устремлениями. Но достижение этой цели невозможно без профессиональной самореализации, успешного профессионального роста, и, соответственно, без овладения культурой умственного труда.

Потребность человека узнавать новое, развиваться интеллектуально, творчески формирует познавательный мотив. Этот мотив является внутренним мотивом. Чем глубже он погружается в процесс познания, тем сильнее он испытывает потребность узнать больше, открыть истину, изучить мельчайшие детали. Процесс постижения нового, радость открытия приносят заслуженное удовлетворение и потребность двигаться дальше.

Результатом такой деятельности становятся познание, свобода и независимость во взглядах и суждениях, продуктивная творческая деятельность, социальная самореализация, активная жизненная позиция. Решающую роль в достижении продуктивности и успешности в познавательном процессе играет уровень владения рациональными приемами интеллектуальной работы, культура умственного труда.

Потребность человека принести пользу обществу и своей стране вызывает социальный мотив. То есть желание работать на благо общества, реализация как своих личных, так и общественных интересов. И снова встает вопрос о повышении профессионального уровня, формировании компетентности и профессионально значимых качеств личности, способности к дальнейшему саморазвитию и самообразованию. Ведущее место в достижении таких результатов занимает культура общения и, конечно же, культура умственного труда.

Целью деятельности, вызванной социальным мотивом, является социальная и профессиональная самореализация, самореализация личности как гражданина с активной жизненной позицией.

Потребность личности самоутвердиться, занять свое место в обществе формирует мотив социального и личностного престижа. Владение культурой умственного труда позволяет повысить свой статус, авторитет, добиться успеха в социальной и профессиональной деятельности, быть престижным.

Конечным итогом данного поведения является активная жизненная позиция, способность занять определенное положение в своем окружении (в коллективе, среди друзей, знакомых, в семье), и в обществе в целом.

Анализируя взаимодействие между основными факторами мотивационной сферы, мы видим, что одна и та же потребность формирует несколько мотивов. Например, потребность человека самоутвердиться, занять определенное положение в своем окружении и обществе, кроме мотива социального и личностного престижа, образует еще профессиональный, социальный и прагматический мотивы. Потребность принести пользу обществу, кроме социального мотива, формирует познавательный и профессиональный мотивы.

И наоборот, несколько потребностей могут быть реализованы в одном мотиве: профессиональный мотив может формироваться из потребностей иметь интересную работу, высокий заработок, принести пользу обществу, потребности самоутвердиться и занять свое место в обществе.

В свою очередь, один мотив может быть удовлетворен достижением различной совокупности целей. Например, преследуя социальный мотив (работать на благо общества), достигаются несколько целей, вызванных познавательным и профессиональным мотивами, а именно: социальная самореализация, самореализация как гражданина, профессиональная самореализация, формирование профессиональной компетентности и профессионально значимых качеств, свобода и независимость в суждениях, активная жизненная позиция. Или поведение, направленное на удовлетворение прагматического мотива (быть конкурентоспособным и высокооплачиваемым) параллельно может достигнуть цели, вызванные профессиональным мотивом, мотивом социального и личностного престижа, т.е. профессиональная самореализация, активная жизненная позиция, авторитет, положение в обществе, высокий уровень жизни.

Формирование будущего специалиста вызывает необходимость актуализации вышеперечисленных мотивов. Овладение культурой умственного труда актуализирует эти мотивы, так как молодой человек осознает, что знания, умения, способы деятельности, которыми он овладевает при этом, действительно позволяют существенно улучшить коммуникацию в учебном процессе, сделать учебную деятельность студента, а, следовательно, и дальнейшую профессиональную и социальную самореализацию более успешной.

1 Григорова В.А. К проблеме адаптации первокурсников к условиям обучения в вузе. - Материалы научно-методической конференции / Под общей редакцией Е.В.Шишмаковой - Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2000.- С.211

2 Психология. Словарь / Под общ.ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского.-2-е изд., испр. и доп.- М.: Политиздат, 1990.-494.

3 Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов. - СПб: Питер, 2001.-304 с.

4 Немов Р.С. Педагогическая психология. Учебник для вузов. - М.: Просвещение, 1998. -164 с.

5 Якунин В.А. Педагогическая психология: Учебное пособие - СПб.: Изд-во «Политус», 1998. - 639 с.

378;81'25

ПРОБЛЕМЫ И ИХ РЕШЕНИЯ В ОБУЧЕНИИ ТЕХНИЧЕСКОМУ ПЕРЕВОДУ СТУДЕНТОВ-БАКАЛАВРОВ

Т.Е. Жапарова - магистрант2 курса (УИЯ и ДК), специальность: Переводческое дело

Л.Ю. Мирзоева - д.ф.н., ассоц. проф. (СДУ)

Абстракт: Сферы технической отрасли достаточно тесно связаны с английским языком, и в особенности – с техническим переводом. Этот факт привел к тому, что студенты технических ВУЗов должны обладать достаточно хорошим уровнем владения этого иностранного языка, что в свою очередь способствует успеху в профессиональной деятельности. В свою очередь, и для того, чтобы быть успешным переводчиком, необходимо знание предметной сферы. Данная статья посвящена вопросам обучения техническому переводу студентов-бакалавров, обучающихся по направлению подготовки «Лингвистика», специализация «Перевод и переводоведение». В статье описываются основные проблемы, встающие перед преподавателем специального перевода, и приводятся варианты их решений.

Abstract: Sphere of scientific texts is closely related to English language. So that, students who are trained in the sphere of natural sciences should have good skills in English presupposing their future success in professional activity. Besides that, to-be translator should also have special knowledge in order to gain success. The present paper is dedicated to the issues of teaching bachelor program students whose specialization is technical translation. The author points out major problems of technical translation teaching and provide some solutions.

Абстракт: Техникалық саланың ағылшын тілімен бірге айтарлықтай тығыз байланыста, әсіресе – техникалық аударма жағынан. Бұл дерек бізді Техникалық ЖОО студенттері Ағылшын тілінің жақсы деңгейде меңгеруі керек екендігіне әкелді, осы кезек бойынша, кәсіби қызметін табысты болуына мүмкіндік береді. Табысты аудармашы болу үшін, өз кезегінде, пәндік аймағын

білуі тиіс. Бұл мақала бакалавриат студенттерін техникалық аударма ісін оқыту бойынша, «Тіл білімі» дайындығына қарай, «Аударма және аударма жүргізу» мамандығының үйренушілеріне арналған. Мақалада арнайы аударма оқытушылардың кездесетін негізгі мәселелері сипатталады, және олардың жолдары мен шешімдері жеткізілуде.

Ключевые слова: технический перевод, обучение, письменный перевод, моделирование текста, глоссарий, ТМ-программы (память переводов).

Key words: technical translation, teaching, written translation, modeling text, glossary, ТМ-programs (Translation Memory).

Тірек сөздер: техникалық аударма, оқыту, жазбаша аударма, мәтін сәндеу, глоссарий, ТМ бағдарламасы (Аударма есі).

Технический английский язык - это очень обширная и емкая категория, которая охватывает достаточно много сфер деятельности: IT-сферу, инженерную сферу, автомобильную промышленность, проектные организации, армию и военно-морской флот, оборудование, крупную и мелкую бытовую технику и т.д. Поэтому если говорить о владении техническим английским, нужно указывать также и сферу профессионального применения, так как знать все английские технические термины из всех областей деятельности человека не возможно.

Как нам известно, стремительное развитие технического прогресса вкупе с дальнейшей активизацией внешнеэкономических связей Казахстана ставят новые задачи перед профессионалами в сфере технического перевода. Развитие производственных мощностей отечественных предприятий, происходящее за счет импорта оборудования и технологий, обуславливают постоянный приток на отечественный переводческий рынок огромных объемов технической документации на иностранном языке, требующей перевода на родной язык. С другой стороны, стабильный экспорт отечественных товаров за рубеж ставит перед переводчиками задачи по переводу технической документации на иностранный язык. В связи с этим переводческий рынок все чаще нуждается в квалифицированных кадрах, способных выполнять грамотный технический перевод в различных предметных областях. Таким образом, одним из ключевых аспектов лингвистической подготовки студентов-переводчиков становится обучение письменному техническому переводу. Для получения оптимального результата процесса обучения любой профессии необходимо четко осознавать те требования, которым должен будет отвечать будущий специалист. Требования, как правило, выдвигаются потенциальным работодателем, представленным, в нашем случае, переводческими бюро или отделами переводов крупных промышленных предприятий и компаний. Однако даже краткий обзор казахстанских переводческих форумов и общение непосредственно с представителями работодателей дает поразительный результат — подавляющая часть представителей переводческого бизнеса абсолютно недовольна качеством подготовки специалистов, выдвигая, скорее, не требования к потенциальному работнику, а озвучивая претензии к уровню знаний начинающих переводчиков. Все претензии можно, на наш взгляд, сгруппировать следующим образом: «Переводчики плохо владеют родным языком», «Переводчики не владеют стилем изложения технической документации», «Переводчики не владеют средствами автоматизации переводческого процесса».

Исходя из претензий к качеству подготовки переводчиков, звучащих с трибун переводческих форумов и интернет-изданий, можно выявить ряд пунктов, по которым выпускники переводческих факультетов «неотягивают» до требований работодателей, и попытаться предложить ряд решений, которые позволят преподавателю оптимизировать процесс обучения техническому переводу и обеспечить потенциального работодателя специалистом, отвечающим этим требованиям. Стоит оговориться, что сформулированные проблемы в обучении техническому переводу, касаются в основном студентов лингвистических факультетов, которые получают образование по направлению «Лингвист-переводчик» без какой-либо дополнительной инженерно-технической специализации.

Итак, основные проблемы в обучении техническому переводу (речь пойдет об обучении переводу на родной язык) видятся следующим образом:

- 1) Слабое владение студентами родным языком, причем мы будем говорить именно о подъязыке науки и техники;
- 2) Неумение ориентироваться в предложенной предметной области;
- 3) Слабое владение стилистическими особенностями изложения отечественной технической документации;
- 4) Отсутствие навыков работы со средствами автоматизации процесса перевода.
- 5) Отсутствие навыков критического анализа уже существующих переводов.

Теперь мы предлагаем подробнее разобраться в истоках вышеуказанных проблем и попытаться найти пути их решения.

1. К сожалению, нельзя не согласиться с тем, что умением связно излагать мысли на родном языке владеет подавляющее меньшинство молодых людей, поступающих в ВУЗы. На входе мы имеем абитуриента, который не умеет писать эссе и сочинения на родном языке, не говоря уже о владении под языком науки и техники. Можно долго ругать школьных учителей, отрицательное влияние Единого Национального Тестирования и социальных сетей. Однако наша задача — максимально оптимизировать процесс обучения, чтобы из «сырого» первокурсника «выковать» уверенного профессионала. Одним из путей обучения письменной речи на родном языке является, на наш взгляд, прием моделирования текста. О методике моделирования текста на родном языке пишет И. С.Алексеева,

предлагая включать в занятие по письменному переводу этапы, связанные не только с анализом текста, но и с его синтезом [1]. Под моделированием текста на родном языке предполагается самостоятельное «сочинение» текста, соответствующего по типу и жанру тексту на языке перевода. Например, на начальных этапах обучения техническому переводу рекомендуется работать с текстами, так называемой общетехнической или общенаучной направленности, то есть с текстами научно-популярного жанра, чтобы студенты постепенно втягивались в процесс обучения и получали навыки работы с текстами такого типа. Процесс работы с применением данной методики можно построить в соответствии со следующим алгоритмом:

- выбор текста для перевода на иностранном языке;
- анализ лексических, синтаксических и стилистических особенностей текста соответствующего типа на родном языке;
- моделирование текста на родном языке с учетом выявленных особенностей текста;
- анализ текста на языке перевода и перевод с листа с попутным выявлением терминологических трудностей и проблем понимания исходного текста;
- самостоятельный полный письменный перевод оригинала на родной язык.

Необходимо учесть тот факт, что тематика текста для перевода должна быть понятна студентам, не имеющим специальной технической подготовки (особенности работы простых бытовых или электронных приборов, тексты из серии «Как это работает?» и т. д.). В процессе моделирования текста рекомендуется выбрать любую другую тематику, кроме тематики текста на перевод. Кроме того, можно предложить студентам смоделировать текст, несколько абсурдный по содержанию, но в строгом соответствии со стилем изложения данного типа текстов, что вносит в занятие элемент неожиданности, разряжает атмосферу и способствует лучшему усвоению материала. Методику моделирования текстов можно применять на первых этапах обучения техническому переводу, работая с текстами, с которыми студенты сталкиваются в процессе ежедневной практики (руководство по эксплуатации, предупредительные таблички, текст общетехнического содержания и т. п.).

2. *Проблема неумения ориентироваться в предметной области.* Это может быть вызвано, на наш взгляд, двумя факторами: отсутствием навыка информационного поиска и недостаточной сформированностью переводческого мышления. Недостаточное внимание, уделяемое навыку информационного поиска, вызвано ложной уверенностью преподавателя в умении студентов использовать лексикографические источники и электронные ресурсы в контексте информационного поиска. Умение студентов пользоваться социальными сетями и коммуникационными ресурсами сети Интернет не говорит о наличии навыка работы с поисковыми системами. В связи с этим одним из решений представляется разработка специальных заданий, подразумевающих собой поиск информации в рамках определенной предметной области. Задание может включать в себя поиск фактической информации и ее дальнейшее обсуждение. В этом случае необходимо ознакомить студентов с приемами оптимизации поиска в наиболее популярных поисковых системах сети Интернет (Google и Yandex). Также необходимо четко определить те ресурсы, которые заслуживают доверия (сайты крупных предприятий и организаций, сайты, посвященные научным исследованиям в данной тематике, отраслевые глоссарии и энциклопедии). Также необходимо предостеречь студентов от использования в работе непрофессиональных форумов, сайтов, переведенных при помощи машинного перевода и т. п. Еще одним вариантом обучения информационному поиску может стать задание по составлению отраслевого глоссария, причем для такой работы рекомендуется использовать не лексикографические источники, а тексты по данной тематике. Студенты учатся составлять глоссарий, вычленять терминологические единицы из всего объема текста, осознают важность контекста при переводе. Необходимо отметить, что обучение информационному поиску должно осуществляться на основе той тематики, которой посвящен текст оригинала, который студентам предстоит переводить. Несформированность особого переводческого мышления представляется одним из наиболее глобальных факторов, который выступает причиной появления и других проблем в аспекте обучения переводу технических текстов. Под переводческим мышлением понимается умение «видеть ситуацию за текстом и соотносить содержание текста с коммуникативной ситуацией, в которой текст был создан, определять цель перевода и возможные ожидания получателей перевода» [4]. Иначе говоря, студентов необходимо научить видеть «картинку», которая стоит за текстом, работать с текстом, как «с инструментом, обеспечивающим коммуникацию» [4]. Проблема формирования переводческого мышления — отдельное направление в исследовании методики обучения переводу, которое заслуживает отдельного изучения.

3. *Недостаточное владение стилем изложения технической документации.* Этой проблеме посвящены многочисленные статьи И. С. Шалыта, руководителя переводческой компании «Интент», специализирующейся именно на данном виде перевода. В качестве одного из «лекарств» для улучшения стиля изложения технического текста предлагается создание параллельных текстов из имеющихся текстов оригинала по интересующей тематике и их переводов, прошедших редакторскую обработку. В процессе составления данного корпуса текстов студенты выделяют маркером наиболее проблемные для понимания фрагменты текста, которые затем обсуждаются с преподавателем [6]. В качестве дополнительной рекомендации преподавателям можно предложить изучение со студентами уже готовых параллельных текстов, выполненных опытными переводчиками, ознакомление студентов с требованиями стандартов ЕСКД (Единой системы конструкторской документации). Весь процесс обучения

техническому переводу целесообразно построить, опираясь на типы текстов, а не на их тематики. Эта необходимость обусловлена тем, что типов текстов намного меньше, чем тематик технического перевода, поэтому категория типа текста представляется универсальной для процесса обучения. С другой стороны, анализ рынка переводческих услуг позволяет отметить, что не так часто переводчикам удается работать только в одной тематике, многие приходят к выбору рабочей тематики под влиянием обстоятельств или иных внешних факторов. Поэтому представляется нецелесообразным обучать студентов терминологии конкретной предметной области, с которой, вероятно, они не встретятся никогда (исключение составляет общетехническая терминология гораздо эффективнее построить процесс обучения на основе изучения текстов различных типов).

4. *Неумение студента работать со средствами автоматизации процесса перевода.* Это является последней проблемой, которую необходимо решать на стадии подготовки переводчика. К средствам автоматизации можно отнести электронные ресурсы (словари, отраслевые глоссарии, иные электронные лексикографические ресурсы), QA-программы и модули (от английского QualityAssessment — оценка качества), используемые для проверки стиля, грамматики и орфографии, проверки единства терминологии, числовых значений и т. п., программы памяти переводов (ТМ-программы). Довольно часто современные ТМ-программы уже включают в себя QA-модули, поэтому о них можно говорить как о едином инструменте работы переводчика. Умение переводчика владеть информационными технологиями является одним из решающих факторов успеха и конкурентоспособности молодого специалиста. Роль Интернета в работе и обучении переводчика не вызывает никаких сомнений, так как в настоящее время Интернет представляет собой единое информационное пространство, предоставляющее переводчику целый спектр возможностей и рабочих инструментов. «Отсюда неизбежно следует вывод, что переводчик, не имеющий постоянного доступа к Интернету, оказывается неспособен должным образом контекстуализировать переводимые им современные тексты, что значительно снижает качество его перевода» [2]. В аспекте преподавания технического перевода студентов необходимо ознакомить с основными электронными лексикографическими источниками (словари семейства «ABYY Lingvo», «Мультитран», электронные версии словарей крупнейших зарубежных издательств), а также со специализированными лексикографическими источниками: справочниками (например, Справочником технического переводчика — <http://intent.gigatran.com/>), корпоративными и отраслевыми глоссариями (например, корпоративным глоссарием компании Microsoft — <http://www.microsoft.com/Language/ru-ru/default.aspx>) и т. п.

Следует особо остановиться на выработке навыков использования электронных словарей, представленных в Интернете, таких, как, например, автоматический словарь Multitran. К числу преимуществ в его использовании относится, в частности, возможность обновления словаря через Интернет, перевод и распознавание любой возможной формы слова для русского и английского языка, возможность просмотра всех фраз, содержащих заданное слово или группу слов, широта тематики (словарь включает в себя более 500 отраслевых тематик, структурированных в алфавитном порядке, для русского и английского языка). Для обучения техническому переводу особенно важны такие специфические характеристики словаря, как автоматический поиск фраз в тексте запроса (таким образом, слова во фразах распознаются в любых возможных формах, и при переводе технического текста можно сосредоточить внимание на семантической точности воссоздания оригинального текста, а не на грамматических особенностях), и возможность формирования подстрочного перевода при переводе блока текста, что позволяет оптимизировать и ускорить сам процесс перевода. Помимо этого, в отличие от традиционных словарей, Multitran располагает возможностью пополнения и редактирования, а также импорта словарных статей из текстовых файлов.

Студентам можно предложить работу по осуществлению информационного поиска по различным источникам, что позволит им сопоставить эти лексикографические объекты и ранжировать по степени эффективности для работы в той или иной предметной области.

Одной из основных составляющих технической компетенции будущего специалиста-переводчика является умение владеть основами работы с программами памяти переводов, то есть ТМ(TranslationMemory)-программами. По оценкам некоторых специалистов, в мире около 80% переводов выполняются в ТМ-программах. ТМ-программа представляет собой программный продукт, в основе которого лежит принцип составления и накопления корпуса параллельных текстов (памяти переводов), который затем используется в процессе перевода. Программа, обнаружив в подключенной памяти переводов сегмент, полностью или частично соответствующий сегменту текста оригинала, предлагает переводчику данный вариант перевода. Отсюда вывод, что наиболее эффективно использовать ТМ-программы для работы с текстами, в которых имеется большое количество повторяющихся сегментов — словосочетаний, предложений или фраз. И технические тексты являются идеальным материалом для закрепления навыков работы в таких программах. Студентам можно предложить текст патентного описания, в котором повторяемость сегментов составляет 50-55%, что позволяет продемонстрировать эффективность работы в такой программе. Другим вариантом работы с таким программным обеспечением может стать выполнение перевода текста, к которому уже частично имеется память переводов. Это позволит смоделировать для студентов ситуацию реального получения заказа и продемонстрировать преимущества работы в ТМ-программах.

5. *Отсутствие навыков критического анализа уже существующих переводов.*

Безусловно, одним из способов совершенствования качества технического перевода является критический анализ и оценка существующих переводов. С одной стороны, весьма полезным является анализ употребленных в переводе терминологических единиц, сопоставление их с вариантами, представленными в вышеперечисленных словарях

различных типов и ТМ-программах. Как указывает И.Н. Ремхе, «анализ существующих когнитивных лингвистических разработок в области научно-технического языка показал, что большая их часть касается лексического аспекта, точнее вопросов технической терминологии»[5], поэтому этот аспект перевода технического текста нельзя недооценивать. С другой стороны, анализ точности воссоздания не только терминологического пласта лексики, но и семантики текста в целом, а также адекватности синтаксических структур являются весьма полезными для выработки основных навыков технического перевода. Представляется целесообразным привести фрагмент процедуры анализа и комментирования перевода, который охватывает работу по определению адекватности лексики, так и критическое осмысление и поиск наиболее точной передачи информации посредством использования соответствующих синтаксических структур.

Так, уже при анализе заголовочной структуры технического текста могут возникнуть следующие разночтения, работа над которыми, несомненно, принесет значительную пользу будущим специалистам в сфере технического перевода:

Оригинал	Перевод	Комментарий
ADIABATIC VS. ISOTHERMAL FRONT END ACETYLENE CONVERTER REACTORS	Предварительное проектирование: адиабатический и изотермический реактор-конвертер ацетилена	FRONT END - термин может означать в данном контексте как <i>Проектирование, так и определение капитальных затрат реакторов</i>

Аналогичные проблемы возникают при анализе синтаксических структур и при поиске тех из них, которые были бы, во-первых, наиболее близки к оригиналу (это одно из требований технического перевода, ср., например, указание, содержащееся в Памятке переводчику технических текстов: «текст перевода должен быть кратким, четким и не допускать различных толкований» [3]); во-вторых, они должны быть понятны реципиенту, в распоряжении которого находится только язык-рецептор. Ср.:

Оригинал	Перевод	Комментарий
Modern day adiabatic reactors achieve run lengths of well over 5 years. The adiabatic reactor is thus the best choice when considering both economics and operability.	Рабочее время современного адиабатического реактора – более 5 лет. Поэтому его можно считать наиболее удачным выбором в плане как экономического эффекта, так и эксплуатационных качеств	Возможно использование иной синтаксической структуры, исключающей омонимию (словосочетание <i>рабочее время</i> соотносится также с официально-деловым стилем, и смешение данного толкования в деловом и научном тексте недопустимо). Предлагаемый вариант - Современные адиабатические реакторы имеют срок работы

По своей сути, термин должен быть однозначным; очевидным является также точное соответствие термина **только** одному понятию/явлению. Проблемы поиска единственно возможного соответствия также достаточно типичны при анализе перевода научно-технического текста, ср.:

Оригинал	Перевод	Комментарий
In the case of each of the Polyolefin Units, special requirements shall apply. Situations that could lead to uncontrolled polymerization, such as power failure or cooling water failure, shall be protected with automatic shutdown and depressurization. ThesesituationsaretobefinedbyContractor.	В случае с каждым из П. Необходимо соблюдать специальные требования. Ситуации, которые могут привести к неконтролируемой полимеризации, например, перебои в подаче электроэнергии или воды для охлаждения, должны быть предотвращены с помощью автоматического отключения и сброса давления / разгерметизации. Данные ситуации должны быть четко определены Поставщиком/исполнителем работ	В данном случае, возможно, имелся в виду специальный механизм. Поэтому вместо нетерминологического автоматическое отключение целесообразно использовать название устройства - автоматическийотсекатель

Несомненно, что варианты решения проблем, с которыми сталкивается преподаватель технического перевода, освещенные в настоящей статье, представляют собой всего лишь набросок, требующий кропотливой методической

обработки. Тем не менее, привлечение внимания к данным вопросам может стать отличной отправной точкой для проведения дальнейших исследований в области механизмов процесса технического перевода и методов обучения данному виду перевода в ВУЗе.

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. — СПб.: Издательство «Союз», 2005. 288 с.
2. Бузаджи Д.М. Высокие технологии при обучении переводу // Мосты №4(20). — 2008. — М.: Р.Валент, 2008 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.thinkaloud.ru/feature/buz-visualiser.pdf>
3. Памятка переводчику технических текстов. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.littera.ru/art/pamyatka/>
4. Петрова О.В., Сдобников В.В. О зеленом соке и соленом электричестве: Чему и как учить будущих переводчиков // Мосты. — №1 (33). — 2012. — М.: Р. Валент, 2012. С. 69-76
5. Ремхе И.Н. Когнитивные особенности перевода научно-технического текста. Автореф. канд. дисс. — Тюмень, 2007. — 28 с.
6. Шалыт И.С. Обучение переводу технической документации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.trpub.ru/articles/obuchenieperevodu>

УДК 378.016:78

БОЛАШАҚ МУЗЫКА МҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

К. Манбитбаева – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық
университетінің магистранты

Аңдатпа. Мақалада қазіргі білім беру жүйесінің талаптарына сай болашақ музыка мұғалімін әдістемелік даярлауда жеке ән салу, музыкалық аспаптарда ойнау, қарым-қатынас мәдениеті және т.с.с. қабілеттерінің қалыптасуына ықпал ететін жалпы (құралдық, тұлғааралық, жүйелілік құзыреттіліктер) және пәндік құзыреттіліктерінің мән-мазмұны мен мүмкіндіктері талданып қарастырылған. Музыка мұғалімінің құзыреттілігі жаңа инновациялық технологиямен қаруланған, шеберлігін әркез шыңдап отыратын ізденімпаз, шығармашылығында және толыққанды кәсіби музыка мамандығына ие болу – жоғары оқу орындарында жүргізілетін пәндер сапасына тікелей байланысты. Осы тұста «Музыка пәнін оқыту әдістемесі» курсының дәрістік, практикалық сабақтарында және орындаушылық пәндерде (вокал, негізгі аспап) қалыптастыру бағыттары қарастырылды.

Аннотация. В статье рассматриваются сущность, содержание и возможности общей (инструментальные, межличностные, системные) и предметной компетентности в методической подготовке будущего учителя музыки, влияющие на формирование у них таких способностей как сольное исполнение, игра на музыкальном инструменте, культура общения и т.п. в соответствии с современными требованиями системы образования. Компетентность учителя музыки проявляется в вообржении инновационными технологиями, постоянном совершенствовании своего мастерства, творчестве и профессиональное овладение музыкальной специальности зависит от качества преподавания предметов в высшей школе. В связи с этим рассматриваются направления формирования профессиональной компетенции будущего учителя музыки как на лекционных и практических занятиях методики обучения музыки, так и в исполнительских (постановка голоса, основной инструмент) предметах.

Annotation. The article examines the nature, content and opportunities general (instrumental, interpersonal, systemic) and subject competence in the methodical preparation of the future teacher of music, influencing the formation they have such abilities as a solo performance, playing a musical instrument, the culture of communication and t.p.p. in accordance with modern requirements of the education system. Competence of the teacher of music manifested in voobruzhenii innovative technology, continuous improvement of their skills, creativity and professional mastery of the music profession depends on the quality of teaching of subjects in high school. In this regard, considered the direction of formation of professional competence of the future teacher of music at both the lectures and practical training methods of teaching music, as well as in performing (voice training, basic tool) subjects.

Түйін сөздер: пәндік құзыреттілік, тұлғааралық, кәсіби музыкалық құзыреттілік, шығармашылық құзыреттілік, танымдық құзыреттілік, орындаушылық құзыреттілік

Ключевые слова: предметная компетенция, межличностная компетенция, профессионально- музыкальная компетенция, творческая компетенция, познавательная компетенция, исполнительская компетенция

Keywords: subject competence, interpersonal competence, professional and musical expertise, creative competence, cognitive competence, performing competence.

Бүгінгі жоғары білім берудің көп деңгейлі құрылымы, жоғары оқу орнының халықаралық білім беру жүйесіне жоспарлы интеграциялануы және оларды қоғамның талаптарына сай басқару мәселелері білім беру саласына жаңа тәсілдерді енгізуді талап етуде. Білім саласына ендірілетін жаңалықтың қайсыбірі болмасын арнайы даярлықты талап етеді. Сондықтан жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың кәсіби даярлығына, педагогикалық мәдениетінің дамуына және олардың жаңа педагогикалық технологияларға терең түсіністікпен бейімделуіне жағдай жасау қажет. Білім берудің мазмұнын модернизациялау, педагог мамандарды даярлаудың мазмұны мен құрылымын

саралап қайта ой-елегінен өткізу оқытудың ғылымилық дәрежесін жоғарылатуды, болашақ мамандардың жан-жақты дамуына жағдай жасауды көздейді.

Қазіргі таңда мұғалімнің әлеуметтік рөлінің маңызыдылығына байланысты педагог мамандарының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне аса назар аударылуда. Қазақстан республикасы жоғары оқу орындарының жаңа тұжырымдамасында болашақ ұрпақтың жеке тұлға ретінде қалыптасып, дамуына шығармашылықпен қарау қабілеті реттелген, кәсіби құзыретті маманды даярлау қажеттілігі аталынып өтілді. Әлемдік тәжірибе мен ұлттық практикаға сүйеніп жасалған бұл құжатта білім мазмұнын меңгеруге бағытталған құзыреттіліктер жиынтығын игеруі мақсат етілген. Олар: жүйелілік құзыреттілік, пәндік құзыреттіліктер, музыка мұғалімі мамандығына жеке-құндылық қатынасын қалыптастыруға мүмкіндік жасауға бағытталған кәсіби музыкалық құзыреттілік, музыкалық іс-әрекеттерінің түрлерін басқару технологиясын игерту жолдары арқылы өнер ретіндегі тұтас музыка сабағын ұйымдастыру шеберлігін меңгеруге мүмкіндік беретін шығармашылық құзыреттілік, музыкалық мұраның адам өміріндегі орнын түсінуіне мүмкіндік беретін әлеуметтік құзыреттілік, ақпараттық құзыреттілік; білімді игерумен бірге жүретін қарым-қатынастық, коммуникативтік құзыреттіліктер.

«Құзыреттілік» ұғымы дәстүрлі педагогикалық зерттеулерде кәсіби құзыреттілік немесе маман құзырлылығы ұғымдарымен қатар қолданып келді. Ал қазіргі зерттеу жұмыстарында «құзыреттілік» тек маман біліктілігі мен мамандыққа ғана қатысты емес, сонымен бірге ақпараттық, әлеуметтік мәселені шешу, коммуникативтік құзыреттіліктері зерттеу пәніне айналуға. «Құзыреттілік» ұғымының тағы бір маңызды жағына тоқталар болсақ, ол тек өз кәсібін жетік білуге қатысты ғана емес, сонымен бірге жеке тұлға ретінде білім алушыларға да берілетін мінез-құлық сапасы болып табылады[1].

Біздің ретте, музыка мұғалімінің кәсіби құзыреттілігі оның педагогикалық іс-әрекетінің, педагогикалық қарым-қатынасының қалыптасуы және педагогикалық сана-сезім, мұрат, құндылықтар идеясын қолданушы мұғалім тұлғасын анықтайтын білім, білік және дағдының қажетті жиынтығын игеруі ретінде түсіндіре аламыз.

Жоғары оқу орнындағы қандайда бір курсты меңгерген кезде игерілетін құзыреттіліктерге *жалпы құзыреттіліктер (құралдық, тұлғааралық, жүйелілік құзыреттіліктер) мен пәндік құзыреттіліктерді* жатқызуға болады. Ал енді болашақ мамандарды даярлауда барлық оқу пәндерінің құзыреттілігін қамтитын, мектептегі музыка сабағына даярлауда бірден-бір нақты бағыт алатын міндетті компонент ішіндегі «Музыка пәнін оқыту әдістемесі» курсының қалыптастыратын құзыреттілігіне тоқталып өтелік. Курстың мақсаты мен міндеттері: болашақ музыка мұғалімін жалпы білім беретін мектепте оқушылармен кәсіби-педагогикалық жұмысқа даярлау; жалпы білім беретін мектептегі бастауыш және орта сыныптарда музыкалық жұмыс әдістемесін меңгеруге мүмкіндік жасау; музыкалық жұмыс әдістемесі бойынша жеке тәжірибесін жинақтауда шығармашылық ізденістерге ынталандыру; түрлі музыкалық іс-әрекеттерде мұғалімнің жеке тұлғалық кәсіби-педагогикалық сапаларын қамтамасыз ету.

«Музыка пәнін оқыту әдістемесі» курсы бойынша жалпы құзыреттіліктің құрамдас бөлігі *құралдық құзыреттілік* мынадай бағыттарды қамтиды: пәннің мақсатын, міндеттерін білу; шығармашылық үдерісті басқару қабілеттілігі мен оқыту стратегиясын білу, талдау және талдай білу; өзінің жеке кәсіби деңгейін жетілдіру мақсатында ақпараттық технология және ресурстар саласындағы жаңа білімді игере алу; техникалық оқыту құралдарын пайдалана білу, өзіндік жұмысқа бағытталған әдіснамалық нұсқаулықты қолдану; мәдениет пен өнердің қазіргі даму барысы жөнінде түсінігінің қалыптасуы; кітапхана қорын және оқу әдістемелік әдебиеттерді пайдалана білу, кәсіби қызметінің түрлері; шығармашылық ұйымдастырушылық, білімдік-педагогикалық; білім, білік және дағдыларды кәсіби қызмет аясында қолдана алу. *Тұлғааралық құзыреттілік*: Тұлғааралық қатынас дағдылары, басқа пән мамандарымен пәнаралық қарым – қатынас орнату, сын және өзара сынға бейімділігі көрсетілген салалар бойынша Қазақстан қоғамдастығының мәдени ерекшеліктерін білу: өмір сүру жағдайлары, тұлғааралық қарым-қатынас, құндылықтар мен нанымдар жүйесі, этикет ережесі; шығармашылық және педагогикалық ұжымда жұмыс істей алу; өз ойын жеткізе білу дағдысы, өз ойын әлемдік және ұлттық құндылықтарға негіздеп жеткізу, этикалық құндылықтарға дұрыс қатынас орнатуы, өзін-өзі кәсіби бағалай білуге, сынауға және өзін сынауға, осыған байланысты міндеттерді шешуге өз көзқарасын білдіре алуға қабілеттілік; қарым-қатынас міндеттерін шешу үшін тілдік және мәдениеттанушылық білімді бейімдей және құзыреттілікпен қолдана алу. *Жүйелілік құзыреттілік*: оқу материалының мазмұнымен жұмыс істей алу және пән мазмұнының негізгі бағыттылығын аңғара білу; пән бойынша мақсатты қоя білу және жұмысты жоспарлай білу.

«Музыка пәнін оқыту әдістемесі» курсы бойынша меңгерілетін пәндік құзыреттіліктердің ішіндегі *кәсіби музыкалық құзыреттілігі* музыка пәнінің мазмұны мен мәнін айқындауға, музыка мұғалімі мамандығына студенттердің жеке-құндылық қатынасын қалыптастыруға мүмкіндік жасауға, жалпы білім беретін мектептерде музыкалық білім берудің мазмұны мен үрдісі жөнінде әдістемелік тұрғыдан білімдерін меңгеруге бағытталады. *Шығармашылық құзыреттілік* музыкалық іс-әрекеттердің түрлерін басқару технологиясын игерту жолдары арқылы өнер ретіндегі тұтас музыка сабағын ұйымдастыру шеберлігін меңгеруге жағдай жасайды. *Әлеуметтік құзыреттілік* маманның жеке басының қалыптасуы мен әлеуметтік даярлығын білуге, ұлттық мәдени құндылықтарды түсініп қабылдауға, қазақ халқының және басқа ұлттар мәдениетіне құрметпен қарауға музыкалық мұраның адам өміріндегі орнын түсінуге мүмкіндік тудырады. Пәннің *танымдық құзыреттілігі* мақсатқа негізделген бағыт-бағдарға қарай талпынуға, білімі мен орындаушылық дағдысына қажетті әдіс-тәсілдерді таңдап

талдауға, маманның музыкатанушылық сапаларының қалыптасуына, эмоциялық-сезімдік, ерік даярлығын дамытуға мүмкіндік береді. *Орындаушылық шеберлік құзыреттілігі*: өнер түрі - музыка сабағы мен сыныптан тыс жұмыстардың ерекшеліктерін білуге, меңгерген білімдері негізінде музыка сабағының іс-әрекеттерінің түрлерін үлгілеу және аудитория алдында музыка сабағын өткізу, демонстрациялауға, әртүрлі мәселелерді әдістемелік тұрғыдан шешуде түрлі көзқарастарды аша білуге, сабақты жоспарлаудың нұсқаларын талқылауға, түрлі тақырыптағы педагогикалық мәселелер дискуссияларына қатысуға бағыттайды [2].

Демек, бұл пәннің мақсат-міндеттеріне сәйкес болашақ маманның жалпы білім беретін мектептегі музыка пәніне қатысты мәселелерді меңгеруге жағдай тудыруға бағытталады. Болашақ маманның кәсіби құзыреттілігі жеке ән салу, музыкалық аспаптарды шебер меңгеру, ойнау, қарым-қатынас жасай алу және т.с.с. қабілеттерінен тұратын кәсіби шеберліктермен байланысты. Олай болса, жоғары оқу орнында дәрістік пәндермен қатар жүретін «жеке ән салу», «музыкалық аспап» сияқты орындаушылық пәндерінде меңгеруге тиісті құзыреттіліктерге тоқталып өтелік.

Мұғалімнің жеке ән салу құзыреттілігі. Музыка мұғалімінің сабақтағы әрекетінің бірі - балалардың музыканы тыңдап одан әрі жаттап алуы үшін сол шығарманы өз орындауында, жеке әншілік әрекетімен жеткізгені жөн. Бұл сүйемелдеумен баланы жеке орындалатын классикалық, халықтық, шығармалар болуы мүмкін. Осы кезде мұғалім өзіне сезімділігін, шеберлігін жеке орындаудағы бейімділігі мен дағдысын көрсете білу керек. Сол орындап отырған туындының стилін, дәуірлік ерекшелігін, композитордың өзіндік стилін бәрін сақтай отырып жеткізсе бұл мұғалімнің білімдігі мен қатар тәжірибесі мол шеберлігін де танытады. Осы тұста жоғары оқу орнында оқытылатын «вокал» пәнінің алға тартатын құзыреттілігіне назар аударайық. Пән бойынша меңгерілетін құзыреттіліктер: *денсаулық сақтау құзыреттілігі*: мектеп оқушыларының дыбыс шығаратын мүшелерінің қызметін білу; дауыс аппаратының жұмысын білу, оның қызметін қадағалау; дауыс шығарудағы көңіл-күйге байланысты оларда болатын өзгерістерді сезіну; дауыс гигиенасын сақтау. *Коммуникативтік-тілдік құзыреттілікке*: ана тілінің орфоэпиялық ерекшеліктерін білу және оны шығарманы орындау барысында қолдана алу; сөзді анықтау және дұрыс айтудың айырмашылығын білу; басқа тілдегі әндерді орындау барысында оларды таза, нақты айтуға дағдыландыру, орфоэпиялық заңдылықтарын білу; әннің мазмұнын жеткізу үшін, әнді орындау барысында оның буындарға дұрыс бөлінуін қадағалауға дағдыландыру; «вокалдык» сөз бен ауызекі айтылатын сөздің айырмашылығын анықтауға үйрету. *Танымдық құзыреттілік*: орындалатын шығарма туралы мәліметтер жинау, шығарманы орындауға қажетті сольфеджионы меңгеруге талаптану, шығарманың мәнін түсінуге талаптану; авторлар көрсеткен белгілерді білу және оны орындау барысында қолдана алу. *Шығармашылық құзыреттілік*: әннің сөзін талдап, оның мәнін жеткізу үшін қажетті акценттерді бөліп алу; әуеннің жүру бағытын, эмоциялық құндылығын анықтай алу; сөз бен сөздің бірлігі; шығарманың мазмұнын аша білу үшін, өз даусын меңгере алуға баулу. *Әлеуметтік құзыреттілік*: жеке ерекшеліктерін білу; өз мүмкіндігін анықтай алу; әртүрлі әлеуметтік ортада қызмет істей алу; Қазақстан Республикасының мәдени құндылықтарын бағалай білу.

Осы аталған құзыреттіліктерді жүйелі тұрғыда қалыптастыруға болады. Оның нәтижесін мектептегі музыка сабағында аңғара аламыз.

Музыкалық аспапта ойнау құзыреттілігі. Музыка сабағында мұғалім музыкалық орындаушылықтың әртүрлі аспапты меңгерген орындаушыретінде көрінеді. Аспаптық орындаушылық түрлері шығарманы жеке орындау; оқушыларды музыкалық аспаппен сүйемелдеу, басқалармен бірге ансамбльде ойнау болса, «жеке аспап» пәні бойынша меңгерілетін құзыреттіліктерге тоқталып өтелік. *Кәсіби музыкалық (орындаушылық) құзыреттілігі*: музыканың теориялық негіздемесін меңгеруге; музыкалық нота сауаттылығын меңгеруге; орындаушылық машығын дамытуға; музыкалық аспаптың тембрлік ерекшелігін талдай білуге; музыкалық шығармалардың дыбыс үйлесімділігі мен өзара байланыстылығын байқауға; музыка-педагогика ғылымының инновациялық бағыттарын игеруге мүмкіндік береді. *Шығармашылық құзыреттілігі*: музыкалық суырып-салмалық (импровизация) қабілеттілігін дамытуға; этюд, гамма, жаттығуларды орындауға; концерттер мен сахналық қойылымдарға, пәндік олимпиадаларға, орындаушылық конкурс-байқауларға қатысуына мүмкіндік береді. *Әлеуметтік құзыреттілігі*: жеке басының қалыптасуы мен әлеуметтік даярлығын білуге; ұлттық мәдени құндылықтарды және этикет ережесін түсініп қабылдауға; қазақ халқының және басқа ұлттар мәдениетіне құрметпен қарауға; музыкалық мұраның адам өміріндегі орнын түсінуіне мүмкіндік береді. *Танымдық құзыреттілігі*: мақсатқа негізделген бағыт-бағдарға қарай талпынуға; білімі мен орындаушылық дағдысына қажетті әдіс-тәсілдерді тандап талдауға; музыкатанушылық сапаларының қалыптасуына; эмоциялық-сезімдік, ерік даярлығын дамытуға мүмкіндік береді. *Орындаушылық шеберлік құзыреттілігі*: музыкалық аспаптың құрылысын (күтімін) білуге; техникалық даярлығының дәрежесіне қойылатын талаптарды білуге; музыкалық шығармалардың мазмұны мен музыкалық бейнелілігін түсінуге; Қазақстан кәсіби композиторлары мен классик композиторлардың шығармаларын меңгеруге; халық композиторларының және олардың өңделген (аранжировка) шығармаларын орындауға; музыкалық шығармалар арқылы эстетикалық көзқарасы мен көркем талғамын қалыптастыруға мүмкіндік береді [2].

Мектептегі оқу-тәрбие үдерісіндегі тәжірибеден байқағанымыздай, өскелең жас ұрпақтың эстетикалық тәрбиеге бай болуы, көбіне мұғалімнің өзінің музыкалық мәдениетінің жоғарылығына, оның әдістемелік тұрғыдан жан-жақты дайындығына, кәсіби құзыреттілігіне байланысты болып келеді. Сондықтан, музыка мұғалімі жаңа инновациялық

технологиямен қаруланған, шеберлігін әркез шындап отыратын ізденімпаз, шығармашыл болуы керек. Осы тұрғыдан алғанда, толыққанды кәсіби музыка мамандығына ие болу – жоғары оқу орындарында жүргізілетін пәндерге тікелей байланысты. Музыка бөліміндегі «Негізгі аспап», «Вокал», «Дирижерлау», «Қосымша аспап», «Музыка теориясы», «Сольфеджио», «Музыка әдебиеті», «Музыка пәнін оқыту әдістемесі» пәндеріндегі жүйелі білім алу болашақ музыка маманының кәсіби тұрғыдан өсуінің алғышарттары, баспалдақтары десек те болады. Өзін-өзі сүйемелдеп ән орындай алу, оны оқушыларға мәнді де мағыналы жеткізе білу – мектептегі музыка мұғаліміне қойылатын талаптардың бірі. Тәжірибе көрсеткендей, бұл үдеріс күнделікті музыка сабағында көрініс табады.

Олай болса, қазіргі техниканың қарқынды дамуы кезінде оқыту үрдісін ізгілендіру, өзін-өзі дамытып отыратын бәсекеге қабілетті, жоғары сауатты, шығармашыл тұлғаның құндылықтарын қалыптастыруды қамтамасыз ететін кәсіби құзыреттіліктер дидактикалық ұстаным ретінде басшылыққа алынуы тиіс.

1. Құзыреттілік – кәсіби маман дайындығының басты сапасы // Республикалық ғылыми – практикалық конференция «Компетентностная ориентация в развитии высшего профессионального образования в Республике Казахстан: состояние, проблемы и перспективы». – Алматы, 2007. – Б.126–128.

2. Сұлтанова М.С. Пәндік құзыреттіліктердің қалыптасуы. Оқу-әдістемелік кешен. – Алматы, 2013.

УДК: 378.016: 811.512.161

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE BENZETİM (SİMÜLASYON) TEKNİĞİNİN KULLANIMI

Daurenbek Saule - Abay Milli pedagoji üniversitesi, Türk-İngiliz bölümü öğrencisi

Traditional teaching methods and techniques are often used in teaching Turkish to foreigners, and this fact is seen as a problem. Therefore, modern language teaching methods and techniques have to be used to develop pupil's language skills. This article is about simulation technique which is used aims to develop alternative solutions to solving the problems in teaching Turkish to foreigners. The findings have revealed that simulation technique in teaching Turkish to foreigners had a positive impact on physical and social dimension of classroom, classroom practices and the characteristics of learners.

Keywords: Teaching Turkish to foreigners, teaching technique, simulation technique.

Türkçe öğretiminde çok fazla yöntem ve teknik vardır. Bunlardan biri ve belki de en etkili, az bilineni benzetim tekniğidir. Yabancılar Türkçe öğretiminde genellikle geleneksel yöntem ve tekniklerin kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden dil öğretiminde bazen sorunlar yaşanmaktadır. Bu sebeple, yabancılar Türkçe öğretiminde çağdaş öğretim yöntem ve tekniklerinin de kullanılması gerekmektedir.

Benzetim, farklı disiplinlerde kullanılan bir öğretim tekniğidir. Tok'a göre bu teknik, "her alanda etkinlikle kullanılabilir" /1, s. 192/. "Benzetim, gerçekçi bir ortamda öğrenme fırsatı sunan ve problem çözme becerilerini tehlikesiz bir ortamda pratik yapma olanağı sağlayan öğretimle ilgili bir tekniktir" /2, s.245/. Benzetim tekniği, tıp eğitimi, yöneylem araştırmaları, kimya öğretimi, iş dünyası, uluslararası ilişkiler, mühendislik, hukuk gibi birçok farklı alanda kullanılmaktadır. Pilotların eğitimi için kullanılan uçuş benzetimleri, astronotların eğitiminde kullanılan uzay benzetimleri ve ralli için hazırlanan yarış benzetimleri en çok bilinen benzetim örnekleridir. Benzetim tekniğinin eğitim ortamında, ortamın en iyi şekilde düzenlenmesi için kullanılmaktadır. Bu eğitim ortamının birisi de yabancı dil öğretimidir.

Eğitimde benzetim, öğrenme-öğretme ortamını canlandıran, sınıf içinde bir olay, durum ya da problemin gerçeğe uygun olarak düzenlenmesini öngören bir tekniktir. Eğitimde benzetimi bazı kaynaklar, gerçek araç ve olaylara ulaşmanın güç olduğu, tehlike ve maliyetin fazla olduğu durumlarda, gerçeğe uygun olarak geliştirilen modeller kullanılarak, öğrencilerin bir olayı gerçekmiş gibi ele alıp eğitici çalışma yapmalarına olanak sağlayan bir öğretim tekniği şeklinde tanımlamaktadır. Benzetim ile öğretimin amacı, öğrencilere gerçeğe benzer ortamlarda gerçek hayat durumlarını sunmak, öğrenci merkezli olarak gerçek hayatın yaşanmasını, değerlendirilmesini ve tecrübe edinmesini sağlamaktır. Dil öğretiminde benzetim tekniğinin amacı ise, dilin dört temel becerisini yani dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini geliştirmektir. Benzetim, yabancı dil öğretiminde kullanılan çağdaş öğretim tekniklerinden birisidir. Bu teknikte öğrenciler 3-4 kişiden oluşan grup hâlinde kendilerini ifade etmeye çalışırlar; 'rol yapma' tekniğine benzemekle beraber, benzetimde öğrencilerin bir başkası olmak yerine kendilerini oynamaları beklenir. Jones, 1982'de yayınladığı "Simulations in Language Teaching" (T. Dil Öğretiminde Benzetimler) adlı kitabının önsözünde benzetim tekniğini dil öğretiminde bir yenilik olarak ifade etmektedir [3].

Bu tekniği uygulanırken üç temel unsur ortaya çıkmaktadır: işlevin gerçekliği (İng. reality of function), çevre (İng. simulated environment) ve yapı (İng. structure). İşlevin gerçekliği unsuru, öğrencilerin benzetimin gerçeği yansıttığına inanmaları ve bu bilinçle benzetimde yer almalarıdır. Bu unsur, katılımcıların benzetime fiziksel, bilişsel ve duyuşsal olarak her taraftan katılmalarını gerektirmektedir. Öğrenciler, kendilerini fiziksel, bilişsel ve duyuşsal olarak benzetimin bir parçası olarak düşünmeli; benzetimde kendi üzerlerine düşen görev ve sorumlulukların gerçek olduğunu benimsemelidirler. Diğer bir deyişle, işlevin gerçekliği için benzetim etkinliğinin amacının içselleştirilmesi gerekir. Bu amaç içselleştirilmezse, öğrenciler rol yapabilirler ve bu durumda benzetimin varlığından söz edilemez. Benzetimler aracılığıyla benzer çevre veya bu çevreye en

yakın gerçekçi çevrenin oluşturulması hedeflenmektedir. Çevre benzetilmelidir, aksi hâlde benzetimin varlığından söz edilemez [3]. Öğrencilerin, işlevin gerçekliğine inanmaları için oluşturulacak çevre önemlidir. Gerçeğe en yakın ortam, kuşkusuz öğrencilerin gerçekliğe inanmaları ve buna uygun davranışlar göstermesi için önemli bir güdü unsurudur. Eğer bir mağaza benzetimi uygulanacaksa sınıfı gerçek bir mağaza alanına dönüştürmek gerekmez. Bunun yerine sınıf, mağaza amacına uygun olarak dizayn edilir. Duvarlara ürünlerin tabloları ve fiyatları asılır, mağaza ortamına katkı sağlayan araç ve gereçler sınıfa getirilir, benzer çevre oluşturulur. “Benzer bir çevre oluşturmanın temel koşulunu sağlamak için, katılımcılar ile sınıfın dışındaki dünya arasında iletişimin, etkileşimin veya sonuçların olmaması gerekir” /3, s.5/. “Bir benzetim yapı gerektirir” /3, s. 5/. Benzetimin üç temel unsurundan birisi olan yapı, problem üzerine kuruludur. Benzetimde yapı, bazı problem veya problemlerin çevresine kurulmalıdır ve işlevin gerçekliği unsurunu yeterli derecede korumalıdır. “Yapı olmadan benzetim olmaz; çünkü gerçekliğin işlevi yoktur” /4, s. 14/. Örneğin bir benzetimde, katılımcı bir dekan gibi konuşma yapacaksa katılımcının o konuşmadan daha fazlasına ihtiyacı vardır. Benzetimin amacına ulaşması için katılımcının hangi konuda konuşma yapacağı, nerede konuşma yapacağı, kaç kişiye konuşacağı, 5N+1K dikkat ederek, etkinliklerini buna göre düzenlemesi vb. hakkında bilgiler verilmelidir. Bu tekniğin uygulanabilmesi için benzetimin nasıl uygulanacağı ve nelere dikkat edileceği önem taşımaktadır. Benzetimler, Hyland’e göre yapısal olarak 4 parçadan oluşmaktadır: hazırlık, giriş, aktivite ve bilgilendirme.

Hazırlık aşamasına, ilk olarak öğrencilerin öğrenmeye hazır olup olmadıklarını saptamakla başlanır. Benzetim tekniğinde öğrenciler genellikle grup içerisinde hareket ettikleri için sürekli etkileşim hâlinde dirler. Grup içerisinde diğer öğrencilerin karşısında hareket etmek, çekingen öğrencileri rahatsız etmektedir. Hazırlık aşamasının önemli bir boyutu da öğrencilerin ihtiyaç, ilgi ve yeteneklerinin dikkate alınmasıdır. Belirlenen benzetimin doğasına uygun olarak ortamın hazırlanmasına ve kaynakların toplanmasına rehberlik edilmesi gerekmektedir. Benzetimin amaçlarından biri olan öğrencilere gerçek hayat durumlarının bir benzerini sunmak için ortamın benzetilmesi önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Çünkü öğrenciler yaşamın kendisi ile tanışır. Üstlendikleri rolleri canlandırırken, gerçeklere yüz yüze gelirler. Bu da öğrenmenin en doğal ve en etkili yoludur. Hazırlık aşaması, benzetimin uygulanabilmesi için en önemli süreç olarak görülmelidir. Çünkü öğretme - öğrenme sürecinin en önemli parçası olan öğrencilerin ihtiyaç, ilgi ve yeteneklerinin belirlenip bunlara uygun bir benzetimin seçilmesi, öğrencilerin benzetimi benimseyip benimsememesi için kritik bir süreçtir. İkinci aşama, benzetime giriştir. Bu aşamasında, öğrencilerin görev ve sorumlulukları belirlenmekte ve bunlar öğrencilere dağıtılmaktadır. Görevlerin niteliği, benzetimin amacına ulaşmasına doğrudan etki etmektedir, bu sebeple görevlerin belirlenmesinde çok dikkat edilmelidir. Öğrencilere görev ve sorumluluklarının ne olduğu belirtilmekte, anlaşılmayan bir durumun var olup olmadığı sorularak görevlerin kabulü sağlanmaktadır. Daha sonra görev ve sorumluluklarına ilişkin roller belirlenerek öğrencilere rolleri dağıtılmakta ve rollerine ilişkin açıklamalar yapılmaktadır. Öğretmen bu aşamada dil girdilerini de belirlemektedir. Örneğin, öğretmen benzetimde kullanılabilecek günlük hayatta sık karşılaşılan deyimlerin listesini (benzetimle ilişkili olma koşuluyla) verebilir. Öğrencilerin belirli konulardaki kelime dağarcığı ve kullanımı sıkıntısını aşmak için Mutohhar’ın (2012) önerdiği kelime veya kalıpların da listesini vermek dil kullanımı adına önemli bir uygulama olabilir. Üçüncü aşama, aktivitedir. Bu aşamanın temel aktiviteleri, karar verme, problem çözme, etkileşimdir ve bunlar katılımcıların sorumluluğudur. Bu aşamada, gruplar içerisinde her öğrenci üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmeye çalışmaktadır. Katılımcılar saptanmış bir sorunu çözmek, belirli bir amacı gerçekleştirmek gibi ortak hedefleri doğrultusunda grup içerisinde arkadaşlarıyla tartışarak sonuca ulaşırlar. Sonuçta ortaya çıkan ürünü, sözlü veya yazılı bir şekilde paylaşırlar. Aktivite aşamasında genellikle öğretmen rehber olarak benzetimde performans sergileyen katılımcıları gözlemlemektedir. Ancak bazı benzetimlerde öğretmen de bir öğrenci olarak görev ve sorumluluk üstlenebilmektedir. Dördüncü ve son aşama bilgilendirme aşamasıdır. Bu benzetimin en önemli aşaması olarak görmektedirler. Çünkü öğretmenin süreci değerlendirmesi ve dönütler vermesi öğrencilerin farkındalığını artırarak neyi, niçin yaptığını anlamasını sağlamaktadır. Bilgilendirme aşaması, sergilenen davranışlar ve dil kullanımı ölçüt alınarak iki temel amaca yönelik olarak yapılmaktadır. Davranış ve dil amaçlı bilgilendirmelerin her ikisi için de Jones “bilgilendirme aşamasına her katılımcının sırasıyla ne yaptıklarının, niçin yaptıklarının kısaca açıklamasını isteyerek başlanılmasının yararlı olabileceğini” /3, s.47/ belirtmektedir. “Öğretmen, temel seviyedeki öğrenenlere ne ve niçin yaptıklarını açıklamada ‘Rolün neydi?’, ‘Nereye gittin?’, ‘Ne yapmak/almak/sormak istedin?’, ‘Niçin onu yaptın?’ gibi sorular sorarak hedef dilde kendilerini tam olarak ifade edemedikleri sürece yardım edebilir” /4, s.40/. Öğretmen, benzetimde katılımcıların dil kullanımı esnasındaki hatalarını not etmesi beklenmektedir. Bütün öğrenme etkinliklerinde olduğu gibi Türkçe dersinde öğrenciyi etkin hâle getirmek önemli bir noktadır. Öğrencilerin dil kullanımı esnasındaki hataları Bullard’ın önerdiği gibi üç kategoride incelenebilir: yapısal, sözcüksel ve telaffuz [5]. Bilgilendirme aşamasında Bullard’ın önerdiği kontrol listeleri de kullanılmaktadır [5]. Öğrencilerin gelişim düzeyini, ihtiyaçlarını ve grup içerisinde hareketlerini dikkate alarak değerlendirmelidir. Öğretmen gruplara ve katılımcılara yönelik kontrol listeleri de tutabilir.

Yabancılar Türkçe öğretiminde benzetim tekniğinin kullanılması, öğrencilerin iletişim kurmaları, bilgi edinmeleri, öğrenmeleri ve kendilerini her yönden geliştirmeleri ve başarılarını artırma açısından da önemlidir. Özellikle sınıf içi iletişimin artırılmasında etkilidir. Sınıf içi uygulamalarda benzetimin kullanılması “dört temel beceriyi dikkate alma, verilen bilgi ve örneklerin hayata uygunluğu, öğrencileri aktif kılma, kullanılan dilin öğretilmesi, öğrencilere öğrendiklerini uygulama imkânının verilmesi, öğrencinin kendini yazılı ve sözlü ifade edebilmesi, dil ile birlikte kültürün verilmesi ve dersi sıkıcı olmaktan kurtaracak çeşitli uygulamalara yer verilmesi” /6, s. 22-25/ ilkelerine hizmet edebilmesi bakımından önemli öğretim tekniğidir.

Yine benzetim, okuma becerisinin kazandırılmasında, öğrencilerin okuma ve anlama yeteneklerinin geliştirilmesinde de önemli rol oynamaktadır. Önemli birisi olan şemalar, okuma hakkında yürütülen çalışmalarda çok sık kullanılmıştır. Benzetimler, öğrencilerin zihinlerinde şemaların oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü öğrenciler benzetimler yoluyla

gerçek yaşam durumlarını test etmekte ve gerçek yaşama ilişkin deneyimler kazanarak zihinlerinde çeşitli şemalar oluşmaktadır. Benzetimler ayrıca öğrencilerin çok çeşitli türlerle (mektuplar, belgeler, telgraflar vb.) karşılaşmasını sağlamaktadır [7]. Öykü, roman ve şiir gibi metin türleri sınıflarda çokça kullanılmasına rağmen fıkra, makale, mektup, anı gibi metin türlerine daha az yer verilmektedir. Ayrıca benzetimlerde gazete ilanları, yemek münüleri, reklamlar, broşürler gibi farklı materyaller de kullanılmaktadır. Benzetimde farklı metin türlerinin ve materyallerin kullanılması öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmede olumlu bir etki yapmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin okudukça yaşantısı, deneyimleri artar, ufukları ve olaylara bakış açısı genişler. Olaylara daha gerçekçi bir gözle bakma ve doğru değerlendirmeler yapma imkanını öğrenciler kazanır.

Benzetim, Scarcella ve Crookall'a göre özellikle yazma öğretiminde faydalı olmaktadır [7]. "İlk olarak benzetim, öğrencilere yazmanın doğal olarak oluşacağı durumlar oluşturur; ikinci olarak benzetim, öğrencilerin yazamamalarının üstesinden gelmelerine yardım eder ve üçüncü olarak benzetim, beyin fırtınasında ve yazma sürecinin gözden geçirme aşamasında özellikle yararlı olabilir" /7, s.227/. Benzetim, öğrencilere gerçek hayat durumlarını sunduğu için sınıfın yapay atmosferini izole etmektedir. Böyle bir ortamda, katılımcıların yazma becerilerini doğal olarak geliştirebilecekleri durumlar oluşmaktadır. Yazma, kişisel ve toplumsal olduğu kadar, meslekî ihtiyaçtır. Örneğin bir iş başvurusu için özgeçmiş yazılması, bir öğrenci için referans mektubu yazılması, bir gazete ilanı yazılması gibi. Benzetimler genellikle grup çalışması şeklinde gerçekleştiği için grupla yazmak daha kolaydır. Çekingen ve özgüveni yeterli düzeyde olmayan öğrenciler, grup içerisinde daha kolay yazabilmektedir.

Dinleme, iletişim ve eğitim sürecinin önemli bir parçasıdır. Bu beceri okuma gibi, bilgi almanın yollarından biridir. İyi bir dinleme olmadıkça iyi konuşmaya ve iyi yazmaya da imkân yoktur. Benzetimde öğrenciler genellikle konuşma ve dinleme şeklinde etkileşime girmektedirler. Benzetim etkinliğinden önce katılımcılar genellikle görev ve sorumluluklarını en iyi şekilde gerçekleştirmek için grup içerisinde tartışmaktadırlar. Tartışma esnasında bir öğrenci konuşurken, diğer ise onu etkin bir şekilde dinlemektedirler. Benzetimin doğal akışı içerisinde öğrenciler tartışmakta ve yine dinlemektedirler. Bu doğal ortamın sayesinde öğrenciler kendi bilgi ve birikimlerin geliştirmeye, başkalarının görüşlerine saygı göstermeye, çeşitli fikirler üretmeye çalışmaktadır. Çünkü benzetimde çözülmek istenen bir problem veya başarılmak istenen bir amaç vardır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere bireyler konuşmakta, dinlemekte, yazmakta veya okumaktadırlar. Bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilen etkinliklerde öğrenciler dili kullanarak öğrenmekte öğrenerek dili kullanmaktadırlar. Bu sebeple benzetimlerde, dinleme becerisi gelişigüzel değil sistemli bir şekilde gelişmektedir.

Yabancı dil öğreniminde en zor durumlardan birisi, insanlar önünde konuşabilmektir. Benzetim, katılımcılara gerçek hayat koşulları sağlamaktadır. Öğrencilerin doğru ve güzel bir söyleyiş kazanmalarına büyük bir önemi taşımaktadır. Bu teknik zengin bir konuşma ortamını sunmaktadır. Öğrenciler gerçek hayatın doğal yapısından cesaret alarak rahat bir ortamda konuşma fırsatı yakalamaktadırlar. Bu teknik, öğrencilerin kelimeleri doğru telaffuz etmeye, topluluk karşısında konuşmaya, heyecanları kontrol etmeye alışmaktadır. Bu durum, öğrencilerin çeşitli konuşmacıların (ör. pilot, başbakan, akademisyen, öğretmen ve şarkıcı) rolüne bürünerek farklı deneyimler yaşamasını sağlamaktadır. Bu yolla öğrencilerin konuşma becerisi farklı yönlerden gelişmektedir. Benzetim esnasında öğrencilerin beden dilinin etkin bir şekilde kullanması ile jest ve mimiklerini de kullanılması, ses ve beden dili uyumunu geliştirmektedir.

Sonuç olarak, benzetimin en önemli özelliği dil becerilerinin birleştirilmesini sağlamasıdır. Türkçe öğretiminin temel amaçlarından birisi dört temel dil becerisinin birlikte öğretilmesidir. Benzetim tekniğinin kullanımı esnasında öğrencilerin konuşma ve dinleme becerileri; konuşma metinlerini hazırlamak için yazma ve okuma becerileri birleştirilmiştir. Böylece öğrenciler, dil sevgisi ve bilinci kazanarak öğrenme sürecinde daha verimli olacak, kendilerini hayata ve geleceğe hazırlayacak birikimi edinecektir. Öğrencilerin edindikleri birikimler üzerinde yenilerini inşa etmeleri, alternatif ve yaratıcı çözümler üretmeleri, grup içerisinde beraber çalışma cesaretine ulaşmaları kazanmaktadır. Başka bir deyişle, yabancılar Türkçe öğretiminde sınıfın sosyal boyutuna ilişkin olarak özellikle öğrenciler arasındaki iletişim ve etkileşimi artırmakta, ortamın içeriğinde değişiklik oluşturmakta ve öğretmen – öğrenci iletişimine farklı boyut kazandırmaktadır. Bu teknikte yaşamın kendisi ile tanışan öğrenciler öğrenmenin en doğal ve en etkili yoluyla gelişmektedir.

1. Tok, T. N. *Etkili öğretim için yöntem ve teknikler*. 2008. s. 161-214.

2. Güven, İ. ve Ören, T. *Fen eğitiminde benzetim*. 2005.ss. 244-247.

3. Jones, K. *Simulations in language teaching*. 1982. Cambridge: Cambridge University Press.

4. Lyu, Y. *Simulations and second/foreign language learning: Improving communication skills through simulations*. 2006.

5. Bullard, N. *Simulation, gaming, and language learning*. 1990. New York. s. 55-66.

6. Barın, E. *Yabancılar Türkçe öğretiminde ilkeler*. 2004. *Türkiyat Araştırmaları*, s. 19-30.

7. Scarcella, R. and Crookall, D. *Simulation/gaming and language acquisition*. 1990. s. 223-230

УДК 378:371.212.3

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Қ. Е. Ибраева – п.ғ.к., доцент

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

Өнер, мәдениет және спорт институты

Abstract: Education acts as a leading cultural institution of Kazakhstani society, the main determinant of quality in the twenty-first century geo-strategic resource i.e. the country's intellectual potential. National music art as a guarantee for the preservation of traditional foundations of the society, opposing its teaching potential to the crises of contemporary society and popular culture which contributes to the targeted person through the "language" of human emotions, the complexity and subtlety of expression, which is directly connected with the creative personality development of the individual teacher of the new formation. Until now, there has been no holistic view of research as a factor in the national art of creative intellectual development of teachers of the new formation, and its special methodological framework has not been justified. Thus, the actuality of the theme of the article is proved.

The identification of potential national music art in the creative intellectual development of teachers will create preconditions for further development of vocational and personal problems of the teacher's personality, who is able to examine and learn new information and adopt unconventional creative solutions in conditions of 12-year period schools, conceptual and factual understanding of the problem, undoubtedly, enrich pedagogical science with new knowledge of the essential characteristics of the national music art as a major factor for spiritual renewal of the society, and further innovative development of the nation of the Republic of Kazakhstan.

Абстракт: Образование выступает ведущим культурным институтом развития казахстанского общества, определяющим качество главного в XXI веке геостратегического ресурса – интеллектуального потенциала страны. Национальное музыкальное искусство как гарант сохранения традиционных устоев общества, противодействуя своим педагогическим потенциалом кризисным явлениям современного общества и массовой культуры способствует целенаправленному воздействию на формирующуюся личность посредством «языка» человеческих чувств, сложности и утонченности выражения, что напрямую связано с творческим развитием личности учителя новой формации. Концептуальным основанием данной работы служат стратегия развития «Казахстан – 2050», государственные программы инновационного развития и «Культурное наследие», выступления Президента РК Н. Назарбаева, научные труды ученых. Таким образом, актуальность темы работы не вызывает сомнения.

Методологическую основу исследования составили: философские, этнологические, исторические, социально-педагогические, культурологические, психологические концепции, искусствоведческие теории, раскрывающие сущность народного музыкального искусства в развитии творческой личности учителя и основные положения теории его формирования.

Выявление педагогического потенциала народного музыкального искусства (инструментального, песенного) в творческом развитии учителя создает предпосылки для дальнейшей разработки проблем профессионально-личностного развития личности учителя, способного к поиску и освоению новой информации и принятию нестандартных творческих решений в условиях 12-летней школы, обогащает педагогическую науку новым знанием сущностных характеристик народного музыкального искусства как важнейшего фактора духовного обновления общества, дальнейшего инновационного развития РК.

Абстракт: Бүгінгі таңда жастар арасында қоғамға жат әрекеттердің белен алуы, тәртіп бұзушылық қатарының өсуі, есірткіге әуес адам санының азаймауы, адамды жәбірлеушілердің көбеюі, ұлттық ділімізге таңсық тұрпайы мәдениет үлгілеріне еліктеушіліктің басымдылығы қоғамға төнген аса қауіпті және аянышты жағдайды көрсетеді. Мұның бәрі адами қарым-қатынастың төмендеуінен, адамның рухани тұрғыдан құлдырауынан, интеллектуалдық әлеуетін адамгершілік тұрғыдан жұмсай алмауынан, рухани-тарихи мәдени мұралардың, халықтың салт-дәстүрінің жете бағаланбауынан болып отыр. Ал бұл болса, қоғамды ізгілендірудің қажеттілігін арттырады. Қоғамды ізгілендіру білім беру мен тәрбиелеу саласының гуманистік сипатын нығайтуды қажет етеді. Өйткені қоғамның ізгілігі жас ұрпақтың игілікті тәрбиесінен талап етіледі.

Осыған орай елімізде өскелең ұрпақты жалпыадамзаттық құндылықтар мен өмірдің қарапайым ақиқаты негізінде, ұрпақтан ұрпаққа мирас болған ұлттық рухани-мәдени мұралар мен баға жетпес халық даналықтары үлгілерінде тәрбиелеу мәселесі қолға алынып отырғаны мәлім.

Халық өнері, соның ішінде халықтың музыкалық шығармашылығының тәлімдік негізі, мәні мен мазмұны студент жастардың ұлттық тәрбиесін жетілдіруде басты құралдардың бірі болып табылады. Оны жүйелі меңгеру мен сақтау, дамыту мен өмір жағдайларында тиімді пайдалану студент-жастардың ата-баба мұрасына оң, аялы көзқарастарын қалыптастырады және жаһандану жағдайында өзіндік болмысын сақтап қалу мен ұлттық өнерін дамытуға септігін тигізеді.

Осы жұмыстың көлеміндегі халық музыка өнерінің ұлттық тәрбиедегі құндылық бағыттарының анықталуы; халық музыка өнері мазмұнының студент жастардың ұлттық тәрбиесі тұрғысынан жүйеленуі оның теориялық маңыздылығын дәлелдейді. Осы теориялық материалдар студент жастардың ұлттық тәрбиесі курсының мазмұнын халық музыка өнері негізінде толықтыруға негіз болады.

Key words: Kazakh national music, national education, future music teacher

Ключевые слова: казахское народное музыкальное творчество, национальное воспитание, будущий учитель музыки

Тірек сөздер: қазақ халық музыкалық шығармашылығы, ұлттық тәрбие, болашақ музыка мұғалімі

Қазақ халқының музыкалық шығармашылығы – өзіне тән көркем мазмұн мен көркемдік ерекшеліктерге ие, педагогикалық әлеуеті жоғары музыкалық шығармаларды (әнді, сазды және аспапты) қамтитын этникалық мәдениеттің маңызды бір саласы. Халықтың еңбек шығармашылығы, оның өмірі мен күресі, мұңы мен қуанышы, тұрмыстық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары, сөзбен айтып жеткізуге келмейтін адамгершілік қағидалары көп мыңдаған әндер мен күйлерде көрініс тапқан. Олардың арасындағы халықтың эстетикалық талап-сұраныстарына жауап беретін идеялық-көркемдік мазмұндағы озық туындылар ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып, өміршеңдігін

танытып отыр.

Музыкалық білім беру мен тәрбиелеудің дәстүрлі жүйесі ауызекі шығармашылық жағдайында оларды шығарушылардың жеке тәжірибесін сақтау мен ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуге ықпал етуші маңызды фактор болып саналды. Көптеген белгілі домбырашылар көп уақыттарын талантты жастарды оқытуға арнады, оларға өздерінің шеберлігін және кең көлемді репертуарларын қалдыруға ұмтылды. Халық өзінің әншілерін айрықша сыйлайтын, ел аралап жүрген әнші, сал, сері, ақындар тоқтаған үй аса құрметті саналатын. Өнер адамдары үй иелеріне алғыс білдіру тұрғысынан өз тарапынан күй шығаратын немесе олардың құрметіне ән арнайтын. Яғни сал-серілер әрі әнші, әрі сазгер, әрі ақын болатын, және әңгімешіл, халықтың әдет-ғұрыптары мен салттарын жақсы меңгергендер болып келген. Сондықтан да олардың таланттылығы жан-жақты және әмбебап болатын.

Қазақтың халық шығармашылығының мазмұны мен педагогикалық мүмкіндіктерін талдаудың көрсеткеніндей оның орындауға жеңілділігі, қолжетімділігі, дүниетанымдық бағыты, шексіз адалдығы, көркемдік тұрғыда жетілдірілген формалары педагогикалық іс-әрекеттердің жан-жақты жүргізілуіне мүмкіндіктер береді. Қазақ халық музыкалық шығармашылығының педагогикалық мүмкіндіктерін жүзеге асыру барысында мына мәселелерге көңіл аударған дұрыс: қазақ халық музыкалық шығармашылығы музыкалық, музыкалық-поэтикалық, ақпараттық сипатқа ие; тұлғаның ұлттық руханилығын қалыптастыруға ықпал ете отырып адамдарды топтастырудың және олардың қарым-қатынас жасауының құралы бола алады; әлеуметтің өмір сүруін басқаруға септігін тигізе отырып нормативтік құндылыққа ие; сұлулықты жеткізудің құралы болуы себепті эстетикалық құндылыққа ие; туған жеріне сүйіспеншілікті, ұлттық мәдениетті, оның шығу тегін, дәстүрлерін мен әдет-ғұрыптарын көзінің қарашығындай сақтауды бейнелеу арқылы патриотизмге баулиды; ұлттық өзгешелікті бейнелейтін музыкалық құралдарының өзіндік жүйесіне ие.

Сонымен қазақ халық музыкалық шығармашылығының балалар мен жастарды тәрбиелеуде ескеруге қажетті бірқатар ерекшеліктері бар.

И.И.Земцовскийдің зерттеуіне сүйене отырып халық шығармашылығының мәні қосарланған құралдар арқылы көрініс табатынын атауға болады: дәстүрлілік – заманауи; көпэлементтілік – біреэлементтілік, орындаушылық – шығармашылық және орындаушылық – жаңғыртушылық; әмбебаптық – ұлттық; спецификалық – типологиялық; жанрлар жүйесі – жанрлар спецификасы; анонимділік – авторлық; формулалық – суырып салмалық; ауызекі шығармашылық – көпнұсқалық [1].

Осы ерекшеліктерге сипаттама бере кеткен жөн:

1) Көптеген халық әндері мен күйлері өмірлік талап-сұраныстардан, ерекше бір өмірлік және эстетикалық мақсаттардан туындайды, сонымен бірге жарық бір эмоционалдық жағдайларды суреттейді. Мәселен, бесік жыры бөбекті тербетеді және нәзіктік пен сүйіспеншілікті, мейірімді жеткізеді; маусымдық-әдет-ғұрыптық жырлар магиялық арбаулар мен қорғауларға негізделгенімен ашық-жарқын эмоциялармен беріледі; еңбек жырлары іс-әрекет ритміне ықпал ете отырып, көтеріңкі немесе қуанышты лептерге толы болады. Қазақ халық музыкалық шығармашылығының *функционалдылығы* болып әр түрлі жанрдағы интонациялық айтылу құрылымы анықталады, тіпті ән немесе күйдің өзінің функциясын жоғалтқан жағдайда да. Сондықтан да ән мен күйді қабылдау барысында оның тұрмыстық функциясы, сондай-ақ эмоционалдық-бейнелі мазмұны ескеріледі.

2) Қазақ халық музыкалық шығармашылығындағы *синкреттілік* айтылуының, поэтикалық мәтінінің, қимылының, мимикасының және т.б. бірлігін білдіреді.

3) Қазақ халық музыкалық шығармашылығындағы *ұжымдық* көбінесе туындының шығарылуында және оның мазмұнында, бәріне түсінікті қарым-қатынас құралы тұрғысынан әмбебап тілді пайдалануында пайда болады. М.А.Некрасованың пікірінше, «халық шығармашылығының образды тілі барлық халыққа түсінікті. Ал бұл болса, халық шығармашылығының жалпыадамзаттық мәнінен туындайтын планетарлығын көрсетеді. Ол бәрінен бұрын әр түрлі ұлттардың халық өнеріндегі мотивтерінің ұқсастығынан көрінеді...» [2]

Халық әндері мен күйлері барлық уақытта тыңдармандардың бірге қатысуына, олардың қабылдауын жеңілдететін, оларды жақындастыратын эмоционалдық күйге лайықталып құрастырылады. Екінші жағынан автордың тұлғалық *жөкелігі* жоғары шеберлік, дәстүрлерді сақтау іскерлігі, қайталанбайтын стильдік сипатқа ие.

4) Қазақ халық музыкалық шығармашылығының *жазбаша емесігі* жұмбақталған екпіндер (интонациялар) мен ұлттық-өзгешелік дыбыстық кешендері сақталатын халықтың тума жадысының арқасында ауызекі шығармашылық дәстүрімен ауызба-ауыз ұрпақтан-ұрпаққа жеткізілуімен байланысты болды. Ал бұл болса, студенттердің халық музыкалық шығармашылығын қабылдауға арналған дауыс ырғақтық-есіту түсініктерін қалыптастыру үшін маңыздылығын көрсетеді.

5) Ән шығармашылығының *дәстүрлілігі* халықтың санасында жатталған ладоинтонациялық және ритмоинтонациялық стереотиптерде байқалады. Белгілі фольклор зерттеушісі В.Е.Гусевтің «халық әндерінің барлық тарихи кезеңдерде заманауи болып табылатындығы оның сол дәуірде туғандығында емес, қаншама ғасырлар бұрын жасалғандығына қарамастан оны жас ұрпақтың жақсы қабылдауында екендігі фольклордың өзінің табиғи жаратылысынан» делінген сөздері тектен-текке айтылмаған болуы керек [3].

Студенттердің халық әндері мен аспаптық мәдениетін игеру барысында ғасырлар бойы сараланған музыкалық

дауыс ырғақтары бекітіледі, музыкалық-екпінділік есітуін тәрбиелей отырып этномузыкалық ойлауы қалыптасады. Халық музыкалық шығармашылығының мазмұнын игеруі барысында студенттер оның мазмұны есебінен белгілі бір этностың әлеуметтік субъекті тұрғысынан өзінің ішкі дүниесін байыта түсуіне мүмкіндік алады.

Халық музыкалық шығармашылығы дүниені, ғарышты, табиғатты қабылдауда діни түсініктерге жақын ерекше дүниетанымдық көзқарасқа ие, Оларға рухтар, пір тұтушылар, құдай сенімдері тән (Тәңір, Ұмай және т.б.); ата-бабалар аруағына сенім; табиғат пірі, жер (Жер-ана), су, жан-жануарлар, аспан құбылыстары және т.б. Осы шығармашылықта адамның табиғатпен жыне оның құбылыстарымен жақындық сезімдері айқын көрініс табады. Ән шығармашылығының шығу тарихы ежелгі дәуірге саяды. Ол өмірдің тұтас қатпарларын бейнелеу тұрғысынан пайда болған және ежелгі магиялық-әдет-ғұрыптық негізге ие. Бастапқы ырғақтар арғы дүниемен байланыс құралы тұрғысынан (бақсылар сарыны, әдет-ғұрыптық әндер), күнтізбедегі ырымдар жиынтығы тұрғысынан пайда болды. Адамның табиғатпен байланысы әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді, олармен байланысты әндер мен күйлердің пайда болуына ықпал етті.

Әндер мен күйлер адамгершілік құндылықтардың, халық даналығының негізі болып, адамгершілік туралы, сулулыққа тәрбиелеу туралы кітаптарды алмастырды. Олар халықтың тұрмысы туралы мәліметтер тарихтың өзінен артық береді, адамгершілік өлшемдерін түсіндіреді, адами әрекеттерін тексереді, оның рухани айнасы бола алады.

Халықтың әндері мен күйлері өзіне бұқара адамдардың сезімдік-эмоционалдық күйлерін жинақтайды, яғни ғасырлар елегінен өткен және әдетке айналған, өзіндік сипатқа ие қоршаған табиғатқа және өмірге эмоционалдық қатынасты білдіреді. Халық музыкасының көркемдік ықпалының ерекше күші жастардың белгілі бір көңіл күй сезімдерін оята отырып, көңілін көтеруге ықпал етеді.

Сонымен бірге қазақ халық музыкалық шығармашылығының эмоционалдық әсерлілігі олардың білімін жетілдіруге ықпалы басым танымдық мүмкіндіктерінің жоғарылығын жоққа шығармайды. Қазақ халық музыкалық шығармашылығын меңгеру процесінде студенттер халық композиторларының дүниетанымымен және әлеуметтік-тарихи процестің жалпы заңдылықтарындағы жеке стилистикалық дәстүрлерді жасауымен байланысты анықталатын «ұлттық стиль» ұғымын игереді, халық музыкасының ритм, тембр, динамика, метр сияқты халық музыкасының мәнерлеу құралдарының мәнін түсінеді, олардың арасында мелодияның адам сөзін, өкінішін, үндеуін, наразылығын екпін арқылы беретіндігін ұғынады; қазақ музыкасының жанрлық жүйесінің спецификасын айқындайды; халық музыкалық шығармашылығын халықтың философиялық, діни, адамгершілік көзқарастары тұрғысынан талдайды.

Халық музыкалық шығармашылығының ерекшеліктері көбінесе қоршаған табиғат сипатымен ерекшеленеді: әннің күшті, қатты дауысы, ән дауысының келесі ауылға жетуі мүмкін болатындай жоғары ноталар барынша кеңінен қолдануы; лирикалық әндердің созылмалылығы, әндетілуі шексіз далалармен, кең өзендермен және т.б. байланыстылығын, ат жарыстарының ритмі көшпенділер өмірінің жауларымен шайқасуын білдіреді.

Халық музыкалық шығармашылығын тудыру процесінде студенттердің халық музыкасы құндылықтары туралы ұғымдарды жете түсіну жиынтығы тұрғысындағы музыкалық санасы, музыкалық ойлауы қалыптасады. Бұл түсініктер белгілі бір талдаулар формасында көрініс табады және дүниеге, өзіне жеке қатынастарын бейнелейді. Осы арқылы музыкалық ойлау мен студенттердің халық музыкасын меңгеру барысындағы қалыптасатын дүниетанымымен, адамгершілік қасиеттерімен байланысы байқалады.

Әндер мен күйлердің көркемдік құралдарын үйрене отырып студенттер оның шартты тілін түсінуге және мазмұнын толық қабылдауға үйренеді. Олар халықтың музыкалық өнері туындыларын толық қабылдай отырып, белгілі бір дәрежеде өнер тудырушылар саналады – естігенін ойша толықтыра және байыта отырып, өзінің қиялын шыңдай түседі. Яғни әндер мен күйлер қабылдау дағдыларын қалыптастырады. Сонымен бірге халық музыкалық шығармашылығын қабылдау студенттердің әрбірінің бойында бар музыкалық қабілеттерін аша түседі, оларды шығармашылыққа баулиды.

Өз кезегінде өзінің халқының музыкалық шығармашылығы туындыларын қабылдау студенттерге басқа халықтар этномәдениеті үлгілерін жан-жақты және терең түсінуге, толғанып, түйсіну қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Өйткені халық музыкасын меңгеру әлемдік музыкалық мәдениетті түсіну мен қабылдаудың маңызды шарты болып табылатын сұлулыққа қызығушылықты, қажеттілікті дамытады.

Халық музыкалық шығармашылығының қиялды дамытуда рөлі орасан, бұл көркемдік образдар арқылы өмірді бейнелеуі себепті, студенттерді музыкадағы мәнерлілікті жете түсінуін талап ете отырып олардың ақыл-ойларын белсендіреді. Музыкалық талғамды қалыптастырудағы этномәдениеттің мүмкіндіктері болып, студенттердің оны игеру барсындағы сезімдік-саналық қабылдау қабілеттерінің пайда болуы табылады. Студенттің халық музыкасының құндылықтарын білуге деген белсенді ұмтылысынан қалыптасқан талғамы музыкалық-эстетикалық қабылдаудағы белгілі бір жүйелілікті түзеді және халық музыкасына тән қасиеттерді біріктіруге қабілеттілігі тұрғысынан идеал, сезімдер, көзқарастар, қабілеттіліктер, қажеттіліктері пайда болады.

Студенттердің музыкалық талғамдарымен халық музыкалық шығармашылығы арқылы қалыптасатын олардың идеалы тығыз өзара байланыста болады. Шығармашылықтың негізгі кейіпкері адам болып табылады. Ол арқылы халық композиторлары адамгершілік құндылықтарды анықтайды, ішкі дүниенің байлығын, рухани және физикалық

бейненің сұлулығын ашады. Кемелденген адам бейнесінің идеалы халық өнерінде көркем образдар арқылы беріледі. Сұлу адам туралы эстетикалық түсініктердің үлгісі болып Құрманғазының «Сырым-сазы», «Саранжап» күйлерінде, Махамбеттің «Қайран Нарын» күйінде көрнекті қолбасшылардың бейнелерінің берілуі мысал бола алады. Сол сияқты «Алпамыс», «Қамбар батыр», «Ер Тарғын» және т.б. эпикалық жырларда басты кейіпкерлер жауларымен күресте барлық қиындықтарды жеңе алған батырлар образдары арқылы беріледі. Жоғарыда айтылып өткендер халық музыкасының студенттердің ұлттық тәрбиесінің маңызды құралы болып табылатындығын көрсетеді.

Жоғары оқу орындары педагогтарының міндеті болып халықтың музыкалық шығармашылығының тәрбиелік әлеуетін жете түсіну, ең озық дәстүрлерін сақтау және дамыту саналады. Студенттерге өзінің рухани құндылықтарға деген оң қатынасын сезіндіре білуі қажет. Сонда олар өз кезегінде оны жас ұрпаққа бере алады. Бұған халықтың музыкалық шығармашылығына баулу процесінде қол жеткізуге болады. Осы процесс арнайы пәндерде, әр түрлі оқу және оқудан тыс іс-әрекеттерде жүзеге асырылуы қажет.

Аннотация

В статье рассматриваются педагогические возможности казахского народного музыкального творчества (инструментального и песенного), а также раскрываются некоторые особенности его использования как важнейшего средства национального воспитания студенческой молодежи на современном этапе.

Abstract

This article discusses the possibilities of using Kazakh national instrumental and vocal music as means of national education of students as well as reveals its content and some peculiarities in the development of creative personality of the teacher of new formation.

1. Земцовский И. Современность и фольклор.- М.: Музыка, 1978.-215 с.
2. Некрасова М.А. Народное искусство. - М.: Музыка, 2006. - 260 с.
3. Гусев В.Е. О современном народно-поэтическом творчестве. М.: Наука, 2003. - 111 с.

УДК 796.853.23.015.14

ОРГАНИЗАЦИЯ ТРЕНИРОВОК ПО ОБЩЕЙ И СПЕЦИАЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ В ДЗЮДО

М.Н. Шепетюк - кандидат педагогических наук, профессор

А.Р.Житкеев - заслуженный мастер спорта **Насиев Е.К.** - заслуженный тренер РК,

Н.М Шепетюк - кандидат педагогических наук.

Казахская академия спорта и туризма

Казахский национальный Университет им.аль-Фараби

Аннотация: в работе авторы обосновывают необходимость совершенствования и развития физической подготовки в дзюдо. По результатам анализа научно-методических публикаций и обобщения опыта работы тренеров сформулированы основные требования к организации тренировочного процесса по общей и специальной физической подготовке.

Авторы дают рекомендации по планированию тренировочных занятий с девушками с учётом физиологических особенностей их организма, также предлагают средства для развития специальных физических качеств борца.

Ключевые слова. Дзюдо, общая физическая подготовка, специальная физическая подготовка, средства подготовки, физические качества.

Түйіндемe: авторлар бұл жұмыстарында, дзюдо күресіндегі дене күш дайындығын жетілдіру міндетті түрде қажет екенін дәлелдейді.

Ғылыми-әдістемелік шығармаларды саралаудың нәтижесі бойынша және жаттықтырушылардың тәжіриде салыстырмаларының нәтижесінде, жалпы және арнайы дайындық үдерісінің негізгі талаптары құрылды.

Авторлар қыздар ағзасының физиологиялық ерекшеліктерін есепке ала отырып жаттығу жоспарларын ұсынады және балуанның арнайы күш қасиеттерін дамытуға арналған құралдарды ұсынады.

Abstract: in the work, the authors explain the necessity of improvement and development of physical training in judo. According to the analysis of scientific and methodological publications and generalization of experience coaches formulated the basic requirements for the organization of the training process for the general and special physical training. The authors give advice on planning training sessions with the girls, taking into account their physical nature, also offer tools for the development of special physical qualities of a fighter.

Keywords: judo, general physical training, Special physical training, means of training, physical qualities.

Актуальность. Рост популярности борьбы дзюдо требует новых подходов к организации учебно-тренировочного процесса. Это связано с тем, что уровень спортивного мастерства дзюдоистов из различных стран практически сравнялся с законодателями моды в дзюдо из Японии, Франции, Бразилии, России, Кореи и

Нидерландов.

Специалистам дзюдо необходимо в тренировочном процессе использовать новые методические подходы, для повышения уровня технического и тактического мастерства, функциональных возможностей организма и развития физических качеств, чтобы быть конкурентно способным на международных соревнованиях.

В физической подготовке казахстанские дзюдоисты сегодня уступают ведущим спортсменам из других государств. Для устранения отставания в уровне развития физических качеств у дзюдоистов Республики Казахстан мы приняли решение о поиске новых эффективных методик и внедрении их в учебно-тренировочный процесс.

Цель исследования. Определить основные требования к организации физической подготовки в дзюдо.

Задачи исследования. Проанализировать теоретические публикации и практический опыт работы тренеров по организации учебно-тренировочного процесса по физической подготовке в дзюдо.

Результаты исследования. При планировании учебно-тренировочного процесса дзюдоистов по физической подготовке нами были определены основные направления.

При выборе форм организации занятий, подборе применяемых средств, методов и методик работы с дзюдоистами различного возраста, тренер прежде всего должен учитывать индивидуальные возможности спортсмена и спортсменки на период проведения тренировочных занятий [1, 2].

Одним из важных средств в решении проблемы физической подготовки дзюдоистов, является регулярный индивидуальный контроль, т.е. мониторинг основных функциональных параметров спортсменов, который позволит своевременно проводить оперативную коррекцию объема и интенсивности тренировочной нагрузки. Контроль за индивидуальным состоянием организма в соревновательных условиях позволит определить основные направления в учебно-тренировочном процессе [3, 4].

Анализ полученной информации о состоянии спортсмена и характере применявшихся нагрузок в тренировочном процессе и соревнованиях позволяет осуществить направленную коррекцию индивидуальных тренировочных планов.

Подбор индивидуальных средств для развития физических качеств должен проводиться с учетом индивидуальной манеры тактики ведения схватки и применяемых технических действий [5, 6].

При разработке методики физической подготовки следует развивать наиболее сильные качества, а отстающие доводить до средних величин модельных характеристик.

В условиях учебно-тренировочных занятий при подборе упражнений необходимо, чтобы конечный результат выполненной работы позволил максимально реализовать двигательный потенциал в соревновательной деятельности, а физические качества в технических приемах и тактических действиях в ходе схватки [7].

Составляя комплексы упражнений обязательно руководствоваться требованиями развития не только конкретных физических качеств, но и целенаправленной работе по повышению и совершенствованию механизмов энергообеспечения, которые необходимы в соревновательной схватке (таблица 1).

Таблица 1 Основные средства подготовки в борьбе дзюдо

Средства	Решаемые задачи
I Строевые упражнения (повороты, перестроения на месте и в движении)	Воспитание чувства ритма, темпа, внимания, дисциплины, организованности.
II Общеразвивающие упражнения а) без предметов (виды ходьбы, разновидности бега, акробатические упражнения: перекаты, кувырки, перевороты, сальто и т.д.); б) с предметами (гантели, скакалки, резиновые жгуты, палки, гири)	Развитие координации, быстроты, скоростно-силовых качеств, подготовка различных систем (мышечной, дыхательной, сердечно-сосудистой) к более сложным двигательным действиям
III Подвижные игры и эстафеты	Развитие общей и специальной физической подготовленности
IV Упражнения из других видов спорта (циклические и ациклические)	Развитие быстроты, координации, скоростно-силовых качеств, психологическая разрядка, активный отдых.
V Специальные подводящие упражнения (приемы, передвижения, стойки и действия схожие по форме и структуре с соревновательными).	Развитие силовых и скоростно-силовых способностей, силовой и скоростно-силовой выносливости, гибкости, скорости, координации.
VI Специальные игры для развития физических качеств (игры с элементами единоборств для развития физических качеств)	Развитие специальных физических качеств дзюдоистов (быстроты, ловкости, силы, гибкости, выносливости)

Специальные физические качества дзюдоистов развиваются в основном с использованием упражнений, которые

моделируют фрагменты борьбы и направлены на повышение возможностей занимающихся в проведении отдельных специальных действий дзюдоиста.

Средствами специальной физической подготовки является:

- учебные поединки;
- учебно-тренировочные поединки;
- тренировочные поединки;
- соревновательные поединки.

Наиболее апробированные разработки по развитию специальных физических качеств борца предложены Чумаковым Е.М., конкретно для каждого физического качества [8].

Для развития специальной быстроты необходимо использовать:

- схватки с опережением;
- схватки малой продолжительности;
- схватки с легким противником;
- схватки «со спуртами»;
- схватки с уменьшением времени.

Для развития гибкости используются схватки:

- с изменением исходных положений;
- с изменением захвата;
- с изменением точки приложения усилия;
- с изменением структуры приема;
- с изменением положения противника;
- созданием препятствий на пути движения противника.

Ловкость борца развивают схватками с различными противниками:

- по телосложению;
- по физическому развитию;
- по технике;
- по тактике;
- по психологической подготовке.

Для развития силы борца следует проводить:

- схватки с более сильным противником;
- игровые схватки;
- схватки на броски с падением;
- выполнение приемов в направлении усилий противника;
- выполнение приемов в направлении движения противника;
- схватки на сохранение статических положений.

Специальную выносливость борца развивают:

- длительными схватками оптимальной интенсивности;
- схватки с несколькими противниками подряд;
- схватки на утомление противника;
- схватки с задачей отдохнуть;
- схватки с задачей быстрее выиграть.

Организация тренировочного процесса по развитию физических качеств девушек, специализирующихся в дзюдо, должна проходить с учетом физиологических особенностей женского организма и воздействия тренировочной нагрузки на организм дзюдоистки.

При планировании тренировочных занятий для женщин необходимо учитывать, что упражнения с отягощениями лучше выполнять в постовуляторной фазе, а прыжковые упражнения следует планировать на постменструальные и постовуляторные периоды цикла. Необходимо отказаться от выполнения упражнений с максимальной нагрузкой в предменструальных и менструальных фазах ОМЦ во избежание отрицательного влияния данных упражнений на репродуктивную функцию женщин, а также в связи с явно выраженным снижением уровня абсолютной и взрывной силы мышц нижних конечностей у спортсменок.

Учитывая мнение теоретиков и практических работников спорта, нами составлены рекомендации по организации тренировочного процесса дзюдоисток по повышению общей физической подготовки с учетом биологических особенностей организма женщин (таблица 2).

Таблица 2 Содержание тренировки дзюдоисток по повышению общей и физической подготовки в различных

фазах ОМЦ

Тренировка		Фазы ОМЦ				
Направленность	Средства	1	2	3	4	5
Развитие ловкости	Сложно-координированные упражнения	+	+	-	-	+
Развитие гибкости	Упражнения с максимальной амплитудой движения	+	-	+	+	+
Развитие быстроты	Упражнения, выполняемые с максимальной скоростью	-	+	-	+	+
Развитие силы	Упражнения с отягощениями и собственным весом	-	+	-	+	+
Развитие выносливости	Кросс, длительные схватки, спортивные игры, плавание	-	+	+	+	+

Проанализировав научно-методические публикации, и опыт работы тренеров по организации тренировочного процесса по ОФП и СФП в дзюдо, нами сделаны следующие выводы:

- при организации тренировочного процесса необходимо учитывать индивидуальные возможности спортсмена и спортсменки;

- подбор индивидуальных средств для развития качеств должен проводиться с учетом индивидуальной техники и тактики ведения схватки;

при подборе средств развития физических качеств необходимо, чтобы конечный результат выполненной работы, позволил максимально реализовать двигательный потенциал в соревновательной деятельности и целенаправленной работе по повышению механизмов энергообеспечения;

специальные физические качества следует развивать в учебно-тренировочных и соревновательных схватках;

- планирование тренировки дзюдоистов следует проводить с учетом физиологических особенностей женского организма.

1. Волков Л.В., Теория и методика юношеского спорта: учебник / Л.В. Волков, - К.: Олимпийская литература, 2002. – 294 с.

2. Никитушкин В.Г. Теория и методика юношеского спорта: учебник / В.Г. Никитушкин. – М.: Физическая культура, 2010 – 203 с.

3. Туманян Г.С. Теория, методика, организация тренировочной, вне тренировочной и соревновательной деятельности. Ч.5. Кн. 25 Соревновательный контроль/ Г.С. Туманян, В.В. Гожин. – М.: Советский спорт, 2002. – 64 с.

4. Волков Н.И. Биоэнергетика спорта: монография / Н.И. Волков, В.И. Олейников. – М.: Советский спорт, 2011. – 160 с.: ил.

5. Олейник В.Г. Специфика физической подготовленности борцов различных тактических манер ведения поединка/ В.Г. Олейник, П.А. Рожков, Н.И. Каргин // Спортивная борьба. - ФиС, 1983. - С.21-24.

6. Зебзеев В.В. Методика контроля и оценка функционального состояния дзюдоистов юниоров // Теория и практика физической культуры. - 2012; 11. - с.80-82.

7. Железняк Ю.Д. Интеграция и системность как факторы повышения эффективности физического воспитания, спортивной подготовки, физкультурного образования // Теория и практика физ. культуры. – 2011. - №3. – С.24-29

8. Физическая подготовка борца – самбиста. Учебное пособие для тренеров, М: ФиС, 1984. – 112 с.

ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ

УДК 821.512.122.09+821.512.161.09

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА «ЕЖЕЛГІ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІ» ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Berikbolova Perizat Kilashovna- MA, PhD student, senior lecturer
Suleyman Demirel University, Faculty of Filology

Abstract

This article discusses the problematic topics in teaching " Literature of ancient times " in higher education. The author examines the main difficulties in teaching the subject, which is the beginning of the history of literature .

In the institutions with higher education the lesson like history is taught not only itself but it is also connected with subjects as philosophy, ethno-psychology, ethno-pedagogy, Textual, Turkic studies, archaeology and etc.

These subjects complete each other and have information concerning each other. Therefore, the literature of the Ancient World should be mandatory on the basis of subject learning. The Saks, who are ancestors of Turks, have heroic poetries. The form, style, content of these poetries proves that tradition is continuing .The poems like "Tomiris", "Shirak", "Alyp Er Tonga", "Shu", "Attila", "Blue Wolf", "Ergenekon", "Huastunofit", accepted as the fundamental of Kazakh tradition. These heroic stories can be the model and the main examples of Turkic kaganat of the VIII century. That's why the genetically, typological and traditional similarities can be obviously seen between these literal works. According to the needs of the modern education system, "Ancient World literature " is effectively taught with the aid of documentary films, online classes , distance learning technology , etc. Today's youth waste their time on the internet. That's why; educational, technological, intellectual websites are activated to teach the history and other subjects.

There are different methods to improve the teaching of "Literature of ancient times."

Абстракт

В данной статье рассматриваются проблемные темы в обучении "Литературы древних веков" в высших учебных заведениях.

Автор разбирает главные трудности в обучении данного предмета, который является началом истории литературы.

В высших учебных заведениях следует преподавать не только историю, а также философию , этнопсихологию, этнопедагогику, тюркологию, археологию и т.д. на ряду с другими предметами.

Эти предметы полны важной информации, которые дополняют остальные предметы и раскроют их содержимое. Следовательно, Литература Древнего мира должна быть обязательным предметом.

Доказаны продолжительность Сакских традиций и их поэзия рассмотрена с точки зрения содержания и формы. Такие поэмы как " Томирис " Легенда "Ширак " эпос "Алып Ер Тонга " эпос"Шу дастаны " , " Аттила " " Кок Бөрі " "Ергенекон " и " Хуастуанифт " являются зарождением казахской литературы. Эти героические истории - литературные памятники тюркского каганата VIII века послужившие главным примером. Таким образом, продолжая друг друга , в этих поэмах продемонстрирована типологическое сходство, в сочетании с их традиционной идентичностью.

В соответствии с потребностями современной системы образования "Литература Древнего Мира "эффективным является обучение с помощью документальных фильмов , интернета , дистанционного обучения и т.д. Сегодняшняя молодежь проводит много времени в Интернете. Учитывая этот факт , научных, должны быть активированы образовательные веб сайты. Здесь предлагаются разные методы по улучшению обучения "Литературы древних веков".

Абстракт

Мақалада қазіргі кездегі жоғары оқу орындарында оқытылып жүрген «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнін оқытудағы проблемалық мәселелер қарастырылады. Автор әдебиет тарихының алғашқы кезеңі болып табылатын бұл кезеңді пән ретінде оқытудағы басты қиыншылықтарды талдап көрсетеді. Ал жоғары оқу орындарында тек тарих пәні ғана емес, сонымен қатар, философия, этнопсихология, этнопедагогика, мәтінтану, түркітану, археология және т.б. пәндермен тығыз бірлікте оқытқан орынды. Бұл пәндер бірін бірі толықтыра түсетін, бірінің мазмұнын бірі аша түсетін мәліметтерге толы. Сондықтан Ежелгі дәуір әдебиетін міндетті түрде пәнаралық байланыс негізінде оқыту қажет деп білеміз.

Ежелгі түркілердің арғы ата-тегі саналатын сактардың батырлық жырлары мазмұндық, формалық, стильдік тұрғыдан, ондағы дәстүр жалғастығы мәселесі ғылыми негізде дәлелденген. Б.з.д. дәуірлерде дүниеге келген «Томирис» дастаны, «Шырақ» дастаны, «Алып Ер Тонға» дастаны, «Шу дастаны», «Аттила» дастаны, «Көк бөрі» дастаны, «Ергенекон» дастаны және «Хуастуанифт» әдеби жәдігері қазақ әдебиетінің қайнар-бастауында тұрған туындылар болып саналады. Бұл қаһармандық дастандар – Түркі қағандығы тұсындағы VIII ғасырдың әдеби ескерткіштеріне үлгі, негіз болды. Сондықтан мезгілдік тұрғыдан бірін бірі жалғастырып тұрған бұл кезеңдердің әдеби үлгілеріндегі өзара генезистік, типологиялық, дәстүрлік ұқсастық пен үндестіктер айқын аңғарылады.

Қазіргі білім беру жүйесінің сұранысына сәйкес, «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәніне қатысты деректі фильмдер, онлайн сабақтар, қашықтан оқыту технологиясы және т.б. оқыту түрлерін қосымша пайдалану өте тиімді.

Бүгінгі жастар көп уақытын ғаламторда өткізеді. Осыны ескере отырып, ғылыми, танымдық, интеллектуалды сайттар арқылы да әдебиет тарихын насихаттауды жолға қою ісін де жандандыру қажет.

«Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнін оқытудың тиімділігін арттыру мақсатында өзіндік ұсыныстарын білдіреді.

Key words: Literature of ancient times, medieval literature, subjects, literary monuments, literature, history, classification

Ключевые слова: Древняя литература, средневековая литература, предметы, литературные памятники, литература, история, классификация.

Тірек сөздер: Ежелгі дәуір әдебиеті, орта ғасыр әдебиеті, пән, әдеби ескерткіштер, әдебиет тарихы, дәуірлеу.

Қазақстан Республикасындағы жоғарғы оқу орындарында оқытылып келе жатқан VII-XIV ғғ. қамтитын «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәні қазақ әдебиеті тарихындағы қамтыған ауқымы өте үлкен (7 ғасыр), ғылыми айналымға, соған сай оқу үрдісіне кеш қосылған, аз зерттелген (басқа кезеңдермен салыстыра қарағанда), ең даулы кезең болып табылады. Бұл пәнді оқытудың ең басты қиыншылығы да осыдан келіп туындайды.

Хронологиялық тұрғыдан алып қарағанда бұл кезең әдебиет тарихын дәуірлеудің ең алғашқы кезеңі болып табылады, соған орай жоғары оқу орындарында 1-курста оқытылады. Бұл да студенттердің пәнді еркін меңгеріп, терең түсіне қоюына кедергі келтіреді. Себебі, университет қабырғасына жаңа келіп, білім алудың жаңа форматына бейімделе алмай жатқан студент үшін тілі күрделі, мазмұны өзгеше, барлық түркі елдеріне ортақ (соған сай көлемді және әртүрлі өзгешелікке ие) ежелгі дәуір ескерткіштерін меңгеру біршама қиындық тудырады.

Сонымен қатар, қазақ әдебиетінің тарихын оқытуда Орта ғасыр әдебиеті жеке пән ретінде оқылмайды, әдебиеттің ол кезеңі де осы «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнінің ішіне кірігіп кетеді. Сондықтан да бұл пәннің қамтитын мерзімі өте ауқымды. Осы жеті ғасырды қамтитын «Ежелгі дәуір әдебиетіне» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекіткен Типтік оқу жоспарында 1 кредит қана берілген. Пәннің күрделілігі, даулы тұстарының көптігі, түркі халықтарының әрқайсысы әр туынды немесе туынды авторы жайлы түрлі қайшылықты пікірлер білдіруі, шығармаларының қазіргі қазақ әдебиеті туындыларынан көркемдік, стильдік, тілдік және т.б. тұрғыдан барынша ерекшеленетіні, осы мәселелердің барлығы жиылып келіп бұл пәнді 1 кредит көлемінде меңгертудің қаншалықты қиын екендігін айғақтайды.

Бұл жайлы жоғары оқу орындарының профессорлық-оқытушылық құрамы да баспасөз беттерінде өзіндік пікірлерін білдіріп жүр. Соларының бірінде «Қазақстанның жоғары оқу орындарында қазақ әдебиетінің тарихын оқыту Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты негізінде жүзеге асырылады. Бүгінде осы стандарттың орнына білім бағдарламасы қабылданған. 2012 жылдан бастап аталған құжаттың орнына енгізілген Білім бағдарламасына сәйкес оқытыла бастады. Бұл бағдарлама шетелдік білім беру жүйесіне сәйкестендіріліп, білім алушының қос диплом алу мүмкіндігіне бағытталған. Осы құжаттарға сәйкес әдебиет тарихының барлық кезеңдерін оқыту үшін арнаулы сағат саны қарастырылған. Ал енді әдебиеттің әр кезеңін білім алушыға таныту, меңгерту – ол пән оқытушысының білім деңгейі мен ұстаздық шеберлігіне де байланысты дер едік. Әрине, бұл тұста, жеке ұлттың тілі мен әдебиетін оқытатын филология факультеттерінің өзіндік ерекшелігін сақтап қалу жағын да ескеру қажет» [1].

Осы жерде ерекше атап өтетін жайт, ежелгі дәуір әдебиетін барлық түркітілдес халықтар ортақ зерттеу нысанына алмағандығы проблеманың шешіміне кері әсерін тигізіп тұр. Әр түркі халқы өзінің қолында бар материалдарды игеріп, өзінше пайымдау жасауда. Ол пайымдаулардың қате немесе даулы тұстары да аз емес, айтыстар мен таластар да жеткілікті. Осыған орай бұл кезеңде дүниеге келген әдеби жәдігерлер жайлы бірізді ой-пікірлердің болмауы да пәнді меңгертуде үлкен қиындық тудырады.

Бұл жайлы әдебиеттанушы ғалым Д.Ысқақұлы былай дейді: «Ортақ әдебиет тарихының зерттеу нысаны – алдымен, анықталып алынуы тиіс күрделі мәселенің бірі. Түркі халықтарының әдебиеті дегеніміз не, ұлттық әдебиет пен түркілік әдебиеттің ара жігі қалай, ортақ әдебиетке қай дәуірлер жатады, ұлттық, түркілік әдебиетке қандай әдебиетті жатқызып, негізгі өлшем ретінде тегі, жері, тілі сияқты өлшемдердің қайсысын аламыз деген секілді сандаған сауалдар ғылыми тұрғыдан жауаптар күтуде. Осы сияқты бірсыпыра мәселелердің дұрыс шешілуі қолға алынғалы отырған үлкен жұмыстың дұрыс бағытта жүруінің бірден-бір кепілі болмақ» [2].

Және бір мәселе, жоғарыда айтып өткеніміздей, түп негізгі бір тамырға барып тірелер түркі елдеріне: түрік, әзірбайжан, түркімен, өзбек, татар, башқұрт, ноғай, қарақалпақ, қазақ халықтарына ортақ болғандықтан бұл кезең жүйелі-кешенді, типологиялық, салыстырмалы-тарихи, тарихи-әдеби, объективті талдау әдістері арқылы қарастырып, талдауды қажет етеді. Және қазақ әдебиеттануы шеңберінде ғана емес, сонымен қатар жоғарыда аталған түркі тілдес халықтардың, сондай ақ, қытай, орыс және батыс елдері ғалымдарының әдебиеттанушылық еңбектеріне сүйенуге тура келеді. Танымал қазақ ғалымы Р.Бердібай «Құрылықтың кіндігінде» деген мақаласында: «Халықтар мен халықтар, мәдениеттер мен мәдениеттер арасындағы байланыстарды салыстырып тексерудің жолдары көп. Ұқастық, үндестік бірде көне заттық ескерткіштерден көрінсе, екінші бір тұста ескі наным-сенім жағынан аңғарылады» [3]. Мұның бәрі оқылатын пәннің ауқымын кеңітіп, қарастырылатын проблеманы тереңдете түседі. Себебі, бұл кезең – теориялық тұрғыдан да, мәтінтану тұрғысынан да, тарихи тұрғыдан да жан-жақты қарастырылуы қажет кезең.

Мәселенің жаңа бір қырын ғалым Д.Ысқақұлы былай тарқатады: «Осы уақытқа дейін түркілік ортақ әдебиетті бірлесе отырып зерттеу мәселесі күн тәртібіне қойылмай, тек ұлттық әдебиеттің тарихын жасау жұмыстары жүріп жатыр. Осының салдарынан түркілік ортақ әдебиет пен ұлттық әдебиеттің бірге қарастырылуы тиіс көптеген мәселелері біржақты шешіліп келді. Ұлттық әдебиетті анықтауда көбіне территориялық принциптің алға шығып

отырғандығын байқаймыз.

Түркі халықтарының ортақ әдебиет тарихының негізін жекелеген ұлт әдебиеттерінің тарихы құрайды. Сондықтан да алдымен, ұлттық әдебиет тарихтарын жасау мәселелері дұрыс шешілуі керек. Әрбір ұлт әдебиет тарихының өзіндік ерекшеліктері ескеріліп, тәжірибелері тиянақталуы қажет. Осылардың негізінде түркі халықтары әдебиетінің ортақ әдебиет тарихын жасаудың теориялық, практикалық мәселелері айқындалып, толық шешімін табатын болады» [2].

Бұл әрине, мәселенің әдебиет тарихын зерттеуші ғалымдарға қатысты қыры. Бұл проблеманың ғылыми зерттеу негізі дұрыс жолға қойылуы – пәнді мектептерде, колледждер мен жоғары оқу орындарында оқытуда көп қиындықтан құтқарары сөзсіз. Сондықтан, түркілік ортақ әдебиетті бірлесе отырып зерттеу мәселесі барылық түркі халықтары әдебиет тарихын зерттеушілері, соның ішінде ежелгі дәуір әдебиетін зерттеушілерге кезек күттірмейтін іс деп ойлаймыз.

«Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнінің осындай көпқырлылығы оны пәнаралық байланыс негізінде оқытуды қажет етеді. Отандық педагогика ғылымының өсуі мен кемелденуіне орасан зор үлес қосқан КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, «Құрмет» орденінің иегері, ҚР-ның еңбек сіңірген мұғалімі, әйгілі ұстаз Қ.О.Бітібаева өзінің «Әдебиетті тереңдетіп оқыту» кітабында (2003) 9-11 сыныптарға әдебиетті тереңдетіп оқытудың бағдарламасы – әдістемелік нұсқаулығын ұсына отырып, Ежелгі дәуір әдебиетіне шолуды интеграциялық сабақ (тарих пәнімен) ретінде өту тиімді деп атап көрсетеді [4].

Ал жоғары оқу орындарында тек тарих пәні ғана емес, сонымен қатар, философия, этнопсихология, этнопедагогика, мәтінтану, түркітану, археология және т.б. пәндермен тығыз бірлікте оқытқан орынды. Бұл пәндер бірін бірі толықтыра түсетін, бірінің мазмұнын бірі аша түсетін мәліметтерге толы. Сондықтан Ежелгі дәуір әдебиетін міндетті түрде пәнаралық байланыс негізінде оқыту қажет деп білеміз.

Келесі бір мәселе, XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап, қазақ әдебиетінің тарихының алғашқы кезеңін «Ежелгі дәуір әдебиеті» деп атап, түркі ру-тайпаларына ортақ кезеңнен бастау басшылыққа алынып келді. Бұл ұстанымды алғаш рет ұсынған және ғылыми айналымға енгізген әдебиеттанушы ғалым Бейсенбай Кенжебаев болатын. Ғалым қазақ әдебиеті тарихының қайнар бұлағын көне түркі жазба ескерткіштерімен байланыстыра қарап, соның нәтижесінде былайша дәуірлейді:

1. Бұрынғы әдебиет (V-XV ғасырлар арасы). Қазақ ру-тайпаларының ежелгі ру, ұлыс дәуірлеріндегі әдебиеті. Көбінше, сол замандардағы түрік ру-тайпаларымен бірге жасаған ортақ әдебиет.

2. Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет (XV-XIX ғасыр арасы). Қазақтың өзіндік әдебиеті.

3. Қазақтың XIX ғасырдағы жаңа, сыншыл, реалистік әдебиеті.

4. Қазақтың XX ғасыр басындағы (1900-1920 жылдардағы) әдебиеті.

5. Қазақ халқының Ұлы Октябрь социалистік революциясынан кейінгі советтік әдебиеті» [5, 14 б.].

Ұстазы Б.Кенжебаевтың қазақ әдебиетінің тарихын дәуірлеу ұстанымын басшылыққа ала отырып әдебиеттанушы ғалым А.Қыраубаева «Ежелгі әдебиет» оқулығында мынадай дәуірлеу үлгісін ұсынады:

1.Заманымыздан бұрынғы жазу-сызулар, аңыз-жырлар (сак, ғұн, үйсін дәуірі б.з.д. VII ғ. – б.з. IV ғ.).

2.Түркі қағанаты дәуіріндегі әдебиет (V – VIII ғғ.).

3. Оғыз дәуіріндегі әдебиет (IX – X ғғ.).

4. Ислам дәуіріндегі әдебиет (X – XII ғғ.). Сыр бойы әдебиеті, Қарахан әдебиеті.

5. Алтын Орда дәуіріндегі әдебиет (XIII – XIV ғғ.).

деп жүктеп, көне дәуір әдебиетін біздің заманымызға дейінгі жазу-сызулардан бастайды [6, 4 б.].

Міне, осылайша қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі арғы заманды, яғни біздің заманымызға дейінгі дәуірлеуді тереңдей зерттей түсумен жалғасады. Бұл да оқытылатын пәннің камтитын мерзімін ұзарта және күрделендіре түседі.

Мәселен, 2006 жылы «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында ҚР БҒМ Ғылым Комитеті М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты дайындап, жарыққа шығарған «Қазақ әдебиетінің тарихы» 10-томдығының 2-ші томы «Ежелгі дәуір және орта ғасыр әдебиеті» деп аталады [7]. Бұл академиялық басылымда қазақ әдебиетінің ежелгі тарихы:

1. Түркі дәуіріне дейінгі әдеби жәдігерлер

2. Түркі қағанаты тұсындағы әдебиет

3. Оғыз-қыпшақ заманындағы әдебиет

4. Қарахандықтар тұсындағы әдебиет

деп төрт кезеңге бөлініп қарастырылған.

Аталып отырған алғашқы кезең – ғылыми айналымға кейіннен енгізіліп, дәуірлеудің алғашқы сатысы деп айтылып, дәлелденіп отыр. Бұл кезеңге тиесілі көркем туындылар қатарына: «Томирис» дастаны, «Шырақ» дастаны, «Алып Ер Тоңға» дастаны, «Шу дастаны», «Аттила» дастаны, «Көк бөрі» дастаны, «Ергенекон» дастаны және «Хуастуанифт» әдеби жәдігері жатады. Бұл шығармалардың қатары уақыт өте келе толығырақ түсуі әбден мүмкін.

Ежелгі түркілердің арғы ата-тегі саналатын сақтардың батырлық жырлары мазмұндық, формалық, стильдік

тұрғыдан, ондағы дәстүр жалғастығы мәселесі ғылыми негізде дәлелденген. Б.з.д. дәуірлерде дүниеге келген «Томирис» дастаны, «Шырақ» дастаны, «Алып Ер Тоңға» дастаны, «Шу дастаны», «Аттила» дастаны, «Көк бөрі» дастаны, «Ергенекон» дастаны және «Хуастуанифт» әдеби жәдігері қазақ әдебиетінің қайнар-бастауында тұрған туындылар болып саналады. Бұл қаһармандық дастандар – Түркі қағандығы тұсындағы VIII ғасырдың әдеби ескерткіштеріне үлгі, негіз болды. Сондықтан мезгілдік тұрғыдан бірін бірі жалғастырып тұрған бұл кезеңдердің әдеби үлгілеріндегі өзара генезистік, типологиялық, дәстүрлік ұқсастық пен үндестіктер айқын аңғарылады.

Ғалым М.Менги: «Түрік тарихындағы ең ескі дастан алғашқы түркі мемлекеті болып есептелетін сақтар дәуірінен қалған Алып Ер Тоңға және Шу дастандары болып есептеледі. Алып Ер Тоңға Иса пайғамбардан бұрынғы дәуірдегі түрік-иран соғыстарында ерлігімен есте қалған қаһарман. Бұл соғыс туралы жазған ирандық атақты ақын Фирдауси Алып Ер Тоңғаны Афрасияб деген атпен атайды» деген пікір білдіреді.

Жоғарыда айтылғандарға орай, қазіргі көптеген ғалымдардың ұсынысына қосыла отырып біз де ежелгі дәуір әдебиеті мен орта ғасыр әдебиетінің ара жігін ажыратып, жоғары оқу орындарында филология факультетінің студенттеріне екі бөлек пән ретінде оқытуды жөн деп санаймыз.

«Ежелгі дәуір әдебиеті» пәні аясында сақ, ғұн, үйсін дәуірі (б.з.д. VII ғ. – б.з. IV ғ.); Түркі қағанаты дәуіріндегі әдебиет (V – VIII ғғ.) және Оғыз дәуіріндегі әдебиет (IX – X ғғ.) оқытылса, ал Орта ғасыр әдебиеті шеңберінде Ислам дәуіріндегі әдебиет (XI – XII ғғ.). Сыр бойы әдебиеті, Қарахан әдебиеті және Алтын Орда дәуіріндегі әдебиетін (XIII – XIV ғ.ғ.) меңгерткен жөн.

Сонда Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекіткен Типтік оқу жоспарында бөлінген 1 кредит «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнінің өз еншісінде қалады да, «Орта ғасыр әдебиетіне» 2 кредит берілгені орынды болар еді. Осылайша қазақ әдебиеті тарихының күрмеуі көп күрделі кезеңдерін студент жастарға барынша толық әрі тиісті деңгейде меңгертуге болады деп санаймыз.

Әлем әдебиеттануына көз жүгірсек, жазу-сызуы, әдебиеті мен мәдениеті көнеден бастау алған барлық елдердің орта ғасыр әдебиеті жеке қарастырылып, өзіндік кезеңдік, тақырыптық, стильдік ерекшелігі айқындалған. Қазақ әдебиетінің тарихының ортағасырлық кезеңін жеке дара бөліп оқытатын уақыт жеткен тәрізді.

Орта немесе арнаулы білім беретін мекемелер болсын, жоғары оқу орнында болсын, әдебиет тарихын меңгерту – бірінші кезекте, білімгерге өз халқының тарихын меңгерту болып табылады. Өткенінен хабары жоқ, өз тарихи негізін танымаған жасөспірім Отанының ертеңін ойлайтын азамат болып шықпайды. Бұл өмірдің өз заңдылығы. Сондықтан «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнін оқыту барысында оқытушы ең алдымен баланың туған тарихына деген сүйіспеншілігін, қызығушылығын оята білуі тиіс. Студенттер арасында жүргізілген сауалнама негізінде анықталғанындай, кейбір 1 курс студенттері бұл пәннің мазмұнын, әдебиет тарихындағы, тіпті қазақ халқының тарихындағы орнын жете түсінбейді екен. Себебі, мазмұны, шығармаларының тілі күрделі, пәнге бөлінетін кредиттің өте аздығы. Жете түсінбеген соң соншалықты қызығып оқымайды. Осыған орай, қазіргі білім беру жүйесінің сұранысына сәйкес, «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәніне қатысты деректі фильмдер, онлайн сабақтар, қашықтан оқыту технологиясы және т.б. оқыту түрлерін қосымша пайдалану өте тиімді.

Бүгінгі жастар көп уақытын ғаламторда өткізеді. Осыны ескере отырып, ғылыми, танымдық, интеллектуалды сайттар арқылы да әдебиет тарихын насихаттауды жолға қою ісін де жандандыру қажет.

Жалпы жастардың қай салада болмасын білімін көтеріп, өзінің ұлттық негізін тануға деген ұмтылысын қанағаттандыру мақсатында атқарылар шаруалар өте мол. Тек соларды жүйелі түрде, аса күрделендірмей, сонымен қатар аса жұтаңдатып, оңайлатпай, ұғынықты етіп жеткізе білу керек. Бүгінгі білім беру жүйесінен де, оқытушы қауымнан да талап етілетін басты міндет осы.

1. Сатемирова Д. Қазақ әдебиетінің тарихы қалай оқытылып жүр? // abai.kz
2. Ысқақұлы Д. Әдебиет тарихын зерттеудің өзекті мәселелері. // <http://turkiya.kz>
3. Бердібай Р. Құрылықтың кіндігінде // Байқалдан Балқанға дейін. – Алматы, 1996. - С. 44.
4. Бітібаева Қ.О. Әдебиетті тереңдетіп оқыту. – Алматы: Мектеп, 2003. – 415 б.
5. Кенжебаев Б. Қазақ әдебиет тарихының мәселелері. – Алматы, 1973.
6. Қыраубаева А. Бес томдық шығармалар жинағы. Т.2. Ежелгі әдебиет. – Астана, 2008.- 257 б.
7. Қазақ әдебиетінің тарихы. 10-томдық. Т.2. – Алматы: ҚазАқпарат, 2006. – 448 б.

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ «АҚЫЛ» ТУРАЛЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОЙЛАРЫ

И.Р.Халитова - педагогика ғылымдарының докторы

Абай атындағы ҚазҰПУ,

Психология және арнайы білім кафедрасының профессоры,

Абайдың ақыл туралы тұжырымдары әп- сәтте туындай қоймағаны, оның ақыл туралы ойлар айтуына алдыңғы ғасырларда мәдени, ғылыми, әдеби негіз қаланғаны және оны ақынның оқып меңгергені жайлы айтылып келеді. Абайдың медреседе оқып жүрген кезінде көп ізденгені турасында оның шығармалары мен өмірін зерттеген ғалымдар Қ.Мұхаметханов, Ө.Сүйіншәлиев, З.Ахметов, т.б. абайтанушы ғалымдар, ғұлама ақынның Фзули, Шәмси, Навои, Сағди секілді шығыс ғұламаларының еңбектерімен таныс болғанын жазған болатын. Ал осы аталған ғұламалардың әл-Фараби, М.Қашқари, Қ.А.Иассауи, Ж.Баласағұни т.б. орта ғасыр ғалымдарының еңбектерімен таныс болғаны шығыс, өзбек әдебиетін зерттеушілер айтып келеді.

Демек, ғұламалардың ақыл туралы айтқандары Абайдың ақыл туралы ойларына әсер етпей қойған жоқ, мәселен, әл-Фараби ақылдың синтетикалық сипатына қатысты “адамға алдымен бітетін нәрсе күш...мұнан соң түйсінетіні...аңдауға мүмкіндік беретін...аңдатқызатын күш...сезімдік аппарат”[1] пайда болады деген. Одан соң екінші күш жадында сақтау, қиялдану күші, мұнан соң осылардың барлығын біріктіретін ойлау күші пайда болады деп пайымдаған. Ғұлама ғалым әл-Фараби[2] ақылды аспап(инструмент) аспап ретінде бағалаған. Осылай деп түйіндеуімізге ғалымның адамдардың парасаты, ақыл туралы басқа да айтқандарынан байқағанымыз себеп болды: “пікір туғызатын парасатты күш” – ақыл, ол “дана, білгір, тапқыр” болудың кепілі. Ғұлама, ғалым ақыл мен парасатты өзара байланыстағы, бірінсіз екіншісінің болмайтынын “ақыл-естің тілегенін істеуге парасаты және батылдығы жететін есті адамдар болады” –деп көрсетеді.

Ақыл - деген бір сөзге ғұлама ғалымдар адамның бойындағы жақсы қасиет, қабілеттің барлығын сидырып, оны өлшейтін - таразы, бағалайтын - уәзін(критерий), жол бастайтын - басшы, бағыт беретін - нұсқаушы ретінде дәріптеген. Әл-Фараби және одан кейінгі ғұламалардың ақыл туралы айтпағаны болмаған. Мысалы, Жүсіп Баласағұни[3] ақылды – ақыл қайда болса, ұлылық толады, ақылды –ұғар, ақылды күллі ісінді алып шығады; ақыл білім тілмашы, ақыл көркі - тіл; ақыл - шырақ, ақыл - қолдаушы, ақылдыға құрмет лайықты; ақыл болса, асыл болар, ақыл сенің анттасқан нақ жолдасың; ақыл керек білім тандап аларға; ақылсыз жан хайуанмен тең; ақылды адам қарын бақпас, ой бағар; ақылды сөз - сұр жебе; ақыл - батыл дегендері, біз жоғарыда келтірген Орхон - Енисей жазуларындағы пікірлермен ұштасып жатады.

Ақыл туралы тағы да сол ғұламалар: емде ақылмен ауру шалмас басыңды; болса ақылың - таза арың; ақыл - арды жапырар - зұлмат күш жоқ; ақыл, білім - қос қанаты адамның; ақыл - мұрындық; ақыл сездіреді деп ақылдың адамға істейтін қызметін топтастырған. Олар ақылды - жұмысшы, өлшеуіш- уәзін(критери), қуат, қасиет, жолдас, күш, құрал ретінде қарастырып оның саналуан қабілеті мен мүмкіндіктерін, басқа да қырларын көрсеткен.

Ақыл жайлы “Психология” сөздігінде[4] “адамның танымдық мүмкіндіктерінің жалпы сипаттамасы - адамның ойлау қабілетінің дара психологиялық сипаттамасы”- делінген. Мұнда ақылдың сапасы, сипаты емес қызметіне көбірек ойысады да физиологиялық, тектік (қанға жазылып қалған) мәнін көп жағдайда ұмыт қалдырады. Өйткені одақ кезіндегі психология, физиологияда “тек” ұғымын мүлде жоққа шығарып, онда тұқым қуалаушылықты бір ғана физиология, анатомия тұрғысынан тәрбиеге ықпал ететін фактор ретінде, сыңаржақты қарастыратын да тәрбиенің мәнін өте жоғары қоятын.

Тәрбие арқылы адамды түбегейлі өзгертуге болады деген ұғымда болып идеология негізінде халықтың ой - санасын тәрбиелеу арқылы қоғамды өзгертуге болады деген бір дерексіз пікір қалыптасқан. Әрине тәрбиенің мүмкіндігін мүлде жоққа шығаруға да болмайды. Алайда “Ақылды ұғады...суды сіңген жерге сеп, ақылды ұққан ксіге айт, әуел қисық жаралған, тезге салса түзелмес” деген секілді тағы басқа да халқымыздың мақалдары мен мәтелдері, ақын - журауылардың айтқандары, даналардың қалдырған жазбаларынан ақыл болмысна көп нәрсенің байланысты екенін көреміз. Ақыл туралы “Педагогикалық энциклопедия” сөздігінде: ақыл- адамның қылығында, өмірінің бүкіл іс-әрекетінде көрініс табады, сондықтан ол саналылықтың көрсеткіші, ойлау қбілетінің дамығандығының белгісі - деп берілген.

Психологияда ақыл- қабілеттің синонимі ретінде көп қолданылады, мысалы, ақылды дамыту, тәрбиелеу, ұштау деген секілді. Ақылы барлық немесе ақылдылық- белсенді және табысты ақыл қызметіне қабілетті болу - деп берілген.”-делінген. Алайда ешбір оқулықта не басқа да ғылыми еңбектерде адамды қайткенде ақылды етуге болады? деген сауалға жауап жоқ. Әрине педагогикадағы ақыл – ой тәрбиесін жоққа шығармаймыз. Бірақ оқытып не тәрбиелеп ақымақты ақылды ете алмайтынымыз бәрібір анық қой.Ақыл туралы айтудан бұрын, әрине, бас миының қызметі психикаға қайрылған жөн. Бұған келгенде “поэзиясыз” іс бітпейді дейді Я.А.Коломинский[5], бұлай деуі орынды да. Өйткені адамды басқаратын бас миы өте күрделі, әлі күнге мүмкіндіктері толық ашылып болмаған, зерттелуі ешқашан таусылмайтын мәңгілік нысана. Осыған қарамастан оның өте бір жетілген материя екені тағы белгіленген немесе ақылдың физиологиялық сипатына мензегенімен ол әлі толық ашылып болмаған. Ми туралы “эволюцияның бұл жоғары өнімі, бұл мүше, ақпаратты қабылдайды, өңдейді, сақтайды, іс-әрекетті бағдарлайды және оның орындалуын реттейді” дейді белгілі психолог А.Р.Лурия [6] (Потернный и возвращенный мир) Бұл да

мидың жүйке мен рухани ішкі әлеммен байланысын аттап кетеді.

Даналық, дарын, ақыл, қабілет, талап, ырықтылық, ақымақтық, надандық, сенім, адамгершілік, бақыт іздеу, мәнез-құлық кемшілігі, қателіктер, әдет-дағдылар, істің табыстылығы, құмарлық, құштарлық қызығу т.б. барлығы мидың құрылымдық ерекшелігіне байланысты, физиологиясына тәуелді-деген ойдамыз. Мидың физиологиялық ерекшелігі әлі күнге толық зерттелмеген. Қабілет, сапа, қасиеттерді дұрыс пайдалану, демек бас миының осыларды басқару мүмкіндіктері адамның іс қимылының нәтижесінің көрсеткіші б.а. басқару дұрыс болса іс-әрекет бағыты дұрыс, олай болмаған күнде қате. Ал басқару мидың жұмысы, ақыл қызметі.

Белгілі бір адамды көзалдына келтіргенде оның ақылын бағалап ол туралы: “ақылды”, “ақылдырақ”, “өте ақылды”, “керемет ақылды”, не болмаса “ақымақ”, “ақылсыз”, “ақылсыздау”, “ақылы мүлде жоқ”, «ақылы күрмеуге келмейтін-қасқа»- деген сөздер арқылы жалпы іс-әрекеті, жүріс-тұрысы, мінез-құлқы, сөйлеген сөзі секілді көзкөрінеу жақтарына қарап бағаланады. Халқымыздың әдеттегі сөз саптауында жиі қоладнылатын «жетесіз» деген ұғым бар.

Пайымдап қарасақ бұл ақыл кемшіндіші немесе жеткіліксіздігі. Ал онымен қатар жүретін «көргенсіз» деген ұғым тәрбиесінің жеткіліксіздігін көрсетеді. Ал оның астарында ақыл деңгейін, ой жүргізу сапасын, демек ақыл қызметін, мүмкіндіктерін нақтырақ бағалауға тырысады. Бірақ та ғалымдар ақыл мен ойлау мүмкіндіктерін б.а ақыл қызметін интеллект-зерде ретінде өлшеп бағалау арқылы (Ч.Спирман, Дж.Гилфорд т.б.) әлгі “ақылдылық” пен “ақымақтықты” таразылауға тырысып бақты. Қалай болған күнде де олар ақыл қызметінің ерекшелігі, әр адамның бас миының физиологиялық өзгешелігі екенін, ал оның жинақталып әр адамның психикасының даралығына саятынын, мұның өзі шартсыз, көбінесе шартты рефлекстермен тығыз байланысты болатынын тағы бір рет дәлелдеуге алып келді.

Ақыл және оның қызметі туралы халқымыздың пайымдауларының барлығы –адамның іс қимылы, жүріс-тұрысы, сөйлеген сөзі, ым-ишара, жаңсаулары т.б. қарап отырып пайымдауларынан келіп шыққан қорытынды. Ал адам қалай ақылды не ақымақ болып туады –деген сұрақтың нақты жауабы жоқ, “Ақымақ достан, ақылды дұшпан артық”, “Ақылды қара қылды қақ айырған”-деп ақылдың әлеуметтік қызметін, адамының адамға болағын мәмілесін және ісін бағалап айтқан; “Асыл таста, ақыл жаста” дегені түптеп келгенде адамның жасы өтуімен денесінде болатын физиологиялық өзгерулермен психикасы арасындағы арақатынасқа жаңсайды десек те бұл да адамының әлеуметтік мәртебесінің (статусының) көрсеткіші.

Адамдар арасындағы қарым-қатынас сипатына қатысты “ақылды, ақылына салса, ақымақ жеңдім депті”, ақыл туралы тікелей айтылмаса да мәні бар “ерте оңбаған кеш оңбас, кеш оңбаған еш оңбас” деген астары күрделі, мәні тым арыда жатқан сөзді де дана халқымыз айтқан. Бұл мақалды таратудың өзі ақылға қатысты философия, психологиялық, әлеуметтану т.б. ізденістерге итермелейді.

Абай (Ибраһим) Құнанбаев мұрасында осылардың барлығы тоғыса, астарласа қамтылған десек жаңылмаймыз. Енді соларды ретімен таратып көрелік. Кезінде М.Әуезов айтқандай Абайды танып-білуді ретімен, жыл-жылымен, өсіп жетілуіне байланысты қарастырған жөн деген оймен оның ақыл туралы пікірлерін өлеңдерінің жазылу ретімен талдап көрелік. Ақыл табу дегені ақынның өз пікірін сүйеніп талдасақ- білім жинау, өмірді өткізіп алмай әр нәсені дер кезінде талдап көрелік.

Ақын “Бір дәурен кемді күнге- боз балалық” деген өлеңінде жастарға екі түрлі кеңес береді: біріншісі, ақыл тапсақ қуаналық; екіншісі, мал тапсақ қуаналық. Ақыл табу-дегенді ақынның өз пікірне сүйніп талдасақ-білім жинау, ғылым іздеу, өнер іздеу және үйрену, еңбекке құлшыныс, болашақты ойлау, өмірді өткізіп алмау б.а. құмарлыққа салынбай, жастайынан пайымшыл болу деп ұғынсақ болады.

Абай, ақылды адамның ой-санасы мен парасаттылығының өлшеуші таразысы, уәзіні ретінде “ақыл мизан өлшеу қыл...” дегені ақылы бар мөлшерлей алады, алды-артын болжайды, ісінің нәтижесін алдын-ала тексере алады дегенге саяды. Ал “...ақыл жоқ, қайғы жоқ онда, ісі жоқ теріс пе оң ба”-өзі айтып тұрғандай халқымыздың “Қайғысыз, қара суға семірген”-дегенінің дәл өзі емес пе екен? Дәл солай! Адамдар ешнәрсенің байыбына бармайды, келер, кетер пайда зиянын тек өз басы тұрғысанан ғана ойлайды. Сол себепті болса керек “ақылды көті ойлайды” немесе “көптің жайын ойлаған ақылды” дегені. Абай өзі айтқан “атаның баласы болма, адамның баласы бол”-деп. Осының өзін –ақ күнделікті өмірде басшылыққа алуға болады. Осы тұрғыдағы ақынның “қыл сенбей, енбеңіз, бір іске кез келсеңіз...” өлең тармақтары да ақылдың басшылық қызметін көрсетіп тұр.

Ақыл психологиясының философиядан, педагогикадан бір ерекшелігі –екі не бір неше ұғымдар мен түсініктер, іс-әрекет пен мінез-құлық не жүріс-тұрыс, іс-қимыл т.б. арасындағы, әдетте одан хабары болмаған адамға байқала бермейтін, тіпті кейде “дәл сондай не соған ұқсас” болып көрінетін құбылыстар арасындағы өте нәзік айырмашылықтарды көруге мүмкіндік береді. Мысалы, алғашқы тармақтағы ақылдың басшылық қызметі мен кейінгінің арасында адам болмысына жаңсайтын сондай нәзік айырмашылық бар. Ақыл туралы В.И.Ленин «Ақылды адам-дегеніміз қателеспейтін адам емес. Ондай адамдар жоқ, болуы да мүмкін емес. Ақылды адам дегеніміз пәлендей мәнді емес қателер жіберіп, ол қателерді оңай, тез түзете білетін адам»-деген[7].

Абай пайымдауында ақыл кейбіреулерде болмайды, жоқ, немесе ақыл қонбайтын, ақылсыз-томырық, адамдар болады. Оларды ақылы тапшы, артын байқай алмайды, надан, ары тапшы, ақылдан бойы қашық, ақылы кенде, олар жігерсіз, келеді дейді. Осылардың әр қайсысына психологиялық спаттаулар беретін болсақ жеке адамның мінез-

құлық. Жан дүние ерекшеліктері келіп шығады. Ондайлар да ақын өлеңдерінен табылып қалады. Мсалы, “интернатта оқып жүр” немесе ақылсыз адамның толық сипатын нақты атын атап, түсін түстемесе де былай көрсетеді “ арсыз, малсыз, шаруасыз...оған ақыл-арам, без...ақыл жоқ, қайғы жоқ онда ісі жоқ, теріс пе оң ба?”

Абайдың ақыл туралы пікірнен оның психолог –ғалым болмаса да оймен жеткен тұсынан ақылға симайтын, одан артық немесе ақылмен жетіп болмайтын нәрселер бар екенін айтуынан - ақ көреміз. Қаншалықты техника дамып, адамның қиялы шарықтап, не бір “ақылға симайтын заттар жасап жатса да” әлі де болса, мүмкін тіпті мүлде, адамның ақылы жетпейтін әлемнің жұмбағы жетерлік. Соның бірі әмбе ең күрделісі, нағыз жұмбақтысы адамның өзі. Осы жұмбақтың ең үлкені заман өзгерсе де, уақыт өтсе де адам болмысының еш өзгермеуінде. Ия, ішетін ас, киетін киім, қолданатын бұйымдар, тұрмыс салты мен күн көрісі, еңбек ету тәсілі т.б. көптеген сыртқы заттық орта өзгерді. Ал адам со қалпында. Дәлелім мынау- арсыздық бар ма? Бар. Зорлық - зомбылық бар ма? Бар. Ұрлық бар ма? Бар. Біреуді қорлау, жәбірлеу, азаптау, жандүниесін жәбірлеу, қыастық көрсету, құл ғып иеленіп алу, басыну...тізе берсе көп. Осылар ақын заманында(одан бұрынғысын айтпай-ақ қоялық) брөлып па еді? Болған содан барып ақын назаланып, қайткенде осыны түзетуге болады? деп жауап іздеген. Ақыры адам болмысының өзгермейтінін білген соң “түзетпек ем заманды...өзімді сонша зор тұтып...” деді емес пе? Кейінгі кездерде “Абай қазақты ылғи да жамандапты...Тек жаман жағын ғана айтыпты”-дегендерді басқа ұлт өкілдерінен есітіп қаламыз. Олар, “Сонда қазақтар сондай жаман болған ба” дейді. Біріншіден, қазақтардың бәрі жаман болмаған. Ел боған соң жақсы да бар, жаман да бар. Өлгі уәж айтып жүргендерде ондайлар жоқ па екен?

Енді алғашқы пікірімізге оралайық. Бұл пікіріме қарсы келетіндер маған “неге адамдардың қазіргі білімін қайда қоямыз?” дер. Дұрыс. Кітаптан оқып үйренетін білім қазір елдің барлығына тән. Көп оқыған ақылды болады деп кім айтыпты? Көп білгендік ақыл белгісі емес деді ғой.... ғұламалар. Одан соң. Қазіргі заман қулары мен сұмдары Абай заманынан неше есе асып түседі. Өйткені олар кітаптан оқыған көптеген айла, тәсілдері бар, және не нәрсені істесе де “ғылыми” жақтан жақсылап пайымдап алып істейді. Сондықтан одан соң қайта қалыпқа келу мүмкін емес. Сол себепті болса керек түрік дәуірінің ғұламасы әл-Фараби мен Ж.Баласғұни – ғылым залымның қолына түссе адамзатына жақсылық әкелмейді - деген. Сондықтан Абай ақыл мен білімді жеке, бөліп қарастырады, “ақыл мен білімнен” немесе “қайрат пен ақыл жол табар қашқанға да қуғанға”-деп адамның осы екі қабілетінің қатар келгенін жоғары бағалағанымен “ондай адам тумай-ақ қойсын”-дегенді астарлап “алдыңғы екеу соңғысыз біте қалса қазаққа, алдың жалын, артың мұз барар едің қай жаққа” дейді. Ондай адамдарда ақыл мен қайрат бар бірақ сезімінен жұрдай, адамға жақсылық істей алмайтын, рақымсыз жүрек жылуы кемшін, мейірімсіз, қайырымсыз адамдар тумай - ақ қойсын дегені. Бұл пікірін ақын «Әділет, шапқат кімде бар, сол жарасар туғанға»-деп айқындай түседі.

Ғұлама Абай, ақылды бекерінен мұзға теңемесе керек, “әуелде бір суық мұз ақыл зерек” - “зерек”-сөзі қазақ тіліне иран, арабтан келген- зейінді, алғыр, ұшқыр ойлы, пайымшыл, зиян мен пайданы жылдам аңғарғыш дегенді білдіреді. Кім сондай ақыл иесі болса, сол көп ұтады. Себебі ондай адам көп нәрсеге қол жеткізеді, өйткені ол өзі дйттеген жеріне кезкелген жолмен жетеді, бара алады. Бұл жерде “білім” ұғымына келетін болсақ ол адамның қоғамдық ортада белгілі бір мәртебеге(статус) ие болуы үшін арнайы оқып, ізденіп жинайтын, өзіне қажетті деп санайтын мәліметтер жиынтығы мен білгілі бір дағдылар жүйесі ғана. Одан адамның болмысы көп өзгеріп кетпейді, сол себепті болса керек әл-Фараби да, Ж.Баласғұни да, Абай да(бұл қатарды басқа да ғалымдар тізмімен толықтыруға болады), ғылым залымдардың қолына түссе адамзатына жақсылық әкелмейтінін дәріптеген.

Ми - зат немесе материя; ой, ойлау, ой жүргізу –оның қызметі; ақыл сол мидың қазмет сапасы немесе ой жүргізудің сапа көрсеткіші деуге болады. Бұдан басқа халқымызда парасат, сана, зерде(интеллект) деген ұғымдар да бар. Көп жағдайда “ақыл- парасат”, “ой-сана” деген тіркестер бірге кездеседі, ал “зерде” –интеллект деген ұғымды білдіреді, кейінгі кезде ғылыми тілге еніп көп пайдаланып келеді. Ол- зерде ақыл қызметі болғанымен көбіне-көп оқыған-тоқыған, білім –қарымға байланысты.

Халқымыз адамның ақыл-парсаты мен іс-қимылын үйлестірудің жолын ертеден - ақ біліп, айтып қойған, “ақылың-басшы, мінезің –қорған, талабың-жетекші болсын” деген ғой. Абайдың ақыл туралы пайымдауы осылардың өзара байланысы мен ықпалдастығын көрсетеді де оның барлығын қорыта келе мынау парасат екен ғой деген ой туындатады. Кейбір ғалымдардың жекелеген пікір болмаса, “парасат” сөзінің мәні әлі психология, философия, педагогика тұрғысынан толық пайымдалған жоқ. Бірақ қазіргідей ақша, дүние қызығы, мал- мүлік, билік пен атақ, шен мен шекпен үшін кейбіреулер(олар қазір көп)бәрін сатуға, адамның сүйегінен баспалдақ жасауға дайын мына заманда осы “парасат” ұғымын нақтылап алсақ жақсы болар еді. Өйткені бұл кімнің - кім екенін көрсететін басты өлшем.

Қандай адамды ақылды дейміз, ақыл деген не өзі, баланың ақылды не ақымақ екенін қалай білеміз - деген сауалдар ойлы адамның басына әйтеуір бір келеді. Бұларды Абай сөздеріне негіздей отырып сараптай келе анықтау үшін алдымен ғұлама айтқан сөздерін талдап, топтастыру керек деген ұйғарымға келдік.

Ақынның ақылға байланысты пікірлерін топтастыру үшін оның өлеңдеріндегі үзінділерді сараптауға тура келеді. Оның ақыл туралы пайымдауларын талдай келе ақыл – басшы, ақыл - бағыт береді, ақыл - ақыл жетелейді, ақыл – басқарушы, ақыл – болжайды, ақыл –күзетші, ақыл-байқайды, ақыл ойға қондырады, ақыл –жол табады -деп оның қызметіне қатысты айтылады. Мсалға мына өлең жолдарын келтіруге болады:

Ар, ұяттың бір ақыл – күзетшісі...

Ақыл анық байқаған қылығыңды...
Өзгені ақыл ойға қондырады...
Ақылы болмаған соң артын байқар
Қайратпен ақыл жол табар,
Қашқанға да, қуғанға ...
Ақыл көзбен баққанға...
Ақылдың сөзіндей ойлы күйді...

Сонымен осы өлең жолдарындағы пікірлерді талдайтын болсақ, ақылдылықтың белгілерін мыналардан көреміз: бірінші, ақылды кісі арлы, ұятты немесе сондай адамды ақылды деуге болады. екінші, ақынның «ақылмен ойлап білсеңіз» дегені ақылдың адамға ой салатыны туралы айтып отыр. Демек ақылдылықтың тағы бір белгісі адамының ойлылығы. Ал ой дегеніміз психология заңдылығымен айтатын болсақ қоршаған ортаны, көрген, білгенін, естігенін жанды қабылдау немесе көре сала, ести сала ой жүргізіп әр нәрсенің себеп және салдарын пайымдай алу; үшінші, ақылдылықтың белгісі, «алды, артын ойлауы» ақын 27- қара сөзінде ақылды адам «алдын, артын, һәм осы күнін – үшеуінде тегіс ойлап тексереді» дейді. Бұл ойын ол ақылсыздар мен салыстырмалап «ақылы болмаған соң артын байқар» деген пікірмен бекітеді; төртінші, ақыл адамның іс-әрекеті, қылық-жорығы, жүріс-түрісі, мінез-құлқын бақылайды басқаша айтқанда осының барлығын ақылымен байқайлап алса сол ақылдылықтың тағы бір белгісі екен. Өйткені ақын «ақыл анық байқаған қылығыңды» және де ақыл мен қайрат жол табар, қашқанға да қуғанға деп іс-әрекетіне ақылдың ықпалын көрсетеді; бесінші, ақылдың басты белгісі сезімталдық немесе қайырым, меірім, ондай адамның сөзі де, ісі де адамгершілік пен ізгілікке жақындығы, ол туралы ақын «ақылды, асыл жүрек, сөзі майда» дейді.

Ақылдың қызметі оның сапасына байланысты. Ал сапа дегеніміз зат, не бұйымның өзіне тән қызметін ұтымды, жақсы, дұрыс, анық, пайдалы орындауына мүмкіндік беретін ерекшелігі. Олай болса ақылдың сапасын немен анықтауға болады? Бұл туралы Абай поэзиясынан мыналарды анықтадық:

Ақылмен ойлап білген сөз...
Ақылғат жүйрік маңыздым
Арың, ақылың –бұл күннің мәртебесі....
Ары бар, ақылы бар, ұяты бар...
Ақылыңа сөзің сай....
Ақыл көзбен баққанға...
Ақылы бар...
Ақымақ көп, ақылды аз...
Ері ақылды, қатыны мінезді боп...

Бұл өлең жолдарында ақыл –күзетші, мәртебе, сөзге сай немесе сәйкес, көзбен емес, ақылмен көру, ақыл бар, ақылды аз және ақыл ол жалғыз емес ар, ұятпен қоса байқалатынын көрсеткенін байқаймыз. Бұл жерде ақыл бақылаушы ртінде адамның ақылының атқаратын міндеті мен қатыр оның сапалық көрсеткіші де болып отыр. Ақылы барлықтың белгісін осыдан бөліп қарастыруға болады – ардан аттап, ұяттан безіп кетпеу үшін істеген іс, сөйлеген сөзді үнемі ақылмен бақылап, күзетіп, шамалау арқылы қажетті мөлшерден асып кетпеу. Абай мұраларында ақылдың тағы бір қасиеті оның сыншылдық қызметіне байланысты. Ол көбінесе бағалау арқылы көрсетіледі:

Ақылдылар арланып ұялған соң,
Ойланып түзеле ме деп айтқанмын...
Менсінбеуші ем наданды,
Ақылсыз деп қор тұтып...
Ақылсыз-би болмас...
Ақылы, ары тапшыдан,
Қу сөзін алма қолқаға...
Ақылдан бойы қашық тұр...
Жігері жоқ ақылы кенде...
Ақылы кімнің бар болса...т.б.

Кетірілген өлең үзінділерін талдау арқылы Абайдың[8] ақыл туралы пікірлерін былайшы топтастыруға болады: ақыл - жетекші, ақыл - өлшейтін таразы, ақыл- сыншы, ақыл- бақылаушы. Бұлардың әр қайсысы өз ішінде бірнеше қызмет атқарады.

Резюме: Абай считал ум показателем человеческого разума и рассудительности, тактом «сделай умно в сентябре» умный может предполагать, прогнозировать свои действия, проверить предварительно результат своих действий. А «если нет ума, нет и печали, нет и действий ни правильных ни неправильных» - как будто народ так и говорит «Без печали, на воде жиреешь» - это разве не правда? Точно так! Люди не вникают в сущность, думают только о своей точке зрения о приходящем и уходящем вреде. Наверно по этой причине говорится «умный думает о многом» или «умный тот, кто думает о состоянии многих». Абай сам сказал

«не будь сыном отца, а будь сыном человека». Само это уже можно взять в руководство на каждый день. И строки стихотворения "кыл сенбей, енбейіз, бір іске кез келсеңіз..." говорят о главенстве ума. Из рассуждения Абая об уме видно, что хоть он и не ученый психолог, но мы видим что он увидел то, что есть вещи которые нельзя объяснить словами. Как бы не развивалась техника, мечты не возносились высоко, или необъяснимые вещи не делались, даже сейчас, есть много загадок мира, которые невозможно решить с помощью ума. Вместе с этим и самое загадочное из них – это сам человек. Самое главное в этой загадке то, что как бы не изменился мир, время, а сущность человека не меняется. Да изменились принимаемая пища, одежда, используемые принадлежности, бытовые обычаи и жизнь, методы труда и др. внешняя окружающая среда.

Summary: Abay considered an indicator of the mind of the human mind and judgment, tact, "do clever in September" smart can be expected to predict their actions, check the preliminary results of their actions. And "if there is no mind, there is no sorrow, no action and no right or wrong" - as if the people and said, "Without sadness, water zhireesh" - is not that true? In the same way! People do not delve into the essence, think only of their views on the dangers of coming and going. Probably for this reason, they say "smart thinking a lot" or "a clever one who thinks about the state of many." Abay he said "do not be a son of the father, and the son of man be." Itself it is possible to take a guide for every day. And the poem "kyl senbey, enbeniz, bir iske Kez kelseniz ..." talk about the primacy of mind. Abaya of reasoning about the mind it is clear that even though he is not a scientist and psychologist, but we see that he saw that there are things that can not be explained in words. It would not have developed technology, dreams do not ascended high, or unexplained things not to do, even now, there are many mysteries of the world, which can not be solved with the help of the mind. At the same time, and most mysterious of them - is the man himself. The most important thing in this puzzle is that no matter how the world has changed, time, and human essence does not change. Yes Change the received food, clothing, accessories used, everyday customs and life, work practices, and others. External environment.

Тірек сөздер: ақыл, ой, ойлау, сана, жетекші, өлшеуші, таразы, сыншы, бақылаушы.

1. Абу Наср аль-Фараби. *Философские трактаты*. А.- 1973
2. Абу Наср аль-Фараби. *Социально-этические трактаты*. А.-1975
3. Жүсіп Баласағұни. «Құтты білік». Алматы, 2002
4. "Психология". Словарь. М.-1985
5. Коломинский Я.А. *Человек: психология*. М.- 1980
6. Лурия А.Р. *Потернный и возвращенный мир*. М.-1986
7. Ленин В.И. *Шығармаларының толық жинағы*. Алматы. -1981, том 41, 19-20 беттер).
8. Абай Құнанбаев. *Шығармаларының екі томдық толық жинағы*. 2005. 1-2 том.

УДК 378.1.(574)

КОНТЕНТ-АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «САМОРАЗВИТИЕ» В ТРУДАХ УЧЕНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ (1981-2011 ГГ.)

Д. Д.Тектибаева - докторант Казахского национального
педагогического университета им. Абая специальности 6D010300 – педагогика и психология

Анықтама

Әр кездері адамның өзін-өзі дамытудың ғылыми түсіну мәселелері ғылыми-зерттеулердің орталық мәселелердің бірі болды. Мұндай жағдай, әрқашан табиғи болып табылатынның себебі әрдайым адамның өзін-өзі үздіксіз өмірдің барлық экономикалық, әлеуметтік, саяси және басқа да мән-жайларында дамыту қабілеттерін жақсарту және бойында сондай қабілеттері бар болатын тұлғаны қалыптастыру ең өзекті мәселелердің бірі болып қалады. Ал бұндай жағдайда, кез келген елде адами капиталдың бойында өзін-өзі дамыту, тәрбиелеу және прогрессиялау мәселелердің өзектілігі даусыз болып табылады.

Өзін-өзі дамыту мәселесі көне заманнан бері философтардың еңбектерінде көтерген. Өзін-өзі дамыту процесінің мәні философиялық жүйелерінде түрлі болып ұсынылған: рухани және практикалық қызмет ретінде, өзінің ішкі әлемін жақсартуға бағытталған, үздік өзгеріс қабілеттерін және пәндік-бейімделу қабілеттерін алу, рухани өзін-өзі көтеру және т.б.

Кеңінен, (философиялық) мағынада өзін-өзі дамыту - бұл кез келген даму, оның қозғаушы күштері ретінде ішкі қайшылықтар болып табылады.

Аристотель былай деп жазды: «Жанды мән ретінде, табиғи өмірімен жаратылған дене нысаны ретінде мойындау керек» [1,р.36]. Өзін-өзі дамыту мәселесін Г.В.Ф. Гегельде қарастырған. Ол Аристотельдің шарайналу идеясын қарызға алып, спираль бойынша қозғалыс нысанын құрған. Гегель идеяларына сәйкес, адам өз іс-әрекетінің нәтижесінде дамиды және қалыптасады. Гегель адам ақылының қалыптасуы және адамның дамуы әлеуметтік-ұйымдастырылған іс-әрекет деп көрсетеді.

Психологиялық-педагогикалық жұмыстардың талдауы анықтамаларының алуан түрлері бар екенін көрсетті, біз оларды жүйелеу мақсатында мазмұнды-талдауға жүгіндік.

Сөздері: өзін-өзі дамыту, түсініктемелер, контент-анализ, адамның қабілеттері.

Annotation

Sources of scientific understanding of the problem of self-development of a person were at all times one of the central problems of investigations. Similar position is natural as there always were and will be actual questions of formation of a person capable to the constant perfection in any vital, economic, social, political and other circumstances. And in this case value and an urgency of the question of development, inculcation and progression of the abilities for self-development in any country are indisputable.

The problem of self-development of various systems was raised by *philosophers* since the most ancient times where the essence of process of self-development appeared in different philosophical systems as spiritually-practical activities, directed on internal self-enoblement, on finding of high adaptable and subjective-converting abilities, on spiritual self-ascension, etc.

In wide, (philosophical) sense self-development is the any development where internal contradictions act as the motive forces.

Aristotle wrote: «It is necessary to recognize the soul as the essence, as some kind of the form of natural body potentially gifted with life» [1, с.36]. The problem of self-development of the person was also considered by G.V.F. Hegel who borrowed the idea of circulation from Aristotle and who described the form of movement – as a spiral. The person, according to Hegel's representations, develops and is formed as a result of own activity. Hegel specifies that process of the formation of personal consciousness and a person itself is socially organized activity.

The analysis of psycho-pedagogical works has shown that there exist a huge variety of definitions that should be ordered, by means of content-analysis.

Key words: self-development, notions, content-analysis, human abilities.

Истоки научного понимания проблемы саморазвития человека во все времена являлись одними из центральных проблем исследований. Подобное положение является закономерным, поскольку всегда были и будут оставаться актуальными вопросы формирования личности, способной к постоянному совершенствованию в любых жизненных, экономических, социальных, политических и иных обстоятельствах. И в данном случае ценность и актуальность вопроса развития, привития и прогрессии у людского капитала способностей к саморазвитию в любом государстве являются неоспоримыми.

Проблема саморазвития различных систем поднималась *философами* с древнейших времен, где сущность процесса саморазвития предстает в разных философских системах как духовно-практическая деятельность, направленная на внутреннее самооблагораживание, на обретение высокой адаптационной и предметно-преобразовательной способностей, на духовное самовосхождение и др.

В широком, (философском) смысле саморазвитие - это всякое развитие, движущими силами которого выступают внутренние противоречия.

Аристотель писал: «Необходимо душу признать сущностью, своего рода формой естественного тела, потенциально одаренного жизнью» [1, с.36]. Проблему саморазвития человека рассматривал и Г.В.Ф. Гегель, заимствовавший идею кругооборота у Аристотеля и видевший форму движения - по спирали. Человек, согласно представлениям Гегеля, развивается и формируется как результат собственной деятельности. Гегель указывает на то, что процесс формирования сознания человека и самого человека, в том числе, есть социально организованная деятельность.

Анализ психолого-педагогических работ показал, что существует огромное разнообразие определений, с целью систематизации которых, мы прибегли к их контент-анализу.

Таб. 1. Контент-анализ понятия «саморазвитие» в трудах ученых исследователей (1981-2011гг.)

№ п/п	Автор	Наименование труда	Содержание понятия «саморазвитие»
1.	Энциклопедическая литература	Материалистическая диалектика; В 5 т. - М. : Мысль, 1981. - Т. 1.-374 с.	Такое самодвижение, которое ведет к коренному качественному изменению системы, ее меры, повышению уровня организации и другим изменениям, характерным для процесса развития.
2.	Словарь-справочник	Управление общеобразовательным учреждением : словарь-справочник : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Мижериков; под ред. П.И. Пидкасистого. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 384 с.	Фундаментальная способность человека становиться и быть подлинным субъектом выявления, развития своих индивидуальных и профессиональных возможностей, способность превращать собственную жизнь в предмет практического самосовершенствования.
3.	К.А.Абульханова-Славская	Стратегия жизни / К.А.Абульханова-	Процесс приобщения к культуре своего общества, своей эпохи, постоянное повышение уровня своих знаний в

		Славская. - М., 1991. - 299 с.	процессе непрерывного образования, пополнения имеющихся знаний новыми и, наконец, процесс активной реализации себя в жизни, в труде, творчестве
4.	Цукерман, Г.А	Психология саморазвития / Г.А.Цукерман, Б.М.Мастеров. - М., 1995. - 288 с.	Творчество, обращенное на свою личность, - самотворчество. Сознательное изменение и (или) столь же сознательное стремление сохранить в неизменности мою Я-самость, Цели, направления, средства этих изменений определяю я сам.
5.	Н.Ш.Чинкина	Факторы и барьеры творческого саморазвития учителя в условиях инновационной школы: дис. ... канд. пед. наук / Чинкина П.Ш. - Казань, 1995.-240 с.	<i>Осознаваемый</i> процесс целенаправленного самоизменения, развитие же происходит спонтанно в результате разрешения внутренних (тем не менее!) противоречий и сопровождается изменениями качеств личности, которые ею <i>не осознаются</i> .
6.	Е.Н. Шиянов,	Идея гуманизации образования в контексте отечественной теории личности. - Ростов-на-Дону, 1995.	Процесс, который направлен на преодоление противоречий, стремление к достижениям, духовной и физической гармонии. Самореализация выступает как проявление внутренней свободы, обусловленной осознанием своих духовных и физических возможностей и как адекватное управление собой в изменяющихся социальных условиях.
7.	В.И. Андреев	Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс: в 2 кн. - Кн. 1.-Казань, 1996.- 568 с ; Кн. 2.-Казань, 1998.- 320 с.	Особый вид творческой деятельности субъект-субъектной ориентации, направленный на интенсификацию и повышение эффективности процессов «самости», среди которых системообразующими являются самопознание, творческое самоопределение, самоуправление, творческая самореализация и самосовершенствование личности.
8.	С.Д. Поляков	Психопедагогика воспитания. - М.: Новая школа, 1996. - 160 с.	С. в педагогической воспитательной системе это обогащение, усложнение, гармонизация, динамизация личности с ее собственным участием
9.	Б.З. Вульф	Основы педагогики в лекциях, ситуациях, первоисточниках / Б.З.Вульф, В.Д.Иванов. - М., 1997. - 288 с.	Желание и реализуемое умение человека развивать себя, активность в самовоспитании, поиск оптимальных сфер самореализации и самоутверждения. Сферы эти определяются идеалами и мотивами человека, его духовными потребностями, которые формируются социализацией и воспитанием.
10.	Л.Н. Куликова	Проблемы саморазвития личности. Хабаровск: ХГПУ, 1997. – 313 с.	Та часть (тот уровень) ... природно-социально-психологического процесса вызревания личности, которая связана с ее собственными сознательными, волевыми усилиями специального планомерного обогащения своих возможностей, ее действия в качестве субъекта физического, психического, социального самотворчества.
11.	Н.Г. Григорьева	Теория и практика педагогического обеспечения личностного саморазвития студентов в контексте эко-культурного подхода; дис. ... доктора пед. наук. – Хабаровск, 2000. – 450 с.	Сложный многокомпонентный процесс, состоящий из нескольких уровней таких как: Прочувствованное саморазвитие, Активное саморазвитие, Деятельностное саморазвитие и Экзистенциальное саморазвитие.
12.	В.Г.Маралов	Основы самопознания и саморазвития / В.Г. Маралов. - М., 2002.-256 с.	Осуществляется в рамках жизнедеятельности человека в процессе проявления активности, определяемой способностью осуществлять личностные выборы на основе познания себя

13.	В.В.Федоров	Педагогическое обеспечение личностно-телесного саморазвития студентов как фактора гуманизации высшего образования; дис. ... доктора пед. наук. – Хабаровск, 2003. – 421 с.	Осознанная непрерывная духовно-практическая деятельность, направленная на понимание своего физического состояния, выявление существующих противоречий наличного и желаемого уровня сообразно стратегии образа и стиля жизни, закрепление субъектного опыта отношений и взаимодействия.
14.	О.В. Бережнова	Рефлексивная деятельность как педагогическое условие саморазвития студентов вуза; дис. ... канд. пед. наук. – Ростов-на-Дону, 2005. – 188 с.	Процесс, обусловленный первоприродно - механизмами развертывания «человечности» (антиципацией, телеономичностью, интраверсией, рефлексией); второприродно - воздействиями среды развития, воспитанием, а также личностными факторами (ценностями, целями, волей человека).
15.	И.А. Шаршов	Профессионально-творческое саморазвитие субъектов образовательного процесса в вузе; дис. ... доктора пед. наук. – Белгород, 2005. – 465 с.	Сознательный процесс личностного становления с целью эффективной самореализации на основе внутренне значимых устремлений и внешних влияний.
16.	Ш.С. Демисенова	Поликультурная среда как средство саморазвития студентов педагогического вуза; дис. ... доктора пед. наук. – Челябинск, 2009. – 162 с.	Системообразующий, динамически развивающийся процесс в образовательно-воспитательной деятельности, направленный на качественное, целенаправленное, сознательное изменение личностной сферы, профессиональных свойств, обеспечивающих саморазвитие педагога и являющихся неотъемлемым условием становления профессионала.
17.	Е.Д. Нелунова	Педагогические основы саморазвития студентов в мультимедийной образовательной среде; дис. ... доктора пед. наук. – Якутск, 2010. – 392 с.	Целенаправленная динамика стремления к потребностям в изменении внутреннего состояния человека и реализации собственного позитивного движения по пути саморазвития.

Данный контент-анализ охватывает анализ работ за период с 1981 до 2011 года и раскрывает прогрессию понятия саморазвития, произошедшую за обозначенный период.

Исходя из представленного контент-анализа, нам становится очевидным, что в педагогических мыслях он также представляет собой сложный многокомпонентный и многовариантный процесс, сопряженный с рядом факторов и условий, акцентуация которых ведет к некоторой детализации и интенсификации данного процесса.

1. Аристотель. О душе. - М., 1937. - С.36-37

УДК 785.03

ЖЕТІСУ ӨНІРІНІҢ КҮЙШІЛІК ДӘСТҮРІ

Т. Стамғазиева –

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің магистранты

Аңдатпа. Мақалада «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында қарастырылған ғасырлық тарихы бар, өскелең ұрпақтың ұлттық құндылықтарын тәрбиелеуде маңызы зор Жетісу өңірінің күйшілік дәстүрінің ерекшеліктері ашылады. Жанрлық байлығымен, осы аймаққа тән стильдік ерекшелігімен анықталынатын, мазмұн-тақырыптық жағынан бірнеше топқа бөлінетін Жетісу өңірінің күйлері сараланып беріледі. Күй өнерінің аймақтық дәстүрінің бірі – Қазақстанның батысындағы өлшемі кең, ырғағы екпінді, қарқынды орындаушылық үлгісіне негізделген төкпе күй дәстүрі, екіншісі - Қазақстанның Шығысы, Оңтүстік Жетісу өңіріндегі лирикалық әуенімен, ән сазына жақын сырлылығымен, камералы үнімен ерекшеленетін, ырғақтық өлшемдері еркін, сипаты жағынан философиялық мазмұнға бай шертпе күй дәстүрі.

Аннотация. В сфере государственной программы «Народное наследие» рассматриваются особенности традиционной музыкальной культуры-кюи Семиречья, значимый в воспитании национальных ценностей будущего поколения, которые имеют

вековую историю. Также раскрывается жанровое богатство, стилевая особенность этого региона, содержательно-тематические разделы кюи Семиречья. Один из региональных традиций искусства кюи, основанная на интенсивное исполнение, обширного размера, с порывным ритмом - традиционный кюи-токе Западного Казахстана, вторая - отличающая камерной звучностью, лирической и загадочной напевностью, свободным ритмическим размером мелодий, богатый по характеру философское содержание кюи Восточного Казахстана и Южного Семиречья.

Annotation. In the sphere of a state program «National heritage» are considered in article of feature of traditional musical culture-kyui of Semirechya, significant in education of national values of future generation which have centuries-old history. Also disclosed is a genre wealth, stylistic feature of this region, substantial and thematic sections of a kyua of Semirechya. One of the regional traditions of art kui, based on intense performance, the vast size, with poryvnyy rhythm - Traditional-kui tokpe Western Kazakhstan, the second - unlike chamber sonority, lyrical and mysterious melodiousness, with a free size rhythmic melodies, rich in character philosophical content kui East Kazakhstan and South Semirechye

Түйін сөздер: күйшілік дәстүр, шертпе күй, аңыз күйлер, терме күйлер, мәңгілік сарын, музыкалық антология.

Ключевые слова: традиций кюи, шертпе кюи, кюи-легенды, терме кюи, вечный мотив, музыкальная антология

Keywords: traditions kui, shertpekui, kui legend, a term kui, eternal motif musical anthology.

Бүгінгі білім беру саласындағы орасан игі жаңалықтар мен өзгерістер еркін елдің ұрпағын төл тумалық асыл қазыналардың озық үлгісі саналатын музыкалық мұралармен сусындатып, соның негізінде мәдениетті, білімді, шығармашыл, көзқарастары ауқымды, бәсекеге қабілетті жеке тұлға қалыптастыру міндеттерін қояды. Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Ұлттық мәдениетімізді ұлықтап, бар мен жоғымызды түгендеп, жүйелеп, келер ұрпаққа аманат ету аса маңызды», - деп «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасында ерекше атап өтті [1]. Әр өлкенің өзіндік табиғи-тарихи ерекшеліктеріне орай оның әлеуметтік құндылықтары қалыптасатыны белгілі. Осы тұрғыдан алғанда Қазақстанның бірнеше мыңжылдық тарихы - азаттық үшін күрескен, ел мен жер үшін шайқасқан батырлардың ерлігіне арналған рухани жәдігерлер мен ескерткіштерге толы. Сондай көп ғасырлық тарихы бар халық музыкасының бір арнасын насихаттауда ерекше орынға ие болып отырған - күй өнері.

Күй өнерінің бір-бірінен ерекшеленіп, тармақтала дамыған екі үлкен дәстүрі бар екендігі баршамызға мәлім. Оның бірі – Қазақстанның батысындағы қарқынды дамыған, өлшемі кең, ырғағы екпінді, күй дәстүріндегі негізінен, арынды да қарқынды, орындаушылық үлгісіне негізделген төкпе күй дәстүрі болса, Қазақстанның Шығысы, Орталық және Оңтүстік Жетісу өңірі күйлері лирикалық әуенімен, ән сазына жақын сырлылығымен, камералы үнімен ерекшеленеді. Ырғақтық өлшемдері әуеннің өзіндей шалықтап, еркін құбылып, сипаты жағынан философиялық мазмұнға бай болып келеді. Күйшілік дәстүр шертіп қағу тәсілімен орындалады.

Шертпе күйлер ежелден Қазақстанның Шығысы Алтай, Тарбағатай, арқа елінің Шыңғыстау мен Баянтау, Қарқаралы мен Ұлытау өңірінен бастап Жетісу, Қаратау және Сыр бойына дейін ел арасында кеңінен тарап, орындалып келген. Ол ел арасында «шертпе күй» деп те «нақысты күй» деп те аталған. Қазақтағы «сыр шерту», «көңіл-күйін шерту» деген сөздерге шертпе күйлер өзінің аты жағынан ғана емес, ішкі әуендік құрылым мазмұны жағынан да үйлесіп отырады. Қазақ даласының шығыс аймағына кең тарап, ғасырлар бойы дамыған күйдің ұлы арнасы - шертпе, күй атасы – Кетбұғыдан басталып Байжігітке, одан Тәттімбет пен Бежене ауысқан шертпе өнері ұлттық музыка мәдениетінің классикалық мұрасы болып табылады.

Жалпы, Жетісу өңірінің күйшілік-аспаптық дәстүрі басқа өңірлермен, атап айтқанда Арқа, Қаратау, Алтай-Тарбағатаймен тамырлас, сабақтас. Шертпе күйлер негізінен лирикалық жанрға жатады. Көбінесе бұл күйлер табиғат сұлулығына, туған жерге, дос жаранға, жан-жануарларға арналады немесе ғашықтардың асыл сезімін жеткізуге бағытталады және басқа көптеген тақырыптарды қамтиды. Шертпе күйлер де төкпе күйлер сияқты орындаушылық ерекшеліктеріне байланысты бірнеше мектептерге бөлінеді. Мәселен, Арқа күйлерімен (Тәттімбет, Қыздарбек және т.б.) салыстырғанда Қаратау өңірінің күйлері (Сүгір, Балыш, Әлшекей, Төлеген) басқаша болып келеді. Ал Іле қазақтарының шертпе күйлерінің (Қожеке, Әшім, Бейсенбі, Қайрақбай және т.б.) өз ерекшеліктері бар. Бұл өлке күйшілерінде бірде жеке ішекте шертіп орындау, енді бірде екі ішекте қосып, төгіп тарту да кездеседі. Теріс бұраудағы күйлер шертпе күйлердің ішінде бөлекше нақышпен орындалады. Жетісу күйлерінде қағыс қағу, перне басу амалдары және саздық ерекшеліктері, эпикалық тұрғыдағы аңыз - әңгімеге лайық ежелгі күй сазынан байқалады. Жетісудің шертпе күйлері орындаушылық тәсілдері мен құрылымына қарай екіге бөлінеді: қара қағыспен тартылатын бурдондық жүйедегі және шертіп тартылатын жалғыз дауысты күйлер.

Шертпе күй өнеріне А.Затаевич, А.Жұбанов, У.Бекенов, М.Айтқалиев, А.Сейдімбек, Ә.Мұхамбетова, П.Шегебаев, Р.Малдыбаева, Т.Әсемқұлов және т.б. өздерінің ғылыми еңбектерін арнаған. Жазушыларымыз Т.Әлімқұлов, С.Бегалин, М.Мағауин, Ж.Алтайбаев, К.Салықов, І.Жақанов, Т.Әсемқұлов, К.Жүнісов, Ө.Кәріпұлы, Я.Амандықов та шертпе күйшілерінің өмірі мен шығармашылығы жайында әдеби деректер қалдырған. А.Жұбанов «Ғасырлар пернесі» еңбегінде Жетісу өңіріндегі Байсерке күйшінің шығармашылығына тоқталып, оның шәкірттері Қатшыбай Таубаев, Қожабек, Сатқымбайтуралы мәліметтерді ұсынған. Қазірде ғалымдарымыз Б.Мүптекеев, Е.Үсенбаев, М.Әбуғазы т.б. Жетісу өңірінің күй өнерін зерттеп, күйлердің жанрлық-стильдік ерекшеліктерін саралап, жан-жақты талдады.

Ғалым Б.Мүптекеев Жетісу аймағындағы күйлерді мазмұн-тақырыптық жағынан шартты түрде бірнеше топқа бөліп қарастырған, онымен толықтай келісе отырып, алға тартуды жөн көрдік: көне аңыз күйлер тобы; күйшілердің өз атымен тараған күйлер; өзге ұлт нақыштарына шығарылған күйлер.

Көне аңыз-күйлер тобы Жетісу өңірінде «халық күйлері» деген атпен ең көп тараған. Шертпе күй дәстүрінде «Аққу», «Ақсақ құлан», «Бозінген», «Аңшының зары», т.б. аңыз күйлерді көптеп кездестіруге болады (әсіресе, Алтай-Тарбағатай, Шығыс Түркістан аймақтарында). Ол күйлердің мазмұн-тақырыптық, орындаушылық, т.б. ерекшеліктері ортақ болғанымен, Жетісу күйлерінің әуендік сипаты, кейбір ладтық жүйесінде және күй құрылымында өзгешіліктер бар. Аңыз күйлердің негізі теріс бұрауда орындалғанымен, оң бұрауда орындалатын күйлері де баршылық. Көне күйлердің бірі «Аққу» бұл өңірде оң бұрау үлгісінде көптеген нұсқаларымен кездеседі. Бұл топтағы күйлердің тағы бір көнелігі – олардың аңыздарының мифтік, архаикалық тақырыпта (мысалы «Алып қара құс» күйінің аңызы) болуы, жан-жануарларға арналып, тотемдік ұғымдармен қабаттасуы, күйлердің сюжеті көбінесе аңшылық кәсіпке байланысты өрбуі. Бұл күйлердің әуендік құрылысында жоқтау сарындары мен жан-жануарлардың дыбыстарына еліктеуі көп қолданылады [2].

Күйшілердің өз атымен тараған күйлер көбіне «ән-күй», «терме күй» деген атпен кездеседі. Атап айтқанда, Есен ақынның ән-күйі, Нүсіпхан ақынның «Қоштасу ән-күйі» өзінің ерекшелігімен көзге түседі. Бұл күйлерді шығарушы ақын не әнші болғандықтан күй йірімдері ән әуеніне жақын. Ән-күйлер көне заманнан бері дәстүр сабақтастығын үзбей қазіргі күнге дейін жалғасын табуда. Күйші, домбырашылар «терме-күй» деп орындалу сипатына, мазмұн өзгешелігіне қарай бұл жанрлық түрді екі мағынамен айтады. Бірі – пернені де, қос ішекті де термелеп тарту арқылы орындау әдісіне байланысты болса, екіншісі, ауыз әдебиетінің терме мақамының күйге айналғандығына байланысты аталған.

Өзге ұлт нақыштарына шығарылған күйлер. Жетісу өңірінен шыққан күйші-домбырашылардың репертуарында көршілес татар, орыс, қалмақ, ноғай сарындарын көптеп кездестіруге болады. Ең көп тараған «Қалмақ күйлері» деп тартылатын шығармалардың бір тамыры қалмақ шапқыншы-лығы кезіне жатса, екінші тамыры қазақтардың Қытай, Монғол асып барып қоныстану кезеңімен сабақтас. Қоян-қолтық араласу нәтижесінде қазақтар арасына кең тараған күйлердің көбі би ырғағында туған. Бұл күйлер би ырғағына байланысты бірқалыпты ойналып, көбінесе «қалмақтың би күйі» деп аталатын биін осы күйлермен домбырада сүйемелдейді. Күйлердің мазмұны мен пішіні қалмақ халқының пентатоникалық жүйеде орындалатын әуендері мен би сарындарынан құрылған және құрылымдары да күрделі емес: қысқа қайрылатын ырғақтар бірнеше рет қайталанады [2].

Жетісу күйлерінде қырғыз ырлары басымырақ, қомыздың желдірме-толғаулары емін-еркін екі ұлтқа ортақ қолданысқа түскен. Тілендінің «Аққуындағы» шертпе мен төкпенің алма-кезек ауысу тәсілі қырғыз күйшілерінде (Атай, Токтағұл, Қара молда) бұрыннан бар үрдіс. Қырғыз оркестрлерінің репертуарында Қазақ күйі дегенде тек Жетісу күйлері таңдалып орындалатыны мектеп жақындығынан екені сөзсіз.

Нағыз Жетісулық шертпе Жамбыл Жабаев пен Кенен Әзірбаевтердің орындауларында талайларды тәнті қылғаны тарихтан белгілі, десе де Кеңес өкіметі кезінде оны белгілі бір мектеп ретінде ешкім ескермеді. Сол себептен де, қырғыз бен қазаққа ақындығымен қатар күйшілігімен аты мәшһүр болып талай күй тартысында олжа салған - Жамбыл Жабаевтың мұрасы дер кезінде таспаға не нотаға жазылып алынбады, артындағы шәкірті – Күшікбайұлы Шаштайдың орындауындағы күйлерді ұқсатып үйрене алған адам болмады.

Шертпе өнерінің, Жетісудың күйшілік мектебінің басында тұрған ірі тұлғаларды атап өткен жөн: Байсерке, оның шәкірттері Бердібек Мықтыбайұлы, Қожабек Жапбасов, Сатқынбай Өлмесұлы, Қожеке Назарұлы, Сыбанқұл Қалбасұлы, Мергенбай Ерденеұлы, Елемес Таласбай, Омархан Керімқұлов, Қосдәулет Нұрмағанбетұлы, Тіленді, Шортанбай, Қатшыбай Таубаев, Темірбек Ахметов, Нұрғиса Тілендиев, Әшірәлі Шынғожаев, Тұраш Әбуов, Әбдімомын Желдібаев және т.б.

Жетісу өңірінің музыка мұралары көптігімен, түрлі нұсқаларымен, жанрлық байлығымен, осы аймаққа тән стильдік ерекшелігімен анықталынады. Этнотарихы мен музыкалық бағыты жағынан Жетісу өңірі өз ішінде бірнеше күйшілік (әншілік, жыраушылық) дәстүр ошақтарына бөлінеді. Тамырын тереңнен тартатын Жетісу күйшілік өнерінде, бертін келе, үлкен екі мектептің қалыптасқандығын байқаймыз. Бұл мектептер дәулескер күйші-композиторлар Байсерке Құлышұлы және Қожеке Назарұлы есімдерімен тығыз байланысты.

«Мәңгілік сарын» қазақтың музыкалық антологиясы жобасы аясында жарыққа шыққан «Қазақтың дәстүрлі 1000 күйі» атты жаңа антологиясына сонау Қорқыт, Кетбұға, Сары Салтық дәуірінен бастау алатын күйлері енгізілген. Онда қазақ күйлерінің тарихы, жүйелеу кезеңі, қазіргі хал-ахуалы, жинақтауы, географиялық орнына байланысты ерекшеліктері, аймақтық мектеп өкілдері туралы мәліметтер бар. Жинаққа «Ұран күйі», «Толқытатын күйі» атты Байсеркенің күйімен қатар Қожеке, Сыбанқұл мектептерінің өкілдері, Бөлтірік, Қосдәулет, Омархан Керімқұлов, Елемес Таласбай сынды күйшілердің, Тіленді, Шортанбай сияқты Жетісу өлкесінде өмір сүрген белгілі тұлғалардың шығармалары да қосылған. Руханиятқа үлкен үлес қосар, маңызы орасан зор бұл жәдігерлік мұра кәсіби орындаушылармен бірге қарапайым тыңдаушы халыққа да аса қажет.

Сонымен, Жетісу аймағының күйшілік өнерінің телегей-теңіз мол мұрасы ешқашан жойылмауға, жоғалмауға, құбылса да құрымауға тиісті адамдық болмыс, адамдық тіршіліктің барша ахуалының бәрінде де алған деміңмен, тасыған қаныңмен әуендес, жүрегіңнің лүпілімен, тамырының дірілімен ырғактас әуез болып қала береді. «Күй тілі – көп заманның алуан ісі, күйлердің әлемге аян бар мәнісі. Өмірді күймен бірге қоса алмайтын, керқұлақ,

көрсөкырдың алданысы», – деп ақын І.Жансүгіров жырлағандай, қазақтың музыкалық шығармаларының ішіндегі ең ірі туындыларының бірі – күйшілік өнер өскелең ұрпаққа бағыт-бағдар беріп, ұлттық құндылықтарымызды тәрбиелеуге ықпал ететін бірден-бір сара жол демекпіз.

Олай болса, «Өткенге – салауат, мәдениет пен дәстүр – мұра, болашаққа – аманат», - дегендей, білім нәрімен сусындап жатқан еліміздің ертеңгі мыңдаған ұрпағын ата-бабамыз қалдырған ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеу, олардың бойында адамгершілік, ізгілік қасиеттерін қалыптастырып, көзқарастарын, музыкалық талғамын дамыту біздің борышымыз демекпіз.

1. Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы //Мәдениет. – 2004. - №3-4. 69-41 б.

2. Мүптекеев Б. Шертпе күйшілік дәстүрдің ошақтары //Ұлттық музыка тілі және қазіргі мәдениет кеңістігі: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2008. – 113-123 бб.

УДК 37.018.46

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ПРОЦЕСІНДЕГІ ҒАЛЫМДАРДЫҢ ОЙ-ПІКІРЛЕРІ

Е.Н.Мамыров - аға оқытушы., А.Рахымжанов - магистр-оқытушы
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қаласы

Аңдатпа: Осы мақалада дене мәдениетінің рөлі кейбір жағдайда баға жетпес болады, себебі адамның тіршілік әрекетінің қозғаушы қызметі мен реттелуі қимыл белсенділігіне, гомеостазистің функционалды көріністерінің алуан түрлілігін, оның ішінде мінез-құлықты болжауды бағдарламалаушы қимыл анализаторына тәуелді болады. Білім беру мен тәрбиенің, оның ішінде дене тәрбиесінің қалыптасқан жүйесі дене және рухани кемелділікке қол жеткізу мақсатымен оқушы-жастардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, дамытуына мотивацияның қалыптасуына бағытталуы тиіс екендігі көрсетілген. Дене мәдениетінің басқа тәрбиелермен сабақтастығы мәселесі Әл-Фарабидің «дененің саламаттылығы» ұғымын енгізен, әр адамның тәрбиесінде мынадай үш қасиет болу қажет деп есептейді: дене күші, рухани және ақыл-ой, олар өзара үйлесімді дамыған жағдайда ғана жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға болатыны жайлы қарастырылған.

Тірек сөздер: білім, тәрбие, дене мәдениеті, дене жаттығулары, спорт, құндылық.

Дене мәдениетінің адамдардың рухани және тән-дене дамуында маңызды роль атқаратын ықпалы орасан, ол халық педагогикасында ерте замандардан айтылып келеді. Адамгершілік, еңбекқорлық, тән-дене, ақыл-ой тәрбиесі бойынша халық өшпес жүйе түзді.

Қазіргі еуропалық тәрбие жүйесі – ежелгі Греция философиясының көрнекті өкілдері Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Тертуллиана «тәрбие» ұғымдарының мәнін көрсеткен. Демокрит: «Табиғат және тәрбие егіз. Дәлірек айтсақ табиғат адамды қайта жасайды және оны өзгерте отырып, болмыс табиғатын түзеді, ал жақсы адам болу табиғат ықпалынан гөрі тәрбиеге көбірек тәуелді», - десе, Аристотель тәрбие ұғымына түсініктеме бере отырып, оның мәнін тереңдете, тәрбие лайықты өмірге бағыттайды деген пікір айтқан [1].

Р.С. Сафиннің (1991) пікірінше, дене тәрбиесінің максаты болып адамның құндылық бағыттарының, белсендіру – қажеттілік саласының, дене жетілуінің және практикалық іс-әрекетінің органикалық бірлігі болып табылады [1, 426].

Дене мәдениетінің басқа тәрбиелермен сабақтастығы мәселесі Орта Азия және Ұлы дала ғұламалары еңбектерінде де ерекше атап өтеді. Солардың ішінде ерекше тұлға Әл-Фараби тәрбие мәселесіне бағыт-бағдар бере отырып, «Әлеуметтік-этикалық трактаттар» атты еңбегінде бала денесін жетілдіруді оның бойындағы абзал қасиетті тани біліп, мінез-құлқының жақсы сипаттарын тәрбиелеп, өзін-өзі үнемі дамыту қажеттігіне тоқталады. Ол «дененің саламаттылығы» ұғымын енгізе отырып, әр адамның тәрбиесінде мынадай үш қасиет болу қажет деп есептейді: дене күші, рухани және ақыл-ой, олар өзара үйлесімді дамыған жағдайда ғана жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға болады деп есептейді.

Әл-Фарабидің «Бақыт жолын сілтеу» деген трактатында адамды бақытқа жеткізетін үш нәрсеге көңіл бөледі:

1. «Адам өзінің қалыптасуы үшін іс-әрекет, тіршілік жасау, дене мүшелерін іске қосу арқылы қажетті әрекеттер: отыру, тұру, жүру, көру, есту сияқты т.б. қимылдар жасайды.

2. Жан эффектілері негізінде құштарлық, рахат, қуаныш, ашу, қорқу, жабырқау, қызығу т.б. сезімдерін көрсету.

3. Ақыл-парасат арқылы адам іс-әрекеттерін, сана-сезімдерін, ізгілікті, имангерлікті, қимыл-қозғалыстарын басқарады». Әл-Фарабидің пікірінше, әрбір баланың тәрбиесінде үш қасиет: дене күші, рухани және ақыл-ой бірлікте болғанда ғана жан-жақты үйлесімді жеке тұлғаны қалыптастыруға болады [2].

Көптеген ғалым - педагогтардың зерттеулерінде “*дене мәдениеті*” ұғымына көптеген анықтамалар берілген. Мәселен Орыстың демократ – педагогы П.Ф.Лесгафт: дене тәрбиесінің жүргізілу ерекшеліктерін анықтай отырып, осы тәрбиенің ғылыми негізделген теориясын ұсынады. Бұл құрған дене тәрбиесі теориясының дүние жүзілік мәні бар. Ол өзінің екі томдық «Мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесіне басшылық» деген еңбегінде (1888-1901ж.) дене тәрбиесінің әр түрлі жүйесін терең сынап, осы жөнінде өз теориясын ұсынады. Оның ойынша, дене тәрбиесі барлық істердің, жұмыстардың жүйесінен тұрады. Сондықтан дене тәрбиесі ақыл-ой, адамгершілік және эстетикалық тәрбиелеумен тығыз байланысты [3].

Оның үйретуінше, дене жаттығулары мінез бен ақыл-ой қабілетін дамытатын бірізді, тізбекті болуы қажет. Дене қозғалыстарының жүйесі баланың табиғи дамуына сәйкес келіп, бұлшық еттердің бүкіл тобын қамтуы керек. Дене жаттығулары, дене шынықтыру оқытушыларының ұқыпты түсіндірулері арқылы жүргізіледі. Лесгафт ақыл-ой жұмысының дене шынықтыру жаттығуларымен және ойындармен алмасып отыруын талап етті. Сонымен қатар ол ауыр гимнастикалық жаттығулардан сақтандыруды, көбіне табиғи қозғалыстарды: жүгіру, секіру, ойын т.б. ұсынды.

П.Ф.Лесгафттың ғылыми-педагогикалық шығармаларында баланың сыртқы өмірі мен мінез-құлқының ерекшеліктерін анықтайтын психологиялық материалдар мол орын алған. Сондықтан Лесгафт бала психологиясын зерттеу арқылы педагогиканы жоғары сатыға көтеруге үлес қосты. “Интеллектуалдық тұрғыдан даму дене мүшелерінің де жетілуін талап етеді” – десе, А.В.Сухомлинский: “Тұлғаның интеллектуалдық (адамгершілік, эстетикалық) байлығы дене мүшелерінің жетілуіне, денсаулыққа және еңбекке тәуелді” – деген пікірлерді айтады [3, 25].

П.Ф.Лесгафт дене мүшелерінің әртүрлі қозғалыстарын талдау мен оларды өзара салыстыруға мүмкіндік беретін уақыт пен кеңістік арқылы ғана қабылдаумен балаларды үйретуге болатындығын сенімді түрде дәлелдеді. Әрине, қозғалыс қимылдарына оқушыларды табысты түрде үйретудің басты шарттарының бірі – қозғалыс анализаторының дамуына себепкер болатын және уақыт, кеңістік пен бұлшық еттердің күш жұмсау дәрежесі бойынша орындалатын қозғалыстарды басқару біліктілігімен тығыз байланыстағы қозғалыстарды басқару қабілеттілігін оларда тәрбиелеу керек екендігі түсінікті [3, 45 б].

Қозғалысты басқару мүмкіндігі туралы айта отырып, И.П.Павлов адам өз қимылының әрбір сәтін сезбейтін болса, онда оларды басқара да алмайды деп атап көрсетті.

Ағылшын педагогы Джон Локк дене тәрбиесін басқа тәрбиелердің негізі деп есептеп, оның мәнін жоғары көтереді. Ол: «Мықты денеде – мықты рух», - болады дей отырып, дене тәрбиесінің өз заманына сәйкес жүйесін ұсынды. «Бала денесін ерте жастан бастап шынықтыру керек, оның денесіндегі бостық, сылбырлықтар жойылуы тиіс», - деді. Локк баланы ауа райының барлық түріне үйретудің, қатаң режимге қалыптастырудың қажеттілігін көрсетті. «Дұрыс ұйымдастырылған дене тәрбиесі, - деді Д.Локк, - баланы ерлікке және табандылыққа үйретуге әсер етеді» [4].

Швейцария ағартушысы И.Г. Песталоцци де денені сауықтыру жөнінде құнды ой пікірлер қалдырған. «Дене тәрбиесінің міндеті – адамның барлық табиғи күштерін, қабілетін дамыту және ол даму жан-жақты дамумен ұштасады», - деп жазды. «Бала әртүрлі қимылға, қозғалысқа ұмтылады. Осыдан келіп ойын, тағы басқа әрекеттер туады», - деп дене тәрбиесіндегі ойынға үлкен мән берген. Дене жаттығуларының жүйесі арқылы баланы болашақ еңбек әрекетіне даярлауға болады деп есептейді [4, 52б].

Дене мәдениеті, Л.П.Матвеевтың анықтауы бойынша, «өзіндік ерекшелігі қимылдарға үйретуде (қимыл әрекеттеріне) және адамның дене қабілеттерін тәрбиелеуде (дамуды басқаруда) болатын тәрбиенің бір түрі. Қолданбалы жағынан дене тәрбиесі адамның басқа тәрбие түрлерімен бірлікте әлеуметтік шарттарға тәуелді шынайы өмірге (еңбек, әскери және т.б. қызмет) дене дайындығының процесі болып табылады, және жеткілікті әлеуметтік шарттарда дене тәрбиесі тұлғаның жан-жақты дамуының факторларының бірі маңызына ие болуы мүмкін». Ю.М.Николаевтың пікірінше, дене (денелік) және рухани (әлеуметтік) бастаулардың үйлесімі, олардың ажырамас бірлігі адамның дене мәдениеті құндылықтарын игеру және жетілдіру процесіне қатынастың әдістемелік позициясының негізіне айналуы тиіс. Дене шынықтыру Л.П.Матвеевтың анықтауы бойынша, - қоғам мәдениетінің маңызды бөлігін – оның адамның мақсатқа бағытталған дене жетілуінің арнайы құралдарын, әдістері мен шарттарын жасау және орынды қолдануды жетістіктерінің тұтас жиынтығын құрайды. [4, 65б].

Дене мәдениетінің рөлі кейбір жағдайда баға жетпес болады, себебі адамның тіршілік әрекетінің қозғаушы қызметі мен реттелуі қимыл белсенділігіне, гомеостазистің функционалды көріністерінің алуан түрлілігін, оның ішінде мінез-құлықты болжауды бағдарламалаушы қимыл анализаторына тәуелді болады. Білім беру мен тәрбиенің, оның ішінде дене тәрбиесінің қалыптасқан жүйесі дене және рухани кемелділікке қол жеткізу мақсатымен оқушы-жастардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, дамытуына мотивацияның қалыптасуына бағытталуы тиіс. Біз сауықтыру кешендеріндегі дене шынықтыру мен спорт күнделікті шұғылдану оқушы-жастардың жүйке-психикалық, дене және рухани жағдайының жақсаруына септігін тигізеді, оларды салауатты өмір салтына бағыттайды, күшті мінезді

калыптастырады, максатқа ұмтылуды, еңбек сүйгіштікті және басқа да дене мүмкіндігін психикалық қалыптастырудың негізі болып табылатын тұлғаның көптеген еріктік қасиеттерін қалыптастырады деген пікірді қолдау керек.

М.Жұмабаев дене мәдениетінің адам психологиясымен байланысын көрсете отырып, ғылыми тұжырым жасаған. Ол: «Дене – жанға, жан- денеге байлаулы. Бірінің біреуінсіз күні қараң. Өзімізге мәлім: денеміз сау болса, жанымыздың ісі де сау, жақсы болады, яғни ақылымыз түзу, сезіміміз дұрыс, қайратымыз берік болады. Егерде денеміз ауру болса: яки жұмыс қылып шаршаса, жанымыз да ауру, жанымыз да шаршайды, басқа ауру, мидың ауруы жан ісіне жаман әсер қылады. Нашар ауа басты айналдырып, қанды дұрыс жүргізбей, денеге әсер қылады да, жанға барып қол салады, яғни жанның ісі шабандайды, бұзылады, ой күнгірт тартады, сезім тоза бастайды, қайрат жосиды», - деп жазады [5].

А.Құлназаров, С.Тайжанов: “Дене мәдениеті мен ақыл-ой тәрбиесінің өзара байланысы сан қырлы болып келеді. Мектептегі дене тәрбиесі сабағы – ақыл-ойға күш түсіретін пәндерді оқушылардың оңай игеруіне мүмкіндік беретін фактор. Ол дененің саулығын сақтауды қамтамасыз етуге бағытталған. Ойлау жүйесін қалыптастыру және психологиялық жаттығулар жүргізу тұрғысынан оқушының есту, көру, есте сақтау, сезімталдық, аңғарымпаздық, зейінділік сияқты қабілеттерін дамытуға дене тәрбиесінің беретін пайдасы зор. С.Тайжанов: «Дене мәдениетінің құрамды бөлігі ретінде дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу әлеуметтік міндеттерді шешуге жәрдемдеседі: жан-жақты, жетілген адамды дамыту; әлеуметтік-экологиялық жағдайға организмнің бейімділік қасиетін арттыру, организм төзімділігінің жоғары деңгейіне қол жеткізу. Өсіп келе жатқан жас ұрпақтың денесін жетілдіруге бағытталған педагогикалық әсер ету кешеніне ене отырып, дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу дене және ақыл-ой еңбегін ұйымдастыру дене қабілеттілігін жан-жақты дамытып қана қоймай, күшті, төзімді, ақыл-ой белсенділігінің жоғары болуына, шыдамдылық пен нәтижелі еңбек етуге негіз болады» [6 б].

Н.Қонысбаевтың пікірінше, үйлесімділігі жөнінен күрделі қозғалыстарды адамның орындауы, оларды басқара отырып, бір қозғалыстан екіншісіне ауысу, қоршаған ортаның өзгермелі жағдайларына сәйкес жаңа қозғалыс-қимылдарды жылдам жасау қабілеттілігі – бұлардың бәрі де биологиялық және педагогикалық факторларға негізделген қозғалыс қызметтерінің қасиеттері [7].

Жоғарыда ғалымдардың берген ой-пікірлері қысқаша ғана қарастырылып, өзінің ғылыми өзектілігін кең ауқымда ашу мақсатында терең зерттеуді қажет етеді. Ғылыми тұрғыдан дене тәрбиесі ұғымы өз маңыздылығын ашты. Сондықтан да дене тәрбиесі арқылы тәрбие беру педагогикалық үдеріс болып саналады.

1. Сафин Р.С. *Обучение двигательным действиям.* – М.: Физкультура и спорт, 1991. – 89С.
2. әл-Фараби. *Философиялық трактаттар.* – Алматы, 1973. – 121 б.
3. Лесгафт П.Ф. *Собранные педагогические сочинения.* Т.2 - М., 1962.. С.122-125.
4. Матвеев Л.П. *Теория и методика физической культуры.* Москва: ФиС. 1991 г.
5. Жұмабаев М. *Педагогика.* – Алматы: Ана тілі, 1992. – 106б.
6. Құлназаров А., Тайжанов С. *«Дене тәрбиесі». Оқыту әдістемесі.* –Алматы: Атамұра, 2002. – 80б.
7. Тайжанов С., Қонысбаев Н. *Қозғалыс қимылдарына үйрету.* – Алматы: Дәнекер, 2004. – 86б.

УДК 37.013

К ВОПРОСУ О ЦЕЛИ ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

Джумабаева Гулайым Абдысаматовна -
Киргызская Республика г. Бишкек

Борьба вокруг целей воспитания разгорелась уже в античном мире. **Цель воспитания** — это то, к чему стремится воспитание, будущее, на достижение которого направляются его усилия. Древние мыслители считали, что целью воспитания должно быть воспитание добродетелей. Но что считать добродетелью? Платон отдавал предпочтение воспитанию ума, воли, и чувств. Аристотель говорил о воспитании мужества и закаленности (выносливости), уверенности и справедливости, высокой интеллектуальной и моральной чистоты.

Я. А. Коменский безгранично верил в силу воспитания. Эпиграфом к сочинению “Материнская школа” он взял слова Цицерона: “Основа всего государства состоит в правильном воспитании юношества”. По мнению Я. А. Коменского, воспитание должно быть направлено на достижение трех целей: познание себя и окружающего мира (умственное воспитание), управление собой (нравственное воспитание) и стремление Богу (религиозное воспитание).

Английский философ и педагог Дж. Локк считал, что главная цель воспитания – сформировать джентельмена, человека, умеющего вести свои дела мудро и предусмотрительно. Этот джентельмен должен быть кроме того, человеком деятельным и инициативным, обладать острым умом и практическими знаниями.

Французский материалист К. Гельвеций утверждал, что в основы воспитания должна быть положена “единая цель”. Это цель может быть выражена как стремление к благу общества, т.е. к наибольшему удовольствию и счастью наибольшего количества граждан. Задача воспитателя – “раскрыть их (граждан) сердца для гуманности, а их ум для истины и сделать наконец из них здравомыслящих и чувствующих людей... сформировать патриотов, прочно связать в сознании граждан идею личного благо с идеей блага национального”.

Ж. Ж. Руссо твердо стоял на позициях подчинения цели воспитания формированию общечеловеческих ценностей. Воспитание необходимо человеку потому, говорил он, что тот появляется на свет беспомощным и слабым. Задача воспитания – создать человека. “Жить вот ремесло, которому я хочу учить его (воспитанника). Выходя из моих рук он будет – соглашаюсь этим – не судьей, не солдатом, не священником: он будет прежде всего человеком; всем, чем должен быть человек, он сумеет быть в случае необходимости, так же хорошо, как и всякий другой и как бы судьба ни перемешало его с места на место, он всегда будет на своем месте”.

Швейцарский педагог И. Песталоцци считал, что цель воспитания – развить способности и дарования человека, заложенные в него природой, постоянно их совершенствовать и таким образом, обеспечить “гармоническое развитие сил и способностей человека”.

Немецкий философ И. Кант возлагал большие надежды на воспитание и видел его цель в том, чтобы готовить воспитанника к завтрашнему дню: “Дети должны воспитываться не для настоящего, но для будущего, возможно, лучшего состояния рода человеческого, т.е. для идеи человечества, и сообразно его общему назначению”. Последователь Канта немецкий педагог Ф. Рейн конкретизировал эту цель: “Воспитание должно выработать из воспитанника истинно хорошего человека, восприимчивого ко всему заслуживающему внимания, умеющего с пользой работать для своего народа, человека добросовестного и искренно, глубоко религиозного”.

Немецкий педагог И. Герbart видел цель воспитания во всестороннем развитии интересов, направленном на гармоническое формирование человека. Идеал воспитания – добродетельный человек. Рассматривая эту цель как вечную, Герbart имел в виду воспитание людей, умеющих приспосабливаться к существующим отношениям, уважающих установленный правопорядок.

Русские социал-демократы предложили миру свое видение целей воспитания. В. Г. Белинский в 40-х гг. XIX в. писал о воспитании борца с крепостничеством и царизмом. А. И. Герцен был убежден, что цель воспитания – подготовка свободной, деятельной, гуманной, всесторонне развитой личности, борющейся с общественным злом. Н. Г. Чернышевский ставил вперед воспитанием благородную цель – подготовить человека общественного, идейного, прямого и честного с разумной долей эгоизма, понимая под этим своеобразное сочитание личного с общественным.

“Мы смело высказываем убеждение, – писал великий русский педагог К. Д. Ушинский, – что влияние нравственное составляет главную задачу воспитания, гораздо более важную, чем развитие ума вообще, наполнение головы познаниями” [6].

В русской до революционной педагогике цель воспитания выдавалось из трех начал: православия, самодержавия, народности. Автор дореволюционного “Курса педагогики, дидактики и методики” А. Тихомиров следующим образом определял цель воспитания: “Разумный и добрый человек – вот незыблительная и бесспорная цель воспитания, как понимает ее и слово Божие, и здравый смысл народа”. Таких же взглядов придерживался и другой известный педагог М. Демков. “Громадную роль в жизни людей писал он, – играет религия и нравственность. Нравственное поведение человека во многом зависит от влияния этих культурных факторов. Укрепление их влияния составляет задачу нравственно-религиозного воспитания” [3].

Народность – важное требование русской дореволюционной системы воспитания. В учебной книге по педагогике, вышедшей в 1913-г., ясно сказано, что молодое поколение надо воспитывать для общества. “Создать свободных и полезных членов общества, делающих ему честь своими делами, повышающих его силу, улучшающих их качество, – в этом существенная цель всякого воспитания, начиная с примитивнейшего военного и кончая сложным культурным делом” [2].

Л. Н. Толстой в основу воспитания ставил свою “толстовскую” религию – считал, что человек носит бога “в самом себе”, всеобщую любовь к людям, всепрощение, смирение, непротivление злу насилием, он имел отрицательное отношение к обрядовой, церковной религии. Он считал, что детей не только можно но и нужно воспитывать именно в духе проповедуемого им “очищенного христианства” [4].

В. А. Караковский считает, что содержание воспитания определяют 8 общечеловеческих ценностей: Земля – общий дом человечества (людей и природы), Отечество (Родина), семья, труд, знания, культура, мир (согласие между людьми), Человек.

Цель воспитания всегда находился в центре внимания общества, и это не случайно, поскольку в ней общество видел идеал человека будущего. Философы, педагоги, общественные деятели в своих работах уделяли внимания этой проблеме. К. Д. Ушинский писал: “Определение цели воспитания мы считаем пробным камнем всяких философских, психологических и педагогических теорий” [8].

В истории педагогики проблема цели воспитания были таковы: Первобытно-общинный строй – передача жизненного опыта, включение в жизнь общества.

Рабовладельческий строй – для свободнорожденных: достойный гражданин Отечества (Платон), самосовершенствование (Аристотель); для рабов: покорность хозяину и послушание.

Феодальный строй – для господ: служение Богу и сюзерену; для слуг: покорность Богу и хозяину.

Капиталистическое общество – создавать условия для развития личности на основе коллективизма.

Социалистическое общество – формировать гармонично развитую личность на основе коллективизма.

Современный этап – способствовать развитию личности; формировать гуманистическую основу взаимодействия личности и общества; обеспечить условия для расцвета индивидуальности личности.

“Концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России” автором которой являются А. Я. Данилюк, А. М. Кондаков, В. А. Тишков целью воспитания считается: “Высоко нравственный, творческий, компетентный гражданин России, принимающий судьбу Отечества как свою личную, осознающую ответственность за настоящее и будущее страны, уверенный в духовных и культурных традициях многонационального народа РФ”. Следует отметить, что воспитание не абстрактное понятие, оно вмещает в себя определенную цель. На протяжении многих тысячелетий дискусируется вопрос о цели воспитания. Дело в том, что цель во многом определяется социально-экономическими потребностями и политическим устройством общества. В этом плане характерна статья В.С.Шубинского который писал: “Можно безпреувеличения сказать, что школа скажем прямо оказалась в экстремальной, катастрофической ситуации, когда коренным образом пересматриваются мировоззренческие позиции, меняется положение человека в общественной жизни и переоцениваются цели воспитания, следует учитывать исторические конкретно научную космические предпосылки. Действительно, какую бы точку зрения проблемы цели воспитания мы не взяли (вплоть до всестороннего развития личности), следует не забывать о возможностях реализации этой цели как самим обществом, так и человеком. В различные эпохи вынашивались цель гармоничного развития личности. Критикуя утопичность идеи гармоничного развития и её представителей (Томас Мор, Гельвеций, Герbart, Дидро, Руссо) мы сами впали в утопию, её достижение условиях нашего общества невозможна т.к. для приближения к этой цели необходима определенная питательная среда т.е. социально-экономические условия, чего к сожалению не было и нет. Поэтому нужны более реальные цели. Школа не имеет перегородок, оно взаимодействует с социальной средой, а среда не всегда является питательной почвой для позитивного воспитания. Поэтому для приближения к цели идеалу нужны конкретные усилия всего общества а не просто декларации не подкрепленные делами. Одна школа с этой задачей не справиться [6].

Сейчас целью воспитания является формирование личности, которая высоко ставит идеалы свободы, демократии, гуманизма, справедливости и имеет научные взгляды на окружающий мир, что требует определенной методики воспитательной работы. В современной школе основным содержанием обучения и воспитания является овладение научными знаниями о развитии природы и общества, а методика приобретает все более демократический и гуманистический характер.

Современная теория воспитания располагает достаточным количеством исследований, посвященных анализу целей воспитания. Однако в условиях “бездетной педагогики”, подходившей к процессу воспитания с технократических позиций, т.е. предполагавшей существование однозначной связи между целями и средствами воспитания, педагогическое учение о целях воспитания не получило существенного развития. Пришедший ему на смену психологический подход побудил исследователей, руководствуясь той или иной психологической концепцией, выявлять психологическую структуру общих и частных целей воспитательной деятельности, строя своеобразные модели каждой отдельно взятой цели. Это привело к целевому плюрализму, а общая концепция целей воспитания оставалась неразработанной. В рамках социально-психологического подхода основное внимание уделяется социальному содержанию целей воспитания, они рассматриваются как нечто внешнее по отношению к процессу воспитания, не входящее в структуру взаимодействия воспитателя и воспитанников, а только побуждающее это взаимодействие.

Различные цели воспитания по-разному определяют и его содержание, и характер его методики. Между ними существует органическое единство. Это единство – выступает как существенная закономерность педагогики. Современная национальная система воспитания призвана передать подрастающему поколению все богатство генетического кода народа, его язык, национальный характер, своеобразие мироощущения и мировосприятия национальный образ мышления и на этой основе формировать социально значимые личностные качества

гражданина Отечества, которые включают в себя национальное сознание, глубокую духовность, трудовую активность, морально-этическую, физическую, экологическую и правовую культур. Содержание воспитания должен наполняться национальными духовными ценностями, к которым относятся народная педагогика, традиционная культура и исторические ценности. Для приближения к этой цели нужны конкретные усилия всего общества. Без них школа с этой задачей не справиться.

1. Подласый И.П. Педагогика. – М., 2003. – С.91-94
2. Демков М.И. Начальный курс педагогики. – М., 1913. – С. 4.
3. Демков М.И. Курс педагогики. – М., 1916. – Ч. П. – С.6.
4. Константинов Н.А., Медынский Е.Н., Шабаева М.Ф. История педагогики. – М., 1974. – С. 246-247.
5. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания //Собр. соч. – М., 1948. – Т. 2. – С. 557.
6. Шубинский В.С.. Человек как цель воспитания. //Педагогика. 1992. № 3-4. – С.37.
7. Жумабаева Г.А. Адамзаттын рухий өнүгүүсүндө диний билимдин ролу. – Бишкек, 2013. – 220 с.
8. Ушинский К.Д. Педагогика. – М., 1974. С.236.

Аннотация

Борьба вокруг целей воспитания разгорелась уже в античном мире и в современном мире споры вокруг нее не утихли. **Цель воспитания** — это то, к чему стремится воспитание, будущее, на достижение которого направляются его усилия. Выбор целей воспитания не может быть случайным. Цель воспитания всегда находилась в центре внимания общества, и это не случайно, поскольку в ней общество видело идеал человека будущего. Философы, педагоги, общественные деятели в своих работах уделяли внимание этой проблеме.

Данная публикация рассматривает вопрос о цели воспитания с точки зрения виднейших мыслителей истории педагогики. В статье отражены мысли о цели воспитания с античных времен (Платона, Аристотеля), классиков педагогов (Я. А. Коменского, Дж. Локк, К. Гельвеций, Ж. Ж. Руссо, И. Песталотти, И. Гербарт, К. Д. Ушинского и т.д.), до наших дней (А. Я. Данилюк, А. М. Кондаков, В.А.Тишков и т.д.). Как показывает исторический опыт, цели воспитания формируются под влиянием изменяющихся потребностей общества и под воздействием философских и психолого-педагогических концепций. Динамизм, вариативность целей воспитания подтверждаются и современным состоянием этой проблемы.

Автор выражает мнение, что цель во многом определяется социально-экономическими потребностями и политическим устройством общества. Цель воспитания носит объективный характер и обобщенно выражает идеал человека. Она отражает требования конкретного общества. С развитием общества меняется и цель воспитания. Достижение высокой цели в условиях нашего общества невозможно так как для приближения к этой цели необходима определенная питательная среда, то есть социально-экономические условия, чего к сожалению не было и нет.

Резюме

В различные эпохи вынашивались различные цели воспитания, которые невозможно было реализовать в жизнь (например: цель гармоничного развития личности). Поэтому нужны более реальные цели.

Современная теория воспитания располагает достаточным количеством исследований, посвященных анализу целей воспитания. Однако в технократических условиях не получив существенного развития, школа не достигла этих целей. Это привело к целевому плюрализму, а общая концепция целей воспитания оставалась неразработанной.

Различные цели воспитания по-разному определяют и его содержание, и характер его методики. Между ними существует органическое единство. Это единство – выступает как существенная закономерность педагогики. Сегодня **главная цель средней школы** — способствовать умственному, нравственному, эмоциональному и физическому развитию личности, всемерно раскрывать ее творческие возможности. Сейчас целью воспитания является формирование личности, которая высоко ставит идеалы свободы, демократии, гуманизма, справедливости и имеет научные взгляды на окружающий мир, что требует определенной методики воспитательной работы. В современной школе основным содержанием обучения и воспитания является овладение научными знаниями о развитии природы и общества, а методика приобретает все более демократический и гуманистический характер. Современная национальная система воспитания призвана передать подрастающему поколению все богатство генетического кода народа, его язык, национальный характер, своеобразие мироощущения и мировосприятия национального образа мышления. И на этой основе формировать социально значимые личностные качества гражданина Отечества, которые включают в себя национальное сознание, глубокую духовность, трудовую активность, морально-этическую, физическую, экологическую и правовую культуры. Содержание воспитания должно наполняться национальными духовными ценностями, к которым относятся народная педагогика, традиционная культура и исторические ценности. Для приближения к этой цели нужны конкретные усилия всего общества. Одна школа с этой задачей не справиться.

Ключевые слова: воспитание, цель, духовная ценность, нравственность, умственное воспитание, общечеловеческие ценности, история педагогики, педагогическая мысль.

Abstract

Arguments broke out around the goals of education in ancient world and the modern world has not ceased the controversy surrounding it. The purpose of education is something education is striving to. The future, that has to be achieved by its efforts. Selection of goals of education should not be accidental, because they were always in the center of public attention, and it is no coincidence, since it had a vision of ideal human of the future. Philosophers, educators, community leaders do pay attention to this issue in their thoughts and works.

This publication considers the question of the purpose of education, from the position of most prominent thinkers in the history of education. The article reflects the thoughts of the purpose of education since ancient times (Plato, Aristotle), classics teachers (Comenius, John. Locke, K. Helvetius, Rousseau, J. Pestalozzi, Herbart I., C. D. Ushinskogo etc.), to the present day (A. J. Danyluk, AM Kondakov, VA Tishkov, etc.). As history shows, the goals of education are influenced by the changing needs of society and under the influence of philosophical and psycho-pedagogical concepts. Dynamism and the variability of goals of education are confirmed by the current state of the issue.

The author is of the opinion that the purpose is largely determined by the socio-economic needs and political structure of society. The purpose of education is objective in nature and generally expresses the ideal model of man. It reflects the requirements of a particular society. With the development of society, the goal of education is changing. Achieving these goals in existing conditions of our society is not possible. Getting closer to achieving its goal requires a certain favorable conditions, i.e. socio-economic conditions, which we never had and never will have.

Summary

At different times there were various objectives of education, which couldn't be realized in practice (for example: the purpose of the harmonious development of personality). Thus there is a need for more realistic goals.

The modern theory of education has a sufficient number of studies focused on purposes of education. However, in technocratic terms, without having a significant development, the studies have not reached its goals. This led to the pluralism in goals of education, and the general concept remained undeveloped.

Different goals of education have different definitions and its contents, and the nature of its methodology. Between them there is an organic unity. This unity - acts as a significant pattern of pedagogy. Today, the main goal of high school is to promote the mental, moral, emotional, and physical development of the individual, and fully reveal its creative capacities. Now the aim of education is the formation of personality, which puts high ideals of freedom, democracy, humanism, justice, and has scientific views of the world that requires a certain technique of educational work. In modern school the main purpose of training and education is the mastery of scientific knowledge about nature and society, and at the same time educational techniques are becoming more democratic and humanistic. Modern national educational system is intended to teach younger generations about the richness of genetic code of the population, its language, national character, specification of attitude and national way of thinking. On its basis, it strives to build socially important personal qualities of an ideal citizen, which includes national consciousness, deep spirituality, hard-working culture, moral, physical, environmental and legal cultures. The content of education should be filled by national spiritual values, which include folk pedagogy, traditional culture and historical values. To achieve these goals we need favorable society conditions. One school will not be able to cope with this task.

Keywords: education, goal, spiritual values, morality, intellectual education, human values, history of pedagogy, pedagogical thought.

Dzhumabaeva Gulayym Abdysamatovna - Senior Researcher in pedagogy and professional education laboratory of Kyrgyz Academy of Education, Kyrgyz Republic.

ӘӨЖ: 373.015.311

ТҮРКІ ҒҰЛАМАЛАРЫ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ХАРИЗМАТИКАЛЫҚ ЛИДЕРДІҢ СИПАТЫ

Ү.М. Әбдіғапбаров – п.ғ.д., профессор

А.М. Байкулова – докторант, Абай атындағы ҚазҰПУ

Түйін

Осы мақалада харизма, харизматикалық лидер ұғымдарының мәні ашылады. Түркі ғұламалары Әбу [Насыр әл-Фараби](#), Жүсіп [Баласағұни](#), [Қожа Ахмет Иассауи](#), Ахмед Иүгінеки, [Махмуд Қашқари](#)дың еңбектерінде берілген харизматикалық лидер сипаттамасына талдау беріледі. Харизматикалық лидерге тән қабілеттер мен қасиеттер, сапалар талданады және қорытылады.

Негізгі сөздер: лидер, лидерлік, харизма, харизматикалық лидер, лидерлік сапалар.

Резюме

В данной статье раскрывается значение таких понятий как харизма, харизматический лидер. Также было проанализировано определение понятия харизматического лидера в трудах тюркских мыслителей, таких как Абу Насыр Аль-Фараби, Жусип Баласагуни, Ходжа Ахмет Яссауи, Ахмет Иугинеки и Махмуд Кашгари. Рассмотрены ценности и качества, относящиеся харизматическому лидеру.

Ключевые слова: лидер, лидерство, харизма, харизматический лидер, лидерские качества.

Abstract

This article reveals importance of concepts such as charisma, charismatic leader. There has been also analyzed definition of a charismatic leader in the works of Turkic scholars such as Abu Nasir Al-Farabi, Zhusip Balasaguni, Hodja Ahmet Yassau, Ahmet Iugineki and Mahmud Kashgary. The values and skills related to a charismatic leader have been examined.

Keywords: leader, leadership, charisma, charismatic leader, leadership skills.

Қазіргі уақытта белсенді әрекет ететін, креативті ойлай алатын, жауапкершілігі мол, дербес шешім қабылдай алатын ұрпақ тәрбиелеу қажеттілігі бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр.

Бұл мәселенің көкейкестілігін ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғаны қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс» [1] деген сөздері дәлелдей түседі. Бұл бүгінгі білім беру жүйесі мазмұнына мектеп оқушыларының игерген білімдерінің қоғамды дамытуға тиімді қолдануға бағытталатындай жаңашылдықты енгізуді талап етеді.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында ұйымдастырушылық қабілетімен лидерлік қасиеті бар белсенді жастарды, сондай-ақ әлеуметтік жобаларды іске асыру аясында жастар ұйымдарының жетекшілерін даярлаудың көзделуі балалар мен жастардың лидерлік сапаларын дамыту мен қалыптастыру мәселесін зерттей түсудің қажеттілігін арттыра түседі [2]

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде *лидер* сөзінің баламасы «жетекші» мағынасында түсіндірілсе [3], ал орысша-қазақша түсіндірме сөздікте: «*лидер* – қоғамға, ұйымға немесе топқа ықпал етуге қабілетті тұлға. Халықтың немесе белгілі бір әлеуметтік топтың мақсат-мүддесін толық сезініп, қорғай білетін, бойына лайықты қасиеттерді жия білген адам – лидер ретінде танылады. Лидер алға қойған мақсатқа жету үшін белгілі бір әлеуметтік ортада адамдардың күш-жігерін біріктіріп, іс-әрекетін қоғам мүддесіне сай жүргізеді. Лидерге алғырлық, көрегендік, ақылдылық, ұйымдастырушылық, жауапкершілік және т.б. қасиеттер мен қабілеттер тән [4] делінсе, ал лидерлікті алға қойған мақсаттарға жету үшін адамдарға ықпал ете алу қабілеттілігі болып табылады делінген. Сондай-ақ *лидерлікке* – «жеке тұлғалар арасындағы қарым-қатынаста үстемдік ету» - деген анықтама берілген [5].

Ғылыми әдебиеттерде лидерліктің бірқатар түрлері қарастырылған. Атап айтсақ, олар: транзакциялық лидерлік, этикалық лидерлік, көреген лидерлік, трансформациялық лидерлік, супер лидерлік, мәдени лидерлік, харизматикалық лидерлік, ұстамды лидерлік, демократиялық лидерлік, либерал лидерлік және т.б. жатады.

Біз осы мақаламызда харизматикалық лидерге тоқталып өтуді жөн көрдік. «Харизма» түсінігі ежелгі грек мифологиясынан бастау алады – өзіне назар аудару дегенді білдіреді. *Харизма* – (грек тілінен *charisma* - шапағаттылық, құдай берген дарын) – аса дарындылық; қандай да бір тұлғаның қисынмен түсіндіруге келмейтін, айналасындағыларға қатты ықпал ету, әсер ету мүмкіндігі. Бұл ұғымды әлеуметтік-саяси ғылымға енгізген ғалымдар Э.Трельч (1865-1923жж.) және М. Вебер (1864-1920жж.) болып табылады. Олар осы ұғымды үстемдік ете алу тұрғысынан қарастырады.

М.Вебердің пікірінше, харизматикалық үстемдік – айтқанын екі еткізбейтін, еріксіз көндіретін, ерікті түрде бағындыратын, харизматикалық билеуші тұлғасы дегенді білдіреді. Демек, «*Харизма дегеніміз басқаларға қол жетімсіз, ерекше күшке және қасиетке тән құдырет ретінде бағаланатын жеке тұлғаның қасиеті*» [6] деп анықталады. Олай болса, харизматикалық лидер түсінігінде «*харизма*» – жеке даралық тартымдылығы сипатымен жағымды көрінетін лидердің мінез-құлық сипаттамалары мен өзіндік сапаларының жиынтығы; лидерлік ықпалдың ерекше формасын атайды.

Осыған байланысты біз харизматикалық лидер деп, өзінің соңынан топты ерте алатын, адамдарға ықпалы бар бірегей қабілеттілік пен ерекше қасиетке ие адамды түсінеміз. Өзінің жеке тұлғалық ерекшеліктеріне қарай ізбасарларының ішкі жан дүниесіне күшті әсер ете алатын, мінсіз болашақты болжай білетін, оған жол нұсқай алатын лидер харизматикалық лидер деп есептеледі және лидердің харизматикалық сипаттамалары тұрғысынан алдын ала болжау стратегиясы мен ізбасарларды мотивациялық шабыттандыра алуы саналады. Харизматикалық лидер адамдардың сеніміне ене алады және өздерінің даралық бірегейлігі мен күші арқылы құндылықтарын қабылдатуға қозғаушы болады.

Сол себепті, харизматикалық лидердің мынадай сипаттары болуы тиіс:

- тұлғаның өзге адамдарға әсерін тигізе алу қабілеттілігі, «қуаттылық шашу» және онымен басқаларды қуаттандыру;

- «жаулап алушы»;

- «тәуелсіз мінез»;

- «жақсы риторикалық және әртістік қабілеттілік». Олар айқын сөйлеу және тұлғааралық қарым-қатынас жасаудың өте жоғары қабілеттілігіне ие;

- «өзіне сенімді және өзін лайықты ұстай алу». Олар жинақы және жағдаятты бақылай алатын адам тұрғысынан әсер қалдырады [8].

Сонымен, *харизматикалық адам* – өзін тыңдата отырып, өзіне сендіре алатын, артынан көптеген жұртты ерте алатын адам [7]. Тарихта харизматикалық тұлғалардың ішінде әлемдік діндердің негіздеушілерінің бірі болып Шыңғысхан немесе Наполеонды айтуымызға болады. XX ғасырдағы қайтаркерлер арасында – Муссолини, Ленин, Троцкий, Ганди және Мартин Лютер Кингтер танылады. Өйткені Харизма қасиеті қызмет түрінен талап етілмейді. Қылмыскер де, әулие де харизматикалық лидер бола алады.

Алайда біздің қоғамда ізгілікті, игілікті, лидерлердің басым болуы қажеттілігі күллі балалар мен жастарды гуманды лидерлікке тарту мәселесін көкейкестендіре түседі.

Осыған байланысты біз түркі ғұлама ойшылдарының харизматикалық лидер туралы ой пікірлеріне мән бердік. Қазақ халқының өзіне тән қайталанбас тәлім-тәрбиесінің қалыптасуына ертедегі түркі мәдениетінің алатын орны зор екені мәлім. Қоғамның молшылыққа кенеліп бақытты өмір сүруіне ықпал ететін факторларының бірі ұрпақ тәрбиесі деп түсінген түркі бабаларымыз сан ғасырлар бойы өздерінің тәлім-тәрбиелік құндылықтарын жасаған, нәтижесінде бүгінгі түркі тілдес халықтардың тағылымдық мұраларының дамуына негіз бола білді.

Олар лидердің харизматикалық бейнесін *мінсіз адам, парасатты адам, кемел адам* тұрғысынан сипаттайды. Атап айтсақ әлемдегі екінші ұстаз атанған Әл-Фараби өзінің «Философиялық-әлеуметтік трактатында» мынадай тұжырымдар мен қағидалар ұсынады: ешбір жанға бағынбайтын басшы адамның (харизматикалық лидердің) бойында туа біткен он екі қасиет ұштастыра жетілуі қажеттігін көрсетеді. *Олар:*

- адамның мүшелері мүлде мінсіз болуға тиіс, бұл мүшелердің күші өздері атқаруға тиісті қызметті аяқтап шығу үшін мейлінше жақсы бейімделген болуы керек, сонда осы адам әлде бір мүшесінің жәрдемімен әлденедей бір істі істемек болса, ол мұны оп-оңай атқаратын болады;

- жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін түсінетін, айтылған сөзді сөйлеушінің ойындағысындай және істің жай-жапсарына сәйкес *ұғып алатын* болуы керек;

- өзі түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің бәрін *жадында сақтай алатын*, бұлардан ешнәрсені ұмытпайтын болуы қажет;

- әйтеуір бір заттың кішкене ғана белгісін байқаған заматта сол белгінің ишаратын іліп әкетерліктей алғыр да *аңғарымпаз ақыл иесі* болуы шарт;

- өткір сөз иесі және ойына түйгеннің бәрін айдан анық айтып бере алатын *тілмар* болуы шарт;

- *өнер-білімге құштар болу*, ақыл үйренуден шаршап шалдықпай, осыған жұмсалатын еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болу керек;

- тағамға, ішімдік ішуге келгенде *қанағатшыл* болуы керек, жаратылысынан *сауыққұмарлықтан аулақ болып*, бұдан алатын ләззатқа

жирене қарауы шарт;

- *шындық пен шынышыл* адамдарды сүйіп, өтірік-жалған мен суайттарды жек көру керек, жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын болуы шарт;

- оның жаны жаратылысынан пасық істердің бәрінен жоғары болып, жаратылысынан *игі істерге ынтызар* болуға тиіс;

- дирхем, динар атаулыға, жалған дүниенің басқа да төл нәрселеріне жирене қарап, жаратылысынан әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп, әділетсіздік пен озбырлықты және осылардың иелерін жек көретін болуы керек, жақындарына да, жат адамдарға *да әділ болып*, жұртты әділдікке баулып, әділетсіздіктен зардап шеккендердің залалын өтеп, жұрттың бәріне өз білгенінше *жақсылық пен ізгілік* көрсетіп отыруы қажет;

- әділ болуы шарт, бірақ қыңыр болмауы керек, әділеттілік алдында қияс мінез көрсетіп *қасарыспау керек*;

- әділетсіздік пен пасықтық атаулыға мүлдем рақымсыз болуы шарт, өзі қажет деп тапқан істі жүзеге асырғанша *шешімпаздық көрсетіп*, бұл ретте қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін *батыл, ержүрек* болуы керек делінген [9].

Өз заманында сан алуан ғылым салаларын меңгерген ғұлама ақын Жүсіп Баласағұни өзінің еңбегінде, харизматикалық лидерді парасатты адам тұрғысынан қарастырып, оның бойында мынадай сапалар қамтылуы тиіс деп, санайды:

- әділдік;
- ақыл;
- білім;
- зеректік;
- бақыт;
- қанағат.

Ал Қ.А.Иассауи болса, лидерді кемел адам ретінде қарастырып, оның бойындағы тұлғалық сапасын мына төмендегі ретпен жіктейді:

- туралық;
- адалдық;
- еңбекқор;
- қиындыққа төзе білу;
- ақиқатты іздеу (шыншыл болу);
- білім-ілімге құмар болу;
- имандылық [10].

Ахмед Иүгінеки “һибуат-ул-хакаиқ” (“[Ақиқат сыйы](#)”) деп аталатын дидактикалық өлеңдер жинағында лидерге тән тұлғалық сапаларға мән береді. Олардың қатарында мыналарды атайды:

- білімділік;
- кішіпейілділік;
- сабырлылық;
- адалдық;
- жомарттық;
- қарапайымдылық.

Махмұд Қашқари әйгілі «[Диуану лұғат-ат-түрк](#)» («Түркі сөздерінің жинағы») атты еңбегінде адамның бойынан табылуы тиіс бірнеше лидерлік қасиеттерге мән береді:

- білімді болу;
- жүректілік;
- әділдік;
- кішіпейілділік;
- сүйкімділік;
- әдептілік;
- үлкенді құрметтеу;
- сөзінде тұру.

Жоғарыда аталған түркі ойшылдары, [Әбу Насыр әл-Фараби](#), Жүсіп [Баласағұни](#), [Қожа Ахмет Иассауи](#), Ахмед Иүгінеки, [Махмұд Қашқари](#)дың харизматикалық лидерге тән айтылған ойларында олардың бірінші кезекте гуманды адам болуына аса мән беріледі. Өйткені, олардың әрбірі харизматикалық лидердің игілікті де ізгіліктігіне, жақсылық жасау мен игі істерге құштарлығына, әділдігі мен шыншылдығына, қайсарлығы мен батылдығына, жамандық пен жауыздықтан аулақ болуына баса назар аударады, бұл біріншіден. Екіншіден олардың осы мәселеге байланысты ой-пікірлері ұштасып жатыр, атап айтқанда олар харизматикалық лидерге берген сипаттамаларында бірдей сапаларды атайтындығын жоққа шығаруға болмайды. Атап айтқанда *әділдік, ақылдылық, білімділік, зеректік, қанағатшылдық, кішіпейілділік* сияқты лидерлік сапалар жоғарыда аталған түркі ғұламаларының барлығының да сипаттамаларында көрініс тапқан. Осы ғұламалардың арасынан Қ.А.Иассауи аталып өткен сапалардан басқа *еңбекқорлық, имандылық, төзімділікке* мән берсе, Ахмед Иүгінеки сабырлылық, жомарттық, қарапайымдылыққа көңіл аударады, ал М.Қашқари сүйкімділік, әдептілік, жүректілік, сыйластық, бірсөзділік сапаларымен олардың ойларын толықтыра түседі.

Жоғарыда аталып өткен Түркі ғұламаларының арасынан әл-Фараби харизматикалық лидерді тереңірек қарастырған. Өйткені ол харизматикалық лидердің сапасын сипаттау барысында оның атап өткен қасиеттерден басқа да *денсаулығына, жете ұғынуына, жадында сақтай білуіне, тілмарлығына, аңғарымпаздығына, шешімпаздығына, батылдылығына, сауыққұмарлықтан аулақ болуына* терең тоқталады. Біздің тұжырымдауымызша осы көрсетілгендер харизматикалық лидерлікке тән тауып айтылған, бүгінде құнын жоймаған сапалар болып табылады. Олай дейтініміз адам мәселенің мән жайын жете ұғынғанда ғана ол туралы

дұрыс, әділ, тура шешім қабылдай алады, жадында сақтау қабілетінің жоғары болуы оның әрбір іс-әрекетінін алдын ала болжай алуға септігін тигізеді. Лидердің шешендігі оның адамдарды, бірқатар топтарды, қауымды, қоғамды сендіре алуына, артынан ерте алуына көмектеседі. Аңғарымпаздығы мен шешімпаздығы қажет жерде тығырықтан, қиындықтан шыға алуына, адамға, елге ықпал ете алуына себеп болады. Сол себепті түркі ғұламаларының еңбектерінде қарастырылған харизматикалық лидер туралы ой-пікірлер бірін бірі толықтыра түседі, бірінің ойын бірі жоққа шығармайды, керісінше сабақтай түседі.

Болашақта біздің ортамызда игілікті де ізгілікті лидерлердің басым болуы үшін, бала бойында туа біткен лидерлік қасиеттері мен қабілеттерін дамытып қана қоймай, бүгінгі жалпыбілімберетін мектептер мен жоғары оқу орындарындағы білім алушылардың жоғарыда аталғандай лидерлік сапаларын дамыту қажет. Оның үстіне қазіргі қоғамның даму ағымына сәйкес және мемлекеттің әлемдік озық отыз елдің қатарына енуі жағдайында лидерлердің бойында көшбасшылық, бәсекеге қабілеттілік, көптілділік, қырағылық және т.б. сапалардың болуы қажет етіледі. Олай болса, бүгінгі таңда балалар мен жастардың лидерлік қабілеттерін, қасиеттерін, сапаларын, әлеуетін дамыту мәселесін зерттеп, зерделеп қана қоймай, оны тәжірибеге ендіру кезек күттірмейтін мәселе болып табылады. Осы тұрғыдағы зерттеулерде түркі ғұламаларының ой-пікірлері мен тұжырымдарының негізге алынуы сөзсіз.

1. *Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы-Астана, 2012.*
2. *Қазақстан Республикасында білімді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы.*
3. *Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: педагогика және психология. – Алматы. Мектеп баспасы, 2002. - 254 б.*
4. *Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: педагогика //Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ, 2006. - 482 б.*
5. *Философиялық сөздік / Редкол: Р.Н. Нұрғалиев, Ғ.Ғ. Ақмамбетов, Ж.М. Әбділдин және т.б. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1996. -374 б.*
6. *Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007.*
7. *Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. — Алматы: "Сөздік-Словарь", 2006. - 384 бет.*
8. *Gunther M. Charisma //Jomal of Communication, 1979.- Vol.29. P. 2 - 54.*
9. *Кубесов А. Эль-Фараби. – Алматы:Жазушы, 1971. -171 б.*
10. *Баймуханбетов Б.М. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің лидерлік сапасын қалыптастыру. Философия докт. (PhD) ғыл. дисс: Алматы, 2014.*

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕП ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ШКОЛА

УДК: 372.4 + 781

ВОЗМОЖНОСТИ МУЗЫКИ В ИНТЕГРАЦИИ ИСКУССТВ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Н.П. Шишляникова – док. пед. н, профессор, Хакасский государственный университет
им. Н.Ф. Катанова, г. Абакан, Россия

В статье заострена проблема преодоления междисциплинарной разобщенности в процессе преподавания предметов искусства в начальной школе. Показаны интегративные возможности музыки как искусства звука, движения и ритма – фундаментальных характеристик, резонансно усиливающих воздействие произведений других видов искусства на чувственную сферу человека при одновременном их восприятии. Описаны технология модульного структурирования учебного материала уроков музыки, литературы, изобразительного искусства в начальной школе, а также резонансно-ассоциативный метод, позволяющий интегрировать произведения различных видов искусства на уроках.

Ключевые слова: музыка, живопись, литература, интеграция, модули, резонансно-ассоциативный метод, полихудожественная подготовка.

In clause the problem of overcoming of interdisciplinary dissociation during teaching subjects of art in an elementary school is pointed. Are shown интегративные to an opportunity of music as arts of a sound, movement and a rhythm - fundamental characteristics, резонансно products of other kinds of art strengthening influence on sensual sphere of the person at their simultaneous perception. The technology of modular structurization of a teaching material of lessons of music, the literature, the fine arts in an elementary school, and also the associative method are described, allowing to integrate products of various kinds of art at lessons.

Key words: music, painting, the literature, integration, modules, a associative method, polyart preparation.

В 80-х годах прошлого столетия музыкально-педагогическая концепция Д.Б. Кабалецкого стала крупным явлением отечественной культуры. Она предвосхитила ряд качественно новых процессов в педагогике и образовании, свидетелями которых мы являемся сегодня. Направленность занятий музыкой на воспитание духовной культуры школьников, признание приоритета общечеловеческих ценностей, освоение музыки как *живого* образного искусства, «рожденного жизнью и неразрывно с нею связанного», а не только усвоение узко-предметных знаний, умений, навыков, – это далеко неполный перечень нововведений автора концепции.

В педагогику общего школьного образования впервые были привлечены различные виды искусства в условия урока музыки, а в 4 классе музыка во взаимодействии с ними явилась предметом специального рассмотрения на протяжении целого учебного года. Автором подчеркивалась необходимость и важность выявления «...глубоких внутренних, а не только лишь внешнесюжетных связей музыки с другими видами искусства». Концепция Д.Б. Кабалецкого существенно расширила развивающие возможности урока музыки и во многом позволила преодолеть в практике художественного образования междисциплинарную разобщенность предметов эстетического цикла.

Идеи Д.Б.Кабалецкого продолжают оставаться актуальными в современных условиях, в русле новых задач модернизации образования и развития художественной культуры как неотъемлемой составляющей гуманистической культуры. Многие десятилетия наука и образование были направлены на технологическое развитие и технократическое сознание. Познание мира путём усваивания школьниками разрозненных знаний из отдельно преподаваемых предметов привело к формированию фрагментарной картины мира. Установка на интенсивное исследование и покорение внешнего мира – к утрате чувства внутреннего родства с ним. Современное образование поставлено перед необходимостью формирования человека, способного к интеграции знаний в целостную картину мира, в которой искусство является базовым, культуuroобразующим слоем и оживляющим началом детского мировосприятия.

Анализ практики преподавания музыки и других предметов искусства в российских школах последних лет показывает отчётливую тенденцию к взаимодействию учителей музыки с учителями начальных классов, изобразительного искусства, литературы с целью интеграции учебного материала в образовательном процессе. Но, по нашим наблюдениям, чаще всего это взаимодействие носит стихийный, бессистемный характер. Это приводит к упрощенному использованию музыки на других уроках в качестве фона, равно как произведений других видов искусства на уроке музыки – в качестве иллюстрации. При таком подходе интегрирующие возможности музыки и других видов искусства в целях создания целостной художественно-образной картины мира школьников остаются нереализованными.

Музыка, как особый способ чувствования, обладает мощными синтезирующими возможностями во взаимодействии с другими видами искусства благодаря *звуку, движению и ритму* – фундаментальным характеристикам не только музыки, но и мироздания. Синтезирующие качества музыки коренятся в волновой, резонансной природе звука (Е.Н. Князева, В.В. Медушевский, Е.В.Назайкинский, Д. Радьяр, Х.И.Хан). В свою

очередь, звуковая природа резонанса восходит к пульсирующему движению или вибрации – самой тонкой сущности движения. Музыка обращена к слуху, но при этом резонансно возбуждает отклик в других сенсорных системах и синтезирует в себе их качества в единый, пульсирующий, живой образ на уровне сознания. По мысли Х.И. Хана, музыка является резонансно-духовным звукообразованием, так как резонанс, который она создает, заставляет вибрировать всё человеческое существо, поднимая мысль над плотностью материи (6, с. 192). Резонанс – это состояние сознания, устанавливаемое мыслью на эмоциональной волне. Французский философ и музыкант Д. Радьяр относит способность резонирования к более высокой ступени сознания: «Резонирование – не отражение. Отражение – простая способность сознания принимать информацию. Резонирование – способность реагировать на малейшие изменения в целом» (5, с. 198).

Резонанс, как уровень сознания, мы отличаем от синестезии – уровня физиологии. Синестезия есть возникающие на сенсорном уровне элементарные связи между чувственными анализаторами и объектом воздействия. Об этом Е.В.Назайкинский пишет так: «Под влиянием синестезии на основе простейших ассоциаций, возникающих в музыкальной деятельности, у ребёнка постепенно складывается тезаурус, соответствующий лишь первичному семантическому уровню музыкального языка. Опирающееся только на уровень синестезии восприятие музыки примерно также отличалось бы от полноценного художественного восприятия, как буквальное понимание стихотворного текста от проникновения в его поэтический смысл» (4, с. 359).

Резонанс как качественная характеристика звука, а звук, как проявление движения, лежат в основе всего живого – мироздания, природы, человека, искусства. По словам В.В. Медушевского, музыка раскрывает «живую онтологию процессуальности, выявляет, схватывает и фиксирует в звучаниях вневременное сущностное начало» (2, с. 216). Согласно Е.В. Назайкинского, «...слух может доставлять нам чрезвычайно большую информацию об окружающем нас пространстве и о происходящих в нём событиях, причём – не только в невидимой, но и видимой части пространства. Уступая зрению в деятельности, чёткой дифференцированности восприятия пространства, слух превосходит его по полноте, широте одновременного охвата окружающей среды» (3, с. 111).

Поскольку «музыка природы была первою ступенью к музыке искусства» (Е.П. Блаватская) музыка и музыкальность рассматривается нами не только как узкопрофессиональное понятие, как «одарённость к музыке, ...качественное своеобразное сочетание музыкальных способностей» (по Б.М. Теплову), но и как неотъемлемое качество мира – его пространства, форм, линий, цветоцветовых проявлений, аромата, вкуса и т.д. Музыкальность – это гармония миропорядка (Пифагор, Кеплер), звучащая Вселенная, «живое становление и выражение глубинных основ бытия» (А.Ф. Лосев).

О скрытой музыке в поэзии А.С. Пушкина писал П.И.Чайковский: «Независимо оттого, что поэт выражает в форме стиха, в самом стихотворении, в его звуковой последовательности есть что-то, проникающее в самую глубь души. Это что-то и есть музыка». Слово как вербальная оболочка смысла, вторично по отношению к звуку, несущему психическую энергию говорящего или пишущего. В каждом произведении искусства есть скрытый голос, скрытый звук, скрытая музыка. И эффект картины не в том, что она изображает, но в том, что она говорит вслух голосом сердца художника. Лучшие картины художников звучат. Они музыкальны. «Пейзаж не имеет цели, если он только красивый. В нем должна быть история души. Он должен быть звуком, отвечающим сердечным чувствам. Это трудно выразить словом. Это похоже на музыку», – писал К.А.Коровин (1, с. 92).

В каждом ребенке от природы заложена чуткость к звуку, звучанию, музыке, но без соответствующего воспитания она спит. К сожалению, синтезирующие возможности музыкального искусства в школе часто остаются невостребованными и нереализованными в условиях катастрофической нехватки учебного времени и усилиями одного только учителя музыки. По сей день музыка как способ познания и освоения живого мира не всегда осознается широкой педагогической общественностью, недооценивается в работе с детьми мощное воздействие музыки, искусства в формировании духовных сил ребенка.

В переломе ситуации в пользу искусства мы пошли по пути создания интегрального образовательного пространства в начальной школе за счет интеграции музыки с другими видами искусства и активного их внедрения в другие образовательные области. В целях координации совместной деятельности учителя музыки, начальных классов и изобразительного искусства, работающих с детьми младшего школьного возраста, нами разработаны и внедрены в практику шесть межпредметных тематических модулей, в которые структурирован специально отобранный учебный полихудожественный материал предметов искусства. При этом в школьном расписании по-прежнему сохраняются самостоятельные уроки музыки, литературы, изобразительного искусства, но занятия ведутся на основе скоординированного взаимодействия различных видов искусства в учебной деятельности на единых методических принципах. Материал модулей осваивается за счёт часов, отведенных на занятия по выбору.

Модули: «Образы пространства и времени в жизни природы и человека», «Наполним музыкой сердца», «Сказка в музыке и музыка сказки», «Загляните в мамы глаза», «Наши истоки», «Земля моя Хакасия». Каждый межпредметный тематический модуль направлен на формирование у школьников родственных чувств к миру (к природе в разные времена года, к искусству как второй природе, к человеку). Тема модуля определяет подбор литературных произведений, репертуара для слушания и исполнения, произведений живописи и творческие задания для живописного воплощения в детских работах. Материал набирается на отдельных уроках музыки,

литературы, изобразительного искусства, а затем вновь концентрируется на новом, более высоком уровне сложности и вмещается в обобщающий интегрированный урок (*художественное событие*), сценарий которого составляется и реализуется совместными усилиями трёх учителей.

Для того чтобы в учебном процессе избежать примитивного иллюстрирования одного вида искусства другим и достигнуть их синтеза в сознании школьника, нами обоснован *резонансно-ассоциативный метод*, механизм педагогического действия которого заключается в следующем. К звучанию того или иного музыкального произведения подбирается не одна картина художника, как обычно мы наблюдаем в школьной практике, а обширный ассоциативный зрительный ряд из произведений разного эмоционально-смыслового содержания на один и тот же сюжет, либо картины с разным сюжетом, но схожим эмоционально-смысловым содержанием. Лучше, когда в данном ряду присутствует бессюжетная живопись. При этом обязательно наличие двух-трех картин, явно выбывающих из общего тона, состояния, настроения. Появлению перед детьми зрительного ряда предшествует первичное восприятие музыкального произведения, погружение в атмосферу переживания музыки, выяснение эмоционально-смыслового содержания. Лишь во время повторного прослушивания музыкального произведения перед учащимися открывается зрительный ряд, и каждый ребёнок выбирает для себя именно ту картину, которая, с его точки зрения, наиболее созвучна музыке.

Выбор детей той или иной картины связан в большей степени с интуицией как уникальным качеством мышления, обеспечивающим слияние с познаваемым объектом на чувственном уровне. В нашем понимании обладать интуицией означает читать невербальные сигналы другого человека, закодированные в языке искусства, и сравнивать их с вербальными сигналами. Интуиция – это целостное, интонационно прочувствованное «схватывание» смысла на уровне волнового единства, переживаемого в резонанс. Так как вибрации обладают изначальным свойством усиления от объединения с подобным, то при наложении слухового и зрительного образов происходит их слияние в восприятии школьников.

Поскольку «среди ассоциативных образов именно звук является ведущим», музыка выступает как ассоциативная зацепка, как способ «оживления» живописи, как символ её одухотворённости, эмоционально-смысловой наполненности, как синтезирующий стержень, на который нанизываются разнообразные впечатления детей и складываются в целостную художественно-образную картину живого мира. При этом школьникам дана свобода выбора того, что резонирует с их внутренним слышанием и видением.

Таким образом, применение данного метода основано на использовании одновременно зрительного и звукового рядов, стимулирующих резонансно-ассоциативные впечатления и интуицию детей. Метод является универсальным по широте применения, так как подтверждена его эффективность не только на уроках музыки, но и на других предметах гуманитарно-художественного цикла. Он «размывает» границы, отделяющие один предмет от другого, создавая основу для целостного педагогического процесса, в котором единым предметом изучения становится жизнь, разные грани её проявления через язык разных видов искусства в их интегрированном взаимодействии.

Применение интеграции искусств на уроках на основе модульного подхода в школах Хакасии показал его эффективность в общехудожественном развитии детей, но при этом выявил трудности, которые испытывают учителя, когда берутся за данную технологию. Главная из них – слабая подготовка в области смежных видов искусства. В институте искусств нашего университета в последние годы осуществляется полихудожественная подготовка педагогов-музыкантов (внедрен спецкурс, в котором осваивается изобразительная деятельность и литературное творчество, проводятся практикумы по разработке интегрированных уроков, которые апробируются в ходе педагогической практики в школе). Это, несомненно, расширяет общехудожественный кругозор студентов, дает им более широкие возможности для использования интегрированных технологий обучения и создает основу для творческой самореализации в самостоятельной профессиональной деятельности.

1. Ванслов В.В. *Изобразительное искусство и музыка: Очерки. Изд.2-е, доп.* - Л.: Художник РСФСР, 1983. – 400с.
2. Медушевский В.В. *Интонационная форма музыки.* – М.: Композитор, 1993. – 262 с.
3. Назайкинский Е.В. *О психологии музыкального восприятия.* – М.: Музыка, 1972. – 383 с.
4. Назайкинский Е.В. *Логика музыкальной композиции.* – М.: Музыка, 1982. – 319 с.
5. Радьяр Д. *Планетаризация сознания. От индивидуального к целому. Русское издание.* М.: «Ваклер», 1995. – 305 с.
6. Хазрат Инайят Хан. *Мистицизм звука. Сборник.* – М.: Сфера, 1997. – 336 с.

УДК 159.922.8

ОТБАСЫ ЖӘНЕ МЕКТЕП ТӘРБИЕСІ ПРОЦЕСІНДЕ КӘСІБИ ӨЗІНДІК АЙҚЫНДАЛУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Ұ.И. Ауталипова - *п.с.ғ.к., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің доценті,*
А.С. Абдымомунова - *Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің магистрі*

Андатпа

Мақалада оқушылардың болашақ мамандық таңдауына ықпал ететін тұлғалық, мотивациялық және психологиялық факторлар қарастырылады. Оның ішінде, отбасы мен мектеп тәрбиесінің оқушының кәсіби айқындалуына тигізер әсері талданады. Кәсіби іс әрекеттің бірқатар салаларында еңбекке анағұрлым жақсы бейімделу адамның тек қабілеттерімен, нышандарымен ғана емес, сондай-ақ, мамандықты өзінің еңбекке қатысы бар қызығушылықтарына, бейімдіктері мен құндылық бағдарларына сәйкес таңдауымен де анықталады. Кәсіби бағдар беру жұмысының басты міндеті, оқушының өз еңбегімен басқаларға пайда келтіретін еңбеккер адамның сана сезімін қалыптастыру мен дамыту болуы тиіс.

Тірек сөздер: Мамандық, кәсіп, мамандық таңдау, отбасы, мектеп тәрбиесі, кәсіби бағдар, тұлғалық фактор, мотивациялық фактор, психологиялық фактор.

Аннотация

В статье рассматривается проблема профессионального самоопределения подростков в процессе семейного и школьного воспитания, а также личностные, мотивационные, психологические факторы выбора профессии. Приобретение профессии, является одним из основных элементов широкой социализации личности. Наилучшее приспособление к труду в значительном числе областей профессиональной деятельности определяется не столько способностями или задатками человека, сколько выбором профессии в соответствии со своими интересами, склонностями и ценностными ориентациями, но относящимися именно к труду, а не сопутствующим ему обстоятельствам. Центральным же моментом профориентационной работы должно быть формирование и развитие у школьника самосознания трудящегося человека, приносящего своим трудом пользу другим людям.

Ключевые слова: Профессия, выбор профессии, семья, школьное воспитание, профориентация, личностный фактор, мотивационный фактор, психологический фактор.

Abstract

The article discusses the problem of professional self-determination in the process of family parenting and school parenting, as well as personal, motivational and psychological factors of choice of profession. The acquisition of the profession is one of the main elements of a broad socialization of personality. The best adaptation to labor in significant number of areas of professional activity is determined not only with ability or inclinations of human, here is more important the choice of profession in accordance with their interests, aptitudes and values. However, it is related to labor, rather than concomitant of his/her circumstances. The central moment of career guidance should be the formation and development of self-awareness in working human, which are bringing with labor of favor to other people.

Keywords: Profession, profession choices, family, school parenting, career guidance, personal factor, motivational factor, psychological factor.

Қазіргі қоғам талабына сай баланың ой өрісін, дамыту, біліктері мен шеберліктерін қалыптастыру, оны өз тәжірибесінде жаңа жағдайларға байланысты қолдана алу, ой дербестігін кеңейту заман сұранысына сай жан жақты дамыған, жеке тұлғаны қалыптастыру, болашақ маманды даярлау. Осыған орай әлеуметтік орта факторларының ішінде оқушы өмірінде отбасының атқаратын рөлі де зор. Тіпті, балалар мен ата-аналар арасындағы байланыс әлсіреген немесе мүлде жоғалған кезде де, отбасылық моральдің, әдеттер мен дәстүрлердің, өзара қатынастар стилінің және т.с.с. ықпалы тұлға мен жеткіншектің мінез-құлық стилінің қалыптасуына әсер етуін ұзақ уақыт бойы жалғастыра береді.

Ата-аналардың кәсіби бағдар жұмысын жүргізу үшін арнайы дайындықтары болмайтындықтан, олардың кеңестері көбінесе нақты мамандықтармен байланысты емес, жалпы сипатта болады. Қандай да бір мамандықты немесе іс-әрекет түрін таңдауға кеңес беру кезінде ата-аналардың басшылыққа алатын мотивтерін бірқатар ғалымдар зерттеді және бұл мотивтердің жалпыланған қатары мынадай: бірінші орынға ата-аналар жұмыстың шығармашылық компонентін және мамандыққа қызығушылықтың болуын, ал одан кейін қабілеттерді, материалдық игілікті, еңбек шартын, кәсіби өсу мүмкіндіктерін, ал соңғы орынға халық шаруашылығы қажеттіліктерін қояды.

Қандай негіздерді басшылыққа алса да, ата-аналардың ұсыныстары мен кеңестерін көпшілігі мамандыққа қатынас еңбек ақысымен анықталады деп санайды.

Біздің зерттеулеріміз бойынша, отбасының 8 сынып оқушыларының таңдауына ықпал ету дәрежесінің ең сенімді көрсеткіштері болып ата-аналар мен оқушыларға жүргізілген сұрақтардың мәліметтері ғана емес, сондай-ақ, балалардың мамандық таңдауда ата-аналарының жолын қуатындығы туралы айтуға мүмкіндік беретін статистикалық сипаттағы мәліметтер де табылады. Егер сұрақ алу мәліметтері бойынша балалардың тек 12-15% ғана ата-аналарының мамандықтарын таңдауға дайын болса, ал әлеуметтік статистика материалдары бойынша ата-аналарының кәсіби статусын сақтау тенденциясы біршама басымдық. Жалпы білім беру аспектісінде бұл тенденция балалардың әдетте, ата-аналарының білім статусын қайта жаңғыртатынынан көрінеді: 9 сыныпқа бағдарланған

оқушылардың 80%-ының ата-аналарының жоғары білімі бар, ал зиялы қауым балаларының 66%-ы жоғары білімді талап ететін мамандықтарға қол созады. Білім деңгейін қайталау тенденциясы тек жоғары білімге қатысты ғана емес, сондай-ақ, орта арнайы білімге де қатысты байқалады. Л.В. Ботьякованың мәліметтері бойынша, егер жоғары білімі бар отбасылардан шыққан балалар жоғары білімді талап ететін іс-әрекетпен айналысуға ұмтылса, ал орта білімді отбасының балалары көбінесе колледждерге түсіп жатады [1].

Балаларының мамандық алуына отбасының ықпалы балалардың отбасы дәстүрлерін сақтауға ұмытылысына ғана емес, сондай-ақ, қарама-қарсы тенденция – зиялы еңбекке ұмтылатын ауыл шаруашылығы жұмысшыларының және өнеркәсіп жұмысшыларының отбасыларына тән кәсіби жағдайды өзгертуге де әсер етеді. Әлеуметтік мобильділік контекстінде бұл біршама беделді кәсіби қауымдастыққа өту тенденциясының көрінісі ретінде түсіндіріледі.

Кейбір жағдайларда ата-аналардың өздері-ақ балаларының олардың мамандықтарын иеленіп, кәсіптерін қайталауларына белсенді түрде қарсы әрекет етіп жататындығын айта кету керек. Мысалы, дәрігерлер мен мұғалімдердің кәсіптерін көбінесе дәрігерлер мен мұғалімдер отбасыларынан шықпаған балалар таңдап жатады [2].

Әрине, балалардың да, ата-аналардың да ниеттері тәжірибеде үнемі жүзеге аса бермейді. Сонымен қатар, ата-ана жолын қуудың бітіруші түлектің жынысы және мамандық түрі сияқты факторларға қандай да бір тәуелділігі бар екендігін де атап кеткен жөн.

Біздің зерттеуіміздің мәліметтері бойынша, физика және математика және техникалық дайындық саласында жоғары білімді талап ететін мамандықтар үшін ата-ана жолына түсіп, мамандықты сабақтастыру ұл балаларда (80%) қыз балаларға (50%) қарағанда жоғары болды, жаратылыстану саласында бұл сабақтастық шамамен бірдей төмен болды 10-15%, ал гуманитарлық ғылымдар саласында қайтадан айырмашылық байқалады (7-43%).

Жалпы алғанда, ата-ана мамандығын мирас ету отбасы ықпалының басты нәтижесі болып табылады, әрі бұл ықпал жоғары білімді талап ететін салаларда кәсіби статусты сақтау тенденциясы ретінде өте күшті байқалады.

Мамандық таңдауда отбасылық дәстүрлердің басты рөл атқаратындығын А.А.Смирнов атап өткен болатын [3]. Кейінгі жұмыстардың көпшілігінде бұл қорытынды расталды, бірақ кейде мамандық таңдауға ықпал ететін ақпарат көздерінің ішінде алдыңғы орынға баспасөз, радио және теледидар сияқты бұқаралық ақпарат құралдары шығып отырады.

Мамандықтар туралы ақпарат көздерінің рөлін талдай келе, қандай да бір ақпарат көзінің үлес салмағы сұралатын адамдар контингентіне айрықша тәуелді болатынын ұмытпау керек.

Біз мектептерде жүргізген анкета мәліметтері бойынша, жолдастарының мамандық таңдауға ықпалы 20%-дан 35%-ға дейін артқаны анықталды, мамандықпен практикалық танысу факторы 5%-дан 20%-ға жоғарылады, ал аталмыш мамандық иелерімен қарым-қатынастың рөлі 15%-дан 10%-ға түсті, сонымен қатар, ата-аналар (30-40%) мен бұқаралық ақпараттың (18-20%) ықпал ету үлесі мүлде өзгермеді.

Сұрақ алу мәліметтерінің тағы бір маңызды ерекшелігі оқушылар ұсынатын тізімдердің мүмкін боларлық ақпарат көздерінің құрастырылуы, құрамы және келтірілу реті жағынан өзара айырмашылықтары бар. Бұл әдебиеттердегі мәліметтерді талдауды айтарлықтай қиындатады, өйткені кейде дәл сол бір көрсеткіш үш реттен артық өзгешеленіп жатады.

Осы айтылғандарға орай, мамандықтар туралы ақпарат көздері ықпалының бөліну көрінісін әр түрлі еңбектерде және әр түрлі елдерде алынған ұқсас мәліметтерге сүйене отырып, жалпы түрде ғана көрсетуге болады.

Осы бағытта нақты екі полюс – отбасы мен мектеп алға шығады, ақпарат көзі ретінде отбасының маңызы бірінші орында, ал мектеп соңғы орында тұрады.

Ақпараттың біршама айтарлықтай басым бөлігі оқушылардың достары мен таныстарынан келеді.

Мамандық туралы білімдерге ие болуда мектеп шеберханалары мен үйірмелердегі сабақтар - 3-9% , мектептен тыс практикалық тәжірибе – 1% сияқты ақпараттың барынша маңызды көздері болмашы ғана рөл атқарады. Оқушылардың қоғамдық пайдалы өнімді еңбекке қатысуының да ықпалы жеткіліксіз: ауыл оқушыларының тек 33%-ы мен қала оқушыларының 15%-ы ғана мамандық таңдау үшін негіз ретінде оқушылардың өндірістік орталарда жұмыс істеуді көрсетеді.

Өндірістік оқудың да, еңбекке үйретудің де міндетіне оқушыларды мамандық таңдауға дайындау кірмейтіндігін ескере кету керек, өйткені мектеп шеберханаларының да, кәсіпорындардың да оқушыларды бүгінгі таңда халық шаруашылығында кездесетін көп мамандық түрлерімен таныстыруға мүмкіндіктері жоқ.

Мамандық таңдаумен байланысты жалпы мәселелерді тек зерттеп қою оқушылардың осы өмірлік мәселені жеке шеше алуына көмектесе алмайтындығын, тіпті шешім қабылдауды қиындатып жіберетінін болжау қиын емес. Себебі, жеткіншек өзі туралы да, мамандық туралы да жіті білмейтіндіктен, мамандық таңдауды негіздеуге шамасы келмейді [4]. Егер мамандықтар әлемі үздіксіз өзгеріп отыратындығын ескерсек, онда ешқандай оқу курстары да, оқу құралдары да, анықтамалықтар да, т.с.с. мамандық таңдаушыға тиісті ақпарат бере алмайды.

Осы айтылғандарға кәсіби кеңес беру психодиагностикасының және болжам жасаудың барлық кемшіліктері мен әдістемелік жеткіліксіздіктерін қосатын болсақ, мамандықты өз бетінше таңдауға дайындау «индивид - мамандық» үйлесімін іздеу (бүгінгі таңда оны ғылыми негізді түрде табу мүмкін емес) жолымен емес, керісінше, кәсіби бағдардың негізгі бағыты – бұл ең алдымен, қандай да бір тар мамандықты таңдау кезінде нақтыланатын, кең кәсіби сфераға бағыттылықты қалыптастыру арқылы жүруі тиіс деген қорытынды жасауға тура келеді. Осы тұрғыда дәл нақты таңдау қандай да бір ерекше маңызын мүлде жоғалтады, өйткені, адамның бейімделуші мүмкіндіктері орасан зор, ал мамандықтардың көпшілігі тым күрделі талаптар ұсынбайды.

Сонымен, кәсіби өзіндік айқындалудың бірінші кезеңінде таңдау емес, мамандықты қоғамдық қызметі ғана емес, сондай-ақ, кәсіби бағыттылықтың субъективті негізделуіне негіз болатын тұлғалық мәні де бар іс-әрекеттің кең саласы ретінде қабылдау басты маңызға ие болады. Осы жерден келіп әр түрлі адамдардың дәл сол бір мамандықты түрліше көре алатындықтары, әрқайсысы дәл сол бір объективті мазмұннан әр түрлі субъективті мағыналар таба алатындықтары туралы факт шығады.

Кең кәсіби бағдарлардың өнімділігі туралы идея әдебиеттерде бірнеше рет айтылды. Мысалы, тұлғаның бұқаралық мамандықтар еңбегіне бейімделу мәселесін қарастыра келе, В.С. Мерлин мамандық таңдау анағұрлым жалпыланған қызығушылықтар мен бейімділіктер арқылы анықталуы тиіс деп жазды [5]. Бірақ, жастар қандай қатынастарының, қызығушылықтары мен бейімділіктерінің анағұрлым жалпыланған және тұрақты екендіктерін бағалай білмейтіндіктен, іс-әрекет мазмұнын тұлғаның құндылық бағдарларынан көрінетін анағұрлым терең қатынастары мен қасиеттерімен дұрыс байланыстыра білуге көмек берілуі тиіс. Белгілі бір мамандыққа деген қызығушылық пен бейімділікке қарағанда құндылық бағдарлары біршама кең және жалпыланған сипатқа ие, сол себепті дәл сол бір құндылық бағдары бір ғана емес, әрқайсысы тең дәрежеде тұлғаны қанағаттандыра алатын бірнеше әр түрлі мамандықтарға ұмтылысты анықтай алады.

В.С. Мерлиннің пікіріне бірқатар басқа зерттеушілер де қосылады. Н.И.Крылов кәсіби бағдар беру бойынша жұмыс істейтін орталықтарда мамандық таңдаудың көп мотивтерін қалыптастыру болуы тиіс деп көрсетеді.

В.Г. Подмарков мамандық алу тұлғаның кең түрде әлеуметтенуінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады деп көрсетеді [6].

В. Штерн кәсіби еңбекті адамның өзін көрсету, өзін қалыптастыру сферасы ретінде қарастырды [7].

П.А. Шавир еңбектің тұтас саласына қызығушылық тұлға үшін анағұрлым маңызды, өйткені, ол адамның қажеттіліктерінің, идеалдарының, бағдарларының біршама кең аясына негізделеді деп көрсетеді [8]. Санада еңбектің көп саласы туралы түсініктің болуы мамандықтың өз тұлғасына сәйкестігін ұғынуға мүмкіндік береді. Мамандық таңдауды кәсіби өзіндік айқындалу контекстінде қарастыра отырып, П.А. Шавир кәсіби өзіндік айқындалудың психологиялық мазмұны нақты бір мамандықты жай таңдаудан ғана емес, сондай-ақ, осы таңдаудың тұлғалық негізін табудан тұрады деп көрсетеді. Субъективті түрде бұл ұмтылыс өзін түсінуге және өз өмірінің мәнін табуға деген қажеттілікке жауап беретін әуестікті іздеу ретінде көрінеді.

Әуестікті іздеу, өмірдің мәнін түсінгісі келу – бұның барлығы жасөспірімдік шақтағыларға тән рефлексивті өзіндік сана-сезімнің қалыптасу белгілері, алайда, мамандық алуға ұмтылыс мектеп жасына дейінгілер мен кіші мектеп жасындағылардың рөлдік ойындарынан көрініс таба отырып, әлдеқайда ертерек туындайды. Бұл кезеңде «Өскенде кім боласың?» деген сұраққа балалардың көпшілігі ойланбастан бұқаралық мамандықтардың ішінен қандай да бір нақты мамандықты атап, жауап береді. Мұндай мінез-құлық баланың ересектер жұмыс істейтін, әрқайсысы қандай да бір іспен айналысатын әлем туралы түсінігін нақты көрсетеді, демек, бала есейгенде әлдекім болып жұмыс істеуі тиіс.

Мамандық иелену арқылы ересектер әлеміне қосылу идеясы біршама уақыттан кейін индивидтің қоғамға бейімделу формасы ретіндегі әлеуметтенуге жалпы ұмтылысқа жол береді. Бұл М.Х. Титманың айтуынша, индивид үшін бірінші орынға көбінесе нақты мамандықты таңдау емес, қандай да бір әлеуметтік позицияны алудың шығатынынан көрінеді [9].

К. Обуховскийдің айтуынша, ары қарай өзіндік сана-сезім бозбала мен бойжеткенді өмірдің мәнін табу қажеттілігімен сипатталатын күйге әкеледі. Қоғамда өмір сүре отырып және оның көмегімен әр түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, адам өзінің әрекеттеріне бағыт беретін және мүмкіндіктерін ашуға жол беретін өмірінің мәнін табуға тырысады деп жазады К. Обуховский [10].

Әлеуметтік есею кезеңдерімен бір сәтте балалық шақта, ересектік пен жастық шақта нәтижесінде кәсіби бағыттылықтың пайда болуына, бірақ – болашақ мамандықпен әдетте тікелей байланыстары жоқ, біршама кең қалаулардың пайда болуына әкелетін қызығушылықтардың қалыптасуы мен қабілеттердің даму процесі өрістейді. Осы процестің жас кезеңдерін қарастыра келе, П.А. Шавир егер ересек мектеп жасына дейінгілер мен кіші мектеп оқушылары үшін мамандық таңдау рөлдік ойын элементі ретінде көрінсе, ал кіші жеткіншектер үшін бұл өзінің қаһарман болашағы туралы, яғни, әлеуметтік батыр ретіндегі өзі туралы армандарын жүзеге асыру деп көрсетеді. Дәл осыдан келіп сыртқы үлгінің орасан зор ықпал ететіндігі шығады, әрі кезектегі батыр тұлға елігу қандай да бір ішкі өзара байланысы жоқ болса да, осы кәсіби ниеттердің оңай өзгеруіне алып келеді.

Жеткіншектердің мамандық таңдаудағы мотивациялық негіздері көбінесе кәсіби іс-әрекеттің өзімен тікелей байланысты бола бермейді, мысалы, дербестікке, әлеуметтік жауапкершілікке, қоршағандар тарапынан мойындалуға және т.с.с. ұмтылысты көрсетеді. Ересек жеткіншектік шақ пен ерте жастық шақта бұл мотивтер қатарын өзін-өзі ашу мен өзін-өзі бекіту, материалдық ойлар, романтикаға ұмтылыс және т.с.с. мотивтер арттырады [11], [12].

Сонымен, баланың, жеткіншек пен бозбаланың дамуына табиғи түрде тән мамандықтар әлеміне үнемі үңілу негізді түрдегі таңдауды қалыптастыру үшін өздігінен жеткілікті болып табылмайды, өйткені тұлғаның қандай да бір мамандықтар мен іс-әрекет салаларына қатынасын анықтайтын мотивтердің кәсіби еңбектің мазмұнымен, мақсаттарымен тікелей байланыстары жоқ.

Алайда соңғы жылдарда көп нәрсе түбегейлі өзгерістерге ұшырады – әлеуметтік жағдайлар, білім деңгейі, мамандықтар әлемі, ақпараттық қамтамасыздық және т.с.с. Бірақ, бір нәрсе өзгеріссіз қалды – жастармен нәтижелі кәсіби бағдар жұмысының жоқтығы.

Кәсіби бағдар ұғымының өзіне берілген көптеген анықтамалар, кәсіби бағдар жүйесін сипаттау, кәсіби бағдар жұмысының компоненттерін атап шығу әдетте, ақпараттық жағына сүйенеді де, оқушыны мамандық таңдауға дайындау оны таңдау жасауға, яғни, мамандықты талдауға, кәсіби талаптарды өз мүмкіндіктерімен байланыстыруға үйретеді дегенді білдірмейтіндігін естен шығарып алады. Қазіргі кездегі және бұрынғы ғылыми-практикалық жұмыстың тәжірибесі мамандық таңдаудың, кәсіби таңдау мен тіпті, кәсіби іріктеудің тағдырды, ерлі-зайыптылардың бақытын сенімді түрде дәл болжау тәсілдерінің жоқтығы сияқты ғылыми негізделген әдістерінің әлі де жоқ екендігін көрсетеді.

Оқушыларды өз бетімен мамандық таңдауға дайындаумен қатар бала дамуының қандай да бір ерекше перспективті жолдарын болжамай, әуелі жан-жақты дамуына, содан соң қызығушылықтары мен бейімділіктерін ажыратуға және тереңдетуге барынша мүмкіндік туғызу қажет. Бұл екі ортақ міндетті шешу кезінде танымдық қажеттілік; жаңа біліктерді, құралдарды, механизмдерді меңгеруге ұмтылыс; пайда келтіру, бастамашылдық, дербестік таныту тілегі, т.б. сияқты дамудың табиғи қозғаушы күштері психологиялық-педагогикалық әсердің басты тетіктеріне айналады. Кәсіби бағдар жұмысының негізгі сәті оқушы бойында өз еңбегі арқылы өзге адамдарға пайда келтіретін еңбеккер адамның өзіндік сана-сезімін қалыптастыру мен дамыту болуы тиіс. Ол бүгінгі заман талаптарынан туындап, болашақ мамандардың даярлығын жетілдіруді көздейді. Олай болса, ата-аналардың, педагогтардың алдында тұрған мақсат – оқушылардың алған білімі мен біліктерін, түрлі өмірлік жағдайда қолдана білетін, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды қатар меңгерген, өзіндік көзқарасы бар, азамат болып жетілуіне көмектесу.

1. Ботякова Л.В. Влияние семьи на профессиональную ориентацию учащихся // Формирование профессиональной направленности учащихся. Минск, 198, с. 46-54.

2. Чистяков Н.Н., Канторович Н.Я. О профориентации школьной молодежи // Советская педагогика, 1966, №5, с. 50-59.

3. Смирнов А.А. Психология профессий. М., 1927, 135 с.

4. Грищенко Н.А., Головей Л.А. Дифференциально-психологический анализ факторов, влияющих на адаптацию учащихся в системе обучения в профтехучилище // Совершенствование профориентации и профотбора молодежи на рабочие профессии. Л., 1986, с. 73-81.

5. Мерлин В.С. Приспособление личности к труду в массовых профессиях // Вопросы теории и практики профориентации. М., 1972, с. 56-62.

6. Подмарков В.Г. Человек в мире профессий // Вопросы философии. 1972, №8, с. 52-62.

7. Штерн В. Личный фактор в психотехнике и прикладной психологии. 1932, с. 257-263.

8. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. М., 1981, 95 с.

9. Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема. М., 1975, 198с.

10. Обуховский К. Психология влечений человека. М., 1972, 247 с.

11. Кондратьева Л.Л. Профессиональная ориентация в общеобразовательной школе // Профессиональная ориентация молодежи. М., 1978, с. 170-192.

12. Фарапонова Э.А. Воспитание психологической готовности к труду // Вопросы психологии, 1985, №6, с. 63-64.

УДК 355.15.

ӘСКЕРИ ӨНЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Т.Қасенов – аға оқытушы

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қаласы

Аңдатпа: Қазіргі жалпы әскерлік ұрыс ядролық қару жаракты және басқа да жоятын құралдарды, сонымен қатар, қаруларды қолданып жүргізілуі мүмкін деп зерттеу жұмысымызда ашып көрсеттік. Қазіргі заманғы ұрыстың құралдары – бұл жеке құрама мен бөлімдердің және құрамалардың ұрыс жүргізуге оны қамтамасыз етуге арналған қаруы туралы мазмұндалған. Ұрыс жүргізудің тәсілі басты жағдайда оның материалдық негізіне, яғни қарулы күресте қолданылатын қаруға, әскери техникаға және тірі күшіне байланысты деп танылды. Ұрыс жүргізудің мәніне және тәсіліне, ұрыстың екінші материалдық негізі – бұл адамдар «сарбаздық материал», олардың моральдық рухы, үлкен әсерін тигізіп өзгеріс әкелетіні анықталды. Жаңа әскери қарулы күрес құралдары, олардың орасан күші мен мүмкіндігіне қарамастан, адам бірінші негізі болып қалады. Онсыз кез келген жоюшы құралдар пайдаға аспайтыны анық. Қарулы күрес жүргізудің ешбір мәні болмайтынын көрсетеді. Қазіргі әскери өнер ғылым ретінде үш құрамды бөлікке бөлінеді: стратегия, оперативтік өнер және тактика. Тактика - бұл әскери өнердің құрамдас бөлігі деп сипаттама берілген. Қарулы күштердің біріккен әскер түрлерінің теориялық-тәжірибелік дайындығын қамтиды деп қорытындылады.

Тірек сөздер: Тактика, стратегия, қорғаныс ұрысы, жалпы әскери ұрыс, шабуыл, әскери өнер.

Қазіргі әскери өнер ғылым ретінде үш құрамды бөлікке: стратегия, оперативтік өнер және тактика болып бөлінеді. Тактика - бұл әскери өнердің құрамдас бөлігі. Қарулы күштердің біріккен түрлерінің бөлімдерінің, әскер түрлерінің және арнаулы әскердің ұрыс жүргізудегі теориялық-тәжірибелік дайындығын қамтиды. Теориялық тактика ұрыстың мазмұнын, мәнін, заңдылығын зерттейді, ұрыс жүргізу дайындығының тәсілдерін дайындайды, бөлімдер және құрамалардың, бөлімшелердің жауынгерлік мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін оқытады. Зерттеу жұмысымызда тактикаға және ұрысқа көп мән бердік.

Қазіргі жалпы әскерлердің ұрыс жүргізу мәнінде оның мағынасын түсіну қажет. Ең бастысы, қарулы күрес процестерін және басқа құбылыстардың, оның ішінде өткен соғыстарды, жүргізілген ұрыстардың айырмашылығын білу. Ұрыстың мәніне, оның ішкі мазмұны қойылған, құрамды бөліктер мен элементтердің біртұтас бірлігін көрсетеді.

Өткен ғасырдың 50-жылдары бірқатар мемлекеттерде қарумен жарактануда ядролық қаруды, ракеталарды қабылдағаннан кейін жалпы әскерлердің ұрыс жүргізу мазмұны біршама өзгерді. Ол бұрынғыға қарағанда шұғыл, мәнерлі болып; оның кеңістігі, өрісі бірнеше есе артты. Жеке құрамалардың моральдық-психологиялық және дене шынықтыру сапасына қойылатын талаптар біршама көтерілді. Әскерлердің техникамен, қарумен жоғарғы деңгейде жарактандырылуы, күштер мен құралдардың өзара әрекетін ұйымдастыруға, ұрысқа қатысушыларға, оны басқаруға талаптарды көтерді. Қазіргі әскери ұрыс туралы зерттеу жұмыстары арнайы ғылыми институттар мен арнайы жоғары оқу орындарында жүзеге асырылады. Қазіргі әскери өнер тарихы ЖОО мен ҚР Қарулы күштерінің басты мәселесіне айналды. Ұрыс ұғымына төмендегідей жұмыстар жүргізілді.

Ұрыс барлық әскерлердің бірлескен күшімен, танктерде, әскери машиналарды, артиллерияны, минометтерді, танкіге қарсы қолданатын ракеталармен және қорғанысына қарсы қолданатын құралдармен, ұшақ, тікұшақты және әскери техниканы, қаруларды қолданумен жүргізіледі. Қазіргі жалпы әскери ұрыс әскерлерден жоюға арналған барлық құралдарды, әскери және арнаулы техниканы шебер қолдануды, жоғарғы ұйымшылдықты, әрекеттілікті, барлық моральдың және дене күшін, жеңіске деген жігермен, темірдей тәртіптің және жауынгерлік ұйымшылдықпен әрекет ету талап етеді [1].

Қазіргі жалпы әскерлік ұрыс ядролық қару жаракты және басқа жоятын құралдарды, сонымен қатар тек жай қаруларды қолданып жүргізілуі мүмкін.

Қазіргі ұрыстың күші мен құралдары – бұл жеке құрама және бөлімшелер, бөлімдердің және құрамалардың ұрыс жүргізуге оны қамтамасыз етуге арналған қаруы.

Ұрыс жүргізудің мәні мен тәсілі басты жағдайда оның материалдық негізіне, яғни қарулы күресте қолданылатын қаруға әскери техникаға және адамдарға байланысты.

Ұрыс жүргізудің мәніне және тәсіліне, ұрыстың екінші материалдық негізі – бұл адамдар «сарбаздық материал», олардың моральдық рухы, үлкен әсерін тигізіп өзгеріс әкеледі. Жаңа күрес құралдары, олардың орасан күші мен мүмкіндігіне қарамастан, адам оның бірінші негізі болып қалады. Онсыз кез келген жоюшы құралдар пайдаға аспайды. Ол қарулы күрес жүргізудің ешбір мәні болмайды.

Ядролық қару қарсыласты жоюдағы ең басты күшті құрал болып саналады. Қарсыластың объектілерін ядролық қарумен жою әуе арқылы, жер үсті жер асты ядролық жарылыстарымен жүзеге асырылуы мүмкін. Ядролық қаруларды қолданатын жерге жеткізудің негізгі құралдары, әртүрлі мақсатта қолданылатын ракеталар, артиллерия және ұшақтар. Қатардағы қаруды артиллериямен, зенитпен, авиациялық атыс құралдарымен қолданатын, инженерлік ұрыс жабдықтары және оталғыш қоспалар барлық атыстық және соққы беретін құралдар құрайды. Қатардағы қаруды жеке түрде немесе қарсыластың адам күшін және техникасын, сол сияқты әртүрлі объектілерді бұзу, қирату үшін ядролық қарумен қатар қолдануға болады.

Қазіргі жалпы әскерлік ұрыстың өзіндік белгілері болып, оның басты қасиеті және ерекшелігі түсіндіріледі. Сонымен болып өткен соғыстағы ұрыстың мәні ашылады.

Ұрыстың мәні – бұл жалпы белгілердің жиынтығы болған ұрысқа қатысы бар оның өзіне тән белгісін және ерекшелігін анықтайды.

Қазіргі ұрыс шешімділігімен, жоғарғы маневрлілігімен, қуаттылығы және жеделділігімен, жағдайлардың жылдам, шұғыл өзгеруімен оларды жүргізудегі тәсілдердің әртүрлілігімен, әскери әрекеттерді жерде, әуеде, кең ауқымда үлкен тереңдікте жоғарғы шапшаңдықта жүргізумен ерекшеленеді.

Жалпы әскерлік ұрыс жүргізудің негізгі принциптері – бұл негізгі басшылық нұсқа, жарпы ұрыс жүргізуді ұйымдастырудағы басты кепілі.

Қазіргі жалпы әскерлік ұрыс жүргізудің негізгі принциптері болып табылатын:

- құрамалардың, бөлімдердің және бөлімшелердің әр уақыттағы жоғарғы әскери дайындығы;
- жоғарғы белсенділік, шешімділік және үздіксіз ұрыс жүргізу;
- кенеттен әрекет ету;
- келіскен, бірлескен түрде әскерлердің әр түрін және арнаулы әскерді ұрыста қолдану, олардың өзара үздіксіз әрекетін ұстау;
- шешімді түрде әскердің негізгі күшін басты бағытта және керек уақытта топтастыру;

-бөлім, бөлімшілермен және атыспен маневр жасау;
-жан-жақты есепке алу және моральдық-саяси, психологиялық факторды әскери тапсырманы орындау мүддесінде қолдану;

-ұрысты жан-жақты қамтамасыз ету;

-әскерлердің жауынгерлік қабілетін уақытында қалпына келтіру және қолдау;

-әскерлерді қатаң және үздіксіз басқару, белгіленген мақсаттардың жетістігінен бас тартпау, қабылданған шешімдерді және қойылған тапсырмаларды орындау [2].

Ұрыс жүргізу әрекетінің көптүрлілігіне қарамастан, оларды негізгі және бірден байқалатын белгілеріне қарай классификациялайды. Осыған байланысты жауынгерлік әрекеттер шабуыл және қорғанысқа бөлінеді.

Шабуыл әскерлердің жауынгерлік әрекетінің негізгі түрі ретінде қарсыластарды жеңу нәтижесінде шешуші мәнге ие болады. Шабуыл күні-түні үздіксіз жүргізіледі.

Жағдайға және қойылған тапсырмаларға байланысты шабуыл қорғанушы, шабуылдаушы немесе шегінуші қарсыласқа қарсы жүргізілуі мүмкін.

-қорғанушы қарсыласқа шабуыл жасау бірден жүргізіледі немесе онымен түйісетін жағдайдан басталады;

-шабуыл шабуылдаушы қарсыласқа қарсы ұрыс арқылы жүргізіледі;

-шегінуші қарсыласқа шабуыл оның ізімен жүргізіледі [3].

Қорғаныс әскери әрекеттердің түрі ретінде мынадай жағдайда ғана шабуыл жасау мүмкіндігі болмағанда немесе ешқандай мәні болмаса, сонымен қатар әскери күштермен құралдарды бір бағытта қолдануда үнемдеу қажеттілігі туғанда, басқа мәнді шабуылды қамтамасыз етуде қолданылады.

Қорғаныс алдан-ала дайындалып немесе ұрыс барысында, қарсыласпен түйісуі жоқ жағдайда немесе тікелей түйісіп тұрған жағдайда ұйымдастырылуы мүмкін.

Өте күрделі және жиі кездесетін тәсілдердің бірі, жаумен бетпе-бет келгенде әскерлер қорғанысқа көшеді. Қарсыластардың басым күшпен жасаған қарсы шабуылын тойтару үшін басып алған шептерге және аудандарға бекіну үшін қапталдарды шабуылдаушы топтарды қамтамасыз етуге қарсы ұрыстардың нәтижесі болғанда қолданылады. Қорғаныспен түйісуден тыс жағдайда болғандағы қорғаныс басты күштердің бағыттағы ілгерілеуін шабуылға өтуге тартылуын шабуыл жасау қаралмаған жерде, шабуыл барысында екінші эшалондағы резервтердің әрекет етуінде теңіз жағалауындағы қауіпті кезеңде қамтамасыз ету үшін қолданылады.

Бақылау, сарбаз – бақылаушы арақашықтықты заттардың бұрыштық өлшеммен анықтау (мыңдық формула бойынша). Арақашықтықта көрініп тұрған заттардың түзулік өлшемімен анықтау, бақылау орны.

Бақылау қарсыласқа және жергілікті жерге барлау жүргізудің кең тараған әдістерінің бірі болып саналады. Бақылау әскерлердің ұрыс жүргізудің барлық түрлерінде ұйымдастырылады және үздіксіз күні-түні жүргізіледі. Көрініс шектеулі жағдайда болғанда бақылау түнде көретін және басқа техникалық аспаптармен жарактандырығыш және тыңдаушы құралдармен жүргізіледі. Әрбір сарбаз ұрыс алаңын үздіксіз және екі нәрсені қалт жібермей бақылауда жүргізуге міндетті. Яғни қарсыласты және жергілікті жерді бақылап оның әрекеті туралы мәлімет жинайды.

Бөлімшелердегі бақылауды бөлімше командирлері ұйымдастырады және бақылаушы орындардан және командалық бақылау пунктінен бақылау жүргізіледі. Бақылаушы арнаулы дайындалған сарбаз және сержанттардан тағайындалады. Ол жергілікті жерде күндіз және түнде жақсы бағдарлай білуі керек. Барлауда бақылау жүргізуде көзбен көргенін сақтау, шыдамдылық, төзімділік, ұшқырлық, ұшқыр ойлылық, салқынқандылық дағдыларын игеруі керек.

Бақылаушының міндеті:

-бақылау орнын таңдау, жабдықтау, бүркемелеуді білуі, жергілікті жерді жылдың кез-келген мезгілінде және тәулігінде бағдарлай алуға; объектіге дейін қашықтықты анықтауға, бақылау, байланыс құралдарын пайдалануға;

-қарсыластың әскери техникасын негізгі қарулар түрлерінің барлаушылық белгілерін біліп, мәліметтерге сараптама жасап бақылау журналына жазба жазылады және бақылаудың нәтижелері туралы нақты түрде командирге баяндайды.

Тактикалық дайындық – бұл жеке құрамды бөлімшелерді, бөлімді және құрамаларды, сонымен қатар органдардың ұрыс жүргізуі мен дайындықтарын басқаруы. Тактикалық дайындыққа басқа барлық пәндерді оқу кірістірілген, өйткені ол білімнің жиынтығын, жауынгерлердің атыс, техникалық, арнаулы инженерлік, саптағы, дене шынықтыру дайындығындағы және басқа пәндерді оқу барысында алған іскерліктерімен және икемділіктерімен байланыстырылады.

Тактикалық тәжірибе командирлердің әрекетін, штабтар және әскерлердің ұрыс жүргізудегі дайындығын қамтиды. Оған жататындар:

-болып жатқан жағдайдың мәліметтерін үнемі нақтылап отыру;

-өз қарамағындағыларға жауынгерлік міндеттерін жеткізу;

-бөлімшелер мен бөлімдерді басқару, ұрыс әрекеттерін жүргізу;

-әскери әрекеттерді қамтамасыз ету [4].

Біздің армиямыз – еліміздің бір бөлшегін құрайды және мұнда өз әскери парызын өтеп жүргендердің көбі жастар.

Сондықтан Қазақстанның басқа мемлекеттермен шектесетін шекарасында, әсіресе Оңтүстікте тұрақты жағдайды кепілдендіретін басты факторлардың бірі – армия, жастарының іс-әрекеттері, олардың бесленділерінің қазіргі заман талабына сай әскери техника мен қару – жарақты үздік меңгеруі, оқып-үйрену жүйесін жетілдіру, биік моральдік рухты нығайту, психологиялық-педагогикалық, ғылыми-әдістемелік бағытта «Бастауыш әскери дайындық» пәнін оқытуда болашақ әскери қызметке психологиялық даярлығын жетілдіру екені Президентке және Отанға адал қызмет етуі болып табылады.

Бұдан басқа әскери бөлімдерге жаңа әскери техника әкеленуде, оны үздік меңгеру керек. Ал оны жүзеге асыру үшін жаңа мықты білім, іскерлік және дағды керек. Сондықтан, бұл істе жалпы білім беретін мектеп әкімшілігі мен «Бастауыш әскери дайындық» пәні оқытушысы-ұйымдастырушылары жастар белсенділерін арттырып, оларға заманауи қару-жарақтар мен техникаларды қазіргі талапқа сай меңгере білуін үйретуді қажет етеді.

Жоғарыда әскери өнер тарихына қатысты біршама мәселелер қарастырылды. Ұрыстың мәні туралы теориялық сипаттама берілді, бөлімшені басқару, бақылау жүргізу, ұрыс жүргізудің бір түрі болып табылатын, қорғаныс ұрысын ұйымдастыру және жүргізу туралы теориялық және практикалық мәселелер қозғалды.

1. Әлімбаев Б. Мектеп оқушыларының әрқайсысының отан қорғауға дайындық сапасын қалыптастыру. //Әдістемелік журнал: «Алғашқы әскери дайындық». №6, Алматы. 2003. - 34-36 б.

2. Дінмұхамедұлы А. Орта мектептердегі әскери патриоттық тәрбие жұмыстарының мәні мен мақсаты және оны ұйымдастырудағы педагогикалық талаптар. //Әдістемелік журнал: «Алғашқы әскери дайындық». № 11, Алматы. 2004. -21-25 б.

3. Бастауыш әскери дайындық. Орта оқу орындарына арналған оқулық (10-11 сынып). 1-ші басылым. – Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың Білім Академиясы ұсынған.

4. Момышұлы Б. Екі томдық шығармалар жинағы. 1 том, Алматы.: Жазушы. 2004 ж. - 39 бет.).

УДК.ӘОЖ.811

КЕСКІНДЕМЕ ӨНЕРІНДЕГІ БОЯУ ТҮСТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІН ОҚУШЫЛАРҒА МЕҢГЕРУ АРҚЫЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚҚА БАУЛУДЫҢ АМАЛДАРЫ

Крыкбаева Сара Мұқашқызы -

ө.ғ.к., қаум.проф.м.а., ҚР мәдениет саласының үздігі, ҚР СМО жыне ЕДОМ
ҚазМемқызПУ

Абстракт: Кескіндеме (орыс тілінде живопись - жазамын) - бейнелеу өнерінің ең көп тараған, неғұрлым бай әрі толыққан түрі. Бояу түстерінің бейнелі суретпен тығыз байланысының нәтижесінде, сыршырай өнері қоршаған өмірдің бай болмысының мәнін айшықтап көрсете білуге мүмкіндік береді. Кескіндеме өнерінің басты бейнелеу құралы – бояулар мен олардың реңктерінің үйлесімділігі. Дегенменде, бояу түстері мен реңктерінің жарасымдылығы бейнеленетін объектілердің пішіндеріне, пропорциялық үйлесімділігіне, жарық пен көлеңкенің зат формасын айқындауы мен оның кеңістіктегі орналасу жағдайына да байланысты. Кескіндеме туындылары бояу түстерінің жинақталған жүйесінде кескінделеді.

Абстракт: Живопись (от рус. живо и писать) — это один из древнейших видов изобразительного искусства, художественные произведения, которые связаны с передачей зрительных образов посредством нанесения красок на твердую или гибкую основу; созданием изображения с помощью цифровых технологий; а также произведения искусства, выполненные такими способами. Основное выразительное средство живописи — цвет — своей экспрессией, способностью вызывать различные чувственные ассоциации усиливает эмоциональность изображения, обуславливает широкие изобразительные и декоративные возможности живописи. В произведениях живописи он образует цельную систему (колорит).

Abstract: Painting (from eng. alive and writing) is one of the oldest forms of fine art, works of art that are associated with the transmission of visual images by applying paints to a solid or flexible basis; creating images using digital technologies; as well as works of art, executed by such methods. The main expressive means of painting - color - in its expression, the ability to cause various sensory Association enhances the emotion of the image, causing widespread fine and decorative possibilities of painting. In paintings he forms a coherent system (flavor).

Тіректі сөз: бейнелеу өнері, айқындылық, кескіндеме, өнер, қабылдау, іс-әрекет, көркемдік, жанр.

Ключевые слова: изобразительное искусство, выразительность, живопись, искусство, восприятие, действие, художественный, жанр.

Key words: art, expression, painting, art, perception, action, fiction, genre.

Бейнелеу өнері - айналамызды қоршаған өмір шындығын, қоғам, адам өмірінде өтіп жататын оқиғалар мен құбылыстардың бар болмысын жазықтық бетінде немесе кеңістікте (көлемді түрде) көркем бейнелер арқылы көрнекті кескіндеп, адамның көруі арқылы түйсіне, сезіне алатын өнер. Бейнелеу өнерінің басқа өнер түрлеріне қарағанда өзіндік айрықша ерекшелігі бар. Көркем әдебиет, музыка сияқты өнер түрлерінің ішкі мазмұны түрлі

жанрларға бөлінсе, бейнелеу өнері: бояулар мен түстер негізінде жасалатын кескіндеме, сызықтық және арнайы мәнерлік құралдармен жасалатын сурет немесе графика, сан-алуан материалдарды пайдаланатын мүсіндеу, дәстүрлі немесе жаңа бағыттағы сәндік-қолданбалы өнер, сонымен бірге сәулет және дизайн өнері сияқты көптеген түрлерге жіктеледі.

Бейнелеу өнерінің түрлері мен жанрларының өмір шындығын көркем бейнелейтін ерекше мәнерлік құралдары, әдіс тәсілдері бар. Олармен жүйелі түрде танысып, тиянақты меңгере білген адам өмірдегі және өнер туындыларындағы сұлулықты, оқиға өрісінің мазмұнын, мәнін түсіне, сезіне білу қабілетіне ие болады.

Бейнелеу өнері туындыларының адам сезіміне, түйсігіне эмоциялық әсер ету дәрежесі, оның жалпы танымдық, тәрбиелік мәнділігіне, шығармадағы ойдың мән-мазмұнының тереңдігіне, суретшінің бейнелеу мәнерлік құралдарын ұтымды, әсемдік заңдылықтарына сай, үйлесімді қолдана білуіне тікелей байланысты.

Бейнелеу өнерінің туындылары тек көру үшін, немесе сәндік үшін жасалмайды. Суретші көркем образды сомдауда, өмір шындығының ерекше бір болмысының немесе сезіміне үлкен әсер еткен оқиға мен құбылыстың көркемдік мән-мазмұнын, өзінің дүниетанымдық ой елегінен өткізе, эстетикалық мұраттарымен ұштастыра мәнерлік құралдармен осы өнерге тән көркемдік мәнде, шығармашылықпен бейнелей отырып көрерменге ұсынады және көрерменді, сол оқиғаның (тарихи, әлеуметтік, саяси, тұрмыстық) тууына себепші болған құбылыстар мен жағдайлардың өрістеуін, уақыт мерзімінің шамасын көрерменнің танып білуіне, ойлауына, тұжырымды пайымдауына жетелейді. Өнер туындыларын қабылдау өте күрделі психологиялық процесс. Бейнелеу өнерінің туындыларымен таныстыру, қабылдау іс-әрекеттерінің білімдік мазмұны мен қоса оның тәрбиелік мәні өте зор. Әсіресе, мектеп оқушыларын еліміздің атақты суреткерлерінің, халқымыздың сәндік-қолданбалы өнер туындыларымен таныстыруды, өнердің халық өмірімен тығыз байланысы, өнердің қоғамдағы, күнделікті қоршаған ортаны қайта құрудағы мәні туралы көркемдік білім беруді мұғалімнің жүйелі ұйымдастыра білуі, балалардың дүниетанымдық, рухани дамуына, олардың көркемдік бейнелеу іс-әрекеттерінің сапалы қалыптасуына зор ықпал жасайтын тәсілдемелік іс-әрекеті болып саналады [1].

Бейнелеу өнерінің түрлеріне – кескіндеме (сыршырай), сурет (графика), мүсін, сәндік-қолданбалы өнер, сәулет және дизайн жатады. Әрбір өнер түрінің өзіне тән мәнерлік және бейнелеу құралдары, жеке дара ерекшеліктері болғанымен «Бейнелеу өнері» деген атауға біріктіретін, бәріне ортақ белгі - ол шындық болмысын нақтылы бейнелеу арқылы қоршаған өмір құбылыстарының көркемдік бейнесінің жасалуы.

Кескіндеме (сыршырай-живопись) - бейнелеу өнерінің ең көп тараған, неғұрлым бай әрі толысқан түрі. Кескіндеме-сыршырай өнерінің басты бейнелеу құралы – бояулар мен олардың реңктерінің үйлесімділігі. Бояу түстерінің бейнелі суретпен тығыз байланысының нәтижесінде, сыршырай өнері қоршаған өмірдің бай болмысының мәнін айшықтап көрсете білуге мүмкіндік береді. Дегенменде, бояу түстері мен реңктерінің жарасымдылығы бейнеленетін объектілердің пішіндеріне, пропорциялық үйлесімділігіне, жарық пен көлеңкенің зат формасын айқындауы мен оның кеңістіктегі орналасу жағдайына да байланысты.

Картиналық жазықтықта, автор, өз ойын көрерменге толық жеткізу үшін объектілерді шығарма мазмұнына орай композициялық үйлесімде орналастыра білуі, жазықтық бетінде перспектива заңдылықтарына сүйене отырып, көру тереңдігін (жақын, алыс объектілердің қысқаруы, кішіреюі, бояу реңктерінің алыс пен жақындық көрсету мүмкіндігі) дәлелді бейнелей білуі - бейнелеу өнерінің көркемдік мәнерлі құралы (тілі) болып табылады.

Кескіндеме-сыршырай өнерінің кез-келген жанрының шығар-масы, міне, осы айтылған мәнерлік құралдарды әр жанрдың өзіндік мазмұн ерекшеліктеріне сай ұтымды пайдалануды талап етеді.

Бейнелеу өнерімен айналысатын талапкер, ең алдымен, осы өнер түрлерінің бейнелеу құралдарымен жұмыс жасау әдіс-тәсілдерін ғана меңгеріп қоймай, сонымен бірге бұл өнердің көркемдік сапасын айқындайтын мәнерлік құралдарын (композиция, пішін, пропорциялық үйлесім, перспектива, жарық пен көлеңке заңдылығы, түстер мен реңктер жарасымдылығы) игеру әліппесінен өтеді.

Кескіндеме (сыршырай) өнерінің табиғат көріністерінің сұлулығын, құбылыстарының көңіл-күйін бейнелей отырып, оның көрерменді эмоциялық әсерлі сезімге бөлеу (пейзаж) көркемдік образдар жасау пейзаж жанрында ерекшеленеді[2].

Табиғат сұлулығы мен құбылыстарын бейнелейтін - пейзаж жанрында, суретші, кезкелген табиғат көрінісін қаз-қалпында айнытпай көшіріп бейнелей салмайды, онда суретшінің көркемдік сезімдері мен эстетикалық ойларын көрерменге жеткізе білудің зор мүмкіндіктері пайдаланылады. Табиғат өмірі жүздеген, мыңдаған жылдар бұрын қандай болса, сол күйінде қалады. Бірақ, осы өзгермейтін табиғаттың құбылыстарын, әсем көріністерін әр дәуірдің суретшілері түрліше көріп, түрліше бейнелеп келді.

Қабылдау – өнер арқылы тәрбиелеудің, шығармашылыққа баулудың бір жолы. Ол балалардың тек «көру», «сүйсіну» сияқты сырттай бақылауы арқылы ғана өтпейді, арнайы ұйымдастырылған көркем бейнелеу іс-әрекеттерімен бекітілуі арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан, өнерге баулудың бір формасын екіншісінен бөлек алып қарауға болмайды. Балалардың өнермен қауышуы, олардың қоршаған өмір шындығын қабылдауы, танып білу

- сабақтар барысындағы түрлі бейнелеу іс-әрекеттері арасындағы шығармашылық өзара қатынастың ерекше құбылысы ретінде қаралуы тиіс.

Кез-келген суретші, ең алдымен, өзін қоршаған шындықпен тікелей араласу, сезімталдықпен қабылдау арқылы оның айшықты қыры мен сырын танып біледі, содан саналы қорытынды жасай отырып, шығармашылық іс-әрекеттер арқылы, өнерді жасау заңдылықтарымен өз ой-қиялына, сезіміне әсер еткен оқиға мен құбылысты көркем образдық бейне арқылы туындыға айналдырады. Эстетикалық қабылдау үрдісінің бейнелеу өнеріндегі маңыздылығын ескере отырып, маман педагогтар мектепте бейнелеу өнері пәнін оқыту жүйесіне арнайы бөлім ретінде «Қоршаған өмір шындығын қабылдау» және «Өнерді қабылдау» сабақтарын енгізген. Қабылдау сабақтарының мазмұны, 1 сыныптан 6 сыныпқа қарай, кеңейе түседі, барлық оқу сағаттарының төрттен бір (1/4) бөлігін құрайды. Осының өзінен қабылдау сабақтарының, оқушылардың өмірдегі эстетикалық құбылыстарға, өнердегі сұлулыққа деген саналы қатынасын қалыптастырудағы маңызын көруге болады.

Қабылдау сабақтарының мазмұны практикалық бейнелеу сабақтарының мазмұнымен, мақсат-міндеттерімен тығыз байланыста өтуін оқу бағдарламасы талап етеді. Өйткені, балалардың өнер туындыларын қабылдауы мен бейнелеу жұмыстарының сапалы болуы, олардың қоршаған өмірді, табиғатты танып білудегі жинақтаған бақылау тәжірибелері қорының молдығы, өмір болмысының құбылыстарына деген қатынастарының белсенділігіне тікелей байланысты.

Шындықты қабылдау нәтижелері, бір жағынан, практикалық бейнелеу сабақтарының мазмұнымен бекітіліп отырса, екіншіден, балалардың бейнелеу жұмыстарының сапалы болуы да, олардың қоршаған өмірді, табиғатты танып білудегі жинақтаған бақылау тәжірибелері қорының молдығы, өнер туындыларын қабылдаудан алған әсерлеріне де байланысты.

«Өнерді қабылдау» сабақтарында, 1-6-сынып оқушыларының жастары мен даму, қалыптасу ерекшеліктеріне, білім жинақтау тәжірибелеріне қарай, мынадай көркемдік білім мәселелерін бірізділікпен игерту белгіленген:

- өнердің түрлерімен, жанрларымен танысу;
- өнер түрлерінің бейнелеу құралдарымен таныстыру;
- өнер жанрларының мәнерлік құралдарын меңгеруге үйрету;
- шығарма мазмұнын ұғыну, сезіну қабілетін дамыту;
- өнердің атқаратын қызметі, адам және қоғам өміріндегі алатын орны

туралы түсініктерін кеңейте отырып, оның білімі, ғылымдық және тәлімдік мәні туралы түсінік деңгейлерін кеңейту;

- өнер туындыларынан автордың ойын, сюжеттің мазмұнын түсінген алған әсерін мәнерлі баяндай білу қабілетін жетілдіру;
- өнердің дамуы туралы, қызықты тарихи оқиғалардан мысалдар мен көрнекіліктерді пайдалана отырып алғашқы мағлұматтар беру.

Өнер туындыларын қабылдау іс-әрекеттерінің мазмұны оқушылардың бойында, өзара тығыз байланысты, мынадай маңызды көркемдік әрі тәрбиелік міндеттерді жүзеге асыруды талап етеді:

- балалардың өнерге деген **ықыластығын** қалыптастыру;
- өнер туындыларына деген **эмоционалық қатынасынан** туындаған әсерлі ойы мен түсінігін жеткізе **пайымдай** білу қабілетін қалыптастыру;
- өнер түрлері мен жанрларының туындылары туралы **түсініктері** мен **білім** деңгейін, өнерге тән анықтамалар мен терминдердің мәнін түсіну сапасын бірізділікпен дамыту.

Бастауыш мектептің 1-2 сынып оқушыларының психологиялық тұрақтылығы әлі бекімеген, олар көп тыңдаудан гөрі дер кезіндегі іс-әрекеттермен айналысуды ұнатады, соған бейім тұрады. Сондықтан, эстетикалық қабылдау (өмір болмысы туралы әңгіме, саяхат сабақтары, өнер туындыларымен таныстыру) 1-2 сыныптарда сабақтың алғашқы жартысында арнайы тақырып ретінде немесе жалпы көркем бейнелеу жұмыстарының тақырып мазмұнымен (сурет салумен) тікелей байланыста жүргізіледі. 3-4 сыныптарда толық сабақ көлемінде өткізу белгіленген.

Бастауыш сыныптарда, бұл мәселеге арналған сабақтар түрі – сыныптағы арнайы тақырыптағы, көрнекі құралдармен жабдықталаған сабақ, саябаққа, зообаққа, өндіріс орындарына, қырманға, ауыл маңындағы табиғат аясына, тарихи ескерткіштерге т.б. саяхат түрінде жоспарлануы, жүзеге асырылуы аса қажетті педагогикалық іс, талап саналады. Әрбір қабылдау сабақтары мазмұнында оқушылардың игерген білімдері, олардың, өз бетінше орындайтын практикалық бейнелеу жұмыстарында: бояулар мен түстер сұлулығы, заттар пішіні, жануарлар, жәндіктер, өсімдіктер әлемі бойынша суреттер салу т.б. жұмыстары арқылы бекітілуін көздейді.

«Қоршаған шындықты қабылдау» сабақтарының мазмұны 1-4 сыныптар аралығында мына оқу-тәрбие мәселелерін қамтиды:

- туған өлке табиғаты сұлулығымен, адам еңбегінің түрлерімен, тұрмыс-тіршілігінде қолданатын заттар, бұйымдар әсемдігімен, ойын-сауық мерекелер қызығымен, халық дәстүрлерімен т.б. таныстыру;
- ауыл, қала табиғатымен, олардың өзіндік ерекшелігімен, транспорт көліктерімен, шаруашылық машиналарымен т.б. таныстыру;

- өсімдіктердің әлемі (ағаштар түрлері, гүлдер, шөп өсімдіктері, жеміс- жидектер т.б.), түрлері, пішіні мен бояу түстерінің әсемдігін, олардың табиғат сұлулығын жасау мүмкіндіктері туралы түсініктерін қалыптастыру;
- жан-жануарлар дүниесімен таныстыру (үй жануарлары, төлдері, дала аңдары т.б.), жануарлар мен аңдардың өзіндік ерекшеліктері, қимыл-қозғалысының әсемдігі, дене пластикасы туралы таным өрісін кеңейту;
- құстар дүниесімен таныстыру (үй құстары, дала құстары, олардың өмір сүру ерекшеліктері, ұшу қозғалыстарының әсемдігі, қауырсындары мен қанаттары бояуларының әсемдігі т.б.).

Бастауыш сыныптардағы көркемдік білім жүйесінде, көркемдік қабылдау іс-әрекеттерін ұйымдастыруда мынадай оқу-тәрбие міндеттерін жүзеге асыру қажет:

1. Балалардың өнерге **ықыластылығын** қалыптастыру міндеті, суретші шығармаларымен таныстыра, оның жұмысы туралы түсініктерін кеңейте отырып, оқушыларға бейнелеу өнері туындыларының өмірді, әлемді танып білудің басты құралы екенін танып білуге мүмкіндік жасау. Сабақтар барысында балалар, өнердің түрлері сан-алуан екенін, әр өнер түрінің жанрлары және олардың өзіне тән көркем бейнелілік құралымен, әдістерімен танысады, суретшінің бейнелейтін объектілерді тек көшіріп суреттемейтінін, шығарманың мазмұнын суретші сол объектілерді талдау, сезіміне әсерлі ықпал еткенін, өнердің түрі қажет ететін бейнелеу құралдарымен (бояулар, қарындаш, мүсіндеу құралдары, т.б.) суреттейтіні туралы мағлұмат алады. Сонымен бірге, балалар, өнер тек қуанышқа, әсерленуге, сүйіспеншілікке ғана жетелемейтінін, сол сияқты, кейбір туындылар өзіндік мазмұнымен, өмірдегі келенсіздікті жек көруге, оған қарсы күреске шақыратын күші бар екенін танып біледі.

2. Қабылдау іс-әрекетінде өнерге деген **эмоциялық қатынастан** туындаған әсерді, сезімді пайымдап жеткізе білу, мектеп оқушылары үшін күрделі процесс. Балалар өнер туындыларын көргенде эмоциялы түрде қызыға қарайды, бірақ өз түсініктерін, әсерлерін жеткілікті мәнді баяндап бере алмайды (әсіресе бастауыш сынып оқушылары). Көбінесе олар «ұнайды», «ұнамайды», «әдемі», «ұқсынсыз» деген сөздермен шектеледі. Сондықтан, әр сабақ үрдісінде, сыныптан-сыныпқа өткен сайын, мынадай дағды мен қабілеттілікті біртіндеп қалыптастыру қажет:

- өнер туындыларының мазмұны туралы әңгімелеп айта білуін;
- өнер туралы өзара әңгімелесуге машықтандыру, өнер саласында ой қорытуға дағдыландыру (оқушы мен мұғалім арасындағы өнер туралы әңгімелесу арнайы ұйымдастырылған қабылдау үрдісінің нәтижесі болуы шарт);
- оқушының өз жұмысы туралы пайымдауында, табиғатты, шындықты бақылаудан алған әсерлерін пайдалана білуін;
- бейнелеу өнері туындыларын басқа өнер туындыларымен салыстыра білуін;
- өмір шындығынан, табиғаттан көргендерін, есте сақтағандарын, өнер туындыларын қабылдауда, оның мазмұны туралы әңгімелегенде пайдалана білуін.

3. Оқушылардың, бейнелеу өнерін игерту үрдісінде, алғашқы **түсініктері** мен **танымдық деңгейдегі білім** өрісін кеңейту мәселелері 1-2 сыныптан бастау алады. Оқушылардың, кескіндеме-сыршырай өнері және суретші жұмысы туралы; графика мүсін өнері және бұл саланың суретшілері туралы; суретші құралдары, бояулар, түстер ерекшелігі, бейнелеу материалдары туралы жалпы түсініктері әр сабақ мазмұны арқылы бірізділікпен беки түседі.

Бірінші, екінші сынып оқушылары шығарманың (қуанышты, көңілді, мұңды, байсалды, сергек) көңіл-күйін жақсы ажырата біледі және түстер арқылы табиғаттың түрлі кезеңдегі көңіл-күйін баяндауға болатынын да жақсы түсінеді.

Бастауыштың 2-3 сыныптарында, бейнелеу өнері туындыларын қабылдаудың негізі - оқушының көркем бейнені ұғына білу машығын дамыту және өнер туындысының мазмұнын сөздік баяндауда арнайы атаулар мен терминдерді пайдаланып айта алатындай дәрежеге жеткізу болып табылады.

Үшінші сыныптағы қабылдау сабақтарының мазмұны: суретші жұмысы, оның қолданатын әдіс-тәсілдері, мәнерлік құралдары туралы түсініктерін кеңейтуге, түрлі саладағы (график, декорация суретшісі, сәндік-қолданбалы өнер шебері, әшекейлеуші-суретші, дизайнер т.б.) суреткерлер туралы мәліметтермен таныстыруға бағытталады.

Үшінші сыныптан бастап, мұғалім, оқушылардың қабылдауына арнап, жұмсақ кейіптегі – ойлы, мазасыз, қиялшыл, т.б. көңіл-күйді бейнелейтін мазмұндағы туындыларын таңдайды.

4-сыныпта: өнерді жасау әдіс-тәсілдері, көркем-мәнерлік құралдары туралы толық түсініктері болуын қамтамасыз ету. Кескіндеме-сыршырай, графика, мүсін, сәндік-қолданбалы өнердің, өнер жанрларының өзара бірлігі, ерекшеліктері туралы түсініктерін дамыту жүзеге асырылады. Бұл сыныпта, оқушылар бейнелеу өнерінің жанрларын, олардың өзіндік ерекшелігін, мәнерлілік құралдарының сипатын танып біледі [3].

Мұғалім, түстердің реңктерімен, олардың сыршырай, графика өнері туындыларының мазмұнын айқындаудағы мәнін игертеді. Оқиғаны, құбылысты бейнелеудің тәсілдері туралы қарапайым түсініктер бере отырып, оқушылардың өнер туындыларын талдаудың, өз ойы мен түсінігін пайымдап айта білудің бірізділік жолын үйретеді. 3-4 сыныптарда, қабылдау сабақтарының тақырыптық мазмұны, оқушылардың өнер туындыларын эстетикалық мәнде қабылдау процесін жетілдіруге әсер ететін - өнер түрлерінің көркем бейнелілік тілінің кейбір элементтерінің өзара тәуелділігін анықтай білуін, көркем образды түйсіне отырып әсерленуін, көркем-бейнелік құралдарды (композиция, бояулар мен түстік шешімдер, пішіндер т.б.) пайдаланып шығармаларды талдай білуін қамтамасыз ететін, оқушының көркем шығармаға деген эмоциялық қатынасын тереңдете түсетін оқу іс-әрекеттерімен толықтырылады.

1. Неменский Б.М. *Мудрость красоты. О проблемах эстетическом воспитании средствами искусства. Книга для учителя.* – М., 1987
2. *Изобразительное искусство и художественный труд. Учебные программы общеобразовательной школы. 1-8 классы (Сост. под руковод. Неменского Б.М.).* – М., 1984
3. Қамақ Ә.О. *Мектепте бейнелеу өнеріне оқыту жүйесі. Оқулық.* – Тараз, 2012.

УДК 378.02:37.016

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОЙЫН ЖАҒДАЯТТАРЫН ҚОЛДАНУ ТӘСІЛДЕРІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Г.А. Койтасова - магистр, аға оқытушы,
Шет Тілдер және Іскерлік Карьеры Университеті

Абстракт: Бұл мақалада ағылшын сабағында қарым-қатынас әдісінің бірі ретінде ойын жағдаяттарын қолдану тәсілінің тиімділігі туралы айтылады. Шет тілі сабағында ең маңызды орын алатын әдіс-тәсілдер бар. Олар әрбір тіл үйренушінің тіл үйренуде белсенді қатысуын қадағалайды, қарым-қатынас жасауына ынталандырады, шет тіліне деген қызығушылығын арттырып, шет тілді әрі қарай оқып үйренуіне ықпалын тигізеді. Мұндай іс-әрекеттерді шет тілін оқытуда ойын жағдаяттары әдісін қолдану арқылы жүзеге асыруға болады. Сол ойын жағдаяттарындағы рольдерді сомдап шығуда, әрбір тіл үйренуші өзінің қабілеттерін көрсете алады. Әрине, шет тілі сабағында ойын жағдаяттары тәсілін қолдану өзіне тән жоспарланған, ұйымдастырылған сабақ болуы керек. Сабақ эмоционалды ынта салуды және ойлауды талап етеді. Ойын жағдаяттары шешім қабылдауды болжалайды: не істеу керек, не айту керек деген сияқты. Осы мәселелерді шешу білімгерлердің ойлау қабілеттерін арттырады. Ал білімгерлер сол ойын жағдаяттарындағы рольдерді шет тілінде сомдап жатса, тіл үйренуге деген мүмкіншіліктер арта түседі.

Абстракт: Данная статья представляет собой описание использования игровых ситуаций как коммуникативным методом обучения на уроке английского языка. На уроке иностранного языка особое место занимают формы занятий, которые обеспечивают активное участие в обучении каждого обучающегося, стимулируют речевое общение, способствуют формированию интереса и стремление изучать иностранный язык. Эти задачи можно решить с помощью игровых ситуативных методов обучения. При использовании ролей в игровых ситуациях, способности любого обучающегося проявляются в полной мере. Исполнение игровых ситуаций на уроке английского языка является особо организованное занятие, требующее эмоциональное напряжение и умственных сил. Игровые ситуации предполагают принятия решения – как поступить, что сказать и т.д. Желание решить эти задачи обостряют мыслительную деятельность обучающихся. А если они говорят при этом на иностранном языке, игра открывает богатые обучающие возможности.

Abstract: The article is a description of using game situations as communicative teaching methods at the English lesson. At the foreign language lesson there are special forms of teaching which provide an active part in the training of every learner, stimulate the speaking communication, and contribute to the formation of their interest and desire to learn a foreign language. And these tasks can be solved with the help of game situational teaching methods. Playing roles in game situations the learners can show and express their abilities fully. Acting role plays in game situations at the lesson requires a very organized lesson where can be seen emotional efforts and mental strength of the learners, because game situations are expected at the decision - what to do, what to say, and desire to solve these problems exacerbate mental activity training. Furthermore, when the learners speak and act roles in game situations in a foreign language, the game opens up rich learning opportunities for them.

Тірек сөздер: ойын жағдаяттары, рольдік ойын, қарым-қатынас, білімгер, тіл үйренуші, ынталандыру, қабілет, тиімді, қолдану, оқу үрдісі, тілдік деңгей.

Ключевые слова: игровые ситуации, ролевые игры, коммуникативный подход, обучающий, мотивация, способность, навыки, эффективный, использование, учебный процесс, языковой уровень.

Key words: game situations, role plays, communication method, learners, motivation, skills, efficient, using, educational process, language level.

Қарым- қатынас жасау құралының бір бөлігі ретінде **сөйлеу** сөз әректінің бір түрі болып табылады. Ғалымдардың айтуынша « Сабақта қарым-қатынас жасауға үйрете алмай, сөйлеуге үйрету мүмкін емес»[4]. Сабақта қалай қарым-қатынас жасауға жағдай жасау керек? Әрине, мұндайда ең жақсысы, тиімдісі ол – сабақта ойын жағдаяттарын қолдану тәсілдері. Шет тілін оқып үйрену бір қалыпты өтіп жатса, немесе сөз әрекетінің бір түрін ғана қолданып жатса, білімгерлерге қызық емес болып, зерігерлік танытып жатса, оларды сабақта тілді үйретуге ынталандыру қиынға соғады. Ал мұғалімнің мақсаты оқу процесін тиімді ұсыну. Білімгерлерді шет тілін сүйіп оқытындай етіп ынталандыру, шет тілін түсінуге, сол тілде қызығып сөйлеп үйренуге деген құштарлығын арттыру, яғни ынталандыру. Сондықтанда, шет тілін қызықты оқытып үйретуде негізгі ынталандыру – ойын, оның ішінде ситуативтік рольдік ойындары болып табылады [1]. Әсіресе, ағылшын тілі сабағында рольдік ойындарды қабылдап ұғып алу жағынан мағлұматты және нәтижелі әдіс. Сабақтағы ойынға қатысу барысында білімгер өзінің тұйықтығын, сенімсіздігін, қорқынышын ұмытып осындай ішкі және эмоционалды қиындықтарын жеңе бастайды.

Шет тілі сабағында ойындарды қолдану: білімгердің есте сақтау қабілетін дамытады, зеректігін арттырып шет тілі сабағына деген қызығушылығын құптайды. Сабақтағы ойын сөйлеудегі ең басты жаттығулар болып табылады. Білімгерлер өздерін ойынға, ойын жағдаятарына қатыстыру арқылы әр түрлі рольдерді сомдап орындап шығады. Ондай жағдаяттарды білімгерлер өздерінің өмірлік тәжірибесінде бірнеше рет басынан өткерген немесе басқалардан байқаған болуы мүмкін. Ал ондай тәжірибе тіл үйренушіге шет тілді өз ана тілімен салыстырып, аударып сөйлеуге итермелейді. Рольдердегі сөздерді, сөз құрылысын, сөз тіркестерін, тіркес етістіктерді дұрыс интерпретациялау арқылы жатталынып дағдыландырылады, яғни рольдегі белгілі бір тілдік функциялар жиынтығы білімгердің өзін бір рольде көрсету, сөйлеу әрекетіне жетелейді. Сонымен қатар, ойындық жағдаяттар оқып үйреніп жатқан шет тілінде қарым-қатынас жасауға әбден қолайлы жағдай жасайды. Шет тілін оқып үйреніп жатқан студенттің тілдік деңгейі әр түрлі болып жатады. Мысалы, біз шет тілі пәнінің мұғалімдері оқу жылының басында тіл деңгейін анықтап аламыз. Ал сабақтағы ойындық жағдаяттар сол тіл деңгейі жоғары студенттерге тілдік деңгейін әрі қарай жақсартуға, дамытуға көмектессе, тілдік деңгейі төмен немесе шет тілін нашар меңгеріп келген білімгерлерге деңгейіне қарай оңайластырылып қолайлы жағдай жасалынып, біртіндеп сөйлеу күрделендіріледі. Сабақ кезінде жылдық жасалған күнтізбелік тақырыптық жоспарымыздағы жағдаяттар жиынтығын практикалық сабақтарда орындап шығу, қолдану, тіл үйренуде ең тиімді жолдардың бірі. Сондықтанда, ондай жағдаяттар біздің күнделікті өмірімізде, тіршілікте болып жататын жағдаяттарды әр практикалық сабағымызда да қолданып жатамыз. Сол қарым-қатынастың әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени, іскерлік ауқымында болатын жағдаяттарды шет тілі сабағында практикалық қолдану, дәлірек айтқанда білімгерлерді шет тілінде қарым-қатынас жасауға даярлау деген сөз. Сонымен қатар, ойын жағдаяттарындағы рольдерді сомдап шығу, білімгерлерімізге жағымды әсерін тигізеді. Сабақ барысында кейде білімгерді алдын ала дайындықсыз ақ, рольге қатыстырудың өзі – білімгердің ең жақсы қасиеттерін көрсетіп шығуына мүмкіншілік береді. Сабақтағы рольдік ойын тіпті қиын материалды білімгерге тез ұғуға оңайластырады. Әр келкілігіне қарай, ойынды тапсырмаларды басқа бір оқыту әдісімен салыстыра алмаймыз. [3] Өйткені, мұғалімде шексіз таңдауға мүмкіншілік болады, яғни ол білімгердің деңгейін және әр тұлғаның жеке артықшылықтарын байқай отырып, оқу процесін барынша тұлғаға арнап ерекшелендіруге мүмкіндік береді. Сабақтағы ойын жағдаяттарындағы рольдік ойындар мұғалімге де үлкенкәсіптік қанағаттанарлық береді. Ал оқыту үрдісі үздіксіз шығармашылық үрдіске айналады. Сомдап шыққан рольдік ойындары білімгерге өзіне және серігіне деген жаңа көзқараспен қарауға, тануға көмектеседі. Оқып жүрген пәніне деген көзқарасын өзгертіп, шет тілін оқып үйренуге деген қызығушылығын арттырады, яғни сабақтағы ойын оқу үрдісінің барлық аспектілеріне жағымды әсер етеді. Сонымен, нақты ойын әдістеріне көшсек. Енді біз, жоғарғы оқу орындарындағы білімгерлерімізге шет тілі сабағында қандай ойын әдістерін қолданамыз. Әрине, шет тілін оқытудың бастапқы кезеңінде, мысалы мектепте әліппеден бастап оқытқан соң қызық, оңайлау болады. Сабақ көбіне ойын түрінде жиі өткізілетіндіктен, оқушыларға қызық, жақын және жетімді болады. Кіші сыныптарда көбінесе эстафеталық ойындар өтіліп жатады. Мұндай ойындар жарысу сезімін оятады, сөздерді жақсырақ жаттап алуға, есте сақтауға мүмкіндік беріп, сөйлеу әрекеттеріне тез көшуге көмектеседі. Ойын жаттығуларына әрбір оқушының белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Сабақтағы жалпы бір мақсат ол - сөйлеу әрекеті үлгісінде әрбір оқушы өз пікірін айта алады. Лексиканы есте сақтауға әр түрлі ойындарды қолданып жатады. Мысалы, «Chainword» және т.б. тақтаға сөз жазылады, ойынға қатысушылар кезекпен жазылған сөздің соңғы әріпінен басталатын келесі сөзді тауып әрі қарай жалғастыруы керек. Түсініксіз, таныс емес сөздердің мағыналары қазақ тіліне аударылып отырылуы керек. Сол ойын, әр сөз таптарына қатысты сөздерді табу болуы мүмкін, мысалы: сын есім, зат есім, сан есімге pretty – yellow – wide – easy сияқты. Тәжірибеде көрсеткендей рифмалық өлеңдер, жаттаулар негізіндегі коммуникативтік жаттығулар жақсы нәтиже береді, мысалы: the white cat sat – on a black mat деген сияқты. Көбінесе жарыс ойындарында, рольдік ойындарда білімгер түрлі көрнекі құралдарды, дидактикалық материалдарды пайдаланып өз қиялын орындап шығып жатады. Сол ойын жағдаяттарындағы рольдерді сәтті сомдап шығуға, ойынның сәтті өтуіне жалпы сюжет барысы ұсынылады. Ойын жағдаяттарындағы қарым-қатынас жасау ниеттері үлестіріліп, жобаланады. Әрі қарай өзін-өзі дамыту процесі келеді. Бірақтан, рольдік ойынды сәтті сомдап шығу мұғалім жақтан да, тіл үйренуші жақтан да нақты дайындықты және ұйымдастырушылықты талап етеді. [2] Ойын жағдаяттарын өткізбес бұрын, тіл үйренуші тақырып бойынша сөздерді, сөз тіркестерін меңгеруі керек, мағлұмат материалдарын, ойын әрекетін жүзеге асыруға пайдаланатын ойын реквизиттерін немесе шынайы немесе шартты заттарды иемденуі керек. Мысалы, «**Seeing the Doctor**» рольдік ойынды ұйымдастыруда білімгерлер алдымен жаңа лексикамен, тірек сөздермен (make an appointment, what's the matter...? , annual check-up, ache, pain, history of ... problems, medicine, aspirin, prescription and etc.) сөйлеу әрекетінің үлгілерімен, should / must етістіктерін қолданып машықтанады, қысқа диалогтар құрастырады. Сонымен қатар, ойын жағдаятына қатысты көрнекі құралдар, мүмкіншілік болса шынайы заттар: ақ халат, фонедоскоп, дәрі-дәрмек, рецепт және т.б. атрибуттарды қолданып жатса ойын қыза түседі. Рольдік ойынның өтілуіне дайындық ойын жағдаяттар жазылған карточкалар үлестіріледі. Карточкаларда берілген рольге қатысты жағдаяттар жиынтығы бар. Мысалы: **Card 1. 'Making an appointment'.** You are a patient and you want to make an appointment to see your doctor. You call the Medical Centre. You'd like to have an annual check-up. **Card 2.** You work at a Medical Centre. Ask the patient when it would be available for him to come in and see the doctor. **Card 3. 'Seeing a Doctor'.** You are at the Doctor's. You have got a terrible ache in your lower back. Ask the doctor for help. (I don't feel well,

it's hurting, etc.) **Card 4.** You are a doctor. Draw your attention to the patient. (What is the matter?) He has a pain and feel bad. Give him your advice. Write a prescription. Express your hope for getting well.

«**Dining out**» рольдік ойынын қарастырайық. Ойын бірнеше этаптан тұруы мүмкін. Ойын басталмас бұрын білімгерлер тақырыптық жаңа сөздермен, сөз тіркестерімен, қатысты фразалармен танысып алады. Аудиторияның бір бұрышында ойын атмосферасына алдын ала жағдай жасалынып қойылуы керек. Әр рольді сомдаушыларға карточкалар дайындалынады:

Situation 1. 'Greeting and welcoming the customers'. **Waiter:** 'Hello, I am Asan, I'll be your waiter today. Here the menu, please. Can I get you anything to drink?' **Customer1:** Just water. **Waiter:** Would you like bottled or regular? **Customer1:** Regular. **Waiter:** And for you? **Customer2:** I'll have a diet soda. **Waiter:** Great. I'll be right back. **Situation 2. 'Ordering'.** **W:** Have you decided what would you like? Or do you need some more time? **C1:** I'll have the grilled chicken and dinner salad. **W:** What kind of dressing would you like? **C1:** What kind do you have? **W:** Italian, blue cheese and French. **C1:** The Italian, please and can you serve that on the side. **C2:** I'll have the steak. **W:** And how would you like that cooked? **C2:** Medium, please. **W:** Good, so that's chicken with salad, Italian dressing on the side, and one steak medium. **C2:** Yes. **W:** Thank you. **Situation 3. 'Serving'.** **W:** Be careful, it's hot. Can I get that for you? **C1:** Yes. **W:** Is there anything else I can get you? **C2:** May I have steak knife? **W:** Of course. I'll get that right away after some time. **W:** How is everything? **C1, C2:** Excellent, very good. **W:** Great. **Situation 4. 'Finishing the Meal'.** **W:** Are you still working on that? Or shall I wrap it up for you? **C1:** I am done. **C2:** I'll take this to go. **W:** Would you like a dessert menu? **C1:** Yes, please. **W:** Would you like coffee? **C2:** Yes, please. **C1:** I'll have some to. **W:** Cream or sugar? **C2:** I'd like some cream. **C1:** I'll have some sugar. **Situation 5. 'Ordering dessert'.** **W:** Have you decided what you'd like for dessert? **C2:** I'll have the chocolate cake. **C1:** I'll have cheesecake. **W:** Excellent, I'll be right back. **Situation 6. 'Get the check'.** **W:** Did you enjoy your meal? **C1:** It was wonderful. **W:** Can I get anything else or should I get your check? **C2:** We'll take the check. **W:** Thank you for coming.

Осы сияқты ойын жағдаяттарының мысалдары өте көп. Әрине әр ойынның мақсаты және ойын барысы атқарылады. Мысалы: «Қала жоспары» ойынының мақсаты: сұрақ қою мен жауап бере алуға машықтандырып, епті болуға жетелеу. Ойын барысы: Ойынға қатысушылар жұп құрады, әр бірі қала жоспарының нұсқасын алады. Онда қаланың көрікті жерлері көрсетілген. Бір-біріне сұрақ қою арқылы көше аттарын анықтайды, көрікті жерлерді анықтап сол жерлерге қалай баруға болатынын әшкерелейді. «If I were.....» ойынының мақсаты: шет тілінде шартты райды қолданып сөйлеу әрекетіне дағдыландыру, епті ету. Ойын барысы: оқытушы тіл үйренушілерге өздерін бір атакты адамдар, актерлер болып көруге немесе болғанда қалай болар еді, не істеген болар еді деген сикты қиялға жетелейді. Қортындылай келе, ағылшын тілі сабағында ойын жағдаяттарын пайдалана отырып, рольдік ойындарды жиі қолдану тіл үйренуде болашағы мол тиімді әдіс екенін тағы да атап кетер едім. Өйткені, ойын жағдаяттарындағы рольдерді ойнап шығу, сабақта жағымды жағдай орнатып, ынталану күшейіп, тіл үйренушілерді белсенді болуға жетелейді. Сонымен қатар, алған білімдерін, тәжірибелерін ағылшын тілінде әр түрлі өмірлік ситуацияларда қолдана алуға мүмкіншілік береді. Барлық оқу этапы барысында шет тілі пәніне деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі.

Түйін

Бұл мақалада шет тілін оқытудағы ең тиімді әдістердің бірі ағылшын тілі сабағында әр тақырыпқа қатысты ойын жағдаяттарын пайдаланып, тіл үйренушілердің рольдік ойындарды ағылшын тілінде сәтті сомдап шығулары сабаққа деген қызығушылықтарын арттырып, оларды ынталандыратыны туралы айтылады.

Резюме

В статье рассматривается эффективный метод обучения иностранному языку такой как исполнение ролевых игр с использованием игровых ситуации на уроках английского языка. Использование ролевых игр на практических занятиях по иностранному языку положительно влияет на все аспекты учебного процесса.

Summary

The article deals with one of the efficient methods in teaching foreign language like playing role plays using game situations at the English lessons. Role plays at practical lessons positively influence on all aspects of educational process. Playing role plays at different kind of daily situations learners increase their interest to the subject, motivate them to learn the target language and improve their linguistic competence and skills.

1. *Практические рекомендации по организации и проведению ролевых игр на уроке английского языка – КазГУМОиМЯ Алматы - 2001 стр. 2*

2. *Семенова Т.В. // Иностранные языки в школе. – 2005. – №1*

3. *Вайсбург М.Л. Использование учебно-речевых ситуации при обучении устной речи на ия – Обнинск: Титул - 2001.*

4. *Гальсакова Н.Д. Современная методика обучения иностранного языка: Пособие для учителя. – 2-е издание перераб. 4 доп. – М: АРКТИ, 2003.*

5. *Интернет көздері.*

ОӘЖ 37.032.2

ЭТНОПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ЭТНОПСИХОЛОГИЯ НЕГІЗІНДЕ ЖЕТКІНШЕКТЕРГЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖОЛДАРЫ

Тұрғанбаева Бейбітгүл Шәкәрімқызы -

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Аннотация: Қай қоғамда болмасын құқықтық тәрбиенің мақсаты азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін жетілдіру болып табылады. Құқықтық тәрбие беру баланың жеке тұлғасын қалыптастырып, олардың бойына жоғары идеялық пен қоғамдық меншікке қатынасты көзқарасты дарытудың асыл міндеттерін атқарады. Мемлекетіміз жеткіншектердің құқықтық тәрбие беру ісіне үнемі мән беріп келеді. Қазақстан заңдарына терең құрмет сезімін қалыптастыру, оларды сөзсіз сақтау және орындау - ұзақ уақыт тәрбие жұмысын жүргізудің жемісі. Құқықтық тәрбие беру мәселесі ертедегі педагогтерді, ойшылдарды да толғандырған. Мақалада этнопедагогика және этнопсихология негізінде жеткіншектерге құқықтық тәрбие берудің теориялық зерттелуі ұсынылған.

Тірек сөздер: жеткіншектер, құқықтық тәрбие, этнопедагогика, этнопсихология

Аннотация: В любом обществе целью правового воспитания является развитие правового сознания граждан и повышение правовой культуры. Правовое воспитание подростков способствует формированию личности, а также помогает сформировать у них морально-нравственные идеи и собственное взгляд на происходящие события в обществе. В государстве вопросам правового воспитания подростков постоянно уделяют важное значение. Результатом системной воспитательной работы является формирование в сознании подростков глубокого уважения к законам Республики Казахстан, а также безоговорочное их исполнения. Проблемы правового воспитания волновали древних педагогов и мыслителей. В статье рассматривается теоретическое исследование правового воспитания подрастающего поколения, основанного на изучении этнопедагогики и этнопсихологии.

Ключевые слова: подростки, правовое воспитание, этнопедагогика и этнопсихология

In any obschestvm purpose of legal education is the development of legal consciousness of citizens and improving the legal culture. Legal education of adolescents contributes to the formation of personality, as well as helping to form their moral and ethical ideas and their own view of the proiskhodyashie events in society. In the state on legal education of teenagers constantly attached great importance. The result is a system of educational work in the formation of consciousness podrodkov deep respect for the laws of the Republic of Kazakhstan, as well as unconditional their execution. Problems of legal education and teachers worried about the ancient thinkers. The article discusses the theoretical study of the legal education of the younger generation, based on the study ethnopedagogics and ethnic psychology.

Key words: teens, legal education, pedagogy and ethnopsychology

Көне тарихымыздың бастауы Күлтегін жазуларында жалпы мемлекеттің күшті, тиімді болуының шарттарына басқару ісін жүзеге асыратын лауазымды адамдардың білімді, ақылгөй, патриоттық сезім билеген рухта болғаны және болу қажеттілігі асқан парасаттылықпен баяндалады.

Зерттеу барысында біз, сонау көне грек және шығыс ойшылдарының еңбектерінде негізі қаланған жеткіншектерге құқықтық тәрбие берудің теориялық негіздерін айқындауда заң білімін насихаттау құқықтық білім және тәрбие берудің бастамасы екендігін көрсетуде Аристотель, Демокрит, Әл-Фараби, М.Х.Дулати еңбектеріне шолу жасадық.

Біздің заманымыздан бұрын 384-322 жылдар өмір сүрген Аристотельдің «Метафизика», «Жан туралы», «Аналитика» деген еңбектерінде қоғамдық тәрбие мен отбасы тәрбиесінің өзара байланыстылығына маңыз берген. Соның ішінде, қоғамдық тәрбиенің бір құрамы адамның қоғам қойған талаптардан туындаған құқық заңдылықтарына бағына білуін, оның еріктіліктігін өзін-өзі тәрбиелеу үдерісінің көрсеткіші ретінде атап өтеді. Құқықтық тәрбиенің негізі қай қоғам болмасын, сол қоғамның өзі тудырған моральдық тәрбиесінің тағылымынан сұрапталған нысан екеніне Аристотель тұғырлы тұжырым жасап Бұл ойы қазіргі заман талабына сай бүгінгі жеткіншектерге құқықтық тәрбие беру мәселесінде өзектілігімен ерекшеленіп отыр.

Аристотельден кейін біздің заманымыздан бұрынғы 270 жылдар шамасында өмір сүрген гректің философы Демокрит сезімнен ақыл-ойды жоғары қояды. Адамгершіліктің өзі осыдан туындайды деген ой айтып, құқықтық тәрбиенің де өзі адамгершіліктік болудың көрсеткіші, жеке адамның дамуы ақылдан басталады деп есептеген. Демокрит құқықтық тәрбиенің нәтижелі болуының қозғаушы күші – ата-аналар мен мұғалімдердің бірлесіп жұмыс атқаруында деп айқын көрсеткен.

Құқықтық тәрбие әр жеткіншектің ұдайы орта туғызған заңдарға өзін бағындыруына байланысты деген құнды пікір де білдірген. Біздің зерттеуімізге бұл пікірдің де тигізетін маңызы бар. Сонымен Демокриттің «Бой жеткен жерге ой да жетеді» - деген өсиеті педагогиканың дамуына бағдар беріп тұрғанын атап өткеніміз де орынды.

Шығыс елі ойшылдарының бастаушысы - Әбу Насыр Әл-Фараби құқықтық тәрбие жайлы «жамандықты жақсылық жеңгенде ғана адам баласы ізгі мұратына жетеді» деп түсінетінін меңзейді.

Ол құқықтық тәрбиенің негізін үш бірлікте қарастырған: 1) білім (біздің ұғымымызша айтысып жүрген «интеллектінің» негізін Әл-Фараби салған); 2) мейірбандық; 3) сұлулық. Сол кезеңнің өзінде мұндай гуманистік

идеяны құқық сақтау іс-әрекетіне негіздеуі Әл-Фараби ілімінің маңызы ерекше екеніне мән беріп, бұл ұстанымның бүгінгі күнге дейін көкейкесті болып отырғанын атап көрсетеуімізге мүмкіндік береді. Әл-Фараби әділеттілікті халықтар достығын нығайтуда, әр мемлекеттің ішкі құқықтық заңдарын сыйлауға, бақытқа жетудің бір тізгіні әр мемлекеттің қоғам тудырған заңдарын бұзбаушылықта екеніне бүгінгі педагогика ғылымында көз жеткізеді. «Азаматтық ғылым және оның тараулары» туралы ілімінде заң ғылымына теориялық негіз береді. Теориялық негізіне құқықтық тәрбиенің жеткіншектердің сана сезіміне оңтайлы ықпал етуі деген ой пікірді келтірген. Адамгершілік және ақылдылық табиғаттан туындап, оны жеткіншектердің өздері дамыта білуіне қолайлы жағдай туғызудың қажеттілігін де ерекше атап өтеді. Демек Әл-Фарабидің «орта» деуі бүгінгі «қоғам» деген ұғымды білдіретіні айқын.

Құқықтық тәрбиенің ел басқару ісіне ерекше ықпалының бар екендігін Жетісу өлкесінен шыққа Мухаммед Хайдар Дулати (1541-1546 жылдары) «Тарих - и - Рашиди» еңбегін жазған. Бұл еңбекте XV-XVI ғғ. ел бірлігі, ел билігі туралы нұсқалы ой-пікір айтқанын зерттеу барысында байқадық. Мухаммед Хайдар Дулати елді құқық сақтауға тәрбиелеу мақсатында ел басқарушының екі қасиеті болу керектігіне де мән берген: оның біріншісі – қажырлылық, екіншісі – саликалы зерде, терең ақыл.

Хайдар Дулати қазақ хандығы кезінде ел басқару ісінде қолданылатын заңдардың ережелерін құрған: Мүлік заңы (жер, мал – мүлікті иемдену); Қылмыс заңы (ұрлық, адам өлтіру, тонау т.б. жазалау); Әскери заң (қысым жасау, ер-азамат пен тұлпардың құны); Елшілік мәселе (сыпайылық, шешендік өнер); Жұртшылық заңы (ас, той, мереке үстіндегі заңдар) мен құқықтық тәрбие берудің негізін қажырлылық пен саликалы зерде мен терең ой деп дәлелдейді.

Жеткіншектердің жетіліп өркендеуінде Жүсіп Баласағұнның (1011-1075) «Құтты білік» еңбегінің алар орны ерекше. Құқықтық тәрбие негізі ретінде Жүсіп Баласағұн қоғамдық жағдайлардың, айнала ортаның ықпалымен, оң әсерімен тәрбие арқылы және адам табиғатынан туысынан - дүниеге нәсілдік ерекшелігімен келетінін ескеруді ерекше көрсеткен.

Жүсіп Баласағұн Сократ, Демокрит және т.б. грек ойшылдары сияқты әділетке ғылыми тағылым құрған, олардың әділеттің мазмұны ретінде қарастырылған заңдылықты негізіне алуымыз қажеттілігін атап өтеді. Мұндай қасиеттердің өркен жаюы табиғи заңдылықтар мен қоғам мүддесі және Жүсіп Баласағұн еңбегіндегі жеткіншекке тағдыр мен жазымыштың әсерінен пайда болған ішкі дүниетанымы ықпал етіп, оған қозғаушы күш болатыны жайлы құнды пікірі бар екені зерделенді. Сонымен, құқықтық тәрбие беруде жеткіншектерге зорлық-зомбылық, құқықтық-психологиялық жағдай туғызу сияқты әдістерден аулақ болып, олардың әділетті де құқықтық тәрбие арнасынан шықпауына бірден-бір құрал сүйіспеншілікпен келу деген тұғырлы, саликалы ой-пікірі бүгінгі тәрбие нысанына да негіз деп қарауымызға мүмкіндік береді.

Құқықтың пайда болу және даму тарихына келсек, егер мемлекеттік құқық – мемлекетпен бірге, бір мезгілде пайда болса, жеке бастың құқы мемлекет пайда болғанға дейін өмір сүрген. Ол мәдениеттің ажырамас бір бөлігін құрай отырып, халық даналығы негізінде, моральдық – этикалық қағида, салт – дәстүрлер, әдет арқылы реттеліп отырған.

Қоғамдағы өзгерістер саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдайларға орай әдет-ғұрыптық қағидалардың кейбір тұстары өзгерістерге ұшырады. Оны біз Орыс, Қасым, Есім, Тәуке хандар жасаған құқықтық реформалардан көреміз. Қасым хан (1511-1523) саяси жағдайды халық бұқарасы және билер тобының тілегіне негіздеп, дамытып, билер кеңесінде ақылдасып отырған. Халық оны «Қасым салған қасқа жол» деп атаған. Оның заңдары сабақтастық тауып отырған, бір ғасырдай қызмет атқарған соң, кейіннен толықтырулар мен өзгерістер енгізіліп, Есім ханның (1598-1645) тұсында «Есім ханның ескі жолы» деп аталатын заң қабылданады. Әлбетте, бұл өзгерістер бұрыннан келе жатқан жалпы әдет-ғұрып пен құқықтар жүйелеріне күрделі өзгерістер енгізіп, жаңаша сипат бере алған жоқ. Дәл осы себепті Тәуке кезеңіндегі қазақтар үшін заңдар кодексі «Жеті жарғы» деп аталды, ал Қасым мен Есім кодексі «Жол» терминімен байланысты болды.

XVII-XVIII ғасырларда заңдар қайта толықтырылып, елеулі өзгерістер енгізілді. Тәуке хан (1680-1718) тұсында «Күлтөбенің басында күнде кеңес» болды. Тарихқа «Жеті жарғы» деген атпен енген Тәуке ханның заңдарын зерттеушілер қазақтардың бұған дейінгі қолданылып келген әдеттегі құқық нормаларының бір жүйеге келтіріліп, толықтырылған нұсқасы деп қабылдайды. Жеті жарғы – XVIIғ. аяғы мен XVIIIғ. басында қалыптасқан қазақ құқықтарының жиынтығы. Өмірге әкелген — Тәуке хан мен оның билері. Мұны олар Өз Тәукенің «Жеті жарғысы» деп атады.

Жеті жарғының әрбір бабы қазақ халқының әлеуметтік практикасының жемісі, ұлтты қорғау үшін, көшпелі қоғамдық қатынастарды тиімді реттеуге қабылдаған және талқылау барысында идеялық пікірталас, билердің данагөйлігінің қорытындысы. «Қасымханның қасқа жолы» «Есімханның ескі жолы» сияқты қазақ халқының заңдарын бір жүйеге салу, жаңа нормалар енгізу мақсатында «Жеті жарғы» 1684-1685 жылдары қабылданған құқықтық құжат. «Жарғы» сөзінің мағынасы норманың жоғарғы түрін көрсетеді, жоғарғы мемлекеттік басқару жүйесінде анықталған.

Қазақ халқының қалыптасқан мәдениетінде сөз бостандығына, оның қадіріне үлкен мән берілген. Халқымыздың саяси-қоғамдық өмірінің заң жүйесі болған: қалыптасқан салт-дәстүрлері (одан ешкім аттап кетуге тырыспаған),

ислам дінінің шариғаты, «Жеті жарғы» («жарғы» сөзі әділдік деген ұғымды береді). «Жеті жарғыны» - құқықтық нормалар жиынтығы деп қарастырумен шектелуге болмайды. Өйткені оның құндылығын мәдени-әлеуметтік өмірді қамти білген тәлім-тәрбиелік жағы арттыра түседі.

Құқықтық ұғым - түсініктердің, қағида принциптердің, норма жарғылардың туындап пайда болуы, олардың халыққа тарап, құлаққа сіңуі, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, ел жадында сақталуы, іске асып орындалуы, бұзылған жағдайда қалпына келуі, өзгеріп-жанаруы – көшпенділердің құқықтық болмысының осы аталған барлық көріністерінде және тармақтарында сөз мәдениетінің орны ерекше болатын.

Халық ұғымы құқықтық қағида-жарғылардың, нормалардың пайда болуын «үлгілі сөздің», «аталы сөздің», «нұсқалы сөздің» туындауы деп түсінген. Құқықтық принцип-нормалардың өмірге келуі сөз өнерімен тікелей байланыста қарастырылды, сөйтіп, олар тіршілікте бағыт-бағдар бере, өнерге үйретер жаңа сөздің, аталы уәждің дүниеге келуі тұрғысынан бағаланды. Сондықтан да әдет-ғұрып құқығы құқықтық принцип-норма ұғымдары көшпелілер қоғамында «үлгілі сөз», «ескіден қалған сөз», «аталы сөз» деп аталатын және осы түсініктер құқықтық өмірде үлкен орын алатын.

Құқықтық тәрбие мемлекеттік - құқықтық даму, азаматтық әлем мен келісімнің тұрақты кезеңінде құндылықтардың жүйелі ортақтығын қамтамасыз етуі керек. Қоғам мен мемлекеттің, ұжымның объективті қажеттіліктерінің дамуына жауап беретін жалпы заңды қағидалар мен талаптарды саналы түсінуін қажет етеді. Құқықтық тәрбие беру мәселесі ертедегі педагогтерді, ойшылдарды да толғандырған.

Қай қоғамда болмасын құқықтық тәрбиенің мақсаты азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін жетілдіру болса, ал міндеттері индивидті құқықтық мінез-құлыққа саналы тұрғыда тарту, ол үшін құқықтық ақпараттандыру, құқықтық оқыту, сонымен қатар тұлғаны мемлекеттің іс-әрекетіне тарту керек, яғни алған құқықтық білімді тәжірибеде қолдана білуге үйрету.

Ян Амос Коменский – педагогиканың дамуына үлес қосқан ойшыл, «Ұлы дидактика» еңбегінің XXVI тарауында мектеп тәртібі адамгершілік тәрбиесі мен тәрбие мәселелерін қарастырады. Оның ойынша, мектеп – жеткіншектердің «адамгершілігін», «ақылын», «құқығын» тәрбиелеудегі білім мен оқытуды ұйымдастыратын орталық. Бұл бағыттың барлығы дерлік табиғатқа тән, жалпы заңдылықтарға сәйкес болуы деп есептеген.

Оның бұл тұжырымының Сократ, Демокрит, Әл-Фараби, М.Х.Дулати еңбектерінде де айтылған ой-тұжырымдарымен сабақтастық тапқанына мән береміз.

XVII ғасырда өмір сүрген Англия елінің ойшылы Джон Локк «Тәрбие туралы ойлар» атты еңбегінде іскерлік сапасы кең, білімін қоғам тудырған заңды саралап қарайтын, өзіне-өзі сенген адамның бейнесін жасаған. Құқықтық тәрбиенің жаңа элементтерінің толық түсінігі Джон Локк еңбектерінде қарастырылған. Сонымен бірге Джон Локк үштік құқықтық формасын, атап айтқанда, тұлға туғаннан бастап негізгі құқыққа - өмірге, бостандыққа және меншікке ие екендігін буржуазиялық конституцияға енгізеді. Джон Локк ағылшын джентльменіне жаңаша білім беру мазмұнын көрсетіп, міндетті оқыту пәндерінің көлемін ұсынды. Ол құқықты меңгеруге үлкен мән бере отырып, «Егер ағылшын джентльмені өзінің мемлекетінің заңымен таныс болмаса, бұл өте қызық болар еді» - деген өз пікірін білдіреді.

Философ-ағартушылар Вольтер, Д.Дидро, Ж. Ж. Руссо еңбектерінде құқықтық тәрбиенің үштік құқықтық формасы ретінде өмірге, бостандыққа және меншікке деген түсініктері қарастырылып, буржуазиялық конституцияға енгені айқындалған. азаматтық құқық пен бостандықты мойындауға мүмкіндік беретін буржуазиялық революция идеологиясын тудырды.

Зерттеу жұмысымыздың негізіне XIX ғасыр ағартушылары Шоқан Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А. Құнанбаев еңбектеріндегі құқықтық тәрбие беру жөніндегі берген ақыл-кеңестері де жоғары мағынасында алынады.

Қазақ ағартушыларының бірі - Шоқан Уәлиханов 1864 жылы құқық жайлы «Сот реформасы» деген еңбегін жазды. Онда құқықтық тәрбиенің оңтайлы болуы үшін мемлекет құқықтық заңдар шығарған уақытта халық мүддесімен санасудың қажеттілігін ескеруді қарастырады.

Ол «биді қазақ қоғамының әлеуметтік өмірін, салт-санасын, әдет-ғұрпы мен құқықтық жүйесін жетік меңгерген, халық арасынан суырылып шығып, өзінің ақыл-ғой даналығымен, шешендік қасиеттерімен дау-жанжалдарды шешуге әрқашан асқан әділеттілік танытқандықтан халықтың құрметіне бөленген әлеуметтік топ, әділеттіліктің символы» деп сипаттап, қазақтың билер сотының ашық, халық алдында ең демократияшыл ұстанымда екендігін айта отырып, бірнеше озық тұстарын саралап өткен.

Сонымен бірге Шоқан Уәлиханов қазақтық құқықтық мәдениетінің тарихын зерттей келе, Тәуке ханның рөліне ерекше тоқталып өтеді. Бұл идеяны да біздер құқықтық тәрбиенің оңтайлы болуы үшін негізге алып, мемлекеттің құқықтық заңдар шығарған уақытта халық мүддесімен санасуының қажеттілігін аңғардық.

Егемен елде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына негізделген санасын қалыптастырмай, олардың қоғам мен мемлекет алдында өз міндеттерін түсінбей, қоғамдық өмірдің маңызды жақтарын заң арқылы ретке келтірмей құқықтық мемлекетті құру мүмкін емес. Сондықтан жеткіншектерге құқықтық білім мен тәрбие берудің, заң білімін насихаттаудың жас ұрпақты құқықтық тұрғыдан тәрбиелеудің маңызы зор.

Адамдардың қарым – қатынасын мен тәртіп тәрбиесін ақын, ойшыл, ұлы ұстаз – Абай өзінің еңбектерінде жан-жақты қарастырады. Абай өзінің қара сөздерінде мораль, тәрбие ақыл, ғылым, ар, мінез мәселелері туралы ой

түйіндеген. Жиырма бесінші сөзінде «жеткіншек өзі үшін емес, халқы үшін еңбек ететін адам болсын» - деп, өзінің туған елін қорғайтын, сана – сезімі мол, белсенді қоғамға, әлеуметтік ортаға жат әдет қылыққа қарсы күресетін жеке тұлғаның бойындағы қасиеттерді тәрбиелеуді насихаттаған.

Сонымен қатар Абайдың қолдауымен қабылданған «Билер ережесі» әдеттік құқықтың үлгілері биліктің бөлінуіне сүйенген «билер кеңесіне» ауысуға мүмкіндік береді. Біздер тәрбиенің осы теориялық бағытын өзіміздің еңбегімізге негіз ретінде алуды жөн деп есептедік. Бірақ, аталған тәрбиенің негізі ретінде берілген үш құраммен ғана шектелуге болмайды.

Адам өмірге келгеннен соң ар-ұят, абырой, намыс сынды қасиеттерге ие болуы мақсатында әдептілік жайлы әрдайым толғанып, оны қалыптастыруға бар күш-жігерін аямаған. Осы қасиеттерден арылмас үшін оны сақтаушы әділдік, адамгершілік, имандылық институттарды ұстану мақсатында қазақ даласында тәртіп ережелері, яғни заңдар болды. Ата-бабаларымыздың әдет-ғұрып құқықтық жүйесінің бастауы құқықтық сананың қалыптасуымен байланысты дамыды. Нәтижеде ұлан-байтақ даладағы құқықтық нормаларды бұлжытпай орындау барлық халыққа міндеттелді. Сондай-ақ, қазақ халқы өзінің материалдық және рухани мәдениетінің ірге тасын ежелден-ақ қалап, осы күні өзгелерден жақсы сипаттарымен ерекшеленіп тұратын әдептілік тағылымдарын барынша сомдап, оны ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып, желісін үзбей сақтап келеді.

Әділеттік, адамгершілік, теңдік принципіне құрылған әдет-ғұрып құқықтық жүйе феодалдық қарым-қатынасты дамытып, егемендігіндегі жерді қорғау мүддесімен ұштаса отырып, тайпа-рулардың бірлесуіне, ұлан-асыр кең даланы бейбіт жағдайда игеруге алғы шарт жасады.

Құқық жүйелерінің өзіне тән белгілері: әуелі, құқық қоғамның объективтік байланысы, қатынасы – диалектикалық даму процесіне сәйкес қалыптасқан нормативтік актілердің бірлігі және құқықтық қоғамның даму процесін реттеушісі. Егер қоғам мен құқықтың объективтік байланысы мен қатынасы дұрыс дамымаса, қоғам дағдарысқа ұшырайды. Екіншіден, құқық – қоғамның көп жүйелі, көп салалы әлеуметтік қарым-қатынастарын реттеп, басқарып отыратын жалпыға бірдей міндетті нормалар.

Қазақ құқығы – қазақ халқының және барлық көшпелі өркениеттің мәдени байлығы. Ол мыңжылдық тарихымен, ерекшелігі және өміршендігімен, адамеркіндігін жақтаған сипаттарымен әлем назарына ілінді.

Қазақ құқығының жүйелі түрде қалыптасып дамуына әсерін тигізген үш түрлі факторларды атап айтуға болады. Оларға: біріншіден, Евразия кеңістігін мекендеген қазақ елінің жер көлемінің кеңдігі; екіншіден, Евразиялық даламен Шығыстан Батысқа қарай көшкен көшпенділердің жүздеген жылдарға созылған көш жолдары; үшіншіден, осы ұлан байтақ даладағы жаугершілік рухының бейбітшілік өмірге жылдамырақ ауысуы болып табылады.

Қазақ халқының шыққан тегі, тарихы, құқықтық мәдениеті өте қызықты, әрі күрделі мәселе. Қазақ халқы тарих аренасына шыққаннан бастап қаншама қилы-қилы замандардан өткенімен, адамгершілік қағидасын ұстануы негізінде қоғамдағы қолданыста болған әдет-ғұрып нормаларының қазіргі уақытқа дейінгі маңыздылығы жоғалмаған. Бұл нормаларды құрауда халық адам құндылығын, әділеттікті, теңдікті және адамгершілікті бірінші орынға қойғандығы көрінеді.

Қазақтың ежелгі дәстүрлі құқықтарының пайда болуын сөз еткенді біздің жыл санауымызға дейінгі дәуірдегі патриархалдық қоғамдағы қалыптасқан салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды, заң тәртібі ретінде қолданылған жол-жора, үкім-кесімдердің құқықтық өлшемдерін айтпай кетуге болмайды.

Кез келген қағида-ереже алтын қазына бола қоюы екіталай. Ал қазақ әдет-ғұрып құқығының өміршендігі ең алдымен өзге құқықтық жүйелерден өзгеше ерекшелігі барлығында әрі адам құқықтарын, еркіндік, бостандық, теңдік, әділдік, адамгершілік категорияларын бірінші орынға қоюында жатыр. Сондықтан да тарихта қоғамдық құрылыстың дамып, не құлдырауына қарамай, құқықтық мәдениеттің беделі мен қызметі құлдырамай, өз өміршендігін көрсете алды[63].

Табиғаттың өзі көшпенділердің танымдық сезімін, ой-өрісін ерекше етіп жетілдірді. Қоршаған орта, кең дала ой сезімдерінің шарықтап өсуіне қатты әсер етіп, адам мен табиғат, қоғам мен адам және олардың арасындағы қарым-қатынас, адам өмірі мен мәні, адам құндылығы, өмірдің мәңгілік емес екендігі, адам адаммен ғана адам екендігі жайлы ойлануға мәжбүр етті. Осыдан келіп әлемді жаратушы бар, ол Тәңірі деген иланымнан сенім қалыптасты. Мұндай сенім будда, зәрдем (зооастризм), яһуди, ислам діндері шықпай тұрып тұрақтануы көшпенділерге үлкен рух береді..

Кез-келген адам ар-ұят, намыс, абырой сияқты адами құндылықтарға ие болулары қажет. Бұл құндылықтарды адамгершілік пен әділдік сақтайды. Осы адам бойындағы құндылықтар мен қасиеттер оның қоғамдық, құқықтық санасын қалыптастырады. Қазақ даласындағы әдет-ғұрып жүйесі осыдан бастау алатыны анық.

Қазақ халқының әдет-ғұрып нормалары ең алдымен адам құндылықтарын, еркіндікті, бостандықты, теңдікті әділдік пен адамгершілікті қолдаған. Осы қағидалардың өзінің тәрбиелік мәні белгілі.

Қазақ даласындағы заң жүйесі жер-су, көші-қон, жеке меншікті (малды таңбасымен және т.б.) анықтау, дауларды өз саласына бөліп, құн мен айып төлеудің мөлшерін, жаза түрлерін, отбасы қатынасын, сондай-ақ, жеке тұлғаны құқықтық және адамгершілікке тәрбиелеу шараларын қамтыған.

Заңгер ғалым З.Кенжалиев қазақтың құқық жүйесінің қағидаларын бас, ара (орта) және дербес (жеке) қағидаларға бөлген. ... Көшпелі қазақ қоғамының құқықтық өмірінің көне бастауларының өзі – байлық, лауазым секілді уақытша,

өткінші бақ-талайыға қызықпау принципі. Сол үшін олар «малым – жанымның садағасы, жаным – арымның садағасы» -деп ең бірінші орынға адамдықты, ар-намысты, еркіндікті, ішкі рухани дүниесін қояды. Кейінгі орынға жанын, дене мүшесінің саулығын қояды. Байлықты, барлықты басты құндылыққа жатқызбаған. Байлықты қолдың кірі есебінде қараған. Ең қымбат нәрсе – адамның қасиетін жоғалтпау. Оған ешқандай баға жетпейді. Ал адам жаны қасиетті саналғанымен бағаланады. Бұл бас принциптер өз қызметін сөзге тоқтау, жөн сөзге құлақ қою, кешірімді болу секілді ара принциптер арқылы қызметін байланыстырады.

Аталынған қағидалардың тәрбиелік маңызы зор. Көңіл аударатын болсақ қазақ халқы мақал-мәтел арқылы адам тәрбиесін жүзеге асырған.

Қазақтардың әдет-ғұрып нормаларының басқа мемлекеттердегі (Ежелгі Мысыр, Вавилон, Үндістан) заң жүйелері (Перғайын заңдары, Хамурапи заңы, Ликург заңы, Ману заңы) сияқты жазбаша түрде болмай, керісінше ауызша халық арасында таралған.

Қазақ әдет-ғұрып құқық жүйесі жер-су, көші-қонды бөлуді, малдың ен-таңбасын анықтауды, дау-жанжалдарды тарау-тарау, сала-салаларға бөліп, құн мен айып төлеудің жайы мен мөлшерін, жаза түрлерін белгілеуді ретке келтірумен бір қатарда отбасы қатынастарын, адамды адамгершілікке тәрбиелеу, имандылық шараларын да қарастырды. Қазақтың әдет-ғұрып нормасы бойынша құқық қылмыстық, неке, міндеттемелік, жеке меншік сынды салаларға бөлініп, осы құқық салаларына қатысты даулар билер сотымен қарастырылған.

Қазақ әдет-ғұрып құқық жүйесін «әдет-ғұрып», «ата-баба жолы», «ата салты», «жол-жоба», «жөн-жосық», «ата-баба реттері» деп жалпылама айта берді.

Қазақ құқығының негізгі қайнар көзі -Ұлы Даланың нормативтік ережелер жүйесі қаншама ғасырлар бойы тікелей және жанама түрде әртүрлі мемлекеттер тарапынан қысым көріп, олардың идеологиясының әсерін сезінсе де, өзінің таңқаларлық өміршендігін сақтап келді. Әрине, қазақ қоғамы осындай күштердің әсерінен елеулі түрде өзгеріске ұшырап отырған, бірақ оның құқықтық мәдениеті мен тіл мәдениетін ешкім, ешбір күш өзгерте алмады. Олар мұндай қиын-қыстау жағдайларда, тек өзін-өзі сақтап қана қоймай, ішкі күшке ие болып, нығая түсті. Ұлан байтақ қазақ даласында болған өзгерістер мен төңкерістерге қарамастан, күні бүгінге дейін сақталып, өзінің бастапқы «мәйегін» жоғалтпаған қазақ құқығының өміршендігін, оның негізі, құрылымының өзегі табиғи еркіндік, әділдік, өнегелік идеяларымен үндестікте болуымен түсіндіруге болады.

Қазақ құқығының тарихын зерттеу Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан бері ғана қолға алына бастағанымен қазақ халқы Ресей патшалығына енгеннен кейін орыстардың қазақ заңдары мен билер институтын шектеп бастауынан- ақ, сол уақыттағы қазақ зиялылығы дала заңын, сот жүйесін сақтап қалуға бар күштерін салған.

Қазақ билерінің қызметтерін, қоғамдағы орынын зерттей отырып, Ш.Уәлиханов “Сот реформасы жайында хат” деген еңбегінде билерге мынандай мінездеме берген: “Қазақтарда құрметті би атағы халық тарапынан қандай да сайлау жолымен немесе халықты билеп отырған өкіметтің бекітуімен емес, тек сот рәсімін терең білетін, оған қоса шешендік өнерін меңгерген қазаққа ғана берілген. Би атану үшін қазақ халық алдында әлденеше шешендік сайысқа түсіп, өзінің заң жораны білетіндігін, шешендігін танытатын болған.

Мұндай адамдардың есімі желдей есіп, әлем жүртқа таралып, біріне емес бәріне танылған” деген.

Қазақ даласындағы заң жүйесіне қазақтардың әдет-ғұрып нормаларымен қоса шариғат заңдары да енгізілген. Ы. Алтынсариннің еңбегінде заң жүйесіндегі шариғат заңдары негізінде адамдарды тәрбиелеп, олардың құқықтық білімін, санасын, мәдениеті мен белсенділігін арттыру арқылы тәрбиелеу болып табылады.

Бүгінде жеткіншектермен жүргізілетін құқықтық тәрбиенің мазмұнын айқындауда А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинскийдің «қандай да бір тәрбие болмасын, егер ол белгілі бір мақсатпен ұйымдастырылып, жеке адамның мұқтаждығына негізделсе; екіншіден, ұжымдық жұмыстарға жеткіншектер шығармашылықпен қатысса, соғұрлым алдыңғы буын ағалардың әлеуметтік-құқықтық жетістіктерін, тәжірибелерін қабылдап, өз мінез-құлықтарында қалыптастырады» -деуі, осы айтқан пікірлері құқықтық тәрбие мәселесіне идеялық маңыз беріп, мектеп тәжірибесінде кең түрде басшылыққа алынуы қажет.

Қорыта келгенде, жоғарыдағы ғалымдар еңбектеріне жасалған талдау нәтижесі құқықтық тәрбие берудің теориялық негізі сонау көне грек ойшылдарының еңбектерінде қаланған деуге негіз бар екенін дәлелдей түседі. Бүгінгі таңда жеткіншектерге құқықтық тәрбие беру мәселесін зерттеуге қатысты философиялық, құқықтық, психологиялық, педагогикалық, әдістемелік әдебиеттерде маңызды ой-пікірлер жинақталғаны бұл мәселенің түп тамыры ғасырлар тереңінде жатқанын дәлелдейді. Ал тұлғаның құқықтық мәдениеті социумды және индивидті үйлесімді дамытуды қамтамасыз етуде нақты құқықтық құндылықтар мен нормаларды қабылдау және жүзеге асыру жүйесін ұсынады. Құндылық бағдар адамның танымдық іс-әрекетін құқықтық актілер жүйесіне ынталандырады және оның талаптарын сақтау ұстанымын қалыптастырады. Осыдан жалпы құқықтық тәрбиенің мақсаты жеткіншектерді мемлекет заңдары мен қоғамда өмір сүру ережелерін құрметтеуге, қоғам заңдылықтарын бұзуға төзімсіздікке, қоғамдық тәртіпті сақтауға тәрбиелеу болғандықтан, тұлғаның осы сапалары болашақ қоғам азаматының құқықтық мәдениетінің мәнін құрайтынына көз жеткізуімізге мүмкіндік береді.

1. Қазақша Уикипедияның мағлұматы. Қазақ Ашық Энциклопедия. «Жеті жарғы» Тәуке хан. Интернет.
2. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. М.: 1965.– 287с.

3. Жеткіншек жастар тұлғасын әлеуметтендірудің педагогикалық және құқықтық проблемалары. //Халықаралық ғылыми-теориялық конференция. Жинақ. - Алматы, 2001 жыл. 22-23 қазан. – 407б.
4. Бұғыбай Д.Б. Кәметке толмаған қылмыскерлерге жаза тағайындаудың ерекшеліктері. Автореф. Канд. Дисс.
5. Қазақстан Республикасының құқықтық саясат Концепциясы.

ӘОЖ – 370.1931

ОТБАСЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ж.К. Оңалбек - п.ғ.д., профессор, Аймақтық әлеуметтік инновациялық университетінің директоры,
А.А. Жумадуллаева - п.ғ.к., Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің профессоры,
Г.П. Мейірбекова - Phd доктор, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті,
Ж.Ғ. Ташибаева - Аймақтық әлеуметтік инновациялық университетінің магистранты

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан – 2050» стратегиясы – Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында: «...Бар жақсылық балаларға» ұраны барлық ата-ана үшін қағидаға айналуы қажет» деп атап көрсеткен [1].

Осы тұрғыдан келгенде, қазіргі кезде елдегі экономикалық-әлеуметтік жағдайлардың қиындығы, жұмыссыздық, материалды, рухани қажеттіліктердің тапшылығы, осының бәрі отбасындағы ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасты күрделендіріп отыр. Бала тәрбиесінің негізі – отбасы. Отбасы – бұл мәдени-тарихи және әлеуметтік-психологиялық құбылыс. Осы шағын әлеуметтік топ – бала үшін өмір мектебі. Отбасындағы ата-ана – баланың өмірлік ұстазы және тәрбиешісі. Баланың болашағы, білімі, мәдениеті отбасындағы ата-ананың сіңірген еңбегіне, тәлім-тәрбиесіне байланысты. Сондықтан да, балаларды жағымды ортада тәрбиелеу мен оқыту қазіргі таңдағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылуда.

Қазақтың ұлы ойшылдары: Әл-Фараби, Ж.Баласағұн, Қ.А.Ясауи секілді ғұламаларымыз адамгершілік пен имандылық тәрбиесі арқылы адамдар арасындағы қарым-қатынастың біртұтастығын қалыптастыруға болатындығына аса мән берген, ал А.С.Макаренко, Я.А.Коменский қарым-қатынастың тәрбиелік ықпалына ерекше көңіл аударған.

Отбасындағы ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас жасау мәселесін В.С.Мухина мен Л.А.Венгер де ғылыми тұрғыдан зерттеді. Олар «Отбасында дұрыс ұйымдастырылған қарым-қатынас пен тәрбие нәтижесінде бала өздігінен дербес түрлі әрекеттер орындағандарымен, ата-ана тарапынан көрсетілген эмоционалды қарым-қатынасты әлі де болса аса қажет етеді», - деп тұжырым жасайды [2].

В.С.Мухинаның айтуынша «адамдар арасындағы қарым-қатынастар барысында балада әр түрлі тәртіп формалары қалыптасады. Бұл жерде бала үшін ең бастысы – ата-ана тарапынан ұйымдастырылған жағымды қатынас. Ата-ана сенімі мен махаббаты балада оптимизм, жақсы, үлгілі болуға деген тілекті қалыптастырады. Бала әр уақытта өзіне жасалған жағымды эмоционалды қолдауды қажет етеді».

Ұлы жазушы М.Әуезовтың шығармаларында да отбасындағы тәрбие мәселелеріне көп көңіл бөлінген. Отбасындағы тәрбиеде ананың орнының ерекше маңыздылығына назар аудара отырып, тәрбие түзелу үшін ең алдымен сол тәрбиені қалыптастыратын аналар жағдайының дұрыс болуын, аналардың өздерінің сол тәрбиеге лайықты болуын айрықша көрсетеді.

С.Ұзақбаева қазақ халық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие мәселесі бойынша жүргізген зерттеулерінде де отбасындағы бала тәрбиесіне үлкен көңіл бөлген.

Батыстық ғалым А.Фромм: «отбасындағы баланың психологиялық тепе-теңдігі оның ата-анасымен болған жақын да эмоционалды қатынасына байланысты» - деп көрсетсе [3], бала бойындағы невроздың болу себептерін зерттеген ресейлік ғалым А.И.Захаров соңғы жылдары экономикалық өзгерістер барысында тірлік етіп жүрген іскер, шешімге келгіш ата-аналар балаға деген эмоционалды, жағымды қатынасқа немқұрайлы қарайтындарын атап көрсетті.

М.И.Лисина, Қ.Т.Шерияданова – «өздерінің қарым-қатынас генезисінің тұжырымдамаларында қарым-қатынасты баланың тұлға болып қалыптасуының басты белгісіне жатқызып, оны тұлға мазмұнының құрамдас бір бөлігі ретінде қарастырады» [4].

Қазіргі қоғамда болып жатқан өзгерістер ең алдымен отбасына үлкен әсерін тигізеді, осындай өзгерістерді басынан кешіріп отырған отбасы белгілерін біз былай жіктеуді жөн көрдік:

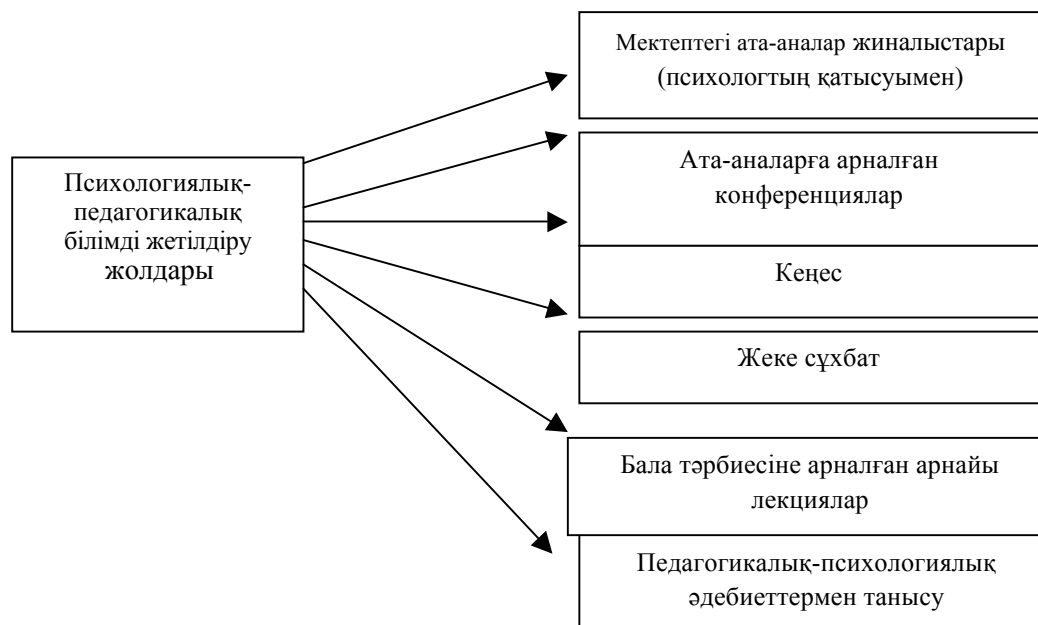
1. Отбасының экономикалық әл-ауқатының төменділігі;
2. Демографиялық жағдайдың нашарлауы, яғни отбасындағы бала санын шектеу қиыншылықтан шығудың бірден-бір жолы деп саналуы;
3. Рухани-адамгершілік байлықтарға қарағанда материалды байлықты дұрыс көріп, ата-аналардың материалдық жағдайға көп көңіл бөлуі;
4. Ата-аналардың бала тәрбиесіне қатысты білім деңгейінің төмендігі.

5. Өзіндік үлгі-өнеге көрсете отырып, ата-ана баланың қарым-қатынасқа түсуге деген ынталарын арттыруы тиіс. Көп ата-ана ойлайтындай қарым-қатынас мәдениеті мен жағымды тәртіп мәнері өздігінен пайда болмайды. А.С.Спиваковская пікірінше, жақсы ата-ана, баласымен түсіністікте болатын қарым-қатынасты сауатты түрде құра білетін ата-ана. Ол үлкендерден үлкен білімділік пен мәдениеттілікті талап етеді. Балада қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру үшін, біз ата-аналарға педагогикалық-психологиялық білімдерін жетілдіру жолдарын және баламен мәдениетті қарым-қатынас жүргізудің кейбір ережелерін ұсынып отырмыз:

■ Отбасы тәрбиесінде көзбояушылық болмау керек, ата-ана мен бала үнемі адал сезімдер негізінде қатынас жасауы керек.

■ Ата-ана отбасы тәрбиесі жағдайында бала бойына тіл мәдениеті қасиеттерін қалыптастыруда педагогикалық-психологиялық білімін жетілдіріп отыруы тиіс.

Бұл мәселені дұрыс шешу үшін біз төмендегі педагогикалық әдістерді пайдалану қажет деп ойлаймыз (1-сурет)

1 – сурет. Ата-аналардың психологиялық-педагогикалық білімдерін жетілдіру жолдары

Отбасындағы қарым-қатынас мәселесі чех ғалымдарының да назарын өзіне аударта білді. Осы орайда И.Лангмейер мен З.Матейчек баланың психикалық даму мәселелерін зерттей келе, «баланы айнала қоршаған әлеуметтік құбылыстар, тәрбиедегі олқылықтар, отбасындағы үлкендердің селқос қатынасы - балада ұзаққа созылатын окшаулану (депривация) құбылысын тудырып, психика дамуын тежейді» деп көрсетеді.

А.В.Петровский отбасының сипатын ол жердегі адамгершілік ахуал мен мақсаттар анықтайды дей келе, өз зерттеулерінде отбасы қарым-қатынасын төмендегідей бес түрге:

1. үстемділік-әкімшілік қатынас,
2. қамқоршылық қатынас,
3. қақтығысушылық қатынас,
4. араласпаушылық-немқұрайлық қатынас,
5. ынтымақтастық қатынас, деп жіктеп, әрқайсысына жекелей сипаттама береді.

А.В.Петровскийдің көрсеткен отбасы қарым-қатынасының түрлерін талдап көрсек, қазақ отбасында көбіне үстемдік қатынастың басым екенін аңғаруға болады.

Ал, ата-аналарға арналған конференциялар, топтық терапия, нұсқаулар мен кеңестер түрінде ұйымдастырылады. Біз ұсынып отырған бұл шаралар - бала тәрбиесі, соның ішінде ата-ана мен баланың қарым-қатынас мәдениетін барынша жетілдіруге, оған шығармашылықпен келе білуге бағытталады. Келесі 2-суретте ата-аналарға арналған баламен дұрыс қарым-қатынас ұйымдастырудың ережелерін ұсынып отырмын

2-сурет. Балалармен қарым-қатынас ұйымдастырудағы ата-аналарға арналған ережелер

Баланы өзіне сенімді, бақытты, қарым-қатынаста ұнамды, шешімге келуге бейім етіп тәрбиелеу үшін, туғаннан бастап тәртіп мәдениетін меңгеріп, оны дұрыс қолдануға үйрету керек. Ол үшін ең әуелі ата-ана, үлкендер өздерінің сөйлеген сөзіне, жүріс-тұрысына, киім-кию әдебіне аса назар салуы қажет. Қарым-қатынаста баламен шынайы, мейірімді болып, жылы ниеттерін білдірулері тиіс. Өзін қоршаған адамдардан жағымды эмоция мен энергия алған бала, түрлі қиыншылықтарды жеңуге де бейім болады. Ол үшін ең алдымен балаға отбасылық қарым-қатынас әдебіне үйрету керек. Баламен отбасы туралы, оның қажеті жайлы, туысқан адамдар туралы, неліктен олармен мейірімді болу қажет екендігін түсіндіреміз. Балаға талап қою мен өтіну арасындағы айырмашылықты түсіндіру барысында; сөзге жылы рең беретін: «рұқсат па?», «беренізші», «рахмет», «өтінемін» т.б. сөздердің мәнін айтамыз. Отбасында өзара түсіністік пен мейірімді қатынас орнату үшін, баламен бірлесіп мерекелерді атап өту керек. Ол үшін сылтау өте көп. Айталық, қыстың алғашқы қары, жазғы жауын т.б. мерекелер барынша қызықты ұйымдастырылса, бала үшін ол үлкен ләззат әкелуі мүмкін. Осылайша бала, қонақ күту, дастархан басында дұрыс отыру, басқаларға сыйлық ұсына білу, туыстарымен тату болу, айналадағы адамдарға жылы шырай таныту, өзінің сырт бейнесіне, келбетіне ұқыпты болу сияқты отбасылық әдеп ережелерін меңгереді. Бала өзін түрлі ортада дұрыс ұстай білуі үшін, оған қонақта болудың қыр-сырын түсіндіру керек. Балаға шақырмаған жерге бармау, сыйлық бере білу, алғыс айту, қоштасу сияқты қарым-қатынас ережелерін мектепке дейінгі шақта үйрету керек.

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауы. «Қазақстан – 2050» стратегиясы – Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. 14 желтоқсан. Елорда. – Астана, 2012.
2. Венгер Л.А., Мухина В.С. Психология. - М., 1988.-336 с.
3. Фромм А. Азбука для родителей. Лениздат. - 1991, 319 с
4. Шерьяданова Х.Т. Учите детей общению. - Алматы: Рауан, 1992. -108с.

Аннотация

Бала тәрбиесінің негізі – отбасы. Отбасы – бұл мәдени-тарихи және әлеуметтік-психологиялық құбылыс. Осы шағын әлеуметтік топ – бала үшін өмір мектебі. Отбасындағы ата-ана – баланың өмірлік ұстазы және тәрбиешісі. Баланың болашағы, білімі, мәдениеті отбасындағы ата-ананың сіңірген еңбегіне, тәлім-тәрбиесіне байланысты. Сондықтан да, балаларды жағымды ортада тәрбиелеу мен оқыту қазіргі таңдағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылуда.

Отбасында дұрыс ұйымдастырылған қарым-қатынас пен тәрбие нәтижесінде бала өздігінен дербес түрлі әрекеттер орындағандарымен, ата-ана тарапынан көрсетілген эмоционалды қарым-қатынасты қажетсінеді.

Адамдар арасындағы қарым-қатынастар барысында балада әр түрлі тәртіп формалары қалыптасады. Бұл жерде бала үшін ең бастысы – ата-ана тарапынан ұйымдастырылған жағымды қатынас. Ата-ана сенімі мен махаббаты балада оптимизм, жақсы, үлгілі болуға деген тілекті қалыптастырады. Бала әр уақытта өзіне жасалған жағымды эмоционалды қолдауды қажет етеді.

Баланы өзіне сенімді, бақытты, қарым-қатынаста ұнамды, шешімге келуге бейім етіп тәрбиелеу үшін, туғаннан бастап тәртіп мәдениетін меңгеріп, оны дұрыс қолдануға үйрету керек. Ол үшін ең әуелі ата-ана, үлкендер өздерінің сөйлеген сөзіне, жүріс-тұрысына, киім-киюі әдебіне аса назар салуы қажет. Қарым-қатынаста баламен шынайы, мейірімді болып, жылы ниеттерін білдірулері тиіс. Өзін қоршаған адамдардан жағымды эмоция мен энергия алған бала, түрлі қиыншылықтарды жеңуге де бейім болады. Ол үшін ең алдымен балаға отбасылық қарым-қатынас әдебіне үйрету керек. Баламен отбасы туралы, оның қажеті жайлы, туысқан адамдар туралы, неліктен олармен мейірімді болу қажет екендігін түсіндіреміз.

Қарым-қатынаста баламен шынайы, мейірімді болып, жылы ниеттерін білдірулері тиіс. Өзін қоршаған адамдардан жағымды эмоция мен энергия алған бала, түрлі қиыншылықтарды жеңуге де бейім болады.

Annotation

Child family is the foundation of education. Family- cultural, historical and social-psychological phenomenon. This small social group of school children for life. The parent of the child in the family life educator and mentor. The future of the child, education, culture and family parents merit, training and education. Therefore, a positive environment, education and training of children is one of the most pressing problems tod.

As a result of organized communication and education in the family, various actions has done independently of the child, parents need to be specified by the emotional relationship.

During the relationships between people of different forms of behavior are formed. Here the most important thing is for parents of children organized by the positive attitude. Parental love child of optimism and confidence, good, creates a desire to be exemplary. The child needs to be made each time a positive emotional support.

The child is in a safe, happy, relationship to education tend to come to a conclusion so please, learn the culture from birth order, must learn to use it correctly. To do this, first and foremost, parents, adults in their speech, behavior, you need to pay attention to more than clothes and behavior. True relationship with the child, is a friendly, warm wishes to suggest. Surround yourself with positive emotion and energy of the children of men, tend to overcome various difficulties. To do this, first of all, children should be taught to family relations to behavior. A child is of the family, of the brotherly people of the need to tell you why you need to be friendly with them.

True relationship with the child, is a friendly, warm wishes to suggest. Surround yourself with positive emotion and energy of the children of men, tend to overc

Key words: family relationship, culture of relationship, parents and child, mother's school, upbringing, family upbringing, culture of family, identity, ethics, family ome various difficulties.

Анотация

В статье рассматриваются педагогической основы формирования культуры семейных отношений. Воспитание в ребенке самоуверенности, хорошего отношения к окружающему миру, усвоение культуры поведения является требованием жизни.

Основой воспитания детей является семья. Семья - это культурный, исторический и социально-психологический феномен. Это небольшая социальная группа - для школьников путь к жизни. Родитель ребенка в семейной жизни педагог и наставник. Будущее детей, образования, культура в семье, обучения и воспитания заслуги родителей. Таким образом, благоприятная среда, образование и обучение детей является одним из самых актуальных проблем сегодня.

Ключевые слова: семейное отношение, культура отношении, родители и ребенок, школа матери, воспитание, семейное воспитание, семейная культура, личность, этика, семья.

УДК- 613.84:302(574-51)

ТӘНІ САУДЫҢ –ЖАНЫ САУ

З.С. Конофеева– *Абай атындағы ҚазҰПУ-ң Жаратылыстану және география институтының анатомия, физиология, гигиена және тіршілік қауіпсіздігі кафедрасының аға оқытушысы*

Түйін: Бұл мақалада оқушылар бойында салауатты өмір сүру дағдасын қалыптастырудың ерекшеліктері баяндалады. Келтірілген ғылыми теориялар мен іс- тәжірибелерді бүгінгі күні жастарды тәрбиелеуде жаңғыртып, қолдануға болады. Қоғам өзгерген сайын тәрбие мазмұны да өзгеріп, оны ұйымдастырудың формаларымен әдістері де сан алуан болып отыр. Осы кездегі дейінгі сыныптан тыс тәрбие жұмысын ұйымдастырудың формалары мен әдістерін санап шығу мүмкін емес. Тәрбие жұмыстары этикалық тақырыптарда, өмірге еңбекке баулу, салауатты өмір сүру дағдысын қалыптастыру, мамандыққа дайындау, экономикалық және экологиялық тәрбие, интеллектуалды дамуын қамтамасыз ететін бағыттарда ұйымдастырылып келеді.

Кілт сөздер: тәрбие, форма, дағды, салауатты өмір сүру, интеллектуал, ұстаз жастар, еңбек, оқу.

Резюме

В статье представлены особенности формирования среди учащихся навыков по ведению здорового образа жизни. Представленные научные теории и опыт можно использовать в обновлении системы внеклассной воспитательной работы с учащимися начиная с начальных классов. С изменением общества меняется и содержание воспитания, формы и методы ее организации становятся более обширны и разнообразны. Невозможно пересчитать формы и методы организации внеклассной воспитательной работы, представленной до настоящего момента. Воспитательная работа организована в направлении обеспечения интеллектуального развития, экономического и экологического воспитания, подготовки к специальности с формированием навыков по ведению здорового образа жизни, приучением к труду и реальной жизни в соответствии с этическими темами и нормами.

Ключевые слова: воспитание, форма, привычка, здоровый образ жизни, класс, интеллектуал, учитель, школа, ученик, труд, обучение.

Summary

Features of formation of skills on keeping a healthy lifestyle among pupils are presented in the article. It is possible to make use the presented scientific theories and experience in updating of system of out-of-class educational work with pupils since initial classes. With change of society the content of education changes also, forms and methods of its organization become more extensive and various. It is impossible to count forms and methods of the organization of the out- of-school educational work presented until now. Educational work is organized in the direction of ensuring intellectual development, economic and ecological education, and preparation for specialty with formation of skills on keeping a healthy lifestyle, accustoming to work and real live in compliance with ethical subjects and norms.

Key words: upbringing, form, habit, healthy lifestyle, class, intellectual, teacher, school, pupil, labour, education.

Мемлекетіміздің стратегиялық даму бағытындағы «Қазақстан – 2050» бағдарламасында ұзақ мерзімді басымдылықтың бірі «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен салауаты тармағындағы» азаматтарымыздың өз өмірінің аяғына дейін сау болуы және оларды қоршаған табиғи ортаның таза болуы үшін азаматтарымызды салауатты өмір салтына әзірлеу қажеттілігі көрсетілген. Бұл мәселе Үкімет бағдарламаларында, Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің 2011-2015 жылдарға арналған жоспарында және де «Саламатты Қазақстан» бағдарламасында да ерекше көрініс тапқан [1].

Болашақ алапаты – бүгінгі адамзаттың жер денсаулығы мен адам денсаулығының бір құбылыс екенін білмеуінің салдарынан, жер бетіндегі жандының болашақта болу-болмасына кім кепіл?

Осы бір аз ғана жазылған мақаланың мақсаты, дәл бүгінгі қалыптасқан жағдайды болашақ ұрпаққа түсіндіру, табиғатты сақтауға және өз басының салауатты өмір сүруіне тәрбиелеу. Жас ұрпаққа денсаулығынды сақтау өз қолыңда деген қағиданы, педагогикалық тұрғыдан түсіндіру. Мектепті айтпағанда, жанұядағы ата-ананың міндеті екенін ұмытпаған жөн. Себебі, табиғи апаттан сақтану үшін салауатты өмір сүру жанұядан басталатындығын білуіміз керек. Ол үшін ата-ананың салауатты өмір сүрудегі сауаттылығы аса маңызды рөл атқарады. Алма ағашынан алыс түспейтіндігін ұмытпайық, ағайын.

Оқушыларды салауатты өмір салтына толық қанды тәрбиелеуді жүзеге асыру үшін мұғалімнің өзі салауатты өмір салтының тәрбиелік нышандарын аса жоғары тұлғалық қасиеттерін игеруі тиіс. Бұл- оқытушы тұлғасының өзі оқушыға деген ұстанымы, оған тәрбие процессінің субъектісі ретінде қарауы. Осы жағдайда оқушы өзін ерікті іс атқаратын тұлға ретінде сезінеді, ол өзімен басқаларды санасатының, оның пікірін бағалайтынын, өзіне сенетін, өзімен кеңесетінін сезінеді.

Ж.Әбдіжаппарова, Р.Айтбакина “Мектептегі оқу- тәрбие жұмысының мәселелері ” деген еңбегінде: “Сыныптан тыс тәрбие жұмысының маңызы көлемі шағын шығармаларды бірлесіп оқу, кітап туралы әңгіме өткізу, салауаттану кештері мен конференцияларын ұйымдастыруда оқушылардың жас ерекшелігін ескере отырып, шығармашылық бағытпен өткізу қажет ”,- деп тұжырымдайды.[3,4]

Баланы бастан дегендей, жас ұрпақтың мектептің табалдырығын аттаған күнінен бастап қоршаған ортаны және табиғат тіршілігін сақтауда, ата-анасымен бірге отырып тәрбие беру ұстаздың міндетіне жүктеледі. Осы жерде ескере кететін бір мәселе, қазақ халқы жаратылысынан бері ұрпағына табиғатты сақтау жөнінде сонау ықылым заманнан бері ешбір ғылыми дәлелдемесіз-ақ, тәрбие беріп келді. Мысалы, жазықсыз жандыны өлтірмеу, жансыз деп өсімдікті жұлмау, ішетін суынды ластамау – өзін аурулы боласың, ол да сен сияқты өмір сүреді, деп түсіндірген.

Табиғатты қорғау саласының бірі экологиялық бақылау. Табиғатпен қайшылық шиеленісуіне техника өндірісі ғана емес, кінә адамдардың іс әрекетін дұрыс басқармауында, қабілетсіздіктің қоршаған ортаны сақтауының жоқтығынан болып отыр.

Табиғатпен тиімді қалыптаса алатын адам шешуші фактор.

Біздің көшіп-қонып жүріп өмір сүрген ата-бабамыздың өз денсаулығын сақтау үшін күнделікті тіршілігінен шығарған қағидасы – жер саулығы болғанда ғана адамның денсаулығы болатындығын ұрпақтан – ұрпаққа жеткізіп келеді.

Қазақ халқының қаншалықты ғылымы, оқу-сызуы жоқ болса да (бүгінгі ғалымдардың түсініктемелерінде), көшіп-қону тіршілігімен өмір сүрсе де, өзін қоршаған ортаны ластамау, яғни табиғатты қорғау мәселесінде – жансыз деп өсімдікті жұлмау, жазықсыз тіршілік иесін өлтірмеу, т.б. аса көрегенділікпен ұқтырды. Сайып келгенде, болашақ ұрпағын тәрбиелеуде, қоршаған ортаға қиянат жасауды тәрбиесіздік деп ұқтырды, тіпті дін жолында күнә болады деп түсіндірді.

Осыған қарағанда, бүгінгі таңда өзінің даму шыңына жеткен ғылым қағидасына емес, қазақ халқының күнделікті тіршілік талабынан туындаған, қағазға жазылмаған заңынан үйренетін дүние өте көп екен. Себебі, бүгінгі техникалық прогрестің дамуы адамзатты жер бетінен жоюға алып келе жатса, қазақ мұндай істі, сонау ықылым заманнан бері жеке бастың қылмыстық ісі деп түсіндіріп еді ғой.

Ал, Семей өңіріндегі дүниеге келіп жатқан нәрестенің оннан бірінің дені сау еместігі айтылудан да, жазылудан да жауыр болған әңгіме. Бұл аталған фактілер әзірше біз білмейтін тереңінде не жатыр.

Бұдан шығатын қорытынды сол, бүгінгі таңдағы қалыптасқан жағдайды, яғни, атом бомбасын ыдыратып отырған ғалымдар, өздерінің адамзатты жоюға бағытталған қылмыстарын білмей отырған жоқ. Солардың бірі, кезінде осы

атом бомбасын жарған авторлардың бірі академик А. Сахаров тұңғыш рет өз идеясын мойындаудан бас тартты. Өкініштісі, бұл іс кеш еді.

Қазақстан жеріндегі бүгінгі қалыптасып отырған экологиялық жағдай, егерде осы бойымен кете берсе, табиғатты сақтауда ешқандай іс-шара қолданылмаса, онда болашақта бұл жерде адамзат, яғни, жанды дене өмір сүреді дегенге сену қиын. Бұл пікірімізге, басқасын айтпағанда, жоғары келтірілген мысалдар-ақ дәлел бола алады.

Ана мен баланың денсаулығын қорғау біздің мемлекетіміздің денсаулығын сақтау органдарының жұртшылықтың тікелей назарында болуы тиіс. Экологиялық нашар ахуал адам өліміне жиырма пайызына себеп болып отыр, ал кейбір аймақтарда жағдай бұдан да қиын. Отандастарымыздың үштен бірі сапасыз суды пайдаланады. Жеткілікті және дұрыс тамақтанбау теріс демографиялық салдарға әкеп соғады. Сондықтан әрбір адам тамақтану мен ауыз суға ерекше көңіл бөлу керек.

Бала денсаулығы жақсы болу үшін ананың дені сау болу керек. Аналардың арасында қан аздық аурулары көбеюде, табиғаттың азып тозуынан емес пе ал қаны аз анадан туған баланың денсаулығы қайдан мықты болады.

Еліміздің болашағы жас ұрпақ десек, бұл күнде олардың денсаулығы мәз емес. Оған соңғы кездерде белең ала бастаған жезөкшелік, нашақорлық сияқты қоғам жегіш құрттар септігін тигізіп жүрген жоқпа. Соның салдарынан жарымжан ақыл есі кем, кемтар сәбилер дүниеге көптеп келуде. Шала туылған нәрестелер бір төбе болса тумай жатып шетнеп кеткендер қанша. Жалпы ана мен бала денсаулығына қанша да мемлекет қамқорлығында болуы тиіс.

Дүниеге алып келген перзенттің 15 пайызы аурулы болды. Әсіресе іштен кемтар болып туған сәбилердің саны өсіп барады. Жыл сайын 3500 бала жүрек кемістігімен дүниеге келді. Балаларды туберкулез, сары ауру, мезер сияқты аурулармен ауруы жылдан жылға молая түсуде. Мезербен ауыратын балалар отыз пайыз құрса, ал сары аурумен ауыратындар екі есе өсіп туберкулезбен ауыратындардың саны 13 пайызға көбейді. Биылғы жылдың өзінде туберкулезбен 700 бала ауырды. Жас сәбидің шетнеу себептерін сараптайтын болсақ, алғашқы орында перинатальді кезеңде қайтыс болғандар болса екінші үшінші орында тыныс жолдарының қабынуына және ішек инфекциясынан шетінгендер 1993 жылы Президентіміз Н. Ә. Назарбаев балалар құқығы туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының конференциясына қол қойды. Бұл конференция бойынша әр баланың өмір сүруіне, денсаулығының жақсы болуына және дамуына кепілдік берді. Елбасы Қазақстан 2030 жолдауында халықтың, оның ішінде ана мен бала денсаулығын сақтау мәселесіне баса назар аударды.

Аналар мен балаларда екіқабат әйелдерде кездесетін кеселдердің түрлері көп-ақ. Ана сүтінен бұрын болмаған, тумысымызда кездеспеген улы нитрат кездесуде. Жарық дүние көзін ашқан сәби анасының бауырын жатырқап ембейтін болды. Уызынан жарымаған сәби түрлі кеселге қарсыласатын иммунитетін жоғалтады.

Егер ажалдан аман қалса, ондай ұрпақ соңына ыстық суыққа төзе алмайтын әлжуаз бала былжыр болып ер жетеді. Өзі аз халыққа бұл азап қасірет емес пе? Жыл сайын жиырма мыңдай адам ауырады екен. Міне осының бәрі біздің қоршаған ортамыздың экологиялық тығырыққа тіреуі болып отыр.

Өсімдігімен арынан айырылған жердің көркі де бұзылып, сәні кетеді екен. Болшағымызды бұлдыратып тұрған бұл апат адамдардың құлқымен қылығына әсер етеді.

Қазақстанның тағы бір экологиялық аймақтарына Байқоңырды жатқызамын. Себебі Байқоңыр ғарышқа бір аттанғанда өзіне миллиондаған радиоактивті сәулелерді өзіне қосып алады. Темірге жабысқан радиоактивті сәулелер ауаға, суға, жерге әсер етеді. Осы сәулелер жоғарыдағыларға ғана емес, адамға да әсер етеді. Радиоактивті сәулелерден адамға зиянды аурулар: рак, тұқымқуалайтын аурулар, туберкулез тарайды.

Елімізде қазіргі жағдайда қалыптасқан экологиялық жағдаяттың сан алуан экологиялық патологияның себепкер болып отырғандығын ғылымда тәжірибеде дәлелдеді. Қоршаған ортаны ластайтын заттардың биологиялық әсері, олардың адамды уландыруы, нысандық сырқаттарға ұрындыруы, қатерлі ісік тудыруы және мутагендік қасиеттеріне байланысты екендігі рас. Әсіресе, табиғатта мөлшері аз ПДК-сі төмен, яғни ортада кездесетін тиісті мөлшерлі концентрациясы төмен болғанымен өте кең тараған уландыратын заттардың адам денсаулығына зияны өте зор екендігі дәлелденіп отыр. Өйткені осындай аз мөлшердегі ортаны ластайтын заттардың бәрі біріккен кезде олардың улылығының артатындығы рас.

Тірі ағзаға әсер ететін қоршаған ортаның факторларының ішінен химиялық және биологиялық ақуыз түзілуін тежейтін цитостатиктер, алкилдеуші қосындылар, асқын тотықтар, пуриндер мен пиримидиндер негіздерінің туындылары, ауыл шаруашылығында қолданылатын пестицидтер мен гербицидтер, дефолианттар, дезинфекциялық заттар және минералды тыңайтқыштарды жатқызсақ, ал биологиялық факторларға түрлі ауру тудыратын вирустар мен бактериялар, токсиндер, мутагендер және басқалар жатады.

Дәрігерлер адамдардың әртүрлі аурулардың аллергиялық аурулары, өкпе демікпесі, қатерлі ісік және т.б. Аурулардың пайда болуы сол аймақтың экологиялық жағдайымен тығыз байланысты екені анықталып отыр. Жоғарыда келтірілген қосылыстардың әсерінен жасушаның құрылысы мен қызметі бұзылады. Мұның нәтижесінде жасуша қызметінің жоғалуымен және бұрмалануымен сипатталатын патологиялық процестер пайда болады. Жасушаның зақымдалуы оның мембраналарының бүлінуімен тікелей байланысты. Ал мембрананың атқаратын қызметінің бірі ауруға төзімділікті иммунитетті қамтамасыз ету, бөгде заттарды және өзінің улы өнімдерін сыртқа шығаруға және ұсыздандыру. Осы биологиялық мембрананың бүлінуіне органикалық және бейорганикалық улы заттар, кейбір дәрі-дәрмектер себеп болады да соның нәтижесінде ағзаның қабынуы, аллергия хромосомалық ауруларға қарсы тұру қабілеттіліктерді нашарлайды, ақуыз көмірсу, май, су мен электролиттердің алмасулары

төмендейді. Осылармен қоса ағзаға бөгде химиялық заттардың көптеп енуі ағзадағы қышқылдық, негіздік тепе-теңдіктің бұзылуына әкеліп соғады.

Ауадағы фторлы сутек өте улы. Азық-түліктің құрамындағы фторлы сутек адамды құстырып, ауруға шалдықтырады. Хлорлы сутек пластмасса қалдықтарын жаққанда пайда болады. Осы газбен тыныс алғанда адамның тыныс жолдарының кілегейлі қабығы зақымдалып, өкпеде ісік ауруын тудырады. Улы химиялық қосылыстар адамның әрбір органдарының созылмалы қабынуына жүйке жүйесінің өзгеруіне адам ұрығының дамуына жас нәрестенің ауру болып тууына әкеліп соғады.

Ал химиялық заттармен улану нәтижесінде бұрын кездеспеген жаңа аурулар пайда болуда. Адамның денсаулығы төмендеп, ауруға шалдығуын қолайсыз әсерлерге берген теріс жауабы ретінде қарастыру керек. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасы бойынша денсаулық дегеніміз бұл тек аурудың болмауы емес ол толық физикалық психологиялық және әлеуметтік қолайлылық.

Ғалымдардың есептеулері бойынша адамдардың денсаулық жағдайы 50-52% өмір сүру салтына 20-25% тұқым қуалау факторларына 18-20% қоршаған орта жағдайларына 7-12% 5 ана денсаулық сақтау саласының деңгейіне байланысты болады. Антропогенді факторлар бұрын болмаған жаңа техногенді ауруларды туғызады.

Адамның денсаулығына зиянды әсер ететін факторлардың ішінде әр түрлі ластаушы заттар бірінші орын алады. Адамның іс әрекеті нәтижесінде биосфераға оған тән емес 4 миллионнан астам заттар шығарылған. Сонымен қатар жыл сайын қоршаған ортаға мыңдаған жаңа заттар шығарылады. Олардың көпшілігі ксенобиотиктер яғни адам мен тірі ағзалар үшін бөтен заттар.

Аурулардың көбеюі сонымен қатар табиғи ортаның әр түрлі трансформациялармен оның толық бұзылуы өнеркәсіптік кешендерге, бір типті тұрғын жерлерге және тағы басқа яғни үшінші табиғатқа айналуына байланысты. Денсаулыққа әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың әсері артып отырады. Табиғи және физио-химиялық тұрғыдан алғанда таза орта болса да қолайсыз әлеуметтік экономикалық жағдай аурумен өлімнің ауруына әкелетінін өмір көрсетіп отыр. Әлеуметтік экономикалық жағдайдың нашарлауы адамның психологиялық күйімен стресстің құбылыстары арқылы әсер етеді.

Келесі кестеде адамның мезгілсіз қайтыс болу себептері алдымен қолайсыз табиғи және әлеуметтік факторлар екені көрсетілген. Ауру мен өлімнің қоршаған орта жағдайларында тәуелділігі жекелеген мемлекеттермен аймақтар мысалына көрінеді.

Әр түрлі аурулардың әсерінен халықтың өлімінің себептері.

№	Аурулар	Оның Өмір сүру салты	ішіндегі Қоршаған орта	өлімнің Тұқым қуалаушылық	себебі Денсаулық сақтау
	Жүрек аурулары	54	9	25	19
	Қатерлі ісік	37	34	29	10
	Жол транспорттық	68	18	1	12
	Атеросклероз	49	8	25	18
	Диабет	26	0	68	18
	Бауыр циррозы	70	9	18	3
	Өзін-өзі өлтіру	60	35	2	3
	Барлық күтпеген қолайсыз жағдайлар	51	31	4	14
	Орташа алғанда	48	16	25	11

Дүние жүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша жыл сайын дүние жүзінде шамамен 500 000 адам пестицидтермен уланады, оның 5000 өліммен аяқталады.

Америка ғалымдарының мәліметтері бойынша барлық қатерлі ісік ауруларының 90%-ы қоршаған ортаның қолайсыз әсеріне байланысты ФРГ де 10 жыл қатерлі ісікпен ауыратындардың үлесі ер кісілерде 15-тен 23%-ға дейін, ал әйелдерде 17-25%-ға дейін артқан.

Аурулар индустриялды және ластанған аудандарда жиі кездеседі. Табиғатта болып жатқан зиянды құбылыстардың барлығы адамның қолдан жасаған қасіреті. Саналы және санасыз түрде табиғатқа жасалған адамдардың табиғат қорғау жөніндегі қарапайым білімінің жетіспеуінен шығады.

Көптеген елдерде экологиялық білім беру ісі біздің елге қарағанда әлде қайда ерте басталған. Мысалы: Жапонияда XX ғасырдың 60 жылдарында басталды деп айтуға болады. Нақ осы кезде антропогендік жағымсыз факторлардың белең алған осы тұсы болатын. Яғни өткен ғасырдың 50 жылдарында орын алған Минамата аурудан белгілі Хиросима мен Нагасакидегі ядролық жарылыстың болуы Жапонияда экологиялық білім беру ісінің күшеюінен талап етті.

Енді, қоршаған ортаның, яғни, экологияның бұзылуының қаншалықты жандыға тигізетін кесапатының ғылыми негізіне үңіліп көрейік, сонда не істеп жатқанымызды білеміз.

Жер бетінен жандының жойылып кетпей, өмір сүруі үшін ең әуелі адамзаттың алдында тұрған мақсаты – табиғат құбылысының заңдылығын меңгеру болса керек. Адам баласы алдыменен аспан (атмосфера) кеңістігіндегі құбылыстарды игеру керектігін байқайды. Себебі, ғылыми анықтама емес, тіпті діни ұғымға және аңызға сүйген, адамның дене құрылысы – топырақтан судан және ауадан тұрады деген түсініктемеден туындаған мәселе, ең әуелі, ауаның адам организміне қаншалықты әсер ететіндігін әуелі бастан байқаған.

Осындай бақылаудың нәтижесінде, яғни аспан кеңістігінде әр түрлі зарядтағы иондардың бар екендігі, сол иондардың қозғалыс кезіндегі өзара қатынасынан тоқ пайда болатындығын оқымыстылар XVIII ғасырда-ақ байқаған еді. Осындай идеяларды дәлелдеуде алғашқылардың бірі болып француз ғалымы И. Бертлан (1780 жылдары) жандының тыныс жолдары ауа кеңістігінің электр тоғын өткізетін, сөйтіп, организмнің ішкі органдарын қабындыру арқылы ауруға шалдықтыратындығын тұңғыш рет дәлелдеп берді. Әрине, бүгінгі таңдағы ғылымның жетістігімен салыстырғанда, бұл ғылымның алғашқы бүршіктену дәуірі деуге болады.

Мұндай қағиданың ғылыми бағыт алуы дәл бүгінгі космос биологиясының құбылысына байланысты орыс ғалымы С. Чижевский 1938 жылы күн сәулесінің жер бетіне жақындаған кездегі оның аса жоғары активті әсерінен жандының ағзаларының ауруға шалдығатындығы жөнінде бірінші рет ғылыми негізде анықтама берді.

Демек, мұндай кезеңде жандылардың арасында жұқпалы аурулар тарайтын себебі, күн сәулесінен барлық организм белгілі бір уақытта ауруға шалдыға қоймайды. Себебі, күн сәулесін әр организм әр түрлі жағдайда қабылдайды, яғни, күн сәулесі организмге біртіндеп әсер ететін болғандықтан да, ауруға шалдыққан организм уақыты келгенде сау жүрген жандыға міндетті түрде ауру жұқтырады.

Бұл қағиданы одан әрі дамытқан гигиена (организмнің қоршаған ортамен болатын қарым-қатынас) ғылымның ілімін салушылардың бірі И. П. Скворцов – ауа кеңістігіндегі зарядтардың теріс иондарының организмге тигізетін әсерінің қаншалықты пайдалы-зиянды екендігін зерттеп, ғылыми тұжырымдама жасады. Оның айтуы бойынша – ауадағы теріс иондардың организмнің ішкі-сыртқы тепе-теңдігін сақтауда аса зор рөл атқарады. Егерде, организм тұрған ортада, яғни, ауа кеңістігіндегі электрдің теріс иондары төмендеп кетсе, онда организмге физиологиялық қолайсыз жағдай туады.

Гигиеналық тұрғыдан алып қарағанда, негізгі түсініктеме, атмосфераның физикалық, болмаса химиялық құрамы емес, ондағы электр зарядтарына да көңіл бөлінуі керек. Демек, бүгінгі таңда қоршаған ортаның, яғни ауаның электр өткізгіштігі, оның оң және теріс зарядтарының қозғалуына байланысты екендігі дәлелденді.

Ауадағы кездесетін тұрақты зарядтар, бүгіндері «аэроиондар» деген атауға ие болады. Осылайша, ауадағы аэроиондар адам организміне белгілі бір мөлшердегі тұрақты деңгейге пайдалы. Егерде иондардың деңгейі көбейіп, болмаса азайып кетсе, онда дереу жандының денсаулығы өзгерістерге ұшырайды, ауруға шалдығады. Әрине, бүгінгі таңдағы Қазақстандағы экологияның бұзылуы тек қана аспан кеңістігіндегі құбылыстың әсерімен ғана шектеліп қоймайды. Адамзаттың адам болғанына бері табиғатпен тікелей қарым-қатынаста болуы, сол табиғат құбылысынан өзінің керектісін алып, тіршілік етіп соның негізінде өсіп- өніп отырды. Осыны түсінген адамзат, жабайы табиғатқа зиянын тигізетіндей жағдайға жетсе, ол жерден көшіп кетіп, басқа жерге қоныстанып отырған.

Бұл не деген сөз. Адамның өзі де сол табиғаттың бір мүшесі екендігін мойындауында болды. Демек, табиғатқа зиян жасайтын болса, онда өзіне жасаған қиянаты деп түсіндірген. Солай дейік, бірақ адамзаттың қоғамы даму үстінде. Американың президенті айтқандай, техникалық прогрестің даму үрдісі өте тез қарқынмен жүруде. Адам баласының бір жерде тұрақтап, үлкен қалаларда өмір сүруіне тура келді. Осыған байланысты адамзат күнделікті табиғатпен араласып, бірге тіршілік істейтін мүмкіншілігінен айырылды да, енді саналы түрде табиғаттың құбылысын бұзуға кірісті. Өз денсаулығына өзі қиянат жасай бастады.

Осылайша, қаланың тіршілігінде жүйкені бұзатын жоғары тонды дыбыс қозғалысының күшеюі, ауа кеңістігіне аса зиянды химиялық қоспалардың араласуы, әр түрлі сәулелер, ауадағы көміртегі деңгейінің жоғарлауы, егістік жерлердің химиялық қоспалармен өңделуі, демалыс орындарының, судың ластануы, одан келе берді, тамақтың биологиялық құрамының зиянды қоспалармен толықтырылуы, т.б. да құбылыстардың барлығы адамның денсаулығын жоятын, яғни, өмірін қысқартатын улы да зиянды заттардың көбеюі, адамның денсаулығын саналы түрде жоюының негізгі принциптері болса керек.

Балалар жанының емшісі атанған, аты әлемге әйгілі орыс әртісі Сергей Образцов, бірде театрдан шығып үйге қайтып келе жатып, жол-жөнекей көгершін ұшырып жүрген бір топ балаларға тап болады. Қарап тұрсам дейді, әртіс, балалардың жан серігі, олардың ұшырған көгершіні ұшып барып қайта қонғанда аяқтарын жерге баспай шатырдан домалап жерге түседі. Содан, сендер көгершінге не істеп қойдыңдар десе – аяғын кесіп тастағанбыз дейді. Сонда С. Образцов тұрып, сендердің аяқтарыңды кессе, не істер едіңдер десе, олар бұл құс қой дейді. Жанынан түңілген әртіс, бұлардан адам баласын қыратын жауыздан басқа ешкім шықпайды деген еді. Бұдан шығатын қорытынды, біз өз ұрпағымыздың бойына қатыгездіктен басқа қайырымдылықты дәріптей алмағандықтан бүгінгі таңда табиғатты сақтағанды қойып, адам баласы бірін-бірі тірідей жейтін халге жеткеніміз жоқ па. 1998 жылы қазан айында қабылданған халықтың денсаулығын сақтау жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның 4-бабында, ... «аурудың алдын-

алу дегеніміз дұрыс тамақтану, қоршаған ортаға зиян келтіретін объектілерді қысқарту, дене тәрбиесімен айналысу, темекі мен алкогольді, тұтынуды қойып сауықтыру шараларын сақтауымызға және т.с.с. бағытталған» [2].

Бұдан шығатын қорытынды, адамзаттың басынан өткізген барлық қоғамның негізгі мақсаты, сол қоғамды одан әрі дамытатын дені сау ұрпақ өсіру болды. Осында тарихи қағидаға сүйенсек, қазақтың болашақта дені сау ұрпағы өседі деуге сенуге бола ма?

Ендеше, біздің денсаулығымыз тек қоршаған ортаға, яғни, табиғат құбылысына байланысты, сонымен бірге жасасады. Сондықтан ұзақ өмір сүреміз десек, онда жер бетін баланы құнтақтағандай етіп ұстауымыз керек.

Қорыта айтарымыз біздің әрбір қате басқан қадамымыз, істеген ісіміз, өзімізге одан қалса болашағымызға қауіп тудырады.

Ауырып ем іздегенше, ауырмайтын жол іздейік !!!

1. Стратегический план Министерства туризма и спорта РК на 2011-2015 годы. Утвержден постановлением Правительства РК от 8 февраля 2011 года №101.

2. Қазақстан Республикасы Президентінің 1998.05.18 жылғы № 3896 жарлығы «Халық денсаулығы» атты мемлекеттік бағдарлама, 2,8 ... 2,16-тармақтар.

3. Әбілова З. Сыныптан тыс уақытта эстетикалық тәрбие беру.- Алматы, 1987.-124б.

4. Әбдіжаппарова Ж., Айтбақина Р. Мектептегі оқу тәрбие жұмысының мәселелері.- Алматы 1996.

УДК 373.016:796.323.2

ЖАЛПЫ ОРТА МЕКТЕПТЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ БАСКЕТБОЛДА ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫ МЕН ДЕНЕ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Е.Д. Оразбаев - п.ғ.к, доцент м.а.,

С.Б. Ақназаров - доцент

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа: Бұл мақалада жалпы орта мектепте оқушылардың баскетболда дене дайындығы мен дене қасиеттерін қалыптастыру жалпы дене дайындығы – баскетболшы ағзасын шыңдауға және дамытуға бағытталған: барлық мүшелер мен жүйелердің қызметтік мүмкіндіктерін дамыту, қозғаушы бұлшықеттерді дамыту, дене қасиеттерін талап деңгейіне көтеру, мектеп оқушыларының шығармашылық мүмкіндіктерінің дамуына, оларға білім беруде заманауи жүйені енгізу жағдайларында хабардарлығының бейімделуі жалпы орта мектептерде оқу үдерістерін ұйымдастыруда сапалы өзгерістердің қажеттілігін көрсету мәселелері жанжалды зерттеліп, қарастырылған.

Кілт сөздер : дене дайындығы, дененің қимыл қабілеттері, спортшының ағзалық қызметі, машықтану ілімі, күштілік, жылдамдық, төзімділік, ептілік, иілгіштік, , әдістік-тәсілдік дайындық, жалпы және арнайы дайындық, жарыс жүктемесі, психологиялық толқулар.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы укрепления и развития организма баскетболиста на уроках физической культуры в школе. Акцентируется внимание на возможностях направленных на развитие мышц движения и организма в целом. Подчеркивается роль нововведений в учебный процесс , активизирующих творческие способности учащихся средних школ на уроках физкультуры.

Ключевые слова: Подготовка организма , подвижные способности организма , функциональная подготовка организма, методика тренировки, сила, скорость, выносливость, гибкость, , технико-тактическая подготовка,

Общая и специальная подготовка, соревновательная нагрузка, психологические волнение.

Annotation: This article discusses the problems of strengthening and development of the body's basketball at physical training lessons at school. Focuses on the possible directions for the development of the muscles of the body in motion and general. Underlining new role in the educational process activating creative abilities of students in secondary schools at physical training lessons.

Keywords: prepare the body, moving the body's ability, functional training the body, technique training, strength, speed, endurance, flexibility, technical and tactical training,

General and specific training, competitive load, psychological excitement.

Дене дайындығы – спортшының ағзалық қызмет мүмкіндіктерін арттыру жолдары. Спорттық машықтану ілімі мен тәжірибесінде дене дайындығын жан-жақты шыңдау, дененің қимыл қабілеттерін тәрбиелеумен анықталады.

Дененің қимыл қабілеттері деп – адамның қимыл мүмкіндіктерінің әртүрлі қырларын айтамыз. Дененің қимыл қабілеттері дене тәрбиесі, спорт ілімі мен әдістемесі ғылымында дене қасиеттері деп анықталады. Олар: күштілік, жылдамдық, төзімділік, ептілік және иілгіштік. Спортшының дене қасиеттерін дамыту ойын тәсілін жетілдіруге тура әсер етеді.

Дене дайындығы мақсаты – ағзаның қимыл мүмкіндіктері мен дене қасиеттерін жан-жақты дамытып, денсаулықты жақсарту мен нығайту.

Дене дайындығы міндеттері – дене тәрбиесінің негізгі міндеттерінен (білім, тәрбие, сауықтыру) туындап, спорт түрінің ерекшеліктеріне сай анықталады. Баскетбол спорт түрінде дене дайындығының мына міндеттері шешілуге бағытталған:

- 1) Жаттығушы ағзасының мүшелері мен жүйелерін баскетбол талаптарына сай нығайту.
- 2) Әдістік-тәсілдік дайындықты ойын ережелеріне сай үйлестіру.
- 3) Әдістік – тәсілдік дайындық қорын меңгерту.
- 4) Жарыс жүктемесінде психологиялық толқуларды жеңу жолдарын анықтау.

Баскетболшылар дене дайындығы жалпы және арнайы болып екіге бөлінеді.

Жалпы және арнайы дайындықтың бірлігі. Спорттық мамандану спортшының жан-жақты дамуын жоққа шығармайды. Онда таңдаған спорт түрінде барынша елеулі алға басушылық спортшының дене және рухани қабілеттерінің жан-жақты дамуы ағзаның қызметтік мүмкіндіктерінің жалпы көтерілуі негізінде ғана мүмкін болады.

Спорттық жетілдірудің объективті заңдылықтары спорттық жаттығу терең мамандану жүйесі бола тұрып, бір мезгілде спортшы жан-жақты дамыту құралы да болады. Осыған сәйкес спорттық жаттығуда жалпы және арнайы дайындық үзіліссіз үйлеседі. Спортшының жалпы және арнайы дайындық бірлігі бұлардың екеуін де спорттық нәтижеге және дене тәрбиесінің құралы ретінде соңғы мақсатқа пайдалануға зиян келтірмеу үшін жаттығудан алып тастауға болмайды. Жалпы және арнайы дайындықтың бірлігі олардың мазмұндарының өзара тәуелділігімен қортындыланады: жалпы дене дайындығының мазмұны таңдаған спорт түрінің ерекшеліктері есепке алынып анықталады, ал арнайы дайындықтың мазмұны жалпы дайындықтың жасаған алғы шарттарына тәуелді.

Жалпы дене дайындығы – баскетболшы ағзасын шыңдауға және дамытуға бағытталған: барлық мүшелер мен жүйелердің қызметтік мүмкіндіктерін дамыту, қозғаушы бұлшықеттерді дамыту, дене қасиеттерін талап деңгейіне көтеру.

Бұл міндеттерді шешу үшін әртүрлі дене дамыту жаттығулары қолданылады.

Жаттығушы ағзасында дене қасиеттері жеке дами алмайды. Олардың әрқайсының даму деңгейі келесінің, ал келесі өз кезегінде одан кейінгінің даму деңгейіне байланысты болады. Мысалы, жылдамдықты арттыру жүгерумен дамытылса, ондағы күш алу бұлшық еттің қызметіне тәуелді. Ал орнынан ұзындыққа секіруде ептілікті дамыту мақсатталса, бастапқы екпін алу әдісі күштілік қасиетіне тәуелді.

Жалпы дене дайындығы баскетболшының тәсілдік шеберлігінің артуына ықпал етеді. Баскетболшыға қажетті қимыл-қозғалыс дағдыларының көпшілігі бұрын бар қасиеттер негізінде қалыптасады. Сондықтан да спортшының қимыл-қозғалыс тәжірибесі қаншалықты бай болса, ол баскетбол тәсілін соншалықты меңгереді, тәсілдік шеберлігі де соншалықты жоғары болады. Қимыл-қозғалыс тәжірибесі тек дене дайындығы процесінде, баскетболшы әртүрлі дене жаттығуларының тәсілін меңгергенде ғана жинақталады.

Жалпы дене дайындығының шамадан тыс машықтанудың алдын алуда және ұзаққа созылған арнайы машықтануларда сабаққа деген қызығушылықтың жоғалуына жол бермеуде ЖДД тиімді амал болып есептелетінін есте сақтаудың маңызы зор. Баскетболдың арнайы жаттығуларынан құрылымы мен сипаты жағынан дене жаттығуларының уақтылы ауысып отыруы жүйке жүйесіне игі әсер етеді, жоғалтқан күшті тез арада және толық қайта қалпына келтіруге көмектеседі, сондықтан да қарқындылығы мен көлемі жағынан ауыр келетін машықтану және жарыс жүктемелері жеңіл мүмкіндік береді, ал ондай жүктемелерсіз бүгінгі күндері жоғары спорттық шеберлікке қол жеткізу мүмкін емес [1].

Арнайы дене дайындығы баскетболшыларға тән арнайы қимыл-қозғалыс қабілеттерін дамытуға бағытталған және ойынның әдіс-тәсілдерімен жарыс жүктемелерінің көрсеткішімен психологиялық толқумен тығыз байланыста болады. Ол ойыншының бұл дағдыларды жарыс жағдайында пайдалану сипаты мен жағдайы есебінен баскетболдағы білік пен дағдыны меңгерумен және жетілдірумен тығыз байланыста іске асырылады [2].

Әр сынып бағдарламасының соңында «Дағдылар мен біліктілікті меңгерудің, қозғалыс қимылдарын дамытудың оқу нормативтері» берілген. Онда жекелеген қозғалыс қабілеттерін дамыту деңгейі мен дағдыларды қалыптастыру туралы, орындалу әдістері айтылған бақылау жаттығулары көрсетілген: жылдамдық - 60 метрге жүгіру нәтижесі бойынша, қолдың күшін - тартылу санына қарай, т.б. «5», «4», «3» деп бағалау нормалары келтірілген. Тексеру сынақтары бағдарламаның нақты тарауын өткеннен кейін, тоқсан немесе оқу жылының аяғына жүргізіледі. Бұған қосымша Президенттік сынақтар бойынша 5, 9, 11-сыныптарды бітірушілер оқу жылының аяғында қосымша сынақтар тапсырады. Болашақта мектеп дене тәрбиесі бағдарламасына осы сынақтарға сәйкес өзгерістер, дағдылар мен біліктілікті меңгеру кестесінде де елеулі өзгерістер жасалуы мүмкін. Себебі Президенттік сынақтардың басты мақсаттарының бірі - жалпы қоғамымыздың барлық мүшелерінің, әсіресе жастардың денсаулығын нығайту, оларды еңбек етуге қабілетті етіп тәрбиелеу.

Ресейдің дене тәрбиесі мен спорт мамандары В.Н.Платонов., В.С.Кузнецов., А.Н.Хан., В.П.Филин 6-17 жастағы мектеп оқушыларынан жылына екі рет, қыркүйек, мамыр айларында алынатын, олардың дене қуаты дайындығы деңгейін көрсететін сынақ жаттығуларын зерттеп құрастырды. Осы көрсеткіштер бойынша оқушылардың дене қуаты қасиеттерінің даму деңгейін анықтап, келешек жұмыстарға өзгерістер енгізуге болады. Бұл стандарттық сынақ жаттығулары қарапайым және дене қуаты деңгейі туралы көп ақпараттар береді.

1. 1000 м жүгіру. Сынақ жаттығуы төзімділік деңгейін анықтауға арналған.

2. 10 м 5 рет қайталап жүгіру. Спорт залда, алаңда 10 м өлшеніп, екі жақ шетіне кубиктер белгі ретінде қойылады. Оның биіктігі 15 - 20 см болып, жаттығушылар оны айналып жүгіреді. Оқушы мұғалімнің белгісімен 10 метрлік қашықтықты 5 рет жүгіріп өтеді. Сынақ жаттығуы жылдамдық және ептілікті бағалауға арналған.

3. Кермеде тартылу (ер балалар). Сынақ жаттығуы қол мен иық деңгейінің күш төзімділігін бағалауға арналған.

4. Кермеде салбырай асылу (қыз балалар). Сынақ жаттығуы қол мен иық деңгейінің статикалық күш төзімділігін бағалауға арналған.

5. Шалқалап жатқан қалыпта 30 сек., бойы кеудені көтеру. Сынақ жаттығуы кеудені көтеру бұлшық еттерінің күшін бағалауға арналған.

6. Отырған қалыптан алдыға еңкею. Сынақ жаттығуы омыртқа мен жамбас-сан буынының икемділігін өлшеуге арналған.

Оқу-тәрбие ісінің мәні оқыту және тәрбие міндеттерінің құралдары мен әдістерінің табиғи байланысынан және ұйымдастырудың бірыңғай түрлерінің көлемінен көрінеді. Мұндай біріктіру тұтастығы, үйренушілердің бір-біріне қарым-қатынасының жақсаруын және оқушылардың жеке басын қалыптастыруда тәрбиелік әсерді қамтиды.

Баскетболда дене қасиеттерін арттыру жолдары. Әрбір адам туғаннан бастап-ақ белгілі бір қозғалыс мүмкіндіктеріне ие болады, қозғалыс арқылы күнделікті өмірде түрлі қимылдар іске асатыны белгілі. Қозғалыс (белгілі бір уақыт ішінде бірнеше метрге жүгіре алу, салмақты көтере алу т.б.) сандық, сапалық сипаттамасы бар әрқилы қимыл әрекеттерінен тұрады. Сондай-ақ ұзақ қашықтыққа жүгіру адам ағзасына әртүрлі салалық талаптар қояды және олар әртүрлі дене қабілеттерінен көрінеді. «Дененің қимыл қабілеттері» деп- адамның қозғалыс мүмкіндіктерінің әртүрлі қырларын айтамыз.

Күштілік қабілеттерін дамыту. Сыртқықарсылықты жеңу немесе бұлшық ет көмегі арқылы оған қарсылық көрсетуді күш дейміз. Күш үш түрлі бұлшық ет жұмысы тәртібінде пайда болады.

1. Жеңу тәртібі. Бұл кезде бұлшық ет жиырылады, қысқарады. Мысалы, аспа темірде тартылу.

2. Көну тәртібі. Бұл кезде бұлшық ет созылады, ұзарады. Мысалы, аспа темірден төмен түсу, салбырау.

3. Қозғалмайтын (статикалық) тәртіп. Бұл кезде бұлшық ет ұзындығы өзгермейді. Мысалы, аспа темірде асылып тұрып екі аяқты кеудеге бұрыш жасай көтеріп, бірнеше ондаған секунд ұстап тұру. [3]

Баскетбол спортында жаттығушылардың күш қабілетіне жоғары талаптар қояды, ол белгілі мөлшерде секіру биіктігімен, түрлі амалдарды орындау шапшаңдығымен, ауысу жылдамдығымен және ептілік пен төзімділікті көрсетуде үлкен маңыздылығымен анықталады. Ойын барысында баскетболшы бірнеше рет қарсыласпен жекпе-жек өткізуі, қарсылас бағытын ауыстыра отырып ұмтылулар жасауы, допты қағып алу және торға лақтыру үшін бір орында тұрып секірулер жасауы керек. Күшті дамытатын жаттығуларды таңдай отырып, ойын кезіндегі негізгі салмақ түсетін бұлшық еттер күшіне әсер ететіндігіне айрықша назар аудару керек.

Күшті дамыту амалдары мен әдістері. Күшті дамыту үшін жоғары қарсылық, жаттығулары қолданылады. Олар екі топқа бөлінеді:

1. Сыртқы қарсылық жаттығулары. Сыртқы қарсылықтарға: әр түрлі спорт құралдарының салмағы (штанга, гирлер, гантельдер т.б.), серігінің қарсы әрекеті (қосақ жаттығулар), сыртқы ортаның қарсылығы (құмда, қарда, суда жүгірулер т.б.) жатады.

2. Өз салмағының ауырлығын басқару жаттығулары (аспа темірде тартылу, еденнен итерілу, отырып-тұрулар, секірулер т.б.)

Баскетболшылардың арнайы күштілік дайындығы құрылымында олардың ойын әрекеттерінің ерекшеліктеріне байланысты туатын айырмашылықтар барлығы анықталды. Сондықтан жаттығу жүйесіне ойында әртүрлі қызмет атқара беретін ойыншылар үшін қосымша амалдар негізу қажет: [4]

а) қорғанысшылар үшін табанның, өкшенің бүгілуін қамтамасыз ететін бұлшық еттерін дамытуға, сонымен қатар аяқтың бүгіліп-жазылуын қамтамасыз ететін бұлшық еттердің абсолютті және жарушы күшін дамытуға бағытталған амалдар;

ә) шабуылдаушылар үшін аяқты бүгіп-жазатын бұлшық еттердің қатысты күшін дамытуға, табанның, өкшенің бүгілуін қамтамасыз ететін бұлшық еттердің абсолютті күшін дамытуға және аяқты бүгіп- жазатын бұлшық еттердің жарушы изометриялы күшін дамытуға бағытталған амалдар;

б) орталық ойыншылар үшін – аяқты бүгіп жазатын жарушы қозғалыс күшін дамытуға, ағзаны күшпен қамтамасыз ету механизмінің анаэробты сыйымдылығы мен табанның, өкшенің бүгілуін қамтамасыз ететін бұлшық еттердің жарушы күшін дамытуға бағытталған амалдар;

Баскетболда жылдамдық - күш қабілеті маңызды орын алады. Баскетболдың 70% қимылы жылдамдық - күш сипатында болады. Алайда қорғаныс тұрғысында, допты тартып алуда және басқа қатты қимылдарда едәуір табанды күш қажет. Сондықтан ойыншының күш дайындығы жан - жақты болып, әрі бұлшықет күшін түрлі тәртіпте дамытуы қажет.

Баскетболшының күш қабілетін тәрбиелеу мына бағытта болуы тиіс:

- бұлшықеттің абсолюттік деңгейін ұстап тұру мен дамыту;
- ең қысқа мерзімде күшті барынша көрсету;
- жұмыс күшін қимылдың белгілі бір бөлігінде шоғырландыра білуді қалыптастыру;
- бір қимылдан келесі қимылға көшуде жоғарғы күш көрсету қабілетін жақсарту.

Ағзаға әсері бойынша күшті дамытатын барлық жаттығуларды ойыншы денесінің үлкен бұлшықет топтарының көпшілігін дамытуға арналған глобальдық және нақты қимылға қатысатын жұмысшы бұлшықет топтарын дамытуға

бағытталған локальдық деп бөлуге болады. Штангамен және де басқа тартулармен жаттықтыруларды мақсатты таңдаудың мына ережелері ұсынылады: [5]

«жылдамдық - күш қабілетін дамыту үшін жоғары мөлшері 45% салмақтағы штангамен жоғары екпіндегі жаттығуларды орындау, қайталау саны - 8-12;

- өз күші қабілетін дамыту үшін шектіктен 70-85 %-ға тең салмақпен баяу ырғақта 4-6 рет жаттығуларды қайталау, жаттығу босаңсытуға арналған қысқа мерзімдік үзіліспен жасалады;

- күш төзімділігін дамыту үшін орташа екпінде «бас тартқанға дейін» демалыссыз, өз салмақпен қатарын 25-50 рет қайталайды.

Жаттықтыру іс - тәжірибесінде жарылғыш күшті дамыту үшін өзгермелі жылдамдық тәртібіндегі төмендегі жаттығуларды кеңінен қолданады: ауыр тығыздалған допты ұзаққа аяқпен тебу және итеру, тартылу, кеңестік алаңында белгіленген сызықтан ығыстыру немесе түсіру, қарсылас қолынан допты тартып алу, еркін күрес пен самбоның элементері.

Баскетболшылардың кешенді жылдамдық - күш қасиеттерінің бірі секіргіштік болып табылады, яғни секіре доп салуды қалқан астында допты сараптауда, тартысты доп салуларды, т.б. орындағанда барынша жоғары секіру қабілеті.

Секіргіштікті көрсетудің ерекше қасиеттері мыналар:

- секірудің шапшаңдығы мен дер кезінде орындалуы;
- тік қалыпта орынан немесе қысқа үдеуден секіруді орындау;
- қолды жоғары көтеріп, секіруді орындау;
- күш сынасу жағдайында, секіруді бірнеше рет қайталау (топтама секірулері);
- өз денесін тірексіз жағдайда басқару;
- қону дәлдігі және кенеттен басқа қимылдарға дайын болу.

Баскетболшыларда секіргіштікті дамытудың негізгі құралдары орнынан және қысқа екпінмен жоғарыға немесе ұзындыққа түрлі секірулер, секіру топтамалары, гимнастикалық жабдықтар арқылы секіру. Сондай-ақ, серпілумен орындалатын түрлі жаттығулар болып табылады.

Күш жаттықтыруын жеке жоспарлағанда түрлі рольдегі ойыншыларда қимыл әрекетінің сипаты күш қабілеттерінің даму деңгейін де анықтайтынын ескеру қажет. Қозғалыста, мысалы, қорғаушыларда бүгілетін тобық буыны бұлшықетінің күші маңызды болса шабуылшыларда аяқтың жазылуындағы бұлшықеттің қатыстық күші, ал орталық ойыншыларда - жарылғыш өзгермелі күші маңызды болады. Бұл түрлі ойын рольдеріндегі баскетболшылардың күш қабілетін жетілдіруде бейімделу үшін негіз болып табылады. Жоғары дәрежелі баскетболшыларда күшті шапшаңдық пен ептілікке мән беріп кешенді күш жаттығулары негізінде дамыту керек.

Күш жаттығулары буындардың қозғалғыштығын арттыруға және босаңсытуға арналған жаттығулармен сәйкестенуі керек. Күшті жетілдіру мен тәрбиелеудің негізгі әдістері: шектен тыс салмақты «бастартқанға дейін» қайталап, барынша күш салып көтеру, айналымдық жаттықтыру әдісі, көмекші әсерлер әдісі, интервалдық, жарыстық әдіс. Сонымен жалпы орта мектеп оқушыларының баскетболдан жалпы дене дайындығын жетілдіруді ұйымдастырудың **бойынша төмендегідей тұжырымдар жасалды.**

1. Жалпы орта мектептердегі білім берудің көп нұсқалы құрылымы және жалпы орта мектептің халықаралық білім беру жүйесіне жоспарлы интеграциялануы, жалпы орта мектептерді қазіргі заманның талаптарына сай басқару мәселелері жаңа тәсілдерді талап етеді. Мектеп оқушыларының шығармашылық мүмкіндіктерінің дамуына, оларға білім беруде заманауи жүйені енгізу жағдайларында хабардарлығының бейімделуі жалпы орта мектептерде оқу үдерістерін ұйымдастыруда сапалы өзгерістердің қажеттілігін көрсету.

2. Жалпы орта мектептерде оқушылардың дене тәрбиесін қалыптастыру үшін мынадай іс-әрекеттер атқарылады:

- денсаулықты нығайту, қалыпты денені шынықтыруды дамыту;
- өмірлік мәнді қозғалыс қабілеттері мен дағдыларын қалыптастыру;
- қозғалыс қабілеттерін дамыту және үйлестіру;
- дене мәдениеті және спорт саласында қажетті білімдерді игеру;
- денені шынықтыру жаттығуларымен өз бетінше шұғылдануға қажетті қабілетті үйрету, тәрбиелеу, денсаулықты нығайту, жұмыс қабілеттерін арттыру;

-адамгершілік және ерік-жігер қасиеттерін тәрбиелеу, психикалық үдерістер мен жеке тұлғаның қасиеттерін дамыту.

3. Оқушылардың дене қасиеттерін дұрыс дайындау, олардың жарасымды дамуын қамтамасыз ететінін және олардың спорттық әдіс-тәсілдерді меңгеріп, жақсы нәтижелерге жетуге мүмкіндік беретінін көрсетті. Сонымен қатар дене тәрбиесі мен спортпен жүйелі түрде шұғылдану барысы оқушылардың үлгеріміне, тәртібі мен ұйымдастырушылығына жағымды әсер ете отырып, өмірлік іс-әрекеттерінің тиімді тәртібін қатаң сақтауға үйретеді.

4. Оқу-тәрбие ісінің мәні оқыту және тәрбие міндеттерінің құралдары мен әдістерінің табиғи байланысынан және ұйымдастырудың бірыңғай түрлерінің көлемінен көрінеді. Мұндай біріктіру тұтастығы, үйренушілердің бір-біріне қарым-қатынасының жақсаруын және оқушылардың жеке басын қалыптастыруда тәрбиелік әсерді қамтиды.

1. Касымбекова С.И. Использование средств физической культуры в формировании здорового образа жизни школьников (сборник статей) Алматы: Международная научно-практическая конференция "Проблемы оздоровления человека и общества" 1998, с. 22
2. Оңалбеков Ж.К. «Болашақ мұғалімдерді дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарының ұйымдастыруға дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері» п.ғ.д. ғылыми дисс авторефераты. Түркістан – 2007
3. Қарақов А. Студенттердің дене тәрбиесінде күрестің ұлттық түрлерін пайдалану. Дисс...п.ғ.к.: – Алматы, 1999.- 151 б
4. Мұхамеджанов Б.Қ. Болашақ дене мәдениеті мамандарын кәсіби дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері. П.ғ.д. автореф. Түркістан, 2008
5. Антропов М.В. Оқушылардың жұмыс қабілеті және олардың оқу мен еңбек үдерісі кезіндегі қозғалмалылығы. м.ғ.д. дисс. авторефераты. - М., 1964.

УДК 37.0

БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БАСТАМАЛАРЫН ДАМУДА ҰЙЫМДАР МЕН ҚОЗҒАЛЫСТАРДЫ ҚҰРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

В.С. Нурланова – п.ғ.к., ҚазМемҚызПУ

Аңдатпа. Балалардың қоғамдық ұйымдары негізінен мектептерде және қосымша білім беру ұйымдарында қалыптасады. Олардың жұмыстарының негізгі бағыттары: өзін-өзі басқару; туристік-өлкелік, әлеуметтік-құқықтық, шығармашылық және т.б., үкіметіміз соңғы жылдары балаларды қазақстандық отансүйгіштікке тәрбиелеуге және ұрпақтарымыздың нағыз азамат болып қалыптасуына аса көңіл бөлуде. Балалардың әлеуметтік бастамаларын дамытуда түрлі ұйымдар, одақтар және қозғалыстарды құру маңызды орын алады. Қазіргі балалардың қоғамдық ұйымдары мен бірлестіктері ерекше міндеттерді өзінің әдіс-тәсілдері арқылы шешетін маңызды институт болып табылады.

Тірек сөздер: қоғамдық ұйым, тұлға, балалар бірлестігі, әлеуметтендіру.

Аннотация. Детские общественные организации в основном формировались при школах и внешкольных организациях. Основные направления их работы: самоуправление, туристка-краеведческое, социально-правовое, творческое и другие. В нашем государстве придается особое значение вопросам воспитания казахстанского патриотизма и гражданского становления подрастающего поколения. Большое значение в развитии детских социальных инициатив имеет создание различных организаций и союзов. Современные детские общественные организации и объединения выступают как особый социальный институт, решающий специфические задачи самостоятельными приемами и методами.

Ключевые слова: общественная организация, личность, детские объединения, социализация

Annotation. Child's public organizations were mainly formed at schools and out-of-school organizations. Basic their work assignments: self-government, tourism and regional studies, socially-legal, creative et al. In our state strongly emphasized the questions of education of Kazakhstan patriotism and civil becoming of rising generation. A large value in development of child's social initiatives has creation of different organizations and unions. Modern child's public organizations and associations come forward as the special social institute decision specific tasks independent receptions and methods.

Keywords: social organization, personality, child's associations, socialization.

Қоғамдық балалар ұйымдары мен қозғалыстарының қажеттілігі мен тәрбиелік мүмкіндіктері Қазақстан Республикасы Білім мемлекеттік бағдарламасында [1] және Қазақстан Республикасы білім жүйесіндегі тәрбиенің кешенді бағдарламасында [2] жан-жақты қамтылды.

Кеңестік дәуірде қалыптасқан балалар ұйымдарының (октябрат, пионер, комсомол) таралуымен балалар әлеуметтік кеңістігінде жаңадан ұйымдар, қозғалыстар, бірлестіктер, т.б. пайда болды. Кез-келген ортада, мектептегі қоғамдық ұйымдар мен қоғамдық қозғалыстар оқушылардың өз еріктерімен құрылатын әлеуметтік орта, әлеуметтік кеңістік болып табылады. Біз зерттеу барысында ұйымдар, қозғалыстар, бірлестіктер ұғымының мән мағынасын ғылыми еңбектерге талдау жасай отырып, нақтылауға мүмкіндік болды. Қоғамдағы осындай партиялардың атқарған іс-шараларына мектептегі жоғары сынып оқушыларының да өздерінің көзқарастары бар. Олар өздерін қоршаған әлеуметтік ортаны, тәрбие кеңістігін құруда жоғарыда аға ұрпақ жасаған идеяларды басшылыққа алған.

Балалардың қоғамдық ұйымдары негізінен мектептерде және қосымша білім беру ұйымдарында қалыптасады. Олардың жұмыстарының негізгі бағыттары: өзін-өзі басқару; туристік-өлкелік, әлеуметтік-құқықтық, шығармашылық және т.б. Қазақстандағы балалар қозғалысының даму тенденциясына тоқталатын болсақ, үкіметіміз соңғы жылдары балаларды қазақстандық отансүйгіштікке тәрбиелеуге және ұрпақтарымыздың нағыз азамат болып қалыптасуына аса көңіл бөлуде. Балалардың әлеуметтік бастамаларын дамытуда түрлі ұйымдар, одақтар және қозғалыстарды құру маңызды орын алады. Балалар мен жастардың қоғамдық бірлестіктері атқаратын қызметтер жас ұрпақтың жеке басын әлеуметтендіру, оның қабілетін іске асыру және қоғамдағы өз орнын анықтау үшін маңызды институт болып табылады. Ол өскелең ұрпақтарға қазіргі қоғам өмірінде демократиялық тұрғыда қалыптасуына жағдай жасайды. Қайта құру кезеңінде белең алған балалар қозғалысын дамытуды бір орталыққа бағындыруды тарату жұмыстары олардың дамуында «жаңа жолды» алға тартты, сонымен қатар қиындықтар да туындады. Оның

ішінде: бірыңғай әдістемелік қызметтің болмауы, балалар қоғамдық бірлестіктерінің санының азаюы және таратылуы, қалыптасқан кадрларды даярлау, біліктілігін арттыру және қайта даярлау жүйесін жоғалтып алу, қаржыландыру қиындықтары. Қазақстан балалар ұйымдарының слетінде соңғы жылдары өскелең ұрпаққа білім беру мен тәрбиелеу мәселелері жөніндегі заңнамалық және нормативтік базасын жетілдіруші заңдар мен шешімдер қабылданғаны туралы нақты мәселе көтерілді. Осыған орай елімізде балалардың қоғамдық қозғалысында жаңа үрдістер пайда болды. 2005 жылдың желтоқсан айында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі алқасының еліміздегі балалар қоғамдық ұйымдарының мониторингін жүргізу туралы шешімі қабылданды. Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығы жүргізген мониторинг Қазақстанда балалар ұйымдарының мықты потенциалы бар екендігін көрсетті. Балалар қоғамдық ұйымдарының қызметі жасөспірімдердің арасында өзінің аса қажеттілігін дәлелдейді [3].

2004 жылдың қыркүйек айының соңында Қазақстанның балалар ұйымдары Одағының Орталық Кеңесі өтіп, Одақтың Жарғысы және балалар мен ересектер палатасының құрамы бекітілді (Қосымшада берілді) [2]. Қазақстандағы балалар қозғалысын дамытудың тұжырымдамалық негіздерін айқындай отырып, Республикамыздағы қазіргі жалпы орта білім беру жүйесін дамытудың негізгі тенденциялары: зайырлылық, ізгіліктілік, демократиялық және кәсіби бағдарлылық тұрғысынан қамтылды. Сонымен қатар еліміздегі жалпы орта білім беру жүйесін реформалау барысында жеке тұлғаның басымдылық идеясын іске асыру ұйғарылды. Бірыңғай идеологиялық кеңістіксіз, жалпы құндылықтарсыз, соның ішінде еліміздің өткен тарихи тамырына, оның ұлттық рәміздеріне, әлемдік қоғамдастықтағы роліне деген қарым-қатынасының қазіргі қоғамның дамуы мүмкін емес. «Атамекен» балалар мен жастар қоғамдық бірлестігінің төрағасы М.Қ.Құрсабаев қоғамдық ұйымдарда тәрбиенің негізгі қағидаларын басшылыққа алып, бірлестік жұмыстарында оның маңызын көрсетеді:

1. Балаларды жалпыадамзаттық құндылықтарға – Адам, Отбасы, Отан, Еңбек, Білім, Мәдениет, Бейбітшілік, Жер – бағыттау. Жалпы түрде бәрін бірге алғанда жеке тұлға дамуының негізгі белендерін қамтиды және тәрбиенің өзіндік негізін құрайды.

2. Білім беру және тәрбиелеу процестерінің әдістері мен түрлерінің мазмұнын жаңарту әр баланың ерікті дамуына, өзін-өзі табуына және тұлға ретінде қалыптасуына жағдай жасайды.

3. Азаматтық міндет сезімдерін, өмірге және қоғамымыздың дамуына жауапты әрі белсенді қатынасты қалыптастыру.

4. Балалардың отанға деген сүйіспеншілігі мен адалдығын, өз елінің өткеніне деген мақтанышын, ұлттық рәміздер мен дәстүрлерді құрметтеуін, ата-баба мәдениетімен таныс болуын тәрбиелеу.

5. Балаларды еркіндікте, демократияда тәрбиелеу, балалардың өзін-өзі басқару, қоғамға қызмет ететін түрлі ұйымдардың қызметін дамыту [51, 10 б.].

Қазақстанның балалар ұйымдары одағының қызметін ұйымдастыру жөніндегі ережеде республикадағы одақтың жұмысын жан-жақты ашып көрсетеді:

- балалар ұйымдарының одағы (бұдан әрі одақтың түрлі балалар ұйымдарына, бірлестіктеріне, кеңестеріне, клубтарына және басқа да балалар бастамаларына қолау көрсету үшін құрылады);

- одақ ұдайы әрекет етуші ақпараттық-кеңес беруші органы болып табылады және өзінің қызметіндегі жалпы танылған қағидаларды және халықаралық құқық нормаларын, Қазақстан Республикасының Конституциясын, «Білім туралы» Заңды және басқа да нормативтік-құқықтық актілерді, сондай-ақ осы Ережені басшылыққа алады;

- Одақтың негізін қызмет бағыты, ұйымдастыру нысаны бойынша түрлі балалар ұйымдары құрайды;

- Одақ өзінің қызметін мүдделі министрліктермен және ведомстволар мен Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығымен, «Балдәурен» республикалық оқу-сауықтыру орталығымен, жергілікті өкілетті және атқарушы органдармен, қоғамдық ұйымдармен және бұқаралық ақпарат құралдарымен тығыз байланыста жүзеге асырады.

Одақтың негізгі міндеттері:

1. Барлық балалар ұйымдарын біріктіру, олардың қызметін үйлестіру және талдау.

2. Балалардың әлеуметтік бастамаларын анықтау және қолдау, балалардың қызығушылығын арттыратын әлеуметтік-маңызды жобалар мен бағдарламаларды іске асыру үшін жағдай жасау.

3. Балалар бастамаларын ақпараттық кеңістікпен қамтамасыз ету.

4. Іске асырылуына балалар ұйымдары қатысуы мүмкін әлеуметтік тапсырыстардың банкін құру (белгіленген тапсырманы шешуде мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың қажеттілігі).

5. Балалар мен ересектер, балалар бастамалары мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың өзара іс-әрекет тетігін әзірлеу мен қалыптастыруға ықпал ету.

6. Өскелең ұрпақты тәрбиелеудің басты міндеттерін шешу үшін бірлескен кешенді нысаналы жобалардың үлестірілген бағдарламаларын жасау.

7. Қазіргі өмір кеңістігінде өздерінің және қызығушылығынан және қоғамның қажеттілігінен туындайтын жеке шығармашылық және көшбасшылық әлеуметін іске асыру бойынша балаларды белсенді қызметке тарту.

8. Балалардың тікелей олардың өміріне қатысты шешімдерді қабылдау процесіне қатысуымен балалар мен ересектердің серіктестік қағидасы бойынша өзін-өзі дамыту және білім беру.

Одақтың қызметі:

- 1) түрлі балалар бастамаларының қызметін талдайды, олардың тәжірибелерін қорытады және таратады;
- 2) балалар ұйымдарының көшбасшыларымен слёттерді, семинарларды, конференцияларды, акцияларды, дөңгелек үстелдерді ұйымдастырады және өткізеді;
- 3) мемлекеттік мейрамдар мен республиканың айрықша күндеріне арналған іс шараларды ұйымдастыруға және өткізуге қатысады.
- 4) өмірде қиын ахуалға тап болған балаларға қолдау көрсету жөнінде республикалық акцияларға бастамашы болады.
- 5) балалар ұйымдарының белсенді мүшелерін көтермелейді.

Одақтың жұмыс тәртібі:

1. Одақтың жоғары басқарушы органы екі жылда бір рет шақырылатын слёт болып табылады.
2. Одақтың орталық басқару органы слётте сайланған төраға басқаратын кеңес болып табылады.
3. Кеңес Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі жанында жұмыс істейді және барлық ағымдағы мәселелер бойынша шешім қабылдайды.
4. Кеңеске балалар бірлестіктерінің көшбасшылары, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының республикалық қосымша білім беру оқу әдістемелік орталығының «Балдәурен» республикалық оқу сауықтыру орталығының үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері кіреді.
5. Кеңестің отырысы жылына екі рет, интернет кеңес- әр тоқсанда бір рет өткізіледі.

Еліміз егемендік алғаннан кейін көптеген қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар, ұлттық негіздегі бағдарламалар пайда болды. [4].

Қорыта келе, мектептегі балалар қоғамдық ұйымдары арқылы – адамның өмір бойы дамуы мен қалыптасуындағы әлеуметтік нормалар мен мәдени құндылықтарды меңгеру үдерісінде қоршаған ортамен өзара іс-қимыл, іс-әрекетке түсу, сондай-ақ, өзі өмір сүретін қоғамда өзін-өзі дамыту және өзін-өзі табысты көрсетуі айқындалды.

1. Қазақстан Республикасы «Білім» мемлекеттік бағдарламасы. – Алматы, 2000. – С. 47.

2. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінде тәрбиенің кеңештік бағдарламасы. – Астана. 2000. – 45 б.

3. Испушинова С. Детское движение в Казахстане // Внешкольник Казахстана. – 2006. - № 7. - С. 5-7.

4. Құрсабаев М.Қ. Қазақстандағы оқушылар ұйымының тарихнамасы // Қосымша білім және тәрбие. – Алматы, 2006. - № 7.

Резюме

В статье рассматривается о большом значении в развитии детских социальных инициатив для создания различных организаций и союзов.

Summary

In the article examined about a large value in development of child's social initiatives for creation of different organizations and unions.

ӘӨЖ. 74.5.54

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Е.Ж.Бекболғанов, А.Қ.Бекболғанова -

*«Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы АҚ филиалы «Алматы қаласы бойынша педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты», Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Алматы қаласы*

Андатпа. Мақалада «функционалдық сауаттылық» түсінігінің маңызы және қазіргі таңдағы сауаттылық мәселесі ашылған, оның теория мен тәжірибедегі мазмұны көрсетілген, әлеуметтік субъектінің функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың теориялық негізі қарастырылған. Сонымен бірге қазіргі білімнің даму кезеңінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыратын мұғалімдердің функционалдық сауаттылығын дамыту маңызды мәселенің бірі болып отырғандығы көрсетілген.

Аннотация. В статье рассмотрены пути формирования функциональной грамотности учащихся, раскрываются проблема грамотности в современном мире, сущность понятия «функциональная грамотность». А также функциональная грамотность учителя, обеспечивающий реализацию педагогического процесса, инициирующего и формирующего функциональную грамотность учащегося, является на современном этапе развития образования одной из главных задач.

Abstract. In the article the ways of forming functional literacy of students, reveals the problem of literacy in the modern world, the essence of the concept of "functional literacy". As well as functional literacy teachers, ensuring the implementation of the pedagogical process is initiated and forming functional literacy learner is at the present stage of development of education one of the main tasks.

Түйін сөздер: функционалдық сауаттылық, белсенділік, шығармашылық, халықаралық зерттеулер, бағалау.

Ключевые слова: функциональная грамотность, активность, творчество, международные исследования, оценка.

Keywords: functional literacy, activity, creativity, international studies, evaluation.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша ұлттық жоспарды қабылдау жөнінде нақты міндет қойды. Аталған міндет Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіруі барысында маңызды қадам болып табылады. Мұндай стратегиялық міндетті шешу жағдайында белсенділігі жоғары, шығармашыл тұрғыдайлауға және шешім қабылдай алуға, кәсіби жолын таңдай алу қабілеттілігін, өмір бойы білім алуға дайын тұратын тұлғаның ең басты функциялық сапаларын қалыптастыру орта білім беру жүйесіне жүктеліп отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен өмірге келген функционалдық сауаттылықтың мақсаты – оқушылардың білімдерін өмірде тиімді қолдануға үйрету. Сонымен қатар, ол орта білім жүйесінің парадигмасын түбегейлі өзгертудің негізі болып табылады.

«Функционалдық сауаттылық» ұғымы алғаш рет өткен ғасырдың 60 жылдары ЮНЕСКО құжаттарында пайда болды және кейіннен зерттеушілердің қолдануына енді. Функционалдық сауаттылық, кеңінен алғанда, білім берудің (бірінші кезекте жалпы білім беруді) көп жоспарлы адамзат қызметімен байланысын біріктіретін тұлғаның әлеуметтік бағдарлану тәсілі ретінде түсіндіріледі. Білім статистикасының халықаралық стандарты туралы ЮНЕСКО-ның қайта қараған ұсынысында адамның функционалдық сауаттылығы туралы келесідей анықтама берілді: «Қоғамның немесе өзінің дамуы үшін оқи, жаза және санай алатын, сонымен бірге оны жалғастыруға мүмкіндігі болатын адам функционалды сауатты болып саналады». Қазіргі тез құбылмалы әлемде функционалдық сауаттылық адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсенді қатысуына, сондай-ақ өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық факторлардың біріне айналады.

Функционалдық сауаттылық дегеніміз – адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене араласуы, яғни бүгінгі жаһандану дәуіріндегі заман ағымына, жасына қарамай ілесіп отыруы, адамның мамандығын әрдайым жетілдіріп отыруы. Ондағы басты мақсат жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене және рухани тұрғысынан дамыған азаматын қалыптастыру, оның әлемде әлеуметтік бейімделуі болып табылады. Яғни, оқушылардың мектепте алған білімдерін өмірде тиімді қолдануына үйрету.

Сонымен функционалдық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші. Олай болса, функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады. Ал кең мағынасында ол тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ол – ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік дамуының өлшемі. Осындай сапалық сипаты тұрғысынан қарағанда функционалдық сауаттылық жеке адамды дамытудың тетігі ретінде қолданылады.

Функционалдық сауаттылықты дамытудың жалпы бағдары 2011-2020 жылының мемлекеттік бағдарламасында айқын көрсетілген.

Сонымен бірге Елбасы 2012 жылғы 27 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауында мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту мақсатында бес жылдық ұлттық жоспар қабылданғаны баршамызға белгілі. Ұлттық жоспардың мақсаты - Қазақстанда білім сапасын жетілдірудегі, оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі атқарылатын іс-шаралардың жүйелілігі мен тұтастығын қамтамасыз ету болып табылады.

Ұлттық жоспарда көрсетілген функционалдық сауаттылықтың негізгі бір тетігі-оқу нәтижелерін бағалау жүйесін өзгерту. Яғни бағалау жүйесі функционалдық сауаттылықты сырттай бағалау және іштей бағалау болып бөлінеді. Іштей бағалау - оқу пәні бойынша оқыту сапасын диагностикалау және мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты өлшеміне сәйкес жүзеге асырылуы тиіс. Ал сырттай бағалау дегеніміз - әрбір деңгейді аяқтау бойынша білім алушының оқу жетістіктерінің нәтижелеріне сәйкес (ҰБТ, ОЖСБ және т.б.), сондай-ақ халықаралық зерттеулерге (TIMSS, PISA және PIBLS) қатысуы арқылы жүзеге асырылады. Сыртқы бағалау белгілі бір мамандық иелеріне қатысты болса, іштей бағалау көбіне білім алушыларға қатысты.

Функционалдық сауаттылық тұжырымдамасына негізделген анағұрлым танымал халықаралық бағалау зерттеулерінің бірі Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) қолдауымен өткізілетін 15 жастағы оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың халықаралық бағдарламасы (Programme for International Student Assessment – PISA) болып табылады. PISA 15 жастағы жасөспірімдердің мектепте алған білімдерін, іскерлігі мен дағдыларын адами іс-әрекеттердің әртүрлі салаларында, сондай-ақ тұлғааралық қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастарда өмірлік міндеттерді шешу үшін пайдалана алу қабілеттерін бағалайды.

PISA зерттеулері қазіргі уақытта әлемде мектептік білім берудің тиімділігін салыстырмалы бағалаудың әмбебап құралы ретінде қарастырылады. Зерттеу барысында алынған деректер тұтастай оқытудың мазмұны мен әдістері ретінде, сондай-ақ контексті факторлардың (басқару моделі, оқыту тілі, отбасының және т.б. әлеуметтік мәртебесі) мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту деңгейіне әсері ретінде білім беру жүйесін дамыту стратегиясын анықтауға негіз болады.

Функционалдық сауаттылықтың тағы бір тетігі ретінде қосымша білім мен мектептен тыс сабақтармен қамтуды жатқызуға болады. Жалпы білім беретін мектептегі және мектептен тыс ұйымдардағы әртүрлі бағыттағы үйірмелер, секциялар желісін кеңейтудің бала балаларды қосымша білім берумен қамту ұлғайтылады. Басты назар ғылыми – зерттеу жобаларына, техникалық шығармашылыққа, өнертапқыштыққа, модельдеуге, нанотехнологияларға, робот техникасына, легожобалауға және т.б. аударылады.

Функционалдық сауаттылықтың тағы бір тетігі–ата-аналардың балаларды оқыту мен тәрбиелеуге белсенді қатысуын қамтамасыз ету. Ата-анасы баланы жас кезінен адами құндылықтар дарытып, саналы өмірсүруге баулуға бастайды. Ата-ананың бала тәрбиелеуде функционалдық сауаттылығын көтеру мектеп мұғалімдерімен олардың тығыз байланыс жасап, екі жақты әріптестік әрекетінің негізінде қалыптасады. Яғни ата-ананың баласының ерекше қасиетін тануы, оны түрлі жағдаятта түсініп, қол ұшын беруі, олардың қабілетін дамытуға, бойына рухани құндылықтарды қалыптастыруға, жағымсыз мінез-құлық, әдеттерден арылуға көмек беретін функционалдық сауаттылық ата-ана бойында да болуға тиіс. «Балаға берілген дұрыс тәрбие-бұл бақытты кәрілік, қате тәрбие біздің келешектегі сорымыз, біздің көз жасымыз» деген С.А.Макаренконың сөзін ата-аналарға берілген кеңес деп есептейміз.

Мұндағы басшылыққа алынатын сапалар:

- белсенділік;
- шығармашылық тұрғыда ойлау;
- шешім қабылдай алу;
- өз кәсібін дұрыс таңдай алу;
- өмір бойы білім алуға дайын тұруы болып табылады.

Бұл функционалдық дағдылар мектеп қабырғасында қалыптасады.

Осыған орай, Ұлттық жоспарда функционалдық сауаттылықтың төрт негізгі механизмін бөліп көрсетеді.

Оның бірінші механизмі-оқыту әдіснамасы мен мазмұнын түбегейлі жаңарту (МЖБС - мемлекеттік стандарт). Ол үшін мұғалім оқушының бойына әлеуметтік ортаға бейімделуіне, алған білімін практикалық жағдайда тиімді пайдалана алатындай негізгі құзыреттіліктерді сіңіруі керек.

Олар:

- басқарушылық (проблеманы шешу қабілеті);
- ақпараттық (өз бетінше ақпараттар көздері арқылы үнемі білімін көтеріп отыруы, сол арқылы танымдық қабілетін ұштау);
- коммуникативтік (қазақ, орыс, ағылшын тілінде ауызша, жазбаша қарым-қатынас жасау);
- әлеуметтік (қоғамда, өз өмір сүрген ортада іс-әрекет жасай алу қабілеті);
- тұлғалық (өзін жеке тұлғаретінде қалыптастыруға, қажетті білім, білік, дағдыларды игеру, болашақта өзі таңдаған кәсібін өзі анықтау, оның қиын-шылығы мен күрделілігіне төзімді болу);
- азаматтық (қазақ халқының салт-дәстүрі, тарихы, мәдениеті, діні мен тілін терең меңгеріп, Қазақстанның өсіп өркендеуі жолындағы азаматтық парызын түсінуі);
- технологиялық (ақпараттық технологияларды, білім беру технологияларды сауатты пайдалану);

Оқушы осы аталған негізгі құзыреттіліктермен қатар пәндік құзыреттіліктерді (әр пәннің мазмұны арқылы) меңгеруі тиіс.

Елбасы Н. Назарбаев оқулық мәселесіне де ерекше тоқталған болатын. Оқулықтың мақсаты, міндеті, мазмұны, құрылымы функционалдық сауаттылықтың құзыреттілігіне сәйкес жазылуы тиіс.

Ұлттық жоспарда көрсетілген функционалдық сауаттылықтың екінші механизмі-оқу нәтижелерінің бағалау жүйесін өзгерту. Қазіргі біз қолданып отырған жүйеде 5, 4 және 3 деген бағаларды не үшін қоюға болатыны нақты анықталмаған. Бағалау жүйесі функционалдық сауаттылықта сырттай бағалау және іштей бағалау болып бөлінеді. Іштей бағалау- оқу пәні бойынша оқыту сапасын диагностикалау. Ал сырттай бағалау- әрбір деңгейді аяқтау бойынша білім алушының оқу жетістіктерінің нәтижелері (ҰБТ, ОЖСБ-БОУД). Сондай-ақ халықаралық (TIMSS, PISA және PIRLS) зерттеулерге қатысуы. Білім алушылардың өзін-өзі бағалауы өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі жетілдіру үшін жеке жетістіктерін бағалау арқылы жүзеге асырылады. Критериялық бағалау жүйесі енгізілетін болады.

Функционалдық сауаттылықтың үшінші механизмі-ата-аналардың балаларды оқыту мен тәрбиелеуге белсенді қатысуын қамтамасыз ету. Ата-ананың басты міндеті бала бойына жас кезінен адами құндылықтарын дарытып, саналы өмір сүруге баулу. Ата-ана баласының функционалдық сауаттылығын дамыту үшін мұғалімдерімен тығыз байланыс жасау керек. Ата-ана баласының ерекше қасиетін тану, түсініп қол ұшын беру, олардың қабілетін дамыту, бойына рухани құндылықтарды қалыптастыру, жағымсыз мінез-құлық, әдеттерден арылуға көмек беруі керек. Ата-ананың бойында да функционалдық сауаттылық болуы тиіс.

Бұл үшін мемлекет жаңа әдістемені әзірлеуге кірісті. Осы әдістеменің негізінде ата-аналарға арналған семинарлар мен тренингтер өткізіледі. Аталған жұмысқа Үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ) және азаматтық қауымдастықтың басқа да секторлары белсенді тартылады.

Төртінші механизм-қосымша білім беру жүйесін дамыту. Ұлттық жоспарда оқушылар сарайы, музыка мектептері, жас техниктер мен натура-листер станциялары жұмыстарын түбегейлі өзгерту қарастырылған. Қазақстанның тарихында алғаш рет аталған ұйымдардың материалдық техникалық базасы жаңартылатын болады. Оқытудың жаңа технологиялары мен интерактивтік, инновациялық формалары енгізілетін болады. Олар: балалар интерактивті парктері (ғылыми қалалар), технопарктер, балалар мұражайлары, ғылыми үйірмелер және т.б. Бұл – шығармашылық пен инновацияға деген қызығушылықты арттырады. Мұндай оқыту жүйесі баланың санасына әлеуметтік тұрмысына, төңіректегі әлемге терең көзбен қарап үйреніп, жолығатын қиын мәселелерді оңай шешетін болады. Бұрынғыдай мектептен шыққан соң бала үйренген білімін ұмытып қалмайды, қайта өмірде пайдаланатын болады.

Ұлттық жоспарды орындаудың нәтижесінде 2017 жылға қарай қазақстандық мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту үшін мынадай жағдайлар жасалатын болады:

1. Ғылыми-зерттеу жағынан қамтамасыз етеді.
2. Білім беру мазмұнын жаңартады.
3. Оқу-әдістемелікпен қамтамасыз етеді.
4. Мектеп оқушыларының білім сапасын бағалау және оған мониторинг жүргізу жүйесі енгізіледі.
5. Материалдық-техникалық базасы жаңартылып, нығайтылады.

Жалпы алғанда, Ұлттық жоспарды жүйелі және одан әрі іске асыру Қазақстанның ұлттық білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін және функциялық сауаттылығын дамуына мүмкіндік береді.

Тұлғаның бейімділігін, қажеттілігін қанағаттандыруды, қызығушылығын, қабілетінің дамуын ескере отырып, функционалдық сауаттылығына қол жеткізуді қамтамасыз етіп, жан-жақты дамыған, мектепте алған білімін өмір бойы пайдалана алатын тұлға өсіру – білім беру мамандарына жүктелген үлкен міндет деп түсінгеніміз жөн. Сөзімізді қорыта келе Марк Туллий Цицеронның «Барлық нәрсені біліп, талдау жасай алу аз. Сонымен қатар, соған байланысты сауатты қадам жасай білу керек» деген қанатты сөзімен аяқтағымыз келеді.

Түйіндемe: Функционалдық сауаттылық - ол субъектінің ақпаратты қабылдау, қайта өңдеуі мен байланысты іс-әрекет үрдісінде, типтік оқу және кәсіби тапсырмаларды орындауда қолданатын, пәндік, пәнаралық, интегративтік мәселелердің жиынтығын көрсететін қазіргі кәсіби білімнің қажетті құраушысы болып табылады. Функционалдық сауатты тұлғаның негізгі белгілері: ол белгілі бір қасиеттерді тани білетін және оларды меңгерген, өз күшімен жұмыс жасай алатын адам.

Резюме: Функциональная грамотность – это уровень образованности, являющийся необходимой составляющей современного профессионального образования, представляющий совокупность предметных, межпредметных, интегративных проблем, которые применяются субъектом в процессе деятельности. Основные признаки функциональной грамотной личности: это человек самостоятельный, познающий и обладающий определенными качествами.

Summary: Functional literacy - is the level of education is a necessary component of modern vocational education, which is a set of substantive, interdisciplinary, integrative problems, which are used in the normal course of business entity. The main symptoms of functional literacy personality: a person independent, knowing and having certain qualities.

1. Н.Ә.Назарбаев. Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты. - 2012 ж. «Ана тілі» газеті, № 5. – 7-8 бет.

2. ЮНЕСКО. Акты Генеральной конференции/20-я сессия – Париж, 1978 – т.1. Резолюция. Приложение 1. – Париж, 1979 – с.19.

3. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары. ҚР Үкіметінің № 832 қаулысы. 2012 жылғы 25 маусым, Астана, Үкімет Үйі.

4. ҚР Білім беру жүйесін 2015 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы.

5. Международное исследование РИЗА. Методическое пособие – Астана: НЦОСО, 2012 – 115 с.

УДК 159.9

ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫ

М.Қ. Бапаева - *п.с.ғ.к., доцент, Қазмемқызпу,*

Ж.Д. Ералиева - *2-курс магистранты*

Алыс – жақын шетелдік және отандық психологияда өзін – өзі бағалау мәселесіне көптеген зерттеу жұмыстары арналғаны белгілі. Мәселен, В.В.Столин, А.Г.Спиркин, И.И.Чесноков, Р.Бернс, Д.Мид, Э.Эриксон, Р.Роджерс және Ж.Ы.Намазбаева, Г.Т.Бекмұратова, Т.К.Күнсламова, А.Аяғанова, Г.К.Джумажанова және т.б. зерттеушілердің еңбектері осы мәселені әр қырынан қарастырған.

Психологиялық әдебиетте өзін – өзі бағалау сапасы сан компоненті ретінде анықталып, адамның өзі туралы білімдерімен қатар оның дене сипаттамаларының, қабілеттерінің, адамгершілік қасиеттерінің және қылықтарының бағасын қамтиды. Өзін – өзі бағалау бұл сана – сезімнің психологияда анағұрлым жете зерттелінген және едәуір маңызды қыры.

Г.М.Андрееваның пікірінше өзін – өзі бағалау Мен - тұжырымдамасының құраушысы болып табылады: «Мен-тұжырымдамасы бұл – индивидтің өзі жайлы олардың бағасы мен қосарланған барлық түсініктердің жиынтығы. Мен-тұжырымдамасының түсіндірме құраушысын жиі «Мен бейнесі» немесе «Мен сипаттамасы» деп атайды. Адамның өз – өзіне және жеке – дара қасиеттеріне қатысты құраушыны адамның өзін – өзі бағалауы немесе қабылдауы деп атайды» [1].

А.И.Липкина бойынша адамның өзін – өзі бағалауы оның «өз – өзіне: өзінің қасиеттері мен күйлеріне, мүмкіндіктеріне, дене және рухани қуаттарына белгілі қатынасын» анықтайды [2].

М.А.Резниченко: «Өзін – өзі бағалау бұл – индивидке тән бағдарларда көрініс беретін адамның дербес құндылығы жайындағы жеке – дара пікірі», - деп жазады [3].

Бірқатар авторлар индивидтің өз – өзіне деген қатынасын өзін – өзі бағалау деп атайды. Ол біртіндеп қалыптасып, үйреншікті сипатқа ие болады әрі мақұлдау немесе мақұлдамау, «Мен» деп аталатын айырықша объектіге бағытталған жағымды немесе жағымсыз бағдар ретінде көрініс береді.

Осылайша, адамның өзін – өзі бағалауы оның өзін – өзі сыйлау сезімін, дербес құндылығын түсінуін және оның «Мен» аумағына енетін барлық дүниеге деген жағымды қатынасын сипаттайды. Соның негізінде адамның өзін – өзі төмен бағалауы оның өзін – өзі қабылдамауы, мойындамауы, тұлғасына деген жағымсыз қатынасын болжайды.

Адамның өзін – өзі бағалауы оның өзінің жеке басының маңыздылығын қарастыруға әрекеттенетін саналы ой – пікірлерінде көрініс береді. Психологияда өзін – өзі бағалаудың жалпы және жеке түрлері қарастырылады. Адамның өзінің сырт келбетінің кейбір қырларын, мінезінің жеке бітістерін бағалауы өзін – өзі жеке бағалауға жатады. Жалпы бағалауда адамның өз – өзіне қатысты бейнелейтін мақұлдау немесе мақұлдамау қасиеті көрініс береді.

Адам өзін бара – бар немесе бұрыс бағалауы мүмкін (өзінің жетістіктерін асыра бағалауы немесе төмендетуі), яғни ол өзін тым жоғары және төмен бағалауы мүмкін. Ол өзінің тұрақтылығының, дербестілігінің, шыншылдығының дәрежесі бойынша ажыратылады. Адамның өзін – өзі әділ бағалауы оған адамгершілік тұрғысынан қанағаттану күйін кешіп, оның адами ар – намысын қамтамасыз етеді.

Өзін – өзі бағалау қасиеті тұлғаның тіршілік әрекетінің барысында қалыптасады. Сонымен қатар мінез – құлық пен іс – әрекеттің әрқилы түрлерінің реттегіші ретінде анықталып, тұлғаның дамуында маңызды рөл атқарады. Өзін – өзі бағалаудың іс – әрекет мотивациясының құрылымына енуі – тұлға біртіндеп өзінің мүмкіндіктерін, психикалық ресурстарын іс – әрекеттің мақсаттарымен және құралдарымен салыстыра бастайды. Адамның өзін – өзі бағалауы және қабылдауы көп жағдайда оның мінез – құлқын, қылықтары мен қоршаған ортаға реакцияларын анықтайды. Адам өзін – өзі бағалай отырып, өзінің іскерліктері мен қылықтарын, қасиеттерін, мінез – құлқының мотивтері мен мақсаттарын ажырата бастайды, оларды түйсініп, бағалай, қабылдай алады. Өзін – өзі бағалау түріне қарай (бара – бар, төмен, жоғары) адамның белсенділігін оятуға немесе керісінше төмендетуге болады.

Тұлғаның өзін – өзі бағалауының қалыптасуында «шынайы Мен» бейнесінің «идеалды Мен» бейнесімен, яғни адамның қандай болғысы келетіндігі туралы түсініктері мен салыстырылуы маңызды рөл ойнайды. Бірқатар зерттеу жұмыстарында тұлғаның «идеалды Мен» бейнесін анықтайтын сипаттамаларына шынайы өмірде қолжеткізудің оның жоғары бағалауына мүмкіндік беретіндігі дәлелденген. Басқаша айтқанда, талаптану деңгейі бұл – әркімнің ұмтылысы. Адам өзінің тәжірибелік іс – әрекетіне өзін – өзі бағалауымен үйлесетін, әрі оның нығайтуына, қалыпқа келуіне ықпал ететін нәтижелерге қол жеткізуді мақсат етеді. Талаптану деңгейі іс – әрекетке қанағаттану не қанағаттанбау

факторы ретінде жетістіктерге қол жеткізуді емес, сәтсіздіктерден қашуға бағдарланған адамдар үшін маңызды.

Сонымен қатар өзін – өзі бағалаудың қалыптасу үшін маңызды фактор аталмыш тұлғаның әлеуметтік реакцияларының интериоризациялануына байланысты. Басқаша айтқанда адам өзін басқалардың қалай бағалайтындықтарына қарай бағалауға бейім болады. Өзін –өзі бағалаудың осындай түсінігі шетелдік психологияда кеңінен таралған.

Сонымен өзін –өзі бағалаудың табиғаты мен қалыптасуына қатысты келесі көзқарас әрбір тұлғаның өзінің әрекеттерімен көріністерінің жетістігін өзінің ұқсастығының призмасы арқылы бағалайтындығында. Адам әлденені жақсы орындағанынан емес, нақты бір істі таңдап алып, оны жақсы орындағанынан қанағаттанады.

Тұлғаның әрбір нақты кезеңінде өзін – өзі бағалауы оның өзін – өзі тануының даму деңгейін және адамның өзіне деген эмоциялы –құнды қатынасын сипаттайды әрі олардың дамуының маңызды ішкі шарты болып табылады.

Өзін – өзі бағалау психологиялық феномен ретінде ресейлік және шетелдік психологтардың еңбектерінде бірнеше рет зерттеудің арнайы пәні ретінде анықталған болатын. Жасөспірімдердің өзін – өзі бағалау ерекшеліктерін сипаттауда көптеген зерттеушілер оның ситуативтілігін, тұрақсыздығын, кіші жасөспірімділік жас шамасында сыртқы ықпалдарға осалдығын және әртүрлі аумақтарын қамтудың көпқырлығын баяндайды.

Өзін – өзі бағалау жасөспірім тұлғасының орталық құрылымын білдіреді. Ол көп мөлшерде оның әлеуметтік бейімделуін анықтап, оның мінез – құлқы мен іс – әрекетінің реттегіші болып табылады. Адамның өзін –өзі бағалау іс – әрекеттің жеке тұлға аралық өзара әрекеттестік барысында қалыптасады. Адамның өз – өзіне деген қатынасы адамның әлемге қатынастарының жүйесіндегі анағұрлым кеш қалыптасатын құрылым болып табылады. Дегенмен, оған қарамастан тұлға қатынастарының жүйесінде өзін –өзі бағалаудың үлесі зор. Өзін –өзі бағалау когнитивті және эмоциялы екі компоненттен құралады. Біріншісі адамның өзі жайлы білімдерді, екіншісі –оның өзіне деген қатынасын білдіреді.

Зерттеушілер өзін –өзі бағалаудың когнитивті компоненті қалыптасуының 3 деңгейін ажыратады:

1. Жоғары деңгейде өзін –өзі шынайы бағалауға тырысады: жасөспірімдердің өзін –өзі бағалауын дәлелдеуде өзінің ерекшеліктеріне басым бағдарымен; бағаланатын қасиеттер жүзеге асырылатын жағдайларды жалпылауға қабілеттіліктің болуымен; ішкі жағдайлардың есебінен каузальды атрибуциямен; өзін –өзі бағалаушы пікірлердің терең де жан-жақты мазмұнымен; олардың көбісінде қиындатылғын түрлерінде қолданылуымен сипатталады.

2. Орташа деңгейде өзін – өзі шынайы бағалау көріністерінің жүйесіздігі тән: өзін – өзі бағалауда негізінен айналадағылардың пікіріне бағдарлану, нақты деректердің талдануы мен өзін – өзі бағалау жағдайы, сыртқы жағдайлардың есебінен каузальды атрибуция; мағынасы салыстырмалы түрде тар өзін – өзі бағалау пікірлерінің болуы; олардың қиындатылған және категориялы түрде жүзеге асырылуы.

3. Төменгі деңгей өзін – өзі бұрыс бағалаудың басымдылығымен ерекшеленеді: өзін – өзі эмоциялы қалауларына қарай бағалау, өзін – өзі бағалаудың шынайы деректердің талдауы мен дәлелдеудің болмауымен, субъектві басқарылмайтын шарттардың есебінен каузальды атрибуция, өзін – өзі бағалау пікірлері мазмұнының үстіртінділігімен және олардың категориялық түрде қолданылуының басымдылығымен ерекшеленеді.

Жоғарыда атап өткеніміздей, бірқатар зерттеушілер жасөспірімдік шақта өзін – өзі бағалау жағдайларының артуын байқауда. Мәселен, Е.И.Савонько оны жасөспірімдердің өздерін олар үшін ең маңызды болып көрінетін көрсеткіштер бойынша төмен бағалайтындығымен түсіндіреді. Ал бастауыш сынып жас шамасындағы оқушыларға өздерін асыра бағалау тән [4].

Жасөспірімдердің өзін – өзі бағалаудың сипаты тұлғаның қайсыбір қасиеттерінің қалыптасуын анықтайды. Мәселен, өзін – өзі бара – бар бағалау деңгейі жасөспірімде өз – өзіне деген сенімділіктің, өзіндік сыншылдықтың, табандылықтың қалыптасуына ықпал етсе, бұрыс бағалаудың деңгейі керісінше мөлшерден тыс сенімділіктің, сын тұрғысынан қабылдай алмаудың көрініс беруіне ықпал етеді. Өзін – өзі бара – бар бағалайтын жасөспірімдер қызығушылықтарының шеңбері кең болып, белсенділігі іс – әрекеттердің әркілі түрлеріне, сондай – ақ қарым – қатынас барысында өзін және өзгелерді тануға бағытталады.

Өзін-өзі жоғары бағалауға бейім жасөспірімдер іс-әрекеттерінің түрлері шектеулі болып, мазмұны аз қарым-қатынасқа бағытталады.

Өзін-өзі төмен бағалайтын жасөспірімдер депрессивті бетбұрыстарға бейім келеді. Зерттеушілердің бірі өзін-өзі төмен бағалаудың депрессивті реакциялардың бастауы немесе олардың себебі болатындығын анықтаса, басқалары – депрессивті екпін алғашында орын алып, кейін өзін-өзі төмен бағалауға алмасады деп есептейді.

Агрессивті жасөспірімдер өздерін шеткі дәрежелерде бағалайды (тым жоғары не болмаса жоғары дәрежеде теріс), жоғары талапшылдықпен, кең ауқымды әлеуметтік қатынастардың алдындағы қорқыныштарымен, эгоцентризммен қиын жағдайлардан шығудың жолын таба алмауымен ерекшеленеді.

Жасөспірімдік шақта өзінің әртүрлі салалардағы жетістіктерін бағалау қабілетінің айқын көрініс беретіні белгілі. Олардың ішіндегі ең маңыздысы: мектептегі сабақ үлгерім, сырт келбеті, дене сымбаты, мінез-құлқы және әлеуметтік тұрғыдан қабылдануы. Алайда жасөспірімдік кезеңде мектептегі үлгерім мен мінез-құлық ата-аналардың тарапынан, ал қалған үшеуі құрдастарының тарапынан бағаланғаны маңызды.

Тұлғаның өзін-өзі бара-бар бағалауының қалыптасуы жасөспірімдік кезеңде, «балалық шақтан ересектікке» көшуде, ол болашақтағы жағымды тіршілік әрекетінің және қоғаммен өзара әрекеттестігінің шарты ретінде анықталғанда ерекше мәнге ие болады.

Өзін-өзі дұрыс бағалау үшін бала алдымен өзі сырттан бақылай алатын басқа адамдарға баға беріп үйренуі тиіс. Ал бұл бірден іске аса қоймайды. Осы кезеңде өз құрбыларын бағалай отырып, бала ересектердің өздері яғни олар туралы пікірлерін қайталайды. Осы жағдай өзін-өзі бағалауда да байқалады («Мен жақсымын, өйткені анам солай дейді»).

Баланың басқа адамдарды, олардың істерін және қасиетін өзбетінше бағалауы бастапқыда оның өзінің осы адамдарға деген қарым-қатынасына тәуелді болады.

Өзін-өзі бағалаудың маңыздылығы: істеген істерінің, жеткен жетістіктерінің нәтижесін бағалау. Өзін-өзі бағалаудың ерекшеліктерін зерттеу педагогикалық және жас ерекшелік психологиясының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Адамның өзін-өзі бағалауы не тым жоғары, не төмен (бара-бар емес) болуы мүмкін екенін ескертетін болсақ, бұл екеуі де адамның өмірін ауырлатады.

Баланың өзін-өзі бағалауы, оның өзіне қатысы және өзін қабылдауы, көп жағдайда оның мінез-құлқы мен оқу үлгерімін анықтайды. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, қанағаттанарлықсыз оқу үлгерімі, оқуға қызығушылықтың жоқтығы, мотивацияның төмендігі, жаман мінез-құлық – мұның бәрі өзіне деген теріс қатынастан және өзін төмен бағалаудан туындайтынын көрсетеді.

Өзін-өзі бағалау индивид бойында өзіндік сыйлау сезімінің, өзінің құндылықтарын және оның «Менінің» ішіне кіретіндердің бәріне жағымды қатынастарды сезінудің даму деңгейін көрсетеді. Сондықтан өзін-өзі бағалауы төмен болу өзін қабыл алмауды, өзін мойындамауды, өз жеке тұлғасына теріс қатынасты қалыптастырады.

Өзін-өзі бағалауды түсіну үшін маңызды үш нәрсе бар. Бірінші, өзіндік бағалаудың қалыптасуында шын «Мен» бейнесі мен идеалды «Мен» бейнесін салыстыру маңызды рөл атқарады. Шын «Менмен» идеалды «Меннің» тура келу деңгейінің жоғарылығы психикалық саулықтың маңызды көрсеткіші деп есептеледі.

Шындықта оған идеалды «Мен» бейнесі анықтаған қасиеттерге кім жетсе, сол жоғары өзіндік бағалауға ие болуы қажет. Егер адам осы қасиеттер мен өзінің шын жетістіктерінің арасындағы айырмашылықты сезінсе, онда оның өзін-өзі бағалауы төмен болады.

Өзін-өзі бағалауды қалыптастыруда маңызды екінші фактор әлеуметтік реакцияларды осы индивидке интериоризациялаумен байланысты келеді.

Адам, әдетте өзін басқалар қалай бағаласа, солай бағалауға әуес келеді. Үшінші фактор, индивид өзінің іс-әрекеттерінің табыстылығын өзінің ұқсастығы арқылы бағалайды. Адамдар қоғам құрылымына үлкен жетістікпен «кіріп кету» үшін үлкен күш жігер жұмсайды.

Өзін-өзі бағалау әрқашан субъективті сипатқа ие. «Мен» концепциясы жеке тұлғаның өзіне бағытталған әр жеке тұлғаға тиесілі мақсаттардың динамикасының жиынтығы. «Мен» концепциясы индивидтің өзінің қасиеттері мен қабілеттіліктері жөнінде түсініктерден, оның басқа адамдардан және қоршаған ортамен өзара іс-әрекетінің мүмкіншіліктері жөнінде түсініктерден, объектілермен, іс-әрекеттермен байланысқан құндылық түсініктерден, жағымды және теріс бағыт ала алатын идеялар мен мақсаттар жөнінде түсініктерден жиналады.

Кеңес психологиясында бір жағынан тұлға мен өзін-өзі бағалаудың, екінші жағынан сана-сезім мен өзін-өзі бағалаудың байланысы жайлы мәселе зерттелінді.

Өзін-өзі бағалау мәселесінің теориялық негізін Б.Г.Ананьев жасады. Ол өзін-өзі бағалау бағамен байланыста, өзара түсінісу процесінде адамда басқалар жайлы және өзі жайлы екі ілім қалыптасады деп көрсетті. Автор өзін-өзі бағалаудың тұлға дамуында жүйе құраушы мәні бар екендігіне көңіл аударды. Оның еңбектеріндегі маңызды және құнды кезең өзін-өзі бағалауды түсіндіруде комплекстік бағытты жүзеге асыру болып табылады [5].

А.И.Липкина өзін-өзі бағалауды күрделі тұлғалық құрылым ретінде қарастыра отырып, оны индивидтің жасайтын әрекеттері мен осы әрекеттерде көрінетін психологиялық қасиеттерін өзінің бағалауы ретінде түсінеді. Автор өзін-өзі бағалауды талаптану деңгейімен байланыстырады. Басқа

зерттеулердің пікірінше (Г.Н. Катрич, В.Ф.Софин) өзін-өзі бағалау тұлғаның басты қасиетін анықтайды, тұлғаның бағыттылығы мен белсенділігін көрсетеді [6].

Е.Т. Соколова, А.Г. Спиркин, М.И. Лисина және т.б. авторлар өзін-өзі бағалауды басқаша қарастырады. Олар өзін-өзі бағалауды өзіне деген қатынаспен байланыстырады, көбінесе осы ұғымдарды теңестіреді.

Шетел психологиясында өзін-өзі бағалаудың мазмұнын, механизмдерін, қалыптасу және даму жолдарын ашып көрсететін әжептеуір көлемді, материал жинақтаған. Әр түрлі бағыттар өзін-өзі бағалау мәселесін толық түсіну үшін өзіндік тәсілдерін ұсына отырып, бұл мәселені өз теориялық позициялары тұрғысынан шешуге тырысты [7,8,9].

К. Левиннің мектебі өзін-өзі бағалауды тұлғаның маңызды ерекшелігі, оның бағыттылығының көрсеткіші ретінде түсіне отырып, жетістіктер деңгейімен байланыстырды (Т. Дембо, Ф. Хоппе, Р.Сирикс, С. Эскалана, Л. Фестингер). Оның шәкірттері Ф. Хоппе эксперимент барысында жетістік пен сәтсіздікті сезінуге тек объективті жетістікке ғана емес, сондай-ақ талаптану деңгейлеріне де тәуелді екендігін анықтады.

Егер мақсаттар, жоспарлар, стандарттар және бағалаулар шынайы болса, онда осы мақсаттарға, жоспарларға жете отырып, ол өзін-өзі құрметтеуді жоғарылатады және жағымды «Мен-бейнесін» қалыптастырады, егер жоспарлар мен мақсаттар шынайы емес, стандарттар мен бағалаулар жоғары болса, яғни осылар субъектінің мүмкіндіктерінмен күштерін арттырса, онда сәтсіздік өзіне деген сенімді жоғалтуға, өзін-өзі құрметтеуді жоғалтуға әкеледі.

Өзін-өзі бағалауды тұлғаның негізгі құрылымы ретінде түсіндіру өзін-өзі бағалаудың сипаты мен тәуелсіздік, мазасыздану, менмендік, атаққұмарлық, күмәнділік, өкпешілдік, табандылық сияқты әр түрлі тұлғалық ерекшеліктер арасындағы тәуелділікті анықтауға мүмкіндік береді (Е.А. Серебрякова, Л.С. Славина).

К.А.Абульханова-Славская өзін-өзі бағалаудың жоғары формасын өз тұлғасына шығармашылық қатынаспен, яғни өзін өзгертуге, жақсартуға талпыныспен байланыстырады.

Өзін-өзі бағалау Мен-концепциясының өзін-өзі тану құрамды бөлігінің салыстырмалы, тұрақты құрылымы және өзін-өзі бағалау процессі ретінде жүреді. Индивидтің жеке маңыздылығы, оның қабылдаған құндылықтар жүйесі өзін-өзі бағалаудың негізін құрайды. «Мен» - адамның өзін-өзі қоршаған ортасынан бөліп қарау болып табылады. Бұл оған, өзінің физикалық және психикалық күйінің, әрекеттері мен үдерістерінің субъекті ретінде сезінуіне, өзінің бүтіндігін және өзіне сәйкестігін сезінуге мүмкіндік береді [10].

1. Андреева Г.М. Социальная психология. Издатель: «Аспект Пресс», 2007.
2. Липкина И.А. Самооценка школьника М, 1976
3. Резниченко М.А. Кризисы возрастного развития. Рабочая тетрадь. (Соавт. Авдеев А.Ю.) Изд.2 дополненное, переработанное. – Белгород, 2012.- 175с.- 11 п.л.
4. Савонько Е.И. Деятельностный подход к формированию личности. Становление самооценки. М., 2001.
5. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1980. Т. 1. С. 175).
6. Липкина А.И. Педагогическая оценка и её влияние на формирование личности неуспевающего школьника. - В сб.: Психологические проблемы неуспеваемости школьников. М., 1971.
7. Люблинская А.А. Учителю психологии младшего школьника. Пособие для учителя. М., Просвещение, 1977 224с.
8. Аверкин А.Д. Вохмянина П.В. Психическое здоровье детей и подростков. М., 1998.
9. Арет А. Я. Очерки по теории самовоспитания. М, 1981.
10. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. М., 1980. - 334 с

Аннотация: Адамның өзін-өзі бағалауы оның өзінің жеке басының маңыздылығын құрастыруға әрекеттенетін саналы ой-пікірлерінде көрініс береді. Өзін-өзі бағалау тұлғаның тіршілік әрекетінің барысында қалыптасады. Сонымен қатар мінез-құлық пен іс-әрекеттің әрқилы түрлерінің реттегіші ретінде анықталып, тұлғаның дамуында маңызды рөл атқарады. Өзін-өзі бағалаудың қалыптасуы үшін маңызды фактордың бірі тұлғаның әлеуметтік реакцияларының интериоризациялануына байланысты, яғни адам өзін басқалардың қалай бағалайтындықтарына қарай бағалауға бейім болады.

Аннотация: Самооценка человека отражается в попытках создания осознанного мнения собственной значимости. При этом самооценка формируется в ходе жизнедеятельности человека. А также играет важную роль в развитии личности и является регулятором различных действий и поведения человека. На пути формирования самооценки человека, одним из важных факторов является интериоризация личностью социальных реакций, то есть человек склонен оценивать себя, основываясь на оценке окружающих людей.

Abstract

Self-attitude is reflected in human attempts to create conscious opinion of his own importance. In this case, Self-attitude is formed in the course of human life. As well as it becomes as a regulator of the various actions and behavior, it plays an important role in the development of the personality. On its way to formation of self-attitude a person, among the most important factors is the interiorization of social reactions by person, in other words, people tend to judge themselves based on an assessment of surrounding people.

Тірек сөздер : Өзін-өзі бағалау, «Мен-тұжырымдамасы», когнитивті компонент, эмоциялы компонент, эгоцентризм, депрессивті реакция.

Ключевые речи: Самооценка, «Я - концепция», когнитивный компонент, эмоциональный компонент, эгоцентризм, депрессивная реакция.

Keywords : self-attitude, «I- concept», cognitive component, emotional component, self-centeredness, depressive reaction.

УДК 371.307

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС

Л.Қ. Рысбекова - аға оқытушы

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Қазақстан ұлы держава болуы үшін бізге күш-қуатты, қажыр-қайраты мол, ақылды да ойлы, дарынды жастар керек»- деп білім беруді инновацияландыруға сай икемдеу үшін білім беру жүйесін ақпараттыңдыру, жаңа талапқа сай дамыту талабы қою қажеттігіне арнайы тоқталуды Үкімет жиындарында болсын, алқалы кеңестердің қай-қайсысында да күн тәртібінен түсірген емес. Қазақстан Республикасының «Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарында» бұл мәселе нақты белгіленіп көрсетілген[1]. Бүгінгі таңда білім беруде жеке тұлғаны дамыту, дана және дара ойлай алатын дарынды баланы оқыту мен тәрбиелеу жолдарын айқындау қажеттігі туындайды. Дарынды бала сөзі жиі қолданылып жүр. Дарындылық – зердеден өзгеше, жеке тұлғаның өз ойын жаңа талаптар, мақсаттар мен міндеттерді орындауға саналы түрде бағыттап алатын қабілетін көрсетеді. Дарынды бала - ол өзі жаңа болжамдар мен идеяларды, теорияларды, схема, зерттеулер жасай білетін қабілеті бар бала, басқа сөзбен айтқанда, дарындылық-ол жоғары потенциялы бар, шығармашыл тұлға; өзінің алдына ғылыми-техникалық мәселелерді қойып және оны өздігінен шеше білетін адам. Дарындылық интеллектуалды дамудың мәселелері бұрыннан ойшыл ғалымдарды толғандырған. Осы тақырыпқа арналған ғылыми еңбектер жетерлік. Бүгінгі таңда дарынды балалар мәселесін зерттеуге қатысты философиялық, психологиялық, педагогикалық, әдістемелік әдебиеттерде маңызды ой-пікірлер жинақталған. Адам баласы бойындағы ерекше қасиеттер жөніндегі идеялар ертедегі грек философтардың еңбектерінде, қайта өрлеу дәуірі ғалымдарының және алдыңғы қатарлы әр елдің озық ойлы педагогтарының еңбектерінде қарастырылған. XIX ғасырда орыс революционер демократтары дүниені танып-білуде, оның дамуына мүмкіндік тудыратын интеллектуалдық қабілетке көңіл бөледі. К.Д. Ушинский «ақыл-ой дегеннің өз жақсы ұйымдастырылған білім жүйесі[2]. Оқушының оқу процесінде ақыл-ойды дамыту мен тәрбиелеудегі ең негізгі дидактикалық шарт- мұғалім мен оқушының оқу барысындағы еңбегінің дұрыс болуы мен жүйелі жинақталуында» - деп нақтылаған. Халқымыздың «Бұлақ көрсең көзін аш» деген ұлағатты сөзіне сүйене келе, бар мүмкіндікті пайдаланып, баланың қабілетін дарынын ашу – мұғалімнің басты міндеті. Дарынды баламен жұмыс жасаудағы негізгі мақсат - заман талабына сай бәсекеге қабілетті, білімді, іскер, ойлау жүйесі дамыған, адамгершілігі жоғары, логикалық тұжырым жасауға бейім, еркін ойлай алатын жеке тұлғаны қалыптастыру. Осы орайда оқушының шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын арттыру бағдары нақтылануы тиіс. Дарынды баламен жұмыс жасаудағы бағыт оқу бағдарламасын тереңдетіп, оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады. Балалар дарындылығын зерттеумен және ерекше балаларды оқыту және тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық жақтарын қарастыру қырлары әр қилы болуы тиіс. Себебі, баланың қабілеттері мен таланттарын толық ашу өзіне ғана емес, мемлекетке де қажет болып табылады. Баланың толық іс-әрекет мүмкіндігін және өз қабілетін белсенді қолдануға қажет әрекет тәсілдерін ашып беру, тұлға болмысында табиғаттан берілген дарындылық ерекшеліктерді жете зерттеп, көрсете білуде, тұлға даму үдерісін өз ғылыми ақыл-ойымен бағыттау әрбір мұғалімнің қоғам алдындағы педагогикалық міндеті.

Дарынды оқушылармен жұмыс жасайтын мұғалімдер мынадай қасиеттерімен ерекшелінуі қажет: дарындылықты анықтау, дамыту, мәселесіне ерекше көңіл бөледі және сол бағытта талмай жұмыс жасайды; олар дарынды оқушыға қосымша тереңдетілген бағдарламалар жасай алады және олардың өздігімен жұмыс істеуіне, шығармашылық ізденістеріне қажетті кеңестер бере алады; жұмысқа қажетті материалдар мен тиімді әдістерді таба біледі және жұмыстың мақсатын нақты қоя алады; оқушыға дұрыс бағыт бағдар беру арқылы оның ғылыми-зерттеу жұмысымен айналысуына көмек жасай алады; педагогикалық үрдісте диагностика жұмысын жүргізе алады және оларды бір-

бірімен байланыстыра алады; дарындылықты анықтауда әр түрлі психодиагностикалық әдістемелерді, ал дамытуда оқытудың әр түрлі жаңа технологияларын тиімді қолдана алады.

XXI ғасырда әлемдік білім беру жүйесінің дамуындағы негізгі басымдықтарының бірі – мектеп білімін жаңарту. Ол оқушылардың неғұрлым өз бетінше білім алып, оны іс жүзінде қолдана білу қажеттілігін тәрбиелеуге бағытталған. Оқушылардың ғылыми зерттеу жұмысын ұйымдастыруы мақсатты әрі жүйелі түрде бағыттауда ғылыми жоба технологиясының тиімділігі күннен күнге артауда. Жобалау технологиясын қолданудағы негізгі мақсат – оқушылардың қызығушылық ынтасын дамыту, өз бетімен жұмыстарын жүргізу арқылы білімдерін жетілдіру, ақпараттық бағдарлау біліктілігін қалыптастыру және сыни тұрғыдан ойлау қабілетін арттыру арқылы оқушыны болашақта әр түрлі жағдаяттарда, әр түрлі қоғамдық ортада өзін-өзі жақсы жағынан көрсете білуге бейімдеу. Егер оқушы ғылыми жобасы тақырыбын дұрыс таңдай отырып, жоспарлай білсе, оны дұрыс орындай алса - ол болашақта дұрыс бейімделген тұлға болып қалыптасады. Әр түрлі жағдаяттарда дұрыс шешім қабылдай отырып, әр түрлі адамдармен тіл табыса отырып, әр ортада дұрыс бағыт – бағдар бере алады.

Сонымен, оқушының ғылыми жұмысының тиімділігі – көзбен көріп, құлақпен естіп, есте сақтай отырып, оқушыны ізденіске, іскерлік пен танымдық ынтаға, шығармашылық қабілетті жетілдіру арқылы түрлі мәселелерді шеше білуге, тапқырлыққа, жаңа ғылыми ізденіске жетелейді.

Проблемалық оқыту технологиясы. Бұл технологияны базалық деп қарастырамыз, себебі оқушының өнімді әрекеті проблемалық сипаттағы тапсырмаларды орындау барысында анағұрлым тиімді жүзеге асырылады. Проблемалық мазмұндағы тапсырмаларды орындау оқушылардың танымдық белсенділігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ететінін тәжірибе көрсетіп отыр. Проблемалық оқыту үдерісінің құрылымы өзара байланысты және күрделендірілген жағдаяттар кешені болып табылады. Проблемалық оқыту технологиясын жүзеге асыру барысында мұғалім көбінесе танымдық міндеттер формасында проблемалық сауалдарды пайдаланады. Проблемалық міндетті (тапсырманы) шешу алгоритмі төрт кезеңнен тұрады: 1) проблеманы ұғыну, сұрақта берілген қайшылықты анықтау, себеп-салдарлық байланыстар тізбегіндегі үзікті анықтау; 2) гипотеза жасау және болжамды дәлелдеу жолдарын іздеу; 3) гипотезаны дәлелдеу, оның барысында оқушылар сұрақтар мен тапсырмаларды қайта жасап шығады; 4) жалпы қорытынды, мұнда оқылатын себеп-салдарлық байланыстар тереңдетіледі және танымдық құбылыс пен нысанның жаңа жақтары айқындалады [3]. Осылайша, проблемалық жағдаят жасайтын, мақсатты түрде құрастырылған тапсырмалар проблемалық оқытудың басты функциясын – өзара байланыстар мен өзара тәуелділіктер деңгейінде ойлау білігін дамытуды қамтамасыз етеді. Бұл оқушыларға зерттеу жұмысын жүргізуге қажетті нақты шығармашылық әрекет тәжірибесін игеруге мүмкіндік береді. Қазіргі кезде жақсы дамып келе жатқан дебаттардың пікір – сайыс яғни интеллектуальды ойындардың мақсаты-Қазақстандық қоғамдағы өзекті мәселелерді ғылыми тұрғыдан зерттеп, ашық пікірталас алаңында талқыға салу арқылы оқушылардың шығармашылық және қоғамдық белсенділігін арттыру; жастардың ғылымға қызығушылығын туғызып, патриоттық сананы дамыту болып табылады.

Пәндік олимпиадалардың негізгі мақсаттары мен міндеттері педагогтардың ғылыми-әдістемелік деңгейлерін анықтау, кәсіби және ақпараттық құзыреттілік деңгейлерін арттыру мен қатар, дарынды оқушының өзін қызықтыратын пәнде шығармашылық белсенділігін ынталандыру, ойлау өрісін дамыту және қызығушылығын дамыту - ғылыми білімді насихаттау болып табылады.

Бүгінгі таңда білім беруде оқушыға тек қана білім, білік дағдыларын ғана қалыптастырып қоймай, алған білімін өмірлік қажеттілігіне жарата алып, оны шығармашылықпен іске асыру жолдарын игеруді үйрету, оқуға деген танымдық қызығушылық қабілетін арттырып, өз білімін әрқашан кеңейту қажеттілігін сезінуге жетелеу көзделеді. Педагог бала жан-дүниесінің айнасы іспетті. Олай болса ең басты ұстаным – бәсеке қабілетті, білім мен тәрбиенің ең биік шыңы мен ұлттық ұлағаттын ұштастыра білетін нағыз азамат тәрбиелеу болып табылады.

1. Қазақстан Республикасы «Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары». Жалпы бастауыш білім. - Алматы, 2002.

2. Ушинский К.Д. «Родное слово» Книга для учащихся – М.-Л., 1949. с. 241

3. Бухвалов В.А. Развитие учащихся в процессе творчества. «Педагогический поиск», 2000.

Аннотация

В данной статье рассматриваются направления работы с одаренными детьми. Также описываются не только формирование знаний, умений и навыков учеников в процессе обучения в настоящее время, но и уметь использовать полученные знания при необходимости в жизни, знать пути реализации их творчеством. Рассматриваются повышение познавательных способностей к учебе и осознания необходимости всегда расширять свои знания. Педагог как зеркало души ребенка. А значит, самый главный принцип - это воспитать конкурентоспособного, настоящего человека способного объединять национальные ценности и высокие вершины знания и воспитания.

Ключевые слова: педагог, познание, необходимость, знание, ученик, творческий, родители, школа, отношения, воспитатель.

Abstract

This article considers the ways of work with gifted children. Also describes not only the formation of knowledge, abilities and skills of students in the learning process at the present time, but also the ability to use this knowledge when it is necessary in life, to know the ways of realizing them by creativity. An increase of cognitive abilities for learning and awareness of the necessity always to expand their knowledge. The teacher is a mirror of the child's soul. And so, the main principle is to foster a competitive, real person who is able to combine national values and the high peaks of knowledge and education.

Keywords: teacher, cognition, necessity, knowledge, pupil, creative, parents, school, relationships, educator.

УДК 371.1.035.044.2

ТӘРБИЕНІ ІЗГІЛЕНДІРУДЕГІ МАҚСАТ –РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

А. Кенжан - п.ғ.к. Алматы

Мен жастарға: «Алдарыңда таудай талап тұр, Өмір заңғарлары үнемі биікке шығарады. Оған жету үшін талмай ізденіндер?»- дер едім. Жастарға тоғышарлық, бойкүйездік дертінен аулақ, сергек, сезімтал болған жарасады. Ғ. Мүсірепов.

Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясында: «Білім беру реформасы-Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Бізге экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттілігіне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет» деген болатын. Еліміз жыл сайын білімді, ақылды жасөспірімдермен толығып келеді. Ендеше болашаққа деген сенімділік те мол. Қазіргі қазақ қоғамында ұлттық бейне, ұлттық мүдде мәселесі, болашақ ұрпақтың бойына рухани құндылықты қалыптастыру мәселесі өзекті тақырып. Ұлт рухын көтеру, ұлт санасын ояту, ұлт мәдениетін жаңғырту, ұлттық мақтаныш сезімін қалыптастыру қажеттілігі күн өткен сайын өзінің сұранысын көрсетуде. Жаһандану кезеңінде рухани құндылықты дамыта отырып, жастардың дүниетанымына әсер ету, ұлы қазақ халқының салт-дәстүрінен, имандылық тәрбиесінен, діннің тәрбиесіндегі маңызын дұрыс жолға қойып, рухани құндылықтарды қалыптастыру жолдарын негізгі мәселе етіп қою қажет. Болашақ ұрпақты рухани құндылықтармен тәрбиелеудің бірден-бір жолы ұлттық салт-дәстүрді, қазақ халқының бет бейнесін, болмысын, дәріптеу. Біз ұлт болып, егеменді ел болып, өзіміздің мәдениетіміз бен салт-дәстүрімізді дамытамыз десек, ең алдымен тәрбиені мектепке дейінгі мекемелерден бастауымыз қажет. Өз ұлтының патриот азаматы, елін, жерін, тілін, дінін сүйетін адам етіп тәрбиелеу-рухани ұлттық құндылықтарды бойына сіңіре білуіміз керек. Тәрбиенің негізі –имандылық- та. Ия имандылық тәрбиесінің адамзаттың рухани көзін ашып, оларды таза жолға түсіріп, жүрек ұшқынын лаулататыны белгілі. Адамдарға бақыт пен мереке сыйлай білу-бұл ең бір мейірімді әрекет, ал оларды қателіктен арылту-бұл рухани демеу. Адамдарға деген көтеріңгі қарым-қатынастың өзі үлкен бақыт пен мейірім болып табылады. Барлық адамға деген көзқарас бірдей болуы керек. Тәрбиеде бұл-рухани мейірімділік. Бақытқа қол жеткізудің негізі рухани байлық пен таза жан болып табылады. Осындай рухани көтерілу жаңа ой, тәрбие-ұлттық негізде құрылса, сол ұлттық ұрпағының бойында еліне деген, ана тіліне, Отанына деген шексіз адал сезімі қалыптасады. Адамгершілік және рухани құндылықтар адамзат мәдениетінің бөлінбес бөлшегі болып табылады. Руханилықты түсіну мен анықтауда түрлі тәсілдер бар. Біреулер руханилық-бұл тіл, өнер, музыка, әдебиет, мәдени мұра т.б. десе, Ал екінші біреулер руханилық тікелей дінмен және діни құндылықтармен байланыстырады. [2]. М. Шахановтың сөзімен айтатын болсақ «Рухсыздық-барлық бақытсыздықтың бастауы». Руханилық –имандылық, себебі әуел баста Алланың рухынан жаратылған Адам өмір айналымынан не үшін жіберілді. Әрине, эволюциялық жетілу жолынан өтіп, өсіп, өркендеп, пенделіктен періштелік биіктікке дейін көтеріліп, тазалап барып Ұлы Рухқа-Аллаға қайта қосылу үшін жіберілген деп түсіндіреді қазіргі заман ойшылдары. Адамзаттың эволюциялық даму жолына көз жіберетін болсақ, талай қиындықтарды бастан кешкен. Қазіргі компьютер, интернет дәуірінде өмір сүріп отырмыз. Сондықтан болашақты тәрбиелеуде имандылықтың беретін байлығы мейірімділік пен махаббатты негізге алу. «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп...» дейтін жылы жүрек керек. Халқымызда: «Тәрбие-тал бесіктен» деген ұлағатты сөзі бар. [2] Отбасындағы ізеттілік, қайырымдылық, имандылық-бәрі балаға тал бесіктен берілетін алғашқы тәрбие. Бұл-ұлттық тәрбиенің ең озық көріністері, яғни ұлттық тәрбие дегеніміздің өзі-рухани құндылық. Сондықтан қазіргі уақыттың басты қағидасы-адамның кісілік келбеті, ізгілігі, ұлттық дәстүр, рухани мәдениет негізінде болашақ ұрпақтың рухани адамгершілік тәрбиесін жаңа сатыға көтеру міндеттерін жүзеге асыру. Тәрбиені ізгілендірудегі мақсат-ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар арқылы мәдени дағдыларды игеру, өзінге сондай-ақ, өзгелерге де жауапкершілікпен қарауды қалыптастыру. Ендеше, өркениетке қадам басқан қоғамда жеке тұлғаны тәрбиелеуде ең алдымен, білім берудің ұлттық жүйесі адамның ішкі жан-дүниесін, рухани әлемін жетілдіру бағытындағы тәрбие өз ана тілі арқылы жүзеге асуы қажет. [3] Мұндай мақсаттың орындалуы көп жағдайда, адамның бір-біріне деген ізгі қарым-қатынасына тікелей байланысты. Адам өмірін өзгертер әділет, ынсап, қанағат сияқты адамның рухани ізгі қасиеті

дамымайынша, қоғамда өркендеу болмасы анық. Бәсекеге қабілетті, талғамы биік, жаңа заман адамын қалыптастыруда ұлттық тәлім-тәрбие құндылықтары мен ұлы мұраларымызды зерделей білудің мәні ерекше. Ұлттық тәлім-тәрбиенің асыл арналары болып табылатын ізгілік, имандылық, парасаттылық, рухтық ұғымдар мен таңбалардан, тарихта мәңгі аты қалған ғұлама өсиеттерінен, мақал-мәтелдер мен тыйым сөздерден және дала данышпандарының нақыл сөздерінен алады. Адамгершілік тәрбиесінің нәтижесі-адамдық тәрбие, ол тұлғаның қоғамдық бағалы қасиеттері мен сапалары, қарым-қатынастары арқылы қалыптасады десек, адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауы, адам бойындағы ізгі қасиет туралы түркі ғұламасы Жүсіп Баласағұнның атақты [1] «Құтты білік» дастанында кеңінен баяндаған. Ұлы ойшыл бұл шығармасында жоғары мұратты, әділетті қоғамға лайықты қағидаларды сипаттай келе, адамның мінез-құлқы, кісілігі туралы:

Жақсылықтың-құлы, азат адам да,
Жақсылық қып, баста түзу қадамға.
Адамдыққа сенде жаса адамдық,

Кісіліктің жолы солай қаланбақ!-дей отырып, ұрпақты адамдық, кісілік, ілтипаттық, кішіпейілділік, әдептілік, сыпайылық сияқты асыл қасиеттерге баулуға аса зор мән береді. Демек, мейірімді, көпшіл, кешірімді болып, тәкаппарлық пен тойымсыздық, ашкөздік сияқты жаман әдеттен бойды аулақ ұстап, жақсылық жасаудан аянбау жөнінде жастарға үлгі-өсиет айтады. Адам түзелсе, қоғам мен өмір түзеледі деп тұжырымдаған. Ұлтымыздың салт-дәстүріндегі үлгі –өнеге, асыл қасиеттеріміз: үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсеті, барға қанағат етушілік, жомарттық пен қонақ-жайлылық, мейірімді болу, қайырымдылық жасау сияқты көптеген адамгершілік, ізгілік, өнеге-сипаттар жайлы ғұлама көзқарасы педагогика тарихын байытып қана қоймайды, жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беру үрдісінде зор мәні барлығына куә боламыз. [1] Сондықтан Жүсіп Баласағұнның педагогикалық мұрасындағы еш уақытта өлмейтін құндылықтар ізгі сөз бен ізгі ниет туралы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерін қазіргі заманғы руханилық мәселесінде оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланудың маңызы зор болмақ. ХХІ ғасырдың көкейкесті мәселесінде тоғысқан кеңістігінде көне мұраларымыздағы адамның болашағын бағыттауға қажетті рухани күш, ізгі ілім, өшпес үлгідегі ақыл-кеңестердің ұлттық мәдениетіміз, тіліміз бен дініміздің бүгіні мен ертеңіне де негіз әрі тірек болары осыған дәлел. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі де жас ұрпаққа-адамгершілік-рухани тәрбие беру. Руханилық-жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-өзі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі адамды мейірімділікке, ізгілікке шақырады. Адамгершілік тәрбиесі бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс-әрекетін анықтайды. Қазақ халқында тектілік деген ұғым ерекше орын алған. Текті азаматтың білімді, парасатты болуы да міндетті. Дана халқымызда: «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың»-деп бекер айтылмаған. [3]. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өзіне сенімділікті тәрбиелеуде ұлттық тәрбиенің мәні зор. Отанға деген сүйіспеншілік, қоғам игілігі үшін адал еңбек ету, өзара көмек, сондай-ақ қоғамға тән адамгершіліктің өзге де формалары, ұлттық құндылықтар жатады. [3]. «Қазақстан-2030» тұжырымдамасында Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай: «Біздің балаларымыз бен немерелеріміз... бабаларының игі дәстүрін сақтай отырып, қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр. Олар бейбіт, жылдам өркендеу үстіндегі күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады. Адамның жан-дүниесін рухани байытатын қасиетті бағалау болып табылады. Ұрпақ тәрбиесі-келешек қоғам тәрбиесі. Сол қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу, олардың бойында ұлттық рухани құндылықтарды қалыптастыру –біздің қоғам алдындағы борышымыз.

Қорыта келгенде ұлттық тәлім-тәрбиелік идеялардың тұлға тәрбиелеудегі маңызы зор.

1. Жүсіп Баласағұн. «Құтты білік» Көне тілінен аударған алғы сөзін жазған Егеубай А. - Алматы: «Өлке», 2006. - 2-басылым.

2. Шаханов М. Шығармалары. «Өркениеттің адасуы» - Алматы.

3. «Қазақстан-2030» тұжырымдамасы.

4. Жарықбаев Қ. Ақылдың кені. – Алматы, 1991.

Аннотация

Бұл мақала болашақ ұрпақтың бойына рухани құндылықты қалыптастырудың маңызы туралы айтылады. Адамның жан-дүниесін рухани байытатын қасиеттерді ұрпақ бойына дарытуда имандылық тәрбиесінің маңызы зор. Ол үшін ұлттық сананың тәрбиедегі маңызын түсіндіру, қалыптастыру жолдарын көрсету керек. Ұлттық ұлылығы болашақ ұрпақтың рухани құндылығынан, имандылығынан көрінеді. Қазіргі қоғам алдында тұрған негізгі мәселелер жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу, олардың бойында ұлттық рухани құндылықтарды қалыптастыру –біздің қоғам алдындағы борышымыз.

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности понимания нравственного воспитания подрастающего поколения в многонациональном социуме является особенно актуальной. Нравственное воспитание-процесс сложный, требующий огромных усилий со стороны педагогов и родителей. Благодаря приобщению к национальной культуре подрастающего поколения важно научить сочувствию, сопереживанию, способность порадоваться, не завидовать, делать добро искренне и охотно, помогать другим. Духовность и нравственность-это ядро, стержень народного идеала, как цели воспитания.

Abstract

This article discusses the features of understanding the moral upbringing of the younger generation in a multi-ethnic society is especially important. Moral education-the process is complicated, requiring tremendous effort on the part of teachers and parents. thanks to the involvement of the national culture, it is important to teach the younger generation of sympathy, empathy, the ability to rejoice, not envy do good sincere and willing to help others. Spirituality and ethics is the core, core of the ideal, as the goal of education.

ӘОЖ 373.016:811.111

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

С.Б. Ержанова - ф.ғ.д., профессор

М.М. Атажанова. – 2 курс магистранты

(Алматы қ., ҚазМемҚызПУ)

Қазіргі таңда көптеген елдермен қарым-қатынасымыз жылдан-жылға даму үстінде. Бұл біздің тілге деген қызығушылығымызды, яғни шет тілін үйренуге деген талпынысымызды арттыруға күш береді. Өз дәуірінің ақылгөй данышпаны Абай да өзге тілді үйренуді барынша дәріптеген. Шет тілін соның ішінде ағылшын тілін үйренуге қазіргі таңда тіпті жастармен қатар жасы үлкен кісілердің құлшыныстарын да көруімізге болады. Шет тілі сабағында оқушылардың сөйлеу қабілетін қалайша қалыптастыруға болады? Адамдар арасындағы қарым-қатынас құралы бұл – тіл, әрине. Сол тілді жүзеге келтіруде біз көбіне сөйлеу қабілеттеріміз бен ойлау жүйелеріне жүгінеміз. Ең алдымен біз мына жәйттарға көңіл бөлуіміз керек. Тілді оқыту қызметінің төрт түрін, атап айтқанда: рецептивтік - тыңдау және оқу, продуктивтік - айту және хат жазу. Біз әрбір тілді үйренуде яғни сөйлеу дағдысын жақсартуда, қалыптастыруда, оның тыңдау, оқу, жазу қабілеттеріне де мән беру маңызды. Өйткені бұлар бір-біріне тығыз байланысты. Яғни тыңдалым болмаса оның дыбысталуын реттей алмаймыз деген сияқты. Мысалы үшін психология ғылымы бойынша алатын болсақ, біз бір нәрсеге зейін қойып тыңдау үшін де, не бір нәрсеге зейін қойып қарайтын болсақ та біз оны ми арқылы шешеміз, яғни ойлау арқылы. Егер біз қоршаған ортамен байланыс жүргізбесек, сипап-сезіну, түйсіну, иіскеу, ж.т.б. біз бір нәрсе туралы ойлай алмаймыз, оны қиялмен елестете де алмаймыз. Міне осылардың бәрі бір-бірімен тығыз байланысты. Демек сөйлеу үшін де біз тыңдалым, оқылым, жазылым процестерін де бірге теңдей дәрежеде алып жүруіміз керек. Яғни, тыңдалған, оқылған, жазылғандарымызды сөйлеу арқылы шығарып қолданыста пайдаланбасақ алар нәтижемізді көре алмаймыз. Әрбір тіл қолданыста болғанда ғана нәтиже бермек. Осы арада белгілі қытай философы Конфуцийдің «Мен не естимін, соны ұмытамын; мен не көремін, есте сақтаймын; мен не істеймін, соны түсінемін» деген сөздері осыған дәлел ретінде.[1,19].

Ол үшін мұғалімдер сабақ үстінде балалармен көп байланыста болу керек, білгендерін үйретіп, белсенділік танытып, тәжірибе үстінде көрсетіп отыруы керек.

Қазіргі таңда заманауи педагогикалық іс-тәжірибе оқу үрдісін оқушы мен оқытушының жанама белсенділіктері ретінде қарастырады. Жоғарғы оқу орындарында шет тілін оқытуда бір-бірімен қарым-қатынас, шет тілінде сөйлеуге үйрету негізгі мәселелердің бірі. [2,73].

Ағылшын тілінде көркем әдебиет мәтіндерін тиянақты оқып, зерделеніп отырса оқушының дүниетанымы кеңейе түседі, жаңа терминдерді тың сөздерді меңгереді, әдеби тіл мәнерімен сөйлеуге және жазуға дағдыланады. Оқушыға жетекші кеңесші болған мұғалімдер қажетті ағылшын тіліндегі қызықты әрі мағыналы әдебиеттерді іріктеп ұсына білуі тиіс. Оқушының сабақтан тыс уақытта және үйдегі теледидар, ғаламтор мәліметтерінен қызыға қарайтын көрілімдерінде сөйлеу қабілетін қалыптастыру, дамыту мақсатында бағыттап отыруға болады. Мысалы: Гарри Поттер туралы кітаптар, қызықты журналдар, суреттер солардың негізіндегі фильмдер, сюжеттерін фольклордағы қиял-ғажайып ертегілер оқиғаларымен немесе әлем әдебиетіндегі ғылыми фантастикалық көркем шығармалармен сабақтастыра отырып және солардан қажетті ақпараттар алып отыруға болады. Оқушылардың ағылшын тілі сабағында сөйлеу қабілеттілігін дамытудың негізгі элементтерінің бірі – сөздік жұмысын жүргізу. Ол оқушылардың сөздік қорын байытуда ерекше орын алады. Сөздік жұмысын ұйымдастырудың басты қағидасы – оқушының лексикалық материалды белсенді түрде меңгеріп, сөйлеу тілінде оларды бекітіп, сөйлеуде белсенді түрде қолдана білуге үйрету негізінде қалыптасады. Сөздік жұмысын ұйымдастырудың қағидаларын білу аса қажет. Олар

игерілуге, білуге қажетті сөздер, жиілік, ахуалдық – тақырыптық негізінде сөз іріктеледі. Сөздік жұмысын ұйымдастырудың басты мақсаты – оқушының лексикалық материалды белсенді түрде меңгеріп, оны сөйлеу тілінде түрлі тұлғада қолдана білуі, яғни оқушы ол сөзді кез келген грамматикалық формада қолдана алуы қажет. Мысалы: to write, writes, writing, wrote, will write ж.т.б. Мысалда олар әртүрлі грамматикалық формада беріліп тұр, және де оны ажырата білуі тиіс. [3,11]. Оқушыларға ағылшынша сөздерді дұрыс айта білуге дағдыландыру керек. Сөздерді дұрыс айтпаған жағдайда, сөздерді бұрмалау негізінде тілдік фонетикалық интерференциялар қалыптасуы мүмкін. Тілді шұбарламай, дұрыс дыбысталуға үйрету қажет. Оқушыларға қысқа өлең, тақпақ, мақал – мәтелдер, жұмбақтар мен жаңылтпаштар жаттап үйрету керек. Оның ағылшын тіліндегі дыбыстардың дыбысталу ерекшеліктеріне тілдерін жаттықтыруда үлкен пайдасы бар. Сөйлеу практикасын, ең бастысы, оқу материалын — оның жоспары мен негізгі бірліктерінің бірізділігін белсенді түрде қайта жаңғырту практикасын дамытып отыратын меңгерілген материалды бәсең дауыспен магнитофонға ауызша айту (бір сабақта 20 оқушыға дейін); бұл жазылғандарды кезектесіп тындау және бағалау — міне, осының бәрі күнделікті дайындықтың қажеттігін тудырады. Оқушы ағылшын тілінде оқуға ауызша сөйлеудің біліктілігі мен дағдысы қалыптасқан кезде кіріседі, және оқу белгілі тілдік материалдар графикасында танымдық процеске айналады. Сөйлеу - тілдік қарым-қатынастың жүзеге асуында маңызы зор. Т.Аяпова: «Адам баласының сөйлеуі – баланың алғашқы сөйлеуі - және тілдік ортада түсінуі, белгілі бір жағдаятқа байланысты, мақсатты, қажетті болып табылатындығын айқындайды», - дейді. Тілдік қарым – қатынастың сөйлеу құрылымы оқушылардың қисынды ойлау қабілеттерін, тілдік автоматизмді қалыптастырады. [4,32]. Оқушылар шет тілін қатынас құралы ретінде меңгеріп және оны ауызша және жазбаша сөйлеуде қолдана білуі керек. Оқушыларға білім беру мен тәрбиелеудің нәтижелі болуы үшін сөйлеу қабілеттерінің дамуына тікелей әсер ететін тіл мәдениетін оқытуға баса назар аударылу қажет. Себебі, адамның жеке басы мәдениетінің алғы шарты – дұрыс сөйлей білу. Дұрыс сөйлеуден бұрын бала дұрыс сөйлем құра білуі керек. Дұрыс сөйлемді құру үшін оқушылар мынадай тапсырмалар негізінде жаттығуларына болады.

- 1) Ауыстыру - I have a pen (a book.....)
- 2) Толықтыру – I have an interesting book.
- 3) Өзгерту – he has a book. He has no book.
- 4) Толықтыру дамыту – I have an interesting book at home.
- 5) Аяқтау – if I have time I'll....

Сөйлеу тілін дамыту әрқашан әдісте қаралып отырады. Оның маңызы, қажеттілігі айқындалады.

Ағылшын тілінде сөйлеу қабілеттілігін арттыру мақсатында қолданылатын әдіс-тәсілдер:

1. Ауызша әдіс – теория және фактіге негізделген білімді қалыптастыруда, үй тапсырмасын және жаңа сабақты пысықтауда, ережелерді қайталауда пайдаланылады. Бұған мысал ретінде оқушылар арасында пікір-таластар ұйымдастыру. Яғни, сабақ барысында оқушыларды екі топқа бөліп кез-келген тақырыпта өтілген жаңа сөздер негізінде пікір-талас ұйымдастыруға болады. Мысалы үшін «Қоршаған ортаны ластанудан қалай қорғаймыз», «Менің таңдаған кәсібім» және сол сияқты тақырыптар аясында.

2. Көрнекі әдісті – бақылау қабілетін дамыту, оқылатын мәселеге ықыласын көтеру және оқу материалының мазмұнын көрнекілік арқылы түсіндіруде қолданылады. Бұл әдісті қолдану жан-жақты дайындықты қажет етеді; бақылаудың сызба — нұсқасын өңдеу; оқушыларды бақылау нәтижелерін өңдей білуге және оны тікелей білу тәсілдеріне үйрету. Бұл әдіс көбіне бастауыш сынып оқушыларына шет тілі сабағына оқыту барысында оқушылардың танымдық қызығушылықтары мен қабілеттерін дамытуда тиімді. Өйткені көбіне балалар сөзден көрі бейнелей есте тез сақтайды. Мысалы үшін грамматиканы өткенде де, мысалы үшін Noun етістігін түсіндіретін болсақ, балықтың суретін, жануарлардың суреттері негізінде What is it?, Who is it? сұрақтарын қою арқылы түсіндіруге болады.

3. Практикалық әдіс – практикалық іскерлік пен әдетті дамыту үшін және тақырып мазмұнына сәйкес практикалық жұмыстарды жүргізу үшін түсіндірілген материалды оқушылардың қаншалықты меңгергенін бақылау үшін пайдаланылады. яғни сабақ барысында грамматиканы қайталау немесе лексикалық тапсырмалар аясында оқушыларға диалог құрдырту арқылы тексеруге болады.

4. Өзіндік жұмыс әдісін – оқу әрекетінде жұмыс істеуде қабілетті дамыту және оқу еңбегінде дағдыны қалыптастыруда жеңіл тақырыптарды өз бетінше дайындауға, дидактикалық материалдармен тиімді жұмыс жасай білуге баулу үшін қолданылады.

Белгілі бір тақырып аясында реферат, баяндама жаздырту арқылы тексеруге болады. Реферат, баяндама арқылы оқушылардың шет тілінде өз ойларын жеткізуге баулуға болады.

5. Ойын әдісі – оқушының сабаққа деген қызығушылығын оятып, белсенділіктерін арттыра түседі, сонымен қатар оқушылардың сөйлеу - білік дағдыларын қалыптастырады

Қазіргі кезде мектептегі сабаққа пайдаланылатын ойын түрлері, тренинг тәсілдері, ролдік, іскерлік ойын түрлері өте көп. Сөйлеу арқылы тіл жетіледі, дамиды. Деңгейлік тапсырмалардың төмендегідей түрлері қарастыралды. Мысалы үшін шет тілі әдістемесі кітабында келтірілген ойын түрлері бойынша алатын болсақ, тактаға мұғалім Bingo сөзін жазып қояды. [5, 59-173]. Мұғалім балалармен біргелікте тақпақтың екі жолын айтады:

The farmer's dog is at our door.

And Bingo is his name.

Bingo, Bingo

And Bingo is his name

Name сөзіне келгенде балалардың біреуі тактаға карап B[bi:] әрпін айтады. Содан өзінің сол жағындағы көршісін көрсетеді. Ол келесі әріпті айтады I [ai], т.б. Rex, Berry.

Екінші рет адам аттарын мысалы үшін Carla, Aygerim, Arman т.б. жазып қойып тағы да такпақ құрастыруға болады.

My uncle is at home

Yesterday he came

Arman, Arman

And Arman is his name.

Сондай-ақ мына сұрақтарды басшылыққа ала отырып, әңгіме құруға болады. Who are you?, Who is he?, How old is your grandfather? How many children in your family? Where do you live?, Who are your parents? ж.т.б. сұрақтар қою арқылы баланың сөйлеу тілін дамытуға болады.

Қорыта келе айтарым, тәуелсіз Қазақстан халқының лингвистикалық капиталын дамыту мәселесін қарастыруда төмендегідей мәселелерге мән берген жөн:

- Әлемдегі жаһандық үдерістер, Еуроодақтың кеңеюі оның ресми тілдер қатарының өсуі - - Қазіргі заманда әсіресе ағылшын тілін пайдалану қажеттілігі туып отыр: онсыз халықаралық қарым-қатынас, жаңа технологияларды меңгеру мүмкін емес. [6,11].

Бүгінде біздің еліміздегі тілдік саясат даму үстінде. Шет тілін білу – уақыт талабы. Тіл арқылы өсіп келе жатқан ұрпақты әмбебап, жаһандық құндылықтарға қосу, әлемдік кеңістік пен көршілес мәдениеттер өкілдерімен қарым-қатынас жасап, сөйлесе білу дағдыларын қалыптастыруға болады. Тілді білу әсіресе шетел тілдерін білу қазіргі әлемнің басты мәселесі – адамдар арасындағы келісім мен өзара түсінушілікті шешуге көмектеседі. Като Ломбтың «Мен тілдерді қалай үйренемін» атты кітабында былай деп жазылған: «Шет тілі қамал сияқты, оны бір сәтте жан-жақтан шабуыл жасау арқылы ғана ала аласың: газет оқы, радио тыңда, көркем фильм көр, шет тілінде дәрістер тыңда, оқулықпен жұмыс істе, хат алмас, тіл білетін адамдармен кездес, әңгімелес т.с.с.» [7]

Мектеп оқушыларының шет тілінде ауызша сөйлеу дағдысын қалыптастыра, онда оқушы қоғамдық-әдеуметтік ортада ойын еркін жеткізуге, шет тілінде жүйелі, шебер сөйлеуге дағыланады. Сөйлеу аудирование, оқу және жазумен тығыз байланысты. Қазіргі әдістеме дәстүрлі және аудио-лингвистикалық оқыту деп екіге бөлінеді. Бұл әдістеменің негізгі қағидалары:

- Тыңдауды және сөйлеуді дамыту
- Сөйлеу үлгілерін пайдалану
- Аударманы өте аз қолдану
- Грамматиканы үлгі арқылы оқыту
- Сөйлеуді үйретуде өмірмен тығыз байланысты жағдайларды қолдану

Қазіргі Қазақстандық қоғам көп ұлттық, көп тілдік, және де көп мәдениеттілік жағдайда. Сол себепті де көп тілде сөйлейтін мәдениетті тұлға қалыптастыру негізгі мәселелердің бірі.

Ағылшын тілі сабағында оқушылардың тілін дамытуда, білім-білік дағдыларын қалыптастыру, сөйлеуге деген қызығушылығын арттыру, белсенділіктерін дамыту, сабаққа деген құлшыныстарын күшейтуде жоғарыда келтірілген әдіс-тәсілдеріміз өз нәтижесін берері хақ. Әрине ол үшін ең алдымен ұстаздардың тәжірибелері мықты, өз маманының нағыз иегері, балаға деген махаббаттары шынайы, білімді игертуде еш қандай жалықпастан, ілім үйретуден шаршамай, балаға деген сүйініші болуы маңызды.

1. Губайдуллина Г.Н. «Педагогиканы оқыту әдістемесі» - Өскемен: оқу құралы, 2012. – 91б.

2. Ерназарова Г. Ш., Есболова А.А. Бастауыш мектеп оқушыларын ғылыми-зеттеу жұмысына бейімдеу // «Қазіргі кезеңде жаңа формация педагогтарын даярлау: жағдайы, тәжірибесі перспективалары » республикалық ғылыми тәжірибелік конференция материалдары.- Қызылорда,2011.74-76 б.

3. « Шет тілін оқыту әдістемесі» Алматы, №5 15-17б

4. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. - 272б.

5. « Шет тілін оқыту әдістемесі» Астана, №2, 2010-264б

6. Қазақстан Республикасы жалпы білім беретін мектептерінің тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасын жалпы білім беретін мектептері білім мазмұнының тұжырымдамасы. Алматы:РБ кабинеті, 1995(16).

7. Интернет көзі

Аңдатпа

Мақалада ағылшын тілін оқытуда сөйлеу дағдыларын дамытудың ерекшеліктері мен мүмкіндіктері қарастырылған. Шет тілін үйренуде жаңа технологиялардың маңыздылығы, оқушыларды шет тіліне үйрету үшін болашақ мұғалімдердің іскерлігін қалыптастыру, студенттің өзіндік белсенділігі, оқушылардың сөйлеу дағдыларын

калыптастыруда қойылатын талаптардың қанағаттандырылуы, т.б. байланыстылығы сипатталады. Сөйлеу тілін дамыту әрқашан әдісте қаралып отырады. Оның маңызы, қажеттілігі айқындалады. Сондай-ақ сөйлеу қабілеттілігін арттыру мақсатында қолданылатын әдіс-тәсілдер туралы баяндалып, бастауыш сыныпта шет тілін оқытудың әдістемелеріне ерекше мән беріліп, құрылымы айқындалып, жан-жақты талдау жасалынады. Жұмыстың әдістемелік кезеңдерін жүзеге асыруда қолданатын жаттығулар жүйесін жасап, әр кезеңге жеке тоқталынады. Автор ағылшын тілін оқытуда сөйлеу қабілеттілігін қалыптастыруда пайдаланылатын принциптерді ашып көрсетеді. Тіл арқылы өсіп келе жатқан ұрпақты әмбебап, жаһандық құндылықтарға қосу, әлемдік кеңістік пен көршілес мәдениеттер өкілдерімен қарым-қатынас жасау, сөйлесе білу дағдыларын қалыптастыруға болатындығы көрсетілген. Ағылшын тілінде көркем әдебиет мәтіндерін тиянақты оқып, зерделеніп отырса оқушының дүниетанымы кеңейе түсетіндігін, жаңа терминдерді тың сөздерді меңгеруді, әдеби тіл мәнерімен сөйлеуге және жазуға дағдылануда, оқушыға жетекші кеңесші болған мұғалімдер қажетті ағылшын тіліндегі қызықты әрі мағыналы әдебиеттерді іріктеп ұсына білуі тиістігін атап өтеді.

Аннотация

В статье рассматривается навыки, развитие и возможности обучению иностранного языка. В этой статье описывается навыки и значимость технологий обучению иностранного языка, формирование навыков учителей для обучения школьников, активность школьников и требования для обучения иностранного языка. Часто рассматривается развитие разговорного языка. Четко описывается его важность и необходимость. Так же в целях развития разговорного языка изучаются способы изучения иностранного языка, подробно описываются методика обучению английского языка в начальных классах. Автор подробно показывает используемые принципы обучения разговорного иностранного языка. Благодаря обучению языка мы можем передать культурную ценность, важность, всемирную цивилизацию будущему поколению. Так же в статье отмечается, что читая внимательно разную художественную литературу развивается мировоззрение ученика, можно овладеть новым терминам, научиться правильно писать, читать, учитель должен указать ученику правильный путь в чтении литературы.

Summary

In the article is discussed the opportunities and features developing of speaking skills in the foreign language teaching process. It is described skills the significance of technology in teaching foreign languages, to formation the skills of teachers for students, activities of students and requirements for foreign language learning. It's often considered the development of spoken language and clearly describes its importance and the needs. Also in the development of the spoken language are studied ways of learning a foreign language, describes in detail the methodology of teaching English in the primary grades. The author gives detailed used the learning to communicate in a foreign language. Due to the training we may share cultural value, importance, world, civilization to future generations. The article also noted that reading carefully the different literature, develops the mindset of a disciple, you can learn new terms to learn how to write, read, the teacher should tell the student the correct way to read literature

Негізгі сөздер: Рецептивті, продуктивті, фольклор, тренинг, теория, автоматизм.

Keywords: Receptive, productive, folk, training, theory, automaticity.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ

Ж.А.Қасымбеков - п.ғ.к., доцент., М.Б.Жаздықбаева - п.ғ.к. доцент

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ

Қазіргі қоғам жеке адамнан прогрессивті ойлай алатын белсенді әрекетті, жан-жақты болуды талап етеді. Өйткені, адамның қоғамда алатын орны, бүгінгі және оның болашағы үнемі толғандыратын өзекті мәселелер. Бұл қоғамның дамуымен тікелей байланысты. Шығармашылық қабілетті дамыту мәселелеріне байланысты психологиялық зерттеулер, кез-келген дені сау, ақыл-ойы қалыпты дамыған бала мектеп бағдарламасын толық меңгереді және арнайы шығармашылық қабілетін дамыта алатыны күмінсіз екенін көрсетті. Сонымен бірге психологияда ерекше орын алатын туа біткен қасиет, дарын, талант немесе математикалық қабілет сияқты белгілерді оқу әрекетін бөле қарастыратынын байқадық. Осы мәселеге байланысты көптеген психологтар өз еңбектерінде «оқуға қабілеттілік» ұғымының мазмұнын әр қырынан ашып көрсеткен [1].

Олардың ішінді Л.С.Выготский, М.М.Мұқанов, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, В.А.Крутецкий дәлелдеулері бойынша, қазіргі мектеп жағдайында оқытуда оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың толық мүмкіндіктері бар екені көрсетілген.

Баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесі ежелден-ақ ұлы ойшылдарымызды Жүсіп Баласағұн, Әл-Фараби ұлы Абайды ерекше толғандырған, олар өз еңбектерінде адамның жеке басын, қабілеттерін дамытуды үнемі көтеріп отырған.

Бүкіл халықтың ұстазы ұлы Абай өзінің 43-ші қара сөзінде бала өмірге келгендегі қабілеттерін әрі қарай дамытуды шындауды қажет ететінін, сонда ғана олар пайдаға асатынын жазған. Ал, назардан тыс қалған қабілеттер бара-бара жойылып, жоқ болатынын айтқан.

Б.Д.Эльконин шығармашылыққа мынандай анықтама береді: «Шығармашылық-бұл ерекше тұрғыдағы жасампаздық, жаңадан жасалған нәрсе бұрынғы нәрселердің механикалық қайталануы емес, өзінің сонылығымен, біртұмалығымен ерекшеленетін болса, өзін - өзі куәландыратын, дәлелдейтін болса, онда бұл нәрсені туғызған шығармашылық акт туралы сөз қозғауға болады. Бір нәрсені жасауға, тудыруға деген қабілеттілік балаларда мектеп жасына дейін де көрінеді. Адам бойындағы қабілеттерді дамытып, олардың өшуіне жол бермеу адамның рухани күшін нығайтып, өзін - өзі табуына көмектеседі.

Арнайы әдебиеттерде «шығармашылық» ұғымына әртүрлі анықтамалар берілген. Мысалы, С.И.Ожеговтың сөздігінде «Шығармашылық - жаңа материалдық және мәдени құндылықтардың өмірге келуі» деген анықтама беріледі [2].

Ал, энциклопедиялық сөздікте «Шығармашылық – адамның іс-әрекетіндегі өз бетінше жұмыс жасау мен белсенділіктің ең жоғары формасы.

Бұл қандай да бір нәрсені өзгерту, жетілдіру, жаңасын ойлап табу, түпнұсқасын шығаруға деген қажеттілік» делінген. С.Л.Рубинштейн «...шығармашылық деп нәтижесінде жаңа түпнұсқалық және әлеуметтік құнды өнім дайындалатын іс-әрекет аталады», - дейді. Б.Д.Эльконин шығармашылыққа мынадай анықтама береді: «Шығармашылық – бұл ерекше тұрғыдағы жасампаздық, жаңадан жасалған нәрсе, бұрынғы нәрселердің механикалық қайталануы емес, ол өзінің сонылығымен, біртұмалығымен ерекшеленетін болса, өзін-өзі куәлендіретін, дәлелдейтін болса, онда бұл нәрсені туғызған шығармашылық акт туралы сөз қозғауға болады». Баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту өте ертеден зерттеліп келеді. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап, бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі. Шығармашылық - адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі болып табылады. Өмірде дұрыс жол табуы үшін адам ой түйіп, өздігінен саналы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі керек.

«Шығармашылық» сөзі «шығару», «ойлап табу» деген ұғымды білдіреді. Философиялық сөздікте «шығармашылық қайталанбайтын тарихи-қоғамдық мәні бар, жоғары сападағы жаңалық ашатын іс-әрекет», - деп көрсетілген. Психолог Л.С. Выготскийдің пікірінше: «Шығармашылық жаңалық ашатын әрекет», деп атаған [3].

Шығармашылық қабілет әр баланың табиғатында әуел баста салынған. Мұғалімнің міндеті - оқушыға оның бойында жасырынып жатқан мүмкіндікті ашып көрсету.

Шығармашылық - бүкіл тіршіліктің көзі. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап, бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері шығармашылықтың нәтижесі. Бұған бүкіл халық және жеке адамның шығармашылығы арқылы келдік. Әр жаңа ұрпақ өзіне дейінгі ұрпақтың қол жеткен жетістіктерін меңгеріп қана қоймай, өз іс - әрекетіне сол жетістіктерді жаңа жағдайға бейімдей, жетілдіре отырып, барлық салада таңғажайып табыстарға қол жеткізеді [4].

Ал бүгінгі күрделі әлеуметтік - экономикалық жаңарулар тұсында шығармашылық қабілеттер басты нысана болып, керісінше оқушыда шығармашылық қабілеттің болмауы үлкен проблема саналып, ойландыруы тиіс деп ойлаймыз. Себебі өмірдегі сан алуан қиыншылықтарды шешу тек шығармашыл адамдардың қолынан келеді. Тек шығармашылық қана қандай түрде, қандай деңгейде болмасын адамға өмірдің мәнін түсінуге, бақытын сезінуге мүмкіндік береді.

Оқушының қабілеттері екі түрлі әрекетте дамиды. Біріншіден, кез - келген бала оқу әрекетінде адамзат баласының осы кезге дейінгі жинақталған тәжірибесін меңгерсе, екіншіден, кез - келген оқушы шығармашылық әрекеттер орындау арқылы өзінің ішкі мүмкіндіктерін дамытады. Оқу әрекетінен шығармашылық әрекеттің айырмашылығы - ол баланың өзін - өзі қалыптастыруына, өз идеясын жүзеге асыруына бағытталған жаңа әдіс - тәсілдерді іздейді. Проблеманы өзінше, жаңаша шешуге талпыныс жасайды.

Шығармашылық – ең алдымен, адам әрекеті. Шығармашылықты әрекет түрінде қарастыру адам дамуының мүмкіндігінің шексіздігін көрсетеді және оның өзін белсенді етуге бастайды. Біздің қарастырып отырған оқушылар мен студенттердің шығармашылықпен өзін-өзі дамытуы олардың өз бетінше, сонымен қатар арнайы да ұйымдастырылатын үрдіс. Онда оқушы мен студент белсенді әрекет, академиялық ұтқырлық жағдайында болуға тиісті. Мұндай білімдік әрекетте теориялық материал сол білім алушының өз әрекеті арқылы меңгерілуі қажет десек, осы үрдіс үшін ол объект те субъект те болады. Баланы жастайынан шығармашылыққа қалай баулу қажет? Психологтардың зерттеуі бойынша өскелең ұрпақты шығармашылыққа баулуға өзекті болардай өзіндік ерекше қабілет, бейімділік қажет. Баланың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесін талдау ең алдымен «қабілет» ұғымының мәнін терең түсініп алуды қажет етеді. Философияда «қабілеттерді» тұлғаның белгілі бір әрекеті орындауға жағдай жасайтын жеке ерекшеліктері дей келе, олар қоғамдық-тарихи іс-әрекеттердің нәтижесінде қалыптасып, әрі қарай дамып отыратындығын атап көрсеткен [5].

Мектеп – бұл оқушы тұлғасы мен санасының дамуы қуатты жүретін, ерекше құнды, қайталанбас кезеңі. Сондықтан да ондағы білім беру ісі – үздіксіз білім берудің алғашқы басқышы, қиын да қадірлі жұмыс. Мектеп балаға белгілі бір білім беріп қана қоймай, оны жалпы дамыту, яғни сөйлеу, оқыту, қоршаған ортада дұрыс

көзқараста болу, жағдайларды объективті түрде бағалап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс айтуға, салыстыра білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне үйретеді.

Бір нәрсені жасауға, тудыруға деген қабілеттілік балаларда мектеп жасына дейін де көрінеді. Адам бойындағы қабілеттерді дамытып, олардың өшуіне жол бермеу адамның рухани күшін нығайтып, өзін - өзі табуына көмектеседі. Өйткені, адам туынды ғана емес, тудырушы, жаратушы да. Ол өзін - өзі шынайы болмысына бастайтын жол іздеуі керек. Адам өзін - өзі жетілдіруге де, сонымен қатар, сонымен қатар өзін - өзі жоюға да қабілетті болады. Адамның өз болмысын тануға ұмтылуға көмектесіп, тереңде жатқан, талап тілегін, қабілеттерін дамыту, сол арқылы оған толыққанды өмір сүру үшін жаңа рухани күш беру білімнің ең маңызды мақсаты болып табылады»-деп көрсетілген.

Оқушылардың игерген білім деңгейіне байланысты шығармашылық қабілеттің дамуы нәтижелі болу үшін оларды дидактикалық бірліктерді ірлендіру әдісі негізінде оқытып шығармашылық әрекеттегі тәжірибелерін байытудың қажеттілігі айтылды.

Психологтар қабілеттердің екі түрлі деңгейінің болатындығын дәлелдейді:

1. Репродуктивті — іс-әрекетті, білімді берілген үлгі бойынша қабылдай алу деңгейі.
2. Шығармашылық — жаңалық ойлап табуға бағытталған қабілеттер деңгейі.

«Шығармашылық» сөзінің төркіні этимологиясы «шығару», «ойлап табу» дегенге келіп саяды. Демек жаңа нәрсе ойлап табу, сол арқылы жетістікке қол жеткізу деп түсіну керек.

Шығармашылық - өте күрделі психологиялық процесс. Ол іс-әрекеттің түрі болғандықтан тек адамға ғана тән. Ұзақ жылдар бойы шығармашылық барлық адамның қолынан келе бермейді деп қарастырылып келсе, қазіргі ғылым жетістіктері қабілеттің мұндай дәрежесіне белгілі бір шарттар орындалған жағдайда кез келген баланы көтеруге болатындығы жайлы көп айтуда. сынып оқушылары жалпы алғыр, шапшаң, ештеңені жасырмай, нені болса да ашық, еркін айтады. Мақтау сүйгіш, мұғалімнің жетегіне тез ілескіш, үлкендердің ой-пікіріне қатты сүйенеді. Сондықтан баланың шығармашылығын дамытуда ұстаз көп еңбек сіңіру керек. Баланың қиялын дамытып, ойын ілгері жетектеуде, түрлі лингвистикалық, жаттығулардың да рөлі зор. Сабак үрдісінде материалды салыстырып карама-қарсы қою әдісі арқылы да ұғындыру өз нәтижесін береді.

Шығармашылық тапсырмаларды сұрыптау, оларды пайдалану кезінде, олар баланың өмірлік тәжірибесін молайтып, практикалық іс-әрекет дағдысын қалыптастыру көзделеді. Оқулықтар мазмұнында ұсынылып отырған шығармашылық тапсымалар баланы конвергенттік (бір бағыттағы, жүйелі логикалық) ойлаудан, дивергенттік (логикадан ауытқу) баланы ойлауға үйрететіндей етіп лайықталынып беріледі. Өйткені баланың шығармашылық тапсырмаларды орындауға арналған қабілеттерін, дамуы осы дивергенттік ойлаумен тығыз байланысты.

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан жолы -2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы, Астана (17қаңтар 2014ж.)

2. Ожегов С.И. совместно с Н. Ю. Шведовой "Толковый словарь русского языка", 1992 г.

3. Нағымжанова Қ.М. Креативтілік феноменінің педагогика және психологияда дамуы. //Білім.- №5 – 2006 – 10 б.

4. Кішібаева Д., Сихынбаева А. Оқушыларды шығармашылыққа баулуда белсенділігін, қызығушылығын арттыру жолдары. //Бастауыш мектеп. - №3. – 2009. – 13 б.

Аннотация

Творчество – это процесс познания человеком ценности и смысла жизни. Для того чтобы правильно найти свой путь в жизни, и не ошибиться, человек должен научиться принимать правильные и целесообразные решения и пути выхода из разных проблем. Развитие человеком собственных способностей приводит его к нравственному и духовному обогащению и способствует становлению его как личности и полноценного члена общества. Творческие способности бывают не только врожденными, но и приобретенными.

В процессе выполнения творческих заданий у ребенка формируются способности использования приобретенных знаний на практике и расширяется круг его жизненного опыта. Предлагаемые в учебниках творческие задания для младших школьников способствуют переходу их мышления из конвергентного (одностороннего, логического) в дивергентное (отвержение от логики). Развитие творческих способностей ребенка на прямую зависит у развития у него дивергентного мышления.

Ключевые слова: Творчество, воспитание, поколение, воспитывать, наука, опыт, система, поколение, грамотность, учебник. младших школьников.

Abstract

Creativity - is the process of man's cognition of the value and meaning of life. In order to properly find their way in life, one must learn how to take the right and appropriate solutions of different problems. Development of man's own abilities leads him to moral and spiritual enrichment and contributes to the formation of his personality - a full member of society.

Creative abilities can be not only innate, but also acquired. Through carrying out creative tasks the child develops his ability to use the acquired knowledge in practice and expanding the range of his experience. Offered in textbooks creative tasks for younger students help their transition from convergent thinking (unilateral, logical) in divergent (rejection from the logic). Development of creative abilities of child depends directly on development in his divergent thinking.

Key words: Creativity, education, generation, up-brining, science, experience, system, generation, literacy, textbook, younger students.

ИНТЕРБЕЛІСЕНДІ ӘДІСТЕР АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРДА АНА ТІЛІ САБАҒЫН ОҚЫТУДА БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ

Т.Қ Жаспанова - п.ғ.м., аға оқытушы
(Алматы қ., Қазмемқызпу)

Қоғамның бүгінгі басты мақсаттарының бірі – білім беру үрдісін ақпараттандыру. Бұл бағыт ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, қашықтықтан оқыту, тұлғаға бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді. Яғни, оқытуда компьютердің екі бағыты болады. Біріншісі бойынша компьютердің мүмкіндіктерін сезініп және оны әртүрлі жағдайларда пайдалана білуге қажетті білім, дағды іскерліктерімен қаруландырса, екінші бағыт бойынша компьютер оқытудың тиімділігін жоғарылататын, сапасын көтеретін күшті құрал болып есептеледі. «Мұғалім – оқушы» жүйесінде ақпаратты беруді, өңдеуді және қайталауды жаңаша ұйымдастыруына мүмкіндік береді. Оқу материалын меңгеріп қабылдауға деген ықыласын қалыптастырады. Бастауыш сынып оқушылары өте сезімтал келеді. Мұғалімнің шынайы, әрі сезімталдық бейнесі мен қарым қатынасын дұрыс қабылдаса, олардың оқуға деген құштарлығы да артады. Неғұрлым баланың сезіміне ықпал ететін көрнекілік құралдар молынан пайдаланылып балаға оқу материалы қарапайым да шынайы ахуал сипатында баяндалса, оқу тапсырмасын бала ұзақ есте сақтай алады. Бастауыш сынып оқушылары үшін ана тілі сабақтарындағы тақырыптардың мазмұнын бейнелі түрде көрсететін көрнекіліктер маңызды. Көрнекіліктер бала ұғымдарын мазмұнымен жетілдіре түседі. Бүгінгі таңдағы еліміздегі тіл мәселесі саяси бағдарлы мақсатқа ие болып қазақ тілінің мәртебесі мен беделін арттыру және ана тілін ардақтауға баулу аса маңызды. Бұл орайда бастауыш сыныптардағы ана тілі сабағының орны ерекше. Бастауыш сыныптарда ана тілі сабағын жаңаша оқыту үрдістері негізінде жолға қойып сабақты әдістемелік тұрғыда жүйелеу мұғалімнен де, жаңашылдық пен ізденістерді, әдіскерлікпен шеберлікті талап етеді. Ана тілі сабағын оқытуда ұйымдастыру мазмұнына кәсіби тұрғыда мән беріліп сабақ мазмұны бала ұғымына сай тіршілік өмір көріністерімен байланыстырып берілсе, күнделікті қарым қатынаста үлгі боларлықтай тәлімдік қағидаларға маңыз берілсе, сабақ шын мәнінде толық қанды деңгейде болып саналады. Бастауыш сыныптарда ана тілін оқытуда оқушылар мәтінді оқып түсіне білуіне, сурет бойынша сөйлем құрай білулеріне, өз бетімен сөйлем құрай білулеріне, мәнерлеп оқи білулеріне көңіл бөлінеді. Осыған байланысты бастауыш сыныптарда ана тілін оқытуда оқушылардың коммуникативтік мүмкіндіктерін жетілдіретін педагогикалық психологиялық әдістерді барынша қолдану аса маңызды, әсіресе коммуникативті қарым қатынасқа түсу үшін бастауыш сынып оқушылары әлі де ойын баласы болғандықтан ойын әдістерін қолдану маңызды, бұл балалардың өз қатарластарымен үлесімді қарымқатынастарының қалыптасуына олардың тілдік ауыз екі сөйлеу белсенділіктерінің қалыптасуына, оқу дағдыларымен іскерліктеріне ықпалын тигізеді [3]. Бастауыш сыныптарда ана тілі сабақтарын оқытуда интерактивті негіздегі оқыту технологиясы аса маңызды.

Қазіргі кезде интерактивті үрдістері компьютерлік білімді тереңдетуге, оқу мерзімін қысқартуға ықпал етіп, жағдай жасайды. Мұның нәтижесінде білімді, білікті, дағдыларды шығармашылықпен іске асыру, яғни тиісті ойлау ұстанымдарына тоқталсақ, оқытудың технологияларын, әдістерін және формаларын таңдау және қолдану жалпы дидактикалық ұстанымдарымен қатар басқа бірнеше ұстанымдарға негізделеді. Біздің ел дамудың демократиялық жолын таңдауына байланысты, бүгінгі таңда қоғамда шешім қабылдаудың маңызы арта түсті. Осы бағытта оқушылардың белсендігін арттыруға мүмкіндік беретін әдістемелік тәсілдер-интерактивті деп аталады.

Сабақ мұғалім мен сынып тобы, шағын топтар мен жеке оқушы арасындағы қатынас арқылы жүзеге асырылады. Мұнда мұғалім хабарлама беруші модератордың қызметін атқарады. Бастауыш сыныптарда ана тілі сабағын оқытуда интерактивті әдістерді пайдалануда, ең алдымен оқушыларды қажетті ақпараттармен қаруландыру қажет, өйткені ақпарат алмасу кезінде ақпарат беруші де алушы да білім, ұғымға қанығады. Оқушының сөйлеу деңгейінен ой өрісінің логикалық деңгейі шамасы байқалып тұрады, оқушылар өз пікірін өзгелерге мақұлдатуға немесе өзге сыныптастарының пікірлерімен санасуға бейімделеді. Дәстүрлі оқыландыру үрдісінде мұғалімнің орны айқын байқалып, оның іс-әрекеті мен сөйлеуінің басымдылығы ескерілсе интерактивті оқыту жағдайында мұғалімнің кәсіби шеберлігі оның сыныпты түрлі бағытта басқару мүмкіндіктері және қабілеттеріне орай бағаланады, мұғалім жетекші пікірлер сауалдар, бастамалар беріп, оқушылардың белсенділіктерінің сапасын қадағалауы тиіс. Сонымен бір мезгілде сабақ барысында оқушының пәнге деген қызығушылығын қалыптастырып дамытуға әдістерді түрлендіріп қолдануға көңіл бөлуі тиіс. Ана тілі сабағын оқытуда интерактивті әдістерді қолдану бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық және интеллектуалдық белсенділіктерін қалыптастыруға, дамытуға ықпал етеді.

Сабақтың басы диагностика сәтінен басталады. Бұл сәтте оқушылар өздерінің жаңа тақырыпқа байланысты (мысалы, фосфор, көміртегі туралы) ойларын, пікірлерін, әдеби кітаптардан оқығандарын, теледидардан көргендерін, естігендерін, басқа пәндерден білетіндерін ортаға салады. Мұғалім азғантай уақыт ішінде алдында отырған

оқушылардың осы тақырып төңірегінде не білетіндігін немесе білмейтіндігін аңғара алады. Одан кейін – ізденіс тенденциясы сәті. Мұнда балалар жұппен немесе топпен жұмыс істей отырып, тақырыпты тереңірек түсіну үшін өз беттерінше оқулықпен немесе басқа қосымша әдебиеттермен жұмыс істейді. 10-15 минуттан кейін тұсау кесер сәтінде әрбір топ белгілі бір сұрақтар бойынша өз мәліметтерін қорғайды. Осыдан кейін барып мұғалім әлі де жеткіліксіз жағдайлардан интерактивті тақта арқылы сызба, слайд, бейне роликтер, лабораториялық жұмыстарды көрсетіп ақпарат береді. Ал, жаңа тақырып толық түсіндіріліп біткеннен кейін пікір-сайыс, сияқты интерактивті әдістер арқылы сабақты бекітіп, пысықтауға болады. Нәтижесінде – 45 минуттың 5-7 минутын ғана алып, қалған уақытты оқушылардың ізденуіне, танымдарын арттыруына арнайды. Өзара интерактивті негізде оқу мақсаты – білу емес, үйрене білу. Оқушылардан, шешу үшін кейбір нақты дұрыс жауабы жоқ, даулы мәселелерді неге беретіндігін сұрағанда, олар: өзіне деген сенімге тәрбиелейді; шешендік өнерін жетілдіреді танымның мәнін түсінуге көмектеседі (яғни, кейде абсолютті шындық болмайтынын); сыни ойлау дағдыларын дамытады; өз пікіріне деген құқығын түйсінуі артады; пікірлердің көптігін түсінесін және т.б. деп жауап берген. Жоғарыда аталғандарды "үйрене білу" деген ұғыммен жинақтауға болады. Яғни, үйрене білу – қажетті дағды, өйткені ол интеллектуалды тәуелсіздіктің негізі болып табылады және барлық дамыған және дамушы елдердегі азаматтар үшін қажет. Екінші жағынан, құстың қос қанаты сияқты оқушының да екі сүйеніші бар: бірі – оқи алуы болса, екіншісі – оқығысы келуі. Бірінші тірек баланың дербестігін құраса, екіншісі белсенділікті, қызығушылықты тудырады. Өзара әрекеттесуге бағытталған үрдіс барысында бала істеп жатқан ісінің мәніне енеді. Оқушыларға дайын жауаптары бар тапсырмалар бергенде, олардың танымдық белсенділік деңгейі жоғары болмайды. Ал, өз ойын тиянақтап, оны қорғау кезінде танымдық белсенділік деңгейі күрт артады. Әрекеттесу үрдісінің негізгі мәні өзара тәжірибе алмасу болмақ. Өйткені, сыныптағы оқушылардың белгілі бір салада ортақ білімдері бар болғанымен, олардың тек өздері ғана білетін білімдері де бар екені айқын. Білім сапасының артуында азда болса өзгерістің болуын төмендегі мониторингтен көруге болады. Білім сапасын көтерудің екінші бір үлкен мәселесі – бағалау. Бағалаудың көпшілікке белгілі екі түрі бәрімізге аян. Ол – оқушыны бағалау және оқушының өзін-өзі бағалауы. Бұл бағалаудың рөлі білім сапасын көтеруде өте мәні зор. Бұл әдіспен оқушылар өз білімін өздері бағалауына да болады. оны алған білім, білік, дағдылары бойынша бағаланады. Бағалаудың өзін-өзі бақылау, жұптық өзара бақылау, топтық өзара бақылау кезеңдері сабақты бекітуде біршама көмегін тигізеді.

Бұл бақылауларды мына бағалау белгілері арқылы іске асыруға болады. Өзіндік немесе жұптық бағалау: 1) менің бүгінгі тақырыпқа өз бетімше дайындығым: төмен, орта, жоғары; 2) бүгінгі жаңа тақырыпты игеруім: төмен, орта, жоғары; 3) бүгінгі сабаққа қатысуым: төмен, орта, жоғары және т.б. Ал, топтың өзара бағалауында: 1) топ ұжымының татулығы, белсенділігі, өзара әрекет әдебі, топтық араласу стилі: төмен, орта, жоғары; 2) жаңа тақырыпты өмірмен байланыстыра айтуы (қосымша материалдар, БАҚ жаңалықтар): төмен, орта, жоғары; 3) сөйлеу шешендігі, мәдениеті, т.б.: төмен, орта, жоғары.

«XXI ғасыр – ақпарат ғасыры» болып отыр. Интерактивті технологияны, тақтаны пайдалану бүгінгі күннің - тиімді әдісті бірі.

Елде болып жатқан саяси, әлеуметтік, экономикалық және басқадай өзгерістер білім беру жүйесіне де әсерін тигізді. Бұл өзгерістер оқу орындарында жаңа пәндер енгізіп қана қоймай, дәріс беру әдістемесінің өзін өзгерту қажеттігін туғызды. Біздің еліміз дамудың демократикалық жолын тандап алғандықтан қазіргі кезде шешім қабылдауға халықты тартудың да маңызы зор. Бұл аудиториядағы жұмысқа да қатысты: оқушылар сабақ кезінде мейлінше белсенділік танытуға тиіс. Міне оқушылардың сондай белсенділігін арттыруға мүмкіндік жасайтын әдістемелік амалдарды көбіне интерактивті деп атайды.

Сабақтағы интерактивтік әрекет өзара түсіністікке, өзара әрекетке, қатысушының әрқайсысына қажет есепті бірлесіп шешуге алып келетін ұйымдастыру және сұхбаттасып қарым-қатынас жасауды дамытуды ұсынады.

Интерактив бір көзқарастың немесе бір ғана сөйлеуішінің басым болуы жағдайын болдырмайды. Сұхбаттасып оқыту барысында оқушылар сыни ойлауды, тиісті ақпарат пен белгілі жағдайды талдау негізінде күрделі мәселелерді шешуді, балама көзқарастарды салыстыруды, ақылды шешімдер қабылдауды, пікірталастарға қатысуды, басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас жасауды үйренеді. Ол үшін сабақта жекелей, жұптық және топтық жұмыс ұйымдастырылады, зерттеу жұмыстары, түрлі ойындар қолданылады, құжаттармен және түрлі ақпарат көздерімен жұмыс жасайды, шығармашылық жұмыстар пайдаланылады.

Мектептердің білім деңгейін көтеру және онда интерактивті құралдарды пайдалану арқылы оқу – тәрбие процесін тиісті деңгейге көтеру, мектеп ұстаздарының, басшыларының, педагогикалық ұжымның жүйелі басшылыққа алған бағыты деп есептейміз. Интерактивті құралдарды қолдану негізінде мектепте жаратылыстану бағытының пәндерін оқыту сапасын арттырып, білім беруді ақпараттандыру жүйелі түрде іске асады деуге болады.

Оқу процесінде, оның ішінде практикалық сабақтарда интерактивті құралдарды қолдану мұғалімнің жеке тәрбиесіне, шығармашылық ізденісіне байланысты. Интерактивті құралдар оқыту формасын ұйымдастыруды түрлендіруге, дәстүрлі оқыту әдістеріне жаңа элементтер енгізуге мүмкіншіліктер жасайды. Бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Интерактивті құралдарды орынды қолдану оқыту сапасын жетілдіруге көмектеседі.

Интербелсенді оқыту кезінде оқушылар әрдайым белсенді әрекетте болып, өз ой-пікірлерін дұрыс жеткізе білуге, өз көзқарастарын дәлелдей білуге, өзгелерді тыңдауға, басқа пікірлерді сыйлауға үйренеді. Мұндай сабақтарда жалғыз ғана дұрыс жауап болмайды, себебі бұл жердегі ең басты мәселе дұрыс жауапты табуда емес, керісінше оқушының жеке тәжірибесіне негізделген іздену үрдісінің өзі болып табылады.

Оқытудың интербелсенді әдістері оқу іс әрекетінің фронтальды және топтық ұйымы ретінде жүзеге асады. Оқушы топтарды жинақтау–оқу міндеттерінің күрделі деңгейін, оқушылардың коммуникативтік дағдысының даму деңгейін, микротоптардың эмоционалды жағын ескеруі керек.

Топтарды іріктеуді оқушылардың мүддесінен шыға отырып, түрлі көзқарастық оқушы топтарды қоса отырып, немесе керісінше гомогендік топты құру арқылы іске асыруға болады. Интербелсенді режимде оқыту, егер осыған оқу мекемелері немесе жағдайлар көмектессе, жүзеге асады. Бұл үшін ашық жауаптары бар немесе бірнеше нұсқалы жұмыстар жарап жатыр.

Интербелсенді әдісте оқытушы монологы да көп уақытты талап етеді, бірақ материалды ұғыну, бекіту әрі тез жүреді. Оқытудың интербелсенді әдісі адамның құқығын және қадір-қасиетін құрметтеу, келіспеушілікті бейбіт жолмен шешу, бірлесе жұмыс істеу, шыдамдылық және т.б. секілді сапалардың қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Интербелсенді оқытудың өзегі мынада – барлық қатысушылар танымдық іс әрекетке жұмыла қатысады, олар өздерінің білгендерін түсініп, қайталауға мүмкіндік алады, оқушылардың субъективті тәжірибесі және өзіндік позициясы қалыптасады.

Мұғалім оқыту үрдісінде балалар үшін маңызды болып табылатын ұрымтал тұстарды дөп басып тауып оған балалардың зейінін шоғырландыра білуі керек бұл баланың қисынды ойлауы мен іскерліктерінің қалыптасуына әсер етеді оқушылар топпен жұмыс істеу барысында ұжымдық бірлескен іс-әрекеттерді орындауға пікір алмасуға өз пікірлерін ортаға салуға үйренеді сонымен бірге өз әрекетіне сын көзбен қарап бақылауға бағалауға дағдыланады бүгінгі таңдағы оқыту мен тәрбиелеу үрдісінің басты мақсаты өз ұлтының салты мен дәстүрін қастерлейтін тарихы мен мәдениетін ардақтайтын тілін сүйетін ұлтжанды тұлға тәрбиелеу болғандықтан ана тілі пәнінің осы орайдағы орны мен маңызы айрықша зор. Ана тілі сабағын ұйымдастыруда интерактивті әдістерді тиімді пайдалану аса маңызды бұл әдіс оқушылардың пән мазмұнын жеңіл меңгеріп алуларына әрі сабаққа деген ынтасы мен қызығушылығы артуына ықпал етеді.

1. Назарбаев Н. Ә. Қазақстан экономикалық әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында// Егемен Қазақстан//.- 2005, 19 ақпан. №32-33. -б. 1-3.
2. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании школьные технологии -2004. №5 с 3-7.
3. Уәйісова Г. И., Жұмабаева Ә. Е. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. Алматы, 1998. 57-58 б.
4. Кларин М. В. Интерактивное обучение инструмент освоения нового опыта// Педагогика. 2000 - №7
5. Мясоед Т. А. Интерактивные технологии обучения спец семинар для учителей. М. 2004 с 268

Аннотация

Мақалада бастауыш сыныптарда ана тілін сабағында интерактивті әдістерді қолдану жолдары қарастырылған. Білімді игеру екі жақтың да шәкірт пен ұстаздың белсенділігін қажет етеді. Үйретуші білім игеру ісінде басты рөлді үйренушіге ұсынады.

Бастауыш сыныптарда ана тілі сабағын оқытуда интерактивті әдістерді пайдалануда, ең алдымен оқушыларды қажетті ақпараттармен қаруландыру қажет, өйткені ақпарат алмасу кезінде ақпарат беруші де алушы да интерактивті әдістерді қолдану бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық және интеллектуалды белсенділіктерін қалыптастыруға дамытуға ықпал етеді.

Интерактивті оқыту әдістерін оқушылардың жоғары белсенділіктерін дамыту әдістері деп те атауға болады. Ана тілі сабағын оқытуда оқушылардың осы пән бойынша білім дағдысымен қатынасы қалыптасқан жағдайда олардың өзара қарым қатынастарын ұйымдастыра отырып пән мазмұнын алға апару міндеті қарастырылады. Бастауыш сыныптарда ана тілі сабақтарын оқытуда интерактивті негіздегі оқыту технологиясы аса маңызды. Әсіресе, осы интерактивті ұғымы, „inter“, „-өзара“, „art“, „әрекеттесу“ деген ұғымдарын білдіреді. Интерактивті оқыту технологиясын ұжымдық деп те айтуға болады. Ана тілі сабағын ұйымдастыруда интерактивті әдістерді тиімді пайдалану аса маңызды бұл әдіс оқушылардың пән мазмұнын жеңіл меңгеріп алуларына әрі сабаққа деген ынтасы мен қызығушылығы артуына ықпал етеді. Интерактивті оқытуға білім алушылар мынандай білім, білік, дағды, машықтарға үйренеді: терең ойлануға, ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, іріктеп, оның ішінен керектісін тандап алуға, ақпаратты жан- жақты талдауға, өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыруға, пікір таластарға қатысып, өз ойы мен пікірін дәлелдеуге, басқа да балама пікірлерді ескеруге, шешім қабылдауға және қиын мәселелерді шешуге, өзгелермен тиімді қарым- қатынас құруға итермелейді. Интерактивті оқыту әдісі оқу үрдісінде- бұл ұжымдық, өзін- өзі толықтыратын, барлық қатысушылардың өзара әрекетіне негізделген, оқу процесіне оқушының қатыспай қалуы мүмкін болмайтын оқыту процесін ұйымдастыру.

Abstract

The article considers the problems and ways of using interactive methods at the lessons of native language at the primary school. The process of learning is a two-sided process of activity between a teacher and student. A teacher devotes the main role for a learner to acquire the previous knowledge.

The use of interactive methods in teaching mother-tongue in primary schools need to provide students with the necessary information. Thus, the use of interactive methods in teaching their native language generates creative and intellectual abilities of pupils. There are many techniques that contribute to the organization of group interaction. Teachers who use interactive methods sure that the most successful learning will be achieved in the process of interaction. They believe that pupils learn faster and remember better what they have learned during the discussion. This occurs for the following reasons: pupils not only receive information, they also have to give a logical explanation, or explain the best of the available options; pupils work on ideas more deeply; pupils while solving problems use their experience and others' too. Such a common fund of knowledge is greater than any individual pupil's knowledge; teacher can also learn something new from the pupils. In many classrooms, often so that only the best pupils answer questions, while the rest of pupils are silent. The pupil shall be sufficiently trust to the teachers, particularly, many shy students resist speaking up in class because they are afraid of being wrong in front of all of their friends. Perhaps, at first the teacher avoids any interaction with individual students and ask the question "What do you think?" instead of the traditional "Do you know?" So the teachers task is to keep her pupils interested and engaged in lessons by making them interactive, while the classroom will be a bit noisy and perhaps even seem disorganized, to know how to manage teaching techniques, to notice more participation in the classroom. In addition, the pupils may discover that learning is more fun than they previously thought.

УДК 373.1.02

БАЛА ӨМІРІНДЕ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ

Қ.Е.Ағыбай - аға оқытушы Абай атындағы ҚазҰПУ

Отбасы тәрбиесі қазіргі қоғам үшін өзекті мәселе болып табылады. Отбасы тәрбиесінің тарихи негізі сонау ертедегі ойшылдардың еңбектерінде де көптеп кездескені айғақ. Бұл ой-пікірлер қазіргі күнде өзектілігін жоғалтқан жоқ. Қазіргі педагогика ғылымындағы отбасы тәрбиесінің жан-жақты зерттелуі бала тұлғасының дұрыс қалыптасуына негіз болады. Қазіргі қоғамдағы білім беру орындарындағы негізгі кемшіліктердің бірі отбасымен байланыстың жоқтығында. Яғни бірыңғай берілген тәрбие жұмыстары баланың отбасындағы сенімсіздігін туғызады. Отбасында берілген дұрыс тәрбие бала бойындағы психологиялық қасиеттердің дұрыс жетілуіне себеп болады.

Тірек сөздер: отбасы, ата-ана, отбасы тәрбиесі, бала, мектеп, тәрбие, тәрбие мазмұны.

Тәрбие отбасынан басталады, сондықтан бала тәрбиесін дұрыс жолға қоюды қалыптастыру ең маңызды іс екенін әрбір ата-ана біліп қана қоймай, шынайы еңбек ету керек.

Отбасы – баланың өмір тәжірибесін жинақтайтын қайнар бұлақтың бастауы. Адам баласы шыр етіп дүниеге келгеннен бастап сол ортаның бар-жоғына бейімделіп, ықпалына көніп, осында ер жетіп, өз отбасын құрады. Әр заманның ақыл-парасат алыптары өз заманында отбасы, ұрпақ тәрбиесі туралы келелі ой түйіндерін жеткізген. Қорқыт атаның мақалдары отбасындағы әрбір жанның келбетін толғайды:

- Тізесін бүгіп отырған әйел көрікті;
- Самай шашы ағарған баба көрікті;
- Ақ сүтіне тойғыза емізген ана көрікті;
- Жанашыр ағайын-туған көрікті;
- Үлкен шаңырақ үйдің жанына тігілген келіннің отау үйі көрікті;
- Өнегелі бала көрікті [1].

«Отбасы» деген терминнің өзіндік мағынасы бар. Бұлай дейін себебіміз, адам тіршілік үрдісіне қажеттілігіне байланысты от жакты, үй салды, жұптасып отбасын құрды, ұрпақ сүйіп, өмірін ұрпақтан ұрпаққа жалғастырды. Демек, отбасы сөзінің мағынасы терең, адамның әлеуметтік өмірін айқындайды. Сондықтан соңғы кезде жарық көрген күрделі еңбектердің мазмұнынан «отбасы» деген термин орын алған. Отбасы тәрбиесі – барлық тәрбиенің негізі. Өйткені баланың туған кезінен бастап, есейгенге дейінгі уақыт аралығында өміріне арқау болатын тәлім-тәрбие отбасы мүшелері арқылы беріледі. Олар баланы ата-бабаның өміріндегі еңбек және қоғамдық іс-әрекеттің барысында ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесінен өнеге алып, оны құрметтеуге, жаманнан жиреніп, жақсыға ұмтылуға, қоршаған ортасын танып, онымен қарым-қатынас жасауға және баланы өз бетімен әрекет етуге бейімдеп отырған. Отбасы тәрбиесі туралы орыстың педагогы А.С.Макаренко: «Әрбір отбасы сырттан алынған даяр рецепттерді пайдаланбай, әрдайым өмір мен адамгершіліктің жалпы принциптік системасын пайдаланып, көптеген педагогикалық мәселені өзі шешуі керек», - дейді [2].

Отбасының басты қызығы, алтын тіреу дінгегі – бала. Балаға бар жақсы қасиеттерді, яғни қазаққа тән қасиетті бойына сіңіріп, дарыта білу ата-ананың тікелей міндеті. Себебі сол саналылықтың барлық сипаты сәбидің өмірге келген күнінен бастап сол отбасында бойына сіңеді. Кейін балабақша, мектеп, қоршаған орта және қоғамда болып жатқан әртүрлі жағдайлардың әсерімен қалыптасады. Жалпы, біздің қазақ халқындағы бала тәрбиесіне жете көңіл бөлінген. Баланы есті, саналы, сергек етіп тәрбиелеу отбасы мен қоғамдық тәрбие орындарының парызы. Өйткені, «Ес түзелмей, ел түзелмейді», еліміздің болашағы отбасында бесіктен басталып, оқу-тәрбие орындарында есті ұрпақты тәрбиелеу ісімен шешілетін.

Отбасындағы тәлім-тәрбиенің мақсаты – баланың жасын, жеке ерекшелігін, психологиялық процесін ескере отырып, жарасымды жетілген ұрпақты тәрбиелеу. Ал мұндай мақсатқа жету үшін отбасындағы тәрбие мынадай міндеттерді шешуі тиіс:

- Отбасында баланың денсаулығына қамқорлық жасау, тазалыққа үйрету;
- Еңбекке деген сүйіспеншілігін баулу;
- Отбасы мүшелерімен дұрыс қарым-қатынас жасауға үйрету;
- Үлкендерді сыйлап, құрмет тұтуға, кішіге қамқор болуға тәрбиелеу;
- Адамгершілікке, әдептілікке, инабатты болуға тәрбиелеу;
- Әдебиет пен өнерге, мәдениеттілікке тәрбиелеу.

«Тәрбие тал бесіктен» дегендей бұл мақсаттардың барлығын жүзеге асыру үшін бала дүниеге келгеннен отбасында, қоршаған ортамен, қоғамда, мектепте тәлім-тәрбие бәріліп, іске асады.

«Баланың бас ұстазы – ата-ана», «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі», «Әкеден ақыл, анадан мейір» дегендей балаға ата-анадан артық жақын ешкім жоқ. Әрбір ата-ана баласының әдепті, білімді болып өсуін армандайды, оның қоғамда өз орнын тауып, өмір сүруін қалайды. Бірақ кейбір ата-аналар бала тәрбиесіне үстіртін қарап, балабақша немесе мектепке бердім, солар тәрбиелесін деп өздерінен міндетті алып, білім мекемелеріне арта салатыны да бар. Осындай жағдайдан кейін ата-аналардың бала тәрбиесіндегі атқаратын қызметі не болмақ?

Бұл жағдайлардың алдын алу үшін мектептегі сынып жетекшісі, мұғалімі ата-аналармен біріге отырып жұмыс істеу қажет. Сынып жетекшісі ата-аналармен тығыз қарым-қатынаста болып, ата-аналар сайысы, ата-аналармен біріккен спорттық жарыстар, салт-дәстүрге қатысты сайыстар т.б. ұйымдастыруға болады.

Ғасырлар бойы қазақ отбасында сақталған тәлімдік дәстүрлер мол. Сол дәстүрлер сабақтастығы бүгінгі бала тәрбиесінде жалғасын табуда. Отбасында халықтың рухани-интеллектуалды мұраларын, мәдени құндылықтарын жандандырып, рухани ұлттық сипаттағы мінезді қалыптастыруды көздеу өмірдің талабынан туындап отыр.

Баланың отбасындағы тұлғалық қасиетін жетілдіретін жағдайдың бірі – отбасы ішілік және отбасынан тысқары атқарылатын еңбек. Отбасындағы күнделікті тұрмыс қажеттілігін қамтамасыз етуден туындайтын еңбек баланы әлеуметтік қатынасқа түсіріп, оны ересек өмірге тәрбиелейді. Сондай еңбектің барысында баланың жауапкершілігі артып, еңбек ету қажеттігін түсінетін болады. Отбасы тәрбиесі кешенді педагогикалық мақсаттылық арқылы іске асады.

А.С. Макаренко «Ата-анаға арналған кітабында»: «... Бала тәрбиесінде сіздің іс-қимылыңыздың өзі шешуші роль атқарады. Сіз тәрбиені сөз арқылы немесе үйрету, бұйыру арқылы іске асырамын деп ойлайсыз. Тәрбие өмірдің әр сәтінде, тіпті сіз үйде болмағанда да іске асады. Тәрбие сіздің қалай киінетінін, өзгелермен қалай сөйлесетінін, олар туралы не ойлайтынын, сіздің дос-дұшпандармен қалай қарым-қатынас жасайтынын, қалай күлетінін, қалай газет оқығанын, осы іс-әрекеттеріңіздің бәрі балаңыз үшін маңызды. Тіпті дауыс екпінінің өзгеруін де бала сезінеді, сіздің барлық ойыңыз баланың көкейіне беймәлім жолмен жетіп жатады, сіз оны байқамайсыз да. Ал, отбасында сіз дөрекілік көрсетіп, жұбайыңызды жәбірлесеніз, осы ісіңізбен сіз балаға жаман тәрбие бересіз» - дейді [2].

Өмір тәрбиесі көсеткендей, екі түрлі отбасына назар аударуға болады. Біріншісі – материалдық игілікті алға қойып, соған жетуді мақсат еткендіктен, рухани құлдырауға соқтыруда. Екіншісі – материалдық игілігі жеткілікті отбасында бала мен ата-ана арасында эмоционалдық, мейірімдік қарым-қатынастың орнықтағандығы байқалады. Осы жағдайлар отбасында балаларды тәрбиелеуде ескерілуі қажет.

Қазіргі отбасы тәрбиесіндегі басты нысана баламен рухани үндестік пен үйлесімділікке ұмтылу, ата-баба мұрасын сақтауға ұмтылу, ата-баба мұрасын сақтауға көңіл бөлу, халықтың тәлімдік мұрасын сақтауға көңіл бөлу, халықтың тәлімдік мұрасын бүгінгі күнмен сабақтастыру болып табылады. Осыған орай, отбасында еңбексүйгіштікке, баланың жасына сай еңбек түрлеріне және қоғамдық – пайдалы еңбекке баулуды іске асыру қажет. Ата-ана және әлеуметтік орта болашақ азаматтың денсаулығын жастайынан сақтау үшін, оның тәнінің дұрыс түзіліп қалыптасуына, салауатты өмір салтын нығайтуға ерекше мән бергені бүгінгі күннің өзекті мәселесінің бірі болып саналады.

Әр отбасы ата тегінен келе жатқан кәсібін, өнерін, таңдаған еңбегін құрметтеп, оны кейінгі ұрпаққа үлгі-өнеге еткен, бірлесіп атқарған пайдалы –қоғамдық еңбек барысында адамгершілік қағидаларды қатаң сақтап, дамытып отырған, ұрпағына ақыл-кеңес беріп, ата кәсібін құрметтеп, қалыптасқан дәстүрді жетілдірген. Туыстық, отбасылық (әлеуметтік) қатынастарды бала кезінен қалыптастырған. Мысалы, ойын ойнау, көркем өнермен шұғылдану, баланы

еңбекке қатыстыру арқылы ересек адам мен баланың қарым- қатынасын нығайтуды көздеген.

Үлкенді құрметтеп өнеге тұту, одан үлгі алу, біріккен шығармашылық еңбек студі, белсенді іс-әрекетке баулуды дәстүрлі мерекелер, фольклорлық кештер, ұлттық өнер, ойын-сайыстары арқылы іске асырған.

Отбасылық қарым-қатынастың негізінде үнемі балаға қамқорлық көрсетіп, ол отбасы мүшесі екенін, оның пікірі мен көмегі үлкендерге қажет деген сенімін қалыптастыру керек. Халық даналығына назар аударсақ, былай дейді: «Егер сен бір жылдық өміріңді ойласаң, онда арпа ек, онжылдық өміріңді ойласаң, онда ағаш ек, ал ғасырлық өміріңді ойласаң, онда бала тәрбиеле» деп түйіндейді.

Тәуелсіз қазақ елі үшін бүгінгі күні ұрпақтың дені сау, жүйкесі таза, саналы болғаны абзал. Демек, болашақ ұрпақтың тәрбиесі, мәдениетті, білімді болуы ең алдымен ата – анадан, отбасы – ошақ қасынан басталмақ. Сол себепті қазақта «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің» деген даналық сөз тегін айтылмаса керек. Адамды адам ететін қоршаған орта және тәлім тәрбие десек мектеп жасы балаларының тұлғалық ерекшеліктерінің қалыптасуына жанұя, жанұялық қарым – қатынас, жанұяның психологиялық ахуалы, тәрбиелеу стилінің маңызы зор екенін естен шығармаған жөн. Бір ортада өскен, бір әке, бір шешеден туған балалардың өзара бір-бірінен тұлғалық сапаларымен, табиғаты жағынан бір – бірінен ерекшеліктері болып жатады.

Біздің бұл мәселені негізгі фактор ретінде алуымыздың себебі, балалардың жеке адам болып қалыптасуына отбасының алатын орны ерекше. А.С.Макаренко айтып кеткендей, баланың тұлғасының қалыптасуы отбасының өмір сүру тәсілімен тәжірибені қабылдау сипатына тәуелді. Дүниеге келген баланы бірінші көретін адам ата – анасы және отбасы. Оның әлеуметтік ортасы бала дамуына жан-жақты әсер етеді. Әрбір отбасының мүшесі дара болғандықтан бір – бірінің дамуына едәуір ықпал жасайды.

Абай атамyz былай деп жазды: «Жас бала анасынан туғанда екі түрлі

мінезбен туады. Біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп туады, бұлар тәннің құмары, бұлар болмаса тән жанға қонақ, үй бала болмайды. Ал біреуі білсем екен дейді. Мұның бәрі жан құмарлығы – білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген» [3].

Психологияның атасы атанған Аристотель «Баланы жәрегінен бастап барлық жақсы қасиеттерге баулуға болады және бала 7 жасқа дейін өзінің отбасында тәрбиеленуі керек, ең бастысы кішкенелер үшін олардың дене мүшелерін дұрыс жетілдіру, дұрыс тамақтандыру, шынықтыру керек» дейді [4].

Тәрбие мақсатқа бағытталған үрдіс ретінде қоғамды қабылданған ережелер мен нормалардың адам мінез-құлқында көрініс табуын қамтамасыз етуі қажет. Сонымен қатар тұлғаның жеке сапалары мен қырларының қалыптасуына септігін тигізуі керек. Тәрбие адамның дамуы мен оның тұлғасының қалыптасуына үлкен әсер етеді, алайда оның әсері адамды қоршап отырған орта мен тұқым қуалаушылыққа тәуелді болады.

Отбасы – тұлға қалыптастырушы бесік. Осыдан «Азамат қалыптастырамын десең бесігіңді түзе» деп, ұлы ғұлама М. Әуезов бекер айтпаған [4].

Отбасындағы тәрбие мазмұны демократиялық қоғамның өзекті мүдде-мұраттарына орайластырады. Болашақтағы еңбектік, қоғамдық, отбасылық өмірге бейім, дені сау, психикалық болымды, адамгершілікті, иманды, парасатты тұлға дайындау – отбасы міндеті.

Қорыта айтқанда, бүгінгі күн талабына жастарды саналы, әдепті етіп тәрбиелеу үшін ең алдымен тәрбие ережелеріне сүйеніп, ұлттық дәстүрімізді, әдет ғұрпымызды, дінімізді, ата-бабамыздан қалған асыл мұраларды балалардың санасына сіңіре білу ата-ананың басты міндеті. Сондықтан бала тәрбиесінде ата-ананың рөлі ерекше. Бала тәрбиесіне әрбір ата-ана жауапкершілікпен қарап, барлық қазақи қасиетті болмысын бойына дарыта білсе нұр үстіне нұр болар еді.

1. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы 1 том. Алматы. Рауан. 1999.

2. Макаренко А.С. Книга для родителей. М, 1957.

3. Құнанбаев А. Шығармаларының толық жинағы. Алматы, 1994. - 330 б.

4. Алтынбай Ш. «Отбасында ата-ана қарым-қатынасының бала тәрбиесіне ықпалы». Түркістан 2008 ж. 149-б.

Резюме

Семейное воспитание является ключевым вопросом для современного общества. Исторические основы семейного воспитания встречаются в работах древних мыслителей. Эти идеи не потеряли своей актуальности и сегодня. Разносторонние исследования семейного воспитания в современной педагогической науке станут основой в правильном формировании личности ребенка. Один из главных недостатков учебных заведений в современном обществе отсутствие связи с семьей. Эти односторонние воспитательные работы вызывают неуверенность ребенка в семье. Правильное семейное воспитание приведет к правильному психологическому развитию ребенка.

Ключевые слова: семья, родители, семейное воспитание, ребенок, школа, воспитание, содержание воспитания.

Summary

Family education is a key issue for modern society. Historical foundations of family education found in the works of ancient thinkers. These ideas are not lost its relevance today. Versatile research of family education in modern pedagogical science will be the foundation in the correct formation of the child's personality. One of the major drawbacks of educational

institutions in modern society lack of communication with his family. These unilateral educational work cause uncertainty of the child in the family. Proper family education will lead to proper psychological development of the child.

Key words: family, parents, family education, child, school, education, the content of education.

УДК 371.3

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

К.К. Ибрагимова - ст. преп. нем. языка,
Институт полиязычного образования, КазНПУ им.Абая

*Плохой учитель преподносит истину,
Хороший - учит её находить.
А. Дестервез*

Процесс любого обучения должен удовлетворять две важные человеческие потребности: стремление к познанию мира, к приобретению знаний и стремление к более полному использованию собственных знаний и способностей, т.е. формированию собственной индивидуальности. Очевидно, что названные потребности тесно взаимосвязаны. Так как в основе умственной деятельности лежит развитие умственных способностей и самостоятельности мышления, то любое приобретение знаний должно быть максимальной тренировкой ума. Обучаемые не смогут развить и приобрести умственные, творческие способности и самостоятельность мышления путем одностороннего изучения готовой информации. В связи с этим, в процессе обучения очень важны методы учения, обращённые к репродуктивному мышлению, вниманию и памяти, к самостоятельному разрешению теоретических проблем. Поэтому будущее образования находится в тесной связи с перспективами проблемного обучения. *Проблемное обучение* относят к передовому уровню развития дидактики и современной педагогической практики. Организация учебного процесса в данном обучении базируется на принципе проблемности, на систематическом поиске решения учебных проблем. Цели проблемного обучения включают усвоение не только результатов научного познания, но и самого процесса получения этих результатов, а также развитие и формирование познавательной самостоятельности и творческих способностей обучающихся.

Общеизвестно, что теоретическая основа проблемного обучения разработана американским психологом и педагогом *Джоном Дьюи* (1859—1952). В 1894 году *Джон Дьюи* основал в *Чикаго* экспериментальную школу, где в процессе обучения внимание акцентировалось не на учебном плане, а на игровых методах обучения и на трудовой деятельности. Новые принципы обучения, методы и приемы, применявшиеся в данной школе получили распространение в 20-30 годах XX века. В советской педагогической практике они рассматривались как революционные, но не нашли широкого применения. Технология проблемного обучения получила развитие благодаря трудам крупных дидактов, как В. Оконь, И.Я. Лернер, М.М. Махмутов, А.М. Матюшкин, В.А. Бухвалов, А. В. Брушлинский, Т.В. Кудрявцев, З.И. Калмыкова.

Известный польский ученый *В.Оконь* в своей книге «*Основы проблемного обучения*» излагает отличительные характеристики проблемного обучения, которые заключаются в следующих моментах:

1. Новую информацию учащиеся получают в ходе решения теоретических и практических проблем;
2. В ходе решения проблемы учащиеся преодолевают все трудности, их активность и самостоятельность достигают высокого уровня;
3. Повышенная активность учащихся способствует развитию позитивных мотивов и уменьшает необходимость формальной проверки результатов.
4. Результаты преподавания относительно высокие и устойчивые. Учащиеся легче применяют полученные знания в новых ситуациях и одновременно развивают свои умения и творческие способности.

По мнению В. Оконя, «сущность процесса учения путем решения проблем сводится в каждом случае к созданию такой ситуации, которая вынуждает учащегося самостоятельно искать решение» [3, с. 54]. По В. Оконю, роль учителя состоит в том, чтобы обучаемый, уяснив трудность практического или теоретического характера, понял проблему, поставленную учителем, или сформулировал ее сам, пытался сам решить поставленную проблему и он решает ее. Из этого следует, что проблемное обучение основывается на аналитико-синтетической деятельности обучающихся, реализуемой в рассуждении, размышлении, то есть, это эвристический, исследовательский тип обучения с большим развивающим потенциалом.

Проблемная ситуация и учебная проблема являются основными понятиями проблемного обучения. Основными функциями, определяющими проблемное обучение, являются:

- определение направления умственной деятельности обучающегося для нахождения способов решения проблемы;
- формирование интереса, мотивов деятельности, познавательных способностей обучающегося по усвоению

новых знаний. Для учителя они являются средством управления познавательной деятельностью обучающегося, а для деятельности ученика – стимулом активизации мышления, формирования его мыслительных способностей.

Средством организации проблемного обучения называют *проблемную ситуацию*, которая является начальным моментом мышления, активизирует познавательную потребность учения, создаёт внутренние условия для активного усвоения новых знаний и способов деятельности. В современной теории проблемного обучения различают *психологические и педагогические* виды проблемных ситуаций. Психологическая проблемная ситуация представляет деятельность обучающегося, педагогическая же – организацию учебного процесса. А. М. Матюшкин характеризует проблемную ситуацию как особый вид умственного взаимодействия объекта и субъекта (учащегося), характеризующийся таким психическим состоянием субъекта при решении задач, который требует обнаружения (открытия или усвоения) новых, ранее субъекту не известных знаний или способов деятельности. Другими словами, проблемная ситуация — это такая ситуация, при которой обучающийся хочет решить трудные для него задачи, но ему не хватает данных, и он пытается найти пути решения самостоятельно.

Проблемная ситуация может быть различной. По содержанию проблемные ситуации включают неизвестные слагаемые: цель, объект деятельности, способ деятельности, условия выполнения деятельности. По виду информации проблемные ситуации подразделяются на неожиданность, конфликт, предположение, опровержение, несоответствие, неопределённость и проч. К методическим приёмам проблемной ситуации относят проблемное изложение, эвристическую беседу, проблемные демонстрации, непреднамеренные целевые, игровые проблемные ситуации, исследовательскую лабораторную работу, проблемный фронтальный эксперимент, проблемные задания, проблемное решение задач и др. Особенность проблемных методов заключается в создании проблемных ситуаций, условий активной познавательной деятельности учащихся, состоящих в поиске и решении сложных вопросов, которые требуют актуализации знаний, анализа, умений учиться мыслить, творчески усваивать знания. Проблемная ситуация может быть использована на всех этапах процесса обучения – при объяснении и закреплении учебного материала, контроле знаний и навыков учащихся. Педагоги определяют, что трудность управления проблемным обучением состоит в индивидуальности возникновения проблемной ситуации, поэтому от учителя требуется использование дифференцированного и индивидуального подхода.

Для создания проблемной ситуации учителем успешно используются специально созданные, особые методические приёмы, как:

- подведение обучающихся к противоречию и предложению самим найти способ его разрешения;
- столкновение противоречий практической деятельности;
- изложение различных точек зрения на один и тот же вопрос;
- предложение обучающимся рассмотреть явления с различных позиций;
- побуждение обучаемых делать сравнения, обобщения, выводы, сопоставление фактов;
- постановка конкретных вопросов для обобщения, обоснования, конкретизации, логики рассуждения;
- определение проблемных теоретических и практических заданий;
- постановка проблемной задачи с недостаточными или избыточными исходными данными, с неопределённостью в постановке вопроса, с противоречивыми данными, с заведомо допущенными ошибками, с ограничением времени решения задачи и другие. Педагогами выявлены основные условия успешной реализации проблемной технологии:

а) определение особенностей проблемного обучения в различных видах учебной работы;

б) отбор актуальных и существенных задач обучения;

в) организация оптимальной системы проблемного обучения;

г) создание учебных и методических пособий и руководств;

д) личностный подход и мастерство учителя, способные активизировать познавательную деятельность ребенка.

Таким образом, проблемную ситуацию можно охарактеризовать также, как познавательную задачу, которой присущи противоречия между имеющимися знаниями, умениями, отношениями и предъявляемым требованием. Итак, *проблемная ситуация* – состояние интеллектуального затруднения, которое требует поиска новых знаний и новых способов их получения.

Особого внимания заслуживает опыт внедрения проблемного обучения в методику и практику обучения иностранным языкам. Одним из современных дидактов, практикующих проблемное обучение является Е. В. Ковалевская. В исследованиях, посвященных обучению говорению на иностранном языке, педагогом ставилась задача формирования способов создания проблемных ситуаций коммуникативного уровня. В ходе эксперимента было установлено, что проблемные ситуации для обучения говорению должны строиться на основе включения препятствия на пути достижения цели и варьирования количества неизвестных компонентов (место, время, участники общения), определяющего степень сложности проблемной ситуации и вариативность решений. Например: «Студент должен вовремя явиться на экзамен по иностранному языку, но он встречает различные препятствия бытового характера (проспал, не может найти ключи от дома, от машины, заболел и др.). Предложенная ситуация проблемна, поскольку содержит препятствия на пути достижения цели, а также неизвестные компоненты

(время и участники общения). Е.В.Ковалевская вводит *ступенчатые проблемные ситуации*, которые способствуют стимулированию речи благодаря серии последовательно возникающих препятствий на пути достижения цели. Развитие творческой активности обучающихся достигается путем вовлечения их в процесс постановки и решения проблем, индивидуализации обучения на основе выбора проблем в соответствии с познавательными коммуникативными потребностями и возможностями каждого учащегося. Педагогом были разработаны «ступенчатые» ситуации, в которых цель действия осложнена не одним, а цепочкой препятствий, выстроенных в определенной логической последовательности.

Например: «Студент должен вовремя явиться на экзамен по иностранному языку, но:

1. Он проспал, так как не услышал звонка будильника ...

2. Он опаздывает, так как не может найти ключи от своей машины и просит своего отца отвезти его в университет...

3. Они едут в машине, но по дороге нарушают правила дорожного движения...

4. С большим опозданием студент приезжает на экзамен и предстоит объяснение с преподавателем... и т.д.

То есть, на основе ступенчатых ситуаций, предъявляемых в устной форме на иностранном языке, преподаватель поддерживает общение, предлагая все новые и новые проблемы для решения.

В использовании технологии проблемного обучения Е.В.Ковалевская акцентирует внимание на одном из центральных вопросов данного обучения — на вопросе «реализации» объективных проблемных ситуаций в их соответствии с познавательными коммуникативными потребностями и возможностями обучаемых. В данном случае решающую роль играет умение учителя руководить этим процессом. При планировании уроков с использованием метода проблемного обучения учитель должен точно определить объем и содержание учебного материала на уроке, систематизировать учебный материал в соответствии со структурой учебного предмета, а так же в соответствии с принципами дидактики, продумать систему контроля и коррекции результатов освоения учебного материала. Учитель должен научиться вникать в проблемность ситуаций, с которыми сталкиваются учащиеся, и уметь правильно сформулировать реальные учебные задачи. Проблемное обучение требует толерантного отношения учителя к допустимым ошибкам обучаемых, при их попытке найти собственные решения. Из этого следует, что использование проблемного метода обучения требует от учителя колоссальной предварительной подготовки и профессионального мастерства. Возможно, поэтому педагогическая практика свидетельствует об использовании данной технологии лишь примерно 30-ю процентами учителей.

В преподавании иностранных языков технология проблемного обучения эффективно используется при обучении грамматике. У учащихся всегда вызывает трудности усвоение грамматических времен иностранного языка. При объяснении способа образования временных форм глагола учителем задаются *проблемные вопросы*, а затем правила построения данного времени. Иногда учащиеся самостоятельно выявляют и обобщают правила образования временных форм глагола, а также правила его употребления. Главное для учителя - подобрать задания, облегчающие запоминание образования временных форм, и сделать процесс обучения грамматике более интересным, увлекательным.

При работе с текстом полезно предлагать работу в группах. Учащимся можно предложить три варианта одного и того же текста, где в одном переставлены части текста, в другом пропущены слова, в третьем не хватает предложений, которые нужно составить из слов, приведенных после текста. В заключение работы над текстом у учащихся всех групп должен получиться один и тот же правильный вариант текста.

При обучении говорению современной методике очень популярен *метод драматизации диалогов*, о котором говорилось в статье выше. Данный метод позволяет создать креативную ситуацию на уроке, развивает творческое мышление учащихся и повышает мотивацию к коммуникации на иностранном языке.

Очевидно, что включение проблемных заданий в процесс обучения иностранному языку имеет следующие преимущества:

- учит выделять приоритеты в работе;
- расширяет активный вокабуляр;
- снимает речевой барьер посредством активного общения с другими учащимися;
- развивает самостоятельность, ответственность, лидерство, умение работать в команде;
- развивает навыки независимого познания;

Итак, *проблемное обучение* — это такая организация педагогического процесса, основой которого выступает моделирование реального творческого процесса за счет создания проблемной ситуации и управления поиском решения проблемы. Активное использование метода проблемного обучения на уроках иностранного языка повышает мастерство учителя и способствует более эффективному освоению иностранного языка.

1. Матюшкин А. М. Актуальные вопросы проблемного обучения — М.: «Просвещение», 1968. — С. 186—203.

2. Лернер И. Я. Проблемное обучение. — М.: «Знание», 1974. — 64 с

3. Оконь В. Основы проблемного обучения. Пер. с польск. — М.: «Просвещение», 1968. — 208 с.

4. Брушлинский А. В. Психология мышления и проблемное обучение. — М.: «Знание», 1983. — 96 с.
5. Кудрявцев В. Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. — М.: «Знание», 1991. — 80 с.
6. М. И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей. — М.: «Просвещение», 1977. — 240 с.

Аннотация: Қазіргі кезде шетел тілін оқытуда үйренушілердің қабілетін мәдениетаралық қарым-қатынаста қолдану болып табылады. Шетел тілін үйренуде оқушыларды тек жаттанды түріне ғана үйретпей, сонымен қатар олардың ойлау үдерісін дамыта отырып, алда қойған мақсатқа жетуге болады. Шетел тілін оқытуда ең маңызды орынды проблемалық оқыту әдісі алады. Өйткені бұл оқыту жүйесімен байланысты. Проблемалық әдісі оқушылардың шығармашылық, жүйелі, ғылыми түрде ойлауға жумылдырады. Бұл жерде мұғалім оқушымен серіктес және үйлестіруші ретінде болады. Мұғалім бір проблемалық жағдай және оны шешу үшін бағыт береді. Сонымен қатар ол шешу жолдарын сараптап, қатесі болса, түзетіп, олардың күмәндарын түсіндіріп береді. Бұл әдісте мұғалімге қиындық түсетіні - әрбір оқушының қабілетіне қарай жеке және әр түрлі әдіс-амалымен келуі қажет. Шетел тілін оқытуда проблемалық әдістемені қолдану - әрбір оқушының ойлау үдерісінің жоғары болуына және бірлесіп шығармашылық іске баулуына, олардың тілдік және коммуникативтік қуырлықтарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Abstract: Currently, the main objective of foreign language teaching is to develop students' ability to use it as a communication tool in the dialogue of cultures of the modern world. The quality of students' knowledge of a foreign language is not improved by learning and memorization as a finished product, but as a result of mental work to solve the problem tasks on the content of the material being studied. In the study of foreign linguistic special importance of utilizing the method of problem-based learning. The future of education is closely related to the prospects of problem-based learning as problem-based learning has a number of advantages over traditionalism. Problem-based learning involves the development of the student in such important qualities in gaining knowledge, as to think logically, scientifically, dialectically, creatively. Teacher, acting as an organizer based learning problem, is designed to act as a director and partner than as a source of ready-made knowledge.

The teacher creates a problematic situation, directs students to solve it, organizes the search for solutions, corrects errors and clarifies doubts. Thus, a learner masters the new modes of action for communicative interaction. The difficulty of managing problem-based learning is that the emergence of the problem situation - the act of an individual, so the teacher requires the use of differentiated and individualized approach. The use of problem-based learning methodology provides a high effectiveness of the training, each student involvement in the process of creative thinking and collaboration of creative activity, promotes the formation of its linguistic and communicative competence.

Ключевые слова: проблемное обучение, проблемная ситуация, принцип проблемности, поиск решения проблемы, творческое мышление.

УДК 159.9

ББК 88.8

Ж21

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ ДЕТЕЙ

С.С. Жакипбекова

Успешность воспитания, обучения, социальной адаптации ребенка с нарушениями развития зависит от правильной оценки его возможностей и особенностей развития. Эту задачу решает комплексная психодиагностика нарушений развития. Она является первым и очень важным этапом в системе мероприятий, обеспечивающих специальное обучение, позволяет определить оптимальный педагогический маршрут, обеспечить индивидуальное психолого-педагогическое сопровождение ребенка, соответствующее его способностям и возможностям. Именно психодиагностика нарушений развития позволяет выявить детей с психофизическими недостатками в популяции, определить оптимальный педагогический маршрут, обеспечить индивидуальное психолого-педагогическое сопровождение ребёнка, соответствующее его психофизическим особенностям.

В настоящее время здоровье детского населения в Республике Казахстан представляет серьёзную социальную проблему. Ухудшение состояния здоровья детей характеризуется ростом заболеваемости, изменением структуры и увеличением частоты хронических заболеваний.

Наметилась стойкая тенденция к увеличению числа детей с так называемой третьей группой здоровья. Так, на сегодняшний день, в массовых дошкольных учреждениях дети с первой группой здоровья, т.е. практически здоровые, составляют не более 18 %, в то время как количество детей с третьей группой здоровья за десять лет возросло с 3-5 % до 12 %. В последние годы, по данным статистики, дети 4-х лет имеют до трёх нарушений в состоянии здоровья, к 6-ти годам таких нарушений уже до 4-5 (пока функциональных).

Растёт число детей, нуждающихся в коррекционной помощи. В дошкольном возрасте 25 % детей, а по некоторым данным 30-45 %, требуют организации специальных условий обучения и воспитания. Среди учащихся 15-20 % детей нуждаются в специальной психолого-педагогической помощи, а свыше 40 % - относятся к так называемой группе риска. Увеличивается количество детей с пограничными и сочетанными нарушениями развития. Рост заболеваемости среди детей обуславливает нарастание инвалидизации детского населения. Контингент детей-инвалидов в возрасте до 17 лет включительно постоянно возрастает, и только за последние 3 года увеличился на 15,3 %.

Всё выше изложенное убедительно доказывает, что в Казахстане отмечаются негативные тенденции, характеризующиеся увеличением количества детей с различными проблемами и отклонениями в физическом и психическом развитии. Эти дети испытывают существенные трудности в адаптации к условиям в дошкольном и школьном учреждениях, не усваивают образовательные программы. Все они требуют пристального внимания врачей, педагогов, психологов, целенаправленной помощи с учётом проблем и потребностей каждого ребёнка.

Таким образом, в массовых детских садах и средних школах встречается большое количество детей, неблагополучных в психофизическом развитии. Выраженность этих отклонений может быть различна и дети с подобными проблемами испытывают трудности при усвоении всех или некоторых разделов программы дошкольного учреждения, которые требуют выявления структуры нарушения психической деятельности для нахождения оптимальных путей коррекционной помощи.

Психолого-педагогическая диагностика базируется на теоретических представлениях об аномальном развитии. Эти представления отражены в трудах Л. С. Выготского, В. И. Лубовского, В. В. Лебединского и др. Согласно этим представлениям у детей с отклонениями в развитии в силу различных причин (биологических и социальных) нарушается процесс формирования высших психических функций. Процесс формирования высших психических функций у детей зарождается в речевом общении и завершается полноценной символической деятельностью.

Согласно современным представлениям, дети с нарушениями развития (с проблемами в развитии, с отклонениями в развитии, с недостатками психофизического развития) - это дети, у которых вследствие врождённой недостаточности или приобретённого органического поражения сенсорных органов, опорно-двигательного аппарата или центральной нервной системы имеются отклонения от нормативного развития психических функций.

С. Д. Забрамная, И. Ю. Левченко выделяют следующие категории детей с нарушениями развития: дети с нарушениями слуха (неслышащие и слабослышащие);

- дети с нарушениями зрения (незрячие и слабовидящие);
- дети с нарушениями функций опорно-двигательного аппарата;
- дети с тяжёлыми нарушениями речи;
- дети с задержкой психического развития;
- умственно отсталые дети;
- дети с тяжёлыми нарушениями эмоционально-волевой сферы;
- дети с нарушениями поведения;
- дети со сложными нарушениями развития, у которых сочетаются два или более первичных нарушений [1].

Каждая категория детей имеет специфические психолого-педагогические особенности, которые необходимо учитывать при определении стратегии и тактики психолого-педагогического изучения.

Таким образом, в результате сочетания первичных и вторичных нарушений при аномальном развитии формируется сложная картина нарушений, которая, с одной стороны, индивидуальна у каждого ребёнка, а с другой - имеет много сходных характеристик в пределах каждого типа нарушенного развития.

Выраженное нарушение аналитико-синтетической деятельности способности к абстрагированию, обобщениям, логическим построениям, характерное для умственной отсталости различной степени выраженности.

В педагогической диагностике на первый план выходит изучение несколько иных процессов: для педагога-дефектолога важно определить уровень сформированности у ребенка основных линий развития (социальной, физической, познавательной), а также степень развития ведущей и типичных видов деятельности, характерных для каждого конкретного возраста.

При проведении педагогической диагностики используются не столько тестовые задания и стандартизованные методики изучения ребенка, сколько метод наблюдения и предъявление ребенку определенного дидактического материала, ориентированного на базовые разделы программы.

Педагогическое обследование, включающее выявление общей осведомленности, сформированность учебных навыков, знаний по письму, чтению, математике и т.д., проводит дефектолог. В своем заключении он не только отражает установленный актуальный уровень развития ребенка, но и подробно указывает необходимые приемы работы с ним. Его рекомендации полезны и педагогам, и родителям.

При проведении психолого-педагогического обследования детей, особенно в условиях психоло-медико-педагогических консультаций, необходимо обратить внимание на ряд показателей, которые проявляются в ходе работы с ребенком и должны обязательно учитываться при составлении окончательного заключения о его

состоянии. В их числе: логопедическое исследование, эмоциональная реакция ребенка, понимание инструкции и целей задания, характер деятельности, реакция на результат работы.

Психодиагностическое обследование ребёнка с проблемами в развитии должно быть системным, то есть включать в себя изучение всех сторон психики (познавательную деятельность, речь, эмоционально-волевую сферу, личностное развитие).

Психодиагностическое обследование организуется с учётом возраста и предполагаемого уровня психического развития ребёнка. Именно эти показатели определяют организационные формы диагностической процедуры, выбор методик и интерпретацию результатов.

При обследовании важно выявить не только актуальные возможности ребёнка, но и его потенциальные возможности в виде «зоны ближайшего развития» (Л. С. Выготский) [2]. Это достигается предложением заданий разной сложности и оказанием ребёнку дозированной помощи в ходе выполнения заданий.

Итак, важнейшими задачами психолого-педагогической диагностики нарушенного развития являются:

- раннее выявление нарушений развития у детей;
- определение причин и характера нарушений;
- определение оптимального педагогического маршрута ребёнка;
- выявление индивидуальных психологических особенностей ребёнка с нарушениями развития;
- разработка индивидуальных программ развития и обучения.

Таким образом, специалисты ныне обладают достаточным багажом знаний для того, чтобы осуществлять контроль за психическим развитием ребенка в целях своевременного обнаружения нарушений в онтогенезе, что дает возможность организовать работу по коррекции, компенсации и предупреждению вторичных отклонений в развитии.

1. Забрамная С. Д., Левченко И. Ю. Психолого-педагогическая диагностика нарушений развития (курс лекций). — М.: В. Секачёв, 2007. — 128 с.

2. Выготский Л. С. Собрание сочинений. М., Педагогика, 1985. Т. 5.

3. Вестник [КАЗНМУ](#). Здоровье детей и подростков республики Казахстан: проблемы и пути решения. 18 января 2012 г.

Аннотация

Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың педагогикалық-психологиялық тексерудің максаты мен міндеттері қарастырылады.

Дамуында аутқушылық қозғалысы бар, есту қабілеті бұзылған сенсорлық немесе интеллектуалдық ортадағы балалар, көру қабілеті төмен балалардың мектеп бағдарламасын меңгеруде туындайтын қиындықтар педагогикалық-психологиялық тексерудегі мазмұның көрсетеді.

Психодиагностика дамуы бұзылған көбіне психотәнімдік жетіспеушілігі бар балаларды анықтап, педагогтардың қолайлы бағыттарын нақтылап, оның психотәнімділік ерекшелігіне сай, баланы педагогикалық-психологиялық жек-дара жүргізеді.

Мектепке дейінгі және мектеп мекемелеріндегі қауіпті тобындағы балалар көбінесе дамуына нақты қауып туғызатын немесе басқа да созылмалы ауырумен ауыратындығы туралы дәрігерлер зерттеу кезінде дәлелдеген. Нақты айтқанда осы балалар бірінші сыныптан бастап сабаққа үлгермей, сыныптан қалып, оқу жүйесіндегі қиындықтары болып жатады.

Осы мақалада мектепке дейінгі мекемедегі балалардың түзету көмегіне қажет ететін, дамуында бұзылымы бар балалардың негізгі тізімдеген санаттарын статистикалық негізіне ұсынады. Педагогтар мен ата-аналар жағынан стимуляциялық теріс бағалау сатысын көрсетеді. Мұнда баланың негізгі даму жолының сатысын ұйымдастыруын (әлеуметтік, физикалық, таңымдылық) сондай-ақ, дамуында әр-түрлі дәрежедегі жүргізетін қызметі, нақты әр жастағы мінез-құлқын көрсетеді. Қазақстандағы дамуында бұзылымы бар балаларды педагогикалық-психологиялық диагностикалау маңызды міндетін нақтылайды.

Балаларды тексеру кезіндегі оқыту мен тәрбиеленуіндегі мәселе мен жолдау кезіндегі түзету көмегін ашу психологиялық-медициналық- педагогикалық консультациясының басты рөлі. Баланың жас мөлшерін, даму психологиялық сатысы тексеріп есепке алып отырады. Тап осы көрсеткіштер ұйымдастыру түрін диагностикалау, әдістемелік тандау мен интерпретациялық қорытындыларын анықтайды. Дамуы мен оқуында қиындықтары бар балаларды өз уақытында мектепке оқуына психологиялық дайындау профилактикалық мүмкіндігінің негізгі түрі болып табылады. Мақала мектепке дейінгі дефектологтарға өздерінің дифференциялық-диагностикалық білімдерін этиопатогенезді анықтау кезінде және психофизиологиялық бұзылғанын тексеру, мектеп жасына дейінгі балалардың дәрежесінің көрсеткішін пайдалануға болады. Мысалы: есту қабілеті бұзылған, көру қабілеті бұзылған, есте сақтау қабілеті бұзылған, тірек-қимыл аппараты бұзылған, даму қызметінің бұзылуы мен сөйлеу қызметінің бұзылуы, эмоционалдық тұлғалық дамуының бұзылуы және әлеуметтік мінез-құлқы.

Негізгі сөзі: (кілттік сөзі) педагогикалық-психологиялық тексерудегі балалардың дамуының бұзылымы.

Аннотация

В статье рассматриваются цели и задачи психолого-педагогического обследования детей дошкольного возраста.

Раскрывается роль психодиагностики в выявлении детей с психофизическими недостатками в популяции, определении оптимального педагогического маршрута, обеспечении индивидуального психолого-педагогического сопровождения ребёнка, соответствующее его психофизическим особенностям.

Исследования медиков и гигиенистов показывают, что в дошкольных учреждениях и школе именно дети группы риска чаще всего болеют и являются наиболее угрожаемыми по реальной опасности развития того или иного хронического заболевания. В данной статье предоставлены статистические данные детей дошкольных учреждений, нуждающихся в коррекционной помощи, перечислены основные категории детей с нарушениями развития. Описываются уровни сформированности у ребенка основных линий развития (социальной, физической, познавательной), а также степени развития ведущих и типичных видов деятельности, характерных для каждого конкретного возраста. Определены важнейшие задачи психолого-педагогической диагностики нарушенного развития детей в Казахстане.

При обследовании проблем воспитания и обучения детей, и определения направления коррекционной помощи раскрывается основная роль психолого-медико-педагогических консультаций, где обследование организуется с учётом возраста и предполагаемого уровня психического развития ребёнка. Именно эти показатели определяют организационные формы диагностической процедуры, выбор методик и интерпретацию результатов.

Своевременная оценка психологической готовности детей к обучению в школе является одним из основных видов профилактики последующих возможных трудностей в обучении и развитии. Статья дает возможность дошкольным дефектологам использовать свои дифференциально-диагностические знания при классификации психофизических нарушений и при определении их этиопатогенеза, степени выраженности у детей дошкольного возраста: с нарушениями слухового восприятия, с нарушениями зрительного восприятия, с нарушениями развития опорно-двигательного аппарата, с нарушениями интеллектуального развития, с нарушениями речевого развития, с нарушениями эмоционально-личностного развития и социального поведения.

Abstract

This article discusses the aims and objectives of psycho-pedagogical examination of preschool- age students.

It considers the role of psycho-diagnostics in identifying children with mental and physical deficiencies in the population, determining the optimal pedagogical route, providing individual psychological and pedagogical support of the child relevant to his / her psychophysical characteristics.

Research doctors and hygienists show that in pre-school institutions and school it is the at-risk children often get sick and are the most threatened by the real risk of development of chronic disease.

This article provides statistics of children in preschool establishments requiring corrective actions and mentions the basic categories of children with disabilities. It describes the levels of development of the main lines of development in the child (social, physical, cognitive), and the degree of development of the leading and typical activities, typical for each particular age. It defines the most important tasks of psychological and pedagogical diagnosis of impaired development of children in Kazakhstan.

When examining issues of upbringing and education of children, determining the direction of corrective actions, the main role of psychological-medical-pedagogical consultation, where the survey takes into account the age and the expected level of mental development of the child, reveals. These parameters define the organizational forms of diagnostic procedures, the choice of methods and interpretation of results.

Timely assessment of psychological readiness of children to school is one of the main types of subsequent prevention of possible difficulties in training and development. The article gives the opportunity for preschool speech therapists to use their differential diagnostic knowledge in the classification of mental and physical disorders, and in determining their etiopathogenesis, the degree of severity in preschool children: impaired auditory perception, impaired vision, impaired development of the musculoskeletal system, impaired intellectual development, impaired speech development, impaired emotional and personal development and social behavior.

Кілт сөздер: педагогикалық-психологиялық тексерудегі балалардың дамуының бұзылымы.

Key words: children with developmental disorders, psycho-pedagogical examination.

Ключевые слова: дети с нарушениями в развитии, психолого-педагогическое обследование.

ӘОЖ 821. 512. 122. 09

ЖАСТАР ПОЭЗИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРГЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

А. Абиыр -

С. Демирел атындағы университет

PhD докторанты

Abstract: The social, political and cultural changes that took place in the society following Kazakhstan's gaining independence have been generously inspiring the Kazakh poetry. The innovative ideas born in the period known as the *Years of Independence*, became another phase of spiritual renaissance, bringing in fresh viewpoints in the creativity and arts to the Kazakh literature. All of the global changes and social antagonisms, such as political and socio-philosophical, mental and psychological problems have been being reflected in various forms in the Kazakh poetry since 1991.

This article primarily focuses on: comprehensive research into the art forms and scenic-poetical-textual aspects of the Kazakh poetry of the independence years; consideration of poetical aspects of the poetical works written during the independence years and determination of the place of some poets' oeuvres in the history of the Kazakh literature; evaluation of novelty in the traditional poetry of the independence years in terms of their artistic values and analysis of creative aspects of the poets' lyrical works through identification of their individual artistic devices.

Абстракт: Социальные, политические и культурные изменения, которые произошли в обществе независимости Казахстана вдохновило казахскую поэзию. Инновационные идеи, рожденные в период, известный как годы независимости, стал еще одним этапом духовного возрождения, в результате чего в свежих эстетических взглядов в творчестве и искусстве в казахской литературе. Все глобальные изменения и социальных антагонизмов, таких как политические и социально-философские, психологических проблем были быть отражены в различных формах в казахской поэзии с 1991 года.

Эта статья в первую очередь фокусируется на: комплексное исследование в художественных форм и живописной-поэтический-текстовых аспектов казахской поэзии в годы независимости; рассмотрение поэтических аспектах поэтических произведений, написанных в годы независимости, а также определение некоторых поэтов в истории казахской литературы; оценка новизны в традиционной поэзии годы независимости в плане их художественной ценности и анализа творческих аспектах лирических произведений поэтов путем выявления их индивидуальных художественных приемов.

Абстракт: Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін, қоғамдағы болған әлеуметтік, саяси, мәдени өзгерістер қазақ поэзиясына үлкен серпіліс әкелді. «Тәуелсіздік жылдар» деп аталатын кезеңнен басталған жаңашыл пайымдаулар рухани түлеудің жаңа бір кезеңі болды да, қазақ әдебиетіне көркем ойлаудағы жаңа ұстанымдарын алға тартты.

1991 жылдан бастап қазақ поэзиясында әлемдік өзгерістер мен қоғамдағы қайшылықтар, атап айтар болсақ, саяси әлеуметтік- философиялық, рухани-психологиялық мәселелер түрлі формада көрініс тапты. Мұның өзі қазақ поэзиясының жанрлық тұрғыдан да, идеялық-мазмұндық тұрғыдан да жан-жақты дамуына кеңінен жол ашты.

Жастар поэзиясындағы эстетикалық ойлардың өсіп келе жатқан жас буындарға эстетикалық тәрбие берудегі маңызы мен мәні педагогикалық теориялар ұрғысынан зерделенеді. Жастар поэзиясындағы табиғат лирикасы негізінде эстетикалық тәрбие берудің моделі жасалады.

Key words: Poetry, lyrics, figurative pattern, aesthetic perception, lyrical character.

Ключевые слова: Поэзия, лирика, образные картины, эстетическое восприятие, лирический герой.

Тірек сөздер: Поэзия, лирика, көркем бейнелер, эстетикалық қабылдау, лирикалық қаһарман.

Эстетикалық тәрбиенің басты құралдарының бірі көркемөнер туындылары. Сөз – көркем әдебиет тұрғысынан алғанда, ақынның әсем шеберлігінің материалы, ол – көркем суреттің, образ жасаудың сырлы бояуы. Оны сөз суреткері тандап, талғап пайдаланбаса, әдебиеттің эстетикалық қасиеті, тәрбиелік әсері барынша солғын, көркемдік сапасы төмен болады.

Өсіп келе жатқан жас буындарға көркемдік тәрбие беру ілкі заманнан тұлғаның санасына ой қонып, қоршаған ортаның құндылығын рухани құндылық ретінде бағалай бастаған кезден орын алған және оның дамуына тарихи дәлелдер жеткілікті.

Педагогика ғылымында «эстетикалық тәрбие беру» ұғымы – өсіп келе жатқан жас буындардың өнер мен өмірдегі көркемдік қабылдау, түсіну қабілеттерін, талғам мәдениетін, эстетикалық іс-әрекет нышандарын ары қарай дамыту деп анықталған.

Бұл мәселе жөнінде профессор Б. Лихачев эстетикалық сана қалыптастыруда, эстетикалық тәрбиенің мақсаты мен міндетін айқындау тұрғысынан қарастырып, өмір құбылыстары мен көркемкөнер туындыларын дұрыс қабылдап әсерлене алатын, оларды сезініп бағалай білетін «эстетикалық – көркемдік заңдылықтарды» терең түсінетін шығармашылық белсенді тұлға даярлау үдерісі екендігін атар көрсеткен болатын (1,55) Эстетикалық қабылдау барысында санаға келіп түскен көптеген мәліметтердің ішінен адам эстетикалық мазмұндысына мін береді. Осында» мәліметтер негізінде эмоционалды-сезімін қозғау қуатына ие құбылыстар

мен заттардың суреті бейнеленеді, одан соң белгілі бір көңіл-күйіне түрткі беріп қуаныш, күйеніш, рахат не қасірет секілді жағдайлар туындайды.

Эстетикалық тәрбие берудің басты құралдарының бірі, көркем әдебиет оның ішінде поэзия – өлең өнері.

Сөз – көркем әдебиет тұрғысынан алғанда, ақынның әсем шеберлігінің материалы, ол – көркем суреттің, образ жасаудың сырлы бояуы. Оны сөз суреткері таңдап, талғап пайдаланбаса, әдебиеттің эстетикалық қасиеті, тәрбиелік әсері барынша солғын, көркемдік сапасы төмен болады. Поэзияда сөз байлығы мол, жаңа сөздермен толыққан жаңа сөздерді ақындар әкелуге тырысады. Поэтикалық тіл – жалпыға ортақ халық тілі болумен қатар, эстетикалық сезімнің, бейнелі ойдың да тілі, сондықтан оған ерекше талғам қажет-ақ.

Қазіргі қазақ поэзиясындағы көркемдік тәсілдер мен бейнелеу құралдарының қолданулуындағы ерекшелігі, олардың барлығына ортақ сипат – неғұрлым күрделілік интеллектуалдық поэзияға тән көпқырлылықпен өлшенеді. Қазіргі қазақ өлеңдеріндегі көркемдік құралдардың бір - бірімен араласып және бір мақсатқа қызмет ету сипатымен ерекшеленеді.

Әдебиеттің ауқымды кезеңдерінің бірі ретінде танылатын тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ поэзиясының да поэтикалық тұлғасын жасайтын әдеби көркемдіктердің тұтастығы ақындарымыздың өзіндік өзіндік сөз қолдану, түрлендіру, құбылту, ауыстырудағы жетістіктермен ерекшеленетінін айту керек.

Табиғат – бұл қоршаған әлемнің әр алуан туындысы. Ақын табиғаттың ашық-айқын тұстарымен бірге әдеттегі адамдар көре алмайтын, көрсе де көркемдеп айта алмайтын құбылыстарын сөзбен суреттеп бейнелейді. Табиғат көркемдігін жырламаған ақын, сияптламаған жазушы жоқ. Олар табиғаттың сөз түріндегі бейнесі арқылы адамның сезім қозғауды көздеген.

XXI ғасырда поэзияға ағалары салған бағытты одан әрі дамыта бастаған, жаңа серпін, серпіле екпін бере алатын жас шайырлар келіп енді. Лирикада адам мен табиғат арасын кіріктіру, шендестіре бейнелеу үлкен поэтикалық зерделеуді қажет етеді. Қазіргі қазақ поэзиясындағы табиғат лирикасы жаңа дәуірлеу кезеңінде. Табиғатты сананың призмасы арқылы адам мінезінің қыр-сырымен салыстыра суреттеу, адамның жақсы-жаман іс-әрекеттері арқылы көрсету, тұлғалық деңгейдегі көрінісі дәрежесінде беру бүгінгі жастар поэзиясында жақсы игеріліп келеді.

Жел жүгірді етекте батылдана,
Үнсіз жатыр жер деген ақылды ана.
Ақ көпеге оранған бәйбішедей,
Аппақ қарды жамылып жатыр дала. (2, 15)

Б. Сарыбайдың «Ай сығалап аспаннан» өлеңінде түр беріп тұрған және оның көркемдігін өңіне келтіріп тұрған сөздер, «жер жеген ақылды ана, ақ көпеге оранған бәйбіше». Осы өлеңнің бүкіл эстетикалық маңызын көз алдына алып келетін көріністер жаңа жауған аппақ қар мен қара жер.

А. Блок тұжырымына сүйенсек, жай адамның көзі ажырата алмайтын қырларды шалса, табиғаттың бергі қабатын ғана көрмей, оның әр жағындағы сырды ұғып, сезінсе, сол адам – суреткер. (3.123) Жоғарыда келтірілген өлеңдерден мезгіл көрінісін түйсінудегі асқан сезімталдығына, сезінгенін бейнеге айналдырудағы шеберлігіне ерекше назар саламыз. Уақыттың бір мезетін суреттегенде ақын табиғаты танып қана қоймай, оны өз әлеміне қарай икемдеп, бойына сіңірді. Қазіргі қазақ поэзиясында Алмас Темірбайдың табиғат лирикасына жазған өлеңдерінің ішінен, Ай бейнесіне тоқталсақ. Ақында табиғат Алмастың көңіл-күйімен, толғаныс-шерімен бірге өріліп кете барады, яғни тақырып негізі – адам бейнесі де, оның образын ашуда табиғат элементі, көбінесе ай, күн, түн символикалары беріледі.

Айға байланысты образдарды қазіргі ақындардың поэзиясынан жиі ұшырасатынын атап айту керек. Ай лирикалық субъект ретінде қабылданады. Ай, әрине бірінші ақиқат өмірде түнде көрінетін, сәуле шашатын, шағылысатын, өз формасын, фазасын өзгерте алатын аспан денесі. Айдың концептуалдық мағыналары:

- ай адамазат баласына тән эмоцияларды сезінетін тіршілік иесі;
- ай уақыттың қозғалысымен байланысты;
- ай күнге қарама- қарсы;

Интерпретациялық мәнде «Ай» эмоционалды және эстетикалық мағынадағы компоненттер. Эмоционалды концепт тұрғысынан Ай лирикалық субъектің эмоционалды көңіл-күйіне жағымсыз әсер етеді. Айдың доминантты эмоциялары: мұң, қайғы, жалғыздық, күйзеліс, шарасыздық, жан ауыруы. Кейбір ақиқат дүниелер адам санасындағы эмоционалды, аффективті көңіл-күй арқылы, ішкі сезім арқылы танылады.

Эстетикалық концепт тұрғысынан Ай- көркем танымда сезімдік бейнелеу әрекеттерінде белсенді қызмет атқарады. Айдың сәулесі, шуағы, сыршылдығы, жұмбақтығы, сұлулығы эстетикалық категорияда ерекше бейнелі. Маралтай Райымбекұлының өлеңдерінде Ай ақынның эмоционалды көңіл -күйіне ерекше әсер ететіні көреміз.

Ай толғанда басым байлап пәлеге,
Жан ауырып, жалғыз қалдым және де.
Толған Айдың толқынынан көрдің ғой,
Менің демім өрт шарпып тұр әуеге (4, 32)

Алмат Исаділдің «Мұңайыс» өлеңінде:

Көктегі Айға ұмсынып,
Айтып ем, сеніп сырымды,
Жұлдыздар және күрсініп,
«Мұңдығой» - деді, жырымды. (5, 17)

Алмас Темірбай «Ай туардағы жыр» өлеңінде:

- Есірке, ескі Айым,
Жарылқа, жаңа Айым.
Қызарып батсыншы кеш дәйім,
Аңарып атсыншы таң ләйім, - (6, 20)

Қазақтардың ұлттық болмысында Жаңа Ай туған кезде айға сәлемдесу, яғни бір айдан екінші айға аман есен жеткеніне амандасу арқылы Аймен диалог, тілдесуі исламға дейінгі дәуірден келе жатқан дәстүр екені белгілі. Ай – мұсылмандық салтымыздың символикасы. Ақындардың Айға «дұға оқытып» қоюы кездейсоқтық емес.

Табиғат көркемдігі мен ондағы құбылыстар адамның эстетикалық сезімі мен байқағыштығын дамытып, көңілде ой жүргізіп қиялдануына азық болатыны белгілі. Табиғат құбылыстарын бақылап қсқан адам әдебиет туындары, соның ішінде поэзия және басқа көркем өнре туындыларын қабылдауға бейімді жде бейілді болып өсетіні туралы педагог ғалымдар айтып келеді. Табиғат көркемдігінен адамдар шығармашылыққа шабыт алып, эстетикалық талғамы кеңейе береді.

Табиғат – сұлулықтың қайнар бұлағы болғандықтан эстетикалық тәрбиедегі оның орнын басқа ешқандай жасанды туындылармен теңестіру мүмкін емес. Табиғатты бақылау арқылы қиялдануға жол ашылады, сөйтіп эстетикалық сезімнің дамуына ықпал етеді.

Қазіргі қазақ поэзиясында ай образы тұтас типтік бейнеге айналып, жас ақындар шығармаларында еркеше орын алады. Ақындар Айды адам ретінде қабылдап, ақын ретінде өзінің сырын бөліседі, мұң-шерін таркатады.

Нән қалада көп адастым қайғырып,
Қылығымды қызықтады Ай күліп
(А. Исаділ «Ібілісте іріткі сап іргемде...») (5,30)

Толған айдың толқынынан көрдің ғой,
Менің демім өрт шарпып тұр әуенге
(М. Райымбекұлы) (4,12)

Кейіптеу тәсілі лирикалық поэзияда әр түрімен, сан қырымен қолданылып келеді. Адамның көңіл күйін, әрбір сәттегі толқуы мен толғанысын, қуанышы мен мұңын табиғат құбылыстары арқылы бейнелеп көрсетуде кейіптеу тәсілі жетекші орын алады десе де болады. Осы жерде адамның ішкі жан дүниесі мен сыртқы іс-қимылы арасындағы байланысы табиғатпен астарласа келіп заман, қоғам, әлем секілді дүниеге араласып, ұштасып жатқанын көреміз.

Айдың поэтикалық кейіптеу түрінде бейнеленуі Маралтай Райымбекұлы лирикасындағы әр түрлі жолдармен көрінеді. М. Райымбекұлының «Ай» атты өлеңдер жинағының алғысөзінде Н. Оразалин былай дейді: «Маралтай ақын мұңға, қасіретке, қара түске жақын. Онысы біреулерге ұнамай қалуы да кәдік емес. өз басым оны мін санамаймын. Мұң мен қасіреттің сиясына малынбаған қаламнан шындықты арқау етер жырлар тумайды... Маралтай өзінің ертеңгі күнінің биіктері мен асуларына дайындағысы келсе, поэзияның кеңістігі мен тереңіне жетелер алуан-алуан үрдістерге, ізденістерге батыл баруы керек». (4,5) Бұл жерде ақын ізденісінің нәтижесі, талант қуаты алдыңғы орынға шығады. Ақынның «Ай» атты өлеңінде:

Ай толғанда басым байлап пәлеге,
Жан ауырып, жалғыз қалдым және де.
Толған айдың толқынынан көрдің ғой,
Менің демім өрт шарпып тұр әуеге (4.10) –

болып өрілген жол лирикалық кейіпкер көңіл күйін танытып тұр. Сол сияқты кейіптеу тәсілімен суреттелген түн, жұлдыз сияқты табиғат құбылысы мен уақыт мезгілі ақын өлеңіне тән бейнеліліктің бірден-бір сипаты. Адамның әлеуметтік –психологиялық ахуалын табиғатпен қатарластыра суреттеу ақын шығармашылығының басты ерекшеліктерінің бірі деуге болады.

Жастар поэзиясындағы табиғат туралы өлеңдерін талдағанда олардың тек табиғат көркемдігі емес, сонымен бірге аданың көңіл күйі мен әлеуметтік ахуалын да өлең сөзбен сипаттау ақын шығармашылығының ерекшеліктерінің бірі деуге болады. Оның эстетикалық мәне де осында, мысалы, ай образының табиғи көркемдігі – «Ай, мені естисің бе, сыбырласам», «Қылығымды қызықтады Ай күліп», «Көктегі Айға ұмсынып,

Айтып ем, сеніп сырымды», «Ай толғанда басым байлап пәлеге» т.б. тіркестер адамзат баласының табиғаттан тысқары, жат еместігін, яғни ішкі психологиялық хал-ахуалы табиғатпен астасып, үндесіп жататындығын көреміз.

Поэзия адамның ішкі жан-дүниесіне тартымды сөз ұйқасы, теңеулер, әсерлеу, бейнелеу т.б. сөз қолдану тәсілдерінің тиімділігімен әсері. Ақын эстетикасы этикамен ұштасқандықтан адам мінез-құлқын әдепті, мінезді, мейірімді, рақымды деп бағалайды.

Ақынның «Жас жуар» өлеңі тұтасымен кейіптеу тәсілімен жазылған. «Үздіге қарау» тіркесі эспрессивті-эмоционалды мәні арқылы адамның аспан әлеміні, жұлдызға қимастығын танытады. Жұлдызға айналуын арман еткен ақынның ішкі толғаныстарын, келесі жолдағы құсаға толы кеудесін «дүр» деген айқындаумен беріп, қуанышын, шаттығын «көміліп қалған күлкімен» ұластырады.

Өмірдің өзекті өртер өткіншілігі, табиғаттың тамаша сәттердің тұрлаусыздығы аталмыш өлеңнің өзегіне алынған. Өлең мазмұнына тереңірек үңілгенде тебіреніспен суреттелген жұлдыз бейнесі, оның іс-әрекеті көрінеді

Үздіге қарап Үркерге...
(Жұлдыз боп кетсем, шіркін-ай!)
Құсаға толы дүр кеуде,
Көміліп қалған күлкім-ай (4.57)

Өлеңнің өн бойында мұңлы леп бар. Адам өзін табиғаттан бөлмеген көне замандарда қалыптасқан түсінік кейіннен бейнелеуіштік сипат алғанына С. Қасқабасов миф туралы зерттеуінде тоқталып өтеді. Табиғатты тірі рух түрінде қабылдаған ұғым олармен тілдесуге, мұңдасуға болады деген сенімді тудырса, уақыт өте бұл түсінік көркемдік ойлау жүйесінде маңызды қызмет атқарады. Халықтық поэзияда көп ұшырасатын психологиялық егіздеу, ауыстыру, үлгілері де сол сенімнен бастау алып, кейіптеу тәсілімен сабақтасып жатады. Сондай – ақ лирикалық кейіпкер айға қарата сөйлеп, адаммен тілдескендей тілдеседі:

Сен мені жатырқама, жарық Айым,
Бұлттан шық, ақ нұрынды жамылайын (4.69)-

«Сөзді әлденедей бір жансыз нәрсеге, затқа қаратып айту да жиі қолданылатын тәсіл. Осындай арнау сөздің әсерлілігі сезімнің күшінде деп білу керек. Тілсіз дүниеге, затқа, құбылысқа қаратып сөз айтушы адам солар сөзін тыңдап, ден қойып тұрғандай, солармен тілдескендей тебірене сөйлейді. Ал мұның өзі адамның толғанған, ой-сезімге берілген шағын танытады», - деп жазады теоретик ғалым З. Ахметов (7, 56)

Оқу үрдісінде студенттерге эстетикалық тәрбие беруде табиғат лирикасы адамға жан-жақты әсер етудің басты құралдары ретінде эмоционалды сезімді дамытуға ықпал ететінін байқадық. Табиғат көркемдігі мен ондағы құбылыстар адамның эстетикалық сезімі мен байқағыштығын дамытып, көңілде ой жүргізіп қиялдануына азық болатыны белгілі. Табиғат құбылыстарын бақылап, одан сабақ алу өнер туындыларын танып-білу, бағалау және қабылдап түсінуге негіз болады. Табиғат көркемдігінен адамдар шығармашылыққа шабыт алады, ойлау іс-әрекетіне қор жинайды.

Резюме

В данной статье рассматривается поэзия молодых поэтов, анализируется новаторство и новизна современной казахской поэзии. Раскрываются эстетические особенности поэтики молодых поэтов, вклад поэтов в развитие казахской поэзии, поэтические особенности стихов и поэм.

Resume

In the article consideration has been given to the poetry of the young poets, innovation and novelty of the modern Kazakh poetry has been analyzed. Apart from that, special features of poetry by the young Kazakh poets, their contribution to the Kazakh poetry development and poetic peculiarities of Kazakh poems and verses have been revealed.

Түйіндеме

Тәуелсіздік жылдарындағы поэзиялық шығармалардың поэтикалық ерекшеліктерін пайымдау, жекелеген ақындар шығармашылығының қазақ әдебиеті тарихынан алар орнын анықтау. Дәстүр негізінде қалыптасқан тәуелсіздік жылдарындағы поэзиялық шығармалардағы жаңашылдықты көркемдік тұрғысынан бағалау, ақындардың лирикалық өлеңдеріне тән эстетикалық өрнектерді анықтай отырып, олардың шығармашылық ерекшелігіне баға беру.

1. Лихачев Б. Теория эстетического воспитания школьников. – М.: 1985. – 178 с.
2. Б. Сарыбай Айна. Алматы, 2003
3. А. Блок Әдебиет туралы. М., 1980. 153 б.
4. Маралтай Райымбекұлы Ай. А.: 2011 215 б.
5. А. Исаділ Көңіл алаң. – А.: 2008. – 46 б.
6. Темірбай А. Мың бір мұң. Алматы, 2008 ж.
7. Ахметов З. Поэзия шыңы – даналық. Астана: Фолиант, 2002 ж.
8. Жас ақындар жырларының антологиясы. Алматы: Өлке, 2000-320б.

Орта мектепті бітіргеннен кейін еңбек жолын өндірісте қатардағы токарь болып бастаған А.Е.Манкеш, өзінің еңбекке берілгендігі, адалдығы, жақсы көрсеткіштері арқылы әріптестерінің арасында үлкен беделге ие болып, облыстық Кеңестің депутаты болып сайланды. Кейін педагогикалық институтты аяқтап, балабақшада әдіскер, мектепте мұғалім, Алматы қалалық мұғалімдер білімін жетілдіру институтының мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасында әдіскер, кафедра меңгерушісі қызметтерін атқарды. Экологиялық тәрбие мәселесінен кандидаттық, кейін докторлық диссертация қорғаған Ақсәуле Ерженбайқызы Манкеш Қазақтың қыздар педагогикалық университетінде де жемісті қызмет етті. Бүгінде Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетіндегі, педагогика және психология институтының профессоры. Ол мектепке дейінгі тәрбие саласы бойынша республикада тұңғыш рет докторлық диссертация қорғаған ғалым.

Өз саласының талғампаз да білікті маманы, ізденімпаз педагог Ақсәуле Ерженбайқызы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің ұсынысымен шығарылған бірнеше оқулық пен бағдарламалардың авторы. Қазақстан Республикасы Білім беру ісінің үздігі.

Балабақша бүлдіршіндері мен бастауыш сынып оқушыларына арналып шығарылған экологиялық тәрбие беру бағытындағы еңбектері республика көлемінде кеңінен пайдаланылуда. Жоғары оқу орындарына арналып, кредиттік жүйе негізінде дайындалған «Экология» оқулығы студенттер үшін бірден бір пайдалы көмекші құралға айналды.

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің педагогика және психология институты ұжымы: әріптестері жоғары бағалайтын ұлағатты ұстаз, ғалым Манкеш Ақсәуле Ерженбайқызын мерейлі жасымен құттықтап, ұзақ өмір, зор денсаулық, отбасына береке-бірлік, қажымас қайрат тілеп, өз ортасының жанашыр ұйытқысы ретіндегі мәртебесінің өрлей беруіне тілектестігін білдіреді!